

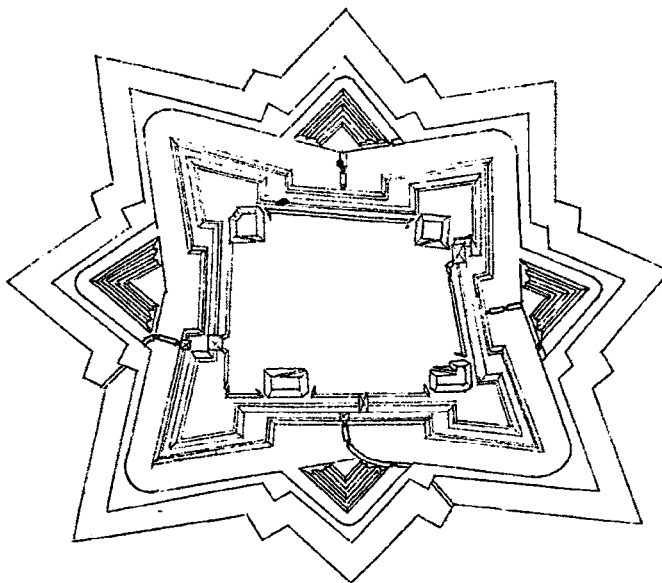
PODRAVINA

Časopis za geografska i povijesna multidisciplinarna istraživanja
Scientific Journal for Geographical and Historical Multidisciplinary Research

Izlazi dva puta godišnje

A Semi-annual Issue

www.podravina.org

Uredničko vijeće

Editorial board

Prof. dr. sc. Nikola BENČIĆ, dopisni član HAZU (Željezno/Eisenstadt), prof. dr. sc. Josip FARIČIĆ (Zadar), dr. sc. Boris GOLEC (Ljubljana), doc. dr. sc. Ivan GRGUREVIĆ (Zagreb), Zoran HOMEN (Križevci), dr. sc. Vladimir HUŽAN (Varaždin), prof. dr. sc. Mira KOLAR DIMITRIJEVIĆ (Zagreb), prof. dr. sc. Vladimir KOLESARIĆ (Zagreb), prof. dr. sc. Zvonko KOVAČ (Zagreb), mr. sc. Julio KURUC (Koprivnica), dr. sc. Mijo LONČARIĆ (Zagreb), prof. dr. sc. Marin MILKOVIĆ (Varaždin/Koprivnica), dr. sc. Ivan OBADIĆ (Zagreb/Varaždin), dr. sc. Valentina PAPIĆ BOGADI (Križevci), Vesna PERŠIĆ KOVAČ (Koprivnica), mr. sc. Dražen PODRAVEC (Virje), izv. prof. dr. sc. Ante RONČEVIĆ (Varaždin), dr. sc. Tajana SEKELJ IVANČAN (Zagreb), dr. sc. Mirela SLUKAN ALTIĆ (Zagreb), prof. dr. sc. Vladimir STRUGAR (Bjelovar), akademik Željko TOMIČIĆ (Zagreb), izv. prof. dr. sc. Mario TOMIŠA (Koprivnica), prof. dr. sc. Antun TUČAK, dopisni član HAZU (Osijek), dr. sc. Sabolcs VARGA (Pečuh), prof. dr. sc. Jaroslav VENCELEK (Ostrava), mr. sc. Dinko VRGOČ (Koprivnica), izv. prof. dr. sc. Damir VUSIĆ (Varaždin), dr. sc. Dejan ZADRAVEC (Ptuj)

Uredništvo

Editorial Staff

Nikola CIK (Đurđevac), dr. sc. Robert ČIMIN (Koprivnica), akademik Dragutin FELETAR (Koprivnica/Zagreb), prof. dr. sc. Andrej HOZJAN (Maribor), doc. dr. sc. Mario KOLAR (Koprivnica/Rijeka), doc. dr. sc. Željko KRUŠELJ (Koprivnica), prof. dr. sc. Lučka LORBER (Maribor), mr. sc. Mladen MATICA (Koprivnica), prof. dr. sc. Hrvoje PETRIĆ, člank suradnik HAZU (Koprivnica/Zagreb), dr. sc. Géza PÁLFFY (Budimpešta), dr. sc. Vladimir ŠADEK (Koprivnica), Marijan ŠPOLJAR (Koprivnica)

Urednici

Editors-in-chief

Akademik Dragutin FELETAR
e-mail: drago@meridijani.com
Prof. dr. sc. Hrvoje PETRIĆ, član suradnik HAZU
e-mail: hrvoje.petric@ffzg.hr

Tajnik uredništva

Staff secretary

Doc. dr. sc. Petar FELETAR
e-mail: petar@meridijani.com

Prijelom

Layout

Saša BOGADI

Nakladnik

Publisher

MERIDIJANI, 10430 Samobor,
Obrtnička 17, p.p. 132,
tel. 01/33-62-367, faks: 01/36-30-321
e-mail: meridijani@meridijani.com
www.meridijani.com

Sunakladnici

Co-publishers

SVEUČILIŠTE SJEVER
Koprivnica, Trg dr. Žarka Dolinara 1
POVIJESNO DRUŠTVO
Koprivnica

Za nakladnike

Journal directors

Petra SOMEK
Marin MILKOVIĆ
Lidija VRANAR

Dodatne adrese uredništva

Additional mailing address

Akademik Dragutin FELETAR
48000 Koprivnica, Trg mladosti 8
+385-48-626-780, +385-98-249-804
drago@meridijani.com
Prof. dr. sc. Hrvoje PETRIĆ, član suradnik HAZU
48000 Koprivnica, Vinka Vošickog 5
+385-48-671-989, +385-98-622-548
hrvoje.petric@ffzg.hr

Uz potporu

With support

GRAD KOPRIVNICA
KOPRIVNIČKO-KRIŽEVAČKA ŽUPANIJA

Časopis izlazi uz potporu Ministarstva znanosti i obrazovanja RH

Na naslovnici

Front cover

Darovnica kralja Ladislava IV. koprivničkom kaštelanu iz 1272. (Arhiv HAZU, D-II-34)

UDK klasifikacija

UDC classification

Dr. sc. Ivica ZVONAR

Tisak

Print by

BOGADIGRAFIKA, Koprivnica,
300 primjeraka, prosinac, 2022.

www.podravina.org

ISSN 1333-5286 (tisak)

ISSN 1848-8854 (online)

PODRAVINA se referira u sekundarnim časopisima

1. SCOPUS, Bibliographic databases
2. ABSTRACTS JOURNAL, All-russian institute of scientific and technical information, Moscow
3. HISTORICAL ABSTRACTS AND AMERICA, History & Life, EBSCO, Santa Barbara, California, USA
4. THE HISTORY JOURNALES GUIDE, Deutschland
5. Članci su uvršteni u bazu HRČAK, Zagreb, te na www.podravina.org

U Popisu znanstvenih časopisa Ministarstva znanosti i obrazovanja "Podravina" je klasificirana oznakom A-1 (Narodne novine 72/2019.)

K A Z A L O

Ranko PAVLEŠ	
750 GODINA KOPRIVNICE – PRVI SPOMEN KOPRIVNICE 1272. GODINE I ŠTO JE BILO PRIJE I POSLIJE NJEGA <i>750 YEARS OF KOPRIVNICA – THE FIRST MENTION OF KOPRIVNICA IN 1272 AND WHAT HAPPENED BEFORE AND AFTERWARDS</i>	5
Katarina PAVLEK, Toni KULEJ, Neven BOČIĆ	
PROMJENE U DULJINI I OBLIKU KORITA DRAVE OD REPAŠA DO FERDINANDOVCA OD KRAJA 18. STOLJEĆA DO DANAS <i>CHANGES IN THE LENGTH AND FORM OF THE DRAVA RIVER CHANNEL FROM REPAŠ TO FERDINANDOVAC SINCE THE END OF THE 18TH CENTURY UNTIL TODAY</i>	27
Mislav GABELICA	
PRAVAŠTVO U GRADU KOPRIVNICI KONCEM 19. I POČETKOM 20. STOLJEĆA <i>CROATIAN PARTY OF RIGHTS IN THE CITY OF KOPRIVNICA AT THE END OF THE 19TH AND THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY</i>	42
Željko KRUŠELJ, Đurđica MUSTAF	
POLIGON ZA DIFAMIRANJA I POLITIČKA RAZRAČUNAVANJA: KOPRIVNIČKI TABLOIDI 1990. – 1992. <i>TRAINING GROUND FOR DEFAMATION AND POLITICAL CALCULATIONS: KOPRIVNICA TABLOIDS FROM 1990 TO 1992</i>	61
József PADÁNYI, Tibor BALLA	
HRVATSKI ČLANOVI CARSKOG I KRALJEVSKOG GENERALSKEG STOŽERA IZ PODRAVINE U PRVOME SVJETSKOM RATU <i>CROATIAN MEMBERS OF THE IMPERIAL AND ROYAL GENERAL MILITARY HEADQUARTERS FROM PODRAVINA IN THE FIRST WORLD WAR</i>	96
Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ	
KAKO JE MAĐARSKA VELIKAŠKA OBITELJ FESTETIĆ IZGUBILA SVOJE POSJEDE U HRVATSKOJ POSLIJE PRVOGA SVJETSKOG RATA <i>HOW THE HUNGARIAN NOBLE FAMILY FESTETIĆ LOST THEIR PROPERTIES IN CROATIA AFTER THE FIRST WORLD WAR</i>	109
Marta HAMZIĆ	
PROSTORNA ANALIZA DEMOGRAFSKIH KRETANJA I PROMJENA KRAJOLIKA LUBREŠKE PODRAVINE – PRIMJENA INTEGRIRANOG MODELA <i>SPATIAL ANALYSIS OF DEMOGRAPHIC TRENDS AND CHANGES IN THE LANDSCAPE OF LUBREŠKA PODRAVINA – APPLICATION OF AN INTEGRATED MODEL</i>	155
Ivo TURK, Rebeka MESARIĆ ŽABČIĆ, Nikola ŠIMUNIĆ	
UTJECAJ PROMETNE DOSTUPNOSTI NA PROMJENU BROJA STANOVNIKA I STARENJE STANOVNIŠTVA U MEDIMURSKOJ ŽUPANIJU OD 1991. DO 2021. <i>THE EFFECT OF TRANSPORT ACCESSIBILITY ON POPULATION NUMBER AND AGEING IN THE COUNTY OF MEDIMURJE FROM 1991 TO 2021</i>	168
Marin GALIĆ, Ivona ČULO, Anita CULIFAJ	
UTJECAJ PREDsjedNIKA UPRAVE PODRAVKE NA MEDIJSKU RECEPCIJU TVRTKE <i>THE INFLUENCE OF THE PRESIDENT OF THE MANAGEMENT BOARD OF PODRAVKA ON THE MEDIA RECEPTION OF THE COMPANY</i>	182
Andreja RUDANČIĆ, Petar MIŠEVIĆ, Dino BRUŽA	
POTENTIAL OF DEVELOPING THE SMART TOURISM DESTINATION IN THE PODRAVINA REGION REPRESENTED ON THE MODEL OF THE CITY OF KOPRIVNICA <i>POTENCIJAL RAZVOJA PAMETNE TURISTIČKE DESTINACIJE PODRAVINE PREDSTAVLJEN NA MODELU GRADA KOPRIVNICE</i>	200
Nikola CIK, Dorian KOŠUTA	
POVIJEST GOLE 1822. – 1922.	214

IN MEMORIAM – TOMISLAV ĐURIĆ	230
PRIKAZI NOVIH KNJIGA, ČASOPISA I ZNANSTVENIH SKUPOVA	
REVIEWS OF NEW BOOKS, MAGAZINES AND CONFERENCES	
HRVATSKO-UKRAJINSKI ODNOSI I PARALELE IZ VIZURE FILOZOFSKOG FAKULTETA U ZAGREBU (N. CIK)	232
PODRAVSKI ZBORNIK 48/2022 (N. CIK)	235
IVAN ZVONAR: PREGLED POVIJESTI KAJKAVSKE USMENE KNJIŽEVNOSTI, III. DIO (M. CIK)	236
IGNACIJE AURELIJE FESSLER: TRI PRIJATELJA IZ NOVOGA ZRINA (N. CIK)	237
VREMENA KRIZA U POVIJESTI MEĐIMURJA (N. CIK)	238
ZVONIMIR IŠTVAN: GORNJA ŠUMA (N. CIK)	239
FRA ABRAHAM ZELENIC: ZERCALO DUŠE (1650.) (M. CIK)	239
HELENA KUŠENIĆ: IVAN GENERELIĆ (R. ČIMIN)	241
HRVATSKE ŠUME: 30 GODINA U SLUŽBI ODRŽIVOG RAZVOJA (Z. IŠTVAN)	244
NIKOLA CIK, BOŽICA JELUŠIĆ: ZAVIČAJ, MJESTO GDJE SU KORIJENI (R. PAVLEŠ)	245
RANKO PAVLEŠ: KAKO SMO RASLI MOJ KVART I JA (Ž. KRUŠELJ)	246
IVAN HODALIĆ, NIKOLA CIK: RODOSLOVLJE OBITELJI HODALIĆ (R. ČIMIN)	247
SAMO JE VU GORICAJ ŽIVLENJA PRAVI RAJ (J. KOVAČ)	249
BRANKO BEGOVIĆ, OPĆINA CRNAC (P. FELETAR)	250
ZORAN TURK, GRAD MURSKO SREDIŠĆE (D. FELETAR)	251
TROJEDNA KRALJEVINA DALMACIJA, HRVATSKA I SLAVONIJA U HABSBUŠKOJ MONARHIJI (P. FELETAR)	252
NAŠE ZLATNE RUKE – TRADICIJSKI I UMJETNIČKI OBRTI HRVATSKE (P. FELETAR)	252
UPUTE SURADNICIMA / A WORD TO ARTICLES' CONTRIBUTORS	254

U ČETRDESETDRUGOM BROJU PODRAVINE SURADJUJU:

1. Katarina PAVLEK, asistent, Geografski odsjek PMF Sveučilišta u Zagrebu
2. Tomi KULEJ, diplomand, Geografski odsjek PMF Sveučilišta u Zagrebu
3. Neven BOČIĆ, izv. prof. dr. sc., Geografski odsjek PMF Sveučilišta u Zagrebu
4. Miroslav GABELICA, dr. sc., Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb
5. Željko KRUŠELJ, doc. dr. sc., Sveučilište Sjever, Koprivnica
6. Đurđica MUSTAF, diplomandica, Sveučilište Sjever, Koprivnica
7. József PADÁNYI, prof. dr. sc., Nacionalno sveučilište za javne službe, Budimpešta
8. Tibor BALLA, dr. sc., Nacionalno sveučilište za javne službe, Budimpešta
9. Mira KOLAR DIMITRIJEVIĆ, redovita sveučilišna profesorica u miru, Odsjek za povijest filozofskog fakulteta u Zagrebu
10. Marta HAMZIĆ, dr. sc., znanstveni suradnik, Ericsson Nikola Tesla, Zagreb
11. Ivo TURK, dr. sc., Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb
12. Rebeka MESARIĆ ŽABČIĆ, dr. sc., Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb
13. Nikola ŠIMUNIĆ, dr. sc., Zavod za prostorno uređenje Ličko-senjske županije, Gospić
14. Marin GALIĆ, poslijedoktorand, Fakultet političkih znanosti, Zagreb
15. Ivona ČULO, viša predavačica, Sveučilište Sjever, Koprivnica
16. Anita CULIFAJ, doktorandica, Fakultet političkih znanosti, Zagreb
17. Andreja RUDANČIĆ, dr. sc., Libertas međunarodno sveučilište, Zagreb
18. Petar MIŠEVIĆ, doc. dr. sc., Sveučilište Sjever, Koprivnica
19. Dino BRUŽA, prof., Treća ekonomska škola, Zagreb
20. Stjepan HRANJEC, prof. dr. sc. em., Učiteljski fakultet, Čakovec
21. Nikola CIK, doktorand, Fakultet hrvatskih studija, Zagreb, Turistička zajednica Središnja Podravina, Virje
22. Mihaela CIK, prof., Đurđevac
23. Robert ČIMIN, dr. sc., Muzej grada, Koprivnica
24. Dragutin FELETAR, akademik, Geografski odsjek PMF Zagreb, HAZU
25. Hrvoje PETRIĆ, red. sveuč. prof., Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, član suradnik HAZU
26. Petar FELETAR, doc. dr. sc., Fakultet prometnih znanosti, Zagreb
27. Zvonimir IŠTVAN, dipl. ing., publicist, Molve
28. Ranko PAVLEŠ, publicist, Koprivnica
29. Janja KOVAČ, etnologinja, Muzej Međimurja, Čakovec

750 GODINA KOPRIVNICE – PRVI SPOMEN KOPRIVNICE 1272. GODINE I ŠTO JE BILO PRIJE I POSLIJE NJEGA

750 YEARS OF KOPRIVNICA – THE FIRST MENTION OF KOPRIVNICA IN 1272 AND WHAT HAPPENED BEFORE AND AFTERWARDS

Ranko PAVLEŠ

Koprivnica

Mlinarska 32

Primljeno / Received: 3. 10. 2022.

Prihvaćeno / Accepted: 10. 11. 2022.

Pregledni rad / Review

UDK / UDC: 94(497.525.1Koprivnica)“12/13”

930.2(497.525.1Koprivnica)“1272/1356”

SAŽETAK

U ovom radu središnja su tema događaji, ljudi i građevine spomenuti u ispravi iz 1272. godine kada je Koprivnica prvi put spomenuta u izvorima. Obradena su različita dosadašnja čitanja izvora i izneseni neki novi pogledi na isto razdoblje. Prije toga analizira se niz događanja koja su dovela do doseljenja Hrvata u Podravinu, dakle, osnovne populacije na koju su se nadograđivale sve kasnije doseobe. Zatim se iznose podaci o arheološkim istraživanjima te analizira njihovo značenje s posebnim naglaskom na romaničku crkvu i groblje uz nju te na prijepore o najranijoj utvrdi u Koprivnici. Nakon poglavlja o dokumentu iz 1272. godine, prikazani su i analizirani podaci iz isprava do 1356. godine, a također i nova arheološka istraživanja nekadašnje franjevačke crkve na mjestu današnje župne crkve Sv. Nikole.

Ključne riječi: 750. godišnjica, Koprivnica, srednji vijek, Podravina, prvi zapis

Keywords: 750th anniversary, Koprivnica, Middle Ages, Podravina, the first record

DOLAZAK HRVATA/SLOVINACA U PODRAVINU I S NJIM POVEZANA DOGAĐANJA

Prvi spomen u dokumentima neke ljudske tvorbe pod imenom Koprivnice, u ovom slučaju utvrde, imamo iz 1272. godine, tako da ove 2022. godine obilježavamo 750 godina prvog zapisa o gradu. Ovo je svakako i prilika je da se progovori o najranijoj prošlosti ovog kraja, kada, zapravo, još i ne možemo govoriti o njegovoj povijesti, ali možemo o prošlosti njegovih ljudi.

I sadašnjost i prošlost grada čine ljudi i građevine koje su oni podizali. A da bismo ustanovili zašto su današnji Koprivničanci i uopće Podravci baš takvi kakvi jesu, potrebno je istražiti njihovu prošlost. Osnovu na koju su se nadograđivale kasnije doseobe i druge promjene, činilo je stanovništvo pristiglo u dolinu Drave u VI. stoljeću, u vremenu obilježenom velikim promjenama u Europi. Došli su u prazan prostor bez ljudi i, vjerojatno, bez ikakvih građevina na mjestu koprivničke gradske jezgre.

Većina povjesničara slaže se da je dolazak Avara u Europu bio važan činilac kod doseljavanja Slavena u Panoniju i na Balkan. Narod Avara je imao svoju državu na području današnje Mongolije i nešto šire. Godine 552. pobunili su se njihovi vazali Turci i dijelom ih podjarmili, a dijelom natjerali na bijeg prema zapadu. Već 558. godine Avari su na Kaspijskom jezeru i šalju poslanike u Carigrad. Budući da je u to vrijeme bizantska granica na Dunavu bila ugrožena od strane slavenskih i turskih plemena koja su stalno upadala na teritorij carstva, car je pozvao Avare da napadnu ove njegove neprijatelje što su Avari i učinili te pokorili Slavene i Bugare i u svoju vojsku uklopili dio njihovih ratnika. Tada su se Avari našli na ušću Dunava, između gepidskog kraljevstva u Potisju na zapadu i Crnog mora na istoku.

Slijedila je avarska molba Bizantu da im dade teritorij za naseljavanje u granicama carstva što je car odbio na što su Avari upali preko Dunava, ali su bili poraženi. Vidjevši da na toj strani nije vrijeme za napad, Avari su se okrenuli prema sjeverozapadu, pokorili Slavene sjeverno od Karpata i još dalje na zapadu gdje su napali na istočnu granicu franačkog carstva. Avarsko – franački sukobi su trajali nekoliko godina s promjenljivom srećom i završili razgraničenjem između avarske države, odnosno slavenskih plemena, i carstva. U to vrijeme su Avari vjerojatno već imali ili pod svojom vlašću ili kao saveznike, veliku većinu Slavena. U isto vrijeme u Panonskoj nizini postojala je država nedavno doseljenih Langobarda koji su bili saveznici Bizanta kako protiv Gota u Italiji, tako i protiv Gepida. Na nagovor iz Carigrada, Langobardi su 567. godine sklopili savez s Avarima protiv Gepida te su ih zajedničkim snagama pobijedili u bici iste godine. Odmah su nastale i nesuglasice među saveznicima te su se 568. godine Langobardi odlučili odseliti u Italiju povlačeći sa sobom i ostatke naroda koji su živjeli u Panoniji. Nastao je prazan prostor koji zauzimaju Avari i u njegovom središtu se naseljavaju. Tako je završila jedna od najdužih, najmnogoljudnijih i vremenski najkraćih seoba u povijesti. Avari su krenuli 552. godine iz Mongolije i već nakon šesnaest – sedamnaest godina bili su u panonskoj nizini. Procjenjuje se da je na početku bilo 20.000 avarskih ratnika, ali se njihov broj povećavao kako su k sebi primali druge narode. Razdaljina koju je u tako kratkom vremenu prešao cijeli narod iznosila je 7000 kilometara.

S Avarima u ispražnjeni prostor s istoka dolaze i Slaveni i svakako dosežu do Podravine, a vjerojatno i malo dalje do predalpskog prostora. To je onaj prvi val naših predaka koji se ovdje pojavio. Drugi val je vjerojatno došao sa sjevera nekoliko godina kasnije iz slavenskih plemena pod avarskim suverenitetom u današnjoj Češkoj, Slovačkoj i istočnoj Njemačkoj, bilo u avarskoj organizaciji, bilo spontano. Ovi Slaveni naseljavaju veći dio današnje Austrije i Slovenije te ih se dio mogao prelići i na područje Podravine. Dakle, možemo zaključiti da su tada dvije skupine Slavena, jedna istočna, druga zapadna, naselila okolicu Koprivnice. One su već neko vrijeme imale odvojen razvoj što se vidi i po dvije slične, ali ipak različite, kulture koje nosi svaka od njih.¹ Tako je u sjeverozapadnoj Hrvatskoj nastalo ono slavensko naseljenje koje će, iako tada još vrlo rijetko, razbacano po širokom prostoru u malim gospodarstvima, činiti osnovu na koju će se u idućih tisuću i pol godina nadograđivati sve novi i novi slojevi. Mislim da bi ovu 568. godinu, godinu kad su otišli Langobardi, a naši preci došli barem pogledati gdje bi se mogli naseliti, trebalo slaviti kao godinu našeg doseljenja. Ne mora to biti onako pompozno kao što su Mađari slavili svoje tisućugodišnjice, ali trebalo je npr. 2018. godine, kad je bilo 1450 godina od doseljenja, napraviti barem kakav znanstveni skup, otkriti neku ploču, snimiti nešto za televiziju i sl. Međutim, nije se dogodilo ništa. Ni jednog slova, ni riječi. Valjda tako mora biti.

Događaj koji je u VI. stoljeću pokrenuo narode da prelaze velike udaljenosti u potrazi za novim mjestima za život, dogodio se daleko od naše sadašnje domovine i još nije sasvim prihvaćen u znanstvenoj zajednici kao uzrok povijesnih događaja. Naime, 1983. godine Richard Stothers i Michael Rampino uočili su u zapisima bizantskih povjesničara da su 535. i 536. godina bile bez pravog ljeta, da je sunce bilo zamagljeno i da su žetve sasvim podbacile što su potvrdili i zapisi iz nekih drugih društava. Michael Baillie je 1999. godine dendrokronološkom metodom da su 535. godine te još deset kasnijih godina godovi starog drveća suženi što se potvrdilo ispitivanjem na cijeloj sjevernoj polutki i ukazivalo na vrlo loše okolišne uvjete. Baillie je pretpostavio da se radilo o udaru kometa ili asteroida, ali su kasnija istraživanja u dubini grenlandskog i antarktičkog leda ustanovila taloge sumpornih spojeva navedenih godina što je upućivalo na erupciju vulkana. Vjerojatno se radilo o nekom od vulkana na ekvatoru jer se posljedice vide i na južnoj polutki. O kojem se vulkanu radi još se raspravlja. Možda je to bio Rabaul na Novoj Britaniji ili jedna megaerupcija vulkana Karaktau između Jave i Sumatre, a neki »sumnjiče« vulkane u Srednjoj Americi pa čak i na Islandu.² Pretpostavlja se još jedna jaka erupcija i u 542. godini. U svakom slučaju 535., 536. i slijedećih godina priroda i ljudi pogođeni su katastrofom globalnih razmjera koje neki povjesničari nastoje povezati s društvenim promjenama nakon toga. Čak se piše o malom ledenom dobu kasne antike i ranog srednjeg vijeka koje je potrajalo sve do sredine VII.

¹ Tajana Sekelj Ivančan, Podravina u ranom srednjem vijeku, Zagreb, 2010., str. 169.

² John Moreland, AD 536 – Back to Nature?, Acta Archaeologica, Leeds, G.B., br. 89., 2018., str. 91. – 111.

stoljeća. U Bizantu su izostale žetve i zavlada je glad što se često povezuje s tzv. Justinijanovom kugom koja je poharala carstvo i sva društva oko Sredozemlja 541. i 542. godine. U središnjoj Aziji došlo je u isto vrijeme do velikih pregrupiranja naroda i političke moći vjerojatno uzrokovanih teškim uvjetima života nastalim promjenom klime. Kako sam već napisao, palo je avarsko carstvo i turski narodi postaju gospodari velikih prostora. Kako nastoje dokazati neki autori, promjena klime uzrokovana erupcijama oslabila je ekonomsku osnovu avarskog života baziranu na uzgoju konja te su ih Turci mogli poraziti. Izbjegle Avare pobjednici Turci ne žele ostaviti na miru i progone ih u njihovom bijegu prema zapadu što objašnjava brzinu kojom su Avari prešli tolike udaljenosti u tako kratkom vremenu. Što se tiče Slavena, oni su već prije spomenutih promjena klime vršili pritisak prema jugu, ali nema sumnje da su i kod njih izostale žetve i prisilile ih da u još većim masama sele na jug i zapad u pljačku ili u traženju pitomijih predjela što im je dolazak Avara olakšao. Društva oko Sredozemlja bila su oslabljena i prorijeđena lošim žetvama pa zatim kugom te su se teško mogla oduprijeti naletu Langobarda u Italiju, a Slavena, Avara i Bugara na Balkan. Mnogi autori osporavaju ovakvu uzročno – posljedičnu vezu među događajima, ali ona se i dalje proučava i ima sve čvršće temelje.

Godine 626. Avari su sa Slavenima i u savezništvu s Perzijancima opsjeli Carigrad ali ga nisu uspjeli zauzeti što je izazvalo nemire u njihovom carstvu. Odcjepljuju se ogromni prostori na jugoistoku pod Bugarima i slavenskim plemenima, sjeverozapad također neko vrijeme nije u avarskoj vlasti, a na jug, u Dalmaciju i istočno od nje tada vjerojatno dolazi novi val slavenskih doseljenika. Dio ovih doseljenika koji donose, uz ostalo, i hrvatsko ime na jug, vrlo vjerojatno pojačava naseljenost i u Podravini. U Dalmaciji oni osnivaju svoju državu čiji odnos prema Avarima ne znamo. Kaganat se, dakle, znatno smanjio, ali današnja sjeverna Hrvatska kao i predalpski krajevi ostaju pod avarskom dominacijom sve do kraja VIII. stoljeća kad su ga Franci u suradnji sa Slavenima srušili te se Avari nakon toga u Europi spominju još sam nekoliko puta, ali kao nevažna grupa.

Dolazak Avara u istočnu Europu imao je dalekosežne posljedice. Njihova osvajanja otvorila su Slavenima široke prostore za naseljavanje, a također su utvrdila i granicu između istočne Europe, otada slavenske i drugih naroda, i zapadne, germanske i romanske, koja granica će se dijelom pomaknuti prema istoku tek s kasnijom kolonizacijom sa zapada, ali na neki način postojati će sve do danas. S potiskivanjem zapadne civilizacije i zatvaranjem svog carstva Avari su zakočili razvoj kršćanstva na ovim prostorima. Avari u Europu donose stremen, naizgled nevažni dio konjaničke opreme, ali on je omogućio nastajanje viteza s jurišnim kopljem i, ako nisam otišao predaleko sa zaključivanjem, utjecao na promjenu posjedovnih odnosa u feudalizmu jer je takav vitez bio skup. O utjecaju Avara na Hrvate teško je reći nešto određeno: nagađa se o nekim riječima koje smo možda preuzeli od Avara te o tome koliko su mogli djelovati na naš politički i drugi život. Sve u svemu toga je vrlo malo s obzirom da smo s njima živjeli više oko 250 godina. S masovnim odlaskom Langobarda i ostalih stanovnika Panonija i peripanonski prostor su se ispraznili što se vidi po slaboj očuvanosti predslavenskih toponima na gotovo cijelom području. Za Podravinu se može reći da je ime rijeke Drave jedini toponim prenesen novom stanovništvu. U blizini Koprivnice postoji samo jedan veliki i važan izuzetak: grad kod današnjeg Kesthelya kraj jezera Balatona u Mađarskoj. Ondje su bile radionice čiji su proizvodi ujedinjavali bizantske, avarske pa i germanske utjecaje. Po ovom lokalitetu nazvana je i posebna kestheljska kultura. Ovdje se očuvao kontinuitet iz predavarskih vremena i održao čak do dolaska Mađara iako je mjesto stradalo u nemirima u kaganatu 30-ih godina VII. stoljeća. Odnosi Avara i Slavena unutar kaganata mogu se tek posredno prikazati. Po načinu kako se ratovalo na zapadnim granicama avarskog carstva o čemu imamo dosta podataka, može se zaključiti da su ondje bili naseljeni Slaveni koji su išli u pljačku na langobardski i na germanske teritorije, ali veće pohode vodili su Avari i u njima sudjelovali. Po tome što se u zapisima ne spominju imena vođa slavenskih grupa, a o miru se pregovara samo s avarskim kaganom, može se zaključiti da su Slaveni bili u vazalnom odnosu prema Avarima s ograničenim mogućnostima samostalnog djelovanja. Dalje se vidi da su Slaveni naseljeni na rubovima kaganata dok Avari drže središnju Panoniju pazeći što se događa na granicama. Iz ovog vremena, naravno, ne znamo ništa o tako malom dijelu avarskog teritorija kao što je Podravina.

Zanimljivo je genetsko istraživanje koje je provedeno na ostacima iz grobova avarske elite u današnjoj Mađarskoj i u Mongoliji. Za sredinu VI. stoljeća ustanovljena je bliska srodnost ljudi iz oba pro-

stora što znači brzu i daleku seobu koju smo vidjeli i iz povijesnih izvora. Na kraju avarske vladavine genetika njihove elite potpuno nestaje iz Panonije što je vrlo neobično i vjerojatno ukazuje da se gornji sloj Avara nije miješao sa ostalim narodima u kaganatu te da je odselio ili je sasvim istrijebljen u ratovima protiv Franaka. Na rubovima kaganata, naravno, ima miješanja.³

STO GODINA SLAVENSKIH KNEŽEVA U PANONIJI

Odlaskom Avara stvorili su se uvjeti da Slaveni dođu do izražaja, ali i da malo više saznamo o današnjoj sjevernoj Hrvatskoj. Uskoro nakon pobjede Franaka i Slavena nad Avarima, javlja se knez Ljudevit, od strane naše historiografije nazvan Ljudevit Posavski. Zbog lošeg postupanja Franaka prema njegovim podanicima, možda i u vezi sa pokrštaivanjem, Ljudevit 819. godine podiže ustanak kojem su se pridružili i okolni Slaveni i s kojim su Franci imali problema dok ga nisu ugušili. Nakon Ljudevita u ovim se krajevima spominje knez Ratimir, a polovinom IX. stoljeća i knez Pribina koji je imao sjedište kraj jezera Balaton. Njega je naslijedio njegov sin Kocelj nakon kojeg znamo još samo za kneza Braslava koji sudjeluje u borbi protiv nadirućih Mađara, ali nestaje i on kao i državina kojom je vladao. U vezi s navedenim knezovima postoje prijevori o području kojim su vladali s čim je povezano i definiranje pojma Donja Panonija koji se najčešće spominje u ovom razdoblju. Iz ovoga proizlaze i nagađanja kojem su etnosu pripadali Slaveni u Međurječju kao i oni na lijevoj obali Drave. Budući da Slovenci svojataju stare Karantance i time svoj nekadašnji etnički prostor protežu čak do gornjeg Dunava, mislim da i mi možemo »prisvojiti« barem jugozapadnu Mađarsku do Szekesfehervara (Stolni Biograd) gdje smo vjerojatno bili u kontaktu s precima današnjih Slovaka prije nego su nas Mađari razdvojili i potisnuli na jug i sjever. Dalje možemo zaključiti da se i spomenuta Donja Panonija može uvrstiti u hrvatsku povijest bez obzira da li su rečeni knezovi vladali samo lijevom obalom Drave ili i njome i Međurječjem.

U stotinu godina između dominacije dvaju stepskih naroda, u Panoniju pa onda i u sjeverozapadnu Hrvatsku prodire kršćanstvo. Za sada su dokazi o tome skromni, možda zbog gradnje u drvetu, možda zbog slabosti prodora uslijed otpora domaćih ljudi. Novu vjeru je sigurno prvo prihvatila elita kao što je bilo i u većini drugih slučajeva, a tek onda običan puk.

Iz ovog vremena imamo prvi put dokumentirano da su susjedni Slaveni nešto drugo od ovih koji žive u današnjoj sjevernoj Hrvatskoj. Naime, oni u današnjoj Sloveniji nazivaju se Karniolci⁴ što znači Kranjci kako će sjeverni Hrvati sve do nedavno nazivati Slovence. Na ove krajeve pretendiraju i Bugari vjerojatno se smatrajući nasljednicima avarskog kaganata pa je tako zabilježen njihov pohod brodovima uz rijeku Dravu u ratu s Francima, a neki ovdašnji knezovi vjerojatno postaju na kratko njihovi vazali. Spomenuti ustanak koji je gušilo nekoliko franačkih vojski sustavno pustošeći zemlju i ratovi s Bugarima sigurno su znatno smanjili ionako rijetku naseljenost.

DOLAZAK MAĐARA (UGRA)

Dolazak Mađara, prvo u pljačku, a zatim u osvajanje, jako je uzdrmao Panoniju u svakom pogledu pa svakako i u demografskom. Može se nagađati da se dio stanovništva, uglavnom Slavena, iz središnje panonske ravnice, najizloženije i najzanimljivije Mađarima kao stočarima, povlačio dalje od tog središta pa i preko Drave u Međurječje kao nešto sigurnije područje te tako pojačao naseljenost tih krajeva. Nema sumnje da su Mađari pustošili i južno od Drave, ali se ondje, osim nešto kasnije na krajnjem istoku uz Dunav, nisu naseljavali te je između njihovog teritorija i hrvatske države na jugu nastala jedna neodređena cjelina koju mađarski povjesničari smatraju pustom tampon-zonom (»gepew«), a u našoj historiografiji se raspravlja o njenom odnosu prema okolnim političkim zajednicama na osnovu vrlo šturih i tek samo posrednih podataka.

³ Veronika Csaky et alii, Genetic insights into the social organization of the Avar period elite in the 7th century AD Carpathian Basin, Scientific reports, 10/2020., <https://www.nature.com/articles/s41598-019-57378-8>.

⁴ Peter Štih, Vaska Simoniti, Slovenska povijest do prosvjetiteljstva, Zagreb, 2004., str. 54.

Mađari nakon dolaska uspostavljaju sustav sličan avarskom: smještaju se u središte panonske ravni- ce, a uokolo imaju sigurnosni pojas, ali drugačiji od Avara. Dok su prijašnji gospodari Panonije uz rubove svog carstva naselili Slaveni ili ih već naseljene zadržali, Mađari ostavljaju široke zone rijetko naseljene, a sa Slavenima, koliko se za sada može zaključiti, postupaju kao s pokorenim narodom ne uključujući ih u svoju vojsku. Politika i način ratovanja Avara se također razlikuje. Avari su više nastojali osvojiti teritorije, a Mađari bilo samostalno, bilo kao nečiji saveznici poduzimaju daleke pohode po cijeloj Europi s pljačkom kao glavnim ciljem. S vremenom se prema zapadu uspostavila granica između teritorija pod mađarskom kontrolom i onog pod kontrolom Nijemaca. Tako se formirala i etnička međa između Hrvata i Slovenaca koja je sigurno utjecala na različiti razvoj obaju naroda. Kako su ustanovili lingvisti, baš u X. stoljeću, prvom stoljeću mađarske dominacije, počinje se odvajati kajkavski jezik od slovenskih govora.⁵ Na jugu je hrvatska država preživjela burno vrijeme mađarskih osvajanja i nastavila svoj razvoj, ali njen odnos prema Mađarima nije nam poznat. Nove granice postaju opet ono što su bile granice avarskog kaganata: željezna zavjesa. I opet imamo dvije stotine godina odvojenosti Panonije od zbivanja u okolini. Svakako je zaustavljen razvoj kršćanstva ili je ono čak sasvim potisnuto, a budući da je novonastalo društvo bilo nepismeno, ponovno se kroz duže razdoblje ništa ne zna o zbivanjima na ovom prostoru. Dostupne vijesti su tek posredne ili iz kasnijeg vremena.

Jedan lokalni sustav, nastao možda čak u vrijeme avarske vladavine, a postojao svakako vrlo rano u vrijeme mađarske dominacije, bio je sustav lokalnih tjednih sajмова. Naime, u srednjem vijeku nailazimo na imena mjesta po danima u tjednu što navodi na zaključak da su ova mjesta imala u određene dane neku posebnu važnost te da to može biti samo sajmovanje. U blizini Koprivnice su tri takva nase- lja: Torčec sjeverno, nazvan po utorku, Subotica zapadno, nazvana po suboti i Sredice istočno, kraj današnjeg sela Plavšince, nazvano po srijedi. Četvrti sajmeni dan poznat nam je za Koprivnicu, a to je ponedjeljak. Gdje se sajmovalo nedjeljom, četvrtkom i petkom ne može se reći i da li su sva ta tri pre- ostala dana bila sajmeni, treba još istražiti. U svakom slučaju, za vrijeme za koje nemamo pisane podat- ke povijesna topografija nam nudi sliku dijela društvenog i gospodarskog života oko Koprivnice. Koprivnički trgovac je mogao, premještajući svaki dan svoj štand, u toku tjedna obići gradsku okolicu. Kretao se u, moglo bi se reći (uvodim novi termin u historiografiju!) koprivničkom sajmenom krugu. Ostala mjesta su imala svoje krugove. Tako je npr. Torčec kraj Ludbrega vjerojatno spadao u ludbreški sajmeni krug.

Neki od najranijih podataka o srednjovjekovnoj naseljenosti dobiveni su iskapanjima u i oko crkve Svetog Nikole gdje su unutar današnje crkve istraženi grobovi koji se mogu datirati u XI. stoljeće. Tako je grob G42 analizom kostura datiran na prijelaz iz XI. u XII. stoljeće. Budući da su grobovi G52, G55 i G58 stariji od njega⁶ može se zaključiti da je groblje na položaju današnje crkve postojalo i prije gradnje prve poznate crkve na ovom lokalitetu. Ovo još ne znači i postojanje naselja u neposrednoj blizini jer groblja tzv. bjelobrdske kulture nisu bila uz naselja nego su vjerojatno služila kao ukapališta za više okolnih manjih sela.

Konačno se na samom kraju XI. stoljeća na neki način otvara sjeverozapadna Hrvatska u smislu njenog boljeg poznavanja. Za Podravinu je taj datum 1201. godina kad su opisane međe biskupskog imanja Sveti Ladislav⁷ što nam je dalo uvid u prve toponime u blizini Koprivnice, a također smo saznali i imena nekih ljudi koji žive u ovom kraju. S ovim dokumentom i s onima koji slijede otkrivamo ranu toponimiju Podravine pa po njoj možemo zaključivati i o ranijim vremenima. Iz toponima je jasno da su imena raznim objektima u okolišu davali Slaveni, ovdje konkretno Slovinci/Hrvati, i da nije bilo nikakve velike mađarske kolonizacije koju su tek kasnije nadsložili Slaveni kao što je to ishitreno zaključila Nada Klaić.⁸ Toponimi u ispravama koji izgledaju kao mađarski ili su prijevod mađarskih ili pomađarenih pisara ili u osnovi imaju neku riječ koju je iz mađarskog jezika primio ovdašnji narod (npr. takva riječ je siget za otok). Ne može se reći sasvim pouzdano, ali velika je vjerojatnost da su neka od

⁵ Mijo Lončarić, *Kajkaviana & alia*, Zagreb-Čakovec, 2005., str. 36.

⁶ Robert Čimin, *Arheološki genom Podravine*, Koprivnica, 2022., str. 25.

⁷ *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* (dalje CD), sv. III., 1201.g., str. 9.

⁸ Nada Klaić, *Koprivnica u srednjem vijeku*, Koprivnica, 1987., str. 21.

mjesnih imena iz srednjovjekovnih isprava, kao i dio današnjih, nastala još u prvom valu naseljavanja u VI. stoljeću jer od tog vremena do danas postoji kontinuitet stanovništva što potvrđuje i arheologija. Koprivnica kao toponim, kao ime potoka, javlja se također s prvim poznatim mjesnim imenima iz ovih krajeva 1207. godine.⁹

PRVA CRKVA U KOPRIVNICI

Arheološkim istraživanjima koje je 2014. i 2015. godine proveo koprivnički muzej pod vodstvom Roberta Čimina u najnižem sloju arhitekture ustanovljeni su temelji crkve s polukružnom apsidadom.¹⁰ Vrijeme gradnje je Robert Čimin odredio po analogijama i stavio ga u XII. stoljeće. Apsida stare crkve i njen istočni dio otkopani su u unutrašnjosti današnje crkve, a zapadni dio s dodanim malim portikom pred zapadnim portalom crkve. Po načinu temeljenja zaključilo se da je crkva bila u cijelosti izgrađena od drveta samo s grubim temeljima od slabo obrađenog kamena. Orijevacija crkve je oko 19 stupnja sjeverno od istoka. Kako sam već napisao, dio istraženih grobova pripadao je groblju starijem od crkve, ali većina njih iz starije faze pokapanja, iz vremena prije izgradnje kasnije franjevačke crkve, datira se u XIII. stoljeće. Nekoliko ih je otkopano u dvorani u sklopu današnjeg župnog dvora, ali najveći broj je nađen unutar crkve Svetog Nikole. Gabariti groblja nisu se mogli ustanoviti jer ih je presložila kasnija arhitektura. Postojanje crkve je jači dokaz za naselje na ovom lokalitetu nego što su to bili gore spomenuti grobovi tako da možemo reći da Koprivnica gotovo sigurno postoji već u XII. stoljeću.

ZAŠTO JE KOPRIVNICA NASTALA BAŠ OVDJE GDJE JE I DANAS?

Razlozi za razvoj naselja baš na ovom mjestu su makrolokacijski i mikrolokacijski.¹¹ Uvjeta za nastanak grada u široj okolini je nekoliko. Prvo je to položaj u blizini stare antičke ceste koja je prolazila Podravinom otprilike na trasi današnje podravske magistrale. Ovdje treba napomenuti da je trasa rimske ceste nepobitno ustanovljena, ali čak ni na širem području grada nema značajnijih nalazišta istovremenih s njom što nas navodi na zaključak da je u antici cijeli prostor bio sasvim drugačije strukturiran nego u srednjem vijeku. Mjesto na toj prastaraj magistrali, osim razloga koje dalje navodim, odredio je i odnos prema sličnim susjednim naseljima na njoj. S magistralom se križala cesta sjever – jug koju su odredile dvije točke odnosno pravca: prijelazi preko Drave i prijevoji u brdskom zaleđu. Istočno od utoka Mure u Dravu, koji je u srednjem vijeku bio kraj Đelekovca, a ne sjeverno od Leграда kao danas, bilo je prvo mjesto gdje se, idući sa sjevera prema jugu, moralo prijeći samo Dravu, a ne i Muru i Dravu. Ako je putnik išao prema Zagrebu, odnosno prema moru, istočniji prijelazi ga nisu vodili u tom pravcu nego više prema npr. Bosni. Na rijeci Dravi u navedenom području sjeverno od Koprivnice nalaze se dva u dokumentima potvrđena prijelaza: kod Torčeca i kod Peteranca. Koji je od njih bio važniji kod nastanka koprivničkog naselja može se nagađati. Torčanski prijelaz ima ranije potvrde naseljavanja, ali on je vrlo rano postao privatno vlasništvo, a također je prilično udaljen od grada. Peteranski prijelaz je vrlo blizu Koprivnice: do najbližeg starog korita Drave u Peterancu, vjerojatno u srednjem vijeku spojenom s riječnom maticom, trebalo je tek nešto više od sat hoda od središta grada. Također su u XIII. stoljeću, a vjerojatno i ranije, na peteranskom području živjeli kraljevi svinjari po čemu možemo zaključiti da je i prijelaz bio u kraljevskim rukama. Prijevoji na brdima koja prate podravsku ravnice imaju različite nadmorske visine, a i pristupi k njima su različite težine. Najniži prijelaz je tzv. lepavinska previja do koje se dolazi dolinom potoka Koprivnice i, bez previše uspona i silaženja, prelazi u dobro prohodnu dolinu potoka Glogovnice. Iz Koprivnice je prema jugu postojala još jedna cesta koja je išla na Jagnjedovec i dalje prema Čazmi, ali na njoj su bila dva teška uspona, jedan u današnjem Starigradu i drugi, još teži, u Jagnjedovcu. Dio autora pretpostavlja da je ovaj pravac bio dio tzv. ceste kralja Kolo-

⁹ CD, sv. III., 1207. g., str. 73.

¹⁰ Robert Čimin, Arheološki genom Podravine, Koprivnica, 2022., str. 17. – 28., 33. – 38.

¹¹ Podrobnije o ovoj temi vidi: Ranko Pavleš, Razlozi i uvjeti nastanka Koprivnice i njeno mjesto među srednjovjekovnim urbanim naseljima, Podravina, 11/2007., str. 88. – 106.

mana koja se spominje nešto južnije na Bilogori. Dravski prijelaz kod Đelekovca i Torčeca i ove uspone prvi je spojio arheolog Željko Demo pišući o položaju utvrde Kamengrad.¹²

O mikrolokaciji koju su prvi naseljenici odabrali da na njoj izgrade svoje kuće može se navesti nekoliko činjenica i pretpostavki. Gore spomenuta prva koprivnička crkva podignuta je na pješčanoj dini kao i naselje oko nje. Ove dine, koje se najčešće spominju u vezi s Đurđevečkim pescima, karakteristične su za cijelu Podravinu što se manje zna. Većina njih je tek neznatno uzdignuta iznad okolnog terena, ali je na nekim mjestima uzvisina od pola metra ili metar bila dovoljna da se izbjegnju plavljenja od strane potoka koji dotječu s Bilogore, od rijeke Drave ili povišene vode za jakih kiša, te da se na njima izgradi naselje. Tako je bilo i ovdje, u Koprivnici. Ako pogledamo čak i današnju situaciju, nakon svih stoljeća navažanja materijala i poravnavanja terena, vidjeti ćemo da je sve oko stare gradske jezgre podložno plavljenju, bilo za jakih kiša, bilo kod izlivanja potoka Koprivnice. Na zapadu, uz staro korito potoka Koprivnice, plavljenje je redovna pojava svakih nekoliko godina. Sjever grada ima veliku nizinu na mjestu današnjeg stadiona, a istočno je Miklinovec nastao na tek neznatno povišenoj gredi. Južno od gradske jezgre teren je također niži i njime je potok Koprivnica vjerojatno tekao u davnoj, nezabilježenoj prošlosti te je ovaj smjer iskorišten krajem XVI. stoljeća za skretanje toka istog potoka.

Možemo gotovo sa sigurnošću reći da je Koprivnica podignuta uz cestu koja je išla smjerom sjever – jug i, kao i samo naselje, nastojala se držati povišenog terena što se vidi i sa sjeverne i sa južne strane grada. Na sjevernoj strani cesta koje je dolazila iz smjera Torčeca i Đelekovca spajala se sa cestom iz Peteranca vjerojatno na istom mjestu gdje se te ceste spajaju i danas te su kao jedna cesta ulazile u grad izbjegavajući s jedne strane potok Koprivnicu koji je tekao zapadno od stare gradske jezgre, a s druge niži, močvarni teren na mjestu današnjeg stadiona. Prema jugu izlaz iz grada bio je, barem u kasnom srednjem vijeku, u produžetku današnje ulice Đure Estera te je išao u smjeru Staroga Grada usporedno s tokom potoka Koprivnice idući s njegove istočne strane koja je nešto viša od zapadne. U historiografiji se postavljalo pitanje koja je ulica u srednjem vijeku bila ona oko koje je nastalo naselje. Kako sam već rekao, za kasni srednji vijek nema sumnje da je to bila današnja ulica Đure Estera što nam je potvrđeno kako na planovima grada iz XVI. stoljeća tako i samom njenom širinom iz koje se može zaključiti da je bila predviđena za mjesto sajmovanja. Za ranija razdoblja postoji više mogućnosti. U svojim ranijim radovima sam pretpostavio da je ista ulica već pri samoj kolonizaciji bila uspostavljena kao žila kuca-vica grada, ali bi razvoj mogao biti složeniji. Mirela Slukan Altić¹³ smatra da je težište prvotnog naselja bilo duž današnje Oružanske ulice povezujući to s pretpostavljenim položajem stare crkve Svetog Nikole. U novije vrijeme Hrvoje Petrić¹⁴ predlaže sasvim drugu stranu kao mjesto na koje je grad bio orijentiran. Budući da su vrata najranije koprivničke crkve bila okrenuta prema zapadu, autor je postavio tezu da je trg grada pa onda i glavna njegova prometnica, bio pred tim vratima što bi značilo da je nekadašnja ulica išla pred tom crkvom i kasnije bila negirana izgradnjom nekoliko faza bedema. Ovu pretpostavku će arheološki biti teško dokazati jer teren zapadno od crkve Svetog Nikole pada nakon što je poravnan kod uklanjanja tvrđavnih bedema. Na toj strani je tekao potok iako ne preblizu stare crkve tako da je moglo biti mjesta za ulicu i kuće uz nju. Ipak, pretpostavka se činila slabo prihvatljiva dok nisu izvršena iskapanja oko crkve Svetog Nikole koja su pokazala da se groblje pripadajuće najstarijoj crkvi pružalo i sjeverno od nje što bi negiralo ulicu na toj strani. Istovremeni grobovi pronađeni su i sjeverno od ove crkve dok oko njenog zapadnog dijela nije pronađen ni jedan grob. Budući da su iskapanja bila prostorno ograničena, nije nam poznato do kuda se groblje pružalo. Rješenje problema i groblja i ulica rane Koprivnice moglo bi biti u arheološkom istraživanju prostora južno od današnje crkve Svetog Nikole koji, budući da je na njemu bio podignut sjeverozapadni kavalir tvrđave, nije pre-

¹² Željko Demo, *Castrum Keukaproncha/Kuwar – počeci istraživanja*, Podravski zbornik, Koprivnica, 1984., str. 340.

¹³ Mirela Slukan Altić, *Povijesni atlas gradova*. Koprivnica, Zagreb, 2003., str. 36.

¹⁴ Hrvoje Petrić, *Jeste li znali: Obilježava se 750 godina od prvog spominjanja Koprivnice*, portal »Podravskog lista«, objava od 24. IV. 2022.

trpio toliko preinaka kao sama unutrašnjost crkve. Naravno, i ovdje je istočni dio donekle zaravnan, posebno nakon rušenja Druge osnovne škole.

Nakon svega iznesenog možemo za 1272. godinu, tj. za vrijeme kad se Koprivnica prvi put spominje, ponešto reći o ovom naselju. Znamo da su stanovnici govorili kajkavski kao i sva okolna, već prilično dobro naseljena sela, iako se čulo i njemačkog i talijanskog jezika među trgovcima. U naselju se održavao tjedni sajam nedjeljom, a na dan sveca zaštitnika, vjerojatno Svetog Nikole, sigurno i godišnji sajam. Grad je imao svoju upravu, ali je konačnu riječ, i upravnu i sudsku, imao župan postavljen od strane trenutačnog držatelja okolnog vlastelinstva i samog naselja. Možda je na južnom dijelu naselja postojala drveno – zemljana utvrda u kojoj je sjedio kaštelan što još uvijek nije arheološki potvrđeno. Iz naselja je išlo nekoliko putova od kojih je glavni bio onaj koji je dolazio od prijelaza na rijeci Dravi, sjekao Koprivnicu i nastavljao prema današnjem Starigradu. Ne može se sa sigurnošću reći kuda je točno prolazio, da li uz pročelje današnje crkve Svetog Nikole ili uz njeno svetište, tj. ulicom Đure Estera.

ISPRAVA IZ 1272. GODINE

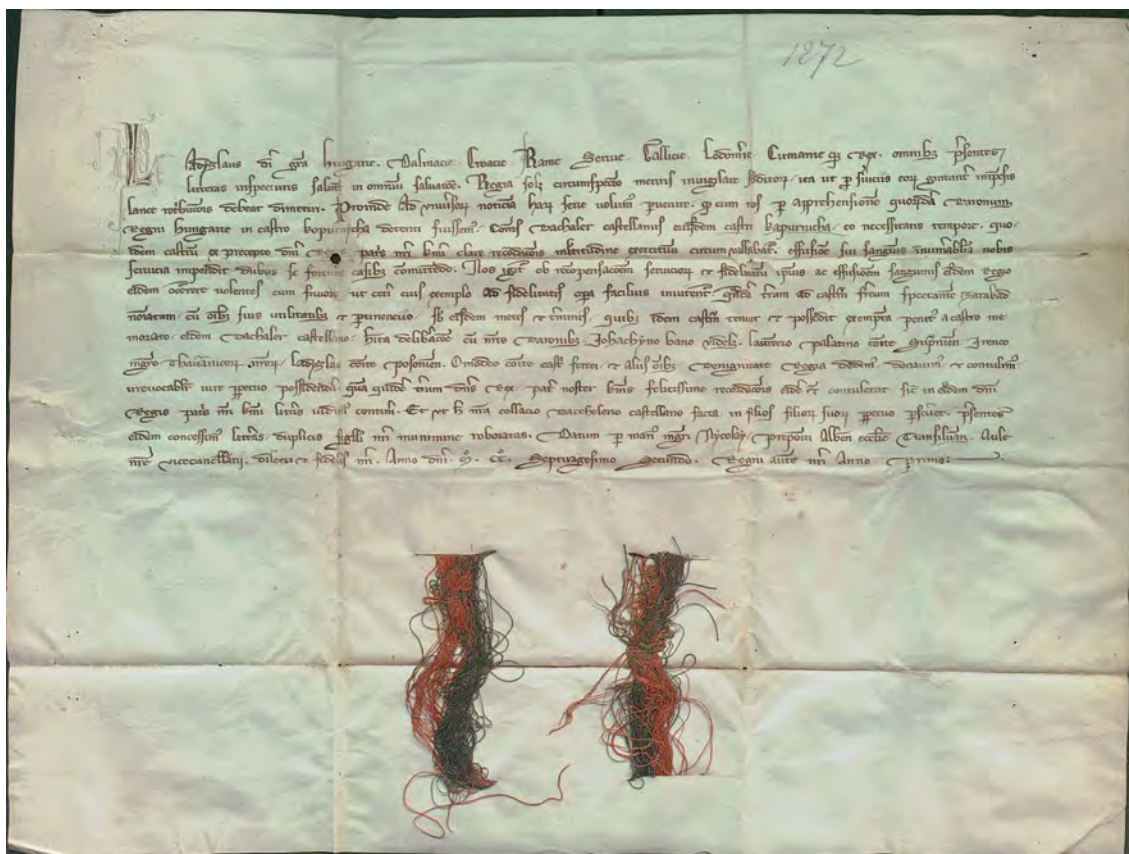
»Ladislav, kralj Ugarske itd. svima koji će pregledati ovu ispravu pozdrav u Spasitelju. Kraljevska visost običava razboritost podanika dobročinstvima predati, stoga podanicima svojim za zahvalnost mora vagom izvagati nagradu. Stoga želimo sadržajem ove isprave dati na znanje svima, naime kad su nas uhvatili neki baruni ugarskog kraljevstva bili smo zadržani u koprivničkoj utvrdi, knez Bachaler, kaštelan iste koprivničke utvrde, u ono neumoljivo doba, kad je po naredbi gospodina kralja, oca našeg najdražeg blage uspomene, bila opkoljena mnogom vojskom, prolijevanjem svoje krvi načinio je nama nemjerljive usluge kad u opasnim događajima pouzdao se u sudbinu. Mi stoga zbog nagrade podanika i vjernosti njihove i prolijevanja krvi za istoga kralja njima želimo izaći u susret naklonošću kako bi ostali bili lakše pozvani za vjernu službu njegovu. ... Zato neku zemlju pripadajuću utvrdi »Castrum Ferreum« zvanu Zarakad sa svim njenim pripadnostima i u međama u kojima ju je ista utvrda držala te izuzimajući je od iste utvrde, spomenutom županu Bachaleru kaštelanu dajemo i poklanjamo u stalan posjed, a koju je zemlju naš pokojni otac istome za vjernost bio darovao kao što vidimo iz očevih isprava.¹⁵

O događajima opisanim u tekstu navedene isprave pisalo je nekoliko autora u posljednjih više od sto i dvadeset godina i svaki od njih je imao ponešto drugačiji scenarij, odnosno rekonstrukciju iako su raspolagali istim osnovnim dokumentima. Prvi od pet povjesničara čija mišljenja ovdje iznosim je Vjekoslav Klaić.¹⁶ On piše da je kralj Stjepan V u lipnju 1272. godine vjerojatno krenuo u Srbiju i tamo čuo da je ban Joakim Pektar oteo njegovog sina Ladislava i odveo ga u Koprivnicu. Odmah se vraća u

¹⁵ Codex diplomaticus, sv. VII., 1272. g., str. 415. »Ladizalus rex Hungarie etc. omnibus presentes litteras inspecturis salutem in omnium saluatore. Regia solet circumspectio meritis inuigilare subditorum, ita ut pro seruiis eorum gratanter impensis lance retributionis debeat dimetiri. Proinde ad universorum noticiam harum serie uolumus peruenire, quod cum nos per apprehensionem quorundam baronum regni Hungarie in **castro Kopurnycha** detenti fuissetus, comes Bachaler castellanus eiusdem **castris Kapurnicha** eo necessitatis tempore, quo idem castrum ex precepto domini regis patris nostri karissimi clare recordacionis multitudine exercitum circumvallabatur, affusione sui sanguinis innumerabilia nobis seruicia impendit dubiis se fortune casibus committendo. Nod igitur ob recompensationem seruiciorum et fidelitatem ipsius ac effusionem sanguinis eiusdem regis eidem occurrere uolentes cum fauore, ut ceteri eius exemplo ad fidelitates opera facilius inuitentur, quandam terram ad Castrum Ferreum spectantem Zarakad nominatam, cum omnibus suis utilitatibus et pertinentiis, sub eisdem metis et terminis, quibus idem castrum tenuit et possedit exemptam penitur a castro memorato, eidem Bachaler castellano habita deliberacione cum nostris baronibus Joachyno bano etc. et alii omnibus, benignitate regia dedimus, donauimus et contulimus irreuocabiliter iure perpetuo possidendam, quam quidem terram dominus rex pater noster karissimus fidelissime recordacionis eidem etiam contulerat, sicut in eiusdem domini regis patris nostri karissimi litteris uidimus contineri. Et ut hec nostra collaieo Bacchaleru castellano facta in filio filiorum suorum perpezuo perseueret, presentes eidem concessimus litteras duplicis sigilli nostri munimine roboratas. Datum per manus magistri Nycolay prepositi Albensis ecclesie Transsiluensis aule nostre vicecancellarii dilecti et fidelis nostri, anno domini millesimo ducentesimo septuagesimo secundo, regni nostri anno primo.« (Original u arhivu HAZU.)

¹⁶ Vjekoslav Klaić, Povijest Hrvata, knj. prva, Zagreb, 1982.g., (Pretisak iz 1899.g.), str. 279.

Slika 1. Darovnica kralja Ladislava IV. koprivničkom kaštelanu iz 1272. (Arhiv HAZU, D-II-34)

Slavoniju ali se od »od jada i napora« razbolio i malo zatim umro. Ferdo Šišić¹⁷ piše da je u ljeto spomenute godine kralj Stjepan krenuo u goste u Napulj i na tom putu ostavio sina Ladislava u samostanu u Topuskom. Kad je bio u Bihaću saznao je da je kraljević nestao iz samostana. Šišić dalje piše da je otmicu izveo ban Joakim Pektar u suradnji s kraljicom Elizabetom, Stjepanovom suprugom. Kralj se vraća da potraži sina, ali je obolio i umro u Budimu 6. kolovoza 1272. Dok je on bolovao drugi su tražili maloljetnog Ladislava te su saznali da se nalazi u Koprivnici čiju su utvrdu opsjeli. Opsadu su prekinuli kad su čuli da je umro kralj Stjepan, a Joakim je odveo Ladislava u Stolni Biograd (danas Szekesfehervar) gdje ih je dočekala kraljica Elizabeta i ondje je Ladislav okrunjen za novog kralja. Antun Dabinović¹⁸ kao i Vjekoslav Klaić piše da je kralj Stjepan ljeti 1272.g. otišao u Srbiju, ali navodi i drugačije mišljenje, tj., ono o kraljevom namjeravanom odlasku u Napulj. Na tom putu ostavio je sina u Topuskom odakle je 24. lipnja kraljević nestao. Oteo ga je ban Joakim. Uzrujan, kralj se vratio i njegova vojska je opkolila Koprivnicu u kojoj je kraljević bio zatvoren, inače glavnu utvrdu obitelji Gut-Keled iz koje je bio spomenuti Joakim. Opsada je gotovo uspjela kad je 6. kolovoza umro kralj Stjepan kraj Budima te je na tu vijest prekinuta. Ban Joakim zatim odvodi oba sina pokojnog kralja, Ladislava i Andriju, u Stolni Biograd gdje je 3. rujna Ladislav bio okrunjen u svojoj desetoj godini. Nada Klaić¹⁹ piše o Koprivnici pa je i njen opis detaljniji nego u prethodno navedenih autora. Ona piše da je ban Joakim »raskrstio s kraljem« i morao pobjeći iz Slavonije te se mogla očekivati njegova osveta. Međutim, autorica smatra da otmicu nije izveo Joakim nego neki drugi velikaši. Kralj Stjepan je čuo da mu

¹⁷ Ferdo Šišić, Pregled povijesti hrvatskog naroda, prva knjiga, Zagreb, 1920.g., str. 173. – 174.

¹⁸ Antun Dabinović, Kako je došlo do otvorenja slavonskog sabora 1273.g., Vjesnik hrvatskog državnog arhiva, knj. XI, Zagreb, 1945., str. 110.

¹⁹ Nada Klaić, Koprivnica u srednjem vijeku, Koprivnica, 1987.g., str. 54.

je sin otet i vraća se s puta, ali se »od jada i napora« razboli i umre. Nada Klaić dalje piše da je Nikola Gising poslao svoje ljude, a među njima i Bakalera, da pomognu malom kralju. Dalje ona navodi da je Koprivnica tada bila vlasništvo obitelji Gising, dakle, privatna posjed. Za Bakalarove zasluge kod navedene opsade, među kojima autorica spominje i oslobođanje kraljevića, kralj Ladislav ga je nagradio posjedom i službom kaštelana. Posljednja je o ovim događajima pisala Marija Karbić²⁰ koja se uglavnom suprotstavlja nekim zaključcima Nade Klaić. Autorica smatra da je otmicu izveo ban Joakim Pektar u suradnji s kraljicom Elizabetom te da su velikaši Gisingi u tome s njim usko surađivali. Dalje Marija Karbić piše da Ladislav nije oslobođen nekom posebnom akcijom već da je iz Koprivnice otišao da nakon očeve smrti preuzme vlast. Gore spomenuti Bakaler je u događajima oko Koprivnice bio na strani Joakima i kraljice što se može zaključiti po tome što je u vrijeme kad novi kralj Ladislav piše darovnicu Bakaleru svu vlast drži navedeni dvojac, a oni ne bi nagradili čovjeka koji je radio protiv njih. Dalje zaključuje da budući da je Bakaler bio u službi Gisinga, onda su i oni bili upleteni u urotu. Dakle, zaključci Marije Karbić su sasvim suprotni onima Nade Klaić.

Dakle, pet autora sa pet sličnih ali ipak različitih scenarija. Način na koji neki od njih slažu priču može navesti na zaključak da su imali na uvid pisanu povjesnicu iz XIII.-og ili nekog malo kasnijeg stoljeća, ali to ne navode te se može reći da je dio njihove rekonstrukcije ipak nadoraden kako bi sve, po njihovom mišljenju, imalo smisla. Jer problem kod proučavanja događaja oko Koprivnice tog ljeta 1272. godine je mali broj dokumenata iz tog kratkog vremena, a tek ih dva tri neposredno ili posredno govore o događaju. Mladi kralj Ladislav samo jednom spominje svoje zatvaranje u Koprivnicu, a njegov otac kralj Stjepan V baš u toku sedmog mjeseca te godine, dakle u vrijeme kad se kraljević Ladislav vjerojatno nalazio u Koprivnici, nije izdao ni jedan pouzdani dokument koji bi nam pomogao barem u rekonstrukciji njegovog kretanja. Gore navedeni autori pitaju se npr. kuda je Stjepan usmjerio svoj put, da li u Srbiju ili prema jadranskim lukama i Napulju. Po njegovom kretanju može se vidjeti da se uputio prema jugu jer je 24. svibnja 1272. godine u Zagrebu, od 8. do 10. lipnja u Topuskom, a 23. lipnja u Bihaću. Zatim njegov iz dokumenata poznati itinerar preskače dvadesetak dana i 13. srpnja nalazimo ga u županiji Bars na sjeverozapadu Ugarske, a 17. istog mjeseca kraj Budima. Slijedi opet praznina od osamnaest dana, tj. do slijedećeg datuma koji znamo o ovom kralju, a to je 6. kolovoz iste godine, tj. dan kad je umro. Što se tiče njegovog sina Ladislava, njegova prva isprava kao novog kralja koja ima točan datum je od 3. rujna 1272. godine i izdana je u Stolnom Biogradu. Iz navedenog proizlazi da je kralj Stjepan mogao u onih dvadesetak dana između 23. lipnja i 13. srpnja promijeniti smjer putovanja koji je isprva bio usmjeren na jug te otići prema Srbiji i još se stići vratiti u Slavoniju pa onda na sjever Ugarske. Tako bi oba smjera njegova puta koje navode autori bila moguća. Sve navedeno nam je važno zbog datiranja događaja oko Koprivnice. Jer ako je kralj za nestanak sina Ladislava saznao u Bihaću 24. lipnja kako piše Antun Dabinović onda se otmica dogodila par dana prije ovog datuma, a opsada koprivničke utvrde u drugoj polovici srpnja i početkom kolovoza budući da je prekinuta smrću kralja Stjepana, tj. nekoliko dana nakon 6. kolovoza, jer je vijesti o smrti trebalo nekoliko dana da stigne u Podravinu. U točne datume koje navodi Antun Dabinović ne trebamo se pouzdati jer on je vjerojatno datum kad je kralj Stjepan saznao za otmicu sina izveo iz datuma povelje koju je kralj izdao u Bihaću, a krunjenje kralja Ladislava stavlja u 3. rujna 1272. jer je tada novi kralj izdao ispravu u Stolnom Biogradu iz koje se ne vidi da bi bio krunjen baš toga dana. Moguć je i drugačiji scenarij, onaj koji navodi Vjekoslav Klaić po kojem je kralj Stjepan bio u Srbiji (nakon promjene smjera i cilja svog puta), tamo čuo za otmicu i vratio se u Slavoniju te iz zdravstvenih razloga produžio za sjever Ugarske. Po ovoj rekonstrukciji bi opsada Koprivnice počela nešto kasnije, ali bi opet završila u prvoj polovici kolovoza.

Osim pitanja kada se opsada dogodila, postavlja se važno pitanje tko je izvršio otmicu kraljevića Ladislava pa onda i s kojim motivom. U ispravama koje spominju otmicu navode se »neki baruni« tj. neki od najvažnijih velikaša u državi, ali bez imenovanja istih. Zagonetka je tim veća što se u ljeti 1272. godine ne spominje nikakva pobuna velikaša protiv kralja. Osim Nade Klaić, svi ostali autori koji su se

²⁰ Marija Karbić, Joakim Pektar, slavonski ban iz plemićke obitelji Gut-Keled, Godišnjak njemačke narodnosne zajednice, Osijek, 2000.g., str. 21. – 22.

dotakli ove teme, navode kao glavnog otmičara mladog Ladislava slavonskog bana Joakima. Međutim, jedini izravan dokaz za ovu tvrdnju je u pismu češkog kralja Otokara koji optužuje Joakima za otmicu, ali posredno također i za smrt Ladislavova oca kralja Stjepana V.²¹ Iz ovog pisma su vjerojatno i zaključci povjesničara o Stjepanovoj bolesti kao posljedici uzrujavanja i napora oko potrage za nestalim sinom. Otokarove optužbe svakako treba uzeti s rezervom jer on je u gotovo stalnom neprijateljskom odnosu s kraljevima Ugarske. Nekoliko godina nakon smrti Joakima Pektara, kralj Ladislav izdaje ispravu kojom ga oslobađa bilo kakvih optužbi za veleizdaju, čak i onih koje je izrekao sam Ladislav, jer su sve to bile klevete Joakimovih neprijatelja.²² Pretpostavljam da se ovo odnosi i na događaje u ljeti 1272. godine. Naravno, mi za sada ne znamo u kojim okolnostima i s kojim motivima je kralj izdao ovakav dokument tako da se usprkos izričitih kraljevih riječi i dalje mogu stvarati razne pretpostavke. Npr. možemo se pitati da li ovo obuhvaća i događaje u ljeti 1272. godine oko Koprivnice i kakva je u tim događajima bila Joakimova uloga: da li je on tada radio u interesu malodobnog Ladislava, nastojeći ga možda postaviti za kralja umjesto njegovog oca Stjepana tako da nije počinio nevjericu prema Ladislavu. A možda nije bio ni uključen u otmicu.

Druga osoba koju povjesničari sumnjiče za organizaciju otmice kraljevića je kraljica Elizabeta, Ladislavova majka i supruga njegova oca kralja Stjepana. Nju je u priču uveo prilično rano Ferdo Šišić²³ i otada se Elizabeta redovno spominje kao sudionik iako nema za to nikakvih izravnih dokaza. Vjerojatno je sumnju potaklo Elizabetino stvarno upravljanje Ugarskom u ime malodobnog Ladislava nakon smrti Stjepana V. što ju je prikazalo kao ambicioznu ženu koja bi mogla malo i ubrzati svoj dolazak na vlast.

Treći urotnik kojeg je u događaj uključila Marija Karbić jest Henrik Gising, a s njim i cijela njegova obitelj.²⁴ Kako sam već pisao, autorica svoju pretpostavku temelji na sudjelovanju Bahalera koji je bio u službi Gisingovaca, a po njenom mišljenju bio je jedan od otmičara i čuvara mladog kraljevića. Nada Klaić je došla do sasvim suprotnih zaključaka i Gisingovce stavila na stranu Stjepana V., a protiv otmičara. Kako se navodi u Ladislavljevoj potvrdi Bahaleru za posjed Zarakad, Bahaler je prolio krv za kraljevića, ali je pitanje da li je to bilo u pokušaju njegovog oslobađanja ili ga je branio od napada vojske Stjepana V. koja je opsjela koprivničku utvrdu. Ili Ladislav, izdajući potvrđnicu, nije ocijenio Bahalerove zasluge kakve su stvarno bile prema njemu nego je sve pisao po diktatu svoje majke koja je u događaju mogla imati drugačije interese od svog sina. Dakle, ostaje upitan razlog sudjelovanja Bahalera, čovjeka obitelji Gising, u cijelom događaju. Na moguću suradnju Gisingovaca i Joakima Pektara oko otmice neizravno upućuje vrlo sličan događaj iz 1274. godine kada su oni oteli Andriju, malodobnog brata kralja Ladislava i odveli ga u Slavoniju. Naravno, nezahvalno je zaključivati o ranijim događajima na osnovu kasnijih iako sličan obrazac upada u oči.

Sa sudjelovanjem ili nesudjelovanjem Gisinga povezano je i pitanje vlasništva nad koprivničkom utvrdom. Nada Klaić²⁵ je smatrala da je grad u vrijeme opsade bio privatno vlasništvo i to u rukama velikaške obitelji Gising pobijajući pretpostavku Emilija Laszowskog da je Koprivnica bila kraljevski grad pod upravom hrvatskih hercega i banova. Činjenica da je od kraja XIII. stoljeća Koprivnica u rukama banova i hercega, a nakon što je samo naselje proglašeno kraljevskim gradom, banovi nastavljaju držati koprivničko vlastelinstvo. Gotovo je sigurno da i Gisingi, kad se krajem XIII. i početkom XIV. stoljeća javljaju kao upravitelji i naizgled vlasnici Koprivnice, čine to samo zato što tada gotovo stalno vrše bansku službu. Da li je tako bilo i 1272. godine pa i prije nje, teško je reći. Moguće je da je Koprivnica vrlo rano postala kraljevski posjed koji koriste banovi i hercezi, ali je također ovakav status grada i posjeda mogao nastati i krajem XIII. stoljeća. Posljedično, može se u vezi s otmicom postaviti dva scenarija: ili je grad bio u vlasništvu Gisinga pa je tako njihovo sudjelovanje kao otmičara razumlji-

²¹ György Feyer, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, Buda, 1841., Tom V., vol. 2., str. 516.

²² CD, sv. VI., 26.VI.1280. str. 352.

²³ Ferdo Šišić, *Pregled povijesti hrvatskog naroda*, prva knjiga, Zagreb, 1920.g., str. 173. – 174.

²⁴ Marija Karbić, *Joakim Pektar, slavonski ban iz plemićke obitelji Gut-Keled, Godišnjak njemačke narodnosne zajednice*, Osijek, 2000.g., str. 21. – 22.

²⁵ Nada Klaić, *Koprivnica u srednjem vijeku*, Koprivnica, 1987.g., str. 56.

vo ili je Joakim kao ban držao Koprivnicu pa je zatvaranje kraljevića u taj grad logično. Za sada obje mogućnosti ostaju otvorene iako je ova druga vjerojatnija.

Na osnovu svega iznesenog scenarij, ili, točnije, scenariji događanja u ljeto 1272. godine tekli bi kako slijedi. Kralj Stjepan V. s desetogodišnjim sinom Ladislavom putuje na jug, prolazi kroz Zagreb te dolazi u Topusko gdje ostavlja sina u cistercitskom samostanu, možda iz zdravstvenih razloga. Sam kralj produžuje na jug do Bihaća gdje se nalazi 23. lipnja i ondje, navodno, saznaje za nestanak sina. Druga inačica kraljeva puta je njegov odlazak u Srbiju, valjda nakon boravka u Bihaću. U svakom slučaju, kralj se vraća i, ne znajući gdje je kraljević odveden, traži ga. Kraljevića su oteli »neki baruni« iz nama nepoznatih razloga. Možda je to bio ban Joakim, možda u suradnji s Gisingima, možda u dogovoru s kraljicom Elizabetom. U toku potrage kralj oboli, a potragu ostavlja svojim ljudima koji ustanove da je Ladislav u Koprivnici i sa svojim vojnicima opsjednu koprivničku utvrdu. Opsada traje neko vrijeme, možda kroz veliki dio srpnja i u prvoj polovici kolovoza, a prestala je kad se čulo za smrt kralja Stjepana, dakle, nekoliko dana nakon 6. kolovoza, dana kada je, po opće prihvaćenom mišljenju, umro Stjepan V.

Na kraju ove analize događaja koje nam opisuje isprava iz 1272. godine, naveo bih još dva dokumenta vjerojatno povezana s istim događanjima. Prva je darovnica kraljice Elizabete iz 1273. godine Dominiku od roda Chak koji je prolio krv braneći je kad su »neki nevjerni stanovnici kraljevstva« kod Albe, tj. kod Stolnog Biograda, pred krunjenje Elizabetinog sina Ladislava za kralja, napali kraljicu i njenu pratnju.²⁶ Očito je nekome smetalo da kraljica majka dođe na krunidbu. Da li je to bila jedna od strana koja je sudjelovala u borbama oko Koprivnice pa se ovdje radilo o nastavku iste priče ili je događaj dio nečeg drugog, teško je reći jer kraljica ne navodi o kojim se napadačima točno radi. Slično skrivanje identiteta napadača vidimo i kod otmice u Ladislavljevoj potvrdnici Bahaleru. Drugi dokument je manje važan, ali može dovesti u sumnju neke datume povezane s događajima oko Koprivnice. Vjekoslav Klaić piše (bez navođenja izvora) da je 22. srpnja 1272. godine napuljski kralj, otac supruge maloljetnog kraljevića Ladislava, pismom pozvao ugarske plemiće da budu vjerni njegovom zetu Ladislavu i ženi mu Isabeli.²⁷ Ovo zvuči kao da je Ladislavljev otac već umro i da je Ladislav već kralj iako još nije okrunjen što bi datum Stjepanove smrti pomaknulo prema sredini srpnja iste godine, a s time bi se i događaji oko Koprivnice također drugačije mogli datirati. Naravno, moguće je da je napuljski kralj dobio vijest da je Stjepan V. jako loše i samo što nije umro pa i prije njegove smrti šalje ovakvo pismo.

KASTRUM KOPRIVNICA

U ispravi iz 1272. godine nedvojbeno se spominje utvrda koja nosi isto ime kao i kasnije spominjano naselje Koprivnica, ali postoji sumnja, da li je ista bila baš na području današnje stare jezgre grada ili možda na brdu zvanom Zakleti breg u koprivničkom predgrađu Starigrad na kojem se nalaze ostaci visinske utvrde.

U dokumentima se navodi nekoliko imena za utvrđeno sjedište uprave koprivničkog vlastelinstva. Od 1272. godine pa do sredine XIV. stoljeća ime utvrde je Koprivnica, naravno, u mađariziranom obliku »Kaproncza«, a pobliza oznaka građevine je kastrum, riječ koja se u ono vrijeme najčešće koristila za zidane utvrde. Od 1353. godine²⁸ javlja se još jedno ime: »Keukaproncza« u čijoj osnovi je Koprivnica i pred njom prefiks »Keu« u kojoj prepoznajemo mađarsku riječ »kő« u značenju kamen. Dakle, bila bi

²⁶ G. Fejer, *Codex diplomaticus Hungariae ...*, Tomus V., vol. 2., Budae, 1841., str. 132. (»... tum pro effusione pro nobis sui cruoris, cum quidam infideles incole regni nostri, apud Albam ante tempus coronacionis filii nostri, regis Ladislai. contra nostram excellenciam manu armatam insurgentes ...«)

²⁷ Vjekoslav Klaić, *Povijest Hrvata*, knjiga prva, Zagreb 1982., (pretisak iz 1899.g.), str. 280. (Op.a. Iako sam tražio, dokument iz kojeg je Vj. Klaić uzeo ovaj podatak, nisam našao.)

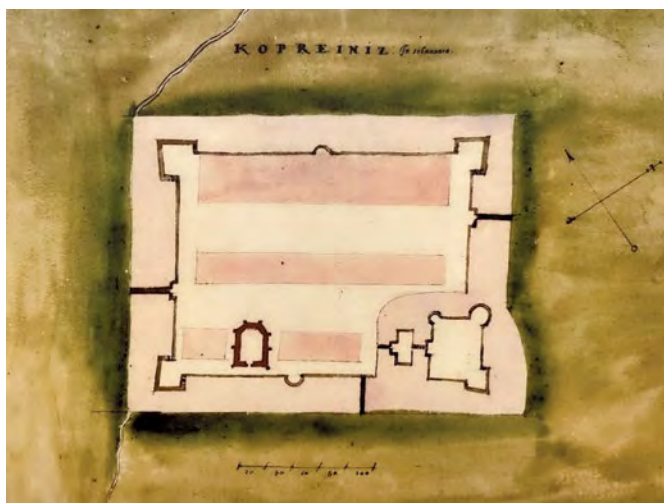
²⁸ Emilij Laszowski, *Podatci o Koprivnici u srednjem vijeku*, Vjesnik zemaljskog arhiva, Zagreb, 1900., sv. VII., str. 172. i 173. (U *Codex diplomaticus Croatiae ...* sv. XII., str. 149. i str. 218. u ispravama od 10. III. 1353. i 7. I. 1354. zapisan je kastrum Kaproncza iako u originalu oba navedena dokumenta jasno piše »Keukaproncza« kako je to pročitao i Laszowski.)

to Kamen Koprivnica. U još nekoliko dokumenata iz istog vremena spomenuti će se kastrum Koprivnica, a onda početkom XV. stoljeća ponovno se javlja »Kukaproncza«, ali s još jednim imenom, a to je »Kuvar«.²⁹ Ova nova riječ je opet mađarska kovanica sastavljena od već objašnjene mađarske riječi za kamen i riječi »var« kojom se u mađarskom označavaju utvrde pa se ove dvije riječi na hrvatski mogu prevesti kao Kamen grad. Ime za sjedište uprave vlastelinstva otada će u ispravama biti »Kuvar«, »Kwar« i slično sve do sredine XV. stoljeća kad se vraća ime Koprivnica. Iz isprave od 8. VI. 1461.³⁰ saznajemo da je »castrum Kybar« uništen, a da je sjedište uprave tada u kastrumu »Kaprintza«.

Taj novi kastrum će u dokumentima koji slijede imati oznaku kaštel koja označava utvrdu slabije gradnje od kastruma. Ovo se slaže s kaštelom koji nalazimo na planovima koprivničkih utvrđenja i njihovih opisa iz sredine XVI. stoljeća. Ovaj kaštel je uništen izgradnjom jugozapadnog bastiona koprivničke tvrđave. Ako uzmemo u obzir samo različita imena utvrđenih sjedišta uprave vlastelinstva kako sam ih ovdje naveo, može se zaključiti da je u Koprivnici ili njoj blizini postojao kastrum koji je 1272. godine djelatan te da je sredinom XIV. stoljeća došlo do pojave novog imena: »Keukaproncze«. Budući da u sebi ima riječ kamen kao i »Kuvar«, nameće se zaključak da se i kod »Keukaproncze«-e i kod »Kuvar«-a radi o istoj građevini. Kako sam pisao u svojim prijašnjim radovima, ova građevina se s vrlo velikom vjerojatnosti može povezati s ostacima utvrde na Zakletom bregu u predgrađu Koprivnice Starigradu, a također je za njenog nasljednika u ulozi sjedišta uprave, kaštel Koprivnicu, sigurno da je bio u sklopu srednjovjekovnih koprivničkih utvrđenja. Problem se javlja kad pokušamo riješiti gore navedenu stariju promjenu imena iz Koprivnica u Kamena Koprivnica odnosno Kamen grad.

U literaturi su dvije su osnovne pretpostavke kako se razvijalo i premještalo sjedište uprave koprivničkog vlastelinstva. Po jednoj, koju zastupaju Ljubica Bakrač³¹ i Željko Demo³², kastrum spomenut 1272. godine isto je što i Kamen grad spominjan do sredine XV. stoljeća kada se on napušta i gradi se kaštel uz samo naselje Koprivnicu. Po drugoj pretpostavci koju je zastupala Nada Klaić³³ i gotovo svi kasniji povjesničari razlikujući se u detaljima, uz naselje Koprivnicu je u XIII. stoljeću i na početku XIV. stoljeća stajao kastrum Koprivnica s upravom vlastelinstva koja kasnije seli u novoizgrađeni kastrum Kamen grad da bi se, kao i po prethodnoj pretpostavci, sredinom XV. stoljeća vratila u utvrdu uz grad Koprivnicu.

Svaka od navedenih pretpostavljenih događanja ima svoje dobre i loše strane. Za prijelaz uprave u novu utvrdu u XIV. stoljeću govori novo ime za istu kao i arheološka istraživanja koja su, usprkos, na žalost, loše očuvanosti lokaliteta, utvrdila da se na današnjem Zakletom bregu život odvijao u XIV. i XV. stoljeću. Vrijeme izgradnje ove nove građevine Nada Klaić je povezala s banovanjem bana Mikca (banovao od 1325 do 1343.), dakle, grubo u tridesete godine XIV. stoljeća, što se slaže s iskopanim i

Slika 2. Stvarno stanje koprivničke utvrde polovicom 16. stoljeća – Nicole Angiellini 1565. godine (Kopreiniz)

²⁹ E. Laszowski, Podatci ..., VZA sv. VII., str. 215.

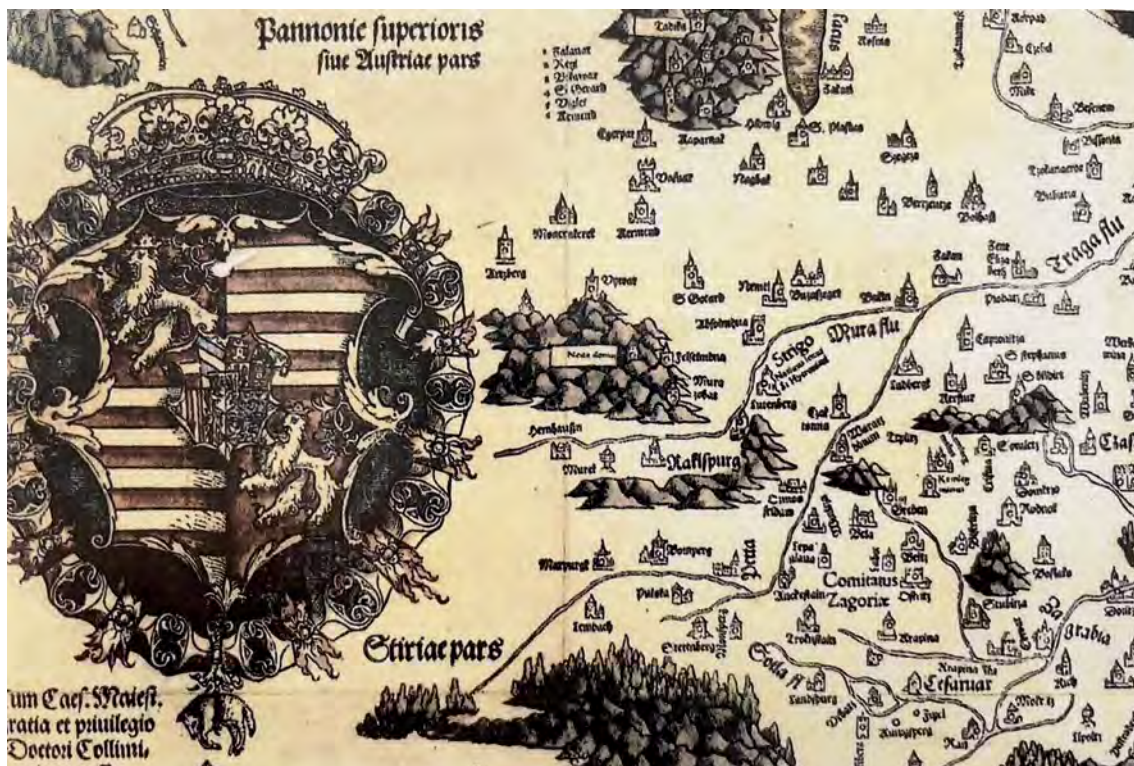
³⁰ Nada Klaić, Medvedgrad i njegovi gospodari, Zagreb, 1987., str. 152.

³¹ Ljubica Bakrač, Prilog istraživanju koprivničke utvrde, Zbornik za narodni život i običaje, knjiga 49., Zagreb 1983., str. 28. – 29.

³² Željko Demo, Castrum ..., str. 337.

³³ N. Klaić, Koprivnica ..., str. 80.

Slika 3. Položaj Koprivnice na Lazarusovoj karti iz 1528. – naznačena pod imenom Kopronzha

datiranim predmetima. Autoričino argumentiranje veze Miksa s Kamen gradom je malo nategnuto jer on nije imao potrebe za gradnjom na koprivničkom vlastelinstvu kad je u blizini imao svoj veliki posjed Prodiviz na kojem je mogao graditi i na kojem je njegova obitelj kasnije izgradila kastrum Đurđevac. Kao sjedište u Slavoniji imao je svoju palaču na zagrebačkom Gradecu, a banski je bio i kastrum Križevci.

Kao što sam analizirao mikro i makrolokacijske uvjete nastanka naselja Koprivnice baš na mjestu gdje je osnovana, tako ću ovdje navesti nekoliko natuknica za razmišljanje u vezi s mjestom na kojem je bio, ili je mogao biti, kastrum Koprivnica. Ako je bio na užem području grada onda je morao biti što bliže križanju rimskih cesta ako ni iz kojeg drugog razloga, onda zato da bi na oku imao maltu za koju se može pretpostaviti da je ovdje postojala vrlo rano. Zato ga moramo smjestiti na najjužnijem dijelu pješćane dine na kojoj se nalazila i gore navedena prvotna koprivnička crkva, možda na mjestu gdje je bio i kasniji kaštel ili još južnije, bliže antičkoj prometnici. Osim nadzora križanja cesta, drugi razlog izgradnje utvrde na ovom mjestu bio bi kontrola samog naselja. Što se tiče obrane kastruma, prirodni uvjeti na ovom mjestu su vrlo loši jer nema prepreka koji bi, osim same utvrde, branili utvrdu. Nema npr. močvare kao u slučaju đurđevčkog kastruma. Istina je da su prostori oko uzvisine s crkvom i naseljem bili povremeno plavljeni, ali to je bilo rijetko. Može se pretpostaviti da je ovdašnji kastrum bio negdje uz potok Koprivnicu i od njega dobivao vodu u neke velike grabe koje su ga štitile. Ali takvi zahvati koji su morali biti opsežni nisu prepoznatljivi niti na planovima utvrda iz XVI. stoljeća, a niti na današnjem terenu. Može se također pretpostaviti da je kastrum iz XIII. i XIV. stoljeća bio velika i sam po sebi dobro utvrđena građevina, ali u tom slučaju bi ostalo nekih znatnijih građevinskih ostataka, a njih nema. Svakako ih nema u većem obimu na kasnijem kaštelu koji je bio drveno – zemljana utvrda. Dakle, ako je uz naselje Koprivnicu u XIII. stoljeću postojala neka utvrda, onda ona nije bila velika, a vjerojatno ni zidana iako se kitila oznakom kastruma. Može se zaključiti da ovakva građevina nije mogla zaštititi upravu vlastelinstva ili njegovog vlasnika od ozbiljnije ugroze kakva je npr. bila »mnogobrojna vojska« koja je 1272. godine opsjela utvrdu. Ali takva sila je trebala uložiti veliki napor i proliti puno krvi da bi se zauzelo utvrđenje na strmom brijegu kakvo je bilo ono na Zakletom bregu pa se radije

odlučila za opsadu. I još jedan opaska, ali u širem kontekstu. Naime, u mongolskoj provali 1242. godine uočilo se da Mongoli bez većih problema zauzimaju nizinske utvrde, pa čak i dobro utvrđene i branjene gradove po Rusiji, ali da im se visinska utvrđenja mogu oduprijeti. Zato je nelogično da bi se u XIII. stoljeću, kad se očekivao novi nalet Mongola, gradilo utvrdu u nizini i to na mjestu koje ne nudi dodatnu prirodnu zaštitu. Sve ovo govori za gore iznesenu pretpostavku da je utvrda na današnjem Zakletom bregu imala kontinuitet od XIII. do XV. stoljeća i da nije bilo ozbiljnije utvrđene građevine uz naselje Koprivnicu. Iako arheološki nalazi za sada govore drugačije, logično razmišljanje je na strani rane gradnje visinske utvrde na vlastelinstvu. Mikrolokacija ove građevine je, osim same sigurnosti, nudila i kontrolu nad cestom koja je iz Koprivnice išla na jug prema Čazmi, ali također i nad važnijom cestom Koprivnica – Križevci potvrđenoj na trasi današnje Mlinarske ulice u Starigradu. Mana ovog položaja je bila nemogućnost kontrole podravske magistrale, ali ona je u ono rano vrijeme bila manje važna.

Dakle, iako arheološki nalazi govore za kasniji nastanak građevine na Zakletom bregu, logično promišljanje ipak navodi na zaključak da je ona postojala već u XIII. stoljeću pa da se onda o njoj radi u ispravi iz 1272. godine. Daljnji zaključak bi bio da se ove 2022. godine ne može sa sigurnošću obilježavati 750. godina spomena Koprivnice jer utvrda na bilogorskom brijegu nije bila u ovom naselju. Na stranu to što 1272. godine i nije spomenuto naselje, prethodnik današnjeg grada, nego utvrda koja, ako je i bila uz Koprivnicu, nije bila njen dio.³⁴ Ostaje da se objasne različita imena za sjedište uprave: Koprivnica pa Kamena Koprivnica i Kamen grad. Nešto se dogodilo u prvoj polovini XIV. stoljeća kad se pojavilo novo ime za utvrdu, ali to ne mora biti nastanak nove građevine. Budući da su istraživanja na Zakletom bregu dala oskudne kronološke podatke, ostaje da se nastavi arheološki ispitivati sama Koprivnica u kojoj, osim pretpostavljenog kastruma, postoji još nekoliko pitanja iz srednjovjekovne povijesti koja traže odgovore.

TKO JE BIO ŽUPAN I KAŠTELAN BAHALER?

Osim što je bio važan sudionik događaja oko otmice kraljevića Ladislava 1272. godine, Bahaler je ostavio trag i u povijesti ovog dijela Hrvatske tako da je potrebno reći nešto o njemu. Neke od najranijih vijesti o Bahaleru i njegovoj obitelji saznajemo iz darovnice njemu i njegovom bratu Kemenu za posjed Konjsku (danas Domanjkuš). Posjed im je 1275. godine³⁵ darovao kralj Ladislav opširno opisujući bitke u kojima su braća sudjelovala boreći se za njega i, prije toga, za njegovog oca kralja Stjepana. Bitke i opsade utvrda u kojima su braća bila nekoliko puta ozbiljno ranjena odvijale su se pretežno u ratovima protiv češkog kralja na sjeverozapadu i zapadu kraljevstva, ali bili su i u nekim pohodima na jugu. Zanimljivo je da kralj ne spominje gore opisanu svoju otmicu i opsadu Koprivnice 1272. godine što je za njega svakako bio važan događaj, kako zbog svoje dramatičnosti, tako i zbog toga što je Ladislav neposredno nakon njega okrunjen za kralja. U ratovima su Bahaler i Kemen najčešće bili pod zapovjedništvom Ivana Gisinga, nekad zaladskog župana, a u vrijeme pisanja darovnice slavonskog bana. Vijest o Bahaleru koja bi mogla biti ranija od spomenutih događaja je iz Bahalerove oporuke³⁶ u kojoj on spominje da mu je posjed Zarakad u Mađarskoj darovao kralj Bela, a njegovi nasljednici, sin Stjepan i unuk Ladislav, samo potvrdili. Pretpostavljam da kralj Ladislav u darovnici za Konjsku kao i u darovnici za Zarakad iz 1272. godine nije htio spominjati kralja Belu jer je njegov otac, kralj Stjepan V., ratovao u nekoliko navrata protiv vlastitog oca Bele IV., Ladislavljeva djeda. Naravno, Bahalerova ratovanja su zavisila od strane za koju bi se opredijelio njegov zapovjednik, župan njegove županije.

S darovnicom za Konjsku Bahaler je postao posjednik na području Bilogore, ali nema sumnje da je u ovim krajevima »pustio korijenje« i ranije, vjerojatno u vrijeme kad je bio koprivnički kaštelan. Na

³⁴ Ove, 2022. godine, u Koprivnici se obilježava 666-ti rođendan grada, ali to je potpuno pogrešno. To može biti, npr. godišnjica mature jer je 1356. godine grad postigao svoju punu zrelost, barem u pravnom smislu, a »krnsni list« Koprivnice bi bila isprava iz 1272. godine s prvim spomenom jedne građevine s imenom grada ili ona iz 1308. godine kad je prvi put izričito navedena Koprivnica kao naselje o čemu više dalje u tekstu.

³⁵ CD, sv. VI., 21. VII. 1275., str. 114. – 115. Darovnicu je plemićima »de Konzka«, Bahalerovim potomcima, potvrdio kralj Ludovik 13. X. 1348. (CD, sv. XI., str. 492. – 493.)

³⁶ CD, sv. VII., prije 1300., str. 419.

ovakav zaključak me navodi ne samo spomenuto darivanje, nego i podatak da se oko 1280. godine³⁷ Bahaler miješa u posjedovne odnose u kraju istočno od Đurđevca gdje je od Beluševih sinova bio oteo imanje »Lapathk« (danas šuma Lopatko kod Kalinovca). Tada, kao i ranije on nosi titulu župana, ali nema sumnje da je ovdje nastupio iz osobnog interesa. Povezanost s okolicom današnjeg Kloštra Podravskog još bolje se vidi iz Bahalerove oporuke³⁸ čijem sastavljanju su uz trojicu franjevacu iz samostana u Grabovniku ili Gorbonuku (današnjem Kloštru) i uz župnika župe Sv. Adrijana (danas selo Oderjan) još samo plemići iz istog kraja i njegova supruga. Nema nikoga npr. iz područja njegovih imanja oko Konjske. U oporuci je izrazio želju da bude pokopan u spomenutom samostanu što je bila, koliko se može pretpostaviti iz drugih dokumenata, povlastica potomaka Beluša, osnivača samostana. Doduše, postoji mogućnost da se grobno mjesto u samostanu moglo kupiti. Ipak me sve navedeno upućuje na zaključak da je Bahalerova supruga bila iz kraja oko Kloštra i to iz roda potomaka Beluševih te da je radi njenih prava na gore navedeni posjed »Lapathk« Bahaler ulazio u spor s Beluševim sinovima. Moglo bi se također pomisliti da je sam Bahaler bio iz ovog roda, ali bi u tom slučaju njegove poveznice s okolicom Kloštra bile puno izravnije.

U spomenutoj oporuci Bahaler grabovničkom samostanu ostavlja jednog konja, 16 kablova žita i 32 kabla vina. Ovdje je naveden jedan od osam konja koje je posjedovao Bahaler. Ostale konje ostavio je kako slijedi: tri konja kćeri, dva konja supruzi i dva konja dvojici svojih slugu. Ovo je veliki broj konja, životinja koje su u ono vrijeme bile skupe za uzdržavanje. Pretpostavljam da su tri ili četiri konja bili bojni jahači konji ovog prekaljenog ratnika i njegovih slugu koji su ga pratili u rat, barem dva su mogla biti teretni konji za ratne pohode i trgovinu, ostali su možda bili radni konji na Bahalerovim posjedima, ali nije isključeno da je on volio konje pa ih i uzgajao.³⁹

U oporuci Bahaler navodi i sva svoja imanja koja pretežno ostavlja po pola svojoj kćeri i supruzi. Posjede »Alazca, Crokoy« i »Poloncha« nisam uspio odgonetnuti i ubicirati. Na imanju Konjska kraj današnjeg Rovišća Bahaler je imao svoj dio pa pretpostavljam da je još živ njegov brat Kemen ili da drugi dio drži neki Kemenov potomak. Posjed Sveti Dominik kraj Selnice u Zagorju, za koji ne znamo kako ga je Bahaler stekao, kasnija je Konjščina koja je u rukama plemića »de Konzka« bila sve do kraja srednjeg vijeka pa i kasnije. Veliki »Zaragad« je svakako imanje koje je 1272. godine Bahaler dobio od kralja Ladislava (zapravo mu ga je kralj samo potvrdio) za zasluge u vezi s kraljevom otmicom, a nalazio se u današnjoj zapadnoj Mađarskoj i spadao pod grad Vasvar. S njim je sigurno povezan posjed »Luky Zarakad« koji ostavlja sinu svoje sestre.⁴⁰ Svoj mač i kacigu ostavlja svom budućem zetu, a vrijedno posuđe supruzi. Na kraju nabraja svoju »porodicu« (»familiam meam servilem«) sastavljenu od tridesetak slugu (»servientes«) i sluškinja (»ancillae«). Čini se da svi članovi te njegove »porodice« nisu imali isti status. Naime, on oslobađa jednu od sluškinja što bi značilo da je imala ropski status, a s druge strane daruje konje dvojici slugu iz čega se može zaključiti ili da su imali svoje (kmetske) posjede ili da su bili plaćenici koji su s konjima mogli nastaviti iznajmljivati svoje ratničko znanje. Ovu brojnu družinu, u kojoj pretežu cijele obitelji, Bahaler je ostavio po pola svojoj ženi i kćeri.

Posljednji put Bahaler se spominje 1331. godine⁴¹ na međi imanja uz potok Konjsku. Tada sigurno više nije živ, a opis međe je vjerojatno prepisan iz neke starije isprave. Kako smo vidjeli iz njegove oporuke, Bahaler je imao samo kćer čiji potomak je vrlo vjerojatno Dominik »de Konzka« koji je 1348. godine⁴² tražio i dobio potvrđnicu za Bahalerovu Konjsku. Iz potvrđnice saznajemo da se Dominikov

³⁷ CD, sv. VI., oko 1280., str. 341.

³⁸ CD, sv. VII., prije 1300., str. 419.

³⁹ Pretpostavku Nade Klaić (Koprivnica u srednjem vijeku, Koprivnica, 1987., str. 55.) da je tih osam konja jahalo osam Bahalerovih vitezova, treba, naravno, odbaciti. Bahaler bi oporukom svoje vjerne vitezove »prizemljio« što je malo vjerojatno. Istina, on dva konja ostavlja svojim slugama (»servientes«), ali to sigurno nisu vitezovi, nego, vjerojatno, njegovi službenici i, možda, pratioci na pohodima.

⁴⁰ U oporuci se među nekretninama, naravno, ne spominje Bahalerova kuća u Koprivnici koju je pretpostavila Nada Klaić (Koprivnica u srednjem vijeku, str. 55.).

⁴¹ CD, sv. IX., 19. VIII. 1331., str. 570.

⁴² . CD, sv. XI., 13. X. 1348str. 492. – 493.

otac zvao Jakov, a njegov otac, dakle Dominikov djed, Mihael. A Bahaler, o čijem se nasljedstvu radi, u ispravi je izričito nazvan Dominikovim djedom. Jasno je da se radi o nasljeđivanju koje je u nekom trenutku bilo po ženskoj liniji. Po svemu se može zaključiti da je Bahaler bio Dominikov djed po majci koja je bila Bahalerova kćer neimenovana u oporuci.

Bahaler je najvjerojatnije potjecao s jugozapada današnje Mađarske, iz županije Zala. Možda je pripadao sitnom plemstvu ili je bio »jobagio castri«, mali posjednik koji za uživanje zemlje mora rato-vati uz svog župana. U Podravinu Bahaler možda dolazi s vojskom koja opsjeda Koprivnicu u kojoj je zatočen kraljević Ladislav, a nakon prekida opsade biva postavljen za kaštelana u ovdašnjoj utvrdi. Pretpostavljam da je kao kaštelan uspostavio veze s lokalnim plemstvom, upoznao svoju suprugu iz roda Beluša te mu je posjed Zarakad koji je za zasluge dobio u Mađarskoj postao manje važan, a važnija mu je Konjska koju je zajedno s bratom Kemenom dobio u ovim krajevima. Selnica u Zagorju je također njegovo imanje, ali nam nije poznata priča o njenom stjecanju. U Slavoniji ostaju i njegovi potomci i postaju pravo domaće plemstvo. Bahaler je nosio titulu ili oznaku službe »comes«-a ili župana (imao ju je i njegov brat Kemen). Budući da mu je darovana zemlja vjerojatno bila odvojena od rovišćanskog županata, gotovo je sigurno da je bio župan sa sjedištem u Rovišću kako je to pretpostavila Nada Klaić.⁴³ Povezanost službe koprivničkog kaštelana sa službom rovišćanskog župana ponovila se i nekoliko desetaka godina kasnije⁴⁴ tako da je to dobar argument za spajanje obaju službi u Bahaleroj osobi.

KOPRIVNICA NAKON ISPRAVE IZ 1272. GODINE.

Nakon što smo iz isprave iz 1272. godine saznali da u Koprivnici ili uz nju postoji utvrda, a iz vremena prije toga dobili arheološku potvrdu o postojanju groblja iz XI. i crkve iz XII. stoljeća, navesti ću nekoliko dokumenata iz XIII. i XIV. stoljeća koje prikazuju razvoj grada do proglašenja slobodnim kraljevskim gradom, ali djelomično osvjetljavaju i ranije vrijeme.

Oko 1292. godine ban Henrik poklanja franjevcima dotadašnju župnu crkvu, a župi predaje novu crkvu dodajući darivanje zemlje kao nadoknadu za eventualne gubitke. Isprava je kasnija krivotvorina, ali osnovni događaji u njoj su se vjerojatno odvijali kako je opisano, bilo da su preneseni usmenom predajom, bilo da su prepisani iz nekog starijeg dokumenta. Ali i sami opisani događaji su pomalo nelogični kao i razlozi za možebitno krivotvorenje isprave. Bilo bi logičnije da je darovatelj izgradio franjevcima novu crkvu, a župi ostavio staru. S druge strane, ako su građani krivotvorenjem htjeli opravdati svoja prava na franjevačku crkvu koju su u XVII. stoljeću svojatali, onda s ovom ispravom to ne bi bili postigli jer je sporna crkva darovana franjevcima. Ako su, pak, htjeli »pojačati« prava župe nad njenim posjedima, mogli su to učiniti puno jednostavnije, jednostavnom darovnicom. Također nisu u to trebali uplitati bana koji i nije imao pravo darivati zemlje (ako bi to i učinio, kralj je to morao potvrditi), nego kao darovatelja navesti kralja. Ipak, nesporno je da franjevci oko 1292. godine dolaze u Koprivnicu što potvrđuju i gotovo svi dokumenti ovog reda. S dolaskom počinju pripreme za gradnju nove crkve, vjerojatno, barem u početku, uz potporu kolatora, bana i njegovih nasljednika. Kako ide gradnja samostana uz crkvu, za sada nam nije poznato jer je prostor uz nju arheološki tek načet, a podataka o tome nema u dokumentima. Dolazak franjevaca u Koprivnicu nam pokazuje da je naselje krajem XIII. stoljeća već imalo prilično razvijene urbane osobine jer je u ono vrijeme ovaj prosjački red osnivao svoje samostane u pravilu u trgovištima i gradovima. Naravno, ovim dolaskom taj je urbanitet još i pojačan.

U već spomenutom arheološkom iskapanju unutar i oko koprivničke crkve Svetog Nikole, otkriveni su temelji nove franjevačke crkve. Ona nije veća od crkve koju je zamijenila, ali je građena na sasvim drugačiji način. Građevina je bila od cigle (osim, vjerojatno, portala crkve), imala je moćne kontrafore na svim stranama koji su sigurno podržavali zidani svod, sve u skladu s vremenom kad je građena, tj. početkom XIV. stoljeća. Unutar crkve nađeno je više ukopa, a nekoliko njih, istovremenih sa trajanjem crkve, našlo se i izvan nje.

⁴³ N. Klaić, Koprivnica ..., str. 54.

⁴⁴ Npr. 2. VII. 1331. (CD, sv. IX., str. 567.) i 2. VIII. 1341. (CD, sv. X., str. 632.)

Slika 4. Koprivnička utvrda na veduti Johannesa Ledentua iz 1639. godine

Novu crkvu imamo ucrtanu na planovima iz sredine XVI. stoljeća, a također je o njoj poznato nekoliko detalja iz drugih dokumenata. Ovo nam omogućava donošenje zaključaka o stanju oko samostana od XIV. do XVI. stoljeća, ali ponešto i o urbanizmu grada u tom razdoblju. Jedna od neobičnosti je »pomak« nove crkve prema istoku za što se ne nazire neki razlog. Na kasnijim planovima vidimo da je zapadno od crkve bio gradski zid pa bi mogli pomisliti da je to uzrok istočnije gradnje nove crkve. Ali franjevci dolaze u grad krajem XIII. stoljeća i vjerojatno su ubrzo napravili plan gradnje ako već nisu i odmah počeli graditi, a Koprivnica je dozvolu za utvrđivanje dobila tek sredinom XIV. stoljeća. Fraza koja se često čuje u historiografiji da je s nekom povlasticom samo bilo potvrđivano postojeće stanje, a što bi u ovom slučaju značilo da je grad imao bedeme i prije dobivene dozvole, ovdje ne prolazi jer je podizanje utvrde, pogotovo velike kao ova, bilo ozbiljan zahvat koji je mogao predstavljati opasnost za onoga tko ga je dozvolio, u ovom slučaju za kraljevsku kuću. Za sada objašnjenje »pomaka« crkve ostavljam otvorenim. Tek kao pretpostavku navodim mogućnost da je gradnja crkva započeta bliže sredini XIV. stoljeća kad su već bili poznati planovi za podizanje gradskih utvrda te da su bedemi ipak bili uzrok »pomaka« na istok. Druga pretpostavka je da se glavna gradska ulica formirala u obliku kakav poznajemo iz XVI. stoljeća tek u prvoj polovini XIV. stoljeća. Ovo se zasniva na činjenici da je nova franjevačka crkva svojom apsidom dosegla zapadni rub ulice i time možda odredila njenu liniju na toj strani.

Kod gradnje novih crkava na mjestu starih obično se dio stare građevine iskorištavao za novu, npr. dio temelja, dio zida i sl. Ali ovdje se ništa od toga nije dogodilo nego se staro mjesto samo općenito poštivalo. Osim pomaknutosti nove crkve prema istoku, nije se zadržala ni orijentacija prethodne građevine. Dok je, kako sam pisao, svetište crkve iz XII. stoljeća bilo usmjereno, grubo procijenjeno, prema mjestu izlaska sunca za ljetnog suncostaja, nova crkva je imala smjer istok – zapad s tek malim odklonom prema jugu. Ni za ovu promjenu nisam našao objašnjenje. Možda se radilo o nekom pravilu unutar franjevačkog reda, ali to nisam proučavao. Inače, orijentacija crkve je bila od velike važnosti u ono vrijeme jer je bila povezana s određivanjem vremena pojedinih svetkovina i slično.

S novim arheološkim otkrićima i njihovom interpretacijom povezano je pitanje položaja samostana i samostanskog groblja. Za sada u koprivničkom slučaju možemo odbaciti pomisao o nekom klausturu

kakve su imali veći franjevački samostani. Robert Čimin⁴⁵ je otkrio nekoliko ukopa uz sjeverozapadni dio zida crkve, u današnjoj dvorani župnog dvora te istočno od njih jedan zid za koji je pretpostavio da je zid samostana. Dakle, samostan bi bio uz sjeveroistočni dio crkve što je na prvi pogled logično jer se otuda moglo lako pristupiti u svetište. Ali ovakav se zaključak ne slaže s podacima koje o crkvi i groblju uz nju imamo iz kasnijeg vremena o čemu sam pisao u svojim ranijim radovima.⁴⁶ Na planovima iz XVI. stoljeća vidimo da je svetište franjevačke crkve dolazilo do ruba glavne ulice, a iz XVII. stoljeća imamo opise onoga što se događalo s crkvom, tada već župnom, i njenom bližom okolinom. Kad su se početkom XVII. stoljeća franjevci na kratko vratili u grad, gvardijan je 1607. godine dao u trajan zakup građaninu Ivanu Čmahoru dio samostanskog groblja uz njegovu kuću. Sličnu darovnicu gvardijan je dao drugom građaninu 1610. godine.⁴⁷ Iz prvog dokumenta jasno je da se Čmahorov grunt proširuje na samostansko groblje, a njegova kuća mogla je biti samo uz glavnu gradsku ulicu tako da je i spomenuto groblje također bilo uz nju, ali u pozadini Čmahorove kuće. Ovakav zaključak potkrepljuje sjećanje Tome Natulije iz 1660. godine koji je ispričao kako su nekad na mjestu gdje je proširena župna crkva i sagrađen župni dvor nekad bile kuće trojice građana od kojih je jedan bio Ivan Čmahor.⁴⁸ Ovo se sve slaže s planovima grada iz sredine XVI. stoljeća na kojima uz svetište crkve postoji prostor otvoren prema ulici za koji se može pretpostaviti da je samostansko groblje. Pred ovim grobljem i svetištem crkve, mjestom idealnim za trgovinu u blizini gradskih vrata, građani su bili postavili prvo svoje štandove, a zatim i sagradili kuće na mjesto kojih se proširila župna crkva budući da se zbog novih bedema nije mogla širiti na zapad. Zapadno uz spomenuti prostor otvoren prema ulici, na planovima se nalazi građevina u potpunosti zatvorena zidom za koju pretpostavljam da je samostan. Dakle, ako se držimo onoga što nam govore dokumenti, groblje se nalazilo uz sjeveroistočni, a samostan u sjeverozapadni zid crkve, što je obrnuto od pretpostavke Roberta Čimina. Mislim da je potrebno istražiti prostor sjeverozapadno od današnje crkve. Ovaj dio terena je prilično snižen kod rušenja bedema tvrđave, ali možda se nešto ipak sačuvalo.

Iz spomenutih planova možemo zaključiti i o glavnoj gradskoj ulici na koju je izlazilo svetište franjevačke crkve. Njena izvorna širina iz XIV. stoljeća je uz crkvu izgubljena radi spomenutih proširenja crkve, župnog dvora pa i vojnog skladišta, ali se sačuvala u južnom dijelu ulice, između kuće Malančec i Muzeja. Pitanje je kada je ovakva pravilna ulica, ustrojena po kolonističkim običajima, nastala na što nam odgovor mogu dati samo daljnja arheološka istraživanja. Samo kao pretpostavku može se reći da je ulica formirana u obliku kakav poznajemo iz XVI. stoljeća tek u prvoj polovini XIV. stoljeća. Ovo se zasniva na činjenici da je nova franjevačka crkva svojom apsidom dosegla zapadni rub ulice i time možda odredila njenu liniju na toj strani. Poznavajući historijat gradnji i rušenja unutar stare gradske jezgre, predložio bih da se fronta srednjovjekovne ulice, tj. barem njen zapadni dio, potraži na prostoru južno od današnje crkve Sv. Nikole. Naime, ondje je u XVII. stoljeću bio podignut veliki kavalir nakon čijeg rušenja se na tom mjestu ništa nije gradilo.

Oko mjesta gdje su se od XIV. do XVI. stoljeća nalazili koprivnički samostan i njegova crkva nema problema, ali neriješeno je mjesto gradske župne crkve u istom razdoblju. Neobično je što se uz tolike radove po gradu još nije ništa našlo. Kao prvo radi se sigurno o velikom objektu, a kao drugo oko njega nalazilo se i groblje, ukapalište Koprivničanaca kroz više od dvije stotine godina pa je čudno da se nisu našle neke kosti koje bi nam bile putokaz za traženje crkve. Pretpostavljam da se crkva s grobljem nalazila uz sjeverna gradska vrata, ali je tamo vrlo malo terena koji nije prekopan već nekoliko puta. Nedirnuta čestica zemlje je vjerojatno ono dvorište iza općine, mjesto revelina iz XVII.-og stoljeća.

⁴⁵ R. Čimin, *Arheološki ...*, str. 21.

⁴⁶ Ranko Pavleš, *Koprivničko i đurđevačko vlastelinstvo*, Koprivnica, 2001., str. 51. i 52.

⁴⁷ Paškal Cvekan, *Koprivnica i franjevci*, Koprivnica, 1989., str. 65. i 66.

⁴⁸ Rudolf Horvat, *Poviest slob. i kr. grada Koprivnice*, Zagreb, 1943., str. 182.

Iako nema sumnje da Koprivnica kao naselje postoji već duže vrijeme, njegov prvi spomen je tek iz 1308. godine⁴⁹ kad je »villicus« Benedikt s još trojicom varošana izdao ispravu kojom se »villicus«-u Jurju, kao nagradu što je na tri mjesta podignuo mostove i tako doprinio dobrobiti naselja, dozvoljava da uz svoj mlin, osim mlinara i vrtlara, može imati i nekoliko kmetova te da od tog svog posjeda ne mora gradu plaćati nikakve daće. Iako je tekst isprave kratak, ipak nam daje mnogo podataka. Saznajemo da naseljem upravlja »villicus« ili vesnik kao i u svim drugim tadašnjim naseljima na posjedima plemstva ili svećenstva. Uz njega se navode još trojica varošana, vjerojatno bivših vesnika koji znaju običajno pravo, a također i pamte prijašnje sporove tako da mogu pomagati sadašnjem vesniku u upravi i sudovanju.⁵⁰ Također je iz teksta jasno da je uprava naselja dozvolila nešto ne baš uobičajeno, tj. dala je dozvolu da Juraj smije uz svoj mlin držati i kmetove što dalje znači da on ondje ima i mali posjed, svakako na teritoriju koprivničkog naselja. Tri mosta koja je isti Juraj podigao u Koprivnici vjerojatno su bili na potoku Koprivnici jer nemamo dokaza da bi tako rano postojale obrambene grabe oko naselja (uspit rečeno, u XVI. stoljeću, preko varoških graba su također vodila tri mosta). Budući da je potok u ono vrijeme tekao zapadno od stare gradske jezgre, ovi mostovi bi mogli biti: jedan na cesti prema Varaždinu (otprilike na današnjem Florijanskom trgu), drugi na cesti prema dravskim prijelazima (vjerojatno u blizini današnje Gibanične ulice uz koju je potok sjekao navedenu cestu) i treći na nekom od cestovnih pravaca prema jugu (vjerojatno u blizini današnjeg Dubovca na sporednom pravcu u smjeru jugozapada; glavni cestovni pravac prema Križevcima išao je kroz današnja naselja Starigrad i Reku i tek u Reki križao se s potokom Koprivnicom, a to sigurno više nije bilo na koprivničkom gradskom području).

Osim što nam prvi put daje uvid u unutarnju upravu grada pa donekle i njegovu topografiju, isprava je zanimljiva jer pokreće neka pitanja oko tituliranja službenika početkom XIV. stoljeća. Službu »villicus«-a ili vesnika imala je u srednjem vijeku svaka manja ili veća zajednica podložnih ljudi, bilo da se radilo o trgovištu, većem selu i nekoliko sela. Vesnika je mogao postaviti vlasnik posjeda ili bi on bio izabran u svojoj zajednici, a vlasnik bi ga potvrdio. Funkcija vesnika bilo je posredništvo između vlasnika imanja i podložnika pa se on s jedne strane brinuo da se sve obaveze prema vlasniku izvršavaju, a s druge je bio u službi lokalne samouprave pa vršio i ulogu suca kod manjih sporova. Tako je bilo i u Koprivnici gdje je te 1308. godine vesnik bio Benedikt. Neobično je što je i primatelj povlastice Juraj, također vesnik pa se postavlja pitanje kojim je on to podložnicima bio na čelu. Možda u nekom od sela na vlastelinstvu. Ili je bio jedan od bivših vesnika Koprivnice, ali to ovdje nije naglašeno. Na kraju isprave vesnik Benedikt piše da rečeni Juraj ne mora od svog posjeda davati nikakve daće »ni nama ni drugim županima« (»nobis vel alicui comiti«). Ovo je zbunjujući podatak jer vesnik je izabrani član uprave zajednice, a župan (»comes«) je u ono vrijeme od strane vlasnika postavljen službenik da upravlja bilo posjedom bilo nekom upravnom jedinicom, npr. županijom ili županatom. Iz ovoga proizlazi da su se i vesnici mogli nazivati županima. Tako je i u potvrđnici Benediktove isprave u kojoj ban Henrik 1309. godine, tadašnji držatelj koprivničkog vlastelinstva, Jurja prvo naziva vesnikom, zatim »našim građaninom iz Koprivnice« (»civis noster de Kaproncha«) i na kraju županom. Dakle, Juraj jest stanovnik Koprivnice, a također i vesnik i župan. Ovdje treba naglasiti da stanovnici podložnih naselja nisu kao pojedinci mogli imati kmetove i njihova selišta osim u rijetkim slučajevima kad su neko imanje držali privremeno u zalogu za neki posuđeni novac plemićima. Grad je mogao imati kmetove kao što znamo iz primjera Zagreba i Varaždina. Pretpostavljam da se ovdje radi o podizanju građanina u plemićki stalež, vjerojatno zbog usluga koje je učinio ne samo Koprivnici, nego i držateljima vlastelinstva, u ovom slučaju Henriku Gisingu. Henrikov sin Ivan je 1315. godine, na molbu »župana Jurja«, potvrdio očevu volju te Jurja naziva »varošanin i naš podanik iz Koprivnice«.

⁴⁹ Codex diplomaticus hungaricus Andegavensis (Anjoukori okmanyar), sv. I., Budapest, 1878., str. 386. (Isprave iz 1309. i 1315. godine spomenute u ovom odlomku u istom su svesku i na istoj stranici.) Možda bi se 1308. godina trebala smatrati prvim spomenom grada Koprivnice pa kao takva i obilježavati.

⁵⁰ Nada Klaić (Koprivnica u srednjem vijeku, str. 59.) izvodi zaključke po uzoru na dalmatinske gradske komune pa u Koprivnici nalazi patricijat koji, po njoj, čini zatvorenu skupinu i poseban stalež koji uživa i povlašten pravni položaj. Naravno da se s ovakvim ishitrenim zaključcima ne mogu složiti jer je stanje gradskih zajednica u sjevernoj Hrvatskoj bilo sasvim drugačije od stanja u sličnim društvima u Dalmaciji.

Slika 5. Plan utvrde i slobodnog kraljevskog grada Koprivnice nakon razgraničenja iz Vojne krajine – 1768. godine (vojna Jozefinska izmjera)

Ban Mikac je 1338. godine⁵¹ uredio način na koji će se birati koprivnički načelnik: građani će odabrati dvanaestoricu sugrađana, a oni će također među Koprivničancima izabrati načelnika. Mandat će mu biti godina dana, a morati će se zakleti da će biti vjeran kralju, banu i samoj Koprivnici.⁵² U ovoj ispravi načelnik još uvijek ima titulu »villicus«, ali već 1347. godine ta titula je »iudex«, dakle sudac. Da li ova promjena znači povećane načelnikove ovlasti ne znamo, ali se napredak grada ka sve većoj samostalnosti vidi iz dokumenata koji slijede. Herceg Stjepan je 1353. godine⁵³ Koprivnici izdao povlasticu da građani mogu sami birati župnika i suca (kako sam herceg piše, »koji može suditi sa svojim prisežnicima kao i u svim drugim slobodnim gradovima«) te ih oslobađa sudbenosti svih drugih sudaca što znači i one od strane kaštelana na vlastelinstvu. I, što je možda najvažnije, dozvoljava da se grad utvrdi. Slijedi vrhunac u postupku osamostaljenja grada: kraljevo proglašenje Koprivnice slobodnim i kraljevskim gradom 1356. godine.

ZAKLJUČAK

Iako je središnja tema rada isprava iz 1272. godine, ipak se prvo prikazuju događaji koji su doveli do formiranja populacije na ovim prostorima, ljudstva koje će osnovati Koprivnicu. Polazi se od teze da je 536. godine došlo do velike erupcije vulkana koja je imala za posljedicu dvije uzastopne godine bez žetve te do velikih demografskih i društvenih promjena u cijelom svijetu. Oslabljena su društva na Sredozemlju, a u središnjoj Aziji se pokrenula seoba Avara koja vrlo brzo završava u Europi te ovaj

⁵¹ Codex diplomaticus, sv. X., 3. V. 1338., str. 388. – 389.

⁵² Iz zakletve se vidi tko su gospodari Koprivnice. Ne Mikac kao pojedinac, nego kao ban i, naravno, kralj.

⁵³ CD, sv. XII., 10. III. 1353., str. 149. – 150.

narod, povukavši sa sobom više slavenskih plemena, zauzima Panonsku nizinu, krajeve sjeverno od nje i Balkan. Godina 568. kad su Avari i Slaveni ušli u zapadnu Panoniju možemo smatrati godinom doseljavanja Hrvata. Avari su ovdje vladali 200 godina, a kad su poraženi i nestali, slijedilo je stogodišnje razdoblje vladavine slavenskih kneževa. Zamjenjuju ih Mađari koji ostaju ovdje vršeći znatan utjecaj na društva u međurječju Save i Drave. Kad se mađarsko društvo otvorilo prema zapadu, počinjemo saznavati prve činjenice o Podravini. Na užem području Koprivnice otkriveni su grobovi iz XI. stoljeća te crkva koja se može datirati u XII. stoljeće. Početkom XIII. stoljeća imamo prve podrobne podatke o Podravini, a iz 1272. godine je isprava u kojoj se prvi put spominje građevina, točnije utvrda, koja nosi ime Koprivnica. Navedene godine u utvrdi je bio zatočen kraljević Ladislav, grad je opsjednut, ali je opsada prekinuta zbog smrti Ladislavljeva oca. Ostaje nejasno tko je oteo kraljevića, tko ga je oslobodio i odveo na krunidbu te kakva je bila uloga kaštelana Bahalera. Neriješena je i dvojba oko toga gdje se nalazila spomenuta utvrda Koprivnica. Ubrzo nakon navedenih događaja u Koprivnicu dolaze franjevci, dobivaju na korištenje dotadašnju župnu crkvu, te u prvoj polovini XIV. stoljeća grade na istom mjestu novu crkvu čiji su temelji otkriveni nedavnim arheološkim istraživanjima. Godine 1308. prvi put se spominje i samo naselje Koprivnica koje vrlo brzo napreduje od običnog vlastelinskog trgovišta do statusa slobodnog kraljevskog grada.

SUMMARY

Although the central theme of the paper is a document from 1272, the events that led to the formation of the population in these areas, the people who will subsequently found Koprivnica, are presented first. It is based on the thesis that in 536 there was a major volcanic eruption that resulted in two consecutive years without a harvest and major demographic and social changes throughout the world. Societies on the Mediterranean were weakened, and in Central Asia the migration of the Avars started, which very quickly ended in Europe, and this nation, taking with it several Slavic tribes, occupied the Pannonian Plain, the regions north of it and the Balkans. The year 568, when the Avars and Slavs entered western Pannonia, can be considered the year of immigration of the Croats. The Avars ruled here for 200 years, and when they were defeated and disappeared, a hundred-year period of rule by Slavic princes followed. They were replaced by Hungarians who remain here, exerting a considerable influence on the societies in the confluence of the Sava and Drava rivers. When Hungarian society opened up to the west, we begin to discover the first facts about Podravina. Graves from the 11th century were discovered in the narrower area of Koprivnica, as well as one church that can be dated to the 12th century. At the beginning of the 13th century we obtain the first detailed information about Podravina, and from 1272 there is a document in which a building, more precisely a fortress named Koprivnica, is mentioned for the first time. In the aforementioned year, prince Ladislav was imprisoned in the fortress, the city was besieged, but the siege was interrupted due to the death of Ladislav's father. It remains unclear who kidnapped the king, who freed him and took him to the coronation, and what was the role of the castellan Bahaler. The doubt about where the aforementioned Koprivnica fortress was located is also unresolved. Shortly after the aforementioned events, the Franciscans arrived to Koprivnica, where they were given the use of the former parish church, and in the first half of the 14th century they build a new church on the same site whose foundations were discovered by recent archaeological research. In 1308, the settlement of Koprivnica itself was mentioned for the first time, which very quickly progressed from an ordinary manor market to the status of a free royal city.

PROMJENE U DULJINI I OBLIKU KORITA DRAVE OD REPAŠA DO FERDINANDOVCA OD KRAJA 18. STOLJEĆA DO DANAS

CHANGES IN THE LENGTH AND FORM OF THE DRAVA RIVER CHANNEL FROM REPAŠ TO FERDINANDOVAC SINCE THE END OF THE 18TH CENTURY UNTIL TODAY

Katarina PAVLEK

Sveučilište u Zagrebu
Prirodoslovno-matematički fakultet
Geografski odsjek
Marulićev trg 19/II, 10000 Zagreb
kpavlek@geog.pmf.hr

Primljeno / Received: 11. 7. 2022.

Prihvaćeno / Accepted: 29. 10. 2022.

Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper

UDK / UDC: 551.4(497.52-282.24Drava)“17/20”
911.2(497.525Podravina)“17/20”

Toni KULEJ

Ulica hrvatskih branitelja 27
Janja Lipa, 44320 Kutina
toni.kulej@gmail.com

Neven BOČIĆ

Sveučilište u Zagrebu
Prirodoslovno-matematički fakultet
Geografski odsjek
Marulićev trg 19/II, 10000 Zagreb
nbocic@geog.pmf.hr

SAŽETAK

U radu su istražene promjene u pružanju korita Drave od Repaša do Ferdinandovca u posljednjih 235 godina pod utjecajem prirodnih i antropogenih čimbenika. Duljina toka izmjerena je crtom sredine korita na temelju osam kartografskih izvora, uključujući karte vojnih izmjera iz razdoblja Habsburške Monarhije, topografske karte iz sredine i kraja 20. stoljeća, te arhivske i suvremene zračne snimke i ortofoto karte. Analizom promjena u duljini toka te pojavnosti geomorfoloških oblika korita i poplavne ravnice, poglavito mrtvica, određen je intenzitet promjena i dominantan čimbenik promjene. U promatranom razdoblju je na istraživanom segmentu rijeke došlo do značajnih promjena u duljini toka, koje su većinom uzrokovane ljudskim djelovanjem. Hidrotehničkim zahvatima na rijeci, prvenstveno presijecanjem meandara radi zaštite od poplava i poboljšanja protočnosti, duljina istraživanog segmenta se od kraja 18. stoljeća do danas smanjila za 14,8 km, odnosno za 48,4% početne duljine. Najveći intenzitet promjena zabilježen je na prijelazu u 20. stoljeće, kada je izvršena većina regulacijskih radova na rijeci.

Ključne riječi: Drava, fluvijalna geomorfologija, promjene korita, regulacije rijeke, kartografski izvori, zračne snimke

Keywords: the Drava River, fluvial geomorphology, channel changes, river regulation, cartographic sources, aerial images

UVOD

Rijeke su dinamični sustavi čija morfologija korita prvenstveno ovisi o geološkoj podlozi te odnosu protoka vode i prijenosa sedimenta. Kod tekućica s razvijenim koritom u aluvijalnim sedimentima, koje nisu ograničene reljefom ili ljudskim utjecajima, zbog prirodnih varijacija u vrijednostima protoka i prijenosa sedimenta dolazi do čestih geomorfoloških promjena korita, poput prirodne migracije meandara. Meandriranje rijeka kompleksan je mehanizam, a nastaje kao posljedica turbulentnog toka te interakcije između protoka i pokretnog dna korita, odnosno prijenosa sedimenta (Knighton, 1998). Međutim, danas je većina geomorfoloških promjena rijeka uzrokovana ljudskim djelovanjem poput kanaliziranja i izravnavanja korita, izgradnje brana i nasipa, intenzivne urbanizacije, vađenja sedimenta ili crpljenja vode (Liébault i Piégay 2002; Surian i Rinaldi 2003; Zawiejska i Wyžga 2010). Navedeni pritisci dovode do smanjenja duljine i širine korita i poplavne zone, smanjenja heterogenosti fluvijalnih oblika i procesa, te do prekida u uzdužnoj povezanosti u prijenosu vode i sedimenta. Najintenzivnija degradacija korita rijeka u Europi zabilježena je od sredine 20. stoljeća (Downs i Piégay 2019), no na velikim rijekama Panonskog bazena, poput Dunava i Tise, značajne su promjene zabilježene već sredinom 19. stoljeća uslijed provedenih regulacija (Hohensinner i dr., 2004; Kiss i dr., 2008).

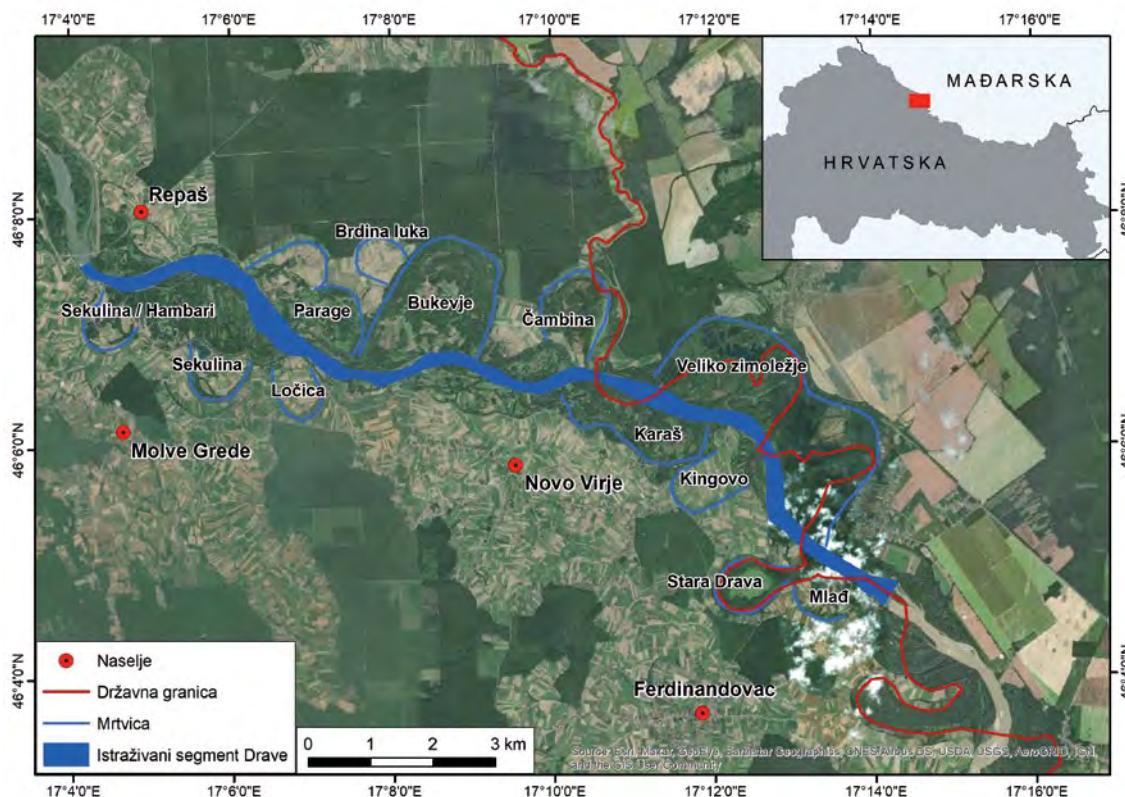
Na rijeci Dravi, hidrotehnički zahvati su počeli tijekom 18. stoljeća, a većina meandara je presječena u idućem stoljeću. Također, značajan utjecaj na morfologiju i hidrologiju rijeke imala je izgradnja brana i akumulacijskih jezera koja je započela početkom 20. stoljeća na segmentima rijeke u Austriji i Sloveniji (Bonacci i Oskoruš, 2010; Kiss i Andrási, 2017). Geomorfološke promjene korita Drave na određenim segmentima toka istraživali su Bognar (1995, 2008), Kiss i dr. (2011) i Kiss i Balogh (2015). O poplavama i regulacijama Drave te suživotu lokalnog stanovništva s rijekom pisali su Slukan-Altić (2002), Petrić (2011., 213., 2020), Petrić i Obadić (2007), Šadek (2013), Živaković-Kerže (2013) Petrić i Cik (2021) i Živaković-Kerže i Benić Penava (2021). Prostor istražen u ovome radu dosada nije detaljno istražen kao jedna zasebna cjelina, već samo kao dio ukupnog toka Drave (Bognar, 1985, Kiss i Andrási, 2017).

Cilj je ovoga rada istražiti promjene u duljini i obliku korita rijeke Drave na segmentu od Repaša do Ferdinandovca od kraja 18. stoljeća do danas. Prikazi korita Drave na povijesnim topografskim karatama te arhivskim i suvremenim ortofoto kartama su digitalizirani i međusobno uspoređeni. Usporedbom različitih razdoblja određen je intenzitet promjena, koji je razmotren u kontekstu prirodnih i antropogenih čimbenika promjena.

ISTRAŽIVANO PODRUČJE

Od izvora u južnom Tirolu do ušća u Dunav kod Aljmaša, ukupna duljina toka Drave iznosi 707 kilometara, od čega se 292 kilometra ili 41,3 % nalazi u Hrvatskoj (Čanjevac i dr., 2022). Istraživani segment Drave nalazi se na teritoriju Koprivničko-križevačke županije, a manji dijelovi toka prolaze kroz Mađarsku (sl. 1). Početna i krajnja točka istraživanog segmenta (190-208 rkm) određene su prema točkama premjera poprečnih i dolinskih profila u Hidrografskom atlasu Drave (1972). Početna točka nalazi se na lokaciji staroga Repaškog mosta izgrađenog 1960. godine (E 544002, N 5109799), a krajnja točka nizvodno od Lijepe Grede (E 556962, N 5104510). Duljina istraživanog segmenta Drave danas iznosi 15,8 kilometra prema ortofoto karti iz 2017. godine.

Područje istraživanja građeno je od aluvijalnih naslaga holocenske starosti, debljine do 20 metara. Najmlađe su naslage šljunaka i pijesaka u koritu Drave. Neposredno uz korito slijedi facijes prve terase istog litološkog sastava. Prostire se valovito i nekontinuirano uz tok, jer recentna erozija denudira jedinicu prve terase. Manje su zastupljeni sedimenti mrtvica, sastavljeni od sitnozrnatih pijeska i siltova s organskim ostacima, te organogeno-barski sedimenti, koji predstavljaju završnu fazu taloženja glina i siltova s organskim ostacima u vodom ispunjenim mrtvicama i vegetacijom obraslim barama. Šire istraživano područje okružuju sedimenti poplavnog područja na drugoj terasi, šljunci druge terase te barski sedimenti (Hećimović, 1986a, 1986b). Utjecaji recentnijih tektonskih pomaka, posebno u kvartaru (holocenu), imaju veliki utjecaj na oblikovanje i smjer pružanja toka te njegove reljefne osobine (Bognar, 2008).

Slika 1. Položaj istraživanog segmenta rijeke Drave

Prema geomorfološkoj regionalizaciji Hrvatske (Bognar 2001) istraživano područje pripada megamakrogeomorfološkoj regiji *Panonskog bazena*, makrogeomorfološkoj regiji *Istočna Hrvatska ravnica s Gornjom Podravinom*, mezogeomorfološkoj regiji *Nizina Drave s nizinom Dunava* te subgeomorfološkoj regiji *Gornjodravaska nizina*.

Na istraživanom segmentu dolina Drave je široka aluvijalna ravnica, a može se podijeliti na nekoliko fiziografskih jedinica reljefa. Prvi i najvažniji morfofacijesni element je recentno korito Drave s rukavcima, prudovima i adama. Drugi morfofacijes je naplavna ravnica čije granice nisu točno određene jer danas zbog regulacija više ne dolazi do plavljenja. Treći morfofacijes čini prva riječna dravska terasa, koja je podijeljena na nekoliko elemenata u reljefu: mrtvice, fluvijalne grede te sukcesije prudova s konveksne strane meandara (Bognar, 2008).

Unatoč položaju u aluvijalnoj ravnici, zbog relativno većeg pada, istraživani segment rijeke Drave pripada mehanizmu srednjeg toka, kojeg karakterizira podjednaki intenzitet bočne erozije i akumulacije, odnosno izraženo meandriranje i prirodna promjenjivost položaja i morfologije korita (Schwartz, 2007). Sukladno tome, korito Drave na istraživanom segmentu prema povijesnim izvorima iz 19. stoljeća (druga i treća vojna izmjera Austro-Ugarske Monarhije) prirodno pripada morfološkom tipu između meandrirajućeg i isprepletenog korita, s manjom razgranatošću toka (engl. *wandering channel*) (Schwartz, 2007; Kiss i András, 2017). Taj tip korita razvija se na šljunčanoj podlozi te ga karakteriziraju pojava erozijskih i akumulacijskih otoka, bočnih i središnjih prudova i rukavaca, te česte promjene položaja korita (Rinaldi i dr., 2016).

Rijeka Drava ima alpski snježno-kišni protočni režim, čija je glavna značajka pojava visokih voda u toplijem dijelu godine i relativno malo osciliranje količina vode tijekom cijele godine (Čanjevac, 2013). Primarni maksimum protoka javlja se u svibnju i lipnju, a sekundarni u listopadu i studenome. Ispodprosječni protoci javljaju se od prosinca do ožujka zbog velike akumulacije vode u području snježnih pokrova i ledenjaka visokih Alpa u izvorišnom području Drave.

Zbog povoljnih hidroloških prilika tijekom cijele godine i velike hidrauličke snage u gornjem i srednjem toku, Drava je hidroenergetski vrlo iskorištena rijeka. Od izvora do ušća Mure izgrađene su ukupno 22 hidroelektrane (HE), od čega 11 u Austriji, 8 u Sloveniji i 3 u Hrvatskoj (Bonacci i Oskoruš, 2019). U Hrvatskoj se nalaze HE Varaždin (izgrađena 1975. god.), HE Čakovec (1982.) i HE Dubrava (1989.). Po instaliranoj snazi najjača je HE Varaždin, dok najveću akumulaciju ima HE Dubrava s površinom od 16,6 km². Također, Drava je u velikoj mjeri regulirana u donjem i djelomično srednjem toku radi obrane od poplava (Sečen, 1994).

Izgradnja hidroelektrana, odnosno brana i akumulacijskih jezera, imala je veliki utjecaj na protočni režim Drave. Prije izgradnje brana, vodostaj ispod 0 cm javljao bi se samo 1-2% vremena tijekom godine. U razdoblju od 1991. do 1999. taj se postotak povećao na 58%, a u posljednjih deset godina na 70%. Istodobno se smanjilo trajanje visokog vodostaja. Također, prije izgradnje brana prosječna kumulativna dužina poplava iznosila je 15 dana, dok se nakon izgradnje posljednje brane kod Donje Dubrave ona smanjila na 3 dana (Kiss i dr., 2011).

U razdoblju 1981.-2006., zabilježen je statistički značajan negativan trend protoka na postaji Botovo (Bonacci i Oskoruš, 2010). Iako se isparavanje iz triju hrvatskih akumulacijskih jezera navodi kao zanemarivo, uzrok smanjenja protoka vjerojatno je povezan s izgradnjom hidroelektrana, klimatskim promjenama i promjenama zemljišnog pokrova u porječju (Tadić i Brleković, 2019). U posljednjih 10-ak godina prevladava trend povećanja protoka.

Nakon izgradnje brana i akumulacija, pronos sedimenta na Dravi se višestruko smanjio (Bonacci i Oskoruš, 2010), što utječe na erozijsko-akumulacijske procese u koritu. Suspendirani materijal se smanjio za otprilike 65% između 1967. i 1981. (0.922×106 t/god) i između 2003. i 2017. (0.323×106 t/god) na postaji Botovo. Na postaji Donji Miholjac, suspendirani materijal se smanjio oko 81% između 1971. i 1981. (1.383×106 t/god) i između 2007. i 2017. godine (0.263×106t/god) (Zhu i dr., 2019).

METODE RADA I IZVORI PODATAKA

Izvori podataka

U ovom istraživanju korišteno je osam osnovnih izvora podataka: karta prve habsburške vojne izmjere 1:28 800, karta druge habsburške vojne izmjere 1:28 800, karta treće habsburške vojne izmjere 1:25 000, karta vojne izmjere Mađarske iz 1941. godine 1:50 000, topografska karta 1:50 000 dopunjena 1956. godine, digitalna ortofoto snimka iz razdoblja prije 1968. godine, hrvatska osnovna karta 1:5000 s izvornikom iz 1982. godine i digitalna ortofoto snimka iz 2017. godine.

Prva vojna kartografska izmjera u Habsburškoj Monarhiji izvršena je od 1764. do 1787. godine u mjerilu 1:28 800. Nazvana je jozefinska izmjera po caru Josipu II. u vrijeme čijeg vladanja je završena. Istraživano područje se nalazi u Varaždinskom generalatu, koje je kartirano u razdoblju od 1781. do 1782. godine (Frangeš i dr., 2012).

Druga habsburška vojna izmjera (ili franciskanska izmjera po caru Franji I.) u mjerilu 1:28 800, izrađena je za područje Hrvatske, Slavonije i Vojne Krajine od 1865. do 1869. godine. Napredak u odnosu na prvu izmjeru vidljiv je u boljoj matematičkoj osnovi i točnosti, preciznijoj tehničkoj izradi i generaliziranju (Slukan-Altici 2003, Frangeš i dr., 2012, Timar i dr., 2006).

Treća habsburška vojna izmjera provedena je od 1869. do 1887. godine u mjerilu 1:25 000, a naziva se i francjozefinska izmjera po caru Franji Josipu I. Njome su obuhvaćene sve hrvatske zemlje. Bitna razlika u odnosu na drugu izmjeru je egzaktnost zbog preciznije triangulacije koja se temeljila na trima početnim točkama u Beču, Budimpešti i Aradu (Frangeš i dr., 2012, Slukan-Altici, 2003).

Mađarska vojna izmjera iz 1941. godine izrađena je u mjerilu 1:50 000, a listovi koji pokrivaju istraživano područje nastali su izmjerom od 1939. do 1940. godine (Zentai i dr., 2018).

Isječci kartografskih prikaza prve, druge i treće habsburške izmjere te mađarske vojne izmjere 1941. korišteni su s internetskog portala Acranum Maps (Izvor 1).

Topografska karta mjerila 1:50 000 nadopunjena 1956. godine izrađena je na osnovi reambulacije iz 1930. godine od strane Vojnogeoškog instituta u Beogradu. Istraživano područje nalazi se na Listu 35 naslova Đurđevac. Izvor ove karte je Kartografska zbirka Geografskog odsjeka PMF-a u Zagrebu.

Digitalna ortofoto karta (DOF68) izrađena je iz aerofotogrametrijskog materijala snimljenog u razdoblju 1950.-1968. DOF68 snimka dostupna je na internetskim stranicama Informativnog sustava prostornog uređenja kojeg vodi Ministarstvo graditeljstva i prostornog uređenja (Izvor 2). Njezina točnost iznosi od 5 do 10 m, iako na pojedinim područjima (gorja, šume, stjenovita područja) odstupanja mogu biti i veća (Izvor 3).

Hrvatska osnovna karta (HOK) osnovna je službena državna karta u mjerilu 1:5000, izrađena u 5. i 6. zoni Gauss-Krügerove kartografske projekcije na Besselovom elipsoidu 1841. Šire istraživano područje pokriveno je na 12 različitih listova izrađenih 1982. godine. HOK je korišten putem Geoportala Državne geodetske uprave (Izvor 4), kao i digitalna ortofoto karta nastala aerofotogrametrijskim snimanjem 2017. godine u mjerilu 1:5000 (DOF5), koja predstavlja najrecentniji i najdetaljniji kartografski izvor podataka (veličina piksela iznosi 0,5 m, a greška u točnosti je do jednog metra).

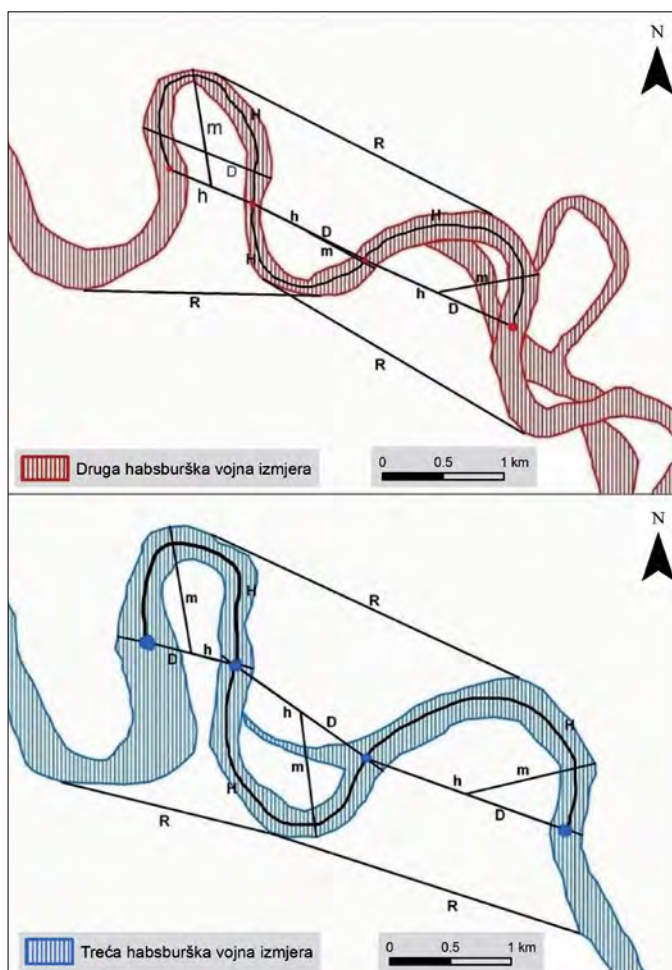
Različito vrijeme nastanka, kao i različite kartografske projekcije i mjericila izrade kartografskih izvora utječu na njihovu točnost. To se posebno odnosi na prvu vojnu izmjeru iz 18. stoljeća, koja je najstariji i ujedno najmanje pouzdan kartografski izvor, zbog čega zabilježen položaj korita treba uzeti s dozom rezerviranosti u odnosu na druge izvore. S druge strane, topografske karte iz 19. stoljeća često se koriste u istraživanjima povijesnih promjena korita rijeka, a prema literaturi njihova točnost iznosi otprilike 20 m (Scorpio i dr., 2015; Pavlek i Faivre, 2020). S obzirom na veličinu, odnosno duljinu istraživanog segmenta rijeke i analizirane pokazatelje, korišteni kartografski izvori smatraju se zadovoljavajućim.

Svi kartografski izvori georeferencirani su u HTRS96/TM koordinatnom sustavu u programu Arc-Map 10.3.1., u kojem su izvršene i sve daljnje prostorne analize.

Digitalizacija i analiza geomorfoloških promjena

Na temelju navedenih kartografskih izvora podataka izvršena je detaljna digitalizacija istraživanog segmenta korita rijeke Drave. Na svakom kartografskom prikazu izmjerena je duljina toka crtom sredine korita. Usporednom analizom podataka dobivenih iz različitih kartografskih izvora istražena je postupna promjena pružanja korita Drave na istraživanom segmentu.

Također, na izabranom kraćem odsječku toka od Čambine do Velikog zimoležja, koji obuhvaća tri susjedna meandra, analizirano je sedam različitih parametara meandara na temelju druge i treće habsburške vojne izmjere. Analizirani parametri su: duljina luka između infleksija (H), duljina između infleksija (h), visina krivine (m), širina luka meandra (D), raspon (R), vrijednost m/h , koja ukazuje na stupanj razvijenosti meandra, te vrijednost H/h , koja ukazuje na dužine meandra i pravca, a može uka-

Slika 2. Označeni izmjereni parametri na odabranom području na prikazima druge i treće habsburške vojne izmjere

zati i na starost meandra (Bognar, 2008). Prije mjerenja pojedinih parametara označene su infleksijske točke (crvenim i plavim točkama) (sl. 2).

Usporedbom razlika u utvrđenoj duljini toka s trajanjem razdoblja promjena izračunato je prosječno skraćivanje toka u odnosu na prethodno razdoblje (m/god.). Intenzitet promjene za svako pojedino razdoblje klasificiran je kao nizak (0-10 m/god.), srednji (10-50 m/god.) i visok (50-100 m/god.). Na temelju geoloških, geomorfoloških i hidroloških značajki istraživanog područja, kao i na temelju pregleda antropogenog utjecaja, određeni su presudni uzroci promjena za svako međurazdoblje analiziranih prikaza.

REZULTATI

Usporedba korita na uzastopnim kartografskim izvorima

Prva i druga habsburška vojna izmjera

Na sl. 3A prikazana je usporedna karta prve i druge habsburške vojne izmjere na istraživanom segmentu Drave. Kao što je već napomenuto, prva vojna izmjera najstariji je i ujedno najmanje pouzdan izvor, koji treba uzeti s dozom rezerviranosti u odnosu na druge izvore. Naime, mogu se raspoznati određena odstupanja od druge izmjere na pojedinim lokacijama koje bi se trebale podudarati u prostoru (primjer najjužnijeg meandra koji je na drugoj vojnoj izmjeri postao mrtvica).

Prema karti prve habsburške vojne izmjere, korito Drave je krajem 18. stoljeća bilo meandrirajućeg tipa s nekoliko ada, prudova i mrtvica ispunjenih vodom. Najistočnija mrtvica podudara se s današnjom suhom mrtvicom Kingovo. Ljudski utjecaj vidljiv je na središnjem dijelu prikazanog isječka gdje je kanalom presječen veliki meandar desnog skretanja. Ukupna duljina korita na istraživanom segmentu je 37,4 km računajući presječeni meandar, a 30,6 km računajući duljinu duž novog kanala. Ispravnije je u obzir uzeti drugu izmjeru bez meandra, jer kanal koji presijeca meandar, iako nedavnog nastanka, postoji na kartografskom izvoru što znači da matica prolazi kroz njega.

Značajne promjene u razdoblju od 1782. do 1869. godine (razdoblje između završetka obaju izmjera) su povećanje širine korita, pogotovo u prvom dijelu segmenta, promjena morfografije središnjih meandara, pružanje meandra Čambina, te odvajanje meandra Stara Drava. U središnjem dijelu segmenta između 4,4 i 18,5 km od početne točke pružanje meandara na drugoj izmjeri je potpuno suprotno pružanju meandara na prvoj izmjeri. Od velikog presječenog meandra iz prikaza prve izmjere ostala je samo suha mrtvica na samom tjemenu bivšeg meandra. Također, tok na drugoj vojnoj izmjeri stvara veće meandre velikog raspona krivine i veće širine luka meandra. Odstupanje na posljednjoj trećini prikaza je veće od mogućeg odstupanja povezanog s pogreškama u kartiranju i georeferenciranju. Tjemena meandara koji su jednakog skretanja i slične širine infleksije u prosjeku su 1 km udaljeniji na drugoj izmjeri u odnosu na prvu. Ukupna dužina druge izmjere je 24,2 km što je 13,2 km kraće od prve izmjere računajući veliki presječeni meandar na prikazu prve izmjere, te 6,4 km kraće ne računajući taj meandar.

Treća habsburška vojna izmjera

Zbog manje vremenske razlike između druge i treće izmjere od najviše 18 godina, zabilježene promjene su manje značajne. Također, treba naglasiti da su manja odstupanja u pružanju korita povezana i s tehnikama mjerenja te da treću vojnu izmjeru treba uzeti kao reprezentativniji prikaz zbog veće egzaktnosti. Na usporednom prikazu treće i druge izmjere (sl. 3B), uočljiva je sličnost u generalnom smjeru pružanja korita, smještaju gotovo svih meandara, veličini krivina i infleksije meandara te smještaju postojećih mrtvica i rukavaca. Razlike uključuju presijecanje većeg meandra (današnje Parage) na 3 km od početne točke i promjenu morfografije meandra današnje Čambine, koji u usporedbi s drugom izmjerom ima uži vrat (najmanja udaljenost strana korita je oko 130 m), što upućuje na veći stupanj razvoja meandra i približavanje prirodnom spajanju, promjeni toka matice i stvaranju mrtvice.

Zbog takvog uočenog prirodnog razvoja, na meandrima Čambina, Veliko zimoležje i meandru između njih analizirani su veličinski parametri (sl. 2, tab. 1). Sve izmjerene vrijednosti su u većoj ili manjoj mjeri povećane u trećoj u odnosu na drugu izmjeru. Izuzetak je jedino raspon (R) meandra Čambina

koji je neznatno smanjen. Iako je kod Čambine dužina između infleksija praktički ostala nepromijenjena, dužina luka između infleksija (H) i visina krivine (m) su se povećali dok se raspon smanjio, što ukazuje na veću razvijenost meandra. Kod »meandra 2« primjećuju se značajne promjene vrijednosti m/h (s 0,59 na 0,79) i H/h (s 1,42 na 1,87), koje također ukazuju na značajan prirodni razvoj meandra između prikaza. Međutim, kod meandra Veliko zimoležje ne primjećuje se prirodan razvoj zbog gotovo neprimjetne promjene vrijednosti m/h i H/h, nego samo nizvodna migracija. Tomu je možda pridonijelo i antropogeno presijecanje meandra nakon Velikog zimoležja, čime je izravnato korito i poremećen njegov prirodni razvoj nizvodno.

Tablica 1. Vrijednosti parametara istraženih meandara na dva uzastopna prikaza

Parametri	Druga habsburška vojna izmjera			Treća habsburška vojna izmjera		
	Čambina	Meandar 2	V. zimoležje	Čambina	Meandar 2	V. zimoležje
H (km)	2,27	1,50	2,05	2,32	2,50	2,70
H (m)	0,75	1,06	1,35	0,76	1,34	1,76
M (km)	0,99	0,63	0,84	1,08	1,06	1,10
D (km)	1,15	1,23	1,56	1,16	1,66	2,00
R (km)	1,96	2,58	2,52	1,87	2,90	2,74
m/h	1,32	0,59	0,62	1,42	0,79	0,63
H/h	3,03	1,42	1,52	3,05	1,87	1,53

Nadalje, od značajnijih promjena treba spomenuti presijecanje velikog pruda na meandru nakon Čambine koji postaje riječni otok. Općenito, cjelokupni prikaz treće izmjere je bogatiji označenim prudovima, adama i riječnim otocima zbog kojih je na određenim lokacijama segmenta korito široko preko 900 metara. Na zadnjoj trećini istraženog segmenta na prikazu treće izmjere zabilježeno je smanjeno meandriranje rijeke. Također, na kraju segmenta presječen je meandar te se počinje formirati mrtvica u ranom stadiju nastanka (današnja mrtvica Mlađ). Ukupna duljina istraženog segmenta na prikazu treće habsburške izmjere je 23,4 km što je smanjenje od 0,8 km. Smanjenje se dogodilo prvenstveno zbog presijecanja meandra na 3. km.

Mađarska vojna izmjera 1941.

Između treće habsburške vojne izmjere i mađarske vojne izmjere (sl. 3C) prošle su 53 godine, što je relativno dugačko razdoblje u istraživanju promjena korita pod ljudskim utjecajem. Najznačajnije promjene su presijecanje meandara na području Paraga, Bukevja i Čambine uz izravnavanje korita što je dovelo do smanjenja ukupne duljine istraženog segmenta od 5,2 km u odnosu na treću izmjeru iz 1887. godine. Druga značajna promjena je smanjenje širine korita na cijeloj duljini segmenta.

Na prikazu iz 1941., na prvom dijelu segmenta korito je položeno u smjeru istoka-jugoistoka te blago meandrira. Na području nekadašnjeg meandra Čambina vidljiva je mrtvica s vodom, a na području Velikog Zimoležja matica stvara tri manja naizmjenična meandra za razliku od prijašnjeg jednog većeg meandra. Također, 1941. vidljivi su brojni rukavci uz korito te mrtvice ispunjene vodom. Najznačajniji rukavac je onaj koji omeđuje današnji prostor mrtvice Karaš, za razliku od prethodne izmjere kada je izražen bio rukavac na lokaciji današnjeg kanala Bistra.

Topografska karta nadopunjena 1956.

Između 1941. i 1956. (sl. 3D) nema puno značajnijih razlika zbog relativno kratkog istraženog razdoblja. Na početku istraženog segmenta na prikazu iz 1956. zamjetno je blago odstupanje u pružanju korita zbog manjeg povećanja u rasponu krivina meandara. Također, u prvih 7,2 km prikaza iz 1956. zamjetna je veća širina korita, posebno na tjemenu meandara. Na području današnje mrtvice Veliko zimoležje, nekadašnji prvi manji meandar je presječen čime je matica prebačena na rukavac između novonastalog riječnog otoka i desne obale. Nizvodno matica skreće duž nekadašnjeg proširenog rukavca i tvori jedinstveni veći meandar kakav je postojao u doba treće izmjere, dok je dio korita iz 1941.

postao novi rukavac. Uzroci promjena na području Velikog zimoležja su vjerojatno i prirodnog i antropogenog porijekla. Rukavci vidljivi na kartografskim izvorima jednakog su smjera i položaja na oba prikaza, dok su ostatci mrtvica pod vodom različiti u slučaju mrtvica Parage, Brdina luka, Bukevje, Stara Drava i Ločica. Ukupna duljina korita na prikazu iz 1956. je 18,1 km, što je smanjenje od 0,1 km u odnosu na 1941., prvenstveno zbog promjene položaja matice na području Velikog zimoležja.

Digitalna ortofoto snimka 1968.

U 12 godina između topografske karte 1956. godine i DOF snimke 1968. godine nema mnogo velikih promjena. Na početku segmenta presječen je meandar kratkog raspona krivine, konveksne strane na lijevoj obali (sl. 3E). Ostatci meandra su tri rukavca spojena s mrtvicom Sekulina. Nizvodno je zamjetno blago pomicanje meandara vrlo kratkog raspona krivine. Na području Velikog zimoležja matica počinje intenzivnije meandrirati što dovodi do promjene položaja prvog dijela meandra i promjene toka matice kroz novonastali rukavac koji je primijećen na prikazu iz 1941. Na najnižvodnijem segmentu zamjetne su razlike u širini i položaju korita bogatog prudovima i adama. Ukupna duljina korita 1968. je 17,6 km što je 0,5 km kraće u odnosu na prikaz 1956. godine, prvenstveno zbog presijecanja meandra na trećem kilometru korita.

Hrvatska osnovna karta 1982.

U razdoblju između DOF-a 1968. i HOK-a 1982. (sl. 3F) promjena duljine nije značajna. U prvom dijelu istraživanog segmenta, pružanje korita se značajno razlikuje jedino na udaljenosti od 4,3 km od početne točke gdje matica jače skreće udesno i tvori razvijeniji meandar. Najveća promjena ponovno je na prostoru meandra Veliko zimoležje, gdje se vrat meandra sužava dok tjemenski dio meandra donekle prati smjer pružanja kao na prethodnom prikazu. No, najveća razlika je presijecanje meandra uskim kanalom, koji je vjerojatno nastao relativno nedavno jer je ostatak meandra još uvijek aktivan u smislu velike širine i velikog protoka vode. Ostatak nizvodnog segmenta karakterizira velika širina korita zbog nastanka ada i riječnih otoka. Širina korita kroz cijelu dužinu segmenta je manja od prikaza iz 1968. godine, što se prvenstveno može primijetiti u prvom dijelu segmenta do početka meandra Veliko zimoležje.

Osim samog korita, na HOK-u je vidljiv rukavac na području Karaš, te mrtvice ispunjene ili djelomično ispunjene vodom: Čambina, Stara Drava, Bukevje i Ločica. Ukoliko se novonastali rukavac koji presijeca meandar Veliko zimoležje računa kao put matice, ukupna duljina korita je 15,5 km, što je smanjenje od 2,1 km. No, izgledno je da se rijeka do razdoblja nastanka ovog kartografskog izvora još nije dovoljno promijenila u smislu promjene najveće brzine i količine vode kroz novonastali kanal. U tom slučaju ukupna duljina je 17,5 km, što je smanjenje od samo 0,1 km.

Digitalna ortofoto snimka 2017.

Uzimajući u obzir vrijeme od 35 godina koje je prošlo između snimanja za HOK iz 1982. i DOF 2017., razina promjene nije velika (sl. 3G). Nakon 1 km od početne točke primijećen je jači razvoj meandra s konveksnom stranom na desnoj obali te povećanje širine na segmentu od 3 km do 4,3 km kao rezultat nastanka riječnog otoka uz lijevu obalu.

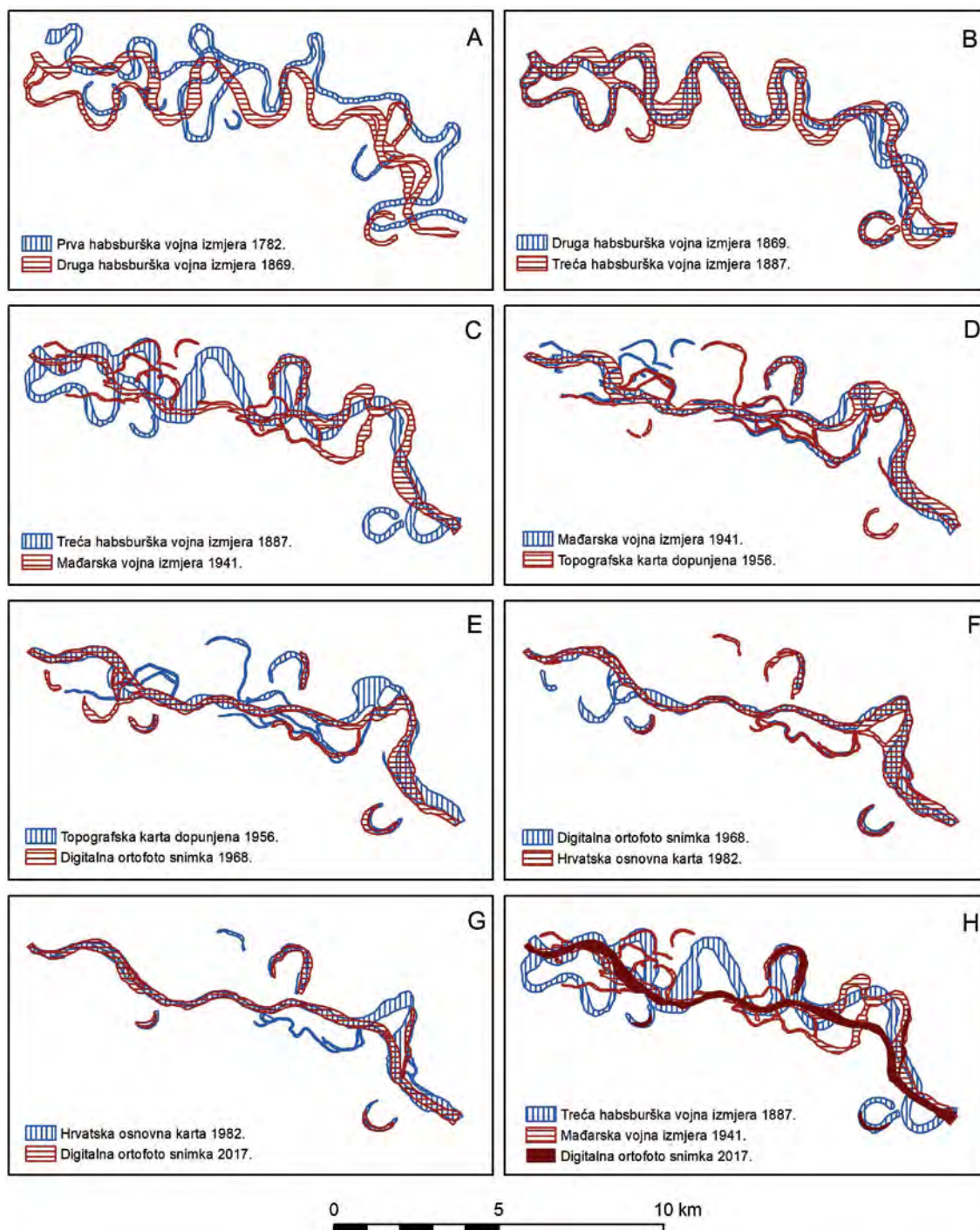
Jedina veća promjena je potpuno presijecanje meandra Veliko zimoležje. Umjetni kanal koji je vidljiv na prikazu iz 1982. je 2017. godine postao glavni i jedini dio korita kojim prolazi matica. Ostatci nekadašnjeg meandra Veliko zimoležje su vidljivi u obliku rukavca. Također postoji i suhi i močvarni dio mrtvice, no pošto je većina toga prostora u Republici Mađarskoj, oni nisu prikazani na izvoru podataka. Na najnižvodnijem segmentu korito je uže nego na prikazu 1982., iako je istog pružanja. Ukupna duljina prikaza 2017. je 15,8 km što je jednako kao 1982. uzimajući u obzir tadašnji novonastali rukavac, te 1,7 km manje, ne računajući kanal.

Dinamika promjene korita u cijelom promatranom razdoblju

Dinamika promjene korita u cijelom promatranom razdoblju sagledana je kroz usporedbu duljine toka na svakom navedenom izvoru (tab. 2). U svim međurazdobljima dolazi do smanjenja duljine toka (sl. 4). Ukupno smanjenje duljine u cijelom istraživanom razdoblju, od 1782. do 2017., iznosi 14,8 km ili 48,4 %, što je malo više od današnje ukupne duljine, ukazujući na intenzitet ukupne promjene. Istra-

živana međurazdoblja razlikuju se po svom trajanju i intenzitetu promjena. Najveće smanjenje duljine toka zabilježeno je u razdoblju 1782.-1896. (6400 m) i 1887.-1941. (5200 m). Prosječno skraćivanje toka najizraženije je u istim razdobljima, odnosno 1887.-1941. (96,3 m/god.) i 1782.-1869. (73,6 m/god.), što je relativno ocijenjeno kao visok intenzitet promjene.

Također je uočeno da se duljina toka ne samo skraćuje i da je intenzitet tog skraćivanja nejednolik već i da je intenzitet skraćivanja to veći što je razdoblje promatranja dulje (sl. 5 – obratiti pažnju na nagibe krivulje u različitim razdobljima). Koeficijent korelacije između prosječnog skraćivanja toka u

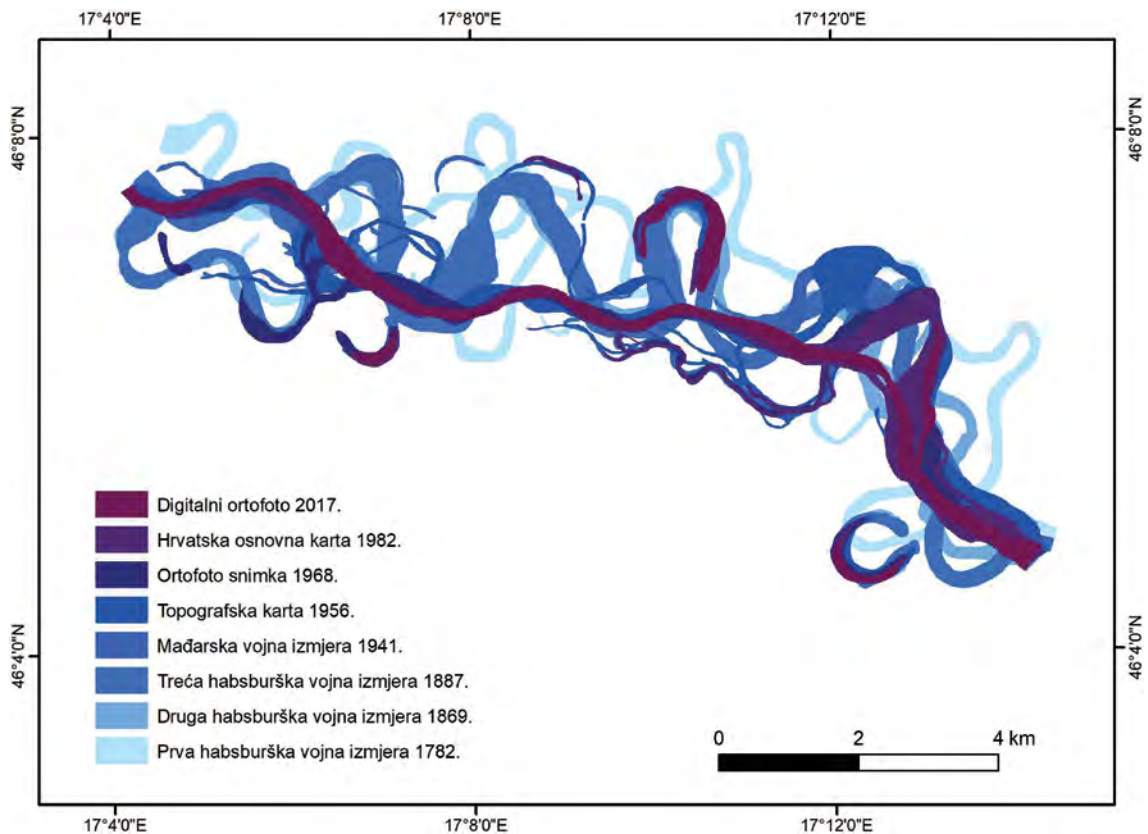
Slika 3. Geomorfološke promjene korita istraživanog segmenta Drape na usporednim kartografskim prikazima

pojedinom razdoblju te trajanja tog razdoblja iznosi 0,75 što je snažna pozitivna korelacija. Kao procijenjeni prevladavajući utjecaji tih promjena na početku prevladavaju prirodni, a kasnije antropogeni čimbenici. Čini se da oni nisu u izravnoj korelaciji sa intenzitetom tih promjena.

Tablica 2. Parametri promjene duljine istraživanog segmenta Drave u godinama pojedinog analiziranog prikaza

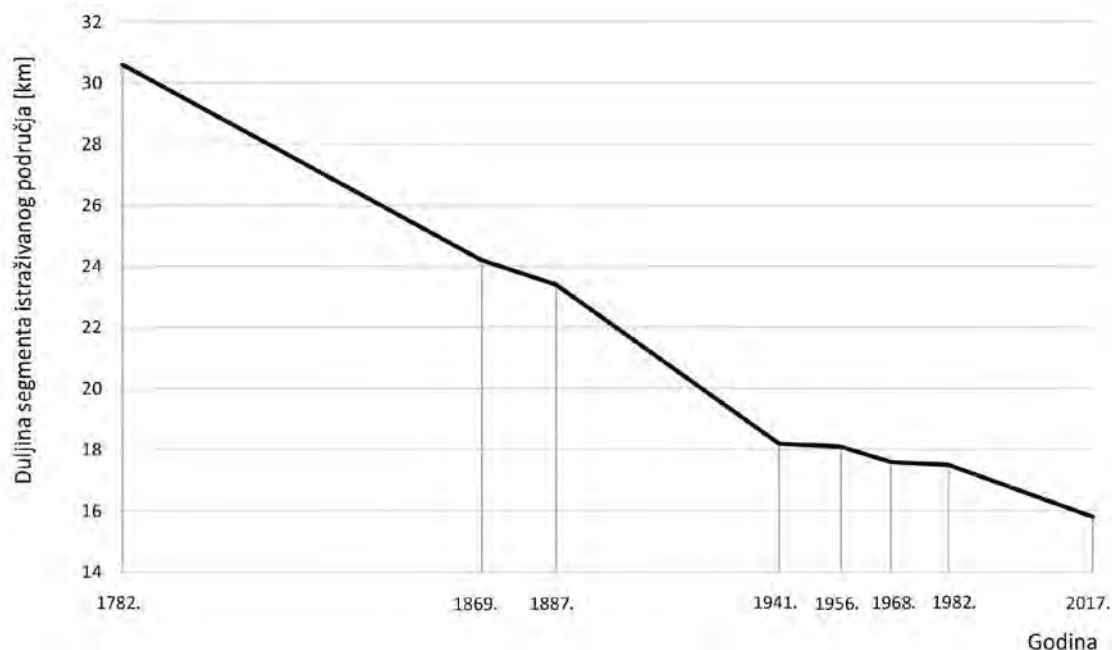
Godina prikaza	Trajanje razdoblja od prethodnog prikaza (godine)	Duljina toka na prikazu (km)	Razlika duljina u odnosu na prethodno razdoblje (m)	Prosječno skraćivanje toka od prethodnog razdoblja (m/god.)	Intenzitet promjene	Procijenjeni prevladavajući utjecaj
1782.	/	30,6	/	/	/	/
1869.	87	24,2	-6400	73,6	visok	prirodni
1887.*	18	23,4	-800	44,4	srednji	prirodni
1941.	54	18,2	-5200	96,3	visok	antropogeni
1956.	15	18,1	-100	6,7	nizak	prirodni
1968.	12	17,6	-500	41,7	srednji	antropogeni
1982.	14	17,5	-100	7,1	nizak	antropogeni
2017.	35	15,8	-1700	48,6	srednji	antropogeni

*U ovo međurazdoblje ne ulazi antropogena promjena presijecanja meandra Čambine jer na kartografskom izvoru završenom 1887. godine postoji kao meandar, iako je u stvarnom vremenu presječen prije 1887.

Slika 4. Geomorfološke promjene korita istraživanog segmenta Drave u cijelom istraživanom razdoblju 1782.-2017.

Slika 5. Promjene duljine istraživanog segmenta Drave po analiziranim godinama

RASPRAVA

Uzroci promjena morfologije korita

Rezultati istraživanja pokazali su velike promjene u duljini i obliku korita Drave na istraživanom segmentu. Dvije su najvažnije karakteristike tih promjena – skraćivanje duljine korita te njegovo izravnavanje (sl. 3H, sl. 4). Geomorfološki tragovi ukazuju da korito istraživanog segmenta u prirodnom stanju pripada morfološkom tipu između meandrirajućeg i isprepletenog korita s manjom razgranatošću toka. U takvom toku u pravilu vlada ravnoteža između erozijskog stvaranja i povećavanja meandara te njihovog prirodnog presijecanja. U takvim uvjetima ne očekuje se naglo skraćivanje toka. Međutim, ovo istraživanje je pokazalo da promjene u duljini korita nisu iste dinamike nego su naizgled intenzivnije u duljim razdobljima (sl. 5). To može ukazivati da su promjene rjeđe i skokovite tj. da se skraćivanje korita događa naglo i u kratkotrajnim periodima. Takva skraćivanja u kraćim istraživanim razdobljima gotovo da nisu zabilježena, a u duljim razdobljima je vidljiv samo njihov akumulirani učinak (sl. 5). To pak navodi na zaključak da su na istraživani segment Drave veći utjecaj imale antropogene promjene – regulacije i hidrotehnički zahvati.

Prema obilježjima, obujmu i značenju regulacijskih zahvata na Dravi, mogu se izdvojiti tri različita razdoblja. Prvo razdoblje je trajalo od početka regulacijskih radova 1780-ih do kraja 1820-ih, drugo od 1830. godine do kraja 1870-tih, i treće od 1880-ih godina do danas (Bognar, 1995, 2008).

Najstariji hidrotehnički radovi na Dravi započeti su 1780. godine, u svrhu osiguranja što bržeg odvođenja velikih poplavnih voda i sprječavanja erozije obala, dok je poboljšanje vodenog puta bilo od manje važnosti. Uski i relativno plitki presjeci meandara rađeni su bez dugotrajnih rješenja i bez pravih metoda, pa se u najviše slučajeva rijeka vraćala u staro prvobitno korito ili je oblikovala korito na novom području (Bognar, 1995, 2008). Pojavom jake akumulacije i stvaranjem prudova moglo je doći do neuspjeha presijecanja tako da korito putem traverzi skrene u novi smjer otjecanja. Takva se je situacija vjerojatno dogodila i prilikom presijecanja velikog meandra na prikazu prve habsburške izmjere (Slukan-Altić, 2002, Živaković-Kerže, 2013), zbog čega je Drava promijenila pružanje korita u središnjem dijelu istraživanog segmenta. Prvo istraživano međurazdoblje (1782.-1869.) općenito je obilježeno prirodnim promjenama poput stvaranja tog novog puta matice te razvoja meandara na prostoru Velikog zimoležja.

Intenzivniji radovi na regulaciji Drave počeli su nakon katastrofalne poplave 1827. godine (Petrić i Cik, 2021). Predviđeno je da se Drava od Zakàny-a do ušća regulacijskim radovima podijeli na četiri ravne dionice, no to se nije ostvarilo zbog dinamike rijeke i različite otpornosti litološke podloge. Presijecanja meandara vršila su se gotovo svake godine 30-ih i 40-ih godina 19. stoljeća, a u tom razdoblju presječen je i meandar Stara Drava (Vujasinović, 2008, Šadek, 2013). Nakon 1868. regulacije su također izvođene osiguravanjem obale, produbljivanjem korita i gradnjom odvodnih jaraka, što je omogućavalo znatnije korištenje poljoprivrednog zemljišta u području poloja. Tako je uređen i potok Bistra kanaliziranjem čime se omogućila odvodnja zaobalnih voda (Slukan-Altić, 2003). Uređenja obale su najviše vođena na lijevoj, mađarskoj strani, sve do početka 20. stoljeća (Bognar, 1995, 2008).

Razdoblje između treće habsburške vojne izmjere i mađarske izmjere 1941. predstavlja treće razdoblje regulacija Drave te je najvažnije za razumijevanje presudnog antropogenog utjecaja na promjenu korita. U tom razdoblju zabilježene su najveće promjene ne računajući razdoblje između prve i druge habsburške izmjere koje treba uzeti sa zadržkom zbog nepouzdanosti kartiranja i georeferenciranja prve izmjere. Početkom 1880-ih godina presječeni meandri Parage i Čambina, a novo hidrografsko snimanje rijeke provedeno je 1886. godine, što je omogućilo regulaciju toka na temelju dimenzioniranja korita. Izgrađeni su i brojni zaštitni objekti. U razdoblju od 1886. do 1915. dogodio se općenito najveći broj regulacija na rijeci, poput presijecanja meandra Bukevje (Slukan-Altić, 2002, Bognar, 1995, 2008). Od 1915. do 1959. regulacija Drave je zbog svjetskih ratova i drugih povijesno-političkih događanja usporena ili zaustavljena. Rijetki radovi uključuju utvrđivanje nasipa na području Ždale i Molvi, te uređenje obale kod Molvi oko 1928. godine (Šadek, 2013). U kasnijim godinama značajna je promjena vidljiva u smanjenju širine korita. Razlog tomu su povećanje brzine i nagiba toka zbog izravnavanja korita, te posljedice uzvodnog iskorištavanja hidroenergije (Petrić i dr., 2019). Presijecanje meandra Veliko zimoležje 1980-ih godina posljednja je velika antropogena promjena u pružanju korita, iako se manje regulacije u pogledu utvrđivanja nasipa i obala na pojedinim lokacijama konstantno provode (Bognar, 1995, 2008, Vujasinović, 2008).

Slične geomorfološke promjene korita Drave od kraja 18. stoljeća na širem području naselja Križnica kod Pitomače zabilježio je Bognar (2008). U razdoblju između 1882. i 1886. godine je zbog presijecanja meandara duljina toka skraćena za 36,9 km, odnosno 72,8 %. Međutim, do sredine 20. stoljeća duljina toka se ponovno povećala za 5,2 km zbog prirodne prilagodbe prethodno izravnatog korita zakonitostima vodne dinamike.

Izgradnja brana radi iskorištavanja hidroenergije također dovodi do brojnih promjena u riječnoj dolini: stvaranja akumulacija, poremećaja vodnog režima, promjena razine podzemnih voda, prekida u prijenosu sedimenta, betoniranja obala, sužavanja korita, kanaliziranja matice te presijecanja meandara kako bi se dobio što ravniji i brži tok (Kiss i András, 2017; Pavlek i Faivre, 2020). Sve navedene promjene zabilježene su na Dravi. Osim promjena na neposrednom području uz HE, značajan utjecaj brana zabilježen je i na nizvodnom dijelu toka. Na istraživanoj dionici je zbog smanjenja vrijednosti srednjeg protoka i razine vode u koritu došlo do sužavanja korita te promjene tlocrta korita iz isprepletenog u blago meandrirajuće, odnosno vijugavo (Matica i Turinski, 2013). U razdoblju 1972.-2002. na dionici 185-195 rkm (neposredno nizvodno od istraživane dionice), zabilježeno je više nego trostruko povećanje površine riječnih otoka jer je vegetacija stabilizirala nekadašnje prudove zbog smanjenja vodostaja (Kiss i dr., 2011). Transport vučenog nanosa (prvenstveno šljunka) je uvelike smanjen ili gotovo prekinut nizvodno od brana, što je dodatno utjecalo na smanjenje širine korita i jačanje usijecanja jer je rijeka postala nezasićena nanosom (Bonacci i Oskoruš, 2010). Kanaliziranjem i izravnavanjem rijeke smanjio se nagib korita i time pojačao intenzitet bočne i dubinske erozije. Također, stvaranje bujičnih valova i nagli porasti vodostaja od 1,5 m zbog rada HE Dubrava (eng. *hydropeaking*) ubrzavaju eroziju obala usprkos činjenici da prirodne poplave gotovo više i ne postoje (Kiss i Balogh, 2015).

Značaj promjena korita za stanovništvo i bioraznolikost

Budući da su promjene korita Drave većinom uzrokovane antropogenim djelovanjem u cilju poboljšanja plovidbe te što bržeg i neometanog otjecanja velikih ili poplavnih voda uz sprječavanje stvaranja ledenih čepova (Bognar, 2008), značaj zabilježenih promjena za stanovništvo je općenito pozitivan. Mnogo je primjera negativnog utjecaja Drave na stanovništvo u prošlosti prije opisanih regulacija; od

jakih poplava koje su rezultirale ugrožavanjem i uništenjem ljudi i imovine (Petrić i Obadić, 2007; Petrić i Cik, 2021), nesigurnih prijelaza rijeke zbog kojih je npr. 1930. kod Repaša došlo do pogibije 30-ak ljudi pa do utjecaja na ljudsku djelatnost poput mlinarenja (Šadek, 2013). U 18. i na početku 19. stoljeća mlinovi nisu redovito radili upravo zbog plavljenja velikog područja uz Dravu. S druge strane, sve do danas vidi se smanjenje broja mlinova, što je između ostalog uzrokovano upravo smanjenjem duljine korita (Miholek, 2013). Promjene korita Drave su direktno utjecale na smještaj i mogućnost života na nekim područjima. Naselje Brod koje je postojalo uz desnu obalu Drave nešto južnije od područja istraživanja je zbog intenzivne poplave 1847./1848. postalo ada. Budući da nije bilo moguće nastaviti život na tom prostoru, osnovano je novo naselje Ferdinandovac u koje se preselilo svo stanovništvo (Petrić i dr., 2019). Regulacijske promjene u obliku utvrđivanja i uređenja nasipa u posljednjih 150-ak godina omogućile su pretvaranje nekadašnjeg poloja u poljoprivredne površine i približavanje stanovništva samom koritu u usporedbi s vremenom prije 18. stoljeća.

Promjene korita Drave uvelike utječu i na biljni i životinjski svijet. Regulacije narušavaju prirodne procese erozije i sedimentacije u tekućici, čime se zaustavlja dinamika koja pokreće regeneraciju staništa. Time se smanjuje raznolikost krajolika i staništa poput prudova i mrtvica (Šafarek, 2012). Prema broju i rasponu intenziteta promjena na istraživanoj dionici Drave ističe se područje meandra Veliko zimoležje (mađ. Vizvar-Belavar). Korito se u tom području mijenjalo u svakom međurazdoblju, najviše prirodnim putem, sve do 1980-ih kada je meandar umjetno presječen. Time je tok skraćen, a njegova brzina je povećana, zbog čega dolazi do pojačane erozije dna i obala korita, a smanjena je i mogućnost biološkog samopročišćavanja (Matica i Turinski, 2013). Danas je to područje močvarno, velikim dijelom stalno ispunjeno vodom. Kiss i Andrási (2019) predlažu revitalizaciju područja smanjenjem brzine matice nakon čega bi došlo do smanjenja intenziteta bočne erozije. Mrtvica i njezini rukavci mogli bi biti normalno praznjeni stvaranjem kanala (rukavca) od lijeve obale korita preko područja mrtvice. Time bi se smanjila i snaga matice jer bi se određena količina vode odvojila novim rukavcem. No, na taj način vratila bi se dinamika poloja na tom području što predstavlja veliku opasnost zbog mogućih poplava.

ZAKLJUČAK

Geomorfološka obilježja korita rijeke Drave između Repaša i Ferdinandovca značajno su se promijenila od kraja 18. stoljeća do danas. U navedenom razdoblju smanjenje duljine istraživanog segmenta iznosi 14,8 km, odnosno 48,4% duljine s kraja 18. stoljeća. Najveće promjene dogodile su se u prvoj polovici razdoblja istraživanja, točnije u prvom (1782.-1869.) i trećem (1887.-1941.) međurazdoblju. Najveći intenzitet promjene ocijenjen je u trećem međurazdoblju. Srednji intenzitet promjene zabilježen je u međurazdobljima od 1869. do 1887. god. te od 1956. do 1968. god., dok je u ostala tri međurazdoblja intenzitet promjene procijenjen kao nizak.

Uzroci promjena su podijeljeni na antropogene, odnosno na regulacijske radove i hidroenergetske zahvate te na prirodne, odnosno procese meandriranja. Gledajući ukupno, geomorfološke promjene korita na istraživanoj dionici Drave od kraja 18. stoljeća ponajviše su uzrokovane antropogenim djelovanjem u cilju obrane od poplava, melioracije zemljišta i proizvodnje električne energije. Prirodni uzroci značajniji su u tri međurazdoblja. Promjene najvećeg intenziteta zabilježene u međurazdoblju 1887.-1941. najvećim su dijelom posljedica antropogenog presijecanja meandara, kao i u slučaju drugih međurazdoblja visokog i srednjeg intenziteta promjene.

Istraživani segment korita Drave prirodno pripada morfološkom tipu između meandrirajućeg i isprepletenog korita, s manjom razgranatošću toka. Međutim, zbog antropogenih utjecaja (prvenstveno presijecanja meandara), korito je danas samo blago meandrirajuće, odnosno vijugavo (engl. *sinuous*).

LITERATURA

1. Bognar, A., 1985: Basic geomorphological problems of the Drava river plain in SR Croatia. Geographical papers, 6, 99–105.
2. Bognar, A., 1995: Regulacije i njihov utjecaj na geomorfološko oblikovanje korita Drave i Dunava u Hrvatskoj,

- u: 1. *Hrvatska konferencija o vodama-Održivi razvoj i upravljanje vodama* (ur. Gereš D.) Dubrovnik, 24.-27. 5. 1995, Hrvatska vodoprivreda, Zagreb, 449-461.
3. Bogнар, A., 2001: Geomorfološka regionalizacija Hrvatske, *Acta Geographica Croatica* 34, 7-29.
  4. Bogнар, A., 2008: Geomorfološka obilježja korita rijeke Drove i njenog poloja u širem području naselja Križnica, *Hrvatski geografski glasnik* 70 (2), 49-71.
  5. Bonacci, O., Oskoruš, D., 2010: The changes of the lower Drava River water level, discharge and suspended sediment regime, *Environmental Earth Sciences* 59 (8), 1661-1670.
  6. Bonacci, O., Oskoruš, D., 2019: Human Impacts on Water Regime, u: *The Drava river: environmental problems and solutions* (ur: Loczy, D.), 125-137.
  7. Čanjevac, I., 2013: Tipologija protočnih režima rijeka u Hrvatskoj, *Hrvatski geografski glasnik*, 75(1), 23-42.
  8. Čanjevac, I., Pavlek, K., Orešić, D., 2022: Duljine tekućica u Hrvatskoj određene na temelju topografske karte mjerila 1: 25 000, *Hrvatski geografski glasnik*, 84(1), 5-30.
  9. Downs, P. W., Piégay, H., 2019: Catchment-scale cumulative impact of human activities on river channels in the late Anthropocene: implications, limitations, prospect, *Geomorphology*, 338, 88-104.
  10. Frangeš, S., Čosić, S., Alilović, M., Landek, I., 2012: *Topografske karte na području Hrvatske*, Državna geodetska uprava, Zagreb.
  11. Hećimović I., 1986a: Osnovna geološka karta SFRJ 1:100 000, list Đurđevac L33-71, Savezni geološki zavod, Beograd.
  12. Hećimović I., 1986b: Tumač za list Đurđevac L33-71, Savezni geološki zavod Beograd.
  13. Hidrografski atlas rijeke Drove 1972: sv. 1, 2, 3, Republički sekretarijat za vodoprivredu SR Hrvatske, Zagreb u suradnji s Vodoprivredno naučno istraživačkim institutom NR Mađarske, Budapest, Zagreb.
  14. Hohensinner, S., Habersack, H., Jungwirth, M., Zauner, G., 2004: Reconstruction of the characteristics of a natural alluvial river-floodplain system and hydromorphological changes following human modifications: the Danube River (1812–1991), *River Research and Applications*, 20(1), 25-41.
  15. Kiss, T., Balogh, M., 2015: Characteristics of point-bar development under the influence of a dam: case study on the Dráva River at Sigetec, Croatia, *Journal of Environmental Geography*, 8(1-2), 23-30.
  16. Kiss, T., András, G., 2017: Hydro-morphological Responses of the Dráva River on various Engineering Works, *Ekonomika i ekohistorija* 13(1), 14-24.
  17. Kiss, T., András, G., 2019: Evolution of the Drava Floodplain in Hungary in the Last 100 Years, u: *The Drava river: environmental problems and solutions* (ur: Loczy, D.), Springer, Budapest, 157-173.riba
  18. Kiss, T., Fiala, K., Sipos, G., 2008: Alterations of channel parameters in response to river regulation works since 1840 on the Lower Tisza River (Hungary), *Geomorphology*, 98(1-2), 96-110.
  19. Kiss, T., András, G., Hernesz, P., 2011: Morphological alteration of the Dráva as the result of human impact. *AGD Landscape & Environment*, 5(2), 58-75.
  20. Knighton, D., 1998: *Fluvial forms and processes: a new perspective*. Routledge.
  21. Liébault, F., Piégay, H., 2002: Causes of 20th century channel narrowing in mountain and piedmont rivers of southeastern France, *Earth Surface Processes and Landforms* 27(4), 425-444.
  22. Matica, M., Turinski, M., 2013: Integrirano upravljanje rijekom Dravom, *Podravski zbornik* 39, 19-28.
  23. Miholek, V., 2013: Dravske vodenice i mlinovi potočari đurđevačke Podravine od polovice 18. do polovice 20. stoljeća, *Podravina* 12 (24), 120-140.
  24. Pavlek, K., Faivre, S., 2020: Geomorphological changes of the Cetina River channels since the end of the nineteenth century, natural vs anthropogenic impacts (the Dinarides, Croatia), *Environmental Earth Sciences*, 79(20), 1-16.
  25. Petrić, H., Obadić, I., 2007: Drava River Flooding in Varaždin and Koprivnica Parts of Podravina (Drava River Region - between Croatia and Hungary) in the Period 17th - 19th Century. *Podravina*, 6 (12), 136-147.
  26. Petrić, H., Tamas, E. A., Loczy, D., 2019: Flood History and River Regulation, u: *The Drava river: environmental problems and solutions* (ur: Loczy, D.), Springer, Budapest, 105-121.
  27. Petrić, H., Cik, N., 2021: Contributions to the knowledge of the river Drava flood in 1827, *Ekonomika i ekohistorija* 17(1), 15-33.
  28. Rinaldi, M., Gurnell, A. M., Del Tánago, M. G., Bussetini, M., Hendriks, D., 2016: Classification of river morphology and hydrology to support management and restoration, *Aquatic Sciences*, 78(1), 17-33.
  29. Schwartz, U., 2007: Pilot Study: Hydromorphological Survey and Mapping of the Drava and Mura Rivers, *FLUVIUS Floodplain Ecology and River Basin Management*, Vienna.

30. Scorpio, V., Aucelli, P. P., Giano, S. I., Pisano, L., Robustelli, G., Roskopf, C. M., Schiattarella, M., 2015: River channel adjustments in Southern Italy over the past 150 years and implications for channel recovery, *Geomorphology*, 251, 77-90.
31. Sečen, V., 1994: Uređenje i višenamjensko korištenje Drave: osvrt na projekt Novo Virje, *Gospodarstvo i okoliš* 2 (5), 294-298.
32. Slukan-Altić, M., 2002: Hidroregulacije Drave i njezini utjecaji na transformaciju prirodnog i kulturnog pejzaža Podravine, *Podravina* 2, 128-152.
33. Slukan-Altić, M., 2003: *Povijesna kartografija: Kartografski izvori u povijesnim znanostima*, Meridijani, Samobor.
34. Surian, N., Rinaldi, M., 2003: Morphological response to river engineering and management in alluvial channels in Italy, *Geomorphology*, 50(4), 307-326.
35. Šadek, V., 2013: Prilozi o utjecaju rijeke Drave na život stanovnika koprivničke i đurđevačke Podravine od 1918. do 1941. - poplave, regulacije, prometni i komunikacijski problemi, *Podravina* 12 (24), 141-149.
36. Šafarek, G., 2012: Recentne hidromorfološke promjene na širem području ušća Mure u Dravu. *Ekonomika i ekohistorija* 8, 5-13.
37. Tadić, L., Brleković, T., 2019: Hydrological Characteristics of the Drava River in Croatia, u: *The Drava river: environmental problems and solutions* (ur: Loczy, D.), Springer, Budapest, 79-90.
38. Timar, G., Molnár, G., Székely, B., Biszak, S., Varga, J., Jankó, A., 2006: Digitized maps of the Habsburg Empire – The map sheets of the Second Military Survey and their georeferenced version. Arcanum, Budapest.
39. Vujasinović, B., 2008: Radovi na uređenju rijeke Drave do kraja 19. stoljeća, *Hrvatske vode* 64, 235-239.
40. Zawiejska J, Wyżga B., 2010: Twentieth-century channel change on the Dunajec River, southern Poland: patterns, causes and controls, *Geomorphology* 117:234–246.
41. Zentai L., Buga L., Gercsák G., 2018: Hungarian military mapping abroad 1919–1990, *The Cartographic Journal* 55 (2), 159-169.
42. Zhu, S., Bonacci, O., Oskoruš, D., 2019: Assessing sediment regime alteration of the lower Drava River, *e-GFOS* 10(19), 1-12.
43. Živaković-Kerže, Z., 2013: Tržište i njegov utjecaj na regulaciju Drave i odvodnju slavonsko-dravske nizine (Osvrt na 19.stoljeće), *Podravina* 12 (24), 97-111.
44. Živaković-Kerže, Z., Benić Penava, M., 2021: Velike vode: Poplave rijeka Drave i Save u 19. stoljeću, *Ekonomika i ekohistorija* 17(1), 5-14.

IZVORI

1. Arcanum maps (nekadašnji Mapire), <https://maps.arcanum.com/en/>, 2.5.2022.
2. Informacijski sustav prostornog uređenja, <https://ispu.mgipu.hr/#/>, 2.5.2022.
3. Digitalni ortofoto 1968, podaci o DOF68, <https://geoportal.nipp.hr/geonetwork/srv/hrv/catalog.search#/metadata/5e8c2027-f27a-4cb3-a50c-5f0b5d5bb6cd>, 2.5.2022.
4. Geoportal Državne geodetske uprave republike Hrvatske, <https://geoportal.dgu.hr/>, 2.5.2022.

SUMMARY

This paper investigates channel changes of the Drava River on the section from Repaš to Ferdinandovac in the last 235 years under the influence of natural and anthropogenic factors. The length of the river was measured by the channel centreline based on eight cartographic sources, including maps of military surveys from the Habsburg Empire, topographic maps from the mid and late 20th century, and archival and contemporary aerial photographs and orthophotos. The intensity of changes and the dominant factor of change were determined by analysing the changes in flow length and the occurrence of geomorphological forms in the channel and floodplain, especially the oxbow lakes. During the studied period, observed significant changes in the length of the river in the studied section were mainly caused by human activity. As a result of engineering works on the river, primarily the artificial meander cutoffs due to flood protection, the length of the studied section has decreased by 14.8 km since the end of the 18th century, which corresponds to 48.4% of the initial length. The most significant changes were recorded at the turn of the 20th century, when most of the river regulation works were carried out.

PRAVAŠTVO U GRADU KOPRIVNICI KONCEM 19. I POČETKOM 20. STOLJEĆA¹

CROATIAN PARTY OF RIGHTS IN THE CITY OF KOPRIVNICA AT THE END OF THE 19TH AND THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

Mislav GABELICA

Institut društvenih znanosti

Ivo Pilar

Zagreb

mislav.gabelica@pilar.hr

Primljeno / Received: 2. 8. 2022.

Prihvaćeno / Accepted: 29. 10. 2022.

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK / UDC: 329.055.2(497.525.1Koprivnica)HSP“18/19”(091)
329.7(497.525.1 Koprivnica)“18/19”(091)

SAŽETAK

Autor je u ovom radu analizirao razvoj pravaštva u gradu Koprivnici koncem 19. i početkom 20. stoljeća, te ga usporedio s razvojem istoga u koprivničkoj okolici. Primijetio je da se ovaj razvoj u Koprivnici odvijao bitno drugačije nego u njezinoj okolici. Početkom 20. stoljeća u koprivničkoj je okolici Hrvatska stranka prava izgubila svaki politički utjecaj, te su se tamo snažno nametnule Hrvatska pučka seljačka stranka i Čista stranka prava (Starčevićeva hrvatska stranka prava), čiji je dio političkih pozicija nakon 1908. godine osvojila od nje odmetnuta Starčevićeva stranka prava. Samo u gradu Koprivnici je Hrvatska stranka prava zadržala dominantan položaj sve do 1908. godine, kada je njezina koprivnička organizacija bez ikakvih potresa u njoj provedena u organizaciju disidentske Starčevićeve stranke prava. Razlog ovakvom razvoju pravaštva u Koprivnici autor vidi u dvojici sposobnih političara, pristaša Hrvatske stranke prava, koji su u to vrijeme udarali pečat političkom životu Koprivnice: koprivničkom župniku Stjepanu Zagorcu, koji je kao saborski zastupnik prvenstveno djelovao na općehrvatskoj razini i koprivničkom gradonačelniku Josipu Vargoviću, koji je djelovao na lokalnoj razini. Vargović se nalazio na čelu skupine koprivničkih poduzetnika, koji su svojim poslovnim vezama za svoj poslovno-politički krug vezali velik dio koprivničkih građana. Osim toga autor razlog posebnom razvoju pravaštva u Koprivnici u odnosu na njezinu okolicu vidi i u posebnom administrativno-političkom položaju Koprivnice, koji je Koprivnica uživala na temelju svoga statusa grada.

Ključne riječi: Koprivnica, pravaši, »domovinaši«, »frankovci«, »milinovci«

Keywords: Koprivnica, Croatian Party of Rights, “patriots”, Frankovici (followers of Josip Frank), Milinovci (followers of Mile Starčević)

UVOD

Godine 1895. Stranka prava se raskolila na matičnu Stranku prava (»domovinaše«), kasnije nazvanu Hrvatska stranka prava i Čistu stranku prava (»frankovce«), kasnije nazvanu Starčevićeva hrvatska stranka prava. Godine 1908. Starčevićeva hrvatska stranka prava raskolila se na matičnu Starčevićevu hrvatsku stranku prava, kasnije nazvanu Stranka prava i na Starčevićevu stranku prava (»milinovce«). Kroz to razdoblje pravaši su, prvo jedinstveni a zatim dvama raskolima podijeljeni u tri pravaške političke stranke, bili glavni oporbeni čimbenik u banskoj Hrvatskoj. Osim toga jedna je od ovih stranaka, Hrvatska stranka prava, početkom 20. stoljeća prihvaćajući Hrvatsko-ugarsku nagodbu te političku

¹ Ovaj je članak nastao u sklopu projekta: IP-2019-04-5148 MAPPAR (Mapiranje parlamentarnih izbora 1848.-1918. u Hrvatskoj), koji financira Hrvatska zaklada za znanost

suradnju s hrvatskim Srbima i participirala u vlasti u banskoj Hrvatskoj.² U Podravini je, na prostoru varaždinskog, ludbreškog, koprivničkog i đurđevačkog upravnog kotara (biškupečki, ludbreški, novigradski i kloštranski izborni kotari) do početka 20. stoljeća od pravaških stranaka dominirala matična Stranka prava, odnosno Hrvatska stranka prava. Početkom 20. stoljeća dominantna pravaška stranka na prostoru tih kotara postala je Starčevićeva hrvatska stranka prava, kojoj je glavni protivnik na prostoru ovih kotara, a osobito na području ludbreškog i koprivničkog upravnog kotara, postala oporbena stranka koja se nalazila izvan pravaškog spektra, Hrvatska pučka seljačka stranka. Raskolom iz 1908. godine Starčevićeva hrvatska stranka prava je izgubila položaje u đurđevačkom upravnom kotaru, koje je osvojila Starčevićeva stranka prava, te su »frankovci« do raspada Austro-Ugarske Monarhije zadržali dominaciju samo na prostoru varaždinskog upravnog kotara. Na području đurđevačkog kotara dominirali su »milinovci«, a na području koprivničkog i ludbreškoga Hrvatska pučka seljačka stranka.³

Sama Koprivnica imala je poseban administrativno-politički okvir. Od polovice 14. stoljeća Koprivnica je imala status slobodnog kraljevskog grada, koji joj je status sve do stupanja banske Hrvatske u jugoslavensku državu omogućavao samostalnost i veći stupanj samouprave u odnosu na njezino okruženje. Do 1895. godine Koprivnica, kojoj je kao predgrađe pripadalo i mjesto Bregi,⁴ bila je jedna od dvadesetak gradova u banskoj Hrvatskoj, koji su bili neovisni od županijske vlasti i bili neposredno podređeni Zemaljskoj vladi u Zagrebu. *Zakonom o ustroju gradskih općina* iz 1895. godine, samo su četiri najveća grada: Zagreb, Varaždin, Osijek i Zemun ostali neposredno podređeni Zemaljskoj vladi, dok je Koprivnica uvrštena u red onih gradova, koji su u rangu upravnog kotara postali podređeni županijskoj vlasti. Tom prilikom nekoliko je dotadašnjih gradova svedeno i na rang seoske općine, podređene kotarskoj vlasti.⁵ Prema tomu, iako je Koprivnica i prije i poslije 1895. godine bila sjedište upravnih vlasti, pa je tako primjerice u razdoblju od 1874. do 1886. godine bila sjedište koprivničke podžupanije, koja je obuhvaćala upravne općine Kuzminec, Peteranec, Ludbreg, Sokolovac, Novigrad i Virje,⁶ a od 1886. godine nadalje sjedište koprivničkog upravnog kotara, koji je obuhvaćao upravne općine Novigrad, Peteranec i Sokolovac;⁷ ona sama je bila neovisna od tih vlasti, čije je poslove na području grada Koprivnice obavljalo koprivničko gradsko poglavarstvo.

Na čelu ovoga poglavarstva, koje je uz poslove upravnih vlasti obavljalo i poslove gradske samouprave, nalazio se koprivnički načelnik, kojeg je između sebe biralo koprivničko gradsko zastupstvo.⁸ Ovo je zastupstvo, koje je odlučivalo isključivo o poslovima gradske samouprave, imalo 24 zastupnika,⁹ koji su prema *Zakonu o ustroju gradskih općina* iz 1881. godine bili birani na četiri, a prema *Zako-*

² Od brojne literature o pravaštvu ovdje vidi: Mirjana GROSS, *Povijest pravaške ideologije*, Zagreb, 1973.; Stjepan MATKOVIĆ, *Čista stranka prava 1895.-1903.*, Zagreb, 2001.; Jasna TURKALJ, *Pravaški pokret 1878.-1887.*, Zagreb, 2009.

³ Mislav GABELICA, Pravaštvo u Đurđevcu i njegovoj okolici početkom 20. stoljeća, *Podravina*, god. 20 (2021.), br. 39., 95.-119.; ISTI, Čista stranka prava u varaždinskom i ludbreškom kotaru početkom 20. stoljeća, *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin*, god. 2021., br. 32., 207.-240.

⁴ Rudolf HORVAT, *Poviest slob. i kr. grada Koprivnice*, Zagreb, 1943., 220.-225.

⁵ Božena VRANJEŠ ŠOLJAN, Županijsko uređenje u posljednjoj fazi postojanja (1881.-1918.), u: *Hrvatske županije kroz stoljeća*, Zagreb, 1996., 110.

⁶ Mirko VALENTIĆ i dr. (prir.), *Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeća. Križevačka županija*, Zagreb, 2004., 71.-74.

⁷ *Političko i sudbeno razdieljenje kraljevina Hrvatske i Slavonije i repertorij mjesta*, Zagreb, 1889., 12-13. Kasnije je Virje pripojeno upravnom kotaru sa sjedištem u Đurđevcu, a druge su upravne općine pripajane koprivničkom upravnom kotaru ili su se postojeće dijelile, pa su 1914. koprivničkom kotaru pripadale općine Drnje, Gola, Hlebine, Peteranec, Novigrad i Sokolovac. *Popis žiteljstva od 31. prosinca 1910. u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, 1914., 216., 218.-222.

⁸ Izričito tako prema *Zakonu o ustroju gradskih općina* iz 1881. Prema *Zakonu o ustroju gradskih općina* iz 1895., gradsko zastupstvo je biralo gradskog načelnika između trojice zastupnika koje je predložio kandidacijski odbor, kojem je na čelu bio veliki župan, odnosno podžupan Bjelovarsko-križevačke županije a članovi mu bili šestorica gradskih zastupnika.

⁹ Prema *Zakonu o ustroju gradskih općina* iz 1881., dakle u vrijeme kada je Koprivnica prema popisu stanovništva iz 1880. imala 6027 stanovnika, gradovi od 6 do 12 tisuća stanovnika birali su 24 zastupnika u

nu o ustroju gradskih općina iz 1895. godine na šest godina.¹⁰ Od ukupnog broja gradskih zastupnika polovica ih je bila birana u prvom izborništvu, u kojem su birali najimućniji građani, a polovica u drugom izborništvu, u kojem su birali manje imućni građani.¹¹ O nerazmjeru u broju izbornika prvog i drugog izborništa govori podatak, da je 1898. godine u prvom izborništvu biralo 112 izbornika, a u drugom njih 560.¹² Trećinu izbornika u prvom izborništvu činili su koprivnički Židovi,¹³ koji su od druge polovice 19. stoljeća činili poslovnu i društvenu elitu u Koprivnici,¹⁴ te su barem do 1906. godine i raspuštanja režimske Narodne stranke bili glavni oslonac režimu u Koprivnici.¹⁵

Do rujna 1888. godine i donošenja zakonske preinake nekih ustanova izbornog zakona iz 1881. godine, takozvanog Khuenovog izbornog zakona, grad Koprivnica je činio samostalan izborni kotar, s područja kojeg su birani zastupnici u Hrvatski sabor.¹⁶ Khuenov izborni zakon je smanjio broj izbornih kotara u banskoj Hrvatskoj, prema nekim tvrdnjama prvenstveno na način da je po 2 izborna kotara »u kojima su većinu imali neodvisni hrvatski izbornici« spajao u jedan, a ostavljao je nepromijenjene one izborne kotare, u kojima sami hrvatski izbornici nemaju većine, a osobito izborne kotare s pravoslavnom većinom, koji su bili oslonac Khuenovom režimu.¹⁷ U istu je svrhu ovim zakonom u izborni kotar u Koprivnici uvrštena velika sokolovačka upravna općina, »gdje su većinu žitelja činili pravoslavni žitelji, koji su uvijek glasovali za mađarone.«¹⁸

svoja gradska zastupstva. Prema *Zakonu o ustroju gradskih općina iz 1895.*, gradovi koji imaju »preko 6000 stanovnikah« birali su 24 zastupnika.

- ¹⁰ Nakon izbora cjelokupnog gradskog zastupstva, polovicom njegova mandata ždrijebom je istupala polovica njegovih zastupnika, te su održavani novi izbori za popunu gradskog zastupstva nakon kojih su novoizabrani zastupnici svoju službu obavljali naredne četiri, odnosno šest godina od trenutka svoga izbora. Druga polovica bi odradila svoj mandat do kraja, te su njegovim svršetkom raspisivani izbori za popunu druge polovice gradskog zastupstva. Tako su izbori za gradsko zastupstvo u normalnim okolnostima bili održavani svake dvije, odnosno tri godine.
- ¹¹ Zakone o ustroju gradskih općina iz 1881. i 1895. vidi u: *Sbornik zakonah i naredabah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju. Godina 1881.*, Zagreb, 1882., 95.-119; *Sbornik zakonah i naredabah valjanih za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju. Godina 1895.*, Zagreb, 1895., 219.-250. Potanko o Zakonu iz 1881. vidi: Dalibor ČE-PULO, Položaj i ustroj hrvatskih gradova prema Zakonu o uređenju gradskih općina, *Hrvatska komparativna i javna uprava*, god 2 (2000.), br. 1., 83.-120.
- ¹² Hrvatski državni arhiv (HDA), fond: 78, Predsjedništvo zemaljske vlade (PrZV), kutija 549., dok. 6-13, 2186/1897 (3488/1898)
- ¹³ Godine 1906. u prvom je izborništvu biralo 124 izbornika, od kojih su njih 40 bili Židovi. Naši dopisi, *Hrvatsko pravo* (Zagreb), 23. 4. 1906., 2.
- ¹⁴ Ljiljana DOBROVŠAK, Židovi u gospodarstvu Koprivnice i Podravine, *Podravina*, god 8 (2009.), br. 16., 98.-114.
- ¹⁵ Mira KOLAR DIMITRIJEVIĆ, Jedno viđenje povijesti grada Koprivnice od 1901. do 1918. godine, *Podravina*, god. 8 (2009.), br. 16, 8. U izvještaju velikog župana Bjelovarsko-križevačke županije iz ožujka 1897. o koprivničkom gradskom zastupstvu navodi se, da su u njemu »između naših pristaša sami izraeličani.« HDA, PrZV, kutija 549., dok. 6-13, 2186/1897.
- ¹⁶ Do 1867. Koprivnica je birala dva zastupnika, a od tada jednog. R. HORVAT, *Poviest slob. i kr. grada Koprivnice*, 253.
- ¹⁷ R. HORVAT, *Poviest slob. i kr. grada Koprivnice*, 260.-261. Za razliku od Horvata, koji dakle smatra da je Khuenov izborni zakon prvenstveno išao na ruku Srbima, Nives Rumenjak smatra da se ovaj zakon »ne može svesti samo na puko davanje prednosti pravoslavcima, odnosno Srbima«, nego da je služio i raspirivanju postojećih napetosti u hrvatsko-srpskim odnosima stvaranjem hrvatsko-srpske ravnoteže u dvjema županijama: Ličko-krbavskoj, gdje je novi izborni zakon išao na ruku Srbima, odnosno pravoslavcima i Srijemskoj županiji, gdje je išao na ruku Hrvatima, odnosno katolicima. Pritom Rumenjak polazi od pogrešnog suda da je u Srijemskoj županiji, u kojoj je od ukupnog broja stanovnika njih dvadesetak posto bilo Nijemaca i Mađara, većinom katolika, svo katoličko stanovništvo bilo hrvatsko. Vidi: Nives RUMENJAK, *Srpski zastupnici u banskoj Hrvatskoj. Okvir za kolektivnu biografiju 1881.-1892.*, Zagreb 2003., 165.-172.
- ¹⁸ R. HORVAT, *Poviest slob. i kr. grada Koprivnice*, 262. Problem je ove tvrdnje što hrvatska vlada kao predlagatelj ovog zakona prvotno nije imala namjeru pripojiti općinu Sokolovac izbornom kotaru u Koprivnici, nego je u zakonskom prijedlogu Koprivnici trebalo pripojiti čisto hrvatsku općinu Peteranec, a Sokolovac pripojiti nekadašnjem virjanskom a sada novigradskom izbornom kotaru. Osnova zakona o preinaci nekih ustanovah zakona od 15. srpnja 1881. ob izbornom redu za sabor kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, *Narodne novine* (Zagreb), 13. 6. 1888., 3. Tijekom specijalne debate o ovom zakonskom prijedlogu, novigradski za-

Khuenov izborni zakon je zadržao relativno visok imovinski cenzus za ostvarivanje biračkoga prava, zbog čega je to pravo ostvarivao vrlo mali broj hrvatskih građana.¹⁹ Na temelju odredbi toga zakona, u koprivničkom je izbornom kotaru 1910. godine bilo 627 izbornika, od čega u gradu Koprivnici 561, a u općini Sokolovac, gdje su većina izbornika također bili Hrvati, njih 66.²⁰ U svibnju 1910. godine donesen je nov izborni zakon, kojim se granice izbornih kotara nisu mijenjale, ali je osjetno snižen imovinski cenzus, čime je broj izbornika u Hrvatskoj uvelike porastao.²¹ Na temelju toga zakona u koprivničkom izbornom kotaru 1910. godine bilo je 1356 izbornika, od čega 919 u gradu Koprivnici a 437 u Sokolovcu.²²

U crkvenom pogledu čitav grad Koprivnica je do konca 18. stoljeća pripadao katoličkoj župi sv. Nikole. Koncem 18. stoljeća koprivničko predgrađe Bregi odvojilo se od koprivničke župe i dobilo vlastitu župu.²³ Osim na području grada, koprivnička župa se prostirala i na dijelove općine Sokolovac (sela Prnjavor, Sokolovac, Rijeka, Mučna Velika, Starigrad i Jagnjedovac), te općine Novigrad (sela Herešin, Borovljani i Bakovčica).²⁴ Kako je grad Koprivnica bio patron koprivničke župe, to je koprivničkog župnika biralo koprivničko gradsko zastupstvo, iz kojega bi se prethodno izlučili zastupnici židovske vjeroispovijesti.²⁵ Mada su imali vlastitu župu, za koprivničkog župnika glasovali su i Bregovci izabrani u koprivničko gradsko zastupstvo. S druge strane čini se da je grad Koprivnica bio patron i župe u Bregima, te da je koprivničko gradsko zastupstvo biralo i bregovskog župnika. Tako Stjepan Matković spominje političke igre u Koprivnici prilikom »izbora« župnika u Bregima, 1899. godine, kojih je rezultat bio da je simpatizer koprivničke oporbe, svećenik Josip Šafran »kod izbora dobio samo 5 glasovah«, dok je štićenik velikog župana, svećenik Stjepan Strunjak »dobio 11 glasovah te je tim potonji izabran.«²⁶ Riječ je vjerojatno bila o izborima u koprivničkom gradskom zastupstvu, pri kojima je biralo 16 katoličkih zastupnika, dok njih osmorica židovske vjeroispovijesti nisu pristupili izborima.

Svrha ovoga rada je analizirati razvoj pravaštva u Koprivnici i usporediti ga s navedenim razvojem pravaštva u njezinoj okolici, kako bi se odgovorilo na pitanje je li taj razvoj u Koprivnici tekao kao u

stupnik, mađaron Martin Matunci naveo je da bi zbog zemljopisnog položaja bilo prirodnije da Sokolovčani glasuju u Koprivnici a Peterančani u Novigradu, što je sabor prihvatio. Hrvatsko-slavonski sabor, *Narodne novine*, 23. 6. 1888., 6. Drugi je problem taj, što je primjerice 1900. godine u općini Sokolovac bilo više hrvatskog nego srpskog stanovništva, pa je od 8 280 stanovnika čiji je materinji jezik bio »hrvatski ili srpski«, njih tek 3 875 bilo pravoslavnih. *Popis žiteljstva od 31. prosinca 1900. u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, 1914., 248.

¹⁹ U hrvatskoj se historiografiji gotovo redovito navodi da je zbog ovako visokog imovinskog cenzusa pravo glasa u Hrvatskoj uživalo tek oko 2 posto hrvatskih građana. Međutim to je broj koji se odnosi na svo, pa i maloljetno i žensko stanovništvo u Hrvatskoj, koje ne bi smjelo ulaziti u obzir kada se raspravlja o ograničenjima uzrokovanim imovinskim cenzusom. Naime, prema Khuenovom izbornom zakonu, a i ranijim izbornim zakonima, pravo glasa u Hrvatskoj imalo je muško stanovništvo iznad 24 godine. Prema Khuenovom izbornom zakonu, 1910. godine u Hrvatskoj je bilo 49 796 izbornika, a prema stanju iz iste godine, muškog stanovništva iznad 24 godine bilo je 577 431. Dakle, pravo glasa uživalo je 8,6% punoljetnih muškaraca. Da su žene imale pravo glasa uživalo bi ga otprilike isto toliko punoljetnih osoba. Statističke podatke vidi u: HDA, PrZV, kutija 914., dok.: 6-1a, 227-4313/1916.

²⁰ HDA, PrZV, kutija 773, dok. 6-1a, 3526/1910

²¹ Prema novom izbornom zakonu broj izbornika u Hrvatskoj je 1910. iznosio 190 043. HDA, PrZV, kutija 914., *Sumarni statistički iskaz izbornika (Temeljem listina sastavljenih prema ustanovama izborne reforme od 28. svibnja 1910.)*. Prema tomu sada je pravo glasa imalo 33% muškog stanovništva iznad 24 godine.

²² HDA, PrZV, kutija 773, dok. 6-1a, 3526/1910

²³ R. HORVAT, *Poviest slob. i kr. grada Koprivnice*, 223.

²⁴ *Političko i sudbeno razdijeljenje kraljevine Hrvatske i Slavonije. Repertorij mjesta po posljednjih popisa godine 1890.*, Zagreb, 1892., 98.-99.

²⁵ Gdje god da sam u literaturi ili izvorima našao ovaj podatak, svugdje se spominje da u glasovanju za koprivničkog župnika nisu sudjelovali samo zastupnici židovske vjeroispovijesti, dok se pravoslavci, kojih u Koprivnici nije bio velik broj ali ih je bilo više od Židova, ne spominju. Čini se da su koprivnički pravoslavci, ukoliko bi bili izabrani u koprivničko gradsko zastupstvo, mogli sudjelovati u izboru koprivničkog župnika.

²⁶ Stjepan MATKOVIĆ, Saborski izbori 1897. godine u koprivničkom i novigradskom kotaru, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, god. 30 (1997.), 162.-163.

njezinoj okolini ili je u skladu s njezinim posebnim administrativno-političko-crkvenim položajem tekao drugačije.

POČECI PRAVAŠTVA U KOPRIVNICI

U Koprivnici se pravaštvo počelo širiti početkom 1880-ih iz prvotne jezgre oko trgovačkih pomoćnika, među kojima se isticao Marko Došen, rodom iz Mušaluka kraj Gospića.²⁷ Ubrzo se ova politička ideja raširila među koprivničkim obrtnicima i seljaštvom predgrađa Bregi, te su se već 1884. godine među zastupnicima u koprivničkom gradskom zastupstvu nalazila osmorica što pristaša što simpatizera Stranke prava. Na saborskim izborima održanima iste godine, u Koprivnici je pravaš David Starčević uvjerljivo porazio kandidata Narodne stranke, Stjepana Speveca, pri čemu je Starčević više glasova od Speveca osvojio ne samo među »seljačkim fanatiziranim pučanstvom« predgrađa Bregi, nego i među koprivničkim građanstvom.²⁸ Budući da je Starčević na ovim izborima izabran u tri izborna kotara, odrekao se mandata u Koprivnici, gdje su u travnju 1885. godine održani novi izbori na kojima je jednoglasno, bez protukandidata izabran pravaški kandidat, posjednik iz Novigrada, Fran Pevalek.²⁹

U to se vrijeme jednim od »vodja Starčevićeve stranke« u Koprivnici smatralo posjednika židovske vjeroispovijesti, Samuela Steinera,³⁰ koji se na istim izborima kao pravaš neuspješno kandidirao u obližnjem izbornom kotaru sa sjedištem u Rasinji.³¹ U ovom trenutku Steinerovo pristajanje uz pravaštvo predstavljalo je izuzetak, no u kasnijem razdoblju više će koprivničkih Židova pristati uz pravašku ideju. Steiner se 1876. godine nalazio u osnivačkom odboru *Gradske štedionice* u Koprivnici, među čijim se osnivačima nalazio još jedan koprivnički Židov, Arnold Betlheim.³² U narednom razdoblju njih će dvojica preuzeti i čelna mjesta u ovom novčanom zavodu.³³ U veljači 1892. godine u ravnateljstvo vijeće ove štedionice izabran je budući koprivnički gradonačelnik, pravaš Josip Vargović,³⁴ koji će tijekom obnašanja gradonačelničke dužnosti (1906.-1913.) osobito bliske poslovne i političke veze ostvariti s Betlheimom. U vrijeme održavanja ovih izbora Josip Vargović, rođen u Peterancu 1866. godine, bio je mladić te se ne spominje kao aktivni sudionik izbora. On se nedugo poslije ovih izbora zaposlio vjerojatno kao pisar u odvjetničkoj pisarnici Matije Pavelića,³⁵ otvorenoj 1885. godine.³⁶

Matija Pavelić bio je rodom iz delničkog kotara, te je bio rodbinski povezan sa starim pravašem, župnikom u Liču, Matom Brušijom. Do dolaska u Koprivnicu živio je u Zagrebu, gdje je bio odvjetnički vježbenik u odvjetničkoj pisarnici istaknutog pristaše Narodne stranke Nikole Krestića, te je za razliku

²⁷ Marko Došen se početkom 1890-ih preselio u Gospić gdje je do početka Prvoga svjetskog rata aktivno sudjelovao u pravaškim političkim previranjima. O tomu: Mislav GABELICA, Pravaštvo u Gospiću od 1880-ih do 1914., *Senjski zbornik*, god. 45 (2018.), br. 1., 305.-343.

²⁸ J. TURKALJ, *Pravaški pokret 1878.-1887.*, 335.-336.

²⁹ *Isto*, 339.-340.

³⁰ *Isto*, 557.

³¹ *Isto*, 331. Ovaj, 1888. godine ukinuti izborni kotar, u ovo je vrijeme obuhvaćao i upravnu općinu Sokolovac.

³² Lj. DOBROVŠAK, Židovi u gospodarstvu Koprivnice i Podravine, 105.

³³ *Imenik dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika kraljevina Hrvatske i Slavonije za godinu 1907.*, 266. U ovo vrijeme Betlheim je ravnatelj a Steiner podravnatelj ove štedionice.

³⁴ Upisi tvrdkah, *Narodne novine*, 1. 4. 1892., 10.

³⁵ Zvonimir VARGOVIĆ, Život i rad Josipa Vargovića, *Zbornik Muzeja grada Koprivnice*, god. 2 (1947.), sv. 1 (4), 52. Da je Josip Vargović bio pisar u Pavelićevoj pisarnici zaključujem po tomu što je završio samo tri razreda gimnazije. Zanimljivo je da je i Josipov brat, Tomo Vargović (rođen 17. 12. 1860.), 27. 1. 1866. u matičnoj knjizi vjenčanih župe u Koprivnici zaveden kao »odvjetnički pisar«. HDA, *Matična knjiga vjenčanih župe Koprivnica 1858.-1887.* Dakle ili su braća bili pisari kod različitih koprivničkih odvjetnika, ili su obojica bili pisari kod Pavelića, ili je Josipov životopisac Josipu greškom pripisao bratovo zanimanje. Da su Tomo i Josip bili braća vidi u: HDA, *Status animarum župe Peteranec*, gdje se u obitelji Stjepana Vargovića i Mare rođene Jadanić između ostalih spominju i sinovi Tomaš (rođen 17. 12. 1860.) i Josip (rođen 18. 2. 1866.).

³⁶ Na 12. stranici *Narodnih novina* od 4. 4. 1885. nalazi se oglas, u kojem se obavještava da je dr. Matija Pavelić otvorio odvjetničku pisarnicu u Koprivnici u kući G. Vaića.

od svoga rođaka i sam bio aktivni pristaša Narodne stranke.³⁷ U Zagrebu se oženio Židovkom Matildom Sachs, kćerkom zagrebačkog liječnika Mavre Sachsa.³⁸ Po dolasku u Koprivnicu nastavio je biti politički aktivan te je na saborskim izborima održanima 1887. godine kao kandidat Narodne stranke izabran za zastupnika baš u izbornom kotaru Peteranec,³⁹ odakle je porijeklom bio Vargović, no nema podataka da je Vargović ili netko iz njegove kuće pomogao Paveliću pri tom izboru.

Stranka prava je i na saborskim izborima održanima 1887. godine polučila uspjeh u Koprivnici, gdje je pravaški kandidat, belečki veleposjednik Gjuro barun Rukavina, pobijedio kandidata Narodne stranke, koprivničkog gradonačelnika Franju Poljaka,⁴⁰ te je Koprivnica već tada ponijela časnii naslov »prokušane i nepredobive tvrdjave stranke prava u Podravini.«⁴¹ Ovo su bili posljednji izbori na kojima je Koprivnica samostalno birala svog saborskog zastupnika jer je 1888. godine, kako je rečeno, koprivničkom izbornom kotaru pripojena sokolovačka upravna općina s velikim brojem pravoslavnog stanovništva i izbornika, koji su predstavljali oslonac Khuenovog režima u Hrvatskoj.⁴² To je svakako bio jedan od razloga, što je na narednim saborskim izborima održanima 1892. godine kandidat Narodne stranke u koprivničkom izbornom kotaru, zagrebački kanonik Stjepan Vučetić porazio pravaškog kandidata, književnika Eugena Kumičića. Međutim, kako je Vučetić 1894. godine umro, u Koprivnici su održani novi izbori, na kojima je bez protukandidata pobijedio pravaš, zagrebački odvjetnik Ivan Ružić.⁴³

Ružić je ubrzo po ovim izborima preuzeo uređivanje pravaškog pučkog lista *Hrvatski narod*, koji je izlazio u Zagrebu, no kako je Ružić zastupao Koprivnicu, ovaj je list osobito velik broj pretplatnika dobio u podravskim kotarima. Kako se Ružić nakon pravaškog raskola iz listopada 1895. godine priklonio »domovinaškoj« struji Stranke prava, odnosno matičnoj Stranci prava, ovaj je list osim za promicanje pravaških ideja korišten i za obračun sa suparničkom, »frankovačkom« strujom Stranke prava, odnosno sa Čistom strankom prava. Kasnije je, 1904. godine, posredstvom novog urednika ovoga lista, suosnivača Hrvatske pučke seljačke stranke (dalje: HPSS) Svetomira Korporića, u posjed *Hrvatskog naroda* došla ova stranka, koja je pritom naslijedila i njegove stare, »domovinaške« pretplatnike, čemu se imalo zahvaliti širenje utjecaja HPSS-a po podravskim kotarima.⁴⁴

»DOMOVINAŠKA« FAZA PRAVAŠTVA U KOPRIVNICI

Pravaškim raskolom iz 1895. godine od matične Stranke prava odvojila se grupa političara pod vodstvom Ante Starčevića i Josipa Franka te osnovala Čistu stranku prava (dalje: ČSP). U historiografiji se razlog ovom raskolu prvenstveno pripisuje »borbi osobnih časti«, odnosno borbi za vodeće položaje

³⁷ J. TURKALJ, *Pravaški pokret 1878.-1887.*, 291.-292. Autorica ovdje navodi, da je Pavelić bio vježbenik zagrebačkog odvjetnika Nikole »Krešića«. Smatram da je riječ o Krestiću, poglavito zato jer je Nikola Krestić 1. 3. 1884. bio kum na krštenju Pavelićevog sina Zlatka. HDA, *Matična knjiga rođenih župe sv. Marka u Zagrebu 1882.-1888.*

³⁸ Vjenčanje, *Narodne novine*, 24. 2. 1883., 4. Koliko sam uspio pronaći imali su četvero djece: Margitu, Zlatka, Ferdinanda i Milovana. Osim za Zlatka u matičnim sam knjigama uspio pronaći podatke samo o Milovanu, koji je rođen u Koprivnici 2. 8. 1892. HDA, *Matična knjiga rođenih župe sv. Nikole u Koprivnici*. Za ostalu djecu vidi osmrtnicu Mavre Sachsa u *Narodnim novinama* od 6. 7. 1888., 12.

³⁹ Izabrani narodni zastupnici, *Narodne novine*, 18. 6. 1887., 2.

⁴⁰ R. HORVAT, *Poviest slob. i kr. grada Koprivnice*, 260.

⁴¹ J. TURKALJ, *Pravaški pokret 1878.-1887.*, 426. Mira Kolar dakle griješi kada piše, da je »političko buđenje Koprivnice« započelo sredinom 1890-ih političkim djelovanjem pravaša Ivana Ružića kao koprivničkog saborskog zastupnika. M. KOLAR DIMITRIJEVIĆ, *Jedno viđenje povijesti grada Koprivnice*, 7.

⁴² O takozvanim Khuenovim Srbima, vidi primjerice: Nives RUMENJAK, *Politička i društvena elita Srba u Hrvatskoj potkraj 19. stoljeća. Uspori i pad Srpskoga kluba*, Zagreb, 2005.

⁴³ R. HORVAT, *Poviest slob. i kr. grada Koprivnice*, 262.-263. S. Matković smatra da je Khuen bez borbe prepuštao ovaj kotar oporbi, jer je želio da parlamentarni sustav u Hrvatskoj, u kojoj je na izborima iz 1892. oporba hametice potučena, zadrži privid višestranačja. S. MATKOVIĆ, *Saborski izbori 1897. godine*, 157.-158.

⁴⁴ M. GABELICA, *Pravaštvo u Đurđevcu i njegovoj okolici*, 99.; S. MATKOVIĆ, *Čista stranka prava*, 216., 299.-300.; S. MATKOVIĆ, *Saborski izbori 1897. godine*, 158.

u stranci,⁴⁵ a potom i ideološkim razlikama između dviju pravaških struja, koje su se u trenutku raskola očitovale odlučnošću političara koji su ostali uz matičnu Stranku prava da uspostave politički savez s Neodvisnom narodnom strankom (»obzorašima«),⁴⁶ čija je nagodbenjačka tradicija u državopravnom smislu i jugoslavenska tradicija u nacionalnom smislu bila u opreci dvama temeljnim pravaškim načelima: negaciji Nagodbe i negaciji postojanja srpskog naroda u hrvatskim zemljama. Ove su se ideološke razlike nakon raskola sve više produbljivale, pa dok je ČSP do konca Monarhije uglavnom zadržao temeljna pravaška načela, matična Stranka prava je fuzijom s »obzorašima« (1903.) u Hrvatsku stranku prava (dalje: HSP), a potom i stupanjem HSP-a u Hrvatsko-srpsku koaliciju (1905.) prihvatila zakonitost Nagodbe i ne samo postojanje nego i nacionalnu ravnopravnost Srba u Hrvatskoj, da bi 1910. godine fuzijom s Hrvatskom pučkom naprednom strankom u Hrvatsku ujedinjenu samostalnu stranku odbacila pravaško ime i pravaški politički program iz 1894. godine, koje je dotad formalno zadržala.⁴⁷

Nakon raskola velika je većina pravaša, pravaških saborskih zastupnika te lokalnih pravaških organizacija ostala uz matičnu Stranku prava. U Koprivnici do raskola nije bilo pravaške organizacije, koja je tamo osnovana u lipnju 1896. godine, kada je i pristupila matičnoj Stranci prava. Za njezinog predsjednika izabran je trgovac Franjo Šemper, za podpredsjednika trgovac Šandor Toplak, za blagajnika trgovac Hinko Urban a za tajnika Stjepan Zlatar,⁴⁸ rodnom iz Peteranca,⁴⁹ koji je bio pisar u pisarnici koprivničkog odvjetnika Slavka Wolfa.⁵⁰ Khuenovom odlukom od travnja 1897. godine zabranjeno je djelovanje svih političkih klubova,⁵¹ te je tom prilikom i koprivnička organizacija matične Stranke prava raspuštena.

Šemper, Toplak i Urban bili su vlasnici trgovina mješovitom robom,⁵² te su dakle pripadali relativno bogatijem srednjem sloju koprivničkih građana, što svjedoči da se u ovo vrijeme pravaštvo u Koprivnici, u odnosu na svoje početke, uspelo na društvenoj ljestvici. Ovaj je uspon koprivničkim pravašima, odnosno »domovinašima« osiguravao i veći politički utjecaj na gradske poslove. Još na gradskim izborima održanima netom prije raskola iz 1895. godine pravaši su uspjeli prodrjeti i u prvo izbornoštvo,⁵³ te je u izvještaju velikog župana o stanju u koprivničkom gradskom zastupstvu iz ožujka 1897. godine navedeno, da od 24 zastupnika njih 17 »k opoziciji spadaju.« Koliki su pravaši imali utjecaj vidljivo je i po tomu, što je u ovo vrijeme Šandor Toplak, koji se »među najljuće oporbenjake grada broji«, bio koprivnički podnačelnik. Ovaj utjecaj nije mimoišao ni tadašnjeg koprivničkog gradonačelnika, navedenog Matiju Pavelića, za koga je u istom izvještaju navedeno da iako se »pred nama kao pristaša vladine stranke iztiče, upravo nikakova oslonja (u njemu, op. a.) neimademo, jer je isti posve šarena ili tako rekuć nikakova značaja.« Paveliću se pripisivalo »da se je pod njegovom upravom strančarstvo u

⁴⁵ S. MATKOVIĆ, Čista stranka prava, 57.-60.

⁴⁶ *Isto*, 61.-63.

⁴⁷ M. GABELICA, Pravaštvo u Gospiću, 306.-308.

⁴⁸ Klub Stranke prava u Koprivnici, *Hrvatska domovina* (Zagreb), 6. 6. 1896., 2.

⁴⁹ HDA, *Matična knjiga vjenčanih župe u Koprivnici 1858.-1887.* Odvjetnički pisar Stjepan Zlatar, rodnom iz Peteranca, 8. 9. 1866. oženio je Josipu Libman. Vjenčani kum bio mu je odvjetnik Viktor Perko.

⁵⁰ HDA, PrZV, kut. 498., dok 2153/1896. Vidi izvještaj koprivničkog gradonačelnika Matije Pavelića od 12. 5. 1896.

⁵¹ S. MATKOVIĆ, Čista stranka prava, 228.

⁵² O Šemperu i Toplaku vidi: Mira KOLAR DIMITRIJEVIĆ, Prvi popis obrtnika i trgovaca (nakon Hrvatsko-ugarške nagodbe) u gradu Koprivnici i koprivničkom kotaru 1890. godine, *Podravina*, god. 19 (2020.), br. 38., 27. O Urbanu vidi: Domovinaški general-pobjegao, *Živila Hrvatska* (Zagreb), 23. 3. 1899., 3.

⁵³ Naši dopisi, *Hrvatska* (Zagreb), 26. 10. 1895., 2.-3. Na ovim izborima u koprivničko gradsko zastupstvo izabran je i Josip Vargović, koji se u travnju 1896. pridružio inicijativi Šandora Toplaka da gradsko zastupstvo osudi postupak gradonačelnika Pavelića, koji je gradske simbole bez privole zastupstva dao otpremiti na milenijsku izložbu u Budimpešti. HDA, PrZV, kutija 498., dok. 2153/1896. O ovoj Toplakovoj inicijativi vidi i: S. MATKOVIĆ, Saborski izbori 1897. godine, 160. Vargovićev životopisac navodi da je Vargović u koprivničko gradsko zastupstvo prvi puta izabran negdje »iza godine 1890.«. Nisam uspio pronaći je li izabran prije 1895. Z. VARGOVIĆ, *Život i rad Josipa Vargovića*, 53.

Koprivnici još većma razširilo, da je opozicionalni duh ondje preteo mahom, pak da se iz Koprivnice opozicionalne ideje i u vanjski kotar širiti počimaju.«⁵⁴

Zbog svega toga koprivničko gradsko zastupstvo je raspušteno,⁵⁵ imenovan je vladin povjerenik za gradsku upravu,⁵⁶ te je u srpnju 1898. godine na izborima za cjelokupno zastupstvo u prvom izborništvu izabrano svih 12 »zastupnika pristaša narodne stranke«, a u drugom izborništvu 12 zastupnika, udruženih »domovinaša« i »obzoraša«.⁵⁷ U isto je vrijeme i Pavelićeva zvijezda potpuno potamnila. U izvještaju vladinog povjerenika za Koprivnicu iz siječnja 1898. godine navodi se da se u posljednje vrijeme Pavelić »javno i ostantativno pokazuje kao vođa ciele opozicije u Koprivnici, te radi zajedno s Urbanom, Šemperom, Kuševićem i župnikom Kovačićem«. Kako bi se »skršila opozicija« u Koprivnici, vladin je povjerenik predložio da se »uništi Pavelić ili bar svaki upliv ili utjecaj na javni život.« Ovoj su namjeri na ruku išli sumnjivi poslovi u koje je Pavelić bio upleten kao odvjetnik i javni bilježnik u Koprivnici.⁵⁸

Naime, čini se da je Pavelić bio sklon raditi mimo pravila. Još koncem 1891. godine, u vrijeme kada je bio saborski zastupnik, pronijele su se glasine da je Pavelić »pronevjerio ogromne svote« zbog čega da je pobjegao iz zemlje.⁵⁹ Iako su glasine o Pavelićevu bijegu i pronevjeri demantirane, te godine je sabor Paveliću ukinuo imunitet,⁶⁰ te je protiv njega poveden sudski postupak, na kojem je kažnjen »svrgnućem odvjetništva i javnog bilježništva« »radi zastupanja stranke u sporu koji je nastao zbog isprave koju je sam sastavio«, a koja je kazna kasnije preinačena u šestomjesečnu suspenziju.⁶¹ Nakon što je izgubio političku zaštitu Pavelić je zaista pobjegao iz Hrvatske u SAD,⁶² gdje je stupio u službu američkog bankara hrvatsko-talijanskog porijekla, Franka Zottia.⁶³ Prema nekim tvrdnjama Pavelić je u Zottijevoj banci počinio pronevjeru, zbog čega je 1907. godine osuđen na godinu dana zatvora.⁶⁴

Usponom na društvenoj ljestvici koprivnički »domovinaši« nisu gubili vezu sa svojom prvotnom izbornom bazom, seljaštvom predgrađa Bregi⁶⁵ i koprivničkim obrtnicima, pa su se primjerice među istaknutijim koprivničkim »domovinašima« nalazili i postolari Jakob Varović i Dragutin Ganzer,⁶⁶ koji su se istovremeno nalazili i na spisku koprivničkih »socijalista«.⁶⁷ Uz ovako široku izbornu bazu pravaš Ivan Ružić je na saborskim izborima održanima u svibnju 1897. godine pobijedio kandidata Narodne stranke, zagrebačkog Židova Ljudevita Schwarza, kandidiranog na želju navedene koprivničke elite, koprivničkih Židova.⁶⁸ Kako je na ovim izborima oporba polučila vrlo dobar rezultat, mađaronski režim

⁵⁴ HDA, PrZV, kut. 549., dok. 6-13, 2186/1897.

⁵⁵ HDA, PrZV, kut. 549., dok. 6-13, 2186/1897. (2382/1897.)

⁵⁶ HDA, PrZV, kut. 549., dok. 6-13, 2186/1897. (3346/1897.)

⁵⁷ HDA, PrZV, kut. 549., dok. 6-13, 2186/1897. (3488/1898.) U prvom izborništvu, gdje je od 112 izbornika biralo njih 95, između ostalih je izabran i Arnold Betlheim. U drugom izborništvu, u kojem je od 560 izbornika biralo njih 338, između ostalih je izabran i Josip Vargović.

⁵⁸ HDA, PrZV, kutija 559., dok. 6-14, 162/1898.

⁵⁹ Trojedna kraljevina, *Narodne novine*, 20. 11. 1891., 2.-3.

⁶⁰ Hrvatsko-slavonski sabor, *Narodne novine*, 7. 12. 1891., 2.

⁶¹ *Javni bilježnik*, Zagreb, 2008., br. 28., 72. https://www.hjk.hr/Portals/0/CasopisJB/Broj%2028.pdf?ver=4iX2P-Cqrw6Re07JoO_NZHw%3d%3d, pristup ostvaren: 3. 5. 2022.

⁶² Ne znam točno kada je Pavelić napustio Hrvatsku. On se još za saborskih izbora održanih 1901. spominje kao jedan od koprivničkih izbornika, koji su istaknuli kandidata Narodne stranke, Josipa Karlovića. HDA, PrZV, kut. 774., dok. 6-1a, bb. Dakle, njegovo pristajanje uz koprivničku oporbu je dvojbeno.

⁶³ Mutikaše među američkim Hrvatima, *Naše pravice* (Varaždin), 1. 11. 1905., 6. Prema ovom listu Hrvatsko-srpske koalicije, »američkim frankovcima i mutikašama« nazvani su bankar Frank Zotti, svećenik i nekadašnji frankovac Josip Gršković te dr. Matija Pavelić, bivši mađaronski zastupnik u Hrvatskom saboru i »zločinac koji je pobjegao iz Hrvatske, ostaviv ženu i djecu na milost i nemilost dobrih ljudi, počiniv sijaset prijevara i inih lopovština i koga sudbeni stol u Bjelovaru traži tjeralicom.«

⁶⁴ Stigla ga zaslužena nagrada u tuđini, *Svjetlost* (Vinkovci), 22. 12. 1907., 4.

⁶⁵ HDA, PrZV, kut. 498., dok. 2153/1896. Izvještaj od 11. 5. 1896.

⁶⁶ *Isto*

⁶⁷ HDA, PrZV, kut. 520., dok. 3-3, 4735/1897.

⁶⁸ R. HORVAT, *Poviest slob. i kr. grada Koprivnice*, 264.

se nije mirio s porazom u Koprivnici, te je uz asistenciju nekolicine pravoslavnih izbornika poništio izbore u Koprivnici. Na novim izborima, održanima u prosincu 1897. godine, Ljudevit Schwarz je pobijedio Ružića.⁶⁹

U ovo vrijeme nije zabilježeno izrazitije djelovanje »frankovaca« u Koprivnici. Uz Koprivnicu i koprivnički kraj je doduše bio vezan jedan od istaknutijih i agilnijih »frankovaca«, Ivan Zatluka, koji je djetinjstvo proveo u Peterancu, gdje mu je otac došao poslom.⁷⁰ On se u Koprivnici oženio,⁷¹ u Koprivnici mu je do smrti 1898. godine živjela majka,⁷² te su mu u Koprivnici živjele i dvije sestre, Ivana udana za trgovca Mirka Bakližu i »gospodja Semeraj«, obje »oduševljene Starčevićanke«,⁷³ odnosno pristaše ČSP-a, no sam Zatluka je zaobilazio Koprivnicu, te se na saborskim izborima održanima 1897. godine kao »frankovac« kandidirao u novigradskom izbornom kotaru, koji je obuhvaćao i općinu Peteranec. Na ovim se izborima u koprivničkom izbornom kotaru kao »frankovac« kandidirao Eugen Kumičić.

ČSP je čini se igrao na kartu ugleda, koji je Kumičić kao književnik uživao u hrvatskoj javnosti, a osobito u urbanoj sredini kakva je bila Koprivnica, no pritom se prevarila. Kumičić se pred izbore dva puta pojavio u Koprivnici, no kada je uvidio da nema šanse za pobjedu, povukao je kandidaturu.⁷⁴ Uz uvrede u tisku, o stvarnoj težini Kumičićeva ugleda u Koprivnici rječito govori podatak, da su u izbornoj borbi »domovinaši« na Kumičića pripremali i ponižavajući atentat jajima.⁷⁵ Ipak, Kumičićeva kandidatura polučila je i neke uspjehe. Uz njega, a time i uz ČSP pristala su dvojica »domovinaških« prvaka u Koprivnici: donedavni koprivnički podnačelnik i podpredsjednik netom raspuštene »domovinaške« organizacije u Koprivnici, Šandor Toplak, kojeg se do jučer u režimskim izvještajima smatralo »ovdašnjim vodjom stranke prava«,⁷⁶ te bivši tajnik ove organizacije, pisar Stjepan Zlatar.⁷⁷ Obojica su pritom doživjeli oštre napade od svojih bivših stranačkih drugova, pri čemu je u svojoj obrani rječitiji bio Stjepan Zlatar. On je naveo da je postao »frankovcem« jer je uvidio da je »domovinaštvo« samo »okrinkano obzoraštvo«, te da »domovinaški« vođa u Koprivnici, Franjo Šemper nije pravaš nego štovatelj biskupa Strossmayera. Budući da su Zlatara u napadima podrugljivo nazivali »pisarom«, njegova obrana imala je i socijalnu notu: »Svi ne možemo biti bogati trgovci«, obraćao se Zlatar Šemperu, »netko mora biti i siromah, kao što sam ja. Otkada je siromaštvo sramota? To je domovinaška nova nauka.«⁷⁸

Dok se Stjepan Zlatar i nakon ovoga u izvorima javlja kao »frankovac«, Šandor Toplak se čini se povukao iz političkog života, ali se u poslovnom pogledu držao staroga društva, pa se 1899. godine javlja kao jedan od članova upravnog odbora novoosnovane *Hrvatske štedione d. d.* u Koprivnici, kojoj su se na čelu nalazili koprivnički »domovinaši«, odvjetnik Ivan Nepomuk Šćerbak,⁷⁹ Friedrik Mihalinec

⁶⁹ S. MATKOVIĆ, Saborski izbori 1897. godine, 168.-171.

⁷⁰ Ivan Zatluka, *Dom i svijet* (Zagreb), 15. 10. 1907., 18.

⁷¹ HDA, *Matična knjiga vjenčanih župe u Koprivnici*. Iako je tada živio u Zagrebu, 5. 6. 1887. u Koprivnici se oženio s Koprivničankom Anom Lobrec.

⁷² HDA, *Matična knjiga umrlih župe u Koprivnici.*; Katarina Zatluka, *Živila Hrvatska*, 24. 6. 1898., 2. Njegova majka, Katarina Zatluka, rođena Prpić, koprivnička primalja, umrla je 19. 6. 1898.

⁷³ Domovinaška blamaža u Koprivnici, *Hrvatsko pravo* (Zagreb), 11. 5. 1897., 3.

⁷⁴ S. MATKOVIĆ, Saborski izbori 1897. godine, 158.-159.

⁷⁵ Domovinaška blamaža u Koprivnici, *Hrvatsko pravo* (Zagreb), 11. 5. 1897., 3.; *Stenografski zapisnici sabora kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*, petogodište 1897.-1902., svezak I, dio I, Zagreb, 1897., 366.-367.

⁷⁶ HDA, PrZV, kut. 498., dok. 2153/1896. Izvještaj od 9. 5. 1896.

⁷⁷ Iz Koprivnice, *Hrvatsko pravo*, 5. 5. 1897., 1.-2.

⁷⁸ Koprivnica, *Hrvatsko pravo*, 11. 5. 1897., 2.

⁷⁹ Šćerbak je bio stari koprivnički pravaš, koji se na izborima 1887. neuspješno kandidirao u izbornom kotaru u Kloštru. J. TURKALJ, *Pravaški pokret 1878.-1887.*, 409., 426. Bio je otac Milivoja Šćerbaka, učenika zagrebačke Trgovačke akademije, koji je u studenom 1911. u školi počinio samoubojstvo. Milivoj Šćerbak, *Podravska hrvatska straža* (Koprivnica), 25. 11. 1911., 2. O tom događaju vidi: Josip HORVAT, *Pobuna omladine 1911-1914.*, Zagreb, 2006., 100.-101.

i Franjo Šemper.⁸⁰ Prema Miri Kolar, Franjo Šemper je imao vodeću ulogu u ovom novčanom zavodu, kojeg ona naziva »Šemperovom« štedionicom.⁸¹ Ovim novčanim zavodom »domovinaši« su dodatno učvrstili svoj položaj u Koprivnici, pa čudi gladak poraz, koji je Ivan Ružić doživio na saborskim izborima održanima 1901. godine od malo poznatog kandidata Narodne stranke, Josipa Karlovića.⁸² Ovaj bi izborni rezultat možda i uputio na zaključak da su »domovinaši« izgubili potporu u Koprivnici, da na izborima za polovicu gradskog zastupstva, održanima koncem iste godine nisu polučili isti ili čak nešto bolji rezultat nego 1898. godine. Prema izvještaju velikog župana iz 1902. godine, u novom gradskom zastupstvu svih su 12 zastupnika drugog izborništva »odrežiti pristaše oporbe«, dok je iz prvog izborništva »samo 11 pouzdanih vladi odanih zastupnika«. Dvanaesti zastupnik prvog izborništva, župnik Antun Kovačić, »više opoziciji prislanja, akoprem je na programu vladine stranke izabran.« Kako ovako sastavljeno zastupstvo nije htjelo izglasati gradski proračun, u ožujku 1902. godine je raspušteno.⁸³

Izbori za cjelokupno gradsko zastupstvo Koprivnice održani su u drugoj polovici 1903. godine, te u strukturi gradske vlasti nisu donijeli ništa novo. Prvo gradsko izborništvo izabralo je pristaše Narodne stranke, iz čijih je redova za gradonačelnika izabran koprivnički odvjetnik Mato Malančec, koji se u ovo vrijeme nalazio na čelu *Pučke štedionice d. d.* u Koprivnici,⁸⁴ posredstvom koje su poslovali koprivnički Židovi.⁸⁵ Pristaše HSP-a izabrale su sve zastupnike u drugom izborništvu. Novost je da je od ovoga trena započeo snažan politički uzlet Josipa Vargovića, koji je u novom zastupstvu izabran za koprivničkog podnačelnika. U dopisu iz Koprivnice je ushićeno objavljeno, da Vargovićeva »duša drhće nad srećom i dobrom našega grada, što više srce njegovo puno je nesebične i požrtvovne ljubavi za cijeli hrvatski narod.«⁸⁶

U ovo se vrijeme u Koprivnici pojavila još jedna osoba, koja će uz Vargovića obilježiti sljedeće desetljeće u životu Koprivnice. Naime, u rujnu 1904. godine umro je koprivnički župnik Antun Kovačić, te je koprivničko gradsko zastupstvo u studenom iste godine biralo novog župnika. Molbu za izbor u ovoj, očito bogatoj župi podnijelo je čak 16 svećenika.⁸⁷ Glasovalo je 17 gradskih zastupnika, te je s 13 glasova za koprivničkog župnika izabran Stjepan Zagorac,⁸⁸ koji je bio istaknuti »domovinaš«, odnosno pristaša HSP-a.⁸⁹ Od siječnja 1905. godine Stjepan Zagorac je preuzeo župu u Koprivnici.

⁸⁰ *Imenik dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika kraljevina Hrvatske i Slavonije za god. 1899.*, 370.

⁸¹ M. KOLAR DIMITRIJEVIĆ, Jedno viđenje povijesti grada Koprivnice, 11.

⁸² R. HORVAT, *Poviest slob. i kr. grada Koprivnice*, 265. Horvat smatra da je razlog općenito katastrofalnom porazu oporbe na ovim izborima, kao i porazu oporbe u Koprivnici, bilo prijevremeno raspisivanje izbora, za koje se oporba nije stigla pripremiti. Od ukupno 452 izbornika na izbore je stupilo njih 346. Za Karlovića je glasovalo 258 a za Ružića 88 izbornika. Da su za Ružića glasovali i svih 104 izbornika koji nisu pristupili izborima, opet bi ostao u manjini.

⁸³ HDA, PrZV, kutija 619., dok. 6-14, 1552/1902.

⁸⁴ *Imenik dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika kraljevina Hrvatske i Slavonije za god. 1903.*, 333.

⁸⁵ M. KOLAR DIMITRIJEVIĆ, Jedno viđenje povijesti grada Koprivnice, 11.

⁸⁶ Naši dopisi, *Hrvatsko pravo*, 8. 10. 1903., 2.

⁸⁷ Molbu su podnijeli: Milutin Fržić (župnik u Rasinji), Dominik Gudek (vjeroučitelj u Koprivnici), Franjo Horvat (kapelan u Krapini), Ladislav Jambrečković (vjeroučitelj u Zagrebu), Franjo Jemeršić (župnik u Gušću), Nikola Kamenar (vjeroučitelj u Zagrebu), Ferdinand Kubović (kapelan u Đurđevcu), Ivan Malančec (župnik u Đelekovcu), Stjepan Mrakužić (župnik u Rudama), Franjo Novak (župnik u Glogovnici), Matija Penić (župnik u Brodovcu), Vilhelmo Seitz (župnik u Ivancu kraj Koprivnice), Stjepan Strunjak (župnik u Bregima kraj Koprivnice), Juraj Tomac (upr. župe u Sv. Ivanu Žabnom), Dionizije Vukovarac (upr. župe u Koprivnici), te Stjepan Zagorac (župnik u Jakuševcu). Nadbiskupijski arhiv u Zagrebu (NAZ), fond: Nadbiskupijski duhovni stol (NDS), dok. 8155/1923. (4785/1904.)

⁸⁸ NAZ, NDS, dok. 8155/1923. (5536/1904.). Među zastupnicima koji su glasovali nalazio se i koprivnički odvjetnik Slavko (Samuel) Wolf, židovskog porijekla, koji je 1900. prešao na katoličanstvo. Bio je otac znamenitog hrvatskog filozofa Pavla Vuk-Pavlovića (Pavla Wolfa). Milan POLIĆ, *Život i djelo Pavla Vuk-Pavlovića*, Zagreb, 2001.

⁸⁹ Politički životopis Stjepana Zagorca vidi u: Stjepan MATKOVIĆ, Zlatko MATIJEVIĆ, *Političke uspomene Stjepana Zagorca*: u vrtlogu hrvatske politike, *Pilar*, god. 14 (2019.), br. 27/28, 9.-14.

Ne znamo tko je od gradskih zastupnika glasovao za Zagorca, no možemo pretpostaviti da su za njega glasovali svi zastupnici izabrani u drugom izborništvu, te jedan izabran u prvom. Isto tako ne znamo za koga su glasovala četvorica zastupnika, koji nisu glasovali za Zagorca. Virovski list *Podravac*, u ovo vrijeme blizak HPSS-u, izvijestio je da je Zagorac dobio 13 glasova, a da je tri glasa dobio župnik u Višnici, Ambroz Jambrošić, za koga je lobirao čelnik ČSP-a, odnosno Starčevićeve hrvatske stranke prava (dalje: SHSP), Josip Frank.⁹⁰ Osim što spominje samo 16 zastupnika koji su sudjelovali u ovom izboru, autor članka u *Podravcu* spominje župnika Jambrošića, kojeg nema na navedenom popisu kandidata za koprivničku župu. No ako je riječ o kojem »frankovačkom« župniku s navedenog popisa, onda se vjerojatno radi o Jurju Tomcu.⁹¹ U tom slučaju Tomac je dobio najmanje tri glasa i to vjerojatno od zastupnika biranih u prvom izborništvu, koji su dali glas Tomcu vjerojatno kako bi pomôću »frankovca« suzbijali »domovinaštvo« u Koprivnici.

Vargovićev životopisac ističe Vargovićev osobni angažman pri Zagorčevu izboru, koji da je bio »prvi uspjeh Jožinine borbe« u njegovoj plemenitoj namjeri da otme grad iz ruku Narodne stranke.⁹² Onodobni izvori ovaj izbor opisuju manje plemenito, te spominju i angažman Stjepana Zagorca u svom izboru. Prema izvoru objavljenom u »frankovačkom« tisku, pred ovaj se izbor sa Zagorcem u jednom zagrebačkom hotelu sastala deputacija koprivničkih gradskih zastupnika predvođenih zastupnikom, zidarom Dragutinom Zemljarićem, te je bogato ugošćena, a sam Zemljarić je za potporu Zagorčevu izboru od njega dobio »par stotinah forinti«. Ovaj se podatak temeljio na glasinama, koje su jednom prilikom javno dobačene Zagorcem, te na dva članka ranije objavljena u *Crvenoj slobodi*,⁹³ hrvatskom socijaldemokratskom listu, koji je izlazio u Budimpešti od 1901. godine.

U zagrebačkoj *Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici* sačuvana su samo dva broja ovoga lista, jedan iz siječnja 1904. godine a drugi »božićni broj« iz iste godine. U ovom »božićnom broju« nalazi se jedan od spomenutih članaka o Zagorčevu izboru, koji je potpisao neki »Delta«. Čini se da je sjednica gradskog zastupstva na kojoj se birao župnik bila javna, jer su Delta i »neka baba« taj izbor promatrali. Dolaskom na sjednicu zastupstva Delta je navodno vidio 14 zastupnika, kojima je Vargović dijelio ceduljice s uputama da glasuju za Zagorca. Delta je to shvatio kao Vargovićovo traženje protuusluge od tih zastupnika, kojima je kao podnačelnik dopuštao gospodarske malverzacije (»ona lopovština s pašnjakom u Bregima«, »poznato kolandiranje za pretjerano zaračunane fušarije«, »užasne štete po gradskim šumama«). U drugom dijelu članka Delta spominje Zemljarićev odlazak u Zagreb pred ove izbore, gdje da je Zemljarić našao »zgodnoga »šnajdera« koji mu je zakrpao poderani žep.« Zato je prema Delti trebalo »uzeti metlu i protjerati ovakvo zastupstvo. Dolje sa klikom Vargović-Zemljarić, koji su od gradske blagajne načinili kravu muzaru.«⁹⁴

U ovo su se vrijeme Vargovićev klijentelizam i njegovo poslovanje kritizirali i sa suprotne strane socijalnog spektra koprivničkog društva. Naime, u listopadu 1905. godine koprivničko gradsko zastupstvo je raspušteno, jer je tijekom te godine koprivnička oporba, koja se u međuvremenu domogla većine u gradskom zastupstvu, opstruirala rad zastupstva prestankom dolaska na njegove sjednice. Prema režimskom tisku, razlog ove opstrukcije bio je osobni animozitet »vodje opozicionalne većine«, podnačelnika Josipa Vargovića prema gradonačelniku Malančecu, kojeg je Vargović držao odgovornim što je protiv njega dignuta prijava zbog nedopustivo visokih kamata, koje je *Gradska štedionica* u Koprivnici pobirala od svojih dužnika. Vargović je Malančeca navodno držao odgovornim i što je »vjerni Vargovićev pristaša«, gradski zastupnik Gjuro Bratec osuđen jer je prisvojio drva iz gradske šume.⁹⁵ Vargović je napadao Malančeca i zbog toga što je ovaj prenosio glasine, da je Vargović poslovni ortak nekog »D. Z. za proizvodjanje cementnih cijevi« (zidara Dragutina Zemljarića, op. a.), za čije da je poduzeće Var-

⁹⁰ Župnikom u Koprivnici, *Podravac* (Virje), 26. 11. 1904., 2.

⁹¹ O Tomcu vidi: S. MATKOVIĆ, Čista stranka prava, 319.-320.

⁹² Z. VARGOVIĆ, Život i rad Josipa Vargovića, 53.-54. I ovdje se navodi da je župnika biralo 16 zastupnika, s time da je Zagorac dobio 15 glasova.

⁹³ Velečasnom gospodinu J. Tomcu, *Hrvatsko pravo*, 16. 10. 1906., 3.

⁹⁴ Koprivnica 24. stud. 1904., *Crvena sloboda* (Budimpešta), »božićni broj 1904. godine«, 4.

⁹⁵ U Koprivnici, *Narodne novine*, 26. 10. 1905., 2.

gović u gradskom zastupstvu lobirao da »grad čim više cementnih cijevi naruči.«⁹⁶ Pravi razlog ove opstrukcije ipak je bio taj, što je Vargović osjetio da je došao trenutak da sam postane gradonačelnikom Koprivnice.

Na izborima za cjelokupno gradsko zastupstvo u Koprivnici, održanima u travnju 1906. godine, pobijedila je »velika misao opozicije«, te je izabrano 16 »zastupnika opozicionálnih«, odnosno HSP-a, te 8 zastupnika Narodne stranke.⁹⁷ Uz 12 zastupnika izabranih u drugom izborništvu, HSP je dobio i četiri zastupnika izabranih u prvom izborništvu. To su bili župnik Stjepan Zagorac, Josip Vargović koji je sada dakle bio dovoljno financijski snažan da stupi u prvo izborništvu, zatim član upravnog odbora »Šemperove štedionice«, odnosno *Hrvatske štedione* u Koprivnici, Stjepan Peršun,⁹⁸ te ravnatelj *Gradske štedionice* u Koprivnici, dotadašnji mađaron, Židov Arnold Betlheim.⁹⁹ Ovo je gradsko zastupstvo potom Vargovića izabralo za gradonačelnika Koprivnice, a za podnačelnika Arnolda Betlheima.¹⁰⁰

Prema tvrdnji frankovaca na ovim je gradskim izborima Vargovićeve klika paktirala s koprivničkim mađaronima, te je velik dio dotadašnjih mađarona, među njima i koprivničkih Židova poduprla ovu kliku.¹⁰¹ Ovoj se podršci ne treba čuditi jer je u to vrijeme HSP, priznajući zakonitost Hrvatsko-ugarske nagodbe prihvatio Riječku rezoluciju, odnosno program podrške mađarskim zahtjevima za većom neovisnosti Zemalja ugarske krune unutar Monarhije, te potom sa srpskim strankama u Hrvatskoj, kao jamcima njegovog nagodbenjaštva stupio u Hrvatsko-srpsku koaliciju. Time se HSP pokazao spremnim za preuzimanje vlasti u Hrvatskoj, a Narodna stranka, bez veće podrške u narodu, postala je suvišnom, te će se nakon saborskih izbora održanih u svibnju 1906. godine ova stranka i raspustiti. U Koprivnici, gdje su do jučer poništavani izbori kako bi se osigurala pobjeda Narodne stranke, na ovim je saborskim izborima župnik Stjepan Zagorac izabran bez protukandidata.¹⁰²

Kao krunu sjajnih izbornih pobjeda, HSP je u rujnu 1906. godine obnovio svoju organizaciju u Koprivnici. Za njezinog predsjednika izabran je Stjepan Zagorac, za potpredsjednike Josip Vargović i Arnold Betlheim, za tajnika Josip Novačić a za blagajnika Franjo Šemper.¹⁰³ U novoj strukturi vlasti u Koprivnici primjećuje se prisustvo Arnolda Betlheima kao vjernog pratitelja Josipa Vargovića. Njih su dvojica u ovo vrijeme učvrstili i poslovnu suradnju, pa se u ožujku 1906. godine javljaju kao jedni od utemeljitelja *Banke i štedionice d. d.* u Petrinji, među kojima su se nalazili i navedeni podravnatelj *Gradske štedionice* u Koprivnici, stari pravaš Samuel Steiner te Josipov brat, posjednik u Petrinji Stjepan Vargović.¹⁰⁴ Kasnije im se u poslovnim pothvatima pridružio i župnik Stjepan Zagorac, pa se Zagorac, Vargović i Betlheim 1911. godine javljaju među utemeljiteljima dioničarskog društva *Seljački paromlin i paropilana* u Koprivnici, u čijem je osnutku sudjelovao i židovski te mađarski kapital.¹⁰⁵

Ovim pobjedama, a ubrzo potom i ulaskom Hrvatsko-srpske koalicije u hrvatsku vladu, HSP je postao neograničeni gospodar političke situacije u Koprivnici. Koncem srpnja 1906. godine, slaveći u Koprivnici imenovanje nove hrvatske vlade iz redova Hrvatsko-srpske koalicije, tisak HSP-a se pohvalio da su njegove pristaše porazbijale prozore na kućama »zakletih mađarona«, među kojima su se uz kuće nekolicine koprivničkih Židova našle i kuće mjernika Tomislava Horvata i Ivana N. Šćerbaka.¹⁰⁶

⁹⁶ Koprivničke stvari, *Hrvatsko pravo*, 20. 12. 1905., 3.

⁹⁷ Koprivnica, *Prijatelj naroda* (Zagreb), 3. 5. 1906., 3.

⁹⁸ *Imenik dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika kraljevina Hrvatske i Slavonije za god. 1907.*, 266.

⁹⁹ Izbor grad. zastupnika u Koprivnici, *Pokret* (Zagreb), 20. 4. 1906., 2.

¹⁰⁰ O Betlheimu kao podnačelniku Koprivnice vidi primjerice: Širom svijeta, *Banovac* (Petrinja), 3. 8. 1907., 4., gdje se navodi da je »Hrvatice Izolda Betlheim, kćerka Arnolda Betlheima podnačelnika Koprivnice« u Zürichu promovirana na čast doktora medicine.

¹⁰¹ Naši dopisi, *Hrvatsko pravo*, 23. 4. 1906., 2.

¹⁰² O izborima vidi: R. HORVAT, *Poviest slob. i kr. grada Koprivnice*, 267.

¹⁰³ Među odbornicima su se nalazili i Židovi Šandor Reich i Ignac Švarc.

¹⁰⁴ Poziv na supskripciju, *Banovac*, 10. 3. 1906., 4. Stjepan Vargović, rođen 4. 2. 1869. bio je mlađi brat Josipa Vargovića. Vidi: HDA, *Status animarum župe Peteranec*.

¹⁰⁵ HDA, PrZV, kut. 844., dok. 6-13, 246/1913.

¹⁰⁶ Naši dopisi, *Hrvatska*, 2. 8. 1906., 5.

Reagirajući na ove napise Ivan Ščerbak je podsjetio da on nije zakleti mađaron nego stari pravaš, ali da ne podupire novu vlast u Hrvatskoj zbog čega da se u Koprivnici smatra da je »postao Frankovac«, te da su mu prozori razbijeni »da se drugi uplaše«, odnosno za primjer drugima.¹⁰⁷ Ovakva politička atmosfera u Koprivnici nakon Vargovićeve izbora za gradonačelnika nije pogodovala djelovanju ni jedne druge stranke osim HSP-a. Tako je Vargovićeve gradska uprava i HPSS-u zabranjivala održavanje pučkih skupština u Koprivnici,¹⁰⁸ a ako bi ih i dopustila, koprivničke pristaše HSP-a su ih neredima opstruirale.¹⁰⁹

Budući da je Zagorac na saborskim izborima iz svibnja 1906. godine osim u Koprivnici izabran i u Velikoj Gorici, odrekao se mandata u Koprivnici, gdje su koncem lipnja 1906. godine održani novi izbori, na kojima je HSP kandidirao karlovačkog odvjetnika Ivana Banjavčića. Za ove je izbore SHSP (bivši ČSP) najavio kandidaturu staroga pravaša, koji je »pred petnaest godina u Koprivnici i u njezinoj okolini probudio starčevićansku hrvatsku svijest«, gospićkog trgovca Marka Došena.¹¹⁰ On je na poziv »nekolicine pristaša čiste stranke prava« održao političke skupštine u Koprivnici i Bregima, gdje od pristaša HSP-a nije mogao »doći do riječi«, pa kad je uvidio da neće dobiti podršku »ni deset izbornika« koji bi istaknuli njegovu kandidaturu, povukao se iz izborne utrke,¹¹¹ te je Banjavčić, opet bez protukandidata, izabran za zastupnika Koprivnice.¹¹²

Ukoliko je u ovo vrijeme u Koprivnici zaista bilo samo desetak »frankovaca«, za većinu njih znamo koji su to bili. Među njima se nalazio bivši kapelan u Novigradu Podravskom, Ivica Mitrečić, koji je u veljači 1906. godine imenovan za kapelana u koprivničkoj župi.¹¹³ Među njima se nalazio i koprivnički vjeroučitelj Dominik Gudek.¹¹⁴ U listopadu 1906. godine u Koprivnici je osnovana »frankovačka« organizacija, »četa mala ali jaka, odvažna, neslomiva.« Za njezinog predsjednika izabran je Stjepan Zlatar, za tajnika kapelan Mitrečić, za blagajnika je izabran vlasnik tvornice sapuna¹¹⁵ i član uprave *Gradske štedionice* u Koprivnici, Viktor Gvozdić,¹¹⁶ a za članove odbora izabrani su donedavni Vargovićev pristaša Gjuro Bratec, te klobučar Gjuro Kolarić i Židov, Oto Kohn.¹¹⁷

Prema Miri Kolar, protufrankovačkom raspoloženju u Koprivnici, kojeg ona primjećuje od 1906. godine, pogodio je osnutak kemijske tvornice *Danica* u tom gradu, u listopadu 1906. godine.¹¹⁸ Čelnik SHSP-a, Josip Frank, navodno je bio »jedan od glavnih inicijatora« lociranja ove tvornice u Koprivnici,¹¹⁹ nakon što je pod pritiskom Hrvatsko-srpske koalicije propao pokušaj njezinog osnutka u Zagrebu, za što se Frank zalagao kao njezin fiktivni dioničar.¹²⁰ Međutim, u izvorima se ne nalazi potvrda mišljenju, da je osnutak ove tvornice u Koprivnici bilo kako utjecao na raspoloženje koprivničke javnosti prema »frankovcima«. Protufrankovačko raspoloženje u Koprivnici postojalo je i prije 1906. godine, a gajili su ga svi politički protivnici »frankovačke« stranke, jednako kao što su pristaše ove

¹⁰⁷ Koprivnica, 9. kolovoza 1906., *Hrvatska*, 11. 8. 1906., 8.

¹⁰⁸ HDA, PrZV, kut. 785., dok. 6-14, 493/1909. (3857/1911.)

¹⁰⁹ Mira KOLAR DIMITRIJEVIĆ, Hrvoje PETRIĆ, *Prilozi povijesti seljačkog pokreta u Podravini. (Od početaka do 1945. godine)*, Koprivnica, 2015., 81.

¹¹⁰ Koprivnički kotar, *Hrvatska zastava* (Zagreb), 21. 6. 1906., 4.-5.

¹¹¹ Izborni pokret u Koprivnici, *Hrvatska*, 18. 6. 1906., 3. Na ovim se izborima razmišljalo i o Rudolfu Horvatu kao kandidatu HSP-a.

¹¹² R. HORVAT, *Poviest slob. i kr. grada Koprivnice*, 267.

¹¹³ Novigrad Podravski, 25. veljače, *Hrvatska zastava*, 8. 3. 1906., 3.-4.

¹¹⁴ Izborni pokret, *Hrvatska*, 27. 6. 1906., 5.

¹¹⁵ Mira KOLAR DIMITRIJEVIĆ, *Gospodarski razvoj grada Koprivnice u vrijeme načelnika Josipa Vargovića*, *Scientia Podraviana*, god. 11. (1999.), br. 14., 6.

¹¹⁶ *Imenik dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika kraljevina Hrvatske i Slavonije za god. 1907.*, 266.

¹¹⁷ Organizacija kluba Starčevićeve stranke prava, *Hrvatsko pravo*, 23. 10. 1906., 3.

¹¹⁸ Mira KOLAR DIMITRIJEVIĆ, Ban Pavle Rauch i Podravina, *Podravski zbornik*, god. 24/25 (1998/1999.), 127.

¹¹⁹ *Isto*, 114.

¹²⁰ Mira KOLAR DIMITRIJEVIĆ, Koprivnička tvornica »Danica« do 1937. godine, *Podravski zbornik*, god. 22 (1996.), 120.-123.

stranke gajili neprijateljsko raspoloženje prema svojim protivnicima. Pritom je glavni animozitet vladao između »frankovaca« i »domovinaša«, pristaša srodnih stranaka koje su se obraćale istim društvenim slojevima. Ako je protufrankovačko raspoloženje u Koprivnici 1906. godine poraslo, onda je tomu uzrok činjenica, da je te godine HSP u Koprivnici preuzeo vlast.

Osim toga nema nikakvih podataka da se nova gradska vlast, kojoj je na čelu bio Vargović, bilo kako protivila osnutku ove tvornice u Koprivnici. Dapače ova vlast je, želeći privući njezine osnivače, tvornici dala besplatno zemljište, ciglu i crijep za njezinu izgradnju te oprost od prireza na dvadeset godina.¹²¹ Na koncu i zagrebački tisak HSP-a, koji se ranije protivio izgradnji ove tvornice u Zagrebu, dovodeći je pritom i u vezu s Josipom Frankom, poslije je podupirao ideju izgradnje ove tvornice u Koprivnici, prestavši je dovoditi u vezu s Frankom.¹²² Zato je pitanje je li Josip Frank nakon propasti zagrebačke inicijative uopće mogao bilo kako utjecati na daljnju sudbinu ove tvornice.

Nakon izbornih pobjeda iz 1906. godine u Koprivnici je zavladao političko zatišje sve do 1908. godine i dolaska bana Pavla Raucha na vlast u Hrvatskoj. U tom je razdoblju Hrvatsko-srpska koalicija raskinula savez s Mađarima i prešla u oporbu. Ban Pavao Rauch je raspisao prijevremene saborske izbore, koji su održani u veljači 1908. godine, no u Koprivnici njegova Ustavna stranka nije istaknula svoga kandidata. Koalicija, odnosno HSP su istaknuli kandidaturu Stjepana Zagorca, a SHSP kandidaturu koprivničkog mjernika Tomislava Horvata. Pred izbore u Koprivnici je održan izborni sastanak SHSP-a, na kojem se navodno okupilo »oko dvie stotine naših pristaša a među njima do 70 izbornika iz same Koprivnice.« Sa sastanka je optimistično javljeno Zagrebu, da »nije daleko dan, kada će valovi narodnog osvješćenja i ogorčenja i u Koprivnici poklopiti i skrhati ladjicu slavenosrbštine, kojom kormani Košutov pravaš Zagorac.«¹²³ Međutim frankovci su jedva našli deset izbornika koji su istaknuli Horvatu kandidaturu, te je jedan od njih bio sam Tomislav Horvat. Uz njega tu su bili stari »frankovci« S. Zlatar, V. Gvozdić i Gj. Kolarić, stari pravaš Samuel Steiner, vlasnik trgovine alkoholnih pića, Židov Ignac Gross,¹²⁴ pekar Milan Toljan,¹²⁵ te Valko Kolarić, Josip Kovač i Josip Plandl. Od 430 izbornika koji su izašli na izbore, Horvat je dobio tek 16 glasova.¹²⁶

Na ovim saborskim izborima Hrvatsko-srpska koalicija osvojila je apsolutnu većinu u Hrvatskom saboru, SHSP je osvojio 24 mandata, a Rauchova Ustavna stranka je hametice poražena ne osvojivši ni jedan mandat. Kako Rauch nije htio upravljati zemljom s osloncem na Koaliciju, do daljnjega je odgodio zasjedanje Hrvatskog sabora, te je naredne dvije godine Hrvatskom vladao neustavno, uz oslonac na SHSP. Rauchov odnos prema Koaliciji u travnju 1908. godine uzrokovao je raskol u SHSP-u. Sukob unutar ove stranke tinjao je od ranije, a uz borbu oko vodećih položaja u njoj ticao se i smjera stranačke politike. Struja okupljena oko čelnika ove stranke, Josipa Franka, smatrala je da je po hrvatske nacionalne interese opasnija srpska nego mađarsko-njemačka hegemonija, zbog čega je glavnog protivnika u Hrvatskoj vidjela u Hrvatsko-srpskoj koaliciji, koja je po njezinom sudu bila ekspozitura velikosrpske politike u Hrvatskoj. Struja okupljena oko Mile Starčevića glavnog je protivnika hrvatskim nacionalnim interesima vidjela u mađarsko-njemačkoj hegemoniji, te se vjerujući u patriotizam Koalicije nadala da će ju pridobiti za zajedničku borbu protiv nagodbeno-dualističkog sustava u Monarhiji.¹²⁷

»MILINOVAČKA« FAZA PRAVAŠTVA U KOPRIVNICI

Nakon ovoga raskola većina je lokalnih organizacija SHSP-a u Hrvatskoj pristala uz struju oko Josipa Franka, odnosno matični SHSP, a manji dio uz struju oko Mile Starčevića (»milinovci«), koja se

¹²¹ Isto, 123.

¹²² Tvornica Danica, *Hrvatska*, 24. 12. 1906., 4.-5.

¹²³ Iz kotara Koprivnice, *Hrvatsko pravo*, 10. 2. 1908., 2.

¹²⁴ Lj. DOBROVŠAK, Židovi u gospodarstvu Koprivnice i Podravine, 107.

¹²⁵ Ružica MEDVARIĆ BRAČKO, Mira KOLAR DIMITRIJEVIĆ, Šegrtska škola u Koprivnici od 1886. do 1900., *Podravski zbornik*, god. 43 (217.), 115.

¹²⁶ HDA, PrZV, kutija 726., dok. 6-1a, 1085/1908.

¹²⁷ Mislav GABELICA, Ideološke razlike između milinovačkih i frankovačkih pravaša uoči Prvog svjetskog rata, *ZR Pravaštvo u hrvatskome političkom i kulturnom životu u sučelju dvaju stoljeća*, Zagreb, 2013., 284.

u ožujku 1909. godine ustrojila kao Starčevićeva stranka prava (dalje: SSP). U Podravini su se ove organizacije razdijelile prema granicama izbornih kotara. Tako su sve »frankovačke« organizacije biškupčkog, ludbreškog i novigradskog izbornog kotara ostale uz matičnu SHSP, dok su sve organizacije kloštranskog izbornog kotara prišle »milinovcima«. ¹²⁸ Čini se da je slabašna frankovačka organizacija u gradu Koprivnici u prvi mah prišla matičnom SHSP-u, ¹²⁹ no nakon toga ona se u izvorima više ne spominje, te je vjerojatno raspuštena. Posljednji put se koprivnički »frankovci« spominju u veljači 1910. godine, kada je SHSP u Koprivnici održala skupštinu, kojoj je prisustvovalo »nešto svećenika, građana, nešto seljaštva, radništva i đaštva«. ¹³⁰

Tijekom Rauchove vladavine sukobi su potresali i HSP, a ti su se sukobi odrazili i na Koprivnicu. Još u rujnu 1908. godine, prilikom otvorenja nove zgrade koprivničke niže gimnazije, koprivničko gradsko poglavarstvo na čelu s Vargovićem srdačno je dočekalo bana Raucha, što je izazvalo negodovanje Koalicije, ¹³¹ te pokazalo da se koprivnička organizacija HSP-a počela odvajati od službene stranačke politike. Koncem 1908. godine, nakon aneksije Bosne i Hercegovine, HSP je napustilo njegovo »popovsko krilo« pod vodstvom Stjepana Zagorca, koje je odbacilo nagodbeni i prihvatilo trijalistički program preustroja Monarhije, povezašvi se s velikoaustrijskim krugom okupljenim oko prijestolonasljednika Franje Ferdinanda. Ovo je »krilo« potom s »milinovcima« u ožujku 1909. godine ustrojilo SSP. ¹³² U Koprivnici je organizacija HSP-a postala organizacijom »milinovačkog« SSP-a, kojoj su se na čelu nalazili gradonačelnik Josip Vargović kao predsjednik i Franjo Šemper kao tajnik, ¹³³ te koja je u siječnju 1910. godine počela izdavati list, *Podravsku hrvatsku stražu*. ¹³⁴ U to se vrijeme dio nekadašnji istaknutih koprivničkih »frankovaca« pridružio koprivničkim »milinovcima«, pa su na sastanku organizacije SSP-a u Koprivnici, koja je koncem 1911. godine prihvatila kandidaturu Stjepana Zagorca na saborskim izborima, sudjelovali Stjepan Zlatar i Tomislav Horvat. ¹³⁵

U ovom je razdoblju u Koprivnici nastavljen dominacija stare političke garniture, sada okupljene pod zastavom SSP-a. U listopadu 1910. godine, na prvim saborskim izborima održanima nakon odlaska bana Raucha i povratka ustavnog stanja u Hrvatskoj, Stjepan Zagorac »za koga je punom parom radio gradonačelnik koprivnički Josip Vargović sa cijelim svojim aparatom i građanstvom«, ¹³⁶ glatko je pobijedio kandidata HPSS-a, Vinka Lovrekovića i kandidata Koalicije, Ivana Lorkovića, ¹³⁷ za koga su agitirali koprivnički odvjetnik Edo Dorčić i poštanski službenik Fran Kamenar. ¹³⁸ I Lovreković i Lorković veliku su većinu svojih glasova osvojili u općini Sokolovac, dok je u samom gradu Lorković osvojio 26 a Lovreković samo šest glasova. Za Lorkovića su tom prilikom iz Koprivnice glasovali između ostalih bivši gradonačelnik, mađaron Mato Malančec, bivši pravaš, obrtnik Ivan Križan, ¹³⁹ te

¹²⁸ M. GABELICA, Pravaštvo u Đurđevcu i njegovoj okolici početkom 20. stoljeća, 116.; ISTI, Čista stranka prava u varaždinskom i ludbreškom kotaru početkom 20. stoljeća, 23.

¹²⁹ Klubovi i organizacije Starčevićeve hrvatske stranke prava zastupane na vieću 7. svibnja 1908., *Hrvatska zastava*, 14. 5. 1908., 4.-5.

¹³⁰ Dvie skupštine, *Podravska hrvatska straža*, 19. 2. 1910., 1.

¹³¹ M. KOLAR DIMITRIJEVIĆ, Jedno viđenje povijesti grada Koprivnice, 12.

¹³² M. GROSS, *Povijest pravaške ideologije*, 365.

¹³³ Političke viesti, *Podravska hrvatska straža*, 5. 8. 1911., 1.-2.

¹³⁴ U zaglavlju prvog broja ovoga lista, čiji je urednik bio Stjepan Zagorac, omaškom je navedeno da mu je vlasnik i izdavač »Klub starčevićeve hrvatske stranke prava u Koprivnici«. Već u drugom broju to je ispravljeno, pa je kao vlasnik i izdavač lista naveden »Klub starčevićeve stranke u Koprivnici«.

¹³⁵ Kandidatura za grad i kotar Koprivnicu, *Podravska hrvatska straža*, 25. 11. 1911., 2.

¹³⁶ HDA, PrZV, kutija 774., dok. 6-1a, bb (5129/1910.)

¹³⁷ R. HORVAT, *Poviest slob. i kr. grada Koprivnice*, 269. Zagorac je dobio 669, Lovreković 129, a Lorković 128 glasova.

¹³⁸ Kandidat koalicije za kotar Koprivnica, *Podravska hrvatska straža*, 15. 10. 1910., 2.

¹³⁹ HDA, PrZV, kut. 559., dok. 6-13, 123/1897. (3488/1898.)

donedavne pristaše HPSS-a u Koprivnici,¹⁴⁰ Mijo Šiprak, Martin Nemeč i Dragutin Kristijan.¹⁴¹ Ovakvo politički raznoliko društvo svjedoči, da se protiv Vargović-Zagorčeve garniture u Koprivnici spremao ustrojiti široki savez nezadovoljnika njihovom vladavinom. Svi će se ovi nezadovoljnici okupiti oko Hrvatske ujedinjene samostalne stranke (dalje: HUSS), nastale u listopadu 1910. godine fuzijom HSP-a i Hrvatske pučke napredne stranke (»pokretaša«).

Organizacija HUSS-a u Koprivnici ustrojena je u lipnju 1911. godine, na sastanku kojem je prisustvovalo »po prilici 100 osoba«, među kojima je uz manji dio građana i »nekih izraeličana« veći dio bio »poljodjelaca«. U odboru ove organizacije našli su se seljaci Mijo Šiprak i Martin Nemeč, krznar Ivan Križan, mlinar Martin Kvakarić te odvjetnik Edo Dorčić.¹⁴² Sastanak je otvorila jedna od perjanica »pokretaške« stranke, križevački odvjetnik Milan Heimerl, a na sastanku se našao i nekadašnji »domovinaš«, za koga se 1906. godine govorilo da je postao »frankovac«, odvjetnik Ivan N. Šćerbak. On se tom prilikom izjasnio kao Zagorčev protivnik, ali ne i protivnik njegove »starčevićanske politike«, zbog čega se protivio osnutku »pokretaške stranke« u Koprivnici.¹⁴³ U izvještaju podžupana Bjelovarsko-križevačke županije navedeno je da je ova organizacija uperena »protiv narodnog zastupnika Zagorca«, te da će se pratiti njezin razvoj »ne bi li se u tom izbornom kotaru moglo naći pristaša za izvanstranački klub pa da bi se zgodnom kooperacijom (s tom organizacijom, op. a.) mogao kakav eventualni uspjeh polučiti.«¹⁴⁴

Na saborskim izborima održanima koncem 1911. godine prvi puta je nakon 1901. godine u Koprivnici svoju kandidaturu istaknuo jedan mađaron. Ispred Stranke narodnog napredka bana Nikole Tomašića kandidirao se nekoć »frankovcima skloni« ravnatelj *Prvog bjelovarskog paromlina d. d.*,¹⁴⁵ židovski poduzetnik Lavoslav Singer. On se po koprivničkom izbornom kotaru, u kojem je pravaška ideja bila duboko ukorijenjena, prikladno predstavljao kao bivši pravaš, koji da je »vidio da se sa pravaštvom ne da ništa postići nego da treba držati sa vladom.«¹⁴⁶ Njegovi protukandidati bili su Stjepan Zagorac, te ispred HPSS-a, Josip Predavec. O ozbiljnosti kojom su mađaroni zagrizli u ovaj kotar i uopće o ozbiljnosti izborne borbe svjedoči podatak, da je pred izbore Vargović suspendiran s gradonačelničkog položaja jer je dao poskidati Singerove izborne proglase.¹⁴⁷

Unatoč tomu Zagorac je ponovo uvjerljivo pobijedio osvojivši 712 glasova prema 176 glasova koje je osvojio Singer i 60 glasova koje je osvojio Predavec.¹⁴⁸ Singer je veliku većinu svojih glasova osvojio u općini Sokolovac, a u samoj Koprivnici za njega su glasovali zemaljski činovnici, dio gradskih činovnika, te dio Židova na čelu s predsjednikom židovske bogoštovne općine Jacquesom Hirschlerom. Najavljena »pokretaško«-mađaronska »zgodna kooperacija« u Koprivnici još nije bila ostvarena, pa je od navedenih članova koprivničke »pokretaške« organizacije za Singera glasovao samo Ivan Križan.¹⁴⁹ U ovo se vrijeme Koalicija nalazila u oporbi, padala joj je popularnost a birače su joj oduzimali Tomašićevi mađaroni, te je pred ove saborske izbore ona započela pregovore o suradnji s privremeno ujedinjenima »milincima« i »frankovcima«, koji su dovršeni u ožujku 1912. godine sklapanjem njihova sporazuma. Tek kada je Koalicija koncem 1913. godine raskinula sporazum s pravašima i sklopila sporazum s predsjednikom ugarske vlade o suradnji s mađaronskim režimom u Hrvatskoj,¹⁵⁰ ova »zgodna kooperacija« u Koprivnici je i ostvarena.

¹⁴⁰ Popis 18 pristaša HPSS-a u Koprivnici vidi u: Koprivnički Radićevci, *Podravska hrvatska straža*, 4. 6. 1910., 3.

¹⁴¹ Glasovanje kod prošlih izbora, *Podravska hrvatska straža*, 5. 11. 1910., 3.

¹⁴² HDA, PrZV, kut. 785., dok. 6-14, 493/1909. (2464-2602/1911.)

¹⁴³ Pokretaški sastanak u Koprivnici, *Podravska hrvatska straža*, 1. 7. 1911., 3.

¹⁴⁴ HDA, PrZV, kut. 785., dok. 6-14, 493/1909. (2464-2602/1911.)

¹⁴⁵ S. MATKOVIĆ, Čista stranka prava, 197.

¹⁴⁶ Magjaronski kandidat, *Podravska hrvatska straža*, 14. 12. 1911., 2.

¹⁴⁷ Suspendizija gradonačelnika Vargovića, *Podravska hrvatska straža*, 23. 12. 1911., 3.

¹⁴⁸ R. HORVAT, *Poviest slob. i kr. grada Koprivnice*, 269.

¹⁴⁹ Koprivnički izbor, *Podravska hrvatska straža*, 23. 12. 1911., 2.

¹⁵⁰ Mislav GABELICA, Sporazum između Stranke prava i Hrvatsko-srpske koalicije (1912.-1913.), *Časopis za suvremenu povijest*, god. 44 (2012.), br. 3., 723.-743.

Vargović je u međuvremenu vraćen u svoju službu,¹⁵¹ no mađaronski režim u Hrvatskoj, kojem se od siječnja 1912. godine na čelu nalazio ban pa kraljevski povjerenik (komesar) Slavko Cuvaj, nije odustajao od Koprivnice. U listopadu 1912. godine, otprilike u isto vrijeme kada su raspuštena zastupstva oporbenih gradova Varaždina, Senja i Požege a njihovi gradonačelnici stavljeni pod istragu,¹⁵² raspušteno je i koprivničko gradsko zastupstvo, te je protiv Vargovića povedena istraga zbog navodno neovlaštene i po grad štetne prodaje gradskih šuma.¹⁵³ Tijekom narednog jednogodišnjeg razdoblja kojim je gradom upravljao vladin povjerenik, Koprivnica je temeljito očišćena od vladi nelojalnih čimbenika. Ne samo da su smijenjeni gradski činovnici lojalni Vargoviću, nego je i grad raskinuo poslovnu suradnju s poduzetnicima, s kojima je poslovao tijekom Vargovićeva upravljanja gradom.¹⁵⁴

U svibnju 1913. godine Vargović je presudom upravnog odbora Bjelovarsko-križevačke županije disciplinski kažnjen ukorom i globom »radi počinjenih neurednosti te zanemarenja službenih dužnosti.« Potom su za listopad iste godine raspisani izbori za novo, cjelokupno gradsko zastupstvo. Pred ove izbore aktivirala se navedena koprivnička »zgodna kooperacija«. Podžupan Bjelovarsko-križevačke županije je 8. listopada 1913. godine primio dva pisma iz Koprivnice, od kojih ono koje su potpisali Mijo Šiprak i Ivan Križan sigurno, a ono koje su potpisali »Očajni građani« vjerojatno potječu od koprivničke »pokretaške« organizacije. U oba se pisma traži pomoć režima na ovim izborima »za zaštitu unionizma« a protiv protunagodbene Vargović-Betlheim-Zagorčeve klike, koja da je sačuvala snažne političke pozicije u Koprivnici i sprema se pobijediti.¹⁵⁵

Na ovim gradskim izborima, održanima 13. i 14. listopada 1913. godine, »Vargović-Zagorčevoj« listi suprotstavila se »Dorčić-Schubertova« lista, nazvana prema navedenom »pokretašu«, koprivničkom odvjetniku Edi Dorčiću, te »poznatom Cuvajevcu«,¹⁵⁶ dakle mađaronu, koprivničkom odvjetniku Edi Schubertu. Prema Zagorčevu pisanju, na ovoj su se listi nalazile tri skupine ljudi. Prvi su nekoć bili »oduševljeni pravaši«, drugi su počeli kao »pokretaši«, a treći kao »Radićevci.« Većina od njih zatim je prošla kroz mađaronsku retortu, a »danas su svi skupa uz koaliciju, jer je ona vladina stranka i jer se od nje nadaju zaštititi i pomoći.«¹⁵⁷ Isto drugim riječima naveo je Edo Dorčić, koji je pisao da se na ovoj listi »udružilo građanstvo u jedan građanski blok bez obzira na političko osvjedochenje pojedinih građana, bez obzira na pripadnost građana kojoj političkoj stranci«, a povezalo ih je nezadovoljstvo upravom Josipa Vargovića i njegova »kormilara« Arnolda Betlheima.¹⁵⁸

U prvom izborništvu rezultat je bio neriješen, te su se šestorica izabranih zastupnika nalazila na obje liste,¹⁵⁹ trojica su izabrana s Vargović-Zagorčeve,¹⁶⁰ a trojica s Dorčić-Schubertove liste.¹⁶¹ U drugom

¹⁵¹ Uspostava gradonačelnika Vargovića, *Podravska hrvatska straža*, 10. 2. 1912., 1.

¹⁵² M. GABELICA, Sporazum između Stranke prava i Hrvatsko-srpske koalicije, 732.

¹⁵³ Optužbe protiv koprivničkog gradskog poglavarstva vidi u: U Zagrebu 31. listopada, *Narodne novine*, 31. 10. 1912. Zagorčevu obranu poslovanja gradskog poglavarstva vidi u: Koprivničke gradske prilike, *Hrvatska rieč* (Šibenik), 13. 11. 1912., 1.

¹⁵⁴ HDA, PrZV, kut. 844., dok. 6-13, 246/1913. Vidi Zagorčevu predstavku vladi od 14. 1. 1913.

¹⁵⁵ HDA, PrZV, kut. 844, dok. 6-13, 3858/1912.

¹⁵⁶ Napred, *Podravska hrvatska straža*, 18. 4. 1914., 3. U navedenoj Zagorčevoj predstavi od 14. 1. 1913. odvjetnik Schubert se naziva »doušnikom« vladinog povjerenika u Koprivnici, Ede Šmita. HDA, PrZV, kut. 844., dok. 6-13, 246/1913.

¹⁵⁷ Moj odgovor, *Podravska hrvatska straža*, 18. 4. 1914., 1.

¹⁵⁸ Osvrt na izbor gradskoga zastupstva, *Hrvatski pokret* (Zagreb), 27. 10. 1913., 3.

¹⁵⁹ To su bili: kotarski sudac Mato Golubović, veletrgovac Jacques Hirschler, mesar Ferdinand Neufeld, licitar Josip Sulimanović, ravnatelj banke Ignac Švarc i pekar Milan Toljan.

¹⁶⁰ To su bili Arnold Betlheim, Josip Vargović i Stjepan Zagorac. S ove liste nisu izabrani: nekadašnji »frankovac«, trgovac Ignac Gross, pekar Stjepan Peršun i župnik u Bregima, Strunjak.

¹⁶¹ To su bili: odvjetnik Edo Dorčić, poštanski službenik Fran Kamenar i trgovac Adolf Scheyer. S ove liste nisu izabrani: licitar Stjepan Kovačić, nekadašnji pravaš i socijalist, postolar i krčmar Dragutin Ganzer, te V. Fischer.

izborništvu svih je 12 zastupnika izabrano s Dorčić-Schubertove liste.¹⁶² Već te noći pri proslavi pobjede Dorčić-Schubertove liste, ovoj su se grupi zastupnika pridružila dvojica zastupnika iz prvog izborništvu izabranih s obje liste.¹⁶³ Nešto kasnije pridružila su im se još trojica ovih zastupnika,¹⁶⁴ pa je u koprivničkom gradskom zastupstvu uz Vargovića, Zagorca i Betlheima ostao još samo kotarski sudac Mato Golubović. Na skupštini gradskog zastupništva od 2. prosinca 1913. godine za gradonačelnika je izabran Fran Kamenar, a za podnačelnika umjesto Betlheima drugi Židov, trgovac Adolf Scheyer.¹⁶⁵ Prevlast u strukturi koprivničke gradske vlasti »pokretašima« ipak nije pomogla na saborskim izborima, održanima 13. prosinca 1913. godine. Na njima je Stjepan Zagorac glatko pobijedio kandidata Koalicije, križevačkog odvjetnika Milana Heimerla, koji je sudjelovao u osnutku »pokretaške« organizacije u Koprivnici, te kandidata HPSS-a, Vinka Lovrekovića.¹⁶⁶

U literaturi se nalazi tvrdnja da su nakon gradskih izbora u Koprivnici bivšem gradonačelniku Vargoviću mnogi okrenuli leđa, »a osobito Stjepan Zagorac, koji je (?) o Vargovićevom gradonačelnikovanju prenio i u hrvatsku sabornicu, jer da je Vargović prekoračio proračunske stavke gradskog proračuna bez dozvole Zemaljske vlade.«¹⁶⁷ Upravo suprotno, Zagorac je 20. ožujka 1914. godine u Hrvatskom saboru podnio interpelaciju »da kod sadanjeg gradskog poglavarstva« u Koprivnici, dakle Kamenarova, »koje je do svojega položaja došlo izigravanjem zakona i bezsuvjesnim harangiranjem i klevetanjem bivše gradske uprave«, dakle Vargovićeve, »vladaju odnošaji, koji priče svaki uspješni rad za razvitak, napredak i procvat grada.«¹⁶⁸ Prenoseći Vargovićev dopis velikom županu, u kojem Vargović odgovara na navodne klevete nove gradske većine o njegovom neurednom poslovanju i traži neovisnu istragu protiv sebe, Zagorac je izdao izričitu svjedodžbu Vargovićevom poštenju: »Evo ovo je riječ čovjeka, koji se ne boji ni tisuća istraga, ovo je riječ čovjeka poštena, čovjeka koji je iz svih sila radio za boljitak i procvat grada.«¹⁶⁹

ZAKLJUČAK

Uspoređujući ovdje analizirani razvoj pravaštva u gradu Koprivnici s navedenim razvojem pravaštva u ostalim podravskim kotarima, možemo zaključiti da je ovaj razvoj u Koprivnici teкао bitno drugačije nego u ostalim podravskim kotarima. Naime kako smo naveli, početkom 20. stoljeća HSP je u ostalim podravskim kotarima izgubio politički utjecaj, te su se tamo kao glavni rivali snažno nametnuli HPSS i ČSP (SHSP), odnosno od 1908. godine i disidentski SSP. U isto vrijeme u Koprivnici ni HPSS ni ČSP (SHSP) nisu ostavili spomena vrijednog traga, nego je tamo do 1908. godine apsolutnu dominaciju imao HSP, čija je kompletna organizacija te godine prešla u SSP. Ako se za HPSS i može reći da nije čudno što kao stranka koja se prvenstveno obraćala seljačkom sloju nije imala uspjeha u jednoj urbanoj sredini kao što je bila Koprivnica, to se isto ne bi moglo reći za ČSP (SHSP), koja je za razliku i od HSP-a barem neko vrijeme važila za urbanu, liberalnu stranku, koja je bila sklona i Židovima. Za razliku od ostatka Hrvatske, u Koprivnici je ne mali dio Židova podupirao i HSP, stranku povezanu s katoličkim crkvenim vrhom u Hrvatskoj, unatoč tomu što je Stjepan Zagorac u svojoj ranijoj, nekoprivničkoj fazi podupirao antisemitska stajališta.

Smatram da je nekoliko razloga ovakvom razvoju pravaštva u Koprivnici. Opći a ujedno i glavni razlog je taj, što ideološko-politički čimbenici u ono vrijeme nisu bili ključni čimbenici svrstavanja uz

¹⁶² To su bili: seljak Josip Krapinec, bravar Josip Senjan, postolar Lavoslav Jurić, postolar Ignac Piščak, seljak Stjepan Nemeč, trgovac Ljubomir Živković, posjednik Pavao Španić, seljak Ivan Kraljić, krojač Franjo Friedrich, seljak Pavao Vutuc, seljak Josip Subotičanec, te seljak Josip Matiša.

¹⁶³ Gradski izbori u Koprivnici, *Hrvatski pokret*, 21. 10. 1913., 4.

¹⁶⁴ Izjava, *Hrvatski pokret*, 25. 3. 1914., 5.

¹⁶⁵ HDA, PrZV, kut. 844., dok. 6-13, 2706/1913.

¹⁶⁶ R. HORVAT, *Poviest slob. i kr. grada Koprivnice*, 270.

¹⁶⁷ M. KOLAR DIMITRIJEVIĆ, Jedno viđenje povijesti grada Koprivnice, 23.

¹⁶⁸ Interpelacija zast. Zagorca, *Podravska hrvatska straža*, 21. 3. 1914., 2.

¹⁶⁹ Odgovor na izjavu »devetnajstorice«, *Podravska hrvatska straža*, 28. 3. 1914., 2.

neku političku stranku. Možda je u tom smislu neka stranka trebala zadovoljiti neki ideološko-politički minimum, što je u slučaju HSP-a značilo da je barem njegov »domovinaški« dio u jednoj fazi svoga djelovanja bio protunagodbena stranka, no ključno za nečije svrstavanje uz neku stranku bila je osoba koja tu stranku u određenoj sredini predstavljala i korist koju su oni koji se svrstavaju imali od te osobe ili njezine stranke.

U slučaju Koprivnice obje su ove pretpostavke bile na strani HSP-a. Početkom 20. stoljeća, u vrijeme kada je ČSP (SHSP) iz svojih uskih enklava započeo prodor u ostatak Hrvatske, na čelu bogate koprivničke župe našao se sposoban političar, istaknuti član HSP-a, Stjepan Zagorac. Tu ga je dovela skupina relativno imućnih i poduzetnih koprivničkih građana na čelu s Josipom Vargovićem, koji su se u jednom trenutku domogli ključnih pozicija u gradu i koji su razgranatim poslovnim vezama uz svoj poslovno-politički krug vezali velik dio koprivničkog građanstva. Zbog toga se i moglo dogoditi da je u trenutku kada je Stjepan Zagorac napustio HSP i prišao SSP-u, koprivnička organizacija HSP-a bez ikakvih potresa u njoj provedena u organizaciju SSP-a. Zbog toga je i vladajući režim u Hrvatskoj u trenutku kada se ozbiljno odlučio obračunati s oporbom u Koprivnici, raskinuo poslovnu suradnju grada s poduzetnicima, s kojima je grad poslovao za Vargovićeve uprave. Ne treba smetnuti s uma ni to da je skupina koja je 1913. godine u Koprivnici srušila Vargović-Zagorac-Betlheimovu kliku bila izričito ideološko-politički nehomogena, te da ih je navodno vezala samo želja da sruše ovu kliku i zamijene je svojim. O njihovim poslovnim vezama valjalo bi provesti zasebno istraživanje.

Ovom posebnom razvoju pravaštva u Koprivnici u odnosu na njezinu okolicu pogodio je i status grada, koji je Koprivnica uživala te njezin poseban administrativno-politički položaj, koji je iz toga statusa izvirao. Sama činjenica da se politički život u Koprivnici odvijao bitno drugačije nego u njezinoj okolini svjedoči da u ovom razdoblju nije bilo većeg međusobnog prelijevanja političkih trendova između Koprivnice i njezine okolice. To ne znači da je Koprivnica bila potpuno izolirana od svoje okolice, nego da su koprivničke gradske vlasti, koje su uz poslove iz gradske samouprave obavljale i poslove upravnih vlasti, redarstvenim mjerama mogle zaustaviti po njih štetne političke utjecaje na granicama grada ili ih suzbijati u samom gradu. Tako se uoči saborskih izbora održanih 1911. godine i moglo dogoditi da gradonačelnik Vargović daje nalog gradskom redarstvu da poskida izborne proglose mađaronskog kandidata, što ne bi mogao načelnik neke općine ovisne o kotarskoj vlasti. Ako se gradska vlast ovo usudila učiniti mađaronskom kandidatu, lako je zamisliti što je činila pristašama ČSP-a (SHSP-a) ili HPSS-a.

SUMMARY

In this paper, the author analyzed the development of the Political Party of Rights in the city of Koprivnica at the end of the 19th and the beginning of the 20th century, and compared it with the development of the same political party in the Koprivnica area. He noticed that this development took place in Koprivnica significantly differently than in its surroundings. At the beginning of the 20th century, in the vicinity of Koprivnica, the Croatian Party of Rights lost all political influence, and the Croatian People's Peasant Party of Rights and the Clean Party of Rights (Starčević's Croatian Party of Rights), whose part of political positions were after 1908 acquired by a renegade Starčević's Party of Rights forced their dominance on the political scene. Only in the city of Koprivnica did the Croatian Party of Rights retain its dominant position until 1908, when its Koprivnica organization was transformed into the organization of the dissident Starčević's Party of Rights. The author sees the reason for this development of the Croatian Party of Right in Koprivnica in two capable politicians, supporters of the the Croatian Party of Rights, who at that time left their mark on the political life of Koprivnica: Koprivnica parish priest Stjepan Zagorec, who as a member of parliament primarily worked at the general Croatian level, and Koprivnica mayor Josip Vargović, which operated at the local level. Vargović was at the head of a group of Koprivnica entrepreneurs, who tied a large part of Koprivnica citizens to their business and political circle through their business ties. In addition, the author sees the reason for the special development of the Croatian Party of Rights in Koprivnica in relation to its surroundings in the special administrative and political position of Koprivnica, which Koprivnica enjoyed on the basis of its status of a city.

POLIGON ZA DIFAMIRANJA I POLITIČKA RAZRAČUNAVANJA: KOPRIVNIČKI TABLOIDI 1990. – 1992.

TRAINING GROUND FOR DEFAMATION AND POLITICAL CALCULATIONS: KOPRIVNICA TABLOIDS FROM 1990 TO 1992

Željko KRUŠELJ

Sveučilište Sjever

Odjel za komunikologiju,

medije i novinarstvo

zkruselj@unin.hr

Primljeno / Received: 21. 8. 2022.

Prihvaćeno / Accepted: 29. 10. 2022.

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK / UDC: 070(497.525.1Koprivnica)“1990/1992”(091)

[366.636+316.4] (497.525.1Koprivnica)“1990/1992”

Đurdica MUSTAF

Sveučilište Sjever

Diplomandica

dumustaf@unin.hr

SAŽETAK

Tabloidi kao komercijalna medijska forma nisu se u Koprivnici pojavljivali sve do početka 1990-ih godina. Tada su u samo dvije godine, od prosinca 1990. do prosinca 1992., tiskana čak četiri tabloida: Koprivnički magnum, Novi magnum, Podravski tjednik i Super magnum. Prva su tri imala istog glavnog urednika i uže redakcijsko jezgro, kao i vrlo slični politizirani način uređivanja, ali s tri različita nakladnika. Potonji je, pak, bio u potpunosti okrenut zabavi i bizarnostima. Svi su tabloidi relativno kratko trajali, jer je žutilo i senzacionalizam nailazio na mnoštvo protivnika, ponajprije u političkim strukturama. Zbog pritiska na nakladnike, uz limitirane naklade tih listova, nije bilo moguće osigurati stabilnost izlaženja, tim više što niti jedna redakcija nije imala stalno zaposlene novinare. Od spomenutih se tabloida iznimnom razinom ideologizacije, ultranacionalizmom i brutalnim razračunavanjima s neistomišljenicima, gdje se nije prezalo ni od govora mržnje, isticao Podravski tjednik, koji je zbog političkih ambicija svojih urednika nakon parlamentarnih izbora u kolovozu 1992. naglo nestao s kioska. Tabloidni je pristup bio uočljiv u još nekim kasnijim koprivničkim tiskovinama, poput Domaćeg lista i Malog podravskog, a danas je takav način rada prisutan u većini koprivničkih portala.

Ključne riječi: tabloidi, žutilo, senzacionalizam, radikalizam, ideologizacija, netolerancija, govor mržnje

Keywords: tabloids, yellowness, sensationalism, radicalism, ideologization, intolerance, hate speech

1. UVOD

1.1. Tabloidi u globalnim okvirima

Tabloidi, s kojima je usko povezan i pojam žutog tiska, u svjetskim su okvirima, pogotovo u SAD-u, fenomen koji seže još u posljednja desetljeća 19. stoljeća.¹ Riječ je o jeftinim tiskovinama, mahom

¹ Širi prikaz pojave i razvoja tabloida i »žutog« tiska vidi u Magdalena Najbar-Agičić: *Povijest novinarstva – kratki pregled*, str. 107-111, Ibis grafika i Sveučilište Sjever, Zagreb 2015.

manjeg formata, koje su proizvodile sadržaje senzacionalističkog i intrigantnog karaktera. Bili su potpuno okrenuti tržištu i produciranju visokih naklada u svrhu rasta profita. Glavninu čitatelja činili su slabije obrazovani građani, okrenuti svakovrsnim »lakim« i većinom nepolitičkim temama, bez naglašene ideološke i svjetonazorske profilacije. Odnosilo se to ponajprije na proizvodnju društvenih skandala, forsiranje crne kronike, grubo zadiranje u privatnost poznatih osoba (*celebrity*), naglašavanje glamura imućnih slojeva, kao i gomilanje raznih nezahtjevnih, često i banalnih, zabavnih sadržaja. Osim političara i bogatih poslovnih ljudi, najčešće teme tabloidnog praćenja oduvijek su bile estradne i sportske zvijezde.

Tabloidi su u tiskovine unosili i brojne promjene u koncepcijskom i tehničkom smislu. Listovi su preuzeli praksu kratkih i jednostavno pisanih tekstova, s krupnim i podužim naslovima koji su sadržavali i predimenzioniranu autorsku poruku, svjesno su miješali novinarske žanrove, a fotografije ili ilustracije nerijetko su bile i veće od samih tekstova. Desetljećima su najpoznatiji primjeri takvih tiskovina, koji su i globalni model tabloidnog pristupa, britanski *The Sun* i njemački *Bild*.

Naposljetku, iznimno je važan element svakog tabloida reklamni i oglasni prostor, koji se temelji na masovnoj čitalačkoj publici. To je i razumljivo, jer taj profil tiskovina ne nailazi na bilo kakav materijalni vid državne ili javne potpore, već se poslovna politika mora isključivo zasnivati na prodaji i marketingu. Tabloide upravo u tom kontekstu od samih početaka prati i sklonost »reketarenju«, što je u biti kazneno djelo, doduše teško dokazivo, jer se temelji na neformalnim ucjenama oglašivača da će u slučaju reklamiranja biti pošteđeni bezobzirnog kopanja po svojim životima i karijerama.

Pojavom online novinarstva, tri desetljeća unazad, tabloidnost i »žutilo« dobivaju novi zamah. Veliko ubrzanje informativnih procesa, kao i dotad teško zamislivo umnožavanje broja medija i platformi preko kojih djeluju, dodatno su proširili prostor tabloidnog novinarstva. Više nije cilj objaviti provjerenu i vjerodostojnu vijest, već biti brži i intrigantniji od konkurenata, a sve netočnosti i nespretnosti ispravljat će se u hodu. Za većinu medija više ne važi ni pravilo da objavljuju relevantne informacije (tzv. »tvrde« vijesti), već se okreću laganijim tabloidnim sadržajima, pogotovo sa skandalima te potresnim ili šokantnim događajima kao pozadinom. Danas je u medijskom svijetu sve učestalija teza da se novinarstvo na svjetskoj razini u sve većoj mjeri dijeli na polutabloidno i tabloidno, dok ono ozbiljno, analitičko i istraživačko, postaje sve marginalnije, u nekim zemljama gotovo izuzetak. Vrijeme je pokazalo da je Hrvatska sve očitiji primjer potonje prakse.

1.2. Pojava jugoslavenskih i hrvatskih tabloida

Globalni proces tabloidizacije medija nije mogao mimoći ni Hrvatsku. Za razliku od demokratskih država, pogotovo onih razvijenijih, taj je proces na hrvatskim prostorima kasnio gotovo jedno stoljeće. Razlog je tome bila činjenica da je Hrvatska, kao dio jugoslavenske federacije, punih 45 godina živjela u jednostranačkom komunističkom sustavu, koji je po politološkim spoznajama formalno bio totalitarni, dok je u realnosti imao i nešto ideološki olabavljenih autoritarnih značajki. Sve do raspisivanja prvih višestranačkih izbora i promjene društvenog sustava bilo je zabranjeno ili u praksi onemogućavano privatno poduzetništvo u medijima, pogotovo vezano uz informativne projekte.²

Konceptualno i sadržajno gledano, elementi tabloidizacije, koja je usko vezana uz privatizaciju medija, bili su u hrvatskom i jugoslavenskom tisku ipak prisutni i puno ranije, još od prvih dubinskih društvenih reformi sredinom 1960-ih godina. No, oni su ideološki bili tretirani kao ekscenčne pojave i obično su završavali promjenama uređivačke politike i smjenama odgovornih osoba. Rast naklade tiskovina sklonih senzacionalizmu, među koje je uoči Hrvatskog proljeća ubrajan čak i ugledni politički tjednik *Vjesnik u srijedu (VUS)*, predstavljao je, naime, otežavajuću okolnost za redakcije, jer je meta novinarske kritike i izvorište skandala bila komunistička elita, što svemoćna Partija nije mogla prihvatiti.

² Posljednji jugoslavenski premijer Ante Marković 1989. je potaknuo ubrzan razvoj tržišnog gospodarstva, zasnovanog na poticanju privatne inicijative, posljedica kojeg je iste godine bila i pojava prvog hrvatskog privatnog lista *Plavi oglasnik*, no vladajući Savez komunista je do početka 1990. onemogućavao osnivanje medija koji bi se temeljili na političkih i općedruštvenim sadržajima.

Kako se u nedemokratskim okolnostima i moglo oĀekivati, tabloid kao preciznije definirani medijski koncept u komunistiĀkom razdoblju nije ni korišten u hrvatskoj javnosti. Jugoslavija je, meĀutim, bila zemlja politiqkih apsursa, tako da se prvi formalno imenovani tabloid 1981. pojavio u Sarajevu, iako je Bosna i Hercegovina zbog sloŀene nacionalne strukture smatrana politiqki najrigidnijom jugoslaven-skom republikom. RijeĀ je o listu *As*, u iqijem je zaglavlju stajalo da je »prvi YU tabloid«, kojeg je utemeljio i godinama vodio sarajevski novinar Dŀevad Husiq. Prema modelu zapadnih zemalja, sara-jevski je tabloid izbjegavao politiqke teme i uglavnom se bavio aferama i zlosretnim sudbinama pozna-tih osoba, a naklada mu je u nekim razdobljima sezala i viŀe od 200 tisuća primjeraka. Bilo je, meĀutim, dovoljno da jednom prilikom prepise imena iz telefonskog imenima u turistiĀkom srediŀtu Neumu da bi izazvao politiqki skandal drŀavnih razmjera, jer se javnost uvjerala da je licemjerni republiĀki duŀno-snici vlasnici većine tamoŀnjih vila i vikendica.

Āinjenica je da se *As* tada u priliĀnoj mjeri iqitao i u Hrvatskoj, gdje je imao i dopisniĀku mreŀu. Indikativno je da je voditelj hrvatskog dopisniŀtva bio Marinko Boŀiq, splitski novinar koji Āe uskoro trasirati put hrvatskih tabloida, dobro uoĀivŀi da ovdaŀnje okolnosti, za razliku od zapadnih medija, podrazumijevaju forsiranje politiqkih sadrŀaja. Koristeći ubrzani rasap vlasti, potporu uglednih javnih osoba iz pojedinih republiĀkih institucija, ali i kapital koji mu je dala tvrtka INA Tours, Boŀiq je 28. veljaĀe 1990. pokrenuo *Slobodni tjednik (ST)*, tabloid koji je u hipu mijenjao i radikalizirao medijsku sliku Hrvatske. List je u poĀetnom razdoblju zbog svoje izravnosti i bezobzirnosti imao veliki trŀiŀni uspjeh, pogotovo kako su rasle politiqke napetosti i prijatnje vojnom intervencijom pobunjenih Srba i JNA, a joŀ su mu u većoj mjeri pogodovala dramatiĀne i iznimno kaotiĀne ratne okolnosti, u kojima nije mogla funkcionirati pravna drŀжава. Tranzicijskoj javnosti ŀeljnoj senzacija i izravnih prozivanja ugled-nika i moćnika, ŀto joj je u komunizmu bilo uskraćivano, Boŀiq je ponudio najeksplicitniji izraz nacio-nalnog ekskluzivizma i revanŀizma, Āesto i krajnje iracionalnih politiqkih strasti.

UnatoĀ velikim oscilacijama prodaje, pojedini su brojevi Boŀiqeva tjednika navodno tiskani u ogra-mnoj nakladi od 250 tisuća primjeraka. Neki istraŀivaĀi tvrde da su te brojke svjesno preuveliqavane i mistificirane, tako da kao realnu brojku spominju »do 60.000 primjeraka«.³ *ST* je izlazio do pred kraj 1993., ŀto se simboliĀki poklapa s iznenadnom Boŀiqevom smrću, iako su naznake ozbiljnog pada naklade i javnog utjecaja bile uoĀljive barem godinu dana unazad.

Jedinstveni je stav medijskih analitiĀara da se iqitanost *ST*-a, osim ruŀenja svih novinarskih standarda i poigravanja emocijama u okolnostima ratne psihoze, zasnivala na »nevjerojatnim manipulacijama, neistinama, fotomontaŀama i apsurdima koje je donosio«, uz svjesno promicanje politiqke, ideoloŀke i nacionalne nesnoŀljivosti i netrpeljivosti.⁴ Na stranicama Boŀiqeva lista pojavljivali su se popisi navod-nih udbaŀa, kosovaca, iqetnika i jugounitarista, i to onih koji su ŀivjeli u naseljima pod hrvatskom kon-trolom. Posljedice su bile oĀekivane: novinske su »potjernice« dovodile do njihova progona i izbaciva-nja iz stanova, ali i likvidacija i iznuĀenih samoubojstava osoba za koje nije dokazana nikakva krivica. Zato su svjedoci toga vremena *ST* nazivali »smrtonosnim listom«, a pojedini iqlanovi uredniŀtva, pogo-tovo 1991., tvrdili su da je ta neĀasna praksa »u nacionalnom interesu«.⁵ Druga je pozornosti vaŀna karakteristika Boŀiqeva lista bilo otvoreno »reketarenje«, kao i naplaćivanje usluga blaćenja pojedinih politiqkih duŀnosnika. Javna je tajna bila, s iqim su se *ST*-ovci takoĀer hvalili, da je »nacionalistiĀka« frakcija u vladajućem HDZ-u obilato financirala objavu brojnih tekstova protiv svojih suparnika iz »narodnjaĀke« i »tehnomenadŀerske« struje.

Boŀidar Novak, ugledni novinar u proljećarskom razdoblju i kasnije vrlo stalozeni povjesniĀar hrvatskog novinarstva, ustvrdio je da se *ST*-ova »otkaĀenost« i beskrupuloznost zasnivala na promiŀlje-

³ Gordana ViloviĀ: *EtiĀki prijepori u Globusu i Nacionalu 1999.-2000.*, str. 31, Fakultet politiqkih znanosti Sve-uĀiliŀta u Zagrebu, Zagreb 2004.

⁴ Isto, str. 30.

⁵ Koautor teksta kao svjedok toga vremena razgovarao je s pojedinim *ST*-ovim novinarima, inaĀe svojim ranijim kolegama iz drugih redakcija, koji su se otvoreno hvalili takvom praksom. Prisjeća se i muĀne situacije kad su stanari jedne zagrebaĀki zgrade sa srpskim imenima i prezimenima, ŀto je prepisano s poŀtanskih sanduĀiĀa, bez ikakvih povoda i dokaza kolektivno proglaŀeni »iqetnicima« i »snajperistima«, a meĀu njima se naŀao i kolega iz redakcije *Danasa*.

nom »nepoštivanju činjenica i prava građana na intimni život«. S vidnom je gorčinom zaključio, čemu je Božićev tabloid ponajbolje svjedočio, da je proglašenjem slobode novinskog izdavaštva stiglo »i grozničarsko novinarstvo koje je odavno egzistiralo na Zapadu«, ali da je specifičnost hrvatskog modela bila pogubna »sprega obavještajnih službi s listovima« u cilju »širenja dezinformacija tih službi i za ocrnjivanje nepoželjnih osoba u javnom životu«. ⁶

Nije, dakle, bilo nikakve dileme da je Božićeva verzija tabloida sustavno gazila sve dotadašnje profesionalne i etičke vrijednosti, nerijetko se i ponoseći time. Osnivač *ST*-a je, ipak, u pojedinim novinarskim krugovima zadugo imao kultnu ulogu i kao medijski je »prorok« bio inspiracija za druga tabloidna izdanja. Tako je Bojan Mušćet, koji ga je u listu naslijedio na glavnouredničkoj dužnosti, ustvrdio da je Božić bio »najinovativniji, najekscentričniji, najlukaviji i najneponovljiviji hrvatski novinar nakon Drugog svjetskog rata«, jer je u krakom razdoblju »usprio promijeniti žurnalističko lice Hrvatske«. ⁷ S druge strane, analitičar Danko Plevnik je to isto razdoblje imenovao kao »medijski demonizam, svojstven nacionalizmu i lumpeninteligenciji koju su uveli Marinko Božić i njegov *ST*«. ⁸

Kontroverzni Božić nije bio samo ikona i vodilja svojim suradnicima i radikalnom dijelu hrvatske političke scene. Krajem 1990. poslužio je kao inspiracija za pokretanje prvog koprivničkog tabloida, iza kojeg su u nepune dvije godine slijedila još tri konceptualno i kadrovski slična izdanja. Takvu spoznaju nimalo ne umanjuju istupi nakladnika prvog tabloida koji je s vremenskim odmakom od tri desetljeća kao glavne uzore naveo globalno poznate britanske tabloide, ali nije negirao ni tadašnju fascinaciju Božićevim projektom. ⁹ Koliko je Božićev konceptualni utjecaj bio snažan, dovoljno govori podatak da se u *Koprivničkom magnumu* pojavio i veći intervju s njim, bez ikakve kritičke distance, kao i tekst koji mahom neupućenoj lokalnoj publici objašnjava što mogu očekivati i kako treba konzumirati tabloidne sadržaje. Nesporno je da su tabloidi, unoseći neke nove standarde i senzibilitete, trajno promijenili ulogu i shvaćanje medija i u koprivničkoj Podravini.

1.3. Karakteristike koprivničkih tabloida s početka 1990-ih godina

Kad analiziramo sva četiri tabloida koji su u Koprivnici obilježili burni i traumatični početak 1990-ih godina (*Koprivnički magnum*, *Novi magnum*, *Super magnum* i *Podravski tjednik*), što se poklapa sa stvaranjem nacionalne države i promjenom društvenog poretka, lako je uočiti puno zajedničkih karakteristika. Sve listove osmišljava, uređuje i velikim dijelom piše gotovo isti novinarski i suradnički krug, ali su se u tom relativno kratkom razdoblju brzo mijenjale okolnosti izlaženja, koje su dovodile do promjena nakladnika i mijenjanja političkog raspoloženja prema pojedinim redakcijama. U spomenuta je četiri tabloida u tri navrata bio isti glavni urednik, Mladen Pavković¹⁰, dok se u dva slučaja pojavljuje isti nakladnik, Centar mladih – Omladinska zadruga Koprivnica. Sukladno tome, u tri lista predvođena istim glavnim urednikom autorski i svjetonazorski dominiraju i isti autori. Uz Pavkovića, bili su to Ivan Peterlin, Slavko Fijačko, Ivan Šitum. Branko Pleše, uz grafički i fotografski potpis Vladimira Kostjuka. I većina autora iz četvrtog lista, *Super magna*, oprobala se u nekom od Pavkovićevih listova. Bitno je pripomenuti da se glavnina te uredničke i autorske ekipe profilirala još 1971. u zapaženom i političkim pritiskom ugašenom lokalnom omladinskom listu *Susreti*.

Ako se analiziraju sva četiri koprivnička tabloida, slabije upućeni čitatelj zacijelo je imao dojam da čita isti tabloid, samo što se u svakom narednom izdanju povećava razina autorske gorčine, negativnih strasti i potrebe za denunciranjem i osudama svih političkih neistomišljenika. Gotovo redovito je to

⁶ Božidar Novak: *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*, str. 964, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb 2005.

⁷ Gordana Vilović: *Etički prijepori u Globusu i Nacionalu 1999.-2000.*, str. 30, Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2004.

⁸ Isto, str. 31.

⁹ Razgovor s Davorom Kapustom, izdavačem *Koprivničkog magnuma*, 13. lipnja 2021.

¹⁰ Mladen Pavković bio je u tom razdoblju profesionalni novinar tvorničkog lista *Podravka*, a zanimljivo je da je kao dragovoljac Domovinskog rata u listopadu 1991. pokrenuo i list *Gardist*, prvo vojno glasilo u Hrvatskoj, koje zbog svojih tematskih specifičnosti, reguliranog financiranja i načina distribucije nije predmet ove analize.

činjeno metodom nalaženja nekih spornih detalja iz njihovih prošlosti, ali i neprihvatljivim prebrojavanjem »krvnih zrnaca«. Posebno se to odnosilo na lokalne dužnosnike srpske nacionalnosti. Objavljivane su liste podobnih (»popularnih«) i nepodobnih (»nepopularnih«) Koprivničanaca, izravno tražene razne kadrovske promjene, fabricirane su razne afere, omalovažan je i grubo ismijavan rad svih koji nisu prihvaćali takav način razmišljanja. Novinski je prostor osiguravan svakome tko je mogao ponuditi neki negativni sadržaj, pogotovo ako se to odnosilo na komunističko razdoblje ili nezadovoljavajuće djelovanje HDZ-ovih dužnosnika. Redakcije koprivničkih tabloida željele su se prikazati uzornijim, radikalnijim, informiranijim, odlučnijim i kvalitetnijim braniteljima nacionalnih interesa od stanaka na vlasti i u većem dijelu oporbe.

U pozadini je takvog pristupa, po metodologiji rada identičnog onom u Božićevom tabloidu, bilo otvaranje prostora za političku i izbornu afirmaciju onih koje su redakcije tih tabloida smatrale prihvatljivijem rješenjem za Koprivnicu i Hrvatsku. Na njima su, jasno, bili njihovi članovi i istomišljenici. Upravo je to u ljeto 1992., kad su održani predsjednički i parlamentarni izbori, dovelo do propasti i posljednjeg od navedenih koprivničkog tabloida, tada već politički ozloglašenog *Podravskeg tjednika*. Iz takve se prakse djelomično može izuzeti samo *Super magnum*, makar je koncepcijski i autorski koristio iste tabloidne obrasce, no izdavač i uredništvo nisu imali želje i hrabrosti ulaziti u nezahvalna politička razračunavanja, već su težili socijalnim sadržajima, bizarnostima i zabavi.

Razumljivo je da takvo prozivačko i prokativnačko novinarstvo, koje se u medijskoj praksi slikovito naziva i »vađenjem crijeva«, imalo za posljedicu da se većina autora, poput onih iz *ST*-a, trajno skrivala iza pseudonima te nejasnih inicijala. Brojni su tekstovi, mahom oni politički i ideološki najžešći, ali mahom bez provjere činjenica o kojima su bez zadržke izvještavali, ostali i nepotpisani, izražavajući redakcijski stav.

Na taj su se način u koprivničkom medijskom prostoru redovito pojavljivali potpisi nepostojećih autora, od kojih su neki oblikovani po načelu više ili manje uobičajenih hrvatskih imena i prezimena, poput Ivana Šarića, Ivana Radotića, Marije Mesarić, Nevenke Levak, Nevie Rogić, Gordane Fijačko, Josipa Slunjskog, Stjepana Žunića, Nikole Lončara, Kornelije Musić ili Ivana Jagara. Neki su pseudonimi trebali ironično sugerirati temu određenog tekstu, primjerice S. Grünwald i Trpimir Brankić, drugi su sugerirali tematsku ili obiteljsku sponu s lokalnom sredinom, kao Karlek i Ivo Ždalski. Pojedinci su ironizirali vlastitu društvenu poziciju, na što sugerira pseudonim Ferdo Prikraj, a bilo je i onih koji su aludirali na osobe problematičnog identiteta, recimo Stevo Kotura i Rajko Vukmirica. Duhovito je, nasuprot tome, zvučalo potpisivanje tekstova s Krležinim tragičnim domobranskim likom Vidom Trdakom. Uzimani su i tekstovi davno preminulih autora, recimo već desetljećima potpuno zaboravljenog Imbre Štivića, Poanta je bila u tome da njihovi radovi dobiju drugi povijesni kontekst, kontrirajući recentnim političkim stavovima.

Još je veći bio raspon korištenih inicijala, koji nemalim dijelom nisu odgovarali imenima osoba za koje je izvjesno da su punile novinske stupce. Analizom stila i leksika moglo bi se zaključiti, iako to nije moguće precizno ustvrditi, da je iste pseudonime i inicijale, ovisno o redakcijskim potrebama i okolnostima, koristilo i više autora. Razlozi za takvu netransparentnost ponekad su bili vrlo prozaični, jer su autori iz novinarskih krugova i pojedinih institucija i službi bili svjesni da će im rad u tabloidima biti na radnim mjestima doživljen negativno, vjerojatno i s nekim sankcijama, a anonimnost ih je činila »hrabrijima« i sklonijima radikalizaciji stavova.¹¹ Iako se može raditi i o fenomenu svjesnog zaborava, neki su novinari, pogotovo iz tadašnjeg tabloidima omraženog *Glasa Podravine* i dopisništava zagrebačkih medija, tvrdili kako su pojedini tekstovi potpisani njihovim imenima samo zato da bi im se naštetilo u njihovim redakcijama i zbunilo širu javnost.¹²

¹¹ Riječ je o fenomenu koji je gotovo identičan današnjim ekstremističkim i vulgarnim komentarima ispod tekstova na portalima i društvenim mrežama, čiji su autori ogromnim dijelom potpisuju isključivo pseudonimima.

¹² Razgovor s Jovom Rojčevićem, tadašnjim dopisnikom *Večernjeg lista*, 10. kolovoza 2022., koji je tvrdio da s tabloidima nikad nije surađivao, a u *Koprivničkom magnumu* se ipak navodi kao autor. Ista je metoda bila primjenjivana i lažnim potpisivanjem novinara *Glasa Podravine* Dragana Desnice. Ivo Čičin Mašansker je u razgovoru vođenom 12. kolovoza 2022. napomenuo kako je u *Podravskom tjedniku* potpisan kao autor teksta

Ipak, vrhunac je uredničkog cinizma bilo stavljanje pod politički najproblematičnije i zbog razbacivanja svakovrskih optužbi na račun pojedinaca i institucija utužive tekstove akronim POS, što je trebalo značiti »Podravska obavještajna služba«. Njime ne samo da su u *Podravskom tjedniku* bile potpisane brojne »potjernice«, već je POS stavljen i u impresum lista. Nekima je to zvučalo kao duhovita dosjetka, ali je bilo i onih kojima je već i samo spominjanje »obavještajne službe« sugeriralo da bi tu mogla biti riječ i o sprezi s obavještajnim podzemljem, koje je posebno dolazilo do izražaja u Božićevom *ST-u*. Čini se da potonja opcija nije bila na djelu, no i samo je asociranje na takvu mogućnost u dijelu javnosti stvaralo priličnu nelagodu.

Poseban je istraživački problem, za koji nema podataka, ponajprije arhivskih, financijska konstrukcija za tiskanje tabloida i plaćanje njegovih honorarnih urednika i suradnika. Nepoznat je i obim i raspon dogovaranih honorara. Moglo bi se ustvrditi da se u sva četiri spomenuta lista izdavačka logika temeljila na njihovim rezultatima prodaje te ostvarenim marketinškim aktivnostima. Izvjesno je da nikakvih početnih ulaganja, koja bi bila preduvjet stabilnog izlaženja u razdoblju snalaženja na tržištu¹³, nije bilo. Uspjeh prethodnog broja bio je jedini garant za izlazak narednog broja, a minusi u poslovanju u pravilu su nakon gašenje lista ostajali nenaplativi. Dio eventualnih potraživanja tiskara i ostalih dobavljača bilježio se u poslovnim knjigama nakladnika, no negativni su poslovni trendovi baš iz tih razloga prije njihova eskaliranja dovodili do brzih odluka o prekidu izlaženja. Nedostatku preciznih računica o isplativosti projekata pridonosili su i veći rasponi u broju tiskanih stranica, koje su iz lista u list, ovisno i u oglasnom prostoru, uglavnom varirale od skromnih 12 pa do tada prilično ambiciozne 32 stranice.¹⁴

Usmjerenost na rezultate prodaje dolazila je do izražaja u cijeni pojedinog primjerka, pogotovo ako se ona promatra u usporedbi s *Glasom Podravine*. Tako je *Koprivnički magnum* u tim inače inflatornim vremenima krenuo s cijenom od 18 dinara, dok se lokalni tjednik prodavao po 10 dinara. Još je veća razlika bila između *Novog magna* i spomenutog tjednika, 25 prema 15 dinara. Poučeno ranijim iskustvima o navikama i financijskim mogućnostima kupaca lokalnih glasila, tek je *Podravski tjednik*, uz jednaki broj stranica, odlučio držati *Glasovu* cjenovnu razinu pa su oba isprva stajala po 30 novouvedenih hrvatskih dinara.

Najnezahvalnije je govoriti o nakladama listova. Brojke su se svjesno skrivale i zanačljivo, uz uobičajene fraze o tome kako je pojedini tabloid jedva dočekan i razgrabljen na kioscima te da su se u redakciju javili oni koji nisu uspjeli nabaviti svoj primjerak. Prema ne baš pouzdanim procjenama svjedoka tih zbivanja, tabloidi su se, osim možda ambicioznije procjene prvog broja svakog novog projekta, navodno tiskali u rasponu od 1500-3000 primjeraka, s nepoznatom remitendom i čestim korekcijama brojki. Jedinu informaciju o nakladama vezanu uz sve spomenute listove nalazimo u faksimilu molbe Marijana Ivančana za direktorsku poziciju u *Glasi Podravine* iz 1991., koju je naknadno objavio *Podravski tjednik*. Novoizabrani je direktor lokalnog tjednika ustvrdio da se *Novog magna* prodavalo 2500 primjeraka, a lista čije je kormilo preuzeo 4500 primjeraka.¹⁵ Može se pretpostaviti da je za direktorsku poziciju favorizirani Ivančan, tada i HDZ-ov saborski zastupnik, podatke dobio iz koprivničke medijske kuće, budući da je ona bila nakladnik oba lista. Iz tog se podatka može zaključiti da naklada druga dva tabloida koje je uređivao Mladen Pavković zacijelo nije premašivala tu brojku, jer je *Novi magnum* zbog korištenja uhodane prodajne mreže svoga nakladnika tada imao najpovoljnije distribucijske uvjete, a i brojem suradnika i obimom bio je bogatiji od prvog i trećeg tabloida, uključujući

koji je ideološki napadao brata njegove supruge Marijana Špoljara, a njegovi su inicijali bili pod još nekim tekstovima usmjerenim prema osoba s kojim je bio u prijateljskim odnosima.

¹³ Usporedbe radi, nova izdanja kod novinskih izdavača, za što je desetljećima najbolji primjer bila kuća *Vjesnik*, imala su dogovoreno financiranje za razdoblje od šest ili dvanaest mjeseci, nakon kojeg se tražila tržišna samodostatnost. Slični je pristup u komunističkom razdoblju, nerijetko i u uvjetima tržišnog gospodarstva, metodom sufinanciranja iz proračuna lokalne samouprave, primjenjivan i za lokalne medije, u čijem su se vlasništvu nalazili.

¹⁴ *Koprivnički magnum* je krenuo s 28 stranica, *Novi magnum* s 32, a tek je *Podravski tjednik* prihvatio realniji troškovni okvir od 12 stranica.

¹⁵ *Podravski tjednik*, br. 2, 19. veljače 1992., »Masturbacija u molbi«, str. 4, potpis POS.

tu i marginalni *Super magnum*. Indikativno je da redakcija *Podravskog tjednika* nije osporavala te brojke.

Posebna je tema i oglašavanje u koprivniĀkim tabloidima. Treba naglasiti da je tek njihova pojava, povezana i s postkomunistiĀkim procvatom malog poduzetništva, na velika vrata uvela marketinški princip kao barem jednako vrijedan za rezultate poslovanja kao i prodaja na kioscima. *Glas Podravine*, kao desetljećima jedini lokalni tjednik, temeljio je poslovanje na nakladi, ali i Āinjenici da je kao informativno glasilo redovno dobivao dotacije općinskih vlasti. Zato njegovo izlaženje i materijalna prava zaposlenika i suradnika nikad nisu bili upitni. Veće marketinške aktivnosti bile su uobiĀajene samo uoĀi drŹavnih blagdana, pogotovo novogodišnjih, jer su Āestitanja Āitateljima godinama bila dio nepisanih medijskih pravila.

Tek s *KoprivniĀkim magnumom* i *Novim magnumom* zapoĀelo je razdoblje intenzivnijeg reklamiranja brojnih novoosnovanih obrta i privatnih tvrtki, osobito u domeni ugostiteljstva i trgovine. U analizi pojedinih tabloida dat Āemo brojĀane usporedbe marketinškog prostora s onim u dotiranoj koprivniĀkom tjedniku. *Glas Podravine* je iz prevage marketinških aktivnosti u spomenutim tabloidima izvukao odreĀene pouke, tako da je razlika u broju objavljenih oglasa u odnosu na *Podravski tjednik* tijekom 1992. svedena na minimum. Doduše, poduzetniĀka je euforija zbog ratnih okolnosti i prateće gospodarske krize tada osjetno splasnula, što je išlo mahom na štetu dotad poduzetnijih tabloida, pa je dio reklamiranih obrta i tvrtki veĀ završio u blokadama ili steĀajevima.

Za analizu poslovanja indikativna su dva sluĀaja koja su proizlazila iz suprotnih financijskih interesa izdavaĀa i redakcija koprivniĀkih tabloida. Neslaganje oko troškova i naĀina raspolaganja financijama u *KoprivniĀkom magnumu* veĀ je nakon tri broja doveo do smjene, makar i u formi iznuĀene ostavke, glavnog urednika, što je znaĀilo i odlazak dijela suradnika. To je, prema oĀekivanjima, u kvalitativnom i trŹišnom smislu dodatno oslabilo list, tako da je izdavaĀ nakon dodatna tri broja donio odluku o definitivnom prestanku izlaženja. Izašlo je, dakle, samo šest brojeva.¹⁶

SluĀaj *Novog magna* još je kompleksniji. Tu je nakladnik bila lokalna medijska kuća *Glas Podravine*, Āija je uprava, svjesna da se time osigurava i od potencijalne konkurencije nekog privatnog nakladnika, bila spremna snositi rizik izdavanja. No, kad je u izdavaĀkoj kući došlo do promjene direktora, svjesno potencirani financijski problemi lista posluŹili su kao opravdanje za političku odluku HDZ-ove općinske vlasti, u formalnom smislu samo »preporuku«, da prestane s izlaženjem njima nenaklonjenog tabloida.¹⁷ Samo u trećem PavkoviĀevom tabloidu, *Podravskom tjedniku*, iako je u marketinškom smislu bio najskromniji, u motivima gašenja nisu bili posebno apostrofirani poslovni argumenti. List je, naime, svoj politički i moralni kapital uložio u izbornu utrku pa su zbog loših rezultata svojih favorita izgubili povjerenje nemalog dijela Āitatelja, oglašivaĀa i neimenovanih sponzora. O razlozima prestanka izlaženja Āetvrtog tabloida, *Super magna*, suvišno je i govoriti, jer su nedostatni marketinški rezultati bili povezani s neatraktivnim i zanatski loše realiziranim sadrŹajem.

Treba, ipak, naglasiti da bi koprivniĀka medijska scena, gdje je u razdoblju 1945.-1990. dominiralo politički kontrolirano novinarstvo, s manjim »incidentima« poput provokativnih omladinskih listova *Susreti* i *LOK*, bez spomenutih tabloida bila osjetno siromašnija. Lokalni je tjednik bio svojevrсни simbol birokratiziranog, uliĀnim rjeĀnikom i »uškopljenog« novinarstva, posloviĀno nespreman za osjetnije političke i kvalitativne iskorake. Kad je to pokušao krajem 1980-ih godina, potaknut naglim slabljenjem komunistiĀkog sustava, brzo je bio zaustavljen i od novih hrvatskih vlasti vraćen pod stranaĀku kontrolu.

Na taj se naĀin dogodilo da su spomenuti tabloidi, unatoĀ svim svojim manama, bili jedina nada za razvoj neovisnog novinarstva. Razne profesionalne nekorektnosti i gaženja ljudskih prava nisu umanjile

¹⁶ Razgovor s Davorom Kapustom, izdavaĀem *KoprivniĀkog magna*, 13. lipnja 2021. U njegovu je sluĀaju zanimljiv fenomen selektivnog pamćenja. Ne moŹe se prisjetiti detalje te odluke, a danas je uvjeren da je trŹišni interes za listom bio solidan. Ne sjeĀa se ni sukoba s prvim glavnim urednikom oko financijskog poslovanja. Time na posredan naĀin dovodi u pitanje i motive prestanka izlaženja *KoprivniĀkog magna*.

¹⁷ Detaljno o politički motiviranom gašenju *Novog magna* u *Podravskom tjedniku*, br. 1, 12. veljaĀe 1992., »'KrojaĀi' su odluĀivali o sudbini *Magna*«, str. 4, nepotpisano. Treba spomenuti da je uredništvo, koje je u oba tabloida bilo gotovo identiĀno, *Novi magnum* proglasilo prvim zabranjenim listom u neovisnoj RH.

objektivnu spoznaju da se bez njih ne bi otvorile godinama potiskivane teme i afere, uz prezentiranje nerijetkih zanimljivih intervjua, kao i naturalističkih reportaža s društvenih margina gdje dotad koprivnička novinarska noga nije kročila. Nadalje, ne bi bilo ozbiljnog propitkivanja djelovanja i vlasti i oporbe, iznošenje na vidjelo nepriličnog i bahatog ponašanja pojedinih uglednika, ali i ukazivanja na nebrigu odgovornih za lokalne interese i društveni standard u najširem smislu te riječi. Političari su napokon morali davati odgovore na javna prozivanja, a konkurentski lokalni je tjednik bio prisiljen pozabaviti se temama koje je zbog vlastitog oportunitizma predugo ignorirao. Pokazalo se da su upravo provokacije bile preduvjet bilo kakvih medijskih pomaka.

2. KOPRIVNIČKI MAGNUM (PROSINAC 1990. – SVIBANJ 1991.)

Ne postoji suglasje oko pitanja je li nakladnik prvog koprivničkog tabloida tražio pogodni tim koji bi ga pokrenuo, ili se prvo stvorilo uredničko i autorsko jezgro koje je tražilo svog izdavača. Istina je zacijelo i ovoga puta bila negdje na pola puta. Hrvatski je medijski prostor te prijelomne 1990. bio suočen s fenomenom Božićevog tabloida, koji je svojom beskrupuloznošću rušio sve novinarske barijere, ujedno se hvaleći iznimno dobrim poslovnim rezultatima i gotovo nestvarno visokim honorarima. Dojam je bio da netko, i to nakon više desetljeća politički sputavanog novinarstva, treba samo uzeti čitanost i novac koja mu se nudi.

Nitko još nije razmišljao o dosezima ograničenog lokalnog tržišta, kao i manjkavoj sklonosti provincijalnog čitatelja, odgajanog na konzumiranju sadržajno skučenih informativnih medija, da kupuje senzacionalističke sadržaje koji često propituju i njegove mahom konzervativne moralne vrijednosti. Činjenica je, stoga, da je i najneambiciozniji i sadržajno iznimno tanak broj lokalnog tjednika bio prodavaniji od bilo kojeg najzanimljivije uređenog i tematski bogatog tabloida. Trebale su gotovo dvije godine kako bi nakladnici shvatili da su zagrebačke i koprivničke medijske realnosti jako različite.

Osnivač i izdavač *Koprivničkog magna*, u čijem je zaglavlju stajalo da je »najbolji koprivnički tabloid«, bio je Centar mladih - Omladinska zadruga Koprivnica, koja je proizašla iz tada već raspuštenog Saveza socijalističke omladine. Centar je vodio poslove Student servisa i u svojoj zgradi na Trgu mladosti iznajmljivao poslovne prostore, što mu je, uz dotacije lokalnih vlasti za neke projekte, omogućavalo lagodno funkcioniranje.¹⁸ Direktor Centra mladih bio je politolog Davor Kapusta, koji je imao i medijske ambicije.¹⁹ Osigurao je sredstva za pokretanje prvog koprivničkog tabloida, ali je očekivao i brzi povrat svog ulaganja i solidni profit. Pokazat će se da rasplet tog nakladničkog projekta nije bio sukladan očekivanjima, što jer važno i za redakciju prvog lokalnog tabloida.

U impresumu *Koprivničkog magna* stajalo je samo nekoliko imena, a pokazalo se da ni broj suradnika nije velik, što je bilo razumljivo za usporeni ritam jednog mjesečnika. Uz Kapustu kao predstavnika izdavača, glavni je urednik, ali na honorarnoj osnovi, bio Mladen Pavković, urednik deska bio je iskusni novinar Ivo Čičin-Mašansker, koji je zbog restrukturiranja dopisničke mreže u kući *Vjesnik* ostao bez stalnog zaposlenja, dok je urednik fotografije i grafičko-tehničke opreme bio Podravkin afirmirani dizajner Vladimir Kostjuk. Bila su to jedina tri objavljena urednička imena, no i tu su prema uobičajenom tabloidnom obrascu bili i »odvjetnici lista«, njih čak trojica: Zvonimir Lipnjak, Mladen Hrženjak i Stanoje Marinović.

Prvi je broj tabloida, datiran 20. prosinca 1990., bio svjesno tempiran uoči božićnih i novogodišnjih blagdana, s ciljem da u okolnostima bujanja obrta i tvrtki odmah prikupi što veći broj reklama i oglasa, jer bi takav agresivni start olakšao i daljnje poslovanje. U tome je dijelom i uspio, jer su marketinški sadržaji na početnih 16 tiskanih stranica zauzimali oko četvrtine ukupnog prostora.²⁰ Već u broju 3

¹⁸ Razgovor s Bernardom Gadanec, zaposlenicom Centra mladih i tajnicom redakcije *Koprivničkog magna*, vođen 16. kolovoza 2022.

¹⁹ Kapusta je ubrzo nakon *Koprivničkog magna* pokrenuo tabloid *Super magnum*, 1995. osnovao je *Radio Dravu*, bio je i inicijator pokretanja *Podravske lista*, ali u realizaciju projekta nije ušao, a od 2004. je izdavač i glavni urednik marketinški usmjerenog lista *Regional*.

²⁰ Izražavanje postotka marketinškog udjela u ukupnom sadržaju pouzdaniji je način mjerenja od broja oglasa, s obzirom na njihove različite formate, u rasponu od cijele reklamne stranice pa do skromne šesnaestine

reklamni je prostor narastao na 36 posto obima lista, što je osjetni skok na naraslih 28 tiskanih stranica. Usporedbe radi, sličan je postotak marketinškog sadržaja u istome razdoblju imao i *Glas Podravine*, ali na samo tiskanih 16 stranica. Interesantno je da lokalni tjednik, predvođen direktorom Zvonimirom Kušenićem i glavnim urednikom Ivanom Peterlinom, *Koprivnički magnum* nije smatrao ozbiljnijom konkurencijom. Dokaz je tome bio i podatak da je Pavković u isto vrijeme bio i *Glason* stalni suradnik. Time je, međutim, puno razumljivije ono što se u nakladničkom i uredničkom smislu događalo oko pokretanja *Novog magnuma*, kasnije i *Podravskeg tjednika*, kad je vodeći dvojac iz lokalnog tjednika izravno ili posredno postao dio Pavkovićevog projekta.

Naslovnica prvog broja *Koprivničkog magnuma* odmah je upozorila da će Pavkovićev tabloidni model biti spoj političkih provokacija, afera i naglašenog poigravanja erotikom, nerijetko i na samoj granici pornografije.²¹ To je za čitatelje, navikle na ozbiljne i u pogledu iskazivanja seksualnosti iznimno čedne informativne tiskovine u socijalističkom razdoblju, predstavljalo nemalo iznenađenje. Glavni urednik je u kratkom uvodniku, ali tiskanom na posljednjoj stranici, naglasio da *Magnum* »ništa neće obećati, on će vam - dati«, »otkrivajući sve ono što se još uvijek - šapuće«. Najavio je da će u listu surađivati »doista najbolji«, a manje uspješni dobit će »materijale za ogovaranje«.²²

Na žutoj naslovnici, koja je svojom naglašenom simbolikom mnoge odmah iznenadila, bila je foto-montaža sa ženskom osobom u prvome planu i franjevačkom crkvom kao pozadinom. Žena koja je asocijala majku s osmijehom je promatrala golišavu bebu. Kontroverza se očitovala u tome što se pokraj bebe, kao izraza rođenja medijskog projekta, nalazio revolver Magnum, a u kutu je bila čestitka: »Sretan Božić želi Vam *MAGNUM*«. Tako je naziv lista, u latinskom prijevodu »velik«, dobio i dodatno značenje, jer je Magnum i jedno od najrazornijih ručnih oružja iz brojnih krimića, pogotovo nakon što ga je globalno proslavio filmski serijal *Prljavi Harry*. Dojam je da se uredništvo koprivničkog tabloida, kao i onih koji su slijedili, trudilo da opravda tu »revolverašku« konotaciju. Uredništvu ni ta simbolička razina nije bila dovoljna pa je objavilo i tekst »Kako do 'Magnuma'«, kojim je građane uputio kako se mogu legalno naoružavati.²³

stranice, ponegdje i minimalizirane pasice s logotipom određene tvrtke.

²¹ *Koprivnički magnum*, br. 1, 20. prosinca 1990., str. 1.

²² Isto, »Pismo urednika«, str. 16, potpis Mladen Pavković.

²³ Isto, D.R., str. 5.

Prva na naslovnici najavljena tema bila je špekulacija hoće li se u Koprivnici legalizirati »najstariji zanat« pod naslovom: »Javna kuća kao javno poduzeće«. Na naslovnici je u kontekstu te okašnjele koprivničke seksualne revolucije bila i fotografija ženskog modela s eksplicitno prikazanim prsima i genitalijama kao ilustracija za top-listu »popularnih i nepopularnih« građana Koprivnice. U listu je, inače, bilo još nekoliko fotografija obnaženih djevojaka, od kojih je duhovitosti pokušavala stremiti ona na kojoj jedna od njih ispred lica drži u nekoliko tekstova ismijavani *Glas Podravine*. Kasnije se pokazalo da je sve brojeve karakterizirao latentni seksizam, koji je u to vrijeme i u širim hrvatskim okvirima bio uobičajena pojava, bez prave javne osude i pravnih konzekvenci.

Najavljena je i prva ikada objavljena reportaža iz gradskog franjevačkog samostana, a ukazano je i na novinarske posjete obiteljima predsjednika općine Zdravka Mikotića i proslavljenog rukometnog trenera Josipa Samaržije. Opravdanje tabloidnog statusa proizlazilo je i iz bizarne priče o »letećim tanjurima iznad Koprivničkog Ivanca«.

Spomenuta top-lista nije ovisila o rezultatima anketiranja građana, već se iz broja u broj mijenjala sukladno raspoloženju uredništva, pogotovo vezano za pozitivne ili negativne komentare o novome tabloidu. Veliko je prebacivanje s jedne na drugu listu ovisilo i o pristanku ili odbijanju njihovih institucija i tvrtki da se reklamiraju u *Koprivničkom magnumu*. Inače, za veći dio negativne top-liste nije bilo puno dilema, s obzirom da su tu dominirali mahom smijenjeni dužnosnici iz netom okončanog komunističkog razdoblja. Na udaru se našao i bivši republički partijski lider i federalni predsjednik Mika Špiljak, jer ga je općinsko partijsko vodstvo 1980-ih godina proglasilo i počasnim građaninom Koprivnice.²⁴

Poznato je da su upravo Špiljak i bivši Podravkin generalni direktor Pavle Gaži početkom 1980-ih godina bili u dramatičnom i za političke odnose u Hrvatskoj dalekosežnom sukobu, koji je doveo i do smjene potonjeg kao tadašnjeg republičkog sekretara SUP-a. No, i Gaži je u istom tom broju *Koprivničkog magnuma* grubo ismijan i optužen kao potencijalni od JNA protežirani »gubernator Hrvatske«. Iako njegovo ime nije eksplicitno navedeno, tekst u formi fiktivnog intervjua, a i potpisan srbiziranim pseudonimom »Slobodan Ristić«, nije ostavljao nikakvu mogućnost da čitatelj ne bi shvatio o kome je bila riječ. Pojednostavljeno rečeno, Gaži je tu optužen za jednog od inicijatora navodnog u Beogradu pripremanog državnog udara. Krajem burne 1990. godine nije moglo biti teže optužbe na račun nekog građanina Hrvatske, ali prokazivani je Gaži u tim okolnostima bio unaprijed osuđen na šutnju.²⁵ Nije razlog tome bila nespremnost za objavu odgovora, jer svaka redakcija tabloida to i priželjkuje, već racionalna spoznaja da polemiziranje u takvoj tiskovini optuženom pojedincu donosi i dodatne neugodnosti.

Idući je broj *Koprivničkog magnuma* prema predviđenoj dinamici tiskan krajem siječnja 1991., a čitateljska je žed za senzacionalizmom rezultirala povećanjem obima na 26 stranica.²⁶ Eskalacija jugoslavenskih političkih napetosti osjetila se i u koprivničkom mediju, koji je još žešće krenuo u obračun sa svojim neistomišljenicima, pretvarajući ih u osobe koje su navodno opasne po lokalnu zajednicu. Naslovnicom je dominirala fotomontaža na kojoj je gradska panorama bila prekrivena paukovom mrežom. Naslov je zvučao još intrigantnije, zacijelo i zlokobnije: »Tko je htio plesti mreže?« Na to se nadovezalo i jednako intonirano pismo čitatelja »'Veliki dečko' i mali provincijalci«.²⁷

Bio je to nastavak na kratki komentar iz prvog broja pod karakterističnim naslovom »Trač mjeseca«, u kojem je neimenovani autor bez ikakve suvisle argumentacije optužio koprivničkog sveučilišnog profesora i člana općinskog Izvršnog vijeća Dragutina Feletara da namjerava preuzeti kontrolu nad svim lokalnim medijima.²⁸ Povod je ovoga puta bio intervju koji je Feletar dao čakovečkom tjedniku *Medimurje*. Autor ga je, pojednostavljeno rečeno, optužio za netočno tumačenje povijesnih zbivanja tijekom

²⁴ Isto, »Špiljak i Koprivnica? Kao more i Šoderica«, nepotpisano.

²⁵ Isto, »Nakon puča – tko gubernator Hrvatske«, str. 6. Očita je stilska nespretnost pa se može pretpostaviti da je u naslovu nakon riječi »tko« trebalo stajati »će biti«.

²⁶ *Koprivnički magnum*, br. 2, 22. siječnja 1991.

²⁷ Isto, str. 15. Prvi je potpisan s Nikola Lončar, a drugi s »važ, nadam se, stalni suradnik Stjepan Žunić«.

²⁸ Isto, br. 1, str. 16.

Hrvatskog proljeća, žučljivo negirajući i njegove znanstvene dosege te dugogodišnje djelovanje u raznim kulturnim institucijama, dok je u navedenom pismu označen kao osoba koja je i politički opasna za građane koprivničke općine. Ni Feletar, dakako, nije imao potrebe polemizirati sa svojim tendencioznim kritičarima skrivenim iza pseudonima. Ogorčen izostankom adekvatnih reakcija lokalnih vlasti na takve insinacije, dao je ostavku na članstvo u općinskom Izvršnom vijeću. No, i nadalje je bio redovna meta napada, zacijelo i najčešća, u svim tabloidima koje je Pavković uređivao.

Taj je broj obilježio i napad na Josipa Volfa, dotadašnjeg direktora Sloge, kojeg je tabloid optužio za veliku krizu poslovanja i otpuštanje radnika u toj za masovno zapošljavanje lokalnog stanovništva dotad važnoj tvornici obuče. Zamjerana mu je »podobnost« u komunističkom razdoblju i navodno samovoljno donošenje poslovnih odluka. Tituliran je »druže Volf« i postavljeno mu je pitanje spava li mirno. Kao olakotna okolnost nije mu uzeto to što su svi hrvatski obučari do uvođenja fiksnog tečaja njemačke marke u siječnju 1990. opstojali samo zahvaljujući »šticungu«, odnosno prodaji deviza po povoljnijem kursu od službenog, zbog čega je cijela ta industrija, gotovo isključivo temeljena na ručnom radu brojne nekvalificirane radne snage, ubrzo propala.²⁹

U tekstu karakterističnog naslova »Sva Tetkina dječica« opisano je, iako bez izravnog navođenja imena, političko djelovanje Jelice Radojčević, dugi niz godina najmoćnije koprivničke komunističke dužnosnice. Naglasak je, međutim, bio na »dečecima«, dakle političkim i direktorskim kadrovima za čiji se uspon sve do prvih višestranačkih izbora najzaslužnijom smatrala ironizirana »tetka«. I tu su se, unatoč izostanku imena, svi apostrofirani lako mogli prepoznati, od općinskog predsjednika pa do direktora najvećih koprivničkih tvrtki.³⁰ Ista je umirovljena političarka bila spomenuta u još jednom kraćem tekstu, gdje joj je zamjereno što nakon uvođenja demokracije ne odgovara na česte prozivke.³¹

S tim je brojem krenula i medijska kampanje za uklanjanje partizanskog spomenika sa središnjeg koprivničkog trga. Popraćeno je to i anketom, gdje su neki građani navedeni imenom, s obzirom da su bili bliski komunističkoj vlasti, a drugi samo inicijalima. Svi su u osnovi poduprli tu ideju.³² Siječanjsko je izdanje obilježilo i nekoliko ekološki usmjerenih tema, opet pod pseudonimima, gdje je koprivnički Komunalac nazvan »silom zla«. Bio je to, ipak, jedan od početnih medijskih iskoraka u iznimno složene probleme oko zbrinjavanja otpada. Socijalnu je domenu karakterizirala reportaža iz romskog naselja »Pasji život«, a reportažno je intonirana i topla priča o obitelji Ivana Mesića, utemeljitelja lokalnog HDZ-a, za što je opet bio zaslužan »Alen Magić«.³³ Posljedica je takve medijske promocije bilo i Mesićevo stavljanje na prvo mjesto liste najpopularnijih Koprivničanaca.³⁴ Najnegativnija su bila dvojica bivših partijskih dužnosnika, Julio Kuruc i Ante Rosandić. Prvi se, tada uspješni bankar, požalio redakciji na takav tretman, pozvao ih na razgovor, dao reklamu za list i naglo se medijski kao »sjajan kit« prebacio među najpopularnije sugrađane.³⁵

Zahvaljujući eksplicitnim ženskim aktovima, erotike također nije nedostajalo. Služila je i kao slikovni komentar uz pojedine tekstove. Znatnu je pozornost uredništva svojim performerskim radom zaslužila je i koprivnička konceptualna umjetnica Vlasta Delimar. Objavljen je cijeli niz fotografija čiji je cilj bilo rušenje seksualnih tabua. Autorica »Tatjana Mioč« se požalila što uvijek provokativna umjetnica nije i u svom rodnom gradu održala često spominjani performans »Volim kurac«.³⁶ Nastavljena je

²⁹ Isto, br. 2, »Štovani druže Volf«, str. 16. Tekst je u nadnaslovu potpisan s »otvoreno 'M' pismo, što je sugeriralo da je autor »Alen Magić«, što je tada, prema sjećanju urednika deska Ive Čičića-Mašanskera, bio česti pseudonim glavnog urednika.

³⁰ Isto, str. 7. Tekst je popisan s pseudonimom »Trpimir Brankić«, što je zacijelo trebalo sugerirati da je u bivšem sustavu imao određene probleme.

³¹ Isto, »Šutnja Jelice R.«, str. 2, nepotpisano.

³² Isto, »Bana-partizana maknuti al' za dana«, str. 5, nepotpisano.

³³ Isto, str. 4, potpis MI.P. i 3, potpis Alen Magić.

³⁴ U listu je korišten i naziv »Koprivničani«, što je bio gramatički standard za imenovanje stanovnika Koprivnice, jer lektori u medijima često nisu uvažavali kako su se građani sami nazivali.

³⁵ Isto, »Trač mjeseca«, str. 26, nepotpisano.

³⁶ Isto, »Što to voli naša Vlasta?« str. 14, potpis Tatjana Mioč.

i kampanja za afirmaciju javnih kuća pa je ovoga puta tiskan faksimil »Bludilišnog pravilnika« koprivničkog gradskog poglavarstva iz 1902. godine.³⁷ Da sve ne bi ostalo na prozivanju prošlosti, izvjesni čitatelj »S. F.« je pozvao djevojke da svoje fotografije za »kućnu upotrebu« prosljede u redakciju za javnu objavu, napominjući da je »21. stoljeće blizu«.³⁸ Nadovezivalo se to i na simuliranu anketu o naglašenim seksualnim »apetitima« Koprivničanki, čime je opet produbljeno medijsko dno.³⁹ Najveći je redakcijski istraživački uspjeh ipak bio zaključak da tada iznimno popularna pjevačica Tajči »ima gaćice«.⁴⁰

Treći je broj *Koprivničkog magna*⁴¹, iako je zbog povećanog broja oglasa narastao na 28 stranica, naslućivao da se društvena klima oko tabloida počela mijenjati. Sadržajno nije bio toliko bogat, ali ni izravan i agresivan, kao prethodna dva. Očito je da su redakcija i izdavač bili suočeni sa sve učestalijim kritikama javnosti, i to onog dijela čije je mišljenje imalo veću političku težinu. Govori to i glavna tema s naslovnice »Tko je tko kad padnu maske?«, gdje se zapravo radilo o svojevrsnom vodiču najpoznatijih Koprivničanaca.⁴² Prema očekivanju, uspješni i podobni dobili su rečenicu-dvije pohvale, a oni drugi zlurade pokude. Tko će se nalaziti na kojoj strani moglo se i pretpostaviti iz prva dva broja, s tim da je bilo uočljivo kako su loše kritike bile izostavljene za one koji su listu dali reklamne sadržaje.

Brojem su, inače, dominirali intervjui, u rasponu od novog Podravkinog direktora Zvonimira Majdančića, čiji je dom posjetio politički promišljeni »Alen Magić«⁴³, pa do novog šefa koprivničke policije Krešimira Papca⁴⁴, poznatog naivnog slikara Josipa Generalića⁴⁵ i Dobroslava Parage⁴⁶, predsjednika Hrvatske stranke prava. Najveća se afera odnosila na dilemu hoće li izvjesna Andreja Škutin zbog pet svojih nagih fotografija za koje nije dala privolu za objavljivanje na sudu dobiti oštetu od 20 tisuća njemačkih maraka.⁴⁷ Kako ni lokalni čitatelji ne bi bili u dilemi oko tog spora, redakcija je objavila svih pet fotografija, u kojima ta 21-godišnja Koprivničanka ništa nije skrivala. Ostalo je nepoznato kako je reagirala na takvu »uslugu« *Koprivničkog magna*.

Kad je o politici riječ, u broju od veljače zbog javne potpore ranije napadanom Feletaru napadnut je Ivan Biršić, još jedan član općinskog Izvršnog vijeća.⁴⁸ Upozoreno je i kako su pojedini zaposlenici općinskog SIZ-a za komunalno-stambenu djelatnost pronašli načina kako da si isplate znatne novčane naknade za navodnu racionalizaciju poslovanja.⁴⁹ Napravljena je i analiza kadrovske situacije u pojedinim koprivničkim političkim strankama, u kojem je autor »Stjepan Gvozdić« ustvrdio da je najpovoljnije situacija u, dakako, HDZ-u.⁵⁰ U socijalnoj je domeni najvažniji bio nepotpisani tekst o propadanju nekretnina zatvorenih Koprivničnih ugljenokopa, čiji je naslov sve govorio: »A krivac niotkuda – propali valjda u jamu«.⁵¹

Pretpostavka da se nešto »kuha« između redakcije i izdavača *Koprivničkog magna* pokazala se točnom. Koliko su razlog tome bila sve očitija politička sukobljavanja, a koliko neslaganja oko troškova lista i uredničko-novinarskih honorara, nikad do kraja nije bilo razjašnjeno. Činjenica je da se iz lista u ožujku 1991. nakon broja 3 povukao glavni urednik sa svojim najbližim suradnicima, krenuvši sa svo-

³⁷ Isto, str. 7, nepotpisano, nepotpisano.

³⁸ Isto, »Očekujemo vas gole!«, nepotpisano.

³⁹ Isto, »Koprivničanke su prave 'radodajke'«, str. 5, nepotpisano.

⁴⁰ Isto, str. 16, nepotpisano.

⁴¹ Isto, br. 3, 20. veljače 1991.

⁴² Isto, str. 10-11, nepotpisano.

⁴³ Isto, »Dva čuda u Zvonku: direktor koji pjeva i ne lovi«, str. 3, potpis Alen Magić.

⁴⁴ Isto, »Da tuku u podrumu? Ha, ha«, str. 5, potpis Ml. Pavković.

⁴⁵ Isto, »Coprnički pir kod Gena«, str. 7, potpis Ivo Čičin-Mašansker.

⁴⁶ Isto, »Hrvatske karte na stol!«, str. 5, potpis Ml.P.

⁴⁷ Isto, »Zbog Sexa na sud«, str. 2, nepotpisano.

⁴⁸ Isto, »Pismo glavnog urednika«, str. 28. potpis Mladen Pavković.

⁴⁹ Isto, »Ma kakvi minimalci – caruju MAKSIMALCI«, str. 2, nepotpisano.

⁵⁰ Isto, »HDZ, zna se, a drugi?«, str. 9, otpis Stjepan Gvozdić.

⁵¹ Isto, str. 4, nepotpisano.

jim novim projektom - *Novim magnumom*. Centar mladih predvođen Davorom Kapustom nastavio je s izdavanjem lista pokrenutog u prosincu 1990., a kao glavna je urednica navedena medijski neiskusna studentica Vesna Ščetinec. Uz nju je u uredništvu bio grafički urednik, inače Bjelovarčanin, Svenibor Pohajda, koji zacijelo još nije spoznao ni temelje struke, a od suradnika su navedeni samo fotoreporter i Miroslav Svoren i Siniša Bosanac te lektor Zlatko Novak. Komercijalist lista postao je Nediljko Baričić, a novi je odvjetnik lista bio Marko Mioč.

Već je i pogled na naslovnici broja 4, koji je smanjen na 20 stranica, ukazivao da se u tabloidu dogodila ogromna promjena.⁵² Zanatska se razina jako urušila, o čemu ponajbolje govori bizarni podatak da na naslovnici, gdje je promijenjen i logo lista, nije navedeno koji je to broj ni kada je list objavljen. Na prvoj je strani bilo oveći u rasteru otisnuti portret neke djevojke, preko kojeg su, bez ikakve poveznice, najavljivane i dvije glavne teme broja: »Tko nam ruši Hrvatsku« i »Bio sam ustaša«.⁵³ Na ostatku su naslovnice bile čak četiri reklame. Ispostavilo se da temu o hrvatskim rušiteljima čini tek niz iz tiska preuzetih fotografija Slobodana Miloševića, kojemu je stavljen oblačić s tekstom »Virovitica je blizu... evo nas kod vas«, i drugih nositelja velikosrpske ideologije, generala JNA i vodstva Pokreta za Jugoslaviju. Potonja je stranka u službi beogradske politike nesuvislo prokomentirana samo jednom rečenicom: »Oni koji ne žele Koprivnicu u Hrvatskoj nego Koprivnicu u Jugoslaviji«.⁵⁴ Drugu je najavu s naslovnice predstavljao feljton s Martinom Šipekom iz Kloštra Podravske, preživjelim pripadnikom ustaške Crne legije, i to bez ikakve kritičke distance, što je i samo po sebi dovoljno govorilo o političkoj zrelosti novoga uredništva.⁵⁵

Inovirana se koncepcija, koliko ju je uredništvo i moglo oblikovati, temeljila na izbjegavanju dnevne politike u najvećoj mogućoj mjeri, pogotovo međustranačkih razračunavanja. Umjesto toga su ponudili teme iz starog podravskog tiska, a nastavili su i s erotskim sadržajima, ali bez provokativnih fotografija, poput obimom skromne ankete »Kakvi su u krevetu Koprivničanci?«⁵⁶ Bilo je tu ponešto lokalnih tračeva, ali benignih, opisan je kratki susret s nezaobilaznom Tajči, dok je povod za intervju sa studenticom Jasminom Ranilović bilo njeno bavljenje astrologijom.⁵⁷ Najbizarnija je bila reportaža o njihovom kolegi novinaru Marinku Ivaniševiću, koji je odlučio isprobati kako je to provesti više sati zakopan u mrtvačkom sanduku.⁵⁸ Široj je javnosti moglo biti zanimljivo pokretanje postupka vraćanja koprivničkog dječjeg doma u Basaričekovoj ulici predratnim vlasnicima, crkvenoj Družbi kćeri božje ljubavi. Materijale im je dao odvjetnik Mioč, a redakcija faksimile nije popratila nikakvim objašnjenjem ili komentarom.⁵⁹

Da se u odnosu na prethodni mjesec nešto ipak dogodilo s listom bilo je vidljivo tek pred kraj lista otvorenim pismom paralelno pokrenutom *Novom magnumu*, u kojem je bivši glavni urednik Pavković označen kao osoba koja »silno želi ispasti žrtvom i prijašnjeg i sadašnjeg pa vjerojatno i budućeg sistema«, dok »svojom zločestom naravi terorizira ljude s kojima radi i nikom ništa«.⁶⁰ Pačke, uz čuđenje što i nadalje surađuju s Pavkovićem, dobili su i bivši urednici Čičin-Mašansker i Kostjuk. S druge strane, u jednom je kraćem tekstu ispriku zbog prozivanja u prethodnim brojevima dobio Feletar.⁶¹ Ukratko, pomlađena je redakcija pokazala toliku nisku žurnalističku razinu da je bilo pitanje koliko će taj neuspješni nakladnički eksperiment potrajati. Izdavač je zacijelo bio uvjeren da je za izdavanje lista dovoljno revno prikupljanje oglasa, previdjevši da to može donijeti rezultat samo ako kupci u toj tisko-

⁵² Isto, br. 4, 20.(?) ožujak 1991.

⁵³ Isto, str. 1.

⁵⁴ Isto, str. 11, nepotpisano.

⁵⁵ Isto, str. 7, potpis Marinko Ivanišević.

⁵⁶ Isto, str. 5, nepotpisano.

⁵⁷ Isto, »Zvezdana staze – ljudi i komete«, str. 16, potpis Nino Blažeković.

⁵⁸ Isto, »Bio sam živ zakopan«, str. 6, potpis Morena C.

⁵⁹ Isto, »Ekskluzivno«, str. 4.

⁶⁰ Isto, str. 17m nepotpisano.

⁶¹ Isto, »Drago s 'onoga svijeta'«, str. 2, nepotpisano.

vini imaju i što pročitati. Zato je i inovirana egida »najbolji koprivnički list«, gdje je svjesno uklonjeno prvotno tabloidno određenje, postala meta ironičnih komentara.

Peti je broj *Koprivničkog magnuma* zagubljen⁶², a šesti je pokazao da je trend banalizacije i trivijalizacije sadržaja nastavljen.⁶³ Tu je kao glavna urednica navedena Ivana Lukčin-Dubravec, još jedna neiskusna novinarka, dok je neuspješnog grafičara Pohajdu, u novoj podjeli zaduženog jedino za kompjutorski slog, zamijenio Josip Maljak. Na naslovnici, umjerenoj prema netom usvojenom Danu državnosti, nalazio se veliki crtež kralja Tomislava, u desnom je stupcu bilo nekoliko najava, svaka pisana drugačijim slovničkim fontom, dok su ostatak činile reklame. Blagdan se patetično najavljavao⁶⁴, a u kontekstu sve izraženije velikosrpske agresije objavljen je i tekst o stradanju dalmatinskog Kijeva.⁶⁵ U lokalnim je okvirima udarna tema bio fizički napad na urednika seoske tiskovine *Glas Kunovca*.⁶⁶ Nastavljen je i s anonimnim anketama o seksualnim aktivnostima Podravaca, iako je i iz najave teksta bilo vidljivo da su čitateljice negativno komentirale sadržaje koji su prelazili granicu vulgarnosti, Neraspoloženje je zacijelo povećao i naslov te ankete u kojoj je navedeno da »nema Koprivničanki do Poljakinja«.

Opet je bilo nekoliko tekstova iz starog koprivničkog tiska i podsjećanje na važnije Koprivničance s početka 20. stoljeća, kao i jedan zapis o Podravcima koji su bili bleiburške žrtve. U skladu s hrvatskim trendom iz ranih 1990-ih u kojima su se naglašavale državotvorne i konzervativne vrijednosti, a i kao svojevrsnu protutežu za lascivne i zabavne sadržaje, objavljena su i dva intervjua s koprivničkim svećenicima.

Nije moglo ni bez obračunavanja s bivšim članovima uredništva. Na red je došao Ivo Čičin-Mašan-ker, kojemu je zamjereno da se postavlja kao »otac koprivničkog novinarstva«, ali da je u suradnji s pojedinim lokalnim medijima iskazao neprincipijelnost.⁶⁷ Bio je to i rijetki primjer redakcijske duhovitosti, jer je kao autor potpisan često spominjani »Alen Magić«, što je bio već spominjani pseudonim prvotnog glavnog urednika, a u tekstu se naširoko opisivao tada aktualni Čičinov sukob s tim istim Pavkovićem.

Čičin je bio onemogućen odgovoriti na te navode. Bio je to, naime, i posljednji broj *Koprivničkog magnuma*. Izvjesno je da su prvom lokalnom tabloidu presudila sve slabija prodaja, ali i vrlo tanka kadrovska osnova. Od »zločestog« tabloida u hipu se pretvorio u poligon za vježbanje novinarstva, na razini nekadašnjih ne baš uspješnih omladinskih ili tinejdžerskih listova. Mjesečnik je krajem proljeća 1991. nestao s kioska, a da to mnogi Koprivničanci nisu ni zamijetili.

3. SUPER MAGNUM (KOLOVOZ 1991. – PROSINAC 1992.)

Iako se činilo da je Omladinska zadruga gašenjem *Koprivničkog magnuma* priznala poraz, za njenog direktora Davora Kapustu bio je to samo predah, zacijelo s ciljem konsolidacije postojeće redakcije. Čini se da je vjerovao i kako dotadašnji u javnosti kompromitirani naziv tiskovine onemogućava novi uzlet, ali da mu je istodobno dobrodošla asocijacija na prvi tabloid, tako da je već u kolovozu 1991. osmislio projekt koji je dobio ime *Super magnum*. Bio je to hrabar nakladnički potez, jer je još u ožujku iste godine ekipa oko bivšeg glavnog urednika Pavkovića krenula s *Novim magnumom*. Oba su se mjesečnika željela naslanjati na kratko i burno nasljeđe prvog lokalnog tabloida, iz čega je proizlazila i tolika sličnost u nazivima.

Slično kao i u dvije dijametralno suprotne prakse u *Koprivničkom magnumu*, *Novi magnum* i *Super magnum* su na svoje već viđene načine tražili tržišni opstanak: jedni sustavnom politizacijom i forsira-

⁶² Taj broj u svom projektu očuvanja medijske baštine nije digitalizirala Knjižnica i čitaonica »Fran Galović«, a nema ga ni u arhivi Gradskog muzeja u Koprivnici.

⁶³ *Koprivnički magnum*, br. 6, svibanj 1991.

⁶⁴ Isto, »Za slobodnu i nezavisnu Hrvatsku«, str. 3, nepotpisano.

⁶⁵ Isto, »Kijevo – selo mučenik«, str. 11, potpis Lasa.

⁶⁶ Isto, »Kunovec – selo moje malo«, str. 4, nepotpisano.

⁶⁷ Isto, »Otac ili mačeha koprivničkog novinarstva!«, str. 15.

njem aferaških, crnokronikaških i erotskih sadržaja, a drugi zabavnim i bizarnim temama, po mogućnosti nekonfliktnim, koje su bile samo popratni sadržaj uz reklame i oglase. Pavkovićev koncept se zasnivao na novinarima i vanjskim suradnicima s viškom žuči i adrenalina, nerijetko i političkim ambicijama, dok u Kapustinu pristupu nije bilo toliko bitno tko piše i uređuje list, prema načelu »što manje gužve, to bolje«. Zato je prvi lokalnoj javnosti bio puno zanimljiviji, ali upravo je iz toga razloga bio i osjetno kraćeg roka izlaženja, dok je drugi bio fluidan i bezličan, u javnosti gotovo neprimjetan, no baš je zbog nezamjeranja lokalnim moćnicima bio i osuđen na nešto dulje trajanje.

U prvome broju *Super magnuma* kao glavna je urednica navedena Ivana Lukčin-Dubravec, s kojom je i okončano izlaženje *Koprivničkog magnuma*.⁶⁸ I ostali u impresumu navedeni članovi uredništva, kao i osobe zadužene za marketing, čak i redakcijski odvjetnik, bili su isti. Tekstovi su mahom ostajali nepotpisani, što je ukazivalo i na vrlo ograničen broj suradnika. Takva je činjenica dovela u pitanje i motivaciju za prekid jednog i pokretanje drugog projekta, no pravi se odgovor vjerojatno temelji na tadašnjim raspravama o skorašnjem uvođenju

županija. Nakladnik je krenuo od ideje da bi već unaprijed trebalo »osvojiti« medijски i marketinški prostor koji se mogao pretpostaviti kao buduća administrativna cjelina. Upravo o tome govori vrlo kratki uvodnik na poleđini prvog broja. Iako se tu govori o promjenama u koncepciji između starog i novog projekta, što se pokazalo netočnim, naglasak je na širenju prodajnog i, posebno, marketinškog prostora. Uredništvo se pohvalilo s »obiljem aktualnog štiva s područja buduće Podravske županije«, koja je iznimno optimističke rastegnuta od Ludbrega pa do Virovitica. Slijedila je napomena s nemalom dozom dodvoravanja i patetike: »Mi ne pišemo o politici - mi pišemo o vama, dobrim starim Podravicima!«

Prema navodima nakladnika, *Super magnum* je do prosinca 1992. izašao u 15 brojeva, što je u osnovi potvrđivalo plan o mjesečnom ritmu tiskanja.⁶⁹ Od toga je u zbirci Muzeja grada Koprivnice sačuvano samo pet brojeva (1., 2., 3., 4. i 14.), što je vjerojatno bio razlog da taj list do danas ne bude digitaliziran.⁷⁰ Kapusta je kao razlog prestanka izlaženje naveo i navodnu nestašicu papira u jednoj bjelovarskoj tiskari s kojoj je bio u ugovornom odnosu, kao i prelasku u druge tiskare. Potonje je silom prilika

⁶⁸ Br. 1, god. I. Prema modelu iz prethodnog lista, bili su to jedini podaci s naslovnice pa se ne može utvrditi ni datum objave, kojeg se ne sjećaju ni neki od učesnika u tom projektu, osim da je riječ najvjerojatnije bila o kolovozu 1991., o čemu bi na posredan način govorili i neki događaji koji se spominju u listu.

⁶⁹ Razgovor s Davorom Kapustom 13. lipnja 2021.

⁷⁰ Vrlo je interesantno da Božica Anić, dugogodišnja voditeljica muzejske knjižnice, nije u svom tekstu »Koprivnički časopisi 20. stoljeća u Zavičajnoj zbirci Muzeja grada Koprivnice« (*Podravski zbornik*, br. 38, str. 154-171, Koprivnica 2012.) navela koliki je broj *Super magnuma* doista objavljen, niti razdoblje izlaženja. Još je zanimljivije da u tom tekstu nema ni informacije o tiskanima brojevima i točnom razdoblju tiskanja *Koprivničkog magnuma*, dok *Novi magnum* nije ni spomenut.

mijenjalo u formate lista, od početnih 42x30 do zaključnih 34x23 centimetra na različitim vrstama papira, ali ni to nije moglo presudno utjecati na tržišni status lista.

O načinu uređivanja tog nepolitičkog tabloida, preimenovanog u »zabavni magazin«, dovoljno je govorila i prva naslovnica. Na njoj je po cijelom formatu bila fotografija artistica iz cirkusa Orion, koji je tih dana gostovao u Koprivnici pa je o njemu napravljena i oveća reportaža. Preko fotografije su bile ispisane najave intervjua, između ostalog sa seljačkim tribunom Josipom Pankretićem i glumcem Martinom Sagnerom – Dudekom.⁷¹ Upravo su ta dva intervjua pokazivala i nedosljednost u proklamiranom nepolitičkom pristupu, jer je riječ bilo o istaknutim članovima HSS-a i HDZ-a, što je otvaralo i mogućnost marketinške suradnje s tim strankama.

Već se u drugome broju dogodila velika kadrovska promjena. Razlozi nisu objavljeni, a može se pretpostaviti da su bili konceptualne prirode. Dužnost glavnog urednika preuzeo je nakladnik Davor Kapusta i na toj je dužnosti ostao do kraja izlaženja lista.⁷² Kako bi bilo lakše uspoređivati visokom inflacijom opterećene uvjete poslovanja, cijena prvog broja bila je 30, a posljednjeg 70 preimenovanih hrvatskih dinara. U tom je broju promijenjena i tiskara, a time je ponešto i smanjen format. Tu se već ozbiljno osjećala psihoza velikosrpske agresije pa je na naslovnoj fotografiji bila uplašena djevojčica, dok su glavna tema bile koprivničke majke u Bedemu ljubavi.⁷³ Činjenica je da list u tih 15 brojeva pokušavao da sadržajne ne uznemirava čitateljstvo, ionako opterećeno stradanjima u ratnim okolnostima. S vremenskom je distancom od tri desetljeća ustvrdio je da »redakcija zbog svog koncepta nikada nije osjetila političke pritiske, kao i ni pokušaje cenzuriranja sadržaja«.⁷⁴ Čini se da je u tom smislu bio u pravu, ali *Super magnum* su presudili nemali gospodarski problemi koji su ograničavali marketinške aktivnosti, a čitatelji u tim traumatičnim i socijalno iznimno složenim okolnostima nisu bili pretjerano zainteresirani za benigne zabavne sadržaje. Ratna je psihoza otvarala još veći prostor za tabloidno žutilo, koje je u koprivničkim okolnostima uskoro poprimilo i obilježja iracionalnog medijskog crnila.

4. NOVI MAGNUM (OŽUJAK – SRPANJ 1991.)

U veljači 1991. izašao je treći i posljednji broj *Koprivničkog magnuma* kojeg je uređivala ekipa okupljena oko Mladena Pavkovića, a samo koji tjedan kasnije ista imena nalazimo u prvom broju novog projekta, također mjesečnika, pod nazivom *Novi magnum*. Kao i kod *Super magnuma*, ime novopokrenutog lista trebalo je čitateljima sugerirati njegov tabloidni sadržaj, kako bi ga razdvojilo od informativnog koncepta mahom inerktnog lokalnog tjednika. Ovoga puta, međutim, na lokalnom tržištu tiskovina nije bila riječ o istinskoj konkurenciji, jer je formalni osnivač i nakladnik bilo poduzeće koje bi javnost ponajmanje očekivala. Postala je to, naime, medijska kuća *Glas Podravine*, tako da se u impresumu tabloida kao odgovorna osoba pojavio direktor tog od općinskih vlasti subvencioniranog poduzeća Zvonimir Kušenić.

Riječ je očito bila o Pavkovićevim ranije započetim pregovorima s *Glasom Podravine*, što je vjerojatno bila posljedica već spominjanog sukobljavanja s Centrom mladih, u kojem su obje strane imale svoju računicu. Tabloid je napokon dobio medijsko zaleđe, uz korištenje *Glasovih* prostora te ostale tehničke i administrativne infrastrukture, po potrebi i autorsku suradnju iz dotad konkurentne redakcije. Koprivnički je tjednik, s druge strane, bio siguran da se neće morati sukobljavati s tabloidom, koji je u takvim situacijama uvijek mogao biti izravniji i verbalno brutalniji. Na koncu konca, nadali su se i nekoj zaradi. Zanemarili su staro medijsko pravilo da je poslovni odnos s tabloidom uvijek i dvosjekli mač, jer se neraspoloženje dijela javnosti, pogotovo političkih struktura, nužno prenosi i na nakladnika. Nerijetko se nametalo pitanje ne čini li tabloid ono što zapravo razmišlja nakladnik, a dolazilo je i do situacija da se od subvencioniranog tjednika očekivalo da oštro reagira na neugodna prozivanja lokalnih uglednika, na čemu je tabloid i gradio svoju čitanost. Pojednostavljeno rečeno, *Glas Podravine* se ubrzo

⁷¹ *Super magnum*, br. 1, str. 1.

⁷² Kapusta se u spomenutom razgovoru 13. lipnja 2021. nije prisjećao detalja vezanih uz tu promjenu.

⁷³ *Super magnum*, br. 2, rujna 1991.

⁷⁴ Razgovor s Davorom Kapustom od 13. lipnja 2021.

našao i svojevrsnom sukobu interesa, ne toliko na principijelnoj razini, koliko na dugogodišnjim nepisanim pravilima o očekivanim »pokorničkim« manirima politički kontroliranih lokalnih medija. Vrlo brzo se pokazalo da su se oštre kritike upućene *Novom magnumu* prelije i na vodstvo *Glasa Podravine*.

Prvi je je broj⁷⁵, kojem je egida bila samo »tabloid«, pokazao da se tu koncepcijski, kadrovski i vizualno zapravo radilo o raskošnijem i podebljanom (32 stranice) *Koprivničkom magnumu*, s cijenom od 25 dinara. Glavni je urednik, kako je napomenuto, opet bio Mladen Pavković, redaktor i urednik humorističkog priloga *Koprive* Ivo Čičin-Mašansker, grafičko-tehnički urednik Vladimir Kostjuk, a foto-reporteri su bili Dražen Pokec i Mirko Lukavski. Marketing je preko svoje tvrtke Zvami vodio Zdravko Ivačić, a odvjetnici lista bili su Mladen Hrženjak i Stanoje Marinović.⁷⁶ Indikativno je da prvi broj preimenovanog tabloida nije bio popraćen i prigodnim uvodnikom o razlozima pokretanja toga projekta, čime se zapravo sugeriralo da je riječ o već konzumiranom tabloidu s tek ponešto promijenjenim nazivom. Zacijelo nije slučajno da se u prvome broju pojavio i tekst koji je čitateljima trebao objasniti što je zapravo žuto ili tabloidno novinarstvo, koji je na primjerima iz medijske povijesti opravdavao agresivni pristup temama i javnim osobama.⁷⁷

O broju i autorskom profilu suradnika u mjesecniku nezahvalno je suditi, jer je većina tekstova bila nepotpisana, ali su se zato opet pojavili i pseudonimi poput »Alena Magića«. Iz jedne se Čičinove kolumne koja je govorila o problemima lokalnih tiskovina moglo saznati da je u realizaciji lista ozbiljnije angažirano samo petoro urednika i novinara, iz čega se na posredni način moglo zaključiti da su navedene u impresumu honorarno pojačala još dva profesionalca, čija imena zbog očekivanih problema na matičnim radnim mjestima nisu objavljivana.

U kojoj je mjeri novi mjesecnik sadržajno bio preslika prvotnog *Koprivničkog magnuma*, ponajbolje govori podatak da su čak i rubrike bile identične, poput Top liste, Trača mjeseca ili Urednikova komentara. Ne treba ni napominjati da je list prema receptu svog prethodnika bio preplavljen erotskim fotografijama, uz pokoju pornografsku, kao i temama vezanim uz seks.

Tabloid je, kako bi se predusrele kritike podozrivih lokalnih struktura, odmah dobio i Savjet lista. Njegov je predsjednik bio jedan od HDZ-ovih osnivača Ivan Mesić, dok su članovi bili Josip Lončar, Davor Katar, Antun Horvat-Toni, Senka Kovačević i Vladimir Kostjuk. Upriličena je i svečana promocija prvog broja, a u listu je osvanuo i poveći intervju sa saborskim zastupnikom Ivanom Mikulićem, inače još jednim od lokalnih osnivača vladajuće stranke. Iz početnog je broja bilo, dakle, jasno kako je

⁷⁵ *Novi magnum*, br. 1, 20. ožujka 1991.

⁷⁶ Isto, str. 28.

⁷⁷ Isto, str. 10, »Pojmovnik – žuta štampa: Nema senzacije? Izmislićemo je«, potpis Fidanka Jelača.

uredništvo, zacijelo i na sugestiju izdavača, pokušavalo »pacificirati« najutjecajnije političke dužnosnike. Imalo je to samo kratkotrajan učinak.

Čitatelje je na naslovnici trebala privući životna priča o kulturnoj koprivničkoj glazbenici, baki Mariški Holoubek, koja je s koprivničkim amaterskim bendom na hrvatskoj, čak i jugoslavenskoj razini bila svojevrsna medijska senzacija 1980-ih godina.⁷⁸ Nadalje, bilo je tu »Otvoreno pismo predsjedniku Izvršnog vijeća Skupštine općine«, u kojem je Nikola Gregur prozivan zbog navodne suodgovornosti za propadanja Tvornice obuće Sloga.⁷⁹ Među prozvanima je bila još nekolicina općinskih i komunalnih dužnosnika, primjerice Dragutin Korošec i Marijan Kuzmić, još jednom i umirovljeni političari Pavle Gaži i Mika Špiljak.

Najbombastičnije je zvučao naslov »Tko su rušitelji sinagoge?«, što je zapravo bio kraći tekst o dugogodišnjem propadanju židovskog hrama, pretvorenog u skladište namještaja, s podsjećanjem kako bi ga trebalo preurediti za kulturne sadržaje.⁸⁰ Kako bi ostali dosljedni tabloidnom pristupu, na naslovnici je bio i seksistički naslov »Ispovijed koprivničke prostitutke: nisu crnci ono što se o njima priča«.⁸¹ Nastavljen je i serijal o javnim kućama u Koprivnici s početka 20. stoljeća, a naglasak je bio na veneričnim bolestima njihovih korisnika⁸², kao i anonimna anketa koliko Koprivničanke žude za ljubavnicima. Otvorena je i foto-rubrika za amatere koji su slali eksplicitne ženske aktove.

Na naslovnici drugog broja⁸³, kao dio logoa, osvanula je poruka: »Ovo je tabloid s najvećim oglašnikom u zemlji!« Riječ nije bila o malim oglasima, kako bi se to moglo pretpostaviti, već o marketinškom sadržaju vezanom uglavnom uz lokalne obrte i malo poduzetništvo, ali i nekoliko većih poduzeća. U tom se broju reklamni sadržaj protezao na osam stranica od ukupno 28 stranica. To je ipak predstavljalo osjetni pad u odnosu na prvi broj, kad je bilo čak 14 marketinških stranica, odnosno 44 posto ukupnog prostora lista, što je stvaralo dojam da je projekt financijski samoodrživ. Treći je broj, usporedbe radi, imao 11,5 stranica na obim od 32 stranice, dakle 36 posto. Sve je to ipak bilo osjetno više od ukupnog marketinškog sadržaja, malih oglasa i objava natječaja u *Glasi Podravine*, gdje je u prosjeku zauzimalo tri od standardno tiskanih 12 stranica lista (25 posto), uz prodajnu cijenu od samo 15 dinara. Čini se da se u lokalnom tjedniku nije zbog inerktnosti vlastitog marketinga odviše uzbuđivali, jer je formalno sve išlo u istu blagajnu.

Drugi je broj *Novog magnuma* kao glavnu najavu, s adekvatnom golišavom ilustracijom, imao tekst o kojem je naslov sve govorio: »Spavala sam sa 26 direktora«.⁸⁴ Zanatski gledano, vidljivo ulagivanje erotomanima i ljubiteljima senzacionalizma nisu bile jedine karakteristike travanjskog broja. Sadržajno je bio prilično interesantan, jer su unutra, između ostalog, bili su tu intervjui s estradnim zvijezdama Mišom Kovačem i, kao i u *Koprivničkom magnumu*, Tatjanom Matejaš-Tajči. Oni željni političkih sadržaja imali su priliku saznati mučnu priču iz 1950-ih godina o progonu iz koprivničke gimnazije sveučilišnog profesora Ive Zalara, koja je ukazivala na još jednu ružnu epizodu iz »komesarskog« mandata tada iznimno moćne Jelice Radojčević.⁸⁵ Iz prethodnog je tabloida zadržana i navika obilaska poznatijih Koprivničanaca, pogotovo ako su bili i politički aktivni. Na redu je bio vlasnik prvog gradskog butika Antun Horvat-Toni.⁸⁶ Kako je tabloid propitkivao i nacionalni sastav raznih općinskih institucija i službi, obratili su se i višegodišnjem predsjedniku Općinskog suda Milanu Radanoviću, koji se time našao u poziciji da negira bili kakve probleme u međunacionalnim odnosima.⁸⁷

⁷⁸ Isto, str. 3, »Bila sam sva vražja – kad sam bila mlada«, potpis Alen Magić.

⁷⁹ Isto, str. 8, bez potpisa.

⁸⁰ Isto, str. 4, bez potpisa.

⁸¹ Isto, str. 10, potpis A.M.

⁸² Isto, »Dobio u 'snu' i nikako drugač«, potpis S.R.

⁸³ Isto, br. 2, 20. travnja 1991.

⁸⁴ Isto, br. 2, str. 13, »Samo ju dvadeset i sedmi nije!«, nepotpisano.

⁸⁵ Isto, str. 8, »Manjkao joj je samo nož u zubima«, potpis M.I.P.

⁸⁶ Isto, str. 3, »Htjeli su mi zabraniti modne revije«, potpis Alen Magić.

⁸⁷ Isto, str. 17, »Kategorički tvrdim da nisam nikada osjetio nikakvu ugroženost«, potpis M.I.P.

List je karakteriziralo i više polemičkih tekstova, poput javnosti nepoznatog čitatelja koji se zbog nekog teksta o Vatikanu imao potrebe razračunavati s »bogohulnim« političkim tjednikom *Danas*. Kolumne i redakcijski komentari podsjećali su na represivne postupke bivše vlasti prema pojedinim lokalnim novinarima, a žrtvama su se u pravilu predstavljali sami članovi uredništva.

Dva su se teksta, međutim, odnosila na osobe koje su se pokazale izvorištem redakcijskih problema koji su eskalirali nekoliko mjeseci kasnije. Prvi je bio reportažni prikaz slučaja Marijana Ivančana, đurđevačkog odvjetnika i predsjednika tamošnjeg HDZ-a, koji je u tom trenutku izazivao simpatije uredništva zato što je u komunističkom razdoblju kao direktor u koprivničkoj Elektri bio suđen na zatvorsku kaznu, kasnije preinačenu u uvjetnu, zbog »povrede prava samoupravljanja«. ⁸⁸ Bio je tu i faksimil pisma iz *Glasa Podravine* o tome kako je Josip Lončar, koji je bio i član netom formiranog Savjeta tabloida, ali i predsjednik Upravnog odbora *Glasa Podravine*, na promociji novopokrenutog tabloida u hotelu Podravka izgubio stolicu za stolom za posebne goste. Zato je odmah do ostavku na dužnost člana Savjeta tabloida, a obznanio je da o tome razmišlja i predsjednik tog tijela Ivan Mesić. ⁸⁹

Treći je broj *Novog magnuma* ⁹⁰ nastavio svoj erotsko-pornografski pristup potencijalnim čitateljima, tako da je na naslovnici osvanuo još jedan eksplicitni ženski akt sa senzacionalističkim najavom: »Pet na jednu u koprivničkim goricama«, a tekst je imao i vulgarni naslov: »A onda mi ga je uvalio u usta«. ⁹¹ Glavna je najava bio tekst o suđenju pukovniku Đuri Srneću ⁹², Podravcu koji je kao oficir JNA bio simpatizer Hrvatskog proljeća, kao i senzacionalna najava poznatog farmaceuta i poduzetnika Franje Kajfeža, inače jednog od uhićenika u » aferi Podravka« koju je inicirao Pavle Gaži, da namjerava kupiti koprivnički Belupo. ⁹³ Političke su teme bile zaokružene daljnjim analizama u zastupljenosti srpskih kadrova u pravosudnim institucijama u komunističkom razdoblju, o čemu se očitovao javni tužilac Ivan Sabolić ⁹⁴, kao i dotad skrivanim popisom politički probranih dobitnika kredita iz Gospodarskog fonda za razvoj Đurđevca ⁹⁵. Nije izostalo ni očitovanje Ivana Pakasina ⁹⁶, često prozivanog predsjednika općinske organizacije SUBNOR-a, o političkoj situaciji na lokalnoj i državnoj razini. Naposljetku, političkom se žrtvom bivšeg režima imao potrebe predstaviti i doajen naivne umjetnosti Ivan Večenaj. ⁹⁷

Redakcija je u tom broju šire predstavila i Marinka Božića, svog medijskog uzora, koji je bez zadržke objašnjavao kao funkcionira njegov tabloid *Slobodni tjednik*, a i zašto negativno ocjenjuje većinu hrvatskih političara. ⁹⁸ Između ostalog, ponosio se što je protiv njegova tabloida podignuto bezbroj tužbi, a i što je »očistio«, zapravo denuncirao, niz osoba s javne scene.

Četvrti je broj lista imao samo 22 stranice. ⁹⁹ Nije, naime, objavljen humoristički prilog *Koprive*, o čemu u listu nije dano nikakvo objašnjenje. ¹⁰⁰ Naslovnica otkriva da se ozračje oko tabloida počelo mijenjati. Čini se da redovno praćenje HDZ-ovih aktivnosti, kao i nekritički intonirani intervjui s njegovim dužnosnicima, uz redovno žestoko udaranje po dojučerašnjim komunističkim dužnosnicima, nisu bitno umanjili neraspoloženje vladajućih prema toj senzacionalističkoj tiskovini. Tako se autorsko težište s lokalnih afera, osim daljnjeg rastezanja politički devalviranog SUBNOR-a i njegovog pred-

⁸⁸ Isto, str. 9, »Zbog pisanja partijskih gluposti sekretarica kroz prozor«, potpis Nevja Rogić.

⁸⁹ Isto, str. 23, »Ode stolica!«, potpis Josip Lončar.

⁹⁰ Isto, br. 3, 17. svibnja 1991.

⁹¹ Isto, str. 2, potpis Anđelka.

⁹² Isto, str. 20-21, »Tajno suđenje pukovniku Srneću«, nepotpisano.

⁹³ Isto, str. 13, »Želim kupiti Belupo!«, potpis Alen Magić.

⁹⁴ Isto, str. 5, »Ranije su dva Srbina morala biti rukovodioci«, nepotpisano.

⁹⁵ Isto, str. 12, »Tajni krediti«, potpis JJK.

⁹⁶ Isto, Status nam ne dozvoljava da ocjenjujemo postupke vlasti«, potpis A.M.

⁹⁷ Isto, str. 18, »Komunistima i općinarima bio sam dobar dok sam im 'ministrirao«, potpis MI.P.

⁹⁸ Isto, str. 19, »Da, spavam mirno – s pištoljem pod jastukom«, potpis Nevja Rogić.

⁹⁹ Isto, br. 4, 17. lipnja 1991.

¹⁰⁰ Urednik priloga Ivo Čičin-Mašansker u razgovoru vođenom 12. kolovoza 2022. objasnio je da je razlog prestanka izlaženja priloga bila njegova prezauzetost, jer je osobno morao prikupljati sve materijale.

sjednika Ivana Pakasina, kao i podsjećanje na politički progon 1971. predsjednika koprivničke omladine Tome Brinca, prebacilo na općehrvatske političke teme.

U trećem je broju to započeto intervjuom s Milovanom Đilasom, koji je od Titovog bliskog suradnika postao dugogodišnji zatvorenik i najpoznatiji jugoslavenski disident. U svibnju je nastavak na temu bio polemički istup Olge Hebrang o Đilasovoj ulozi 1948. u likvidaciji njenog supruga Andrije Hebranga.¹⁰¹ Započeta je i suradnja s još jednim »hrvatskim mučenikom«, Hrvojem Šošićem, što je bila i glavna najava, koji je iznio svoje viđenje Hrvatskog proljeća, nazvavši ga - komunističkim.¹⁰² Veliki je prostor u formi intervjua dobio i Fikret Abdić, jedan od najpoznatijih jugoslavenskih uhićenika, koji je razvoj svoje prehrambene kompanije, Agrokomerca iz Velike Kladuše, gradio na lažnim mjenicama. Indikativno je da mu je tu omogućen napad na bivšeg Podravkinog direktora Stjepana Kapustu, koji je krajem 1980-ih godina ukazivao na Agrokorove nezakonitosti, posljedica kojih je bila nelojalna konkurencija na federalnom tržištu.¹⁰³ Naposljetku, *Novi magnum* je bio poželjna govornica i za Barbaru Bešenić, smijenjenu direktoricu varaždinskog Vartilena. I ona je u koprivničkom tabloidu promovirala tezu da je baš zbog svoje poslovne uspješnosti morala biti politička žrtva.¹⁰⁴ Samo su takve osobe i mogle dobiti medijski prostor.

Listu, ipak, nije nedostajalo ni zabavnijih sadržaja. Otvorena je žestoka polemika između glavnog urednika Pavkovića i poznate đurđevačke književnice Božice Jelušić. Ona je list nazvala »žutanjkom« i zamolila uredništvo da ju zaobilazi u širokom luku. Pavković se, suprotno novinarskoj praksi, odmah oglosio ispod pisma, ustvrdivši da je njeno očitovanje o tabloidu bilo »jadno« i »kurvansko«. Slijedilo je još nekoliko osobnih uvreda i poruka da ide »vrit«.¹⁰⁵ Objavljen je i intervju s doajenom naivne umjetnosti Ivanom Generalićem, koji se opet žalio da se mnogi žele na prevarantske načine dokopati njegovih slika, a prvi je put u javnosti bila predstavljena i njegova druga supruga Roza.¹⁰⁶ Nije nedostajalo ni već ustaljenog spoja erotike i pornografije. Napravljena je mini-reportaža u tome kako već kulturni fotograf Lupino u prirodi portretira obnažene ljepotice, a na naslovnici je bio i novi nagradni natječaj: »Provedite jedno večer s misicom!«¹⁰⁷ U sjeni toga ostao je jedan od rijetkih društveno angažiranih tekstova iz lipanjskog izdanja. Riječ je bila o šticienicima iz koprivničkog Dječjeg doma u Basaričekovoj ulici, koja su zbog najave vraćanja te nekretnine Katoličkoj crkvi trebala ostati bez skrbi.¹⁰⁸

Peti se broj *Novog magna*, toga puta u formi dvobroja, ali s istim brojem stranica (22), pojavio 42 dana nakon prethodnog¹⁰⁹, što je već i samo po sebi ukazivalo na probleme s nakladnikom. Tek pola godine kasnije, kad je krenuo *Podravski tjednik*, saznat će se pozadina tih burnih događanja. Čitatelji su mogli primijetiti da u impresumu više nema redaktora Ive Čičina-Mašanskera, a i to je bio znak da je u redakciji došlo do određenih nesuglasica o uređivačkoj politici. Zanimljivo je, stoga, da je pokušano obnavljanje humorističkog priloga, također pod nazivom *Koprive*, no samo na jednoj stranici s posuđenim karikaturama i vicecima.

Opet su objavljivane i općenacionalne teme, primjerice otvoreno pismo Hrvoja Šošića predsjedniku Predsjedništva BiH Aliji Izetbegoviću¹¹⁰, dok je većina lokalnih tema bila afirmativno ili problemski usmjerena. Postalo je uočljivo i potiskivanje aferaških sadržaja tipičnih za proljetne brojeve, uz podjednaku dozu erotsko-pornografskih fotografija i tekstova. Proporcionalan je tome bio rast zabavnih tema, poput liste najbolje i najgore odjevenih Podravaca te iz prvotnog *Koprivničkog magna* oživljavanje

¹⁰¹ *Novi magnum*, br. 4, str. 2, »A. Hebrang mučenik, Đilas tajki«.

¹⁰² Isto, str. 3, »Komunističko proljeće«.

¹⁰³ Isto, str. 6-7, »Bio sam vizionar i sposoban financije, dakle 'kriminalac'«, potpis Mladen Pavković.

¹⁰⁴ Isto, str. 8-9, »Ima neka tajna veza - između Barbare i Fikreta«, umjesto potpisa na dnu je teksta faksimil naslovnice knjige Mladena Pavkovića *Hrvatski mučenici*.

¹⁰⁵ Isto, str. 14, »Bok, Božica, jemput za navek!«

¹⁰⁶ Isto, str. 16, »Fkaniju me gdje ne god stignu«, potpis M.P.

¹⁰⁷ Isto, str. 11, »Hoćete s njom?«

¹⁰⁸ Isto, str. 5, »Uz sestrinsku ljubav - na ulicu?«, nepotpisano.

¹⁰⁹ Isto, br. 5, 29. srpnja 1991.

¹¹⁰ Isto, str. 3, »Bratu u Bogu Aliji Izetbegoviću«.

rubrike »tko je tko« u lokalnoj javnosti, kakve su uobičajene u tabloidnom novinarstvu. Meta podbada-nje toga je puta bio NK Slaven, jer njegovim naglo osviještenim medijskim kritičarima nije bilo jasno kako vodeći koprivnički nogometni klub i nadalje ima zvijezdu u svom grbu.¹¹¹

Među nikad brojnijim intervjuima pozornost su izazivali oni s novim direktorom Bilokalnika Zdravkom Dimaćem i novim direktorom Tvornice obuće Sloga Ivanom Henezijem, kao i načelnikom bjelovarske Policijske uprave Ivanom Srnecom, koji je poručio: »Komunističke doušnike ostavljamo na miru.¹¹² Ni taj broj nije prošao bez polemičkih tonova vezanih za lokalni SUBNOR, ali i ratnog partizanskog komandanta grada Koprivnice Ante Dobrila-Pepa, koji je dobio prigodno mjesto u spomenutom humorističkom prilogu. Redakcija je pronašla i novog »mučenika«, taj put iz domene naivne umjetnosti, a riječ je bio o nezadovoljnom Franji Dugini, koji je zbog navodne zapostavljenosti povukao sve svoje radove iz Galerije Hlebine.¹¹³ Treba spomenuti tekst koji koprivnički čitatelji zapravo i nisu mogli percipirati, jer je govorio o varaždinskom dopisniku *Večernjeg lista* Borisu Ratkoviću, koji je napadnut na iznimno grub način, o čemu je dovoljno govorio i naslov: »Varaždinski 'večernji' krvopija«. ¹¹⁴ Naknadno se iz Podravskog tjednika moglo saznati da je uvrijeđeni Ratković zbog takvog *ad hominem* pristupa tužio glavnog urednika Pavkovića i dobio spor, što je za potonjeg bio dokaz kako se sve urotilo protiv »pravog« novinarstva.

Izvjescno je da je jedan tekst u 5. broju, i to iza kulisa, u doslovnom smislu presudio *Novom magnumu*. Ivanu Mesiću, čelniku koprivničkog HDZ-a s kojim su u nekoliko navrata upadljivo pokušavali održavati što bolju komunikaciju, upućeno je otvoreno pismo. U njemu je označen kao osoba koja je u kasnim noćnim satima 17. srpnja 1991. kraj vlastite kuće pucala iz vatrenog oružja, ili barem inicirali taj eksces, i time uznemirila brojne Koprivničance, pogotovo pripadnike srpske manjine. Spominjale su se »pijanke« i »prežderavanja«. Redakcija je tražila da se u interesu vladajuće stranke ispriča javnosti te da policiji preda svoje oružje.¹¹⁵ Može se pretpostaviti da je time definitivno »puklo« između lokalne vlasti i redakcije koju nije bilo moguće kontrolirati. Posao gašenja tabloida brzo i efikasno je obavio novoimenovani direktor *Glasa Podravine* Marijan Ivančan. Pomalo je apsurdno da je *Novom magnumu* u najvećoj mjeri presudio tekst koji bi po mjerilima novinarske struke bio jedan od najboljih, najrealnijih i u iznimno opasnim političkim okolnostima najprimjerenijih koji su ikada objavili.

5. PODRAVSKI TJEDNIK (VELJAČA - KOLOVOZ 1992.)

U Koprivnici od ljeta 1991. nije bilo medija koji bi uspješno uznemiravao lokalne dužnosnike i ostale uglednike. Bizarnostima okrenutom mjesečniku *Super magnumu*, kao što je već navedeno, to zasigurno nije bila nakana. Urednički i autorski krug oko *Novog magnuma* nije, međutim, mirovao. Odluku nakladnika *Glasa Podravine* o prekidu izlaženja shvatili su kao represiju vladajućih, jer je lokalni tjednik bio čvrsto pod njihovom kontrolom pa argumente o poslovnim argumentima za takav čin nisu mogli prihvatiti. Bili su vrlo nezadovoljni i prešutnim mirenjem glavnih oporbenih stranaka s takvom odlukom, zanemarujući zapažanja da su neke od njih, pogotovo uzdrmani i ideološkim etiketama opterećeni SDP, također nerijetko bile na udaru koprivničkog tabloida. Optuživali su i dio koprivničkih novinara što im nisu iskazivali solidarnost i potporu, zanemarujući njihovo otvoreno neslaganje s tabloidnom praksom prečestog gaženja temeljnih zanatskih i moralnih normi.

Pojednostavljeno rečeno, među ljutitim je *magnumovcima* stvoreno uvjerenje da u slučaju još jedne medijske prilike trebaju biti izravniji, žešći i nemilosrdniji prema onima koje su smatrali svojim protivnicima, ali i onima za koje su bili uvjereni da im nije mjesto u javnom prostoru neovisne Hrvatske. Svoje su stavove nerijetko pokušavali identificirati s nacionalnim interesima. Duhovno ozračje za takav

¹¹¹ Isto, str. 2., »Na prsima 'Slavenaša' još uvijek sija zvijezda petokraka!«, nepotpisano.

¹¹² Isto, str. 9. potpis M.P., V.K.

¹¹³ Isto, str. 13, »Najveći 'mučenik' podravske naive«, nepotpisano.

¹¹⁴ Isto, str. 16, nepotpisano.

¹¹⁵ Isto, str. 22, potpisano »Vaš *Magnum*«.

osvetnički medijski pohod, u podravski okvirima dotad neviđenog intenziteta, pripremano je narednih pola godine.

Temelji je plan bilo pronalaženje nakladnika koji nije ovisan o vlastima, što je uspješno ostvareno. Bila je to koprivnička privatna tvrtka TUT, tako da je kao direktor tiskovine čiji je naziv bio *Podravski tjednik* naveden njen vlasnik Josip Ranogajec. Redakcija, na čijem je čelu opet bio neumorni Mladen Pavković, bila je smještena u poslovnim prostorijama te tvrtke. Dio redakcije vukao se još od *Koprivničkog magnuma*, a novost je predstavljao urednik, koji je imao izvršne ovlasti, čije je ime, Ferdo Prikrāj, čitateljima bio potpuno nepoznato. Jasno, riječ je bila o pseudonimu iza kojeg se, što je u novinarskim krugovima bilo dobro poznato, krio Ivan Peterlin, novinar i dotadašnji glavni urednik *Glasa Podravine*. Peterlin je zbog potpore projektu *Novog magnuma*, ali i kao osoba bliska bivšem direktoru Zvonimiru Kušeniću, imao ozbiljnih problema, praćenih i profesionalnom degradacijom, o čemu su svjedočili i pojedini napisi u *Podravskom tjedniku*.

U impresumu trećeg Pavkovićevog tabloida našla se i ranije spomenuta fantomska »Agencija POS« kao krinka za ideološki radikalizirane i ostrašćene tekstove užeg uredničkog i suradničkog tima. Interesantno je, međutim, da se *Podravski tjednik*, za razliku od prethodnih projekata, nije nazvao tabloidom, iako je to bilo nesporno, već je u egidi stajalo da je riječ o »nezavisnim novinama«. Uvjeravanje čitatelja da se tu radi o prioritarnom informativnom novinarstvu, koje se kolokvijalno smatra i ozbiljnim, malo je tko mogao nekritički prihvatiti. Nije tome pripomoglo da je list uveo i stranicu sa servisnim informacijama, poput tv-programa, voznih redova, dežurnih ljekarni, kino programa, novosti iz Matičnog ureda, nešto kasnije i crnu kroniku te savjete za poljoprivrednike.

Tjednik je i sam demantirao navedenu »nezavisnost«, jer se tijekom izlaženja u velikoj mjeri napadao HDZ-ove dužnosnike, a naposljetku su njegove stranice postale neuspješni predizborni poligon za promoviranje interesa oporbenih stranaka, posebno HNS-a. To je kompromitiralo vjerodostojnost i od strane redakcije često isticanu političku objektivnost *Podravskog tjednika*.

Prvi se broj lista pojavio u veljači 1992., dakle neposredno nakon diplomatske potvrde hrvatskog osamostaljenja, što mu je olakšalo etiketiranje svih koje je smatrao simpatizerima bivše države i režima, ponekad i dvojbenim zagovornicima hrvatskog državotvorstva.¹¹⁶ List u tome nije bio nimalo dosljedan, jer nije dirao one koji su doslovno preko noći, uključujući i članove samog uredništva, radikalno preokrenuli svoje političke i ideološke pozicije i s podozrenjem gledali na dojučerašnje prijatelje i kolege. Izlaženje je pokazalo da se uvijek tko je amnestiran od prozivanja, a tko će se, što god učinio, naći na medijskom udaru.

Podravski tjednik
nezavisne novine
Godina 12. veljače 1992. Cijena 30 CRD (broj 1)

NARODNE NOVINE
Zbirni 109 2
18. (00)2101154
FAX 827-265

IZVOR
TRGOVINA
UGOŠTITELJSTVO
TURIZAM s.p. a.

Dr. DURO KOKŠA:
STEPINAC JE NAJVEĆI ČOVJEK
U STARIGRADU:
KAKO SE DIJELILA
"CARITASOVA" POMOĆ?
NAGRADNI NATJEČAJ:
NAJLJEPŠI BRK PODRAVINE

UVODNIK
NOVINE
ZA NAROD

TKO TO MUTI PODRAVSKE VODE?
STALJINISTIČKI CENTARFORI!

Ivana Meštrovića bb
Vi. Rajko Šipek

Podravski tjednik osigurala je protiv klevete "CROATIA" Koprivnica

¹¹⁶ *Podravski tjednik*, br. 1, 12. veljače 1992.

U patetično intoniranom uvodniku na naslovnici stajalo je da su to »prve nezavisne novine u koprivničkoj općini« i da se pojavljuju »bez ikakve pomoći, bez državnih fondova i bez političkih zaštitnika«, da se oslanja isključivo na čitatelje i da će nastojati biti nastavljач čitavog niza međuratnih podravskih novina koje je »odlikovala otvorenost, srčanost, a prije svega demokratičnost«. Sukladno tome, »apsolutni cilj« lista bit će »iznošenje istine«: »Činjenice će u *Podravskom tjedniku* biti svjetinja, a komentari će biti slobodni. Ove novine ne pripadaju nijednoj političkoj stranci, ove novine nisu državne, ali je zato *Podravski tjednik* narodni.«¹¹⁷ Navedeno političko svrstavanje, koje se lako uočavalo, ubrzo je poništilo to opredjeljenje, koje je ostalo na razini promidžbene poruke.

List je u usporedbi s ranijim Pavkovićevim tabloidima startao sa skromnih 14 stranica, što se kasnije smanjilo na 12. Upravo je ta činjenica govorila kako se obimom gotovo poklopio s uobičajeno »tankim« *Glasm Podravine*, ustaljenim na 12 stranica, kao izravnim konkurentom na tržištu, a i marketinški im se prostor gotovo izjednačio. To je u startu bila loša vijest za *Podravski tjednik*, jer je na tom obimu, gdje je tek četvrtina prostora bila promidžbeno naplativa, uz smanjenu kupovnu moć potencijalnih čitatelja, etablirani lokalni list imao financijsku prednost u vidu redovne općinske dotacije. Na raspolaganju mu je bila sva potrebna poslovna infrastruktura, uključujući i jedinu lokalnu radijsku postaju. Slikovitije rečeno, *Podravski tjednik* bio je boksač koji kreće u ring s puno energije i gorčine, ali s jednom zavezanom rukom.

Serijal je, dakle, krenuo vrlo oštro. Prikazana je kronologija »slučaja *Novi magnum*«, kojeg su nazvali prvim zabranjenim listom u Hrvatskoj.¹¹⁸ Prema već opisanom slijedu događanja, temeljnom na tekstovima toga tabloida koji su uznemirili i lokalnu vlast i niz javnih ličnosti, redakcija je za slom tog projekta izravno okrivila direktora *Glasa* Marijana Ivančana i predsjednika Upravnog odbora Josipa Lončara, kao i Izvršno vijeće Općine Koprivnica predvođeno Nikolom Gregurom, a od uglednih pojedinaca svojim su najvećim protivnicima smatrali članove potonjeg tijela Dragutina Feletara, iako je godinu dana ranije dao ostavku, i Ivan Biršića. Sukladan je tome bio tekst, kojeg je svojim pravim imenom potpisao Ivan Peterlin, s detaljnim opisom zatvaranja političkog obruča oko *Novog magna*, gdje je, uz spomenute institucije i pojedince, kao izvršitelj te »staljinističke« operacije u negativnom kontekstu spomenut i član Izvršnog vijeća Vlado Marić.¹¹⁹

Nisu propustili priliku da Ivanu Biršiću, jednom od spomenutih, već u prvom broju zagorčaju život. Naime, tema koja je najviše uzburkala čitatelje, što se u socijalno teškom ratnom razdoblju i moglo pretpostaviti, bila je raspodjela Caritasove pomoći. Za navodne nepravilnosti, vezane uz dopremu tri šlepera humanitarne pomoći i druge robe u prigradsko naselje Starigrad, izravno su optužili Katoličkoj crkvi bliskog Biršića, naknadno i njegovu suprugu.¹²⁰ Slijedio je napad na 1990. obnovljeni koprivnički ogranak Matice Hrvatske, za koju je naglašeno da je toliko neaktivna, praktički beskorisna, kao da joj je cilj »možda i namjerno« da pripomogne »zamiranju kulture«.¹²¹ Popraćeno je to i ironičnom skicom pčelinje matice i truta. Bitno je pripomenuti kako se gotovo isti zaključak, čak i oprema teksta, a i sa sličnim uredništvom, pojavila 1971. u kulturnom koprivničkom omladinskom listu *Susreti*.

S obzirom da je krenuo i obračun s lokalnim novinarima koji nisu podupirali *Novi magnum*, pogotovo onima iz *Glasa Podravine*, »počast« otvaranja tog serijala pripala je Zlatku Vedrišu, potaknuta činjenicom da je tada obavljao i dužnost potpredsjednika gradskog HDZ-a. U cilju javnog sramoćenja temeljito mu je prekopan privatni život i novinarska karijera, pronađene neke kontroverze, a posebno je izvučena epizoda o njegovom navodnom otuđenju sapuna u jednoj trgovini iz 1980-ih godina, o čemu kasnije nije pronađen sudski spis. Dodana je fotografija njegova rukovanja s nekim oficirom JNA na nekoj ranijoj manifestaciji, što je prema Vedrišu trebalo stvoriti dodatni animozitet.¹²² Svoju je »porciju« dobio i dopisnik *Večernjeg lista* Jovo Rojčević, optužen da nije vjerodostojno interpretirao jedan

¹¹⁷ Isto, str. 1, »Novine za narod«, potpis Uredništvo.

¹¹⁸ Isto, str. 4, »Krojači su odlučivali o sudbini *Magna*«, nepotpisano.

¹¹⁹ Isto, str. 5, »Staljinistički centarfori!«

¹²⁰ Isto, str. 9, »Kako se dijeli Caritasova roba?«, potpis Rudolf Križanec.

¹²¹ Isto, str. 8, »Matica ili trutica?«, potpis Ivan Radotić.

¹²² Isto, str. 6, »Ljubitelj sapuna 'Lahor'«, potpis POS.

oporbeni skup.¹²³ Od ostalih je tekstova pozornosti bio vrijedan intervju s podravskim biskupom i kolekcionarom umjetnina Đurom Kokšom¹²⁴, a krenula je i feljtonizacija dotad u poslijeratnoj Hrvatskoj neobjavljene brošure Mihovila Pavleka Miškine »Zašto hrvatski seljak nije komunist«.¹²⁵

Naglašeno pretvaranje tipičnog tabloida u »nezavisne novine« pomalo je i ražalostilo lokalne erotomane, jer je cijena toga bio i izostanak pornografskih priča i eksplicitno fotografiranih ljepotica. Umjesto njih, zabavni se sadržaj preusmjerio na bizarne epizode sa sportskih terena Branka Plešea. Bio je tu i nagradni natječaj za »najljepši brk Podravine«,¹²⁶ a nakon nekoliko je brojeva na redu bilo i »najupečatljivije čelo Podravine«.

Drugi je broj¹²⁷ imao na naslovnici popis od pet pravosudnih dužnosnika koprivničke općine, kojima je zajedničko bilo to što su bili pripadnici srpske manjine. Vidno isticanje njihove nacionalne pripadnosti, što je kao tema pokrenuto još u *Novom magnumu*, stvaralo je nelagodu, jer u konkretnom slučaju nije bila bitna razina njihove profesionalnosti i izvršavanje radnih obveza. Tako se dogodilo da je gotovo ista redakcija u prethodnom i aktualnom listu u načelu branila građane srpske nacionalnosti od provokacija, što je govorilo spomenuto otvoreno pismu HDZ-ovom čelniku Ivanu Mesiću, a istodobno je u konkretnim slučajevima osporavala njihov status u državnim i javnim službama.

Redakcija je nastavila i s praksom da se zbog prestanka izlaženja prethodnog tabloida predstavlja političkom žrtvom lokalnih vlasti. Objavljen je tekst o *Glasovu* direktoru Marijanu Ivančanu, gdje je vrlo grubim riječima osporavan njegov odvjetnički rad u Đurđevcu i vođenje tamošnjeg HDZ-a, a grubo je ismijana i njegova molba koju je uputio prilikom izbora za direktora koprivničke medijske kuće.¹²⁸ Zanimljivo je bilo da je o istom tom Ivančanu u *Novom magnumu* napisana opsežna pohvala kao zaslužnom borcu protiv komunističkog režima. Za Pavkovićev je tim bilo prihvatljivo osobe premještati s popisa pozitivnih u negativne, i obrnuto, ovisno o trenutnim redakcijskim interesima.

Na tu se temu nadovezao i tekst kako je anonimnim prijavama pokušana zabrana pokretanja Podravskog tjednika, za što je nakladnik tražio pravnu zaštitu. Vrhunac je tih zapleta bio kad su općinske vlasti jednu državnu uredbu o medijima, prilagođenu ratnim okolnostima, protumačile tako da bi nakladnik trebao list dostaviti na uvid tri dana prije njegove distribucije, što bi bio izdavački nonsens i vid otvorene cenzure, neprihvatljive u svakom demokratskom sustavu.¹²⁹ Napoljetku, tiskan je i faksimil reklame o izlasku *Podravskog tjednika* koji je odbio objaviti *Glas Podravine*, kao i napomena da prvi broj lista »iz tehničkih razloga« nije bio distribuiran na *Vjesnikovim* kioscima.

Bilo je uočljivo da list sustavnije prati zbivanja vezana uz Domovinski rat te da se okreće ekološkim temama. Objavljen je, primjerice, intervju s legendarnim koprivničkim braniteljem Zvonkom Pandurićem-Stricom, inače licem s možda i najpoznatijeg ratnog plakata, koji je izradio grafički urednik *Podravskog tjednika* Vladimir Kostjuk.¹³⁰ Intervju možda ne bio toliko plijenio pozornost da u njemu, uz nekritički prikaz Pandurićeve kontroverzne prošlosti, nije iskorištena prilika i da se *Glasova* glavnog urednika Vladimira Kuzela prikaže kao »cinkaroša«. Kuzel, nimalo slučajno, bio napadnut i u pismima čitatelja.¹³¹

U trećem je broju¹³² već došla do izražaja tanka kadrovska osnova lista, tako da je bilo svega nekoliko zanimljivijih tekstova, uglavnom usmjerenih na već spomenute ekološke teme, ali i sve burnije rasprave oko budućeg ustroja lokalne samouprave. List je nametao lokalnim političarima obvezu da pod

¹²³ Isto, str. 12, »Zastupnik piše napamet«, nepotpisano.

¹²⁴ Isto, str. 2, »Stepinac je za mene bio najveći čovjek«, potpis Ferdo Prikraj.

¹²⁵ Isto, str. 11.

¹²⁶ Isto, str. 14.

¹²⁷ Isto, br. 2, 19. veljače 1992. O socijalnim je prilikama dovoljno govorio podatak da je već za drugi broj cijena povećana na 40 dinara, dok je prvi stajao 30 dinara.

¹²⁸ Isto, str. 4, »Masturbacija u molbi«, potpis POS.

¹²⁹ Isto, str. 6, »Na uvid državi«, potpis POS.

¹³⁰ Isto, str. 5, »Tatini sinovi su šetali«, potpis Ml. Pavković.

¹³¹ Isto, str. 11, »Sudar s demokracijom ili – čašom«, potpis Krešimir Juratović.

¹³² Isto, br. 3, 26. veljače 1992.

svaku cijenu osiguraju Koprivničancima poziciju županijskog središta.¹³³ Iz nekih je ranije objavljenih zemljovida bilo uočljivo da se računa na povećani županijski prostor u trokutu Ludbreg - Virovitica - Vrbovec, što se pokazalo nerealnim planom. Glavna je, pak, najava bila neka manje zanimljiva afera vezana uz projekt plinske mreže u Novigradu Podravskom, koja čitateljima zasigurno nije mogla biti razlog odlaska na kioske, žalopojka o tome kako je posječen opjevani Galovićev kostanj, tko zna koje po redu obračunavanje sa SUBNOR-ovim predsjednikom Pakasinom, kao i prigodni intervju i pojedine epizode iz Domovinskog rata.

U listu je bio i komentar o »karijeristima«, ovoga puta samo s aluzijama na neke neimenovane dužnosnike.¹³⁴ Na nišanu se još jednom našao *Glavov* direktor Ivančan, a razlog je bila financijska pozadina njegova preseljenja iz Đurđevca u Koprivnicu, točnije navodno neplaćanje poreza.¹³⁵ Da bi sve bilo u istome duhu, na posljednjoj je stranici bila i uokvirena »javna zahvala« Ivana Peterlina upućena direktoru Ivančanu, jer mu je zabranio izvještavanje sa sjednica lokalnih organa vlasti.

Na naslovnici petog broja dominirale su dvije najave.¹³⁶ Prva, »Sve više gladnih Podravaca«, zapravo i nije predstavljala komentar lošeg sustava socijalne skrbi, već je bila kritika formiranja plaća u organima državne i lokalne samouprave.¹³⁷ O drugoj je, pak, dovoljno govorila sama najava - »Otvoreno pitanje HDZ-u«. A to je pitanje na posljednjoj stranici lista bilo vrlo jednostavno: »Je li Hrvatska demokratska zajednica, poput ostalih sponzora, platila svoj znak na kalendaru *Glasa Podravine* za 1992. godinu?«¹³⁸ Njime su jednim potezom, temeljenom na nekoj internoj informaciji, posramljena dva glavna protivnika lista, i vladajuća stranka i lokalna medijska kuća koje je bila pod njenim punim nadzorom.

Najopsežniji je napad toga puta bio usmjeren na Marijana Špoljara, voditelja koprivničke galerije, ali nije to bila rasprava o umjetnosti, već prava erupcija nezadovoljstva što je on ostao u SDP-u i što se navodno nije ogradio od stranke i političke prakse bivše Partije.¹³⁹ Bio je to još jedan dokaz da u sukobima bivših suradnika na nekim koprivničkim avangardnim projektima iz 1970-ih godina lako prerastaju u netoleranciju i osobne netrpeljivosti. Prokazivanja u javnosti ponovno nije pošteđen ni novinar Jovo Rojčević, a znakovito je bio da ga se tu nazvalo punim imenom »Jovan«. Njemu je ovoga puta crimen predstavljalo to što je u komunističkom razdoblju u dva navrata dobio novinarsko Zlatno pero, tako da je priložen i faksimil jednog teksta kojeg je redakcija ocijenila kompromitantnim, ali i spoznaja da je imao vlastiti marketinški obrt.¹⁴⁰ Jednako je loše prošao i Branko Ljepojević, voditelj Područne službe mirovinskog osiguranja, optužen za navodne malverzacije u vođenju te institucije, što je u još nekoliko navrata u *Podravskom tjedniku* pokušavala dokazati bivša nezadovoljna zaposlenica u toj službi Marija Matišić. U oko je, međutim, upadala teza da je navedenom voditelju »srbijanstvo zanimanje« i da vodi »tipičnu bizantijsku računđizjsku politiku«, što je stavljeno i u kontekst aktualne srpske agresije na Hrvatsku.¹⁴¹

Objavljen je, ipak, i jedan pozitivno intonirani tekst. Radilo se o »ekskluzivnom« intervjuu s Branimirom Glavašem, zapovjednikom obrane Osijeka, koji je, nakon optužbi da je pripremao udar na hrvatskog predsjednika, poručio da više nije u sukobu s Tuđmanom. Na slici na kojoj je bio potpis »suradnja i prijateljstvo« bili su Glavaš i članica uredništva Mara Bareza, dok je neprikosnoveni vladar Osijeka na drugoj slici izražavao pohvale *Podravskom tjedniku*.¹⁴²

¹³³ Isto, str. 2, »Županijske mude«, potpis Branko Pleše.

¹³⁴ Isto, str. 3, »Demokratska strojnica«, potpis Ivan Radotić.

¹³⁵ Isto, str. 8, »Zastupnik ne plaća porez«, potpis POS.

¹³⁶ Isto, br. 5, 11. ožujka 1992.

¹³⁷ Isto, str. 3, potpis M. Mesarić.

¹³⁸ Isto, str. 12.

¹³⁹ Isto, str. 5, »Čovjek zvan linija«, potpis Ivan Radotić.

¹⁴⁰ Isto, str. 8, »Zlatno Jovanovo pero«, potpis I.M.

¹⁴¹ Isto, str. 6, »Sekretarica čuva stan«.

¹⁴² Isto, str. 2, »Izgladio sam spor s g. Tuđmanom«, potpis Mladen Pavković.

Redakcija je počeka objavljivati i popise svih dobitnika gradske nagrade »7. studeni«, ponegdje i uz portrete nagrađenih. Time je najveće koprivničko priznanje tijekom bivše vlasti stavljeno isključivo u kontekst političke podobnosti, što je izazivalo opravdani revolt brojnih njegovih dobitnika.

Tjedni je ritam malobrojnoj ekipi koja je iz tabloida pokušala skočiti u informativni list bilo sve teže pratiti. Dokaz su tome bili brojevi 6 i 7, u kojima gotovo da i nije bilo tema vrijednih odlazaka na kiosk.¹⁴³ Sve je više prostora posvećivano pričama i intervjuima s ratišta, redovna je rubrika postao i sport, a koristila se i svaka prilika da se u nedostatku koprivničkih tema objavi poneki »četnički dokument«, obično sa zapadnoslavonskog oslobođenog područja. Primjetno je bilo i nešto više socijalnih tema, ali samo na razini iskazivanja nezadovoljstva i buntovničkih parola zaposlenika pojedinih tvrtki i institucija. Među »kapitalce« čijom se biografijom zbog afera, ali iz već pomalo zaboravljene domene povrede samoupravnih prava zaposlenika, bavila redakcija našao se i Dragutin Gregorko, dugogodišnji direktor željezničkog čvora Koprivnica.

Pozornosti je bio vrijedan jedino komentar glavnog urednika, vezan uz jednomjesečno izlaženje. Pobrojani su svi oni napadi na list o kojima je već naširoko pisano, uz naglašavanje HDZ-a kao stranke i članova Izvršnog vijeća Skupštine općine kao izvorišta takvog ataka na slobodu lokalnog novinarstva, što se, kako je ustvrdio, mahom odrađivalo preko konkurentskog *Glasa Podravine*. Naglašena je i uloga šefa *Vjesnikove* poslovnice, koji je optužen da prvi broj nije želio staviti na kioske, dok je kasnije prodavačicama navodno naređivao da *Podravski tjednik* »ne prodaju«. Čudio se zašto su se neki pripadnici srpske manjine nakon tekstova u listu osjećali ugroženima, primjerice ugostitelj Đuro Đurašević iz Vlaislava. Unatoč svemu tome, Pavković je u zaključku bio jasan, uz posrednu prijetnju onima koji im se protive: »*Podravski tjednik* ide dalje, a dosjei i informacije stalno pristižu. Mi smo nezavisne novine.«¹⁴⁴

Očito je bilo da je nedostatak pravih senzacija, na kojima se i temeljio opstanak lista, potaknuo uredništvo da opet potakne čitateljsku maštu. U osmome su broju osvanula dva teksta koja su, svaki na svoj način, trebala uznemiriti političku scenu.¹⁴⁵ Najzanimljivije je bilo otkriće ponovno aktiviranog POS-a. Iz »najpovjerljivijih vrela« saznali su da je u jednoj »kunovečkoj vikend-klijeti« održana »tajna dogovorena sjednica kojom je rukvodila bivša i sadašnja boljševička kadrovinja za sjevernu Hrvatsku, Zagorje i Međimurje, drugarica tetka Jelka, zvana Radojčevićka«, na kojoj je bio niz bivših lokalnih komunističkih dužnosnika, predvođenih Stjepanom Kapustom i Josipom Bukovčanom. Oni su, kako je navedeno, konspirativno raspravljali kako da se Partija na ljetnim parlamentarnim izborima vrati na vlast, a i tko bi u toj neokomunističkoj vlasti preuzeo koju dužnost. U tom je kontekstu posebna kritika upućena »vodećoj stranci i njoj pridruženom hrvatskom bloku« jer nisu dovoljno budni.¹⁴⁶ Iako je naveden datum izlaska lista, tekst nije bio intoniran kao prvotravanjska šala, za razliku od provokacije po formuli dvosmjernih nogometnih transfera da šef koprivničkog HDZ-a Mijo Bardek ubrzo prelazi u SDP, a da Dragutin Toth iz te stranke odlazi u vladajuću. Druga je senzacija bila da bezbroj puta spominjani Ivančan namjerava pobjeći iz koprivničke medijske kuće, jer su se domogli faksimila njegove molbe za radno mjesto tajnika Skupštine općine Đurđevac.¹⁴⁷

Popisu onih koji su dobili svoju kritičku porciju pridružio se i »crveni magistar« Dragutin Korošec, inače dugogodišnji općinski dužnosnik, a napadnut je i urednik i voditelj Radio Koprivnice Damir Mađarić, koji je slušateljima nudio zabavu »na razini trećerazrednih šala«, dok su mu kolumne u *Glasi Podravine* proglašene »dvoličnima«.¹⁴⁸

¹⁴³ Isto, br. 6, 18. ožujka 1992. i br. 7, 25. ožujka 1992.

¹⁴⁴ Isto, str. 3, »Mi idemo dalje!«, potpis Mladen Pavković.

¹⁴⁵ Isto, br. 8, 1. travnja 1992.

¹⁴⁶ Isto, str. 3, »Tajni regionalni skup«, potpis POS.

¹⁴⁷ Isto, str. 4, »Ivančan briše iz Koprivnice«, potpis POS.

¹⁴⁸ Isto, str. 8, »Obrana od neukusa«, potpis R.K.

Naredni je broj, deveti po redu, bio prepun uopćenih komentara protiv gotovo svega što se događa u gradu i općini.¹⁴⁹ Tipičan je naslov u takvom pristupu glasio: »Lopove trebamo srušiti.«¹⁵⁰ Koje, nije baš bilo previše jasno, ali ni tko to treba učiniti. Slijedile su i nove spoznaje o tome što su još lošega učinile osobe koju se već više puta napadane. Težište je ovoga puta bilo na kulturnim sadržajima. Prava se lavina nezadovoljstva sručila, primjerice, na *Podravski zbornik*, gdje se frustrirani muzejski kustos Antun Stišćak zbog povijesnih tema razračunavao s urednicima Dragutinom Feletarom i Vjekoslavom Prvčićem.¹⁵¹ Slavko Fijačko se, pak, pridružio napadima na Marijana Špoljara, no njegovoj je bespoštednoj kritici zbog potpore voditelju gradske galerije bilo izloženo i četvero koprivničkih akademskih slikara.¹⁵²

Što se novinara i suradnika lokalne medijske kuće tiče, ismijavan je rad i moralni profil urednika Radio Koprivnice Mirka Kvakarića. Puno je više truda uloženo da bi se zbog brata koji je bio oficir JNA u negativnom svjetlu predstavila književnica Božena Loborec, autorica kolumni u konkurentskom listu koje je pisala pod pseudonimom »Ivan Husni«. Zaključeno je da je ona »jadno ofucano pero«.¹⁵³ Kako bi ostali dosljedni svom viđenju medijske konkurencije, u novom uvodniku glavnog urednika opet je napao *Vjesnikovu* distribuciju i prodaju, a obznanjeno je i da *Glas Podravine* ima čak 18 zaposlenika, jer su ga općinske vlasti dotirale s 3,5 milijuna hrvatskih dinara.¹⁵⁴

List se u narednim tjednima, što je zbog malobrojnih novinara i zanatski neosposobljenih suradnika i bilo očekivano, u još većoj mjeri usmjerio na žustro omalovažavanje svojih političkih neistomišljenika i ostalih njima nesimpatičnih osoba iz javnoga prostora. Novinarski žanrovi koji su, stoga, dominirali bili su osvrti i komentari te u senzacionalističkim medijima popularne komentirane vijesti i izvještaji, koji su zbog takvog »spajanja nespojivog« gubili svoju vjerodostojnost. Kako se i moglo zapaziti, najčešće teme njihova bavljenja i nadalje su bili zaposlenici i kolumnisti tada već puna četiri desetljeća starog lokalnog tjednika te dopisnici zagrebačkih medija. Oni su po nedemokratskom načelu »tko nije s nama, taj je protiv nas« redovno doživljavali kao »režimlje« i osobe problematičnih profesionalnih i moralnih kvaliteta. Ako je Jovo Rojčević bio konstanta u takvim ideološkim napadima, iz broja u broj sve je više pokuda bilo adresirano i Ivi Čičinu-Mašanskeru. Idući je set teških optužbi zbog kolumni u *Glasu Podravine* bio usmjeren i na mladog koprivničkog *Večernjakovca* Gorana Litvana, dok je novinar *Danasa* Željko Krušelj etiketiran kao »poznati boljševički historičar«.¹⁵⁵

Novost su jedino predstavljali sve slikovitiji pseudonimi ispod takvih ispada novinarskog crnila, primjerice »J.(osip) Slunjski«. U broju 10¹⁵⁶ spomenuti se komentator svom silinom bacio na »komunjare« koje su i nadalje prijetile podravskom gospodarstvu. Ranije spomenutu špekulaciju da su se u nekoj »vikend-klijeti« našli svojevrtni zavjerenici koji su držali konce bivše koprivničke vlasti dotični je autor shvatio smrtno ozbiljno. Ustvrdio je da je zbog takvih »kolaboracionista« sve do nacionalnog osamostaljena prijetila opasnost da srpski politički lobi, oličenje kojeg je bio odmetnuti Gavrilovićev direktor Boro Mikelić, preuzme svu hrvatsku prehrambenu industriju, uključujući i Podravku. Argumenti su u tekstu bili jako manjkavi, ali je komentar korisno poslužio plašenju lokalne javnosti.¹⁵⁷

Tjedan dana kasnije isti nas je autor podsjećao kakve smo sve komunističke »face« morali u medijima gledati desetljećima unazad, a njima su bespogovorno služili podravski »Jožeki, Štefeki, Ivice mali i veliki, Zlatkeci, Julijanovci, zloglasne tetke Jelke i dr.«, ukratko »strahovladna družina«, kojoj su služili »nepismeni novinari«. Problem je, po autoru, bio što se nakon osamostaljenja nije ništa promijenilo pa su tu i nadalje bili »staro novi Štefeki, Nikolice, Zvonimirusi, Zlatkeci, Juliji i sl. družina«,

¹⁴⁹ Isto, str. br. 9, 8. travnja 1992.

¹⁵⁰ Isto, str. 3, potpis M. Mesarić.

¹⁵¹ Isto, str. 7, »Dvojac drma kulturom«.

¹⁵² Isto, str. 4, »Duhovna pustinja«.

¹⁵³ Isto, str. 7, »Prozirni kalašnjikov«, potpis A.M.

¹⁵⁴ Isto, str. 4, »Ništa nas ne može slomiti«, potpis M.I.P.

¹⁵⁵ Isto, br. 11, 22. travnja 1992., str. 6, »Kamenčići u jugoslovenstvo«, potpis I.K.

¹⁵⁶ Isto, br. 10, 15. travnja 1992.

¹⁵⁷ Isto, str. 2, »Retorika iz trbuha«, potpis J. Slunjski.

koja se održala na vlasti i zbog konzumiranja njima odanog *Glasa Podravine*, neosvijestanim čitateljima nuđenog po netržišnoj cijeni.¹⁵⁸ Nije zaostajao ni komentar o tada vrlo aktualnoj hrvatskoj pretvorbi i privatizaciji u Podravini. Autor njome nije bio nimalo zadovoljan, a krivci su, kako se i moglo pretpostaviti, opet bile »komunjare«, jer »tzv. pravih HDZ-ovaca... na području naše općine moglo bi se nabrojiti na prste jedne ruke, a sve ostalo su komunjarsko-boljševički kadrovi u bankarstvu, sindikatu, privredi, društvenim poslovima«.¹⁵⁹ A kako bi kompromitirali što više članova bivšeg Saveza komunista, ponajprije one koji su u međuvremenu promijenili stranačke »dresove«, u istome su broju objavili liste partijskih kadrova u posljednjem sazivu Općinskog komiteta, izabranom u listopadu 1989. godine.¹⁶⁰

Činjenica je bila da je u tim komentarima količina bijesa i frustracija, što je poželjni temelj svake teorije zavjere, obilato nadmašivala ionako emocionalno opterećene tekstove koje je *Podravski tjednik* dotad objavljivao. Tu su se, primjera radi, isticali gorčinom i odbojnošću prezasićeni komentari i polemike s koprivničkim kulturnjacima, ali i mračna slika hrvatske kulture u cjelini, koje je potpisivao Slavko Fijačko.

Radikalna politička platforma *Podravskog tjednika*, na razini segregacije, posebno je došla do izražaja u tekstu »Jugodomovinski državljani: postupno krepavanje«. Lansirana je, naime, teza da građani neovisne Hrvatske koji su se u razdoblju jugoslavenske federacije iz raznih razloga izjašnjavali kao Jugoslaveni ne bi trebali imati pravo na hrvatsko državljanstvo. Štoviše, neimenovani je autor smatrao da ne bi trebalo dozvoljavati ni dvojno državljanstvo, već bi svaki građanin morao izabrati svoje nacionalno opredjeljenje i sukladno tome živjeti u toj ex-jugoslavenskoj državi. Uredništvo možda nije bilo svjesno da ih uskogrudnost i kratkovidnost takvih razmišljanja, posljedica kojih bi bila prisilna preseljenja onih, primjerice iz mješovitih brakova, koji se nisu željeli nacionalno opredjeljivati, svrstavalo u pritajene pobornike represivnih i nedemokratskih režima protiv kakvih su se vrlo glasno izjašnjavali.¹⁶¹ Bio je to još jedan primjer infantilnog tumačenja medijskih sloboda kakve je učestalo promovirao *Podravski tjednik*, koje su opasno zadirale u domenu ljudskih i manjinskih prava.

Kvaliteta i atraktivnost *Podravskog tjednika* stalno je varirala, ali je bio evidentni već spominjani trend da je informativno novinarstvo, koje se u stručnoj literaturi naziva objektivnim, izuzmemo li sportske vijesti i crnu kroniku, gotovo u cijelosti bilo potisnuto onim komentatorskim, dakle subjektivnim. U tom je kontekstu jedan od zanimljivijih brojeva bio je onaj od 13. svibnja 1992.¹⁶² Glavna je najava djelovala prilično uznemirujuće: »Četnici u Kuzmincu«. Bila je to uobičajena tabloidna »navlakuša«, jer agresorske postrojbe nisu dospjele na pola puta između Koprivnice i Ludbrega, nego je došlo do verbalnog i fizičkog obračuna između navijača i igrača domaćeg Jadrana i novigradske Drave. Iznervirani suđenjem i ponašanjem protivničkih igrača, domaćini su gostima, ne bi li ih što više uvrijedili, skandirali »četnici, četnici!«¹⁶³

Iznimno je depresivni komentar o stanju u hrvatskom društvu objavio Ivan Peterlin, duboko razočaran, kako je to sažeo, paradnim i socijalno neosjetljivim načinom djelovanja nove demokratske vlasti. Zaključak je bio sukladan naslovu teksta, »Potonuli smo u dolini suza«: »Kakva 'mlada demokracija' kad se uglavnom radi o vlastitim profitima, o korupciji, i skrivanjima iza časnog hrvatskom barjaka, iza čijih se boja danas poput šišmiša u mraku gurkaju novokomponirani demokrati od čije se demokracije svakome poštenom čovjeku digne kosa na glavi.«¹⁶⁴ Bio je to jedan od rijetkih komentara o stalnim posrtanjima i licemjerju hrvatske demokracije koji bi se gotovo bez izmjena mogao objaviti i tri desetljeća kasnije.

¹⁵⁸ Isto, br. 11, 22. travnja 1992., str. 3. »Slikopisne face«, potpis J. Slunjski.

¹⁵⁹ Isto, br. 12, 29. travnja 1992., str. 5, »Tvornice vama, kapital nama!«, potpis J. Slunjski.

¹⁶⁰ Isto, str. 7, »Novopečeni demokrati«, nepotpisano.

¹⁶¹ Isto, br. 10, 15. travnja 1992., str. 4, potpis S.R. Absurdnost takvih koncepata ubrzo je demantirala i praksa neovisne Hrvatske, jer je briga za Hrvate u BiH iskazivana masovnim davanjem dvojnog državljanstva.

¹⁶² Isto, br. 14.

¹⁶³ Isto, str. 10, »Četnici, četnici... u Kuzmincu!«, potpis Karlek.

¹⁶⁴ Isto, str. 2.

Takva se pohvala ne bi mogla odnositi na neke druge osvrtne i komentare iz istoga broja. Nova je provala mržnje »J. Slunjskog« ovoga puta bila usmjerena na mladog Podravkinog djelatnika »Z.M.-a« iz službe odnosa s javnošću zbog promidžbenog priloga o toj kompaniji na Zagrebačkom velesajmu. Umjesto o prilogu, autor teksta je na ideološkoj osnovi kao »jugokomunjaru« napao Podravkaša, usput po tko zna koji put grubo napavši i Dragutina Feletara što takvima daje priliku i u *Podravskom zborniku*.¹⁶⁵ Tekst Antuna Stišćaka, objavljen u formi »pisma čitatelja«, više je sličio pozivu na linč, a odnosio se na koprivničkog poduzetnika Duška Kondića. Nazvao ga je »pravoslavnim Bosancem« i optužio ga za navodni nestanak novca koji se među vjernicima skupljao za obnovu koprivničke Pravoslavne crkve. Napao je i koprivnički HSLS što je takvog čovjeka primio u svoje redove.¹⁶⁶

Vrijedan je pozornosti bio i razgovor s Josipom Klaučekom, koji je nakon sloma Hrvatskog proljeća završio u zatvoru zbog naručivanja pjesme »Ustaj bane« i tučnjave s gostima srpske nacionalnosti u restoranu Janje u Vlajslovu. Naime, vlasnik je toga objekta tada bio Đuro Đurašević, koji je u koprivničkim tabloidima već bio prozivan zbog navodne sumnje u šurovanje s pojedinim srpskim ekstremistima.¹⁶⁷

Samo tjedan kasnije tiskan je zacijelo i najnezanimljiviji broj, u kojem nije bilo teksta vrijednog spomena.¹⁶⁸ Na naslovnici se glavna najava opet odnosila na »Karlekov« humoristički izvještaj s lokalnih nogometnih utakmica, taj put naslovljen: »Pornografska seansa u Kutnjaku«. Odnosilo se to na premlaćivanje suca, kojemu je poderan i dres. Potonja je činjenica inspirirala ilustratora Marija Sačera za iznimno vulgarnu karikaturu, u kojoj igrači skidaju svoje gaće, bez kojih je i zlosretni sudac, dok publika viče »mazni ga, mazni ga«. ¹⁶⁹ Teško je proniknuti u medijski ukus redakcije koja je to objavila, tim više što je u tekstu otisnuto i sučevo ime.

Kvalitativno je poniranje nastavljeno i u broju 16, gdje je »J. Slunjski« još jednom ponudio svoje ustašofilsko viđenje novije povijesti, ali i napao Veliku Britaniju i SAD zbog neuspješnog suočavanja s velikosrpskom agresijom, prizivajući Njemačku da preuzme ključnu ulogu na ex-jugoslavenskim prostorima.¹⁷⁰ Nedostatak tema bio je vidljiv u ponovljenom Fijačkovom obračunu, i to u dva nastavka, s istim koprivničkim slikarskim krugom, čak i s istim tezama. Objavljen je i izvještaj iz Društvenog doma u Starigradu, gdje se opet naglašavala odgovornost Ivana Biršića za kaos vezan uz podjelu Caritasove humanitarne pomoći.¹⁷¹ Tjedan dana kasnije i Antun Stišćak¹⁷², čije nesuvisle teze i autorsko samoljublje za redakciju nikad nisu bile problem, imao potrebu dati još jedan svoj prilog razračunavanju s Dragutinom Feletarom. O broju od 10. lipnja¹⁷³ ponajbolje govori podatak da je na naslovnici, prema ranijem tabloidnom modelu, vraćena ljepotica u kupaćem kostimu, dok je noseća tema bila pohvala vlastitom listu zato što je kao privatna inicijativa uspješno razbio monopol *Glasa Podravine*. Naglašeno je da će se list uspješno suprotstaviti svima koji nastoje »obezvrijediti i kompromitirati hvalevrijedni napor koprivničkih entuzijasta, ljudi koji istinski žele nešto novo«, uz niz uvreda na račun svih onih koji ne prihvaćaju takve medijske projekte.¹⁷⁴

Idući je broj imao na naslovnici, u nekim brojevima i na posljednjoj stranici, još eksplicitniju licem objektivu okrenutu ljepoticu, uz koju je tipično za bizarno redakcijsko shvaćanja humora bilo postav-

¹⁶⁵ Isto, str. 3. »Slikopisne face«. Inicijalima označen Podravkaš bio je Zvonimir Mršić, budući koprivnički gradonačelnik i predsjednik Uprave Podravke, a to je iz teksta mogao zaključiti svaki informirani Koprivničanec.

¹⁶⁶ Isto, str. 4. »Gdje su novci?« Zanimljivo je da je Kondić naglo napustio Koprivnicu i preselio se u Banja Luku. Nikad nije objašnjeno što je sve presudilo takvoj odluci, ali je nedvojbeno da psihoza koju je stvorio *Podravski tjednik* nije u tome bila zanemariva.

¹⁶⁷ Isto, str. 5. »Betonske gredica za bana«, potpis Stjepan Petek.

¹⁶⁸ Isto, br. 15, 20. svibnja 1992.

¹⁶⁹ Isto, str. 10.

¹⁷⁰ Isto, str. 5. »'Njet' zamijeniti s 'nein'«.

¹⁷¹ Isto, str. 2. »Puhao je neki čudan vjetar«, potpis M. Mesarić

¹⁷² Isto, br. 17, 3. lipnja 1992., str. 6. »Pastir duhovnog blaga«.

¹⁷³ Isto, br. 18.

¹⁷⁴ Isto, str. 5. »Sve manje masnih kobasa«, potpis S.F.

ljeno retoričko pitanje: »Hoće li i mene pokušati j.... kao *PT*?«¹⁷⁵ Preslikana je iz ranijih tabloida i lista omiljenih i nepopularnih Koprivničanaca, a imena na svakoj strani opet su se mogla unaprijed pretpostaviti. Time se na posredni način potvrđivalo da je informativni potencijal lista brzo potrošen i da se spas opet traži u njegovoj prešutnoj tabloidizaciji.

Uredništvo to, dakako, čitateljima nije na taj način predstavljalo, jer su naslovi i nadalje većinom sugerirali angažirane političke i društvene teme. Objavljen je još jedan katastrofični pogled na koprivničku zbilju, u kojem je zaključeno da u sve važnije političke i razvojne odluke, kao i u komunističkom razdoblju, donosi vrlo uski krug dužnosnika, da su ostali dionici na političkoj sceni samo »glasacki stroj«, a da oporba »služi za dekoraciju«. Iako u istome tonu kao prethodni komentar, tekst je ovoga puta nije potpisao Ivan Peterlin, već njegov alter ego Ferdo Prikrāj.¹⁷⁶

Duboko razočarana vladajućim HDZ-om, kao običnom »boljševičko-komunjarskom mimikrijom«, kao i SDP-om kao izrazom »izumirućih crvendača«, redakcija je inicirala osnivanje Hrvatske podravske stranke. Njom bi pokazali da i oni mogu biti »pravi i istinske Hrvati«, koji više ne bi bili podređeni »kozaračkim čobanima i kordunaško-banijskim pridošlicama«. Stranačka bi parola bila »Zbijmo redove Podravci«.¹⁷⁷ Taj je tekst kao eklatantni izraz govora mržnje s elementima rasizma bio dokaz kako pravna država u tom ratnom razdoblju nije bila sposobna nositi se s izljevima hrvatskog ultranacionalizma. Dodatni je argument tome bilo reklamiranje »vrijednog bibliofilskog primjerka«, točnije »Spomen-knjige prve obljetnice NDH«. Tu je s ponosom navedeno tko su sve 1942. bili podravski zastupnici u ustaškom Hrvatskom državnom saboru.¹⁷⁸ Naposljetku, još je jedan izljev ideologiziranog humora trebao predstavljati naslov »Za dom spremni«, koji je zapravo govorio o ratnom izbjeglici koji je u Podravini opet postao građevinski poduzetnik. Inicijali ispod teksta, V.I.K., trebali su sugerirati da je riječ o novinaru Vladimiru Kuzelu iz *Glasa*, jednoj od češćih meta njihovih napada.¹⁷⁹

Ferdo Prikrāj se u idućem broju jadao kako su i u Koprivnici počeli progoni novinara, aludirajući na neke urednike i autore iz *Podravskeg tjednika*. List je, inače, nazvao jedinim »apsolutno hrvatskim listom«, dok svi ostali mediji, po njemu, nisu bili dostojni hrvatskog imena, šurujući sa svakakvom jugounitarskičkom agenturom.¹⁸⁰ Intenzivirali su se i tekstovi koji su se bavili najavom kolovoških parlamentarnih izbora, u kojima su u pravilu objavljivani razlozi zašto se biračko tijelo ne bi trebalo odlučiti za vladajućí HDZ i »izumirućí« SDP.

Na naslovnici je, inače, bila na čak pola stranice plasirana zlokobna najava »Ako treba, i ubiti«, potkrijepljena ilustracijom ruka u lisicama. Iza novoprobudjenog senzacionalizma skrivao se, zapravo, kraći izvještaj o pravilniku o postupanju prema psima-lutalicama.¹⁸¹ Opet nije moglo i bez lokalne medijske kuće, jer je direktor Ivančan najavio opremanje televizijskog studija koji bi dnevno emitirao dvosatni program. Ideja je, dakako, ismijana zbog često spominjanih skromnih profesionalnih dosega tamošnjih kadrova, kao i činjenice da im opet kasne ionako male plaće.¹⁸²

Od tog je broja, pet tjedana prije izlaska na birališta, započela i intenzivnija predizborna kampanja. Započelo je to tekstem »Programe na sunce«, u kojemu se od općinskih tijela tražilo da izlože razvojne planove za Koprivnicu i Podravinu, a usput su od »komunjarske« vlasti zatraženi »natječaji za sva stručno-upravljačka mjesta« s barem desetogodišnjim razvojnim planovima. Bilo je tu navedeno niz ograničenja i kontrolnih mehanizama za rukovodeće kadrove, ali i uvođenje »nenormiranog radnog vremena«, točnije »ukidanje sindikalne radne satnice od 8-satne prisutnosti na radu«. Iako je tu bio predviđen niz koraka koji bi povećali efikasnost poslovanja, radikalni i ultimativni način njihova obra-

¹⁷⁵ Isto, br. 19, 17. lipnja 1992.

¹⁷⁶ Isto, str. 2, »Nalazimo se pred provalijom«.

¹⁷⁷ Isto, str. 3, »Izumirući crvendači«, potpis POS i suradnik S.R.

¹⁷⁸ Isto, str. 2, »Spomen-knjiga«, potpis P.T.

¹⁷⁹ Isto, str. 4.

¹⁸⁰ Isto, br. 20, 24. lipnja 1992., »Neka visi Pedro!«

¹⁸¹ Isto, str. 4, potpis V.Č.

¹⁸² Isto, str. 3, »TV postaja«, potpis V.Č.

zlaganja, kojeg bi trebale preuzeti i stranke koje bi sudjelovale u izborima, okrenuo je protiv uredništva nemali dio čitatelja, uključujući i zadiranjem u sindikalna prava neugodno iznenađene radnike.¹⁸³

Na to se nadovezao i tekst »Na javnu scenu!«, u kojemu je *Podravski tjednik* ponudio oporbi da svoje programe lansiraju na njihovim stranicama.¹⁸⁴ Nije nedostajao ni tekst o frakcijskim borbama unutar HDZ-a, gdje se udarna trojke Mesić-Mikulić-Brinc u potpunosti zaobilazi šefa gradske organizacije Bardeka i njegove suradnike.¹⁸⁵ U istome je broju tiskana i žalopojka zbog najave pojedinih dužnosnika HDZ-a da će zbog učestalih kleveta tužiti list, što je jednoj izjavi sugerirao i predsjednik Izvršnog odbora te stranke Stjepan Herceg. Bio bi to, kako su ustvrdili, »bezobzirni napad na slobodu štampe«.¹⁸⁶ Naposljetku, našlo se tu i pismo anonimnog »krležijanca« pod pseudonimom Vid Trdak, koji je zbog nekog starijeg teksta vezanog uz nogometnu reprezentaciju bivše države optužio novinara Ivu Čičina-Mašanskera za jugoslavenstvo, a provociranje po toj osnovi nastavljeno je i u još tri broja, a okončano nabranjem devet njegovih honorarnih poslova, uz cinični zaključak da takvog nema »od Vardara pa do Triglava«.¹⁸⁷

Bacanje svih karti na predstojeće izbore bilo je lako vidljivo i tjedan dana kasnije, kad je na naslovnici osvanula najava: »2. kolovoza: Hrvatska prije svega«¹⁸⁸ Redakcija je, međutim, interes javnosti pokušala usmjeriti i na tjedan dana najavljene tužbe proziv lista, tako da je na istoj toj naslovnici bio i patetično intonirano pitanje: »Hoće li urednik *Podravskog tjednika* biti prvi pravovaljano osuđeni novinar u nezavisnoj državi Hrvatskoj?« Uočljivo je bilo i poigravanje ideologiziranim terminom »nezavisna« umjesto »neovisna«, ali pisanim malim slovom, i stilski nepotrebno dodavanje termina »država«. Kraj toga je objavljena i ilustracija božice pravde, koja na svojoj vagi ima logotip *Podravskog tjednika*. Jadikovanje zbog navodnog progona novinarskih sloboda nastavljeno je i otvorenim pismom glavnog urednika »svima i njima«. Pavković se tu svrstao u red najpoznatijih hrvatskih novinara kojima su HDZ-ovi dužnosnici prijetili progonima i naglašavao da su njihovi napadi na institucije, medije i pojedince zapravo u službi jačanja hrvatske demokracije, uz ironični zaključak: »Većina onih koji su trenutno u vladajućoj stranci dugo su bili izopćeni. Nema razloga da i danas neki novinar ne ode vidjeti kako izgleda 'onkraj' zidova. I zatvori su za ljude!«¹⁸⁹

Na istoj je stranici bio i kratki faksimil iz lista *Podravka*. Navedeno je da Pavković neke sporne tekstove, gdje je i ta kompanija stavljena u negativni kontekst, nije pisao kao njen novinar, već kao »privatna građanska osoba«.

Toga je tjedna, inače, po tko zna koji put napadan *Glas Podravine*, kao i »komunistička inteligencija«, koprivnički direktori kao »faraoni« i »majstori straha«, razotkrivan je lažni gospodarski prosperitet u socijalizmu, uz nezaobilazni komentar aktualnog stanja u vladajućoj stranci. Ivanu Mesiću je posebno zamjereno što kao prvi predsjednik koprivničkog HDZ-a »nije ništa učinio da se razbiju komunjarско-boljševička legla«.¹⁹⁰

Formalni početak predizborne utrke popraćen je fotografijom s performansa koji je u Zagrebu imao Tom Gotovac.¹⁹¹ Taj je konceptualni umjetnik, naime, po ulici trčao gol, što je trebalo aludirati na ogođenost HDZ-ovih predizbornih programa. Prostor u formi intervjuja dan je pravaškom lideru Anti Đapiću, dok su uobičajene lekcije lokalnom listu toga puta bile preusmjerene na njihovu radijsku postaju, koja je u vrijeme saborskog govora predsjednika Tuđmana puštala glazbu. Svoju je političku porciju

¹⁸³ Isto, str. 3, potpis J. Slunjski.

¹⁸⁴ Isto, str. 4, potpis S.R.

¹⁸⁵ Isto, str. 5, »To samo mi znamo!«, potpis POS.

¹⁸⁶ Isto, str. 6, »Uvredljiva blaćenja«, potpis Izdavač-vlasnik, uredništvo i suradnici.

¹⁸⁷ Isto, str. 8, »Čičinu bez ljubavi« i br. 23, 15. srpnja 1992., str. 5, »Takvog nema od Vardara pa do Triglava«, potpis SL.Š.

¹⁸⁸ Isto, br. 21, 1. srpnja 1992., str. 1.

¹⁸⁹ Isto, str. 4, »I zatvori su za ljude!«, potpis Mladen Pavković.

¹⁹⁰ Isto, str. 7, »Sjajno rukovanje oružjem!«, potpis J. Slunjski.

¹⁹¹ Isto, br. 22, 8. srpnja 1992., str. 1. Gotovčevi su performansi, inače, kao komentari korišteni u još nekim brojevima.

dobila i Hrvatska radio-televizija, koja je ocijenjena kao »islužena i okoštala državna institucija koja postoji samo zato da bi se na ekranu iz dana u dan slikali i preznojavali nemušti političari čija je jedina 'kvaliteta' slijepa i poslušnička vjernost jednom Bogu, jednome vođi, nepogrešivome i satkanom od najveće mudrosti, znanja i pameti.«¹⁹²

Poruka s naslovnice 15-ak dana prije izbora bila je svjesno neodređena, ali je upozorava da je neprihvatljivo dati povjerenje strankama proizašlima iz bivšega sustava: »Ako glasate glasajte za Hrvatsku!«¹⁹³ U tom su broju obznanjene i političke ambicije urednika »Ferde Prikraja«, jer je na cijeloj stranici objavljena predizborna poruka Ivana Peterlina, kandidata HNS-a za saborskog zastupnika, čija je poruka biračima bila »za istinu, poštenje i hrvatsku Podravinu«.¹⁹⁴ Sve je ostalo u listu bilo po starom. Odavno detektiranim protivnicima opet je pronađena pokoja mana ili kriva izjava godinama unazad, a u prvome je planu iznova bila Božena Loborec, koje je »razobličena« fotografijom iz 1944. na Papuku u partizanskoj uniformi. Nije jednostavno objasniti, ali u taj je tekst u negativnom kontekstu, što je za uredništvo bila i jedina vizura, zbog nekog odlomka o partijskoj organizaciji u svojoj knjizi i Podravki upao i Dragutin Feletar.¹⁹⁵ Više nije bilo ni broja u kojem nije napadan i Ivo Čičin-Mašansker, u konkretnom slučaju i ponavljanjem pod drugim inicijalima (S.P.) svega što je o njemu već rečeno ili stavljanjem njegovih inicijala pod tekstove u kojima su napadane druge osobe.

Podravski tjednik deset dana prije izbora poručuje da »neka pobijedi Hrvatska«, čime se opet aludiralo na djelovanje nedefiniranih protuhrvatskih stranaka i kandidata.¹⁹⁶ U tom broju gotovo da nije bilo intrigantnijeg teksta, a objavljene su četiri jednostranične predizborne poruke: HSP-a, HNS-a, HSS-a i HSLS-a.¹⁹⁷

Poruka s naslovnice broja uoči izlaska na birališta bila je upućena vladajućih stranci: »(Ne) zna se«.¹⁹⁸ Iz nje se mogla iščitati tek nada da se neće dogoditi ono što se moglo pretpostavljati, dakle uvjerljiva pobjeda vladajućih, tim više što se istodobno birao i hrvatski predsjednik, gdje nije bilo gotovo nikakve šanse da bi Franjo Tuđman mogao biti poražen. Predizborno izdanje nije doživjelo marketinški uspon, jer se uz već spomenute četiri stranke oglasio još samo HDS. Ostatak izborne liste držao je da bi im reklamiranje u *Podravskom tjedniku* donijelo više problema nego koristi. Jedini zanimljiviji tekst ovoga je puta bio pokušaj završne kompromitacije *Glasova* direktora Marijana Ivančana, koji je uoči izbora zbog sukobljavanja s đurđevačkim vodstvom izašao iz HDZ-a i priključio se marginalnom HKDS-u.¹⁹⁹

Neupućeniji čitatelj *Podravskog tjednika* od 5. kolovoza 1992. ni po čemu nije mogao zaključiti da su tri dana ranije održani parlamentarni izbori.²⁰⁰ O tome nije objavljen bilo kakav tekst, niti je objavljena neka fotografija s birališta. Preciznije rečeno, na to se odnosila tek ljutnja čistača ulica koji se hrvao s potrganim plakatima u poslovično neduhovitoj karikaturi Marija Sačera na posljednjoj stranici. Broj je više sličio benignom *Super magnumu*, koji je sustavno zaobilazio političke teme. Tako se i Pavkovićevom listu najvažniji tekst odnosio na izbor Miss Šoderice, a komentator koji se potpisivao kao J. Slunjski sav je svoj bijes usmjerio na Europu koja nema razumijevanja za hrvatske ratne patnje.²⁰¹

Na naslovnici broja 27 *Podravskog tjednika* osvanula je čestitka kojom se sugeriralo da je izgubljena bitka, ali ne i rat: »Čestitamo Hrvatskoj demokratskoj zajednici na premoćnoj pobjedi na ovim izborima u cijeloj Hrvatskoj, pa tako i u Podravini. Ali, bez obzira tko je na vlasti, za nas ne može biti u milo-

¹⁹² Isto, str. 4, »Polje zla i podlosti«, potpis Marija Mesarić.

¹⁹³ Isto, br. 23, 15. srpnja 1992., str. 1.

¹⁹⁴ Isto, str. 3.

¹⁹⁵ Isto, str. 5, »Tko (ni) je veličao Partiju?«, potpis I.Č.

¹⁹⁶ Isto, br. 24, 22. srpnja 1992., str. 1.

¹⁹⁷ Isto, str. 4, 5, 6 i 7.

¹⁹⁸ Isto, br. 25, 29. srpnja 1992., str. 1.

¹⁹⁹ Isto, str. 9, »Svaka mu čast!«. Potpis Ml. Pavković.

²⁰⁰ Isto, br. 26.

²⁰¹ Isto, str. 2, »Europa, stidi se!«

sti.«²⁰² Predstavljao je to pucanj u prazno, jer u broju, koji se pokazao i posljednjim, nije bilo niti jedne ozbiljnije političke teme, dok se jedini tekst s nekim polemičkim nabojem odnosio na svađu u Upravnom odboru Kluba 117. brigade, jer su se neki međusobno nazivali »KOS-ovcima«. Ostale su teme oslikavale ljeto na Šoderici, stanje u pčelinjacima i predstojeće radove u vinogradu. Nijedan tekst nije govorio o HDZ-u. U listu su bile tek nepune dvije stranice reklama, uz i nadalje prikrivanu nakladu i remitendu, što je značilo da je uspio naum vladajućih da list kontinuiranim pritiscima na oglašivače, prvenstveno veće tvrtke, doživi i financijski kolaps. Bilo je jasno da je *Podravski tjednik* izgubio svrhu i motiv svoga postojanja.

6. ZAKLJUČAK: DEMOKRACIJA KAO DOZVOLA ZA DIFAMACIJU

Koprivnica je početkom 1990-ih godina bila jedan od rijetkih gradova u kojima su se snažno osjećala medijska previranja koja su dolazila iz hrvatske metropole. Bilo je to razdoblje u kojima su se zbog ubrzanog propadanja kuće *Vjesnik* preko noći gasile etablirane tiskovine, pogotovo tjednici, a pojavljivao se cijeli niz novih privatnih medijskih projekata. To više nisu mogli biti tipični informativni listovi, točnije ono što se kolokvijalno nazivalo »ozbiljnim novinarstvom«, već prema zapadnim nakladničkim modelima počinje razdoblje tabloida, što je bio zajednički nazivnik za sveprisutno žutilo i senzacionalizam. Najpoznatiji od njih, *Slobodni tjednik* predvođen Marinkom Božićem, postao je uzor koprivničkim zagovornicima tabloidizacije. Činilo se da je taj uređivački profil ponajbolji model za veliku čitavnost, samim tim i dobru zaradu, ostvareno isključivo na tržištu.

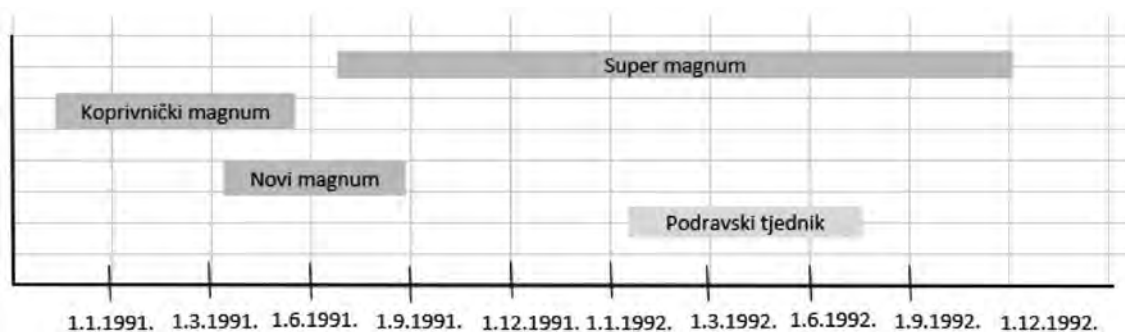
U prosincu 1990. koprivnički Centar mladih, izdanak bivše omladinske organizacije, pokrenuo je u ritmu mjesečnika *Koprivnički magnum*, prvi lokalni tabloid. Središnje figure tog, ubrzo i još dva tabloida, bili su Mladen Pavković kao glavni i Vladimir Kostjuk kao grafički i foto urednik, inače medijski profesionalci. List je trajao vrlo kratko, jer je već nakon tri broja došlo do razlaza između izdavača i redakcije, tako da je preostale brojeve uređivala mlada i zanatski neosposobljena ekipa koja nije imala šanse za tržišni opstanak. *Koprivnički je magnum* u Pavkovićevom mandatu nastojao poštivati svu tabloidnu praksu, od političkih provokacija, produciranja afera i razračunavanja s njima odbojnim osobama s javne scene pa do erotskih, često i pornografskih, fotografija i tekstova te niza zabavnih sadržaja. Isprva je bila u listu kao medijskom osvježenju bilo zadovoljavajuće oglašavanje, ali se to zbog postepene zasićenosti, sve težih gospodarskih okolnosti izazvanih agresijom na Hrvatsku, ali i izravnim političkim pritiscima, postupno smanjivalo. Četvrti tabloid u nizu, *Podravski tjednik*, zato je imao vrlo ozbiljnih problema s prikupljanjem reklamnih sadržaja. Čini se da je *Koprivničkom magnumu* presudila nespremnost političkih struktura na radikalnu kritiku, koja je često išla i na osobne razine.

Sličnu je sudbinu doživio i drugi tabloid spomenutog dvojca, *Novi magnum*, iza kojeg je kao nakladnik stala koprivnička medijska kuća *Glas Podravine*. Gledano iz čitalačkog ugla, bi je zacijelo i najinteresantniji koprivnički tabloid, koji je zadržao sve karakteristike ono prvog, ali je prikupio veći broj suradnika proširio tematski okvir, uz već uobičajeno provociranje institucija i pojedinaca. To je, međutim, opet kratko trajalo, samo pet brojeva, jer su kadrovske promjene u *Glasi Podravine*, kad je vladajući HDZ čvrsto preuzeo kontrolu nad lokalnim tjednikom. Tabloid se u nije mogao uklopiti u model poželjnih i nepoželjnih tema i osoba, kakve čitalačka publika dotad nesputanog tabloida ni ne može prihvatiti, pa je *Novi magnum* već u srpnju 1991. nestao s kioska.

Veću pozornost nije zasluživao treći tabloid, *Super magnum*, iako je trajao 15-ak mjeseci, do prosinca 1992., jer je to bio samo jednako neuspješni nastavak onog neinventivnog dijela izlaženja *Koprivničkog magnuma*. Centar mladih kao nakladnik opet je inzistirao na nepolitičkim i nekonfliktnim sadržajima, tako da je tabloid bio okrenut životnim sudbinama i svakovrsnim fenomenima i bizarnostima. Lako je bilo vidljivo da list puno više energije ulaže u prikupljanje oglasa nego u pripremu sadržaja.

Četvrti Pavkovićev tabloid, koji se na naslovnici formalno deklarirao kao »nezavisne novine«, puno je kompleksniji medijski slučaj, vrijedan svakovrsnih analiza. Imao je privatnog nakladnika, koji se tim

²⁰² Isto, br. 27, 12. kolovoza 1992., str. 1., potpis Uredništvo.

Grafikon 1. Vremenski slijed izlaženja koprivničkih tabloida: prosinac 1990. – prosinac 1992.

poslom nikad nije bavio. Bitnije je od toga da je list baštiniu onu najkontroverzniju i najmračniju stranu svog već spominjanog uzora *Slobodnog tjednika*. Većinu ideologiziranih tekstova, pogotovo ultranacionalističkog i revizionističkog karaktera, kao i bezobzirnih difamiranja javnih osoba, uz neskrivenu odbojnost prema pojedinim institucijama i strankama, mahom su pisali anonimni autori pod pseudonimima. Nerijetko je to sličilo nekom osvetničkom pohodu grupe gnjevnih i frustriranih autora, čije je izvorište bilo još u zbivanjima u Hrvatskom proljeću, jer se opet okupilo jezgro iz tada partijskim nalogom ugašenog omladinskog lista *Susreti*.

U *Podravskom je tjedniku* objavljen niz tekstova koji bi u pravnim kategorijama bili tipični primjeri netolerancije i govora mržnje, čak i pozivi na produbljanje međunacionalnih sukobljavanja i progone nepodobnih. Zbog toga su bile i lako razumljive brojne prijetnje tužbama proskribiranih osoba, na što je redakcija odgovarala jadikovkama zbog navodnog progona »novinarskih sloboda«. Bilo je tu i infantilnog poigravanja pojedinim temama, gdje je bilo bitno nešto »ruknuti«, kako je to govorio urednik »Ferdo Prikraj«, a tek se naknadno otkrivalo što je zapravo bit i pozadina pojedinih isprovociranih senzacija. Pojedinci iz uredništva na kolovoškim su izborima 1992. pokazali osobne političke ambicije, koje su na biralištima doživjele potop. Time su demonstrirali da ipak nisu »nezavisne novine« pa je nakon 27 tiskanih brojeva sudbina lista bila zapečaćena.

Tabloidi kao proizvod, zacijelo i jedan od produkata desetljećima prisutne populističke svijesti, ipak nisu nestali s koprivničke medijske scene. Treba upozoriti da je još krajem listopada 1991. u okviru koprivničke 117. brigade tandem Pavković-Kostjuk pokrenuo vojno glasilo *Gardist*, koje je izlazilo do 1993. Iako je trebalo biti informativnog karaktera, financirano i besplatno dijeljeno prema netržišnim pravilima, ono je također imalo tabloidni karakter. Posebno je to došlo do izražaja kad su se u njemu počeli pojavljivati tekstovi koji su bez ikakvih skrupula i zanatskih pravila pokušavali difamirati iste one osobe koje su bile omiljene mete spomenutih koprivničkih tabloida.

Koprivnica je nakon Domovinskog rata imala još nekoliko privatnih medijskih projekata. Nijedan od njih nije bio u tolikoj mjeri tabloidno uređivan kao spomenuti listovi iz 1990-ih godina. *Podravski list*, koji se pojavio 2001., u osnovi je bio i ostalo informativni, ali je imao razdoblja, pogotovo u drugoj polovici tog desetljeća i početkom idućeg, kad je zabavne sadržaje u tabloidnom predlošku kombinirao s grubim političkih razračunavanjima. Krajem 2008. isti je privatni nakladnik pokrenuo i *Domaći list* kao tipični tabloid, obiteljski usmjeren, što je trajalo samo tri mjeseca. Nova je varijanta toga nekoliko godina kasnije bio *Mali podravski*, čiji se tabloidni format poklapao i s načinom uređivanja, gdje se nije bježalo ni od političkog senzacionalizma. No, ni on se nije održao, u čemu je važnu ulogu imao i objektivni trend opadanja naklada i marketinških prihoda svih tiskovina. Danas na koprivničkom tržištu nema tabloida, ali tabloidni pristup dominira na većini lokalnih portala.

IZVORI

1. Digitalna zbirka »Koprivnička kulturna baština« Knjižnice i čitaonice »Fran Galović« (<http://library.foi.hr/zbirke/koprivnica/index.php?page=novine>):

2. *Koprivnički magnum* (1990.-1991.)
3. *Novi magnum* (1991.)
4. *Podravski tjednik* (1992.)
5. *Glas Podravine* (1990.-1992.)
6. *Susreti* (1971.)
7. Zbirka lokalnih tiskovina u Muzeju grada Koprivnice:
8. *Super magnum* (1991.-1992.)

SUMMARY

Tabloids did not appear as a commercial form of media in Koprivnica until the beginning of the 1990s. Then, in just two years, from December 1990 to December 1992, as many as four tabloids appeared: *Koprivnički magnum*, *Novi magnum*, *Podravski tjednik* and *Super magnum*. The first three had the same editor-in-chief and narrow editorial core, as well as a very similar politicized way of editing, but with three different publishers. The latter, on the other hand, was completely focused on fun and oddities. All the tabloids were relatively short-lived, because yellowness and sensationalism encountered many opponents, primarily in political structures. Due to the pressure on the publishers, along with the limited editions of these papers, it was not possible to ensure stability of exposure, especially since none of the newsrooms had full-time journalists. Among the aforementioned tabloids, *Podravski tjednik* stood out due to its exceptional level of ideologization, ultra-nationalism and brutal confrontations with dissenters, where hate speech was not spared. Due to the political ambitions of its editors, it suddenly disappeared from newsstands after the parliamentary elections in August 1992. The tabloid approach was noticeable in some other later Koprivnica newspapers, such as *Domaći list* and *Mali Podravski*, and today such a way of working is present in most Koprivnica portals.

HRVATSKI ČLANOVI CARSKOG I KRALJEVSKOG GENERALSKOG STOŽERA IZ PODRAVINE U PRVOME SVJETSKOM RATU

CROATIAN MEMBERS OF THE IMPERIAL AND ROYAL GENERAL MILITARY HEADQUARTERS FROM PODRAVINA IN THE FIRST WORLD WAR

József PADÁNYI

Nacionalno sveučilište za javne službe
Studij vojnog inženjerstva
Budapest, Mađarska
padanyi.joszef@uni-nke.hr

Primljeno / Received: 4. 9. 2022.

Prihvaćeno / Accepted: 29. 10. 2022.

Prethodno priopćenje

Preliminary communication

UDK / UDC: 355.48(497.5)“1914/1918”

355.093Bogat, S.

355.093Tišljár, M.

Tibor BALLA

Nacionalno sveučilište za javne službe
Budapest, Mađarska

SAŽETAK

Ova studija proučava životni put hrvatskih članova carskog i kraljevskog generalskog stožera u Prvome svjetskom ratu podrijetlom iz današnje Podravine. Autori sažimaju opća svojstva vojnih snaga i generalskog stožera Austrougarske monarhije tijekom prvoga svjetskog rata, po tom čitatelju predstavljaju rezultate detaljne analize podataka životopisa, dobivenih povijesno statističkim i sociološkim metodama za 13 hrvatskih generala sa najvišim činovima iz elite austrougarskog generalskog stožera, od ukupno 1200 pripadnika. Konačno predstavljaju životopis Stephana Freiherr Bogata von Kostanjevac und Panos počasnog generala pješaštva, kao i Michaela Freiherr Tišljara von Lentulis počasnog generala pješaštva, s osvrtom na njihovu djelatnost tijekom prve svjetske kataklizme.

Ključne riječi: austrougarski generalski stožer, hrvatski generali, Podravina, Stephan Bogat, Michael Tišljár

Keywords: Austro-Hungarian corps of generals, Croatian generals, Podravina, Stephan Bogat, Michael Tišljár

SVOJSTVA CARSKE I KRALJEVSKE VOJNE SILE I GENERALSKOGA STOŽERA U PRVOME SVJETSKOM RATU

Godina 1867. je kao rezultat nagodbe stvorena Austrougarska monarhija. Naredne je godine došlo do reforme vojnih snaga, koja je utjelovljena u novim zakonima o vojnim snagama. U razdoblju dualizma glavnu kohezivnu snagu imperije su predstavljale vojne snage sačinjene od kopnenih trupa i zajedničke ratne mornarice. Uz udruženo zapovjedništvo, jedinstvo vojnih snaga u zajedničkoj vojsci su osiguravali skupa carski-kraljevski, kao i k.u.k. njemački zapovjedni i službeni jezik odomaćen pri ratnoj mornarici, jedinstveno naoružanje, oprema, pravila i oznake činova pojedinih rodova vojske. Iznimku je predstavljao jedino mađarski, odnosno hrvatski službeni jezik, odora i tekst zakletve u mađarskoj Kraljevskoj Vojsci, koja je u Mađarskoj smatrana nacionalnom vojnom silom. Prije 1914. austrougarski su vojnici sudjelovali u svega nekoliko manje značajnih oružanih akcija, stoga su se vojne snage carstva u trenutku izbijanja Prvoga svjetskog rata našle pred najvećim izazovom u svojoj povije-

sti. U kolovozu 1914. nakon mobilizacije, oružanim snagama od 3,2 milijuna pripadnika, razvrstanim u šest armija, 2 armade bojnih brodova, 1 flotilu krstarica i 2 torpedne flotile udruženim u ratnu mornaricu sa oko 34.000 pripadnika nominalno je zapovijedao vladar, kao najviši vojni zapovjednik. U praksi ovom su vojnom silom upravljali izuzetno visoko obrazovani, generali (odnosno admirali), koji su utjelovljavali jednu vrstu svemonarhijskog duha, kao i vjernost prema monarhiji i njenom vladaru. U njihovim je redovima služilo i veći broj poznatih i nadarenih generala hrvatskog podrijetla.

Kopnena vojska raščlanjena na tri glavna dijela (s oko 450.000 mirnodopskih pripadnika, raspolažući sa vojnim kadrom od 1,8 milijuna, zajednička carska i kraljevska vojska dopunjavana sa cjelokupnog područja monarhije, u mirnodopskom razdoblju je imala oko 30.000 vojnika, pored toga i 200.000 vojnog osoblja. Generalski stožer Mađarske Kraljevske Vojske sastavljene od vojnika novačenih sa područja povijesne Mađarske podrazumijevajući i Hrvatsku i njoj adekvatne austrijske jedinice, carsko-kraljevski Landwehr sa 45.000 pripadnika, kao i kraljevskog narodnog ustanka, u početku bilježenog samo formalno, a početkom svjetske kataklizme aktiviranog i Landsturma, novačenih iz pokrajina preko rijeke Lajte je bio jedinstven. Časnike, koji su dostigli čin generala bojnika¹ vladar je imenovao carskim i kraljevskim generalima, iz službi u zajedničkoj vojsci su ih nevezano razmještali u mađarsku ili austrijsku vojsku, i obrnuto.

Generalski je stožer u društvenoj strukturi carstva oduvijek zauzimao istaknuto mjesto. I unutar časničkog zbora su smatrani elitom, sačinjavali su jednu vrlo složnu instituciju, naime u razdoblju prvoga svjetskog rata u profesionalnoj i pričuvnoj vojsci dualističke države su sačinjavali svega jedan do dva posto časničkog fonda (u različitom omjeru iz godine u godinu).

HRVATSKI PRIPADNICI AUSTROUGARSKE GENERALSKE ELITE I VELIKI RAT

Elitu generalske elite generalskog zbora Monarhije od oko 1200 pripadnika je sačinjavalo 178 generala sa najvišim činovima (general-pukovnici, brigadni generali, generali pješništva i konjički generali, kao i armijski generali). U nastavku – temeljem analize raspoloživih životopisa generala² povijesno statističkim i sociološkim metodama – kratko prikazujemo, sa kakvim su zapovjednim iskustvima, društvenim zaleđem i pripremljenošću raspolagali 13 generala³ hrvatskoga podrijetla u generalskoj eliti dualističke monarhije u vrijeme Velikoga rata.

¹ Tijekom Prvog svjetskog rata u Austrougarskoj kopnenoj vojsci postojali su sljedeći generalski činovi: general-bojnik (na čelu brigade od 6-8000), general-pukovnik (na čelu divizije 15-2000), u istoj klasi činova general pješništva, general konjice i general-bojnik - potonje pri topništvu i tehničkih jedinica - (na čelu korpusa ili vojske od 30 do 40.000), general zbora - od svibnja 1915. - (na čelu vojske od 100 do 200.000), general (na čelu armijske skupine od stotina tisuća.). Izvor: Deák 1993, 29.

² Izvor: Balla 2010, nadalje Balla 2018.

³ Stephan Bogat, Freiherr von Kostanjevac und Panos počasni general pješništva, Svetozar Borojević von Bojna general, Maximilian Csicsserics von Bacsány general pješništva, Anton Lipošćak general pješništva, Stephan Freiherr von Ljubičić general zbora, Nikić János počasni general pješništva, Viktor Simon von Njegovan počasni general pješništva, Paul Freiherr Puhallo von Brlog general-pukovnik, Johann Ulrich Gaudenz Dietegen Graf von Salis-Seewis general zbora, Stephan Freiherr Sarkotić von Lovćen general-pukovnik, Lukas Šnjarić general pješništva, Michael Freiherr Tišljar von Lentulis počasni general pješništva, Emil Freiherr Woinovich von Belobreska počasni general pješništva. (Iako je nacionalni pravopis prezimena generala bila točno naznačena u shematizmima izdanim zajedničkoj vojsci, sva su imena prevedena na njemački.) Utvrđivanje nacionalnosti generala težak je zadatak. Pogotovo što znamo da je cijeli carski i kraljevski časnički i opći fakultet karakterizirao nadnacionalni, nedostatak nacionalnog identiteta, a vojne snage su prema tome bile ravnodušne. Za izražavanje nacionalne samosvijesti časnička karijera u vojsci nije pružala nikakve mogućnosti.

Prema sustavu koji smo razvili, pripadnicima hrvatske nacionalnosti se mogu smatrati oni koji su rođeni u Hrvatskoj i bili su Hrvati, osim toga, govorili su hrvatski barem u prihvatljivoj mjeri, a ime im je zvučalo hrvatski, i službovali su uglavnom u hrvatskim (mađarskim) dopunjenim i/ili postrojbama Mađarske kraljevske vojske, te u Glavnom stožeru. Temeljem ispunjavanja ovih glavnih kriterija Hrvatima se može smatrati 7,3% (13 osoba) elite austrougarskog generalskog stožera u Prvom svjetskom ratu. General Svetozar Borojević, možda najpoznatiji i najviše rangirani predstavnik hrvatskih generala, o čijem hrvatskom identitetu svjedoči ne samo podrijetlo već i cjelokupna časnička karijera.

Imajući u vidu slična istraživanja, obavili smo sljedeće analize:

- Podatci o podrijetlu i obitelji.
- Vjerska, školska – svjetovna i religijska – izobrazba, znanje jezika.
- Vojna karijera, s osobitom pozornošću na najviši dostignuti čin i položaj, na umirovljenje, na ulogu u prvom svjetskom ratu.
- Sudjelovanje u ratovima i vojnim operacijama, dodijeljena odlikovanja, titule i činovi.
- Literarna djela.
- Vrijeme i mjesto smrti, pokop.

U velikoj su većini 13 hrvatskih generala iz generalske elite nosili hrvatska imena. Među njima je samo jedna osoba, brigadni general Paul Freiherr Puhallo von Brlog 1889-te promijenio svoje prezime sa Puhalo na Puhallo.

Glede vremena rođenja generala hrvatskog podrijetla se može reći, da su svi došli na ovaj svijet u vrijeme Habsburške monarhije, po tom u godinama postojanja Austrougarske monarhije. Godine rođena spadaju u razdoblje u godinama od 1851. do 1865. i pokazuju srazmjerno veliko rasipanje. Među njima su trojica rođena godine 1855., dvojica godine 1851. i u godini 1856. a 6 osoba su u različitim godinama ugledali sunčevo svjetlo unutar navedenog razdoblja od 15 godina.

U vrijeme izbijanja prvog svjetskog rata trojica su generala napunila već 60. godinu života, 9 od njih su bili u svojim pedesetim godinama a 1 osoba još nije imala niti 50 godina.

Mjesto rođenja svrstanih u generalsku elitu sa hrvatskim podrijetlom je u svakom slučaju poznato. Iznimku predstavljaju tri osobe, ostali su svi rođeni na području Hrvatske ili u nekom pograničnom području. Od 13 naselja 3 su gradovi a 10 su općine.

Proučavajući obiteljsko stanje hrvatskih generala može se reći, da su sa 3 iznimke svi bili oženjeni i sukladno običajima toga vremena, zasnovali su obitelj. Niti jedan od njih se nije rastao, niti je postao udovac. Općenito se može reći, da su bračne partnere sebi birali iz istoga društvenog sloja, iz koje su i sami potjecali. Sklapanje braka ispod ili iznad ranga nije bilo svojstveno. Većina su njihovih bračnih partnera imala građansko ili malograđansko, intelektualno obiteljsko zaleđe srednjega sloja. Vojni su se časnici u prosjeku ženili 10 godina kasnije negoli drugi pripadnici muškoga roda u Monarhiji.⁴

Od Hrvata iz generalske elite vojske monarhije izuzev trojice neoženjenih generala, svima se rodilo dijete u braku. Proučavajući broj djece, možemo utvrditi, da nije dostigao uobičajen broj za to vrijeme. Obično su odgaja po 1-2 djeteta, prosječan broj djece po obitelji generala je iznosio 1,84.

Proučavajući podrijetlo, to jest zanimanje očeva hrvatskih pripadnika generalske elite, dobili smo odgovor na pitanje iz kojih društvenih skupina i slojeva potječu generali. Kao rezultat istraživanja općenito se može utvrditi, da velika većina njih (12 osoba) potječe iz srednje klase. Vjerojatno je obiteljsko zaleđe imalo ulogu u tome, što su osobe obuhvaćene istraživanjem sebi odabrali profesionalnu vojnu karijeru.⁵ Među njima je sedmorici otac bio carski-kraljevski časnik, a po jednom od njih je bio vojni

⁴ U vojsci Habsburške monarhije je bio strogo ograničen broj onih časnika, kojima su odobravali zasnivanje obitelji. Časnici su mogli stupiti u brak samo sa takvom ženskom osobom, koje nisu predstavljale teret za državnu riznicu, pored toga nisu dovodile u opasnost ugledni društveni položaj i dostojanstvo časničkog reda. Od 1750. je zahtijevana uplata bračnog pologa, takozvane kaucije (novac, državna obveznica sa prinosom, vrijednosni papir, posjed zemlje ili druga vrijedna nekretnina) u državnu riznicu, čije su kamate redovito isplaćivali bračnim partnerkama i na taj su se način mogli skrbiti za udovu časnika. Što je jedan časnik ima niži čin, zahtijevan je utoliko veći polog. 1887-te je povećan iznos pologa, međutim brak je dozvoljen većem broju časnika, nego ranije: u redovnim pukovnijama zajedničke vojske se mogla oženiti jedna četvrtina jedinice, od časnika u glavnom stožeru polovica časnika starijih od 30 godina. Prema uredbi izdanoj 1907. mogla se oženiti polovica časnika vojne jedinice, međutim poručnici su kao polog trebali uplatiti 60.000 kruna (po prilici oko trideset prosječnih temeljnih godišnjih primanja), a bojnici po 30.000 kruna (peterostruko godišnje primanje). Od časnika sa činovima višim od bojnika nije zahtijevana uplata pologa. Izvor: Deák 1993, 178-179. Bračni polog je pretežito uplaćivala obitelj nevjeste, time se uspjelo postići, da se što veći broj časnika priženi u imućnije obitelji. U vojsci je polog postao obavezan tek 1887-te, što je u slučaju jednog časnika starog 30-40 godina predstavljalo 40-60.000 kruna, međutim nije bio ograničen broj domobranskih časnika. Izvor: Hajdu 1999, 245-247., 271.

⁵ U obiteljima srednjega sloja usmjeravanje djece ja vojnoj službi je općenito predstavljalo način za napredovanje na društvenoj ljestvici ili osiguranje uzdizanja ili očuvanja već dostignute razine. Izvor: Balla 2010, 28.

građevinski predstojnik, graničar, civil, trgovac, porezni inspektor, odnosno zemljinoradnik. Vojni časnici skupa sa graničarem i vojnim službenikom sačinjavaju preko dvije trećine (9 osoba), a civilno podrijetlo bezmalo jednu četvrtinu (3) u kasnijem podmlatku hrvatskih generala.

Uzimajući u razmatranje vjersku pripadnost hrvatskih generala, koji su dostigli više činove možemo utvrditi, da među njima nalazimo predstavnike triju uobičajenih vjera u Monarhiji. U krugu hrvatskih generala se u manjoj mjeri oslikava vjerska raznolikost i raspodjela u carstvu, naime 76,9% njih (10 osoba) su bili sljedbenici rimokatoličke vjere. Na drugom je mjestu pravoslavna vjera (2 osobe), a na trećem mjestu sa jednim zastupnikom su grkokatolici. Razloge za prekomjernu zastupljenost rimokatoličke vjere možemo pronaći u dominantnom značaju ove vjere unutar monarhije.⁶

Od 13 osoba jedino je jedna, Emil Freiherr Woinovich von Belobreska počasni general pješaštva promijenio svoju vjersku pripadnost, koji je 1896. prešao sa pravoslavne na rimokatoličku vjeru.

Istražujući školsku spremu kasnijih hrvatskih generala možemo reći, da poznavajući raspoložive podatke, slika je veoma raznolika. Od civilnih obrazovnih ustanova 4 su osobe završile gimnaziju, prije vojne karijere. Od vojnih obrazovnih i odgojnih ustanova 3 osobe su završile graničarsku vojnu školu ili školu pukovnije, 4 osobe višu vojnu realnu školu u Mährisch Weisskirchenu, 2 osobe u istoj ustanovi vojnotehničku školu. 3 su osobe završile višu vojnu odgojnu ustanovu, 2 nižu vojnu odgojnu ustanovu a 1 osoba vojni kolegij u Sankt Pöltenbenu.

Promatrajući razne tipove vojnih škola možemo utvrditi, da je najveći broj njih svoje studije završio u nekoj od časničkih obrazovnih ustanova. Više od dvije trećine (9) kasnijih hrvatskih generala je temelje vojno-časničke službe stekao na jednoj od vojnih akademija oružanih snaga Habsburške monarhije (Vojna akademija Marije Terezije u Wiener Neustadtu, Vojno-tehnička akademija u Beču, vojna akademija Ludovika). Neku od dočasničkih škola monarhije (ova je tip škole uglavnom educirao zapovjednike trupa za jedinice) su završile ukupno 4 osobe.

Tijekom vojne karijere hrvatskih generala presudnu su ulogu imale obrazovne ustanove, koje pružaju viši stupanj izobrazbe. Carski i kraljevski zapovjedni stožer je od 1852. funkcionirao u Beču, školu, koja je pružala najviši stupanj vojne izobrazbe, carsku i kraljevsku Vojnu školu je završilo 70%, to jest 9 kasnijih hrvatskih generala, a dvojica su uspješno završili također strukovni tečaj, koji pruža stožernu izobrazbu, viši topnički tečaj u Beču. Njih su nakon kraće probne službe obično premjestili u stožerno tijelo.

Od 9 generala, koji su završili vojnu akademiju sedmorica su završili i Vojnu školu u Beču, 2 su sa tek kadetskom izobrazbom kasnije završili stožernu stručnu školu. Što znači da su oni, koji su završili vojnu akademiju dobili značajnu mogućnost za pristup u glavni stožer i da završe karijeru kao generali.

Od 13 hrvatskih generala 4 su osobe kao nastavnici sudjelovali u izobrazbi zapovjednog stožera monarhije (na carskoj i kraljevskoj Vojnoj školi u Beču, kao na višem tehničkom i topničkom tečaju, također u Beču), János Nikić na Vojnoj akademiji Ludovika, a 3 su osobe su kao nastavnici sudjelovali u izobrazbi časničkog podmlatka u pješačkim kadetskim školama.

Među znanjem jezika hrvatskih generala iz generalske elite monarhije i njihovog službovanja u carskoj i kraljevskoj vojsci, odnosno u mađarskoj vojsci se iskazuje uska povezanost.⁷ Općenito se može utvrditi, da su svi hrvatski generali bili u stanju tijekom karijere komunicirati na najmanje četiri jezika, 4-6 su jezika koristili aktivno ili od slučaja do slučaja. Tri su osobe na nekoj razini koristile 4,

⁶ Tijekom karijere hrvatskih generala vjerska pripadnost uopće nije bila od presudnog značaja.

⁷ Nakon 1868. u carskoj i kraljevskoj vojsci (drugim imenom zajedničkoj), odnosno u mađarskoj Kraljevskoj vojsci većina časnika su pored njemačkog, odnosno mađarskog službenog i zapovjednog jezika bili prisiljeni sa svojim vojnicima, podređenima kontaktirati na najmanje jednom drugom jeziku. Časnici jedne transilvanijske zajedničke pukovnije su pored njemačkog trebali poznavati i rumunjski i mađarski jezik, a često puta i koristiti te jezike. Prihvaćeni minimum je predstavljala kvalifikacija sukladno potrebama službe (pretpostavljala je poznavanje 150-200 najznačajnijih izraza, uz pomoć kojih je časnik mio u stanju komunicirati sa svojim vojnicima). Poznavanje jednog ili više jezika pukovnije je trebalo dokazati pred jednim povjerenstvom, koje se sastalo u roku od tri godine od početka službovanja časnika pri jedinici. Ukoliko nije položio ispit, dobio je dvije godine odlaganja, ali ako je i tada ispit bio neuspješan, iz razloga nepodobnosti nije unaprijeđen. Izvor: Deák 1993, 130.

pet osoba 5, tri osobe 6, jedan general 7, a jedan 8 jezika. Većina njih su na dva jezika na savršenoj razini govorili i pisali. Ostale su jezike savladali u krugu obitelji, eventualno nakon 1868. obavljajući službu u pukovnijama zajedničke vojske sa mješovitim etničkim sastavom i kao jezik pukovnije (materinski jezik najmanje 20 posto osoblja jedne pukovnije) su koristili tijekom svakodnevne komunikacije sa podređenima.⁸

Službeni i zapovjedni jezik vojske monarhije njemački, svi su govorili savršeno. Devet je osoba savršeno, a 4 sukladno potrebama službe su razumjeli i koristili hrvatski jezik. Pored njemačkog i hrvatskog jezika – koje su svi razumjeli i koristili u svakodnevnom službenom kontaktu i u privatnom životu – jezik koji su najviše koristili je bio francuski, koji je bio obvezan predmet u vojnim školama, a u 19. stoljeću rado korišten u civilnom društvu, taj je jezik razumjelo 11 osoba (6 dobro, 3 po potrebi a 2 osobe donekle). Mađarski jezik, koji je u mađarskoj Kraljevskoj vojsci (pored hrvatskog) korišten kao službeni i zapovjedni jezik jedna je general koristio savršeno, a 7 osoba sukladno službenim potrebama. Talijanski jezik je jedan general koristio na visokoj razini, a jedan po potrebi. Jedna je osoba dobro govorila engleski. Češki, odnosno slovački jezik su podjednako koristile po 3 osobe sukladno službenim potrebama ili po potrebi. Rumunjski, rutenski, poljski i slovenski su podjednako koristile po 2 osobe sukladno službenim potrebama ili po potrebi.

Proučavajući vojno napredovanje i raspodjelu najviših vojnih činova, koje su dostigli možemo utvrditi, što je viši čin, manji je njihov broj. Od svih proučavanih generala najveći broj (5 osoba) je imao čin počasnog generala pješaštva na kraju svoje karijere, iza njih slijede generali pješaštva (3 osobe), pa logorski generali i brigadni generali, po 2 osobe, generale je zastupao jedino Svetozar Borojević.

Tijekom svoje vojne karijere hrvatski su generali u najnižem generalskom činu vojsci monarhije, čin brigadnog generala dostigli u prosjeku sa u dobu od 50 godina, a najviši čin koji su dostigli (pocasni general pješaštva – general) prosječno sa 59 godina.⁹ Nakon 1918. samo je jedna osoba, Csicsics Miksa unaprijeđen, sa 76 godina 1941. u brigadnog generala.¹⁰

Općenito se može reći, da su časnici sa stožernom izobrazbom brže napredovali na ljestvici. Bezmalob svaki od proučavanih generala, 11 osoba je imalo stožernu izobrazbu.

Unapređenja u mirnodopskom razdoblju nakon 1868. su upriličena 1. svibnja i studenoga, po redoslijedu činova. U carskoj i kraljevskoj zajedničkoj vojsci prijedlog vladaru je podnosio zajednički ministar rata, a u Vojsci ministar obrane. Za bojnika su imenovani oni časnici, koje su smatrali dostojnim za to, da svoju karijeru okončaju kao brigadiri ili generali, pored toga su uspješno završili odgovarajući pripremni tečaj. U slučaju nekoliko časnika unapređenje je odgođeno za jednu godinu, ukoliko se njihova izobrazba i zapovjednička praksa nije dokazala dovoljnom ili nisu naučili jezike pukovnija, ili im je karakter prosuđen nezrelim.

U zajedničkoj vojsci i u Vojsci su svake godine na tzv. jesenskim vježbama prosuđivali i podobnost časnika za predviđenih za unapređenje, što je uglavnom predstavljalo zapovjedništvo nad višim organi-

⁸ Balla 2010, 32.

⁹ Mogućnost brzog postizanja vojne karijere u oružanom snagama je postojala jedino za pripadnike vladarske dinastije i nekoliko obitelji nadvojvoda i kneževa. Nakon 1868. u Vojsci je napredovanje bilo srazmjerno lakše, na pr. u 1980-tim godinama poručnik, koji je završio Ludoviku nakon 9 godina je mogao postati satnik, pretekavši tempo unapređenja carskih i kraljevskih časnika. Premještaj u mađarsku Vojsku je za časnike bilo povoljno, naime u većini slučajeva to predstavljalo unapređenje odmah, ili u roku od nekoliko mjeseci.

Vrijeme čekanja u slučaju natporučnika je bilo obično 4-5 godina, u satnika 4-6, bojnika 6-10, pukovnika 3-4 i brigadira 3-6 godine. Jedan časnik trupe je za oko 30 godina službe dostigao čin brigadira, a njegov kolega u stožeru je već nakon 20-25 godina mogao postati stožerni brigadir.

Minimalno vrijeme čekanja je bilo različito i pri raznim rodovima vojske, tako je prosječna starosna dob brigadira pješaštva iznosila 51,8 godina, pri konjici 46,2 godina a stožernog brigadira 45,6 godina, topničkog brigadira 55 godina. Izvor: Hajdu 1999, 217-218.

Vjerska ili nacionalna pripadnost nisu imali nikakvu ulogu u formiranju časničke karijere. Ključ brzoga napredovanja u vrijeme postojanja monarhije su bile školska izobrazba i završavanje tečajeva usavršavanja višega stupnja. Oni koji su završili neku vojnu akademiju, imali su više mogućnosti za stupanje u Vojnu školu, a po tom u stožer, odakle su konačno izlazili kao generali. Izvor: Deák 1993, 234-235.

¹⁰ Balla 2010, 106.

zacijskim jedinicama, trupama ili korpusima od uobičajenoga. Predstojnici su strogo ocjenjivali njihove učinke, što je moglo utjecati na unapređenje ili izostanak unapređenja časnika.¹¹

Tijekom vojnih operacija ili tijekom prvoga svjetskog rata se pojavljuju znatna odstupanje, naime značajan broj njih je dobilo vanredno unapređenje za svoje ratne zasluge na frontu ili u zaleđu. Ovaj se drugi slučaj mogao primijeniti ne samo za pokazanu hrabrost na bojištu, već i temeljem osobnih kvaliteta i djela. Po prijedlogu povjerenstva za vrjednovanje vladar je pojedinačno odobravao ovakva unapređenja.¹²

Najviši položaj, koji su hrvatski generali postigli na bojištu je bio zapovjednik armijske skupine (Borović), zapovjednik vojske (Puhallo), i zapovjednik korpusa (3 osobe), i položaj zapovjednika pješake divizije (5 osoba). Sedam generala je službovalo u raznim položajima u zaleđu u zadnjem razdoblju karijere, tako su 3 osobe bile vojni zapovjednici gradova, 1 osoba zapovjednik glavnog stožera, 1 osoba čelnik pokretnog ispitnog povjerenstva mađarskog ministra obrane, 1 osoba carski i kraljevski žandarmerijski nadzornik, a 1 je general bio ravnatelj bečkog carskog i kraljevskog Vojnog arhiva.

Hrvatski su generali tijekom svoje karijere naizmjenično zauzimali operativne časničke zapovjedničke položaje i položaje u glavnom stožeru. Na sljedeći su način bili zastupljeni u pojedinim rodovima vojske: 10 osoba pri pješastvu, dvojica pri topništvu, a 1 osoba je svoju vojnu službu započela pri tehničkoj jedinici. 12 je osoba svoju časničku karijeru započelo pri carskoj i kraljevskoj vojsci, a János Nikić pri mađarskoj Kraljevskoj vojsci.

Tijekom časničke i generalske karijere u carskoj i kraljevskoj vojsci i također u mađarskoj Kraljevskoj vojsci, odnosno vojnim je jedinicama tijekom svjetske kataklizme je zapovijedalo 6 osoba, pored službovanja u zajedničkoj vojsci 3 su osobe bili i zapovjednici carsko-kraljevskog korpusa Landwehr. Stephan Sarkotić je podjednako služio i u zajedničkoj vojsci, u carsko-kraljevskom Landwehr i u mađarskoj Kraljevskoj vojsci. Pored službovanja u zajedničkoj vojsci Michael Tisljar je bio i nadzornik carsko-kraljevske policije, a Lukas Šnjarić je bio u službi pri bosansko-hercegovačkim pukovnijama, odnosno žandarmeriji.

Među generalima je general pješastva Lukas Šnjarić služio najdulje vrijeme – do umirovljenja više od 48 godina – neprekidno.

Od hrvatskih generala nitko nije nastavio službovanje u vojsci neke od država nasljednica monarhije. Premda je Miksa Csicsericis unaprijeđen, ali radi starosti nije praktički služio u vojnim snagama hrvatske države za vrijeme drugoga svjetskog rata.

Svi su hrvatski generali sudjelovali u prvom svjetskom ratu, od njih 4 osobe bez prekida aktivno do kraja, a devetorica su bili u službi tek neko vrijeme. Ovi su drugi ili bili na dopustu uz naknadu za pričuvnu službu ili su bili oslobođeni i tek nakon nekoliko vremena su dobili novi raspored, neki su stavljani u pričuvu i nisu dobivali nove zadaće ili su umirovljeni još prije završetka rata. Među generalima 4 njih su za vrijeme rata služili na nekom od bojišta, 2 samo u zaleđu a 7 osoba su služile i na frontu i u zaleđu.

Vojna karijera hrvatskih generala je okončana umirovljenjem. Osam generala je umirovljeno 1. siječnja 1919., 3 sa najvišim generalskim činovima (2 brigadna generala i 1 general) 1. prosinca 1918., a 2 osobe još prije završetka kataklizme (János Nikić 12. prosinca 1915., a Michael Tišljár 1. veljače 1917.). U vrijeme umirovljenja najmlađi među njima je bio Miksa Csicsericis sa 53 godine, a najstariji Lukas Šnjarić i Emil Woinovich, koji su u vrijeme umirovljenja već imali preko 67 godina.¹³ Na žalost sudbina generala nakon raspada monarhije je neznatno ili uopće nije sljedljiva.

Više od polovice hrvatskih pripadnika generalske prvoga svjetskog rata (7 osoba) je sudjelovalo prije 1914. u nekoj od vojnih operacija, odnosno osvajačkih pohoda Habsburške monarhije, a 6 osoba

¹¹ Balla 2010, 39.

¹² Deák 1993, 212.

¹³ Iznos mirovina je bio diferenciran ovisno o zadnjem dostignutom činu i odgovara primanju u zadnjoj godini aktivne časničke službe. Za primjer počasni general pješastva i konjički general, kao i logorski general su nakon 40 godina službe dobivali mirovinu u iznosu od 16.800 kruna.

nije imalo ratna iskustva, prije 1914.¹⁴ Od ratova i pohoda prije 1914. među generalima su trojica bili sudionici vojnoj opsadi Bosne i Hercegovine 1878, međutim svega su dvojica sudjelovala i u bitkama, jedna je osoba doduše bila nazočna, ali nije osjetio miris baruta. U gušenju ustanka 1882. u južnoj Dalmaciji i Hercegovini su također sudjelovala tri kasnija generala, od njih su dvojica sudjelovali u bitkama. Bacsányi Csicseric Miksa je kao pukovnik u rusko-japanskom ratu 1904-1905. bio raspodijeljen u glavno sjedište carske ruske vojske kao austrougarski vojni ataše, bio je nazočan u nekoliko većih bitaka toga rata, kao promatrač.

Darovitost i stručne zasluge hrvatskih pripadnika austrougarske generalske elite su bili priznati brojnim odlikovanjima. Od odlikovanja Habsburške imperije i Austrougarske monarhije najveći broj njih je posjedovalo odlikovanja i ordene za vrijeme provedeno u službi (uobičajeno 25, 30, 40 godine), odnosno za jubileje vladara, za vojne pohode ili sudjelovanje u mobilizaciji (I-III. Vojne časničke značke, Jubilarna spomen medalja oružanih snaga (1898), Vojni jubilarni križ (1908), Mobilizacijski križ 1912-1913.), kao i za ratne i civilne zasluge. Za vojne su zasluge zaslužnima najčešće dodjeljivani Križ za vojne zasluge, Red cara Leopolda, Red carske željezne krune, Orden za vojne zasluge, razni stupnjevi Reda cara Franje Josifa, Vojni orden, za civilne zasluge tijekom prvoga svjetskog rata Zvijezda za zasluge Crvenog križa sa vojnim ukrasom, razne klase Počasne značke Crvenog križa.

Prihvaćanje i nošenje dodijeljenih inozemnih odlikovanja je bilo vezano za odobrenje vladara Habsburške monarhije. Dodjele su obavljene prigodom najrazličitijih događanja i obrazloženja, tako na primjer inozemnim vladarima, državnici, političarima, vojnim izaslanstvima u Austrougarskoj, ili posjet časnika, generala u pratnji austrougarskog vlada ili prestolonasljednika inozemstvu, a tijekom svjetskoga rata sudjelovanje u zajedničkim vojnim akcijama i ofanzivama sa njemačkim, bugarski, turskim saveznicima, sve su to bile prigode za dodjelu odlikovanja zaslužnima, što se odvijalo uzajamno sa državama Središnjih sila.

Od austrougarskih ordena dodjeljivanih za zasluge III. klasu Reda carske željezne krune su dobile svih 13 osoba, II. klasu su dobili njih 8, a I. klasu 6 osoba, Vojni orden njih 6, brončani Orden za vojne zasluge 8, srebrni Orden za vojne zasluge 1, austrijski Križ viteškoga reda cara Leopolda 11, Veliki križ toga reda 2, prvi klasu istoga reda 2, zapovjednički križ 1, Vojni križ za zasluge (prije 1914.) 9, I. klasu križa za vojne zasluge 2, II. klasu 5, razne stupnjeve austrijskog Reda cara Franje Josifa 4, I. klasu Počasne značke Crvenog križa 8, Zvijezdu za zasluge Crvenog križa 1, Spomenicu Bosne i Hercegovine je dobila 1 osoba. Svetozar Borojević je kao general dobio Križ viteškoga i zapovjedničkog reda Marije Terezije, a pored toga je čak u dva navrata dobio Veliku vojnu spomenicu. Glede inozemnih odličja najveći broj njih (9) su dobili njemačka odlikovanja, 4 generala turska, 3 osobe bugarska, 3 osobe perzijska, 3 generala rumunjska, 2 osobe ruska, a po 1 osoba liechtensteinsko, papino, norveško, španjolsko, belgijsko, crnogorsko i francusko odlikovanje su mogli nositi na svojim odorama. Dvojica generala (Viktor Njegovan i Nikić János) uopće nisu dobili inozemna odlikovanja.

Blizu dvije trećine hrvatskih generala (8) su nosili mađarsku ili austrijsku plemićku titulu naslijeđenu od obitelji ili dobivenu od vladara carstva.¹⁵ Ukupno 7 su osoba nosile mađarsku plemićku titulu, njih 6 sa mađarskim plemićkim prvim imenom. 1 je osoba posjedovala austrijsku plemićku titulu i prvo

¹⁴ Vojska carstva je u razdoblju od 1867. do 1914. preživjela jedno od najduljih mirnodopskih razdoblja tijekom svojega postojanja, časnici tijekom dugoga niza decenija nisu imali mogućnosti dokazati svoju podobnost na ratištu. Na velikim godišnjim vojnim vježbama, općenito provedenim po dobro uvježbanim shemama, bezmalo nisu imali mogućnosti uvježbavati suvremen borbene situacije i u praksi upoznati promjene na području borbenih vještina.

¹⁵ Nakon 1868. oni koji su proveli 30 godina u aktivnoj službi i sudjelovali su najmanje u jednoj bitci ili ratu stekli su pravo na plemićku titulu. Drugi su časnici su za dosjelu plemićke titule trebali dokazati 40 godina bespriječnog službovanja. Sve to je značilo, da je dotični časnik već bio blizu umirovljenja. Izvor: Deák 1993, 200-201.

Uporaba plemićke titule je bila vezana uz potvrdni postupak, u slučaju poznatih obitelji sa visokim titulama to nije bio zahtjev. Časnici su zvanično titulu dobivali besplatno, a u praksi su trebali platiti najmanje 120-150 forinti, mogli su odabrati svoje plemićko prvo ime, po tome gdje su rođeni (na pr. Paul Freiherr Puhallo von Brlog), gdje su ratovali u boju (na pr. Stephan Freiherr Sarkotić von Lovćen), ili sjedište svoje pukovnije. Izvor: Balla 2010, 35.

ime. Mađarsku, odnosno austrijsku barunsku titulu su nosile po 3 osobe, a austrijsku grofovsku titulu je nosio 1 general. Istinsko dostojanstvo unutarnjeg tajnog savjetnika su dobila 8 generala, a general Boro-
ević je raspolagao i sa titulom vlasnika pukovnije, počasnog građanina, počasnog doktora, kao i mar-
šalskom palicom.

Približno polovica od 13 proučavanih hrvatskih generala, njih 6 su dali svoj doprinos razvoju tadaš-
nje vojne znanosti, naime uz njihovo se ime vezuje i veći broj pisanih djela, koja su svjetlo dana ugledala
uglavnom na njemačkom ili manjim dijelom na mađarskom jeziku. Svih 6 generala su imali sto-
žernu izobrazbu i kvalifikaciju. Općenito se može reći, da su uglavnom časnici, koji su službovali u
glavnom stožeru osjećali u sebi poticaja ka pisanju vojno-znanstvenih članaka ili djela. Uz imena ostalih
7 hrvatskih generala se ne vezuju nikakve publikacije.

Analizom vremena smrti hrvatskih generala iz carske i kraljevske generalske elite prvoga svjetskog
rata smo otkrili, da ti datumi spadaju u razdoblje od 1920. do 1948. i pokazuju veoma veliko rasipanje.
Svi su umrli u tri desetljeća nakon prvoga svjetskog rata, devetorica od njih u desetljeću od 1920. do
1930. Svega su dvojica umrli u istoj godini (1930.). U dobu od 60 do 70 godina je umrlo 6 generala,
od 71 do 802 godina 5 osoba, a od 81 do 83 godine 2 osobe. prosječna starost u vrijeme smrti je bila 72
godine. Najmlađi od njih je umro Viktor Njegovan sa 60 godina, a kao najstariji Miksa Cserecsics je
prešao počivati u drugi svijet u starosti od 83 godine. Istražujući raspodjelu mjesta smrti možemo utvr-
diti, da su od 13 naselja svi gradovi. U Austriji 6 (5 u Beču, 1 osoba u Klagenfurtu), u Kraljevini Srba,
Hrvata i Slavena 3 (2 osobe u Zgrebu, 1 u Karlovcu), U Jugoslaviji 3 (2 osobe u Zagrebu, 1 osoba u
Novom Sadu), a 1 jedan je general umro u Rumunjskoj. Većina njih su napustili red živih uslijed pri-
rodne starosti, nitko od njih nije doživio nasilnu smrt.

Kao sažetak može se reći, da su hrvatski generalni najvišeg ranga u kopненоj vojsci Austrougarske
za vrijeme Velikoga rata služili aktivno tijekom cijelog trajanja rata ili samo u jednom njegovom dijelu.
Uglavnom su bili u dobi od 50-60 godina starosti, većinom su bili rimokatoličke vjere, bili su oženjeni
i imali su obitelj. Glede podrijetla, pretežito potječu iz srednjega sloja iz obitelji intelektualaca, završili
su vojnu školu (akademiju, kadetsku školu) i stožernu stručnu u školu. Govorili su više jezika (2-5),
posjedovali su plemićku titulu, naslijeđenu ili stečenu. Također su posjedovali brojna visoka odlikova-
nja monarhije ili inozemna, ratna iskustva nisu imali, tek neznatno. Tijekom karijere su podjednako
stekli stožerno i zapovjedničko iskustvo pri trupama, najveći broj njih je ratovao na ruskom, balkan-
skom i talijanskom frontu, kao carski i kraljevski, odnosno mađarski kraljevski zapovjednici trupa.
Dvojica su služili isključivo u zaleđu, sedmorica naizmjenično u zaleđu i na frontu, šestorica njih su
objavili i vojno-znanstvena djela. Ukupno desetorica njih su rođeni na području današnje Hrvatske,
svega četvorica njih su nakon prvoga svjetskog rata živjeli u Hrvatskoj i petorica su preminuli tamo
nakon svjetske kataklizme u 2-3. desetljeću.

Hrvatski generali, koji su dostigli najviše vojne činove, samim tim su zauzimali i najznačajnije
položaje, imali su značajnu ulogu u tome, što je mnogo nacionalna vojska carstva do kraja ostala jedin-
stvena, obično se dobro držala na frontovima, a početkom studenog 1918. je ratovala još i tada, ka je
Monarhija kao državna formacija već prestala postojati.

Uspomenu na njih čuva hrvatska i mađarska, kao i svjetska historiografija.

PRIPADNICI AUSTROUGARSKE GENERALSKE ELITE PODRIJETLOM IZ PODRAVINE

U nastavku prikazujemo kratak životopis dvojice carskih i kraljevskih generala hrvatskoga podrije-
tla iz elite Monarhije, podrijetlom iz regija susjednih sa Podravinom, koji su stekli slavu i za svoj su
zavičaj vezani sa tisući niti.

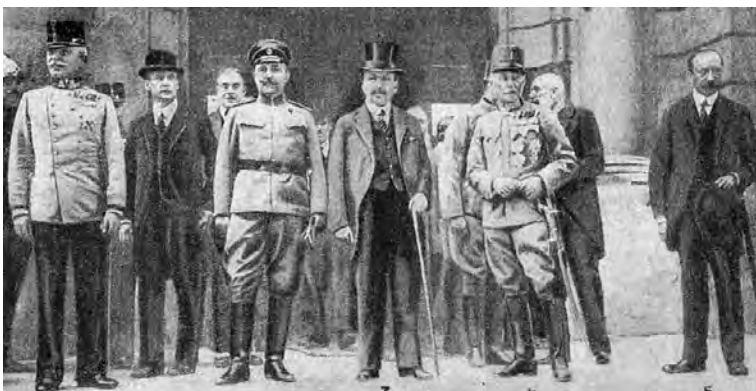
Stephan Freiherr Bogat von Kostanjevac und Panos, kasnije počasni general pješaštva, rođen je
19. srpnja 1855. godine u Varaždinskoj graničarskoj oblasti u naselju Miholanec (danas Miholjanec) u
obitelji rimokatoličke vjere. Prema dokazima zvaničnog ocjenjivačkog lista – koji je tijekom postojanja
Monarhije vođen za svakoga časnika – otac mu je ima građansko podrijetlo.

Nakon studija na graničarskoj vojnoj školi u Mitrovici između 1872 i 1874 završio je carsku i kraljevsku kadetsku školu o državnom trošku sa dobrim rezultatom.¹⁶

Dne 1. rujna 1872. vojnu je karijeru započeo kao desetnik u carskoj i kraljevskoj pješачkoj pukovniji pod vojno-evidencijskim brojem 16. stacioniranoj u Zagrebu. 1. studenog 1874. je imenovan za kadeta i istodobno premješten u 69. carsku i kraljevsku pješaku pukovniju, gdje je službovao približno 23 godine. U pukovniji je službu započeo u Ragusi u Dalmaciji. 1. svibnja 1875. je u jedinici unaprijeđen u poručnika. 21. srpnja 1878. je kao imenovani časnik satnije službovao pri pukovniji u Mostaru, a po tom od 6. studenog 1878. u Stolcu. Pošto je njegova jedinica, 69. carska i kraljevska pješaka pukovnija sudjelovala u opsadi Bosne i Hercegovine od strane austrougarskih snaga, stoga je poručnik Bogat također bio sudionik okupacijskim operacijama od 29. srpnja do 17. listopada 1878., međutim tijekom vojne operacije nije sudjelovao u bitkama.

Od 1. svibnja 1879. je sa jedinicom bio stacioniran a Zagrebu, a od 1. travnja 1882. u Bijeljini, a od 1. lipnja 1879. do 20. rujna 1883. je bio u službi intendantskog zapovjednika pukovnije. U međuvremenu je 1879-80. završio konjički tečaj, a od 1. do 18. travnja 1880. željeznički tečaj (tren), oba sa uspjehom. 1. svibnja 1880. je u jedinici unaprijeđen u natporučnika. 1. rujna 1882. je na osam godina sa pukovnijom otišao na drugu lokaciju, konkretno u mađarski glavni grad, Budimpeštu. Od 21. rujna 1883. je obavljao dužnost časnika satnije u 69. carskoj i kraljevskoj pješачkoj pukovniji u Budimpešti. 1. svibnja 1888. je unaprijeđen u satnika 2. klase što je istodobno značilo i imenovanje za zapovjednika satnije. 1. studenog 1889. je uz zadržavanje položaja zapovjednika satnije unaprijeđen za satnika 1. klase u 69. zajedničkoj pukovniji, pored toga je djelovao i kao časnik za naoružanje u Budimpešti. 5. listopada 1890. je sa jedinicom premješten u Székesfehérvár, gdje je nastavio djelovati kao zapovjednik satnije. Od 19. srpnja 1891. je svoju službu na čelu satnije obavljao u novom garnizonu u Beču, po tom od 24. rujna 1893. u Wöllersdorfu, a od 1. rujna 1894. ponovo u Budimpešti. Od 29. kolovoza 1895. je kao zapovjednik satnije služio u naselju Avtovcu. 1896-te je pored položaja zapovjednika satnije djelovao i kao zapovjednik kordona u naselju Čemerno, a kao zapovjednik kolodvora u naselju Fojnica.

Nakon uspješnog svladavanja propisanog časničkog ispita 1. svibnja 1897. je unaprijeđen u bojnika istodobno je postao zapovjednik 4. bojne 69. carske i kraljevske pješake pukovnije u Beču, a po tom od 1. siječnja 1900. u transilvanijskom Szászvárosu, od 1. rujna 1900. u Marosvásárhelyu. 1. studenog 1901. je unaprijeđen u pukovnika, nadalje dobio je imenovanje zapovjednika 4. bojne 70. carske i kraljevske pješake pukovnije u Travniku, a od 1. svibnja 1904. u garnizonu u Petrovaradinu. 29. kolovoza 1904. premješten u mađarsku Kraljevsku vojsku, koja je predstavljala drugu liniju kopnenih snaga: vladar Monarhije ga je imenovao zapovjednikom 26. pješake pukovnije stacionirane u Karlovcu. 1. svibnja 1905. je imenovan u brigadira u položaju zapovjednika brigade. 18. veljače 1910. je postavljen na generalski položaj u zapovjedništvu Mađarskog VII. vojnog okruga u Zagrebu, gdje bojnai Svetozar Boroević služio pod izravnim zapovjedništvom general-pukovnika zapovjednika okruga. 14. studenog 1910. je unaprijeđen u prvi generalski čin, uveden u austrougarskim oružanim snagama u generala bojnika na položaju u Zagrebu. 9. studenog 1910. je postao zapovjednik 84. pješake brigade Mađarske vojske stacionirane u Osijeku.

Slika 1. General Stephan Freiherr Bogat von Kostanjevac und Panos na lijevom rubu slike (izvor: Tolnai Világlapja 1918 srpanj-rujan)

¹⁶ Kriegsarchiv Wien, Qualifikationsliste Stephan Bogat, 224. kutija

Slika 2. general Stephan Freiherr Bogat von Kostanjevac und Panos, u činu general-pukovnika (izvor: zbirka Balla Tibora)

Dne 29. ožujka 1914. je imenovan za zapovjednika carske i kraljevske 1. pješačke divizije stacionirane u Sarajevu, a 1. svibnja 1914. na tom položaju unaprijeđen u čin general-potpukovnika. Nakon izbijanja prvog svjetskog rata, od 1. kolovoza 1914. je zapovijedao 1. pješačkom divizijom carske i kraljevske vojske na balkanskom ratištu. Od 29. svibnja 1915. na talijanskom ratištu, ponovno otvorenom za Monarhiju, ratovao sa svojom divizijom, pod zapovjedništvom generala pješaštva bojna Svetozara Boroevića, koji je vodio 5. austrougarsku vojsku. 11. prosinca 1915. je uz pričuvnu naknadu poslan na dopust.¹⁷ Od 1. siječnja 1916. do kraja prve svjetske kataklizme je u položajima u Hrvatskoj mogao obogaćivati svoje sposobnosti: bio je vojni zapovjednik i zapovjednik grada u Budimpešti.

1. kolovoza 1917. je ponovno aktiviran na svojem položaju. 10. kolovoza 1917. ga je austrougarski vladar imenovao za počasnog generala pješaštva. 1. siječnja 1919. je slično kao brojni drugi generali umirovljen u Budimpešti. O njegovoj daljoj sudbini nema raspoloživih izvora.¹⁸

Slično kao i drugi časnici, tijekom vojne časničke i general-ske karijere u raznim dijelovima kopnenih oružanih snaga podunavske monarhije se tijekom svakodnevnih kontakata služio sa više jezika. Na njemačkom i hrvatskom je savršeno govorio i pisao, na mađarskom sukladno potrebama službe, a

rumunjski je govorio po potrebi.

Njegova darovitost i zapovjedničke sposobnosti su priznati i dodjeljivanjem brojnih austrougarskih odlikovanja. 1878-te je dobio Vojnu medalju, 1. rujna 1897. III. klasu Vojne časničke značke, 2. prosinca 1898. Jubilarni spomenicu oružanih snaga, 19. studenog 1903. Križ za vojne zasluge, 2. prosinca 1908. mu je dodijeljen Vojni jubilarni križ. 15. travnja 1909. je dobio III. klasu Austrijske carske željezne krune, 6. rujna 1912. II. klasu Vojne časničke značke, 11. lipnja 1913. Mobilizacijski križ za godine 1912-136., 14. listopada 1914. je stekao II. klasu Austrijske carske željezne krune sa vojnim vijencem (nakon toga sa mačevima). 5. veljače 1915. II. klasu Vojne časničke značke sa vojnim vijencem (nakon toga sa mačevima sa vojnim vijencem (nakon toga sa mačevima), 8. studenog 1915. Brončano vojno odličje na vojnoj traci (nakon toga sa vojnim vijencem i mačevima), 11. siječnja 1917. Počasnju značku Crvenog križa I. klase sa vojnim vijencem, 27. svibnja 1918. mu je dodijeljen Veliki križ austrijskog cara Franje Josifa sa vojnim vijencem. Od inozemnih odlikovanja je 5. siječnja 1890. od vladara dobio odobrenje za nošenje odličja IV. klase Perzijskog sunca i Reda lava, a 26. studenog 1917. II. klase Njemačkog (Pruskog) željeznog križa.

Izravni pretpostavljeni u službi general-bojnika Bogata, general-pukovnik Svetozar Boroević je u karakterizaciji godine 1911. o njemu istakao, da je izvanredan konjanik, vješt je u upravljanju trupama, pouzdan je u dosljedan, brigadu kojom zapovijeda rukovodi sa pravilnim bojnim prosuđivanjem, jasnim i energičnim zapovijedima. Smatrao je, da je Bogat na tadašnjem položaju, kao zapovjednik 84. pješačke brigade veoma podoban.

Oženio se 1905-te, u braku mu se rodio jedan sin. Ovo to vrijeme nije baš bilo popularno, naime svojstvenim se može reći obiteljski model sa mnogo djece.

¹⁷ Časnike, koje je vojno reviziono povjerenstvo proglasilo djelomičnim invalidima sa polovicom plaće poslali na dopust od najviše jedne godine (dopust sa pričuvnom naknadom). Jedna dio je vraćen u aktivnu službu, ili u službu sa manjim opterećenjem. U slučaju potpukovnika Bogata je primijenjeno ovo drugo.

¹⁸ Vojno-povijesni arhiv Budimpešta, Časnički matični kartoni 3227/1890 (István Bogát)

12. travnja 1913. je dobio mađarski plemićki naslov i plemićko prvo ime Kostanjevički, 11. kolovoza 1917. drugo ime Panoski, 17. listopada 1918. mu je vladar dodijelio titulu baruna.

Stephan Bogat je preminuo 21. svibnja 1923. u Zagrebu, vjerojatno mu se tamo nalazi i vječno počivalište.¹⁹

Michael Freiherr Tišljar von Lentulis, kasnije počasni general pješništva rođen je 16. rujna 1853. u naselju Virje, koje je tada bilo dio Varaždinske vojne graničarske oblasti, koja je postojala od 16. stoljeća. Otac je bio rimokatoličke vjere, poljoprivrednik.

Od 1868. do 1871. je sa izvanrednim rezultatom završio carsku kraljevsku graničarsku pukovnijsku školu u Bjelovaru, a po tom od 1871. do 1873. zagrebačku carsku pješačku kadetsku školu sa odličnim rezultatom, u godinama između 1881–1883. pak stručnu školu budućih stožernih časnika, bečku carsku i kraljevsku Vojnu školu, također sa veoma dobrim rezultatom.²⁰

Vojnu časničku karijeru je započeo 20. kolovoza 1871. kao desetnik u 16. carskoj i kraljevskoj pješačkoj pukovniji u Bjelovaru. 16. ožujka 1872. je unaprijeđen u čin skupnika, a u jedinici je 6. listopada 1872. unaprijeđen u čin počasnog narednika zapovjednika voda. 1. prosinca 1873. je u Bjelovaru postao pripremni nastavnik u školi pukovnije. 1. ožujka 1874. je imenovan za kadetskog dočasnika, a 1. svibnja 1874. je unaprijeđen u poručnika u bjelovarskoj jedinici. 1. studenog 1874. je imenovan za nastavnika matematike i povijesti u carskoj i kraljevskoj pripremnoj školi 7. pješačke brigade u Trstu. 14. kolovoza 1878. je vraćen u svoju jedinicu, u 16. carsku i kraljevsku pješačku pukovniju u Bjelovaru. Bio je sudionik vojne opsade Bosne i Hercegovine od strane austrougarskih trupa, štoviše 5. rujna 1878. je sudjelovao u jednoj bitci kod planine Paklenica. 6. rujna 1878. je raspoređen u operativni ured 2. carske i kraljevske vojske, i djelovao je kao izvršni časnik pri sarajevskom carskom i kraljevskom glavnom zapovjedništvu. U međuvremenu, 1. studenog 1878. je unaprijeđen u čin natporučnika. Od 16. veljače 1879. je kao pripadnik prekobrojnog vojnog osoblja sudjelovao u civilnoj upravi novoosvojenih okupiranih pokrajina, bio je državni retoričar pri bosansko-hercegovačkoj upravi, pored toga je djelovao i kao zapovjednik okruga u Sarajevu. Od 14. prosinca 1880. je služio u 69. carskoj i kraljevskoj pješačkoj pukovniji Székesfehérváru. Nakon uspješnog završetka Vojne škole u Beču, sukladno običajima toga vremena odmah je postavljen na položaj u zapovjednom stožeru: od 14. studenog 1883. bio je stožerni časnik 38. carske i kraljevske pješačke brigade u Češkoj u Budweis.

Dne 1. studenog 1885. je unaprijeđen u satnika prve klase, istodobno je započeo službovanje u zapovjednom odjeljenju stožera 24. carske i kraljevske pješačke divizije u Galiciji u Przemyslu. 26. travnja 1888. je premješten u zapovjedni stožer XIII. carske i kraljevske divizije u Zagrebu. 16. listopada 1889. je premješten u Beč, gdje je u Zemljopisnom uredu carskog i kraljevskog stožera započeo svoje službovanje. 18. travnja 1892. je imenovan za načelnika stožera 35. carske i kraljevske pješačke divizije u Klužu. 1. svibnja 1892. (nakon uspješno položenog propisanog časničkog ispita) je na tom

Slika 3. Michael Freiherr Tišljar von Lentulis
(izvor: https://www.europeana.eu/hu/item/92062/BibliographicResource_1000126122533)

¹⁹ Balla 2010, 82-83.

²⁰ Kriegsarchiv Wien, Qualifikationsliste Michael Tišljar 3509. kutija

Slika 4. Michael Freiherr Tišljár von Lentulis počasni general pješaštva (izvor: zbirka Balla Tibora)

Slika 5. Grob generala Michaela Freiherr Tišljár von Lentulisa u Beču (izvor: MG Harald Pöcher)

godina, čiji je garnizon do kraja bio u Dalmaciji u Zadru. 1. studenog 1892. je preuzeo zapovjedništvo u 2. bojne 22. zajedničke pješačke pukovnije. 1. svibnja 1895. je na tom položaju unaprijeđen u pukovnika. 1. kolovoza 1895. je postao zapovjednikom 3. bojne svoje pukovnije, a od 16. studenog 1895. kao prekobrojni stožerni časnik je službovao u stožeru svoje jedinice. Od 12. listopada 1897. je obavljao dužnosti zapovjednika 1. bojne pukovnije i 1. svibnja 1898. je unaprijeđen u brigadira. 7. srpnja 1898. ga je vladar imenovao za zapovjednika 71. carske i kraljevske pješačke pukovnije, koja je prvo premještena u Bratislavu, a nakon toga u Trencsén. U međuvremenu je 1899-te završio informativni streljački tečaj carske i kraljevske vojske u Bruck an der Leithau. 16. lipnja 1904. mu je povjereno zapovjedništvo 58. carske i kraljevske pješačke brigade stacionirane u Reichenbergu. 13. srpnja 1904. je imenovan za stvarnog zapovjednika 58. carske i kraljevske pješačke brigade, također u Reichenbergu. 1. studenog 1904. je istodobno dobio i generalski čin, koji pripada uz taj položaj, to jest postao je general-bojnik. 3. prosinca 1906. je imenovan za zamjenika carskog i kraljevskog žandarmerijskog nadzornika (nadležnog za austrijsku polovicu monarhije) u Beču, po tom 12. travnja 1907. na istom je mjestu imenovan za carskog i kraljevskog žandarmerijskog nadzornika. Na tom je položaju bio bezmalo deset godina i carskom glavnom gradu, u međuvremenu 1. svibnja 1908. je unaprijeđen u general-pukovnika, a 27. travnja u počasnog generala pješaštva. 1. veljače 1917. je zvanično umirovljen, nakon toga je je živio u Beču, prvo u XIII. okrugu na adresi Trautmansdorfstrasse 27., po tom od 1921. u XIII. okrugu na adresi Hietzinger Hauptstrasse 122.²¹

Njegove su zasluge tijekom karijere priznali dodjelom brojnih odličja. 16. veljače 1879. je dobio Vojnu medalju, 21. kolovoza 1897. III. klasu Medalje časničke službe, 2. prosinca 1898. je dobio Jubilarnu spomenicu oružanih snaga. 18. listopada 1902. je dobio III. klasu Austrijske carske željezne krune, 2. prosinca 1918. Vojni jubilarni križ, 21. rujna 1909. Austrijski carski Viteški križ reda Leopolda. 21. kolovoza 1911. mu je dodijeljena II. klasa Medalje časničke službe, 4. lipnja 1915. I. klasa Austrijske

²¹ Kriegsarchiv Wien, Grundbuchsblatt Diverse 810. kutija, Kriegsarchiv Wien, Versorgungsamt 1761. kutija

carske željezne krune sa vojnim vijencem, 26. listopada 1916. I. klasa Počasne značke Crvenog križa. Imao je i veći broj inozemnih odlikovanja: 30. rujna vladar mu je odobrio nošenje II. klase Ordena za vojne zasluge Velikoga vojvodstva Mecklenburg-Schwerin, 2. rujna 1917. Velikoga križa bugarskoga Reda Svetoga Aleksandra.

Dne 22. svibnja 1908. je von Lentulis dobio austrijsku plemićku titulu i prvo, a 4. siječnja 1917. i austrijsku titulu baruna.²²

Kao što je bilo uobičajeno u vojsci monarhije, znao je komunicirati na više jezika, njemački i srpsko-hrvatski je savršeno govorio i pisao, dobro je govorio francuski i talijanski, a po potrebi slovački jezik. U karakterizaciji nadređenog iz 1908. je istaknuto, da je dobar konjanik, hrabar, odlučnoga karaktera, taktičan i podoban je za obavljanje i reprezentativnih zadaća.

Dne 3. lipnja 1879. se oženio sa Marijom Isidorom Constanza Mascheket, U braku je rođena jedna kćer (30. srpnja 1880. Hilda) i tri sina (7. prosinca 1882. Milan., 19. srpnja 1884. Živko Ivan, i 3. prosinca 1887. Ivan Georg). Dvojica su sinova nastavljajući očevu zvanje odabrali vojnu časničku službu.

Dne 28. travnja 1922. je od upale pluća preminuo u Beču. Na vječni je počinak položen na groblju Ober St. Veit u XIII. okrugu carskoga grada 2. svibnja 1922.²³

LITERATURA

1. Balla 2010: Balla Tibor: Austrougarski generali Velikoga rata. Generali, brigadni generali, pješački i konjički generali, generali bojnici. Argumentum Kiadó. Budapest, 2010.
2. Balla 2018: Tibor Balla: Hrvatski generali najvišega ranga u austro-ugarskim oružanim snagama u prvim dvjema godinama Velikoga rata. In: Violeđa Herman Kaurić (Uredila): 1914. Prva godina rata u trojednoj kraljevini i austro-ugarskoj monarhiji. Zbornik radova. Matica Hrvatska, Zagreb, 2018. 233-251.
3. Deák 1993: Deák István: Bijaše jednom jedan časnički zbor. Društveno-politička povijest vojnih časnika Habsburške monarhije 1848-1918. Gondolat. Budapest, 1993.
4. Hajdu 1999: Hajdu Tibor: Časnički zbor i srednja klasa 1850-1914. Mađarski časnici Franje Josifa. Budapest, História – Povijesno-znanstveni institut Mađarske akademije znanosti, 1999.
5. Kriegsarchiv Wien, Qualifikationsliste Stephan Bogat, 224. kutija
6. Vojno-povijesni arhiv Budapest, Časnički matični kartoni 3227/1890 (Bogát István)
7. Kriegsarchiv Wien, Qualifikationsliste Michael Tišljár 3509. kutija
8. Kriegsarchiv Wien, Grundbuchsblatt Diverse 810. kutija (Michael Tišljár)
9. Kriegsarchiv Wien, Versorgungsamt 1761. kutija (Michael Tišljár)

ABSTRACT

The study analyses the career of Croatian members of the imperial and royal corps of generals, who served in the First World War and come from the neighboring regions of today's Podravina. The authors summarize the general characteristics of the Austro-Hungarian Monarchy's armed forces and the corps of generals during the World War I., then present the results of the detailed analysis - with use of the methods of historical statistics and sociology - on the biographical data of 13 highest ranking Croatian generals belonging to the elite of the Austro-Hungarian corps of generals, containing 1200 persons.

The authors finally publish the biographies of titular generals of the infantry Stephan Freiherr Bogat von Kostanjevac und Panos and Michael Freiherr Tišljár von Lentulis, and detailed their activities during the First World War.

²² Balla 2010, 306-307.

²³ Kriegsarchiv Wien, Grundbuchsblatt Diverse 810. kutija

KAKO JE MAĐARSKA VELIKAŠKA OBITELJ FESTETIĆ IZGUBILA SVOJE POSJEDE U HRVATSKOJ POSLIJE PRVOGA SVJETSKOG RATA

HOW THE HUNGARIAN NOBLE FAMILY FESTETIĆ LOST THEIR PROPERTIES IN CROATIA AFTER THE FIRST WORLD WAR

Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ

Zagreb, Anićeva 25

mira.kolar@zg.t-com.hr

Primljeno / Received: x. x. 2022.

Prihvaćeno / Accepted: x. x. 2022.

Pregledni rad / Review

UDK / UDC: 929.52Festetić

[332.2.021+ 332.26] (497.5)“1918/1929”(091)

SAŽETAK

Samuel i Eugen (Jenő) odnosno Tasilo Festetić bili su vlasnici dva velika imanja na području današnje Hrvatske do 1919 godine. Samuel je imao posjed Bajnski dvori kod varaždinskog Ivanca, a Eugen i Tasilo bili su vlasnici najvećeg dijela Međimurja s ratarском površinom od 27.000 jutara i još dosta zemlje koju su davali u zakup. Oba posjeda, kako prvi u Hrvatskom Zagorju, tako i drugi u Međimurju koje je do 1918 potpadalo pod uži teritorij Mađarske, bili su do 1918. izvrsno vođeni i kao takovi postali su poželjni mnogima. Pod prividom provođenja agrarne reforme započeta je 1919. podjela zemlje i prodaja drva, a isticanje da se agrarna reforma provodi u interesu naroda često je bila samo maska pod kojim se je pljačkao narod kroz kreditiranje odnosno zaduživanje. Nakon usitnjavanja Festetićevog posjeda nije od ranijeg posjeda ostalo ništa osim dvoraca, a u Bajnskim dvorima niti to jer su prilikom upada u dvorac pljačkaši Bajnske dvore i zapalili, te je time izostala mogućnost obnavljanja rada na posjedu. A sve je to činjeno po zakonskim uredbama i uz uključivanje više političkih faktora od kojih su korist izvukli i Pribičevići demokrati i neki Radićevci, ali ponajviše banke koje su upravljale ovim poslovima. Festetićevi kao strani državljani, austrijski i mađarski našli su se na udaru srpskih vlasti koje su kao prvi cilj u novoj državi nastojale eliminirati plemstvo koje je u prošlosti bilo nosilac hrvatske državnosti. Oba posjeda su izgubila značaj feuda, ali je Stjepan Radić promatrao Hrvatsko Zagorje i njegove plemićke posjede kao područje gdje su seljaci bili najskloniji prihvatu Hrvatske kao republike poistovjećujući time svoj interes s Radićevim republikanstvom do 1925 godine. No u sukobu s beogradskim režimom prevladao je postupak vlasti, koja je malo pomalo kršila republikanstvo u korist Karađorđevićeve monarhije raznim sredstvima, ne libeći se koristiti sva sredstva i lukavstva. Povezani ovim zajedničkim interesom za republiku seljaci Varaždinske županije i Međimurje bili od 1920. do 1927. najvjerniji glasači Stjepana Radića. Međutim Radićevo priznanje Vidovdanskog ustava i Karađorđevićeve monarhije djelovalo je na seljaštvo i umanjilo njihovu privrženost Hrvatskoj seljačkoj stranci premda ta privrženost nije nestala samo je bila potisnuta.

Građe o Festetićevim posjedima u Hrvatskoj je vrlo malo, a da li ima negdje drugdje građe nije istraženo, pa se u ovom radu pokušava na osnovu nekoliko pronađenih dokumenata opisati raspad ovih posjeda koje su držali Mađari, koji su bili izloženi politici dr. Pere Magdića, dr. Ivana Novaka i dr. Hinka Krizmana kao demokrata, ali i Hrvatskoj seljačkoj stranci koja je bila novčano a možda i stručno preslaba da provede ideje svog predsjednika i ideologa Stjepana Radića.

Ključne riječi: Samuel, Eugen i Tasilo Festetić, Hrvatska seljačka stranka, demokrati, Bajnski dvori, Međimurje, šume, agrarna reforma. 1918-1929.

Keywords: Samuel, Eugen and Tasilo Festetić, Croatian Peasant Party, Democrats, Bajnski dvori, Međimurje, forests, agrarian reform, 1918-1929

I. UVOD

Festetićeви se javljaju kao predijalci na posjedu zagrebačke biskupije u Kašini u 16 stoljeću, a onda ih nalazimo u Čakovcu od 1617.godine. Luka Festetić bio je špan (upravitelj) posjeda zagrebačkog biskupa u Vugrovcu kraj Zagreba, a od 1630. radi na biskupskom dobru u Dubravi i Gradecu u Križevačkoj županiji. Dne 26. studenog 1625. Luka i sinovi dobili su od kralja Ferdinanda plemićki list i grb što je proglašeno u Hrvatskom saboru 23. ožujka 1625. Lukini sinovi Stjepan, Pavle i Petar dobili su 1629. od kralja i posjede Pogančec i Grabrec te Raven, Pakaczian, Laurentochinu i Retkow u Križevačkoj županiji, a u drugoj polovini 17 stoljeća jedna grana obitelji nastanjuje se na zagrebačkom Gradecu. Utemeljitelj ugarske grane Festetić bio je Pavao Festetić koji je kao vojni zapovjednik u službi grofa Adama I. Batthyanyja zadužio kralja, te je ženidbom s Uršulom Bornemisza 1638. stekao posjed Tolnu u istoimenoj županiji po kojoj je taj dio obitelji i stekao pridjevak »de Tolna«. Ugarskim grofom za zasluge u vojnoj službi postao je Pavlov unuk Josip 1694.-1757. Sin njegovog brata Pavao Festetić (1725.-1782.) odbio je 1757.godine dužnost stalnog administratora za poslove Ugarske komore iz Požunu, ali je 1759. prihvatio položaj savjetnika u istoj Komori, postavši taj položaj 1762.i u bečkoj Dvorskoj komori, te ga spominje Baltazar Adam Krčelić u *Annuama*. Za zasluge u promicanju narodnog gospodarstva, posebice voćarstva i svilogojstva kraljica Marija Terezija dodijelila je 1772. Pavlu ugarsko grofovstvo. Njegov sin Juraj (1754.-1819.) osnovao je u Keszthelyu odgojni zavod Georgikon kao poljoprivrednu školu i prvi zavod za gospodarske i poljoprivredne stručnjake, koja djeluje do 1842 godine, a koja je utjecala i na osnivanje gospodarske škole u Križevcima 1860. godine. Juraj je 1791. kupio od grofa Althana koji je zaposjeo posjede Zrinskih gotovo cijelo Međimurje, te je tim veleposjedom i drugim posjedima Festetića u Mađarskoj upravljao Jurjev sin Ladislav (1786.-1846.).

Ladislav je 1832. kupio od obitelji Knežević posjed Svetu Helenu u okolici Čakovca. Bio je i kaptan Legrada. Stric Jurja Ludovik (1730.-1797.) došao je u posjed Brestovca u Požeškoj županiji, te je dao sredstva za osnivanje đačkog sirotišta u Požegi, a njegovi sinovi Augustin, Samuel i Dionizije dobili su 1857. austrijsko grofovstvo. Marija Festetić bila je udana za Pavla Draškovića II. (1844.-1889.), koji jr osnovao u Ludbregu podružnicu Gospodarskog društva, a njihov sin Pavle III. uspješno se prilagodio novom vremenu, u vremenu Kraljevine Jugoslavije, te je svoj posjed modernizirao i opremio strojevima, te se uspio održati zahvaljujući podsjećanju da je Janko Drašković bio autor uputa za poslanike u Požunu 1830. promovirajući jedinstveno trgovanje na području t.zv. Ilirije koji prostor je Srbija od Garašanina počela smatrati područjem velike Srbije. Međimurje je od Ladislava naslijedio sin Juraj (1815.-1883.), član magnatske kuće Ugarsko-hrvatskog sabora i veliki župan županije Zala, te član Ugarskog kraljevskog ministarskog vijeća od 1859. godine i nosilac drugih važnih dužnosti. On je osnovao 1855. dioničko društvo koje je osnovalo u Čakovečkom dvorcu Zrinskih tvornicu šećera koja je radila do 1870. godine. Dao je sagraditi i novi dvorac u Pribislavcu odakle se upravljalo ovim veleposjedom. Posjed Međimurje naslijedio je njegov sin Eugen (Jenö) rođen 1852. u Mađarskoj koji je umro prije završetka Prvoga svjetskog rata. Zadnji međimurski Festetić bio je Tasilo Festetić (1850.-1921.), čiji nasljednici su donijeli 1922. odluku da prodaju čitav posjed u Međimurju Slavoniji d.d. koja je tada imala sjedište u Zagrebu i koja je spadala među najveća drvena poduzeća u Jugoslaviji.¹ Tom prodajom izgubili su pravo da se kasnije na međunarodnom sudu u Den Haagu bore za veću odštetu zbog oduzimanja zemljišta agrarnom reformom.

Međimurje je prilikom popisa 31. siječnja 1921. imalo je 969,45 četvornih kilometara i 95.945 stanovnika sa 125 stanovnika na kvadratni kilometru, čime je bilo jedno od najnaseljenijih područja u

¹ RADAUŠ, Tatjana, Festetić, *Hrvatski biografski leksikon, sv.4, Zagreb 1998, str. 191-192.* HORVAT, Rudolf, *Povijest Međimurja, Varaždin 1907, 293-297.*

novoj državi, koja je imala prosječnu gustoću od 45 stanovnika na četvorni kilometar. Na području Međimurja tada je živjelo 94.000 Hrvata i 617 Slovenaca, a Mađara je bilo 1800 i Nijemaca 310, a Židova je bilo 736, pa je Međimurje spadalo među krajeve s najvećim postotkom čistih Hrvata. Pišući ovo o Međimurju prof. Josip Modestin je napisao da u Međimurju žive ljudi vesele čudi, koji rado idu na sastanke i vole međimurske popijevke, a govore kajkavskim narječjem čime su blizi Slovencima².

Držeći Međimurje u posjedu više od dva stoljeća obitelj Festetić ili Feštetić deklarirala se je kao dio i ugarskog i austrijskog plemstva, čime su poslije Prvoga svjetskog rata postali strani državljani, a i inače u Hrvatskoj je i domaćem plemstvu oduzeto pravo korištenja plemićkih titula a onda i oranice i šume od čijih su plodova živjeli. Festetićeve su gospodarili Međimurjem a i Bajnskim dvorima načinom dobrog i štedljivog gospodara, a provodioci brze i loše osmišljene agrarne reforme su provodili nad posjedima takovu pljačku uz rastjerivanja osoblja da su onemogućili obnovu rada na tim posjedima. Raspad Festetićevog carstva obavljen je kroz sječnu šuma i prodaju drva na europskom tržištu, dok su plodne oranice ponuđene privatnicima po relativno niskim cijenama ili su im zemljišta dana u jednogodišnji, a onda i trogodišnji zakup. Pri tome su dakako imali mnogo posla odvjetnici, pa su i dr. Pero Magdić, i dr. Ivan Novak i osobito dr. Hinko Krizman, koji je u dva navrata bio ministar agrarne reforme stekli velika bogatstva. Dr. Hinko Krizman izgradio je jednu od najljepših vila u Kolodvorskoj ulici u Varaždinu koja je uništena bombardiranjem u Drugom svjetskom ratu, pa je propala i važna dokumentacija iz njegove kancelarije vezana uz agrarnu reformu.

Na slučaju Festetić pokazala se nedjeljivost gospodarstva od politike. Varaždinska županija s gradom Varaždinom je zajedno s Međimurje činila do izbora 1925. jednu izbornu jedinicu. Na izborima 1920. bilo je registrirano u toj jedinici oko 400.293 stanovnika, i imala je pravo na 13 narodnih zastupnika koji su se trebali izabrati na izborima za Konstituantu tj. Ustavotvornu skupštinu krajem 1920 godine. Međutim 19. ožujka 1919. počelo je djelovati Privremeno predstavništvo u Beogradu koje je imalo 291 poslanika i koje je donosilo uredbe i propise za cijelu državu, obećavajući da će buduća južnoslavenska država biti demokratska i zasnovana na pravednim zakonima ali u suštini su promovirali ideju centralističke monarhije pod dinastijom Karađorđevića. Preko Ministarskog savjeta objavljene su *Prethodne odredbe za pripremu agrarne reforme*, koje su važile samo za Hrvatsku, Slavoniju i Vojvodinu i kojima je započeo veliki napad na oduzimanje zemlje vlasnicima iz redova plemstva a i šume su stavljene pod zabranu prodaje. Tako zaleđeni u svojim pravima, plemstvo je postalo nemoćan i lagan plijen agrarnih interesenata raznih vrsta, pa su i posjedi bili podijeljeni i razgrabljeni, a slučaj Festetića pokazuje da je taj proces zamišljen kao temeljit i brz, ali da je trajao vrlo dugo, u nadmetanju Pribičevićevih demokrata i Radićevih republikanaca, ostavivši snažne tragove u gospodarstvu i politici tih područja.

II. BAJNSKI DVORI SAMUELA FESTETIĆA

Bajnski dvori bili su stari veleposjed. Samuel Festetić, rođen u Cserti u Mađarskoj 1876. godine, kupio je 1909 Banjske dvore u općini Vinica odnosno u kotaru Varaždin 1909. godine. Alodijalni posjed Bajnski dvori nalazilo se u sklopu naselja Gornje Ladanje. Osnovan je 1610. od plemića Bot de Bajna, pa se dobro i zvalo Bajnski dvori. No kao i većina plemićkih posjeda vlasnici su se često mijenjali. Bajnski dvore posjedovali su jedno vrijeme Batthyanyi iz Ludbrega, ali je car Franjo Josip dao smaknuti Ljudevita Batthyanya zbog učestvovanja u revoluciji 1848., oduzevši mu i imanje. Ljudevitova udovica je deset godina kasnije otkupila posjed, i prodala ga 1864. Ivanu Nepomuku Erdödyju, posljednjem nasljednom velikom županu Varaždinske županije., koji je umro 1879 godine. On i njegova žena Poljakinja Terezija pl. Raczynsky pokopani su u kapelici dvorca Bajnski dvori. Samuel Festetić naslijedio je 1909. godine kao nećak Bajnske dvore od grofice Terezije Erdödy koja je 30 godina nadživjela svojeg

² MODESTIN, Josip, Međimurje, *Stanojevićeva Narodna enciklopedija*, II knjiga, Izdavač Bibliografski zavod d.d. Zagreb, (1925), str. 841-845. Modestin je podijelio Međimurje na Gornje i Donje i naveo broj stanovnika u pojedinim mjestima, a vrlo je opširno prikazao kako je na zahtjev nadbiskupa Széchényja Međimurje dodijeljeno 1860. Mađarskoj, što je bio razlog Ivana Mažuranića da podnese ostavku na položaj kancelara u Habsburškoj monarhiji...

supruga. U lijepom dvorcu su se već nalazile slike porodice Erdödy iz dvorca u Popovači i Novih dvora klanječkih. I Samuel Festetić se je nastanio u Bajnskim dvorima, koje je obnovio, a nastavio je i on sakupljati umjetničko blago, te su se ovdje nakupile velike umjetničke vrijednosti.³

Veleposjeda u Hrvatskom Zagorju bilo je malo, iako je bilo mnogo plemićkih obitelji koje su živjele na malim posjedima, što je posljedica ratova s Osmanlijama. Jelačićevim ukidanjem kmetstva započela je prva agrarna reforma u Hrvatskoj koja se je produžila do kraja 19 stoljeća, te je broj plemićkih posjeda jako smanjen zbog raznih razloga koje je natuknuo književnik Šandor Đalski u svojim povijesnim romanima. Propast svakog veleposjeda u drugoj polovici 19 stoljeća dočekivalo je seljaštvo s nadom da će im zemlja propalog posjeda pomoći da oforme srednja seljačka gospodarstva sa zadovoljavajućim prihodom za porodicu, pa se to negdje, ali ne svugdje, i ostvarilo. No kupnja svakog veleposjeda od strane drugog veleposjednika bila je prihvaćana od strane okolnog stanovništva s velikim nezadovoljstvom, a ako je to bio još i Mađar onda su emocije imale i nacionalni naboj. Domaći političari pa i reformatori i preporoditelji su najveći dio svojih uspjeha bazirali upravo na neprijateljskom prihvaćanju stranih vlasnika zemlje, pogotovo što se iz redova stranaca regrutirali trgovci, doktori, suci, tvorničari i državni činovnici do 1918., a domaća seljačka djeca, ma kako bila bistra, rijetko su dobivala šansu da rade bolje plaćene poslove izvan poljoprivrede, te su čak i oni koji su završili studije morala odlaziti na rad u Bosnu i Hercegovinu, a oni s manje naobrazbe i u prekomorsku emigraciju, jer za Hrvate u Hrvatskoj nije bilo radnih mjesta. .

Samuel kao mađarski plemić odnosio se prema lokalnom stanovništvu bahato i neprijazno, ne uvažavajući da se taj posjed nalazi u Hrvatskoj u kojoj se upravo radom Hrvatsko-srpske koalicije stvarala nova politička svijest da su Hrvati i Srbi braća kojima pripada pravo upravljanja Hrvatskom i Slavonijom. Na to je svakako utjecao postupak bana Khuena Héderváryja koji je 1903. napustio Hrvatsku, i koji je Srbima iz razvojačene Vojne krajine davao prednost u zapošljavanju, pa su gotovo svi bilježnici u općinama, suci, pa i mnogi učitelji ali i gradonačelnici od 1883. bili Srbi odnosno članovi Hrvatsko-srpske koalicije. Nezadovoljstvo stranim vlasnicima iskazivano je na razne načine. Već 1913. došlo je do prvog požara u Bajnskim dvorima, što je prisililo Samuela Festetića da obnovi dvorac, te je tom prilikom ugradio i svoj grb nad ulazom. Kao Mađar dobio je lagano kredit od Budimpeštanske banke za obnovu dvorca, koji je obično bio teško dostupan domaćem plemstvu a pogotovo seljacima, te je na početku 20. stoljeća seljaštvo počinje povezivati radi zajedničke prodaje ili uzgoja u seljačke zadruge. Nadajući se da će u Bajnskim dvorima živjeti do smrti Samuel je bio vrlo ponosan na svoj dvorac nakon renoviranja, te je više puta ugošćivao mađarske goste dičeći se sakupljenim umjetninama i lovom. Bajnski dvori su bili pravi turistički biser u prenaseljenom području.⁴ Stoga je - kako se čini - postojala velika netrpeljivost između domaćih ljudi koji su prije služili u dvorcu u vrijeme Erdödyjevih i doveđene mađarske služinčadi u vrijeme Samuela Festetića. Ova je posluža znala samo mađarski i svaki čas je negdje nešto zaiskrilo u odnosima ove dvije grupe. Bajnski dvori postali su mađarski otok u moru Hrvatske.

Slika 1. Grb obitelji Samuela Festetića na pročelju dvorca Bajnski dvor. (Izvor: Mladen Obad Šćitaroci, *Dvorci i perivoji Hrvatskoga Zagorja*, Zagreb 1999., str. 37.)

³ ŠĆITAROCI, Mladen Oba, *Dvorci i perivoji Hrvatskoga Zagorja* Izd. Školska knjige, Zagreb 1991., str. 34-36; PINTAR, Jelena, Bajnski dvori. Zapuštena psihijatrijska bolnica na brežuljku kod Ladanja Gornjeg. (Internet, WWW) ...

⁴ ŠIMONČIĆ. BOBETKO, Zdenka, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj, 1918.,1941, I, Zagreb 1997, str. 63.*

Slika 2. Bajnski dvorci prije oštećenja. (Izvor: Mladen Obad Šćitaroci, *Dvorci i perivoji*, n.dj., str.35)

Odnosi vlasnika dvorca i okolnog stanovništva još su se više pogoršali za vrijeme Prvoga svjetskog rata kada je zavladao velika bijeda, i kada su svakodnevno stizale vijesti o ranjenim ili palim vojnicima Zagorcima na raznim frontovima, počam od Drine pa do Galicije, Karpata i Soče. Izbijanje španjolske gripe krajem rata znatno je pogoršalo zdravstveno stanje stanovništva, a mnoge nevolje nisu štedile ni rudare u obližnjem rudniku.

Prvi svjetski rat završio je 10. studenog 1918. te je objavljeno primirje, a onda se je u kratkom vremenu sve izmijenilo u zemlji u kojoj je zeleni kadar već ranije ugrožavao socijalnu sigurnost. Prvog prosinca 1918. delegacija od 26. delegata iz Hrvatske ponudila je kralju ujedinjenje Hrvatske i Srbije, gotovo bez ikakvih uvjeta, a sve sa željom da se čvrstom rukom stišaju pobune i nemiri koji su strašili građanski sloj s nekom imovinom. Vijesti o ulasku talijanske vojske u Istru, Hrvatsko primorje i Dalmaciju također su bili uzrok brze i neodovoljno proučene odluke. Hrvatsko Zagorje bilo je središte uznemirujućih glasina ali i buntovnika koji su željeli promjene. Ljudi su se još uvijek sjećali ne samo seljačke bune Matije Gupca već i 1903. kada je došlo do paljenja mađarske zastave na zaprešičkom kolodvoru i do krvoprolića u Kunovcu kraj Koprivnice, te je ban 26. lipnja 1903. proglasio Prijeki sud za križevački i ludbreški kotar što je imalo za posljedicu da je žandarmerija uz pomoć vojske vršila mnoga nasilja nad pobunjenim narodom. a veliki župan Varaždinske županije Radoslav Rubido je pozvao u pomoć i vojsku.⁵

Povratnici iz rata vratili su se promijenjeni. Oni su upoznali druge narode i europske tekovine i bilo je očito da se ne će zadovoljiti da žive kao prije rata. Iako je Antun Radić umro 1919. njegov brat, nalazeći se u zatvoru zbog žestoke kritike potpadanja republikanske Hrvatske pod Karađorđevićevu monarhiju, utjecao je na revolucionarnost ljudi koji su tražili svoje mjesto pod suncem. Ljudi su tražili posao, zemlju, mogućnost slobodnijeg i boljeg življenja, a predvodnici Narodnog vijeća obećavali su narodu zemlju nadajući se da će tako stišati nezadovoljstvo naroda. Zbog gustoće stanovništva nezadovoljstvo u Hrvatskom Zagorju bilo je veće nego u području bivše Vojne krajine, gdje nije bilo plemstva, ali su i tamo očekivanja bila velika, te je započeo proces unutarnje migracije povratnika iz rata u veće gradske centre u potrazi za radom i zaradom. Živjeti u poslijeratnom vremenu bilo je mnogo teže nego ranije, jer je postojala nekakva obaveza posjednika zemlje da brine o svom kmetu, a osobito je to bilo izraženo na području Vojne krajine gdje je krajiška vlast preko krajiške zadruge propisivala način

⁵ HORVAT, Rudolf, *Povijest grada Varaždina*, Izd. Zavoda za znanstveni rad u Varaždinu, Varaždin 1993, str. 465.

života.⁶ Oni koji su se vratili krajem 1918. iz rata živi i zdravi nisu više htjeli živjeti kao prije. Nezadovoljstvo je izazivao i Zeleni kadar, t.j. bjegunci iz rata, ali i povratnici iz Rusije koji su kao svjedoci zbivanja u Lenjingradu i Moskvi vidjeli da se vlast može organizirati i drugačije kao i da se vlast može mijenjati.

Narodno vijeće Države Slovenaca, Hrvata i Srba je još 19. listopada 1918., zajamčilo narodu podjelu zemlje, a onda je to 2. studenog 1918. donijelo zaključak da se imade odmah pristupiti provedbi demokratske agrarne reforme, i tako dati zemlju u ruke onima koji ju obrađuju. Taj je zaključak prihvatio i Sabor Hrvatske, Slavonije i Dalmacije 29. listopada 1918., a onda je 2. studenog izdan proglas Narodnog vijeća narodu. U tom proglasu navedeno je da su temeljna načela provedbe agrarne reforme:

»1. Likvidacija svih feudalnih odnosa, koji još postoje u zemljama Srba, Slovenaca, Hrvata i Srba, u prvom redu ukinuće kmetstva uz pravednu odštetu kao i svih povlastica koje izviru iz feudalnog odnosa.

2. Za opće narodne svrhe, posebice za parcelaciju i kolonizaciju među najšire slojeve ratarskog pučanstva, imadu se izvlastiti i upotrebiti: a). uz pravednu odštetu svi zemljišni posjedi, koji se prema napućenosti te gospodarskim i proizvodnim prilikama dotičnoga kraja mogu smatrati velikim posjedima. i b. Sva imanja stečena za vrijeme rata iz ratnih dobitaka, bez obzira na zemljišnu površinu.«⁷

Zabranjeno je vlasnicima veleposjeda da prodaju zemlju i nekretnine, te da treba odmah radi brze provedbe agrarne reforme izabrati posebno Povjerenstvo. Pozvane su pokrajinske vlade u Sloveniji, Dalmaciji, Bosni, Hercegovini kao i Narodna vijeća za Bačku, Banat i Baranju da surađuju sa zagrebačkim povjerenstvom, a potpisnik proglašenja 25. studenog bio je Svetozar Pribičević i dr. Ante Pavelić stariji..

Kako bi predočio mase i regent Aleksandar je u novogodišnjem proglasu 6. januara 1919. obećao brzu provedbu agrarne reforme. Narod, nestrpljiv da dočeka pravilnike i dalje upute, započeo je sam dijeliti zemlju po svojim lokalnim vođama, smatrajući da ne čini ništa loše. No pritom su mnoge takve akcije izmahnule kontroli, te se grabež zemlje odvijao kao pljačka i često uz tučnjavu. koja je završila zatvaranjem učesnika i sastavom zapisnika, koji je učesnike okarakterizirao kao buntovnike, te su bili isključeni iz postupka kolonizacije u Slavoniju. Tako je bilo i na posjedu Pavla Raucha u Martijancu, ali je tamo devastacija zaustavljena intervencijom vojske nakon što je zapaljeno skladište žita.

Možda se ovo uništavanje posjeda u rukama plemstva ne bi provelo tako žestoko da je priznata Država Slovenaca, Hrvata i Srba od strane Wilsona i međunarodne konferencije u Parizu. No to se nije desilo, a i Kraljevina Srbija je kao Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca priznata u Parizu tek slijedeće godine. Bojeći se da će ostati bez zemlje seljaci i rudari su navalili na veleposjede i počeli dijeliti zemlju koji se može nazvati grabežom. jer su glasnjiji uvijek prošli bolje. Možda ni Festetićev posjed u Bajnskim dvorima ne bi tako stradao da je Samuel Festetić imao drugačiji odnos s okolnim stanovništvom i da nije isticao svoje mađaronstvo.

Agrarna reforma nije započeta zakonom, već običnom uredbom Ministarskog savjeta i ona je kroz idućih 12 godina, tj. do 1931, kada je Narodna skupština u Beogradu proglasila njenu likvidaciju bila jedini propis kako se treba provoditi. *Prethodnim odredbama* je određeno:

1. Ukidanje svih oblika kmetških, kolonatskih i sličnih odnosa.; 3. Ekspropriraju se veliki posjedi a njihova zemlja se daje domaćim obrađivačima; 4. Odšteta za oduzetu zemlju bit će određena naknadno; 4. Bez odštete oduzimaju se svi posjedi habsburške dinastije te posjedi koje su Habsburgovci darivali za usluge dvoru, 5. Razrješuju se zakupni ugovori s veleposjednicima koji sami ne obrađuju zemlju, 6. Zabranjuje se novo davanje zemlje u podzakup, 7. Sve veće šume prelaze u državno vlasništvo; 8. U krajevima gdje su seljaci oštećeni procesom segregacije, tj. podjelom šuma izvršit će se revizija.⁸

⁶ PAVLIČEVIĆ, Dragutin, *Hrvatske kućne zadruge, I/do 1881/*, Zagreb 1989; LEČEK, Suzana, *Seljačka obitelj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1918.-1941.*, izd. Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2003;

⁷ ŠIMONČIĆ-BOBETKO, Zdenka, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj*. II. Izbor iz građe, Zagreb, 2000, str.24.

⁸ ŠIMONČIĆ-BOBETKO, Z., *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1918.-1941*, I, Zagreb 1992, str. 130. i d.

Prethodne odredbe nikada nisu dole sankciju Parlamenta. Njihova provedba bila je najžešće primijenjena na području između Save, Drave i Dunava, ali je nedorečenost odredbe omogućavala provodionicima razne zloporabe od strane Agrarnog odbora i zainteresiranih osoba nepoljoprivrednika, jer je potvrda o dodijeljenoj zemlji bila nekontrolirana i obično nepotvrđena od viših agrarnih vlasti. To je stvorilo podjelu na one koji surađuju s vlastima, a to su bili demokrate ili radikali i one koji su bili uz Stjepana Radića i republičku formu države. Koristeći to nesređeno i kaotično stanje u novoj državi, te činjenicu da je Stjepan Radić bio gotovo stalno u zatvoru agrarna reforma počela se na području Hrvatskog Zagorja provoditi stihijski, uvjetovana političkom i stranačkom pripadnošću onih koji su dobili zemlju u zakup ili po niskoj cijeni u puno vlasništvo.

Uzimajući da se strancima oduzimaju posjedi bez odštete seljaci su navalili na Bajnske dvore i pljačkom onemogućili dalje vođenje gospodarstva na tom posjedu. Ovdje nije zemlja ni davana u zakup kako je bilo predviđeno Naredbom o djelomičnom izvođenju agrarne reforme od 10. travnja 1919., već su seljaci zauzeli pojedine parcele odbijajući svaku mogućnost da tu zemlju ili vinograd i plate, a tužbe su dovodile jednu i drugu stranu do velikih troškova plaćajući odvjetnike i sudove. Korist od tako provedene agrarne reforme u kojoj dugo nitko nije znao tko je pravi vlasnik zemlje, dovodilo je do loše obrade te zemlje i do niskih prinosa, pa su poljoprivredni proizvodi dobivali na cijeni, jer ih je bilo malo.

Sve je to utjecalo na događaje u Hrvatskom Zagorju prepunom naroda koji je očekivao bolji život i pozitivne promjene. Hrvatsko Zagorje je ne samo 1918. godine kao zadnjoj godini Prvoga svjetskoga rata bilo prepuno pobuna, već su se one protegle i na 1919. i 1920. do čega je dobrim dijelom došlo i kao reakcija zbog dugotrajnog držanja Stjepana Radića u istražnom zatvoru u Zagrebu bez da je podignuta optužnica, osim što nije odustajao od toga da Hrvatska treba biti republika u okviru nove države.

Nakon Ujedinjenja tj. osnivanja Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca jednostavnim proklamacijom regenta Aleksandra, nova vlast je počela reformirati državu nastojeći ju pretvoriti u centralističku monarhiju upravljaju iz Beograda. Svaki dan je izdan neki novi propis ili uredba. koji je izazivao svojim sadržajem zbnjenost.

U ožujku 1919. godine rudari i seljaci provalili su u Bajnske dvore, te ga nakon pljačke i zapalili. U požaru su izgorjele sve umjetnine i ali i vrijedne knjige, a od dvorca je ostalo samo istočno krilo s tornjem. Festetić se u vrijeme tog napada nije više nalazio u Bajnskim dvorima. Napustio je u studenom 1918. Hrvatsku, i uzevši austrijsko državljanstvo napustio mađarsko, te se s obitelji nastanio u prošeničkom mjestu Maria Zell kraj Graza. Iz Bajnskih dvora su pobjegli ili su istjerani i sluge i službenici Mađari. Pozivom na obećanja Narodnog vijeća, a i novogodišnji proglas regenta Aleksandra Karađorđevića narod je počeo dijeliti oranice i livade s voćnjacima i vinogradima, smatrajući da veleposjed više ne postoji. Na šume je stavljena zabrana prodaje, ali je narod i tu počeo sjeći stabla, a devastiran je i perivoj uz dvorac i nitko nije vodio brigu o njegovoj povijesnoj vrijednosti. Potpuna devastacija..

Što se desilo poslije pljačke dvorca? Samuel Festetić se nije usudio doći u Hrvatsku bojeći se da ga seljaci koji su zaposjeli njegovu zemlju ne ubiju. Regent Aleksandar vodi računa o tome da se što prije iz svih upravnih ustanova i ureda maknu pripadnici plemstva i zamijene Pribičevićevim demokratima i drugim osobama u koje je vlast imala povjerenje. Hrvatski ban Antun Mihalović, koji se je zdušno zalagao za ujedinjenje Države SHS sa kraljevinom Srbijom, te time mnogo pomogao regentu da gotovo bez otpora proglasi Ujedinjenje, bio je maknut s banske časti već polovicom siječnja 1919. jednostavnom objavom u novinama. Za novog bana imenovan je vukovarski odvjetnik Ivan Paleček, pristaša Svetozara Pribičevića, koji je već 14. travnja 1919. odredio da u zagrebačkoj, bjelovarskoj, križevačkoj i varaždinskoj županiji općinska poglavarstva imadu u najkraće vrijeme sastaviti popis veleposjednika koji imadu posjede veće od 100 kat. jutara, a koji su državljanji Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenacaca, te utvrditi na koji način obrađuju zemlju, ali istovremeno načiniti i popis siromašnih seljaka kojima treba zemlju za obradu.⁹ Dakako to je samo trebalo zavarati narod jer zemlja se je dijelila po političkom a ne po socijalnom ključu, premda je bilo i iznimaka. Naime, istom naredbom zadužena su općinska poglavarstva da se zemlja podijeli na proljetnu obradu u jednogodišnji zakup najpotrebnijima i najsiromašnijima ali su

⁹ Naputak bana Ivana Palečeka od 14. travnja 1919., *Gospodar, Osijek, br. 4, str. 32* Naputak je proglašen i u *Narodnom listu, br. 87*

pri tomu prednost imali kolonisti i solunski dobrovoljci. Dakako da ovu naredbu nije bilo ni moguće pravilno provesti u nesređenim i kaotičnim prilikama koje su tada vladale u Hrvatskoj, pogotovo što je interes za oranice i šume plemićkih posjeda pa i Bajnskih dvora bio tako velik da je u svega nekoliko dana izvršena podjela zemljišta. Pri takvoj podjeli zemlje najpotrebniji su često ostali bez zemlje, a agrarna povjerenstva koja su trebala kontrolirati što se sa zemljom radi nisu mogla izvršiti svoj zadatak kontrole. Već 15. ožujka 1919. počele su se smanjivati nadležnosti Zemaljske vlade ukidanjem pojedinih odjela, a i agrarna povjerenstva prenose se u nadležnost ministarstva za agrarnu reformu u Beogradu ali se predmeti rješavaju i u drugim ministarstvima. Osobito se pazilo na šume kao najveće i najlaganije iskoristivo zemaljsko blago, pa je Ministarstvo šuma i ruda, u kojem je dr. Hinko Krizman 1921. bio značajna ličnost, zabranilo prodaju plemićkih šuma i time onemogućilo plemstvu da dođe do materijalnih sredstava potrebnih za normalni život. Prodaja šuma bila je zabranjena do dignuća sekvestra, a Krizman je na Staru godinu 1924. donio uredbu da tamo gdje nije bilo dovoljno zemljišta za podjelu agrarnim interesentima treba iskrčiti šume, i tako dobijene zemlje podijeliti seljacima za vinograde i oranice. Uzalud su zagorski veleposjednici tražili da se šume očuvaju. Treba reći da su ovom Krizmanovom naredbom bili obuhvaćeni i plemićki posjedi koji su svoju egzistenciju zasnivali na eksploataciji šuma pri čemu su i prebornom sječom čuvali i obnavljali šume, te zbog toga što nisu imali oranica nisu ni potpali pod agrarnu reformu odmah nakon rata, ali se je kasnije sve više zadiralo u vlasništvo tih šuma i vršen pritisak na vlasnike da ih uključe u eksploataciju. Uzalud plemstvo pokušava ukazati na štetnost ovakove sječe šuma.¹⁰ Sječa šuma zahvatila je ilegalno kako Festetićev posjed Bajnski dvori tako i Festetićev posjed u Međimurju, a oni koji su to morali sprečavati i sami su se uključili u poslove sječe, jer je prodaja drva. velike potražnje u gradovima pa i u Srednjoj Europi donosila najveću zarad a dozvole za sječom davala je Ministarstvo šuma Prvi ministar za agrarnu reformu bio je socijaldemokrat Vitomir Korač, kojemu je područje Hrvatskog Zagorja bilo strano, jer je politički i sindikalno djelovao u Šidu i Zagrebu, baveći se isključivo radništvom, a njegov nasljednik Frano Poljak bio je član Hrvatsko-srpske koalicije. koji je prešao kao i Pribičević u redove Jugoslavenske demokratske stranke. On je radio neko vrijeme u upravi na jednom slavonskom veleposjedu, a ovi su bili drugačije organizirani od posjeda u Hrvatskom Zagorju, gdje je gotovo sva zemlja, osim šuma davana u zakup seljacima koji su onda davali dio uroda vlasniku zemlje Razlika između Grundherschafta i Gutsherschafta nije uvažavana premda je ona bila bitna za ponašanje sa zemljom u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u odnosu na Slavoniju i Vojvodinu. U Ludbregu su seljaci bili nezadovoljni što je zemlja Bathyanijevego veleposjeda davana i osobama iz Srbije koje tu nikada nisu živjele, niti su imale namjeru živjeti. Pobuna je ugušena od vojske, ali su zapaljane dvije zgrade čiji su vlasnici bili agrarni odbornici, te je o tom ban Paleček obavijestio ministra unutarnjih poslova demokratu Svetozara Pribičevića.¹¹

Kasnije je pritisak na preostale posjede plemstva u Hrvatskom Zagorju ponešto smanjen, jer oni ionako nisu više mogli postojati kao gospodarske jedinice, te su sami vlasnici počeli prodavati njihove dijelove kada im je dana ta sloboda. Dobar razlog za to bilo je prebacivanje interesa Ministarstva za agrarnu reformu u Beogradu prema velikim posjedima u Slavoiniji, Srijemu i Vojvodini, gdje su se počeli planski naseljavati solunski dobrovoljci ali i kolonisti iz Like, Bosne i drugih pasivnih krajeva nove države.

Samuel Festetić je pokušao povratiti svoj posjed, ali mu to nije polazilo za rukom zbog otpora domaće općinske uprave, jer se smatralo da su veleposjedi u rukama stranih državljana oduzeti vlasnicima bez odštete, te da je taj proces dovršen. Festetić je sve do 1922. pokušao povratiti Bajnske dvore, ali nigdje kod vlasti nije nailazio na podršku. No bori se do 1922., kada ga spoznaja da mu se nikada ne će pomoći da obnovi svoj posjed koji je većinom bio već razgrubljen od agrarnih interesenata, odlučuje se na likvidaciju posjeda, prodajući dvor varaždinskom trgovcu, a za zemlju sklapa prima neke vrsti obeštećenje u novcu i to dakako u nerealnom iznosu. Zatim se pridružuje svojem rođaku Edmundu Feste-

¹⁰ ŠIMONČIĆ-BOBETKO, *Agrarna reforma*, I, str. 157.

¹¹ VIDMAR, Josip, Prilozi građi za historiju radničkog pokreta i KPJ 1919. godine, *Arhivski vjesnik*, II, Zagreb 1959., str. 95-99. i str. 148.

tiću u Kestelju te više nigdje ne istupa posebno u svoje ime, ali se javlja tu i tamo na nekom dokumentu obitelji Festetić koja živi u Mađarskoj.

Festetić je 11. studenog 1922. kao austrijski državljanin podnio žalbu odnosno tužbu austrijskim vlastima u Beču, tražeći intervenciju austrijskih vlasti oko odštete za Bajnske dvore. On je detaljno opisao kako je 4. ožujka 1919. došla skupina rudara i seljaka u Bajnske dvore, protjerala osoblje dvorca te zapalila dvorac nakon što ga je opljačkala, čime mu je prema procjeni Festetića nanesena šteta od najmanje milijun francuskih franaka. Vrlo naivno Festetić piše da ga tadašnja lokalna vlast u Banskim dvorima nije zaštitila, iako je upravo ona odgovorna za nanesenu mu štetu. Festetić se žali da je dvorac, koji s okolnom površinom ima oko tisuću jutara, sekvestriran tj. stavljen pod zabranu prodaje i prisilnu upravu, iako je to protivno ugovorima u St. Germainu za Austriju i u Trianonu s Mađarskom.

Spomenuti dokument sam pronašla u Austrijskom državnom arhivu u Beču Objavljujem ga u cijelosti u originalnoj verziji.¹²

»An die hohe Österreichische Bundesregierung: Seit November 1918. besitze ich das österreichische Staatsbürgerrecht. Seit dem Jahre 1909. bin ich Besitzer der Herrschaft Bajnski dvor bei Warasdin im Kroatien, welche aus einem Schloss und Grundbesitz bestand.

Ich habed das Schloss vor dem Kriege mit eigenen Mitteln und grossen Kosten vollkommen renoviert und für die Hebung des Gutes grosse Summen verwendet.

Das Schooss war als des Schönste in Kroatien weit und breit bekannt. Es war vollkommen eingerrichtet, teilweiss mit wertvollen antiken Möbeln.

Das Schloss war beinahe ein Museum, es enthielt Bilder alter Meister, hervorragende Kunstschätze kedweder Art om grpsser; emge. woe lpsbares Sočber imd, essemjefte Amtoquitäten.

Der Umsturz in Kroatien im Jahre 1918. hat das Schloss unversehrt überstanden, freilich mussten nach dem Zusammenbruche der österreichisch-ungarischen Monarchie meine Familie und ich, da für unsere persönliche Sicherheit als Ausländer in Kroatien keine Garantie bestand, Kroatien verlassen, seither wohne ich mit meiner Familie in Maria Trost bei Graz.

Durch Verwalter und Diener wäre das Schloss genügend gesichert gewesen, wenn die damalige kroatische Regierung den vom gutschverwalter ertetenen militärischen Schutz bewilligt hätte, welcher den andersn Schössers der nächsten Umgebung nicht versagt worden war.

Es hatte sich nämlich dort Animosität gegem Nicht-Kroaten gezeigt und bestand sichtliche gefahr eines Überfalles und einer Plün des Schlosses, ber Versagen militäroscjem Schutzes.

Am 4. März 1919. kamen eine Anzahl Bergarbeiter und Baiern. trieben das Schosspersonal in die Flucht, plünderten des ganze Schloss, raubten mir Hab und Gut und zündeten ds ganze grosse Schloss an, welches total niederbrannte.

Es blieben nur die aussenmauern des Schlosses stehen und ist es heute eine jne. Der Schaden, den ich dadurch erlitt, beträgt gewiss eine Million französ. Francs

Eie dortige Regierung hat mir bisher noch nichts vom Schaden vergütet, trotzdem, sie allein für denselben verantwortlich ist. Kurz nach des Unglück, also vor circa 3 Jahren, wurde des gut, welches im Ganzen ein beilläufiges Ausmass von ca. 1000 Joch hat, sequestert, trotzdem diese Handlungsweise der Regierung im vollen Gegensatz zu den Bestimmungen des Friedensvertrages von St. Germain steht.

Doch auch diese, mir grossen schaden verursachende Zwangsmassregel wurde im letzterer Zeit noch verschärft und vermehrt, indem Teile des Gutes an Bauern verpachtet wurden, sodas ich nicht einmal in der Lage bin, das Gut preiswert zu verkaufen.

Ich bitte noch erwähnen zu dürfen, dass das Gut Banski-Dvor ein wesentlicher Teil meines Vermögen ist und ich daher durch das Verhalten der kroatischen Regierung materiell schwer betroffen bin.

Ich bitte daher die hohe Regierung, zu bewirken, dass der Sequester und die Zwangsverpachtung aufgelöst werden.

Die Schadenersatzensprüche gegen den serbo-kroatischen Staat behalte ich mir vor.

Ich verbleibe der hohen regierung ganz ergebener Samuel Festetics.

Maria Trost bei Graz, am 11. november 1922.«

¹² Oesterreiches Arhiv, fond Ministerim füt Ausland, Neeues politisches Arhiv, Preaesidium, Fond 27 - VI- 6916.

Festetić s tugom piše ministru za vanjske poslove Austrije 11. studenog 1922., moleći ga da se digne sekvestar i ponište zakupni ugovori kojima je zemlja dana korisnicima agrarne reforme do tog vremena. Njegovo pismo odaje očaj, jer to je bio jedini posjed Samuela Festetića, rođaka grofa Eugena i Tasila Festetića koji su bili vlasnici čakovečkog vlastelinstva sa dvorcem u Pribislavcu i starim gradom u Čakovcu ali i posjedom u Mađarskoj. Kao mađarski državljani oni su povelili pregovore s nosiocima vlasti u Hrvatskoj i izborili nakon dignuća sekvestra povoljan kupoprodajni ugovor sa Slavonijom, što Samuelo Festetić, koji je uzeo austrijsko državljanstvo nije mogao jer Austrija i Hrvatska nisu imale zajedničku granicu. Samuilo Festetić piše da je uložio velika sredstva u uređenje Bajnskih dvora i da ga vojska nije htjela zaštititi kao što je zaštitila neke, misleći pri tome vjerojatno na Rauchove i osobito Draškovićeve. Samuelo Festetić se hvali da je dvorac Bajnski dvori bio jedan od najljepših u Hrvatskoj, poznat nadaleko i naširoko, te da je bio potpuno uređen, djelomično i sa dragocjenim antiknim namještajem, vrijednim slikama i predmetima od srebra te je bio gotovo muzej.

Na kraju ove relativno skromno i kratke žalbe Samuel Festetić najavljuje da će podnijeti odštetni zahtjev i na srpsko-hrvatsku vladu, no očito su se organi agrarne reforme Kraljevine SHS tako neprijateljski odnosili prema vlasniku Bajnskih dvora koji nije govorio hrvatski, da je on shvatio da su mu šanse da izbori nešto u svoju korist male, pa se odlučio prodati ono što može seljacima, bilo to zemlja, šuma, vinograd ili dvorac.

Dakako da Ministarstvo za inostrane poslove u austrijskoj vladi Adlera nije ništa učinilo po molbi S. Festetića, iako je dopis urudžbiran istog dana kada je i napisan, i lično predan nakon razgovora Samuela Festetića s ministrom što se vidi iz rukom pisanog dodatka molbi »njegovoj ekscelenciji« pozivajući se na razgovor koji je Festetića ohrabrio da napiše žalbu i zamoli pomoć. Međutim predmet nije uopće prosljeđen na dalje rješavanje. Austrijska republika, kao što se vidi iz oznaka na dokumentu, nije htjela zaoštriti svoje odnose sa Kraljevinom Srba, Hrvata i Slovenaca, ovisna ne samo o prehrambenim namirnicama s toga područja već i tom da joj pregovarači u Parizu ne povećaju reparacije u ime ratne odštete ili ju stave u još veću izolaciju kao što se to desilo s Njemačkom koja je radi toga zapala u tešku gospodarsku krizu koja je na kraju dovela i do Drugoga svjetskog rata.

Očito je da je plemstvo u Hrvatskoj smatrano nepoželjnim vlasnicima zemlje ako ju sami ne obrađuju. U Slavoniji i Srijemu gdje su posjedi bili veliki neki vlasnici su se i uspjeli snaći i obnoviti neke dijelove svojeg posjeda, osobito ako se radilo o vinogradima. No na području Hrvatskog Zagorja posjedi su bili uglavnom obrađivani preko zakupa seljacima, koji su dakao priželjkivali svu zemlju dobiti u svoje vlasništvo. Nitko nije uvažavao da je plemstvo u Hrvatskoj stoljećima održavalo na životu hrvatsku državnost. U Beču i u Mađarskoj tretirali su ih kao politički neugodne a materijalno siromašne. Imali su dakle isti status kakav je imao i ban Josip Jelačić, iako je gušenjem pobune u Beču spasio Habsburzima carstvo. Osim toga dio hrvatskog plemstva uključio se u vojne jedinice Saveznika, pa je Srbija u njima gledala nepotreban balast i potencijalnog neprijatelja, a tako su ih tretirali i u drugim europskim državama. Restauracija do kakve je došlo 1815. poslije Napoleonskih ratova nije poslije Prvoga svjetskog rata bila moguća. Nova podjela svijeta i stvaranje tako zvane Nove Europe s građanstvom kao nosiocem napretka bile su previše izazovne a bankari kao financijeri krupnog kapitala odigrali su u tome odlučujuću ulogu. Zemlje između Save i Drave počele su se smatrati sastavnim dijelom Balkana, iako te zemlje ne pripadaju tom sklopu.

Slučaj Bajnskih dvora pokazuje kako je teško bilo plemstvu i trgovcima te župnim dvorovima očuvati njihove posjede i vrijednosti poslije Prvoga svjetskog rata. Bijeda koja je krajem Prvoga svjetskog rata zahvatila stanovništvo gradova, pojačana epidemijom španjolske gripe i gubitkom članova mnogih obitelji činila je područje Hrvatskog Zagorja spremnim za ustanak, pa je Svetozar Pribičević kao ministar unutarnjih poslova i proglasio čitavo područje ratnom zonom u kojem su vrijedili ratni zakoni, zapravo zemlja u kojoj su vladali srpska vojska, žandarmerija i policija, odnosno demokrati koji su prvo onemogućili komuniste kao najopasnije a onda su počeli probonigi i Stjepana Racića koji do proljeća 1925. nije odustajao od ideje da je seljačka republika najbolji oblik države za Hrvatsku s obzitom da je 80% njenog stanovništva seljačko. Gradonačelnik Varaždina Dr. Pero Magdić, koji je iz redova hrvatsko-srpske koalicije prešao demokratima poznao je kao odvjetnik dobro narod koji je stoljećima teško radio da bi plemstvo moglo dobro živjeti, te je iskoristio 25. veljače objavljene *Prethodne odredbe za*

pripremu agrarne reforme reagirajući preslabo na navalu seljaka na plemićke posjede i pljačku dvoraca. Drugog ožujka 1919. povratnik iz Amerike i atentator na bana Skerletza 1913. godine Stjepan Dojčić organizirao je u Ludbregu narodnu skupštinu na kojoj se tražila brza podjela veleposjedničke zemlje te su se veleposjedi u okolici - Inkeya u Rasinji, Pavla Raucha u Martijancu i Batthyanijev u Ludbregu - našli na prvom udaru pobunjenih ljudi koji su tražili zemlje veleposjeda u privatno vlasništvo.¹³ Navala na dvorce nije jednako zahvatila čitavo Hrvatsko Zagorje. Mnogo toga je ovisilo kakav je bio odnos seljaka i vlasnika plemićke zemlje, ali i stav lokalne uprave. Neočekivane pobune u 1919. ponukale su bana Ivana Palečeka u tolikoj mjeri da je o tim navalama seljaka na zagorske dvorce obavijestio ministra unutarnjih poslova Svetozara Pribičevića,¹⁴ a ovaj mu je odgovorio da preporučuje zabranu narodnih skupova, te da je ovo područje ionako u ratnoj zoni, jer Mađari pružaju u Međimurju otpor odvajanju Međimurja od Mađarske, te da se može primjenjivati u slučaju potrebe i sila. Uskoro je u Mađarskoj izbila boljševička revolucija Bele Kuna ugušena savezničkom intervencijom a otklonjena je i mogućnost vraćanja kralja Karla I. na ugarski prijestol njegovom internacijom na otok Maiorku gdje je i umro.

Zapravo agrarna reforma u Hrvatskom Zagorju zahvatila je prvo i najviše one posjede gdje vlasnik nije živio. Odlukom prve agrarne komisije Samuelu Festetiću trebalo je ostaviti 142 jutara oranica. No jer Festetić nije više stanovao u teško oštećenom dvorcu a nije mogao pokrenuti ni ratarsku proizvodnju jer nije imao novaca. te mu je naknadnom odlukom ostavljeno samo 24 jutara od posjeda, tj. oštećeni dvorac s parkom i vinogradom te nešto neplodnog zemljišta. Festetić se žalio 1922. na takovo rješenje, te je odobreno 1924. godine od ministra agrarne reforme Hinka Krizmana prodaja 854 i pol jutara zemlje na Vinici agrarnim interesentima, ali je Festetić već 1922. prodao Bajnske dvore, pa i 42 jutra vinograda varaždinskom trgovcu Janku i Mariji Bonjeković, koji su već dio devastiranog dvora iznajmio varaždinskoj bolnici za liječenje alkoholičara i duševnih bolesnika.¹⁵ . Konfiskacijom u drugoj agrarnoj reformi u vrijeme socijalističke Jugoslavije bolnica je služila kao psihijatrijski odjel U takvoj funkciji, ponešto dograđivani za potrebe bolnice, Bajnski dvori su opstajali do Domovinsko rata. Nakon njega Bonjekoviću je dvorac vraćen, ali je opet bio zahvaćen požarom, te je i Bonjeković jedva izvukao živu glavu. To je zapravo kraj ovog dvorca čija gradnja započinje 1610 godine, i koji bi da je sačuvan u prvotnom obliku i prepun povijesnih dragocjenosti bio velika kulturna vrijednost Hrvatskog Zagorja

Na uništenje Festetićevo posjeda djelovalo je više činjenica, a sudbonosna je bila blizina Varaždina, jer su Varaždinci željeli imati vinograde i vikendice, odnosno male posjede u blizini grada. No odlučna je ipak bila politika. Posjedovanje ovog lijepog posjeda od strane Festetića, koji je rođen u Mađarskoj i koji je iz mađarskog prešao u austrijsko državljanstvo, nije se vlastima Kraljevstva SHS svidjela. Od 1902. vodila se u Hrvatskoj snažna antimadžaronska politika. Narodna stranka je 1904. prestala biti politički faktor u Hrvatskoj upravo radi svog mađaronstva, tj. podilaženja željama mađarskih vlasti u Budimpešti. Taj onimozitet protiv Mađara koji su držali obližnje Međimurje i gdje je najveći posjed držala obitelj Festetić, i preko čije je željeznice imala direktnu vezu sa Budimpeštom, Trstom i Bečom, izazivala je ljubomoru kod Varaždinaca koji su morali radi putovanja vlakom u Budimpeštu ili Beč ići u Međimurje.. Kao Mađaron nije se mogao održati na banskoj stolici ni sudac Banskog stola Rakodzay kao ni Pavle Rauch, sin Levina Raucha, koji je pomogao sklapanju Hrvatsko-ugarske nagodbe 1868, iako je činio sve da ga narod prihvati kao hrvatskog bana. Zaposjedanje Bajnskog dvora od strane

¹³ ŠIMONČIĆ-BOBETKO, *Agrarna reforma*,. knj. 1, str. 190.

¹⁴ Svetozar Pribičević (Kostajnica, 26. Xx. 1875. - Prag, 1938) bio je srpski političar koji se je poslije antisrpskih demonstracija u Zagrebu 1902. prihvatio uredništva *Novog srbobrana* usmjeravajući borbu hrvatskih Srba protiv Beča. Sudjeluje kod stvaranja Hrvatsko-srpske koalicije 1906 godine, da bi Prvi svjetski rat proveo u Budimpešti. Vratio se u listopadu 1918. u zemlju te je svojim radom u Narodnom vijeću znatno energično radio na ujedinjenju Države SHS sa kraljevinom Srbijom, misleći da će nova država - kako se razumije samo po sebi - njegovati ravnopravnost barem tri naroda bez obzira na centralističko uređenje. No pokazalo se da to nije tako i nakon nekoliko godina u vlasti kao Davidovićeve demokrate, a onda i vođa Samostalne demokratske stanke dolazi do spoznaje o zapostavljenosti prečanskih Srba u centralistički uređenoj zemlji. Odvaja se od Pašića i veže uz Stjepana Radića pod nazivom Seljačko-demokratske koalicije, čime su ga srpski radikali stavili na listu svojih najljućih neprijatelja, te je morao izbjeći u emigraciju pa je i umro u Pragu

¹⁵ ŠIMONČIĆ-BOBETKO, Z., *Agrarna reforma na području Hrvatskog Zagorja, Međimurja i Podravine u međuratnom razdoblju 1918.-1941., Povijesni prilozi, 7, Zagreb 1988., str. 59--60.*

Samuela Festetića, ali i način kako je upravljao posjedom, tj. kao da je mađarski otkop usred Hrvatske stvorilo mu je mnogo neprijatelja kod onih koji su smatrali da je došlo vrijeme da hrvatska zemlja bude u rukama Hrvata.

Od samog početka Festetićevo etabliranje u Hrvatskom Zagorju 1909. nije bilo dobro. Uredio je dvorac ali je zaposlio kao posluhu isključivo Mađare pa se na ovom posjedu govorilo mađarski, što je izazivalo od samog početka ogorčenje seljaka, koji su nekoliko godina jedva dočekali odlazak bana Khuena Héderváryja iz Hrvatske, a pokret 1903. potresao je čitavu Hrvatsku. To je iskoristio Stjepan Radić pa je svojim pisanjem o slobodama i pravima seljaka stvoreno ozračje u kojem se tražila veća aktivnost seljaka na području politike, njihovo bolje obrazovanje i veću pismenost, ali i punu vlasnost nad zemljom koju su obrađivali. Potrebu reformiranja poljoprivrede u Hrvatskoj shvatila je i Zemaljska vlada u Zagrebu na početku 20-og stoljeća, te je Pavle Rauch inicirao osnivanje Četvrtog gospodarskog odjela u Zemaljskoj vladi u Zagrebu koji je i počeo djelovati 1914 godine ali je njegova aktivnost bila ograničena zbog Prvoga svjetskog rata.¹⁶ Osnivanjem tog odjela promijenila se i Hrvatsko-Ugarska nagodba i poljoprivredni poslovi ušli su u nadležnost Zemaljske vlade u Zagrebu. Na toj je bazi i Središnji odbor Narodnog vijeća Države SHS, koji je najvjerojatnije sastavio Stjepan Radić, donio 16. studenog 1918. zaključak o agrarnoj reformi s namjerom da se zemlja zasniva na radu seljaka na posjedu srednje veličine. Proglašeni su nevažećim svi privatnopravni ugovori oko promjene vlasništva na zemlji sklopljeni poslije listopada 1918. godine.

Na području Hrvatskog Zagorja nemiri su remetili mir čitavu 1919. i 1920. godinu. Već krajem 1919. zabilježen neočekivani napad i na Draškovićevo posjedu u Bukovcu, iako su Draškovići pozivom na Janka Draškovića uživali zaštitu tvoraca jugoslavenske ideje, pa su stoga i preživjeli temeljite likvidacije veleposjeda u Hrvatskom Zagorju. Treba uočiti da je do paleža i pljačke prelijepih Bajnskih dvora došlo svega sedam dana nakon što je srpska komanda I Vojne oblasti poslalo Predsjedništvu Zemaljske vlade izvještaj Vojne policije u kojem stoji da je u Budimu došlo do odjeljivanja socijalista od komunisti, te da je Ivan Matuzović postao predsjednik jugoslavenske komunističke frakcije i komandant jugoslovenskih jedinica Crvene garde u Mađarskoj, te da je toj jugoslavenskoj komunističkoj partiji glavni zadatak proširiti revoluciju i na Hrvatsku. Nad Koprivnicom su se pojavili avioni iz Mađarske koji su 30. travnja 1919. bacali letke koji su trebali potaknuti pobune.¹⁷ U tom sklopu je djelovao i Savo Mirković.¹⁸ Uspostavljena vlast u općinama često je imala komunistički karakter, što su pokazali i izbori 1919. i gradski izbori 1920. No demokrati kao nasljednici hrvatsko-srpske koalicije uspjeli su sačuvati za sebe vlast, pootičući Mađare i Nijemce na iseljavanje iz Hrvatskog Zagorja, a zabilježeni su i napadi na židovske trgovine i Židove uopće. U travnju 1919. bio je vrhunac pobuna u sjeverozapadnoj Hrvatskoj..a u svibnju 1919. zatvorena je Gizela Blažaić koja je uzbunila Varaždinske toplice ali i vojni garnizon u Varaždinu u srpnju, tražeći da se društvo reformira i da se zemlja besplatno podijeli seljacima. I u Jalžabetu došlo u lipnju 1919. do pobune seljaka, te je podžupan Varaždinske županije tražio intervenciju vojske.¹⁹ Vitormir Korač, vođa socijalista iz Šida kao ministar agrarne reforme nije znao iskoristiti agrarnu reformu za sirivanje seljaštva, za ministra agrarne reforme imenovan je dr. Franjo Poljak, koji je jedno vrijeme radio kao službenik na jednom slavonskom veleposjedu, a onda dr. Hinko Krizman. Obojica su bili nesmiljeni prema vlasnicima zemlje iz redova plemstva u Hrvatskoj. Onemogućivši dalje uspješno vođenje posjeda vlasnicima iz redova plemstva, dajući najbolje zemlje u zakup seljacima ali i trgovcima i drugim građanima oni su postigli svoj cilj, spriječivši plemstvo da se prilagodi novim uvjetima te da nastavi s obradom svojih posjeda. Slomivši materijalnu moć zagorskog plemstva

¹⁶ KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira, Promjene u odnosu cara i kralja Franje Josipa prema Hrvatskoj na području gospodarstva i prometnica tijekom Prvoga svjetskog rata, Zbornik radova sa znan. skupa 21. XII. 2016. *Franjo Josip i Hrvati u Prvome svjetskom ratu.* (ur. Željko Holjevac),; Matica Hrvatska, Zagreb 2019., str. 175-216

¹⁷ VIDMAR, J., Prilozi građi, II, str. 95-99. U prilogu je donesen i sadržaj letaka. Leci su bacani i 9. svibnja (str. 109). Vidi i FELETAR, Dragutin, Koprivnički događaji od 1918. do 1920., *Podravski zbornik*, 5., Koprivnica 1979, str. 5-21.

¹⁸ VIDMAR, Prilozi građi, II., str. 64. i 93 Dopis komandira čete pješadijskog puka o hapšenju Josipa Drvarića. Matuzović je bio lični prijatelj Bele Kuna, a djelovao je kasnije u Beču.

¹⁹ VIDMAR, Prilozi građi, II, str. 138. - traženje varaždinskog podžupana da vojska uguši pobunu seljake.

voditelji agrarne reforme su se okrenuli Slavoniji i Srijemu gdje su postojale velike površine najplodnije zemlje i gdje su naseljeni kolonisti iz pasivnih krajeva koji su velikim dijelom utjecali i na rezultate parlamentarnih izbora. glasajući većinom za radikale ili demokrate.

Vlasti su koristile nemire za zadržavanje ratnog stanja na području Hrvatskog Zagorja, Međimurja i Podravine, pa je i ovo područje pretrpjelo više drastičnih postupaka novog režima nego druga područja. Zadržavanja Stjepana Radića u zatvoru do jeseni 1920. kada je ugušena i stočna buna i zatvoreno mnogo seljaka, spriječilo je jačanje Radićeve ideje o organizaciji Hrvatske kao seljačke republike. ništa nije upućivalo da je Hrvatsko Zagorje bilo područje gdje se održavala u životu ideja o stvaranju seljačke republike. Plemstvo s posjedima nije se imalo na koga osloniti. Dr. Ivo Pilar kao tajnik 1920. osnovanog Društva kućevlasnika i veleposjednika imao je vrlo malo uspjeha u obrani prava bivših vlasnika zemlje, jer isti nisu imali novčanih sredstava za dugotrajne parnice. a osobito one koje je trebalo voditi na međunarodnom sudu.²⁰ Stoga su ubrzo nestali posjedi u rukama plemstva, a njihovi dvorci postajali su sve ruševniji, te i danas znamo za njih samo kroz zapise konzervatora Szabe i predmete koji su bili pohranjeni u Varaždinskom muzeju, osnovanom 1925. i Muzeju za umjetnost i obrt u Zagrebu, iako su neki njihovi vlasnici bili stoljećima nosioci hrvatske državnosti.

Grabež zemlje Samuela Festetića izvršen je brzo i temeljito. Oni koji su ugrabili ili dobili zemlju znali su kakova je ona vrijednost i nisu je više ispuštali iz ruku. Zemlja je došla u ruke Pribičevićevih simpatizera i onih poljoprivrednika koji su se znali okoristiti postojećim stanjem i koji su bili dovoljno glasni da se za zemlju izbore. Ne samo vlada Protića već i obje vlade demokrate Ljube Davidovića bile su neprijateljski raspoložene prema plemstvu u Hrvatskoj, nastojeći ga potpuno eliminirati iz politike, imajući u tome veliku pomoć u varaždinskom odvjetniku dr. Hinku Krizmanu, ministru za agrarnu reformu u dvije vlade Miljenka Vesnića od 17. svibnja 1919. do 1. siječnja 1920. godine u kojem vremenu je dovršeno i dijeljenje zemlje agrarnim interesentima na nekadašnjem posjedu Samuela Festetića.

Samuel Festetić je ostao bez svojeg posjeda i čini se da se osobno nije ni vratio u Hrvatsko Zagorje. Zemlja je zauzeta po seljacima ali i drugima, a njihov jednogodišnji, odnosno trogodišnji zakup bio je samo jedan prijelaz prema punom vlasništvu nakon mizerne cijene koju je trebalo platiti iskonskom vlasniku. Preko odvjetnika Festetić je uspio prilikom prve revizije agrarne reforme 1925. da mu se prizna maksimum, ali je intervencijom ministra agrarne reforme Hinka Krizmana dobio u puno vlasništvo samo 24 jutara, tj. dvorac i perivoj s vinogradom, a time nije mogao obnoviti gospodarstvo na zemlji i šumama koje su seljaci već zaposjeli i većim dijelom pretvorili u vinograde. Naime gustina agrarne prenaseljenosti sa 200 stanovnika na četvorni kilometar 1931, godine bila je najveća u ovom dijelu Hrvatske.²¹ Očito je da je demokrata dr. Hinko Krizman kao ministar agrarne reforme činio sve sve da Samuel izgubi posjed u Bajnskim dvorima. Nisam uspjela pronaći koliko je Samuel Festetić stvarno dobio u ime odštete, ali svakako ne mnogo, barem ne u odnosu na ono što su uspjeli dobiti međimurski Festetići ili Maylath koji je dobio milijun dinara za 42.000 kat. jutara u Donjem Miholjcu od ptt. Podravina d.d. za kolonizaciju i parcelaciju. Uloga dra Hinka Krizamana u provedbi agrarne reforme Hrvatskog Zagorja i Međimurja svakako je vrlo velika. Dr. Hinko Krizman radio je u dogovoru s vodstvom Demokratske stranke Svetozara Pribičevića. Vjerojatno je pomogao dr. Peri Magdiću da se interes Varaždinaca usmjeri prema Međimurju koje je bilo pridruženo upravno područje Varaždinske županije sve dok nije počela realizacija Vidovdanskog ustava, kada je Međimurje došlo pod upravu Mariborske oblasti, bivajući na taj način odvojeno od politike koja se provodila u Hrvatskoj. Dr. Hinko Krizman kao prijatelj Svetozara Pribičevića u Samostalnoj demokratskoj stranci imao je kao političar ali i kao varaždinski odvjetnik mnogo koristi od agrarne reforme, jer su seljaci priželjkivali zemlju, a industrija drvo od sječe šuma u Hrvatskom Zagorju i Međimurju pa su svi bili voljni dati i zadnji dinar odvjetniku

²⁰ KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira, *Doprinos dr. Ive Pilara građevinskoj izgradnji Zagreba ili Dr. Ivo Pilar i Društvo kućevlasnika*, Izd. ogranka Matice hrvatske u Zaprešiću, Zaprešić, 2015, 33-58.

²¹ ŠIMONČIĆ-BOBETKO, Agrarna reforma, I, str. 188.

koji im je to omogućio.²² Stoga gotovo da nije bilo potrebno 1931. provoditi agrarnu reformu na osnovu *Zakona o likvidaciji agrarne reforme* jer velikih posjeda u Hrvatskom Zagorju više nije ni bilo. Ostao je samo Draškovićev dvorac Trakošćan i posjed u Velikom Bukovcu od iste obitelji, a svi su ostali plemići napustili svoje posjede i odselili. Bajnski dvori bili su zle sreće i šteta je što je propao jedan od najljepših starih dvoraca u Hrvatskom Zagorju.

Položaj veleposjednika zemlje u Hrvatskoj bio je i do 1914. vrlo težak jer im banke nisu davale povoljne kredite za obnovu njihovih ugroženih gospodarstava, a kapitalizam koji je zahvatio većinu dijelova Austro-Ugarske monarhije nije vodio računa o sitnom plemstvu, koje je ukidanjem feudalizma smatrano propalim društvenim slojem, kojega se može iskoristiti samo kao službeniku u upravi i sudstvu. Ukinućem kmetstva od strane Jelačića 1848. plemstvo je ostalo bez besplatne radne snage, a platiti nadničare većina plemstva nije bila u mogućnosti zbog loših materijalnih prilika. Uspjeli su se održati samo oni koji su znali iskoristiti sirovine sa svoje zemlje u pilanama, mlinovima i tvornicama špirita te držati ugostiteljske radnje gdje su se ti proizvodi plasirali. Osnivanje tvornica koje bi stvarale dodanu vrijednost korištenjem izvornih sirovina bilo je tek na početku. A zagorsko plemstvo nije imalo ni kapitala ali ni potrebnog stručnog znanja za tu promjenu, jer je Zagrebačko sveučilište školovalo samo pravnike, profesore, suce i svećenike, a nije bilo niti jednog fakulteta koji bi stvarao stručnjake za poljoprivredu i gospodarstvo, a i šumski odsjek iz Križevaca preseljen je krajem stoljeća u Zagreb i bio je više u službi stranog kapitala nego na korist domaćih vlasnika šuma. Plemstvo nije bilo spremno za prijelaz na novi kapitalistički sistem rada, školovano uglavnom za upravnu službu kroz studij prava, preferirajući u polustoljetnom savezu s Mađarskom više mađarske fakultete od austrijskih, dok je polaznje Sveučilišta u Zagrebu pružalo malo mogućnosti za zapošljavanje.

Hrvatsko Zagorje, stisnuto između gospodarski naprednije Kranjske, Štajerske, Koruške i Međimurja davalo je jeftinu radnu snagu za Austriju i Mađarsku, ali i za Zagreb, koji je zahvaljujući svom položaju postao polovinom 19. stoljeća metropola Hrvatske oko kojeg su se formirali industrijski gradovi Varaždin, Sisak, Križevci, Petrinja i Karlovci.

Samuel Festetić je bio svjestan da njegova kupnja veleposjeda u Hrvatskoj nije gledana s odobravanjem. Vjerojatno je upravo on pokušao proturiti informaciju da su Festetići porijeklom iz Turopolja. Suradnica Leksikografskog zavoda mr. Tatjana Radauš ustvrdila je da za takovo Festetićevo porijeklo nema nikakve znanstvene potvrde.²³ Antimađarsko raspoloženje je bilo prejako i Samuelov posjed je stradao jer je Festetića okolno stanovništvo početkom 1919. identificiralo s nacionalnim i klasnim neprijateljem. Pljačka i palež Bajnskih dvora bili su izraz volje naroda, a Radićeva ideja da Hrvatska treba biti seljačka i republikanska bila je ljudima poslije stoljeća vladanja kraljeva i careva jako privlačna. Ljudi su željeli novi svijet, svijet koji će se zasnivati na poštivanju narodne volje.

Bajnski dvori su najbolji primjer neprijateljskog postupanja prema stranim veleposjednicima, te je beogradska vlada očekivala da će Mađari i Nijemci napustiti Slavoniju i Srijem, Baranju i Međimurje ali i Hrvatsko Zagorje te da će tako imati zemlju u kojoj će dominirati Srbi iz uže Srbije, dijeleći po volji vlast s odanim Hrvatima i Slovencima. Veleposjednici sa stranim državljanstvom bili su tretirani kao društveni paraziti, i izgubivši političku moć oni su i materijalno toliko onemoćali da nisu mogli

²² Hinko Krizman (Karlovac, 5. VII. 188. - Zagreb, 29. I. 1958). Pravo je studirao u Zagrebu i Beču. Političko djelovanje započeo je kod Naprednjaka, a kao odvjetnik postao je poznat u Varaždinu te je kao član Središnjeg odbora Države Slovenaca, Hrvata i Srba ušao u Privremeno narodno predstavništvo, a onda je izabiran za narodnog poslanika u Varaždinskoj županiji više puta.. U Vesnićevoj vladi bio je ministar za agrarnu reformu, a u koalicijskoj vladi Pašić-Pribičević ministar šuma i rud, te u Pašićevom kabinetu 1925 ministar trgovine i industrije, pa opet do 1925 ministar za agrarnu reformu. Od svibnja 1945. član AVNOJ-a, a u vladi NRH više puta ministar. (MILADA PAULOVA Milada Paulova iz Praga, Hinko Krizman, Stanojevićeva *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka, II. knjiga, Zagreb, 1925, str. 523*),

²³ Samjuel Festetić, vlasnik posjeda u Bajnskim dvorima bio je rođak međimurskih Festetića. No pričalo se da su Festetići porijeklom Turopoljci, a neki Festetići i nisu bili plemići. Tako je Miroslav Festetić bio u međuratnom razdoblju dugo godina radnik u Trgovačko-obrtničkoj komori i njezinim kasnijim nastavljačima, zalažući se osobito za razvoj obrta i turizma. Taj Festetić nije bio plemić. (M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, RADAUŠ, Tatjana, Miroslav Festetić, *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 4, Zagreb 1998, str. 193.).

platiti ni radnike za obradu zemlje koja im je ostavljena u puno vlasništvo, te su ju počeli prodavati za nisku cijenu i plaćati radnu snagu, a za mehanizaciju nisu imali sredstava.

Dalja sudbina Bajnskih dvora je tragična. Ovaj stari feud bio je rasparceliran i rasprodan i nestao je s popisa veleposjeda već prilikom prvog komisijskog određivanja podjele zemlje na temelju *Predhodnih naredaba o provedbi agrarne reforme od 25. veljače 1919.*²⁴ Festetićeva nada da će dobiti barem zadovoljavajuću odštetu za svoj posjed bila je iz mjeseca u mjesec sve manja.²⁵ Odredba člana 2. iste odredbe da će se svi veliki posjedi eksproprijirati, a njihova zemlja da će se dati domaćim obrađivačima u puno vlasništvo bila je obeshrabrujuća za plemstvo, pogotovo što je u čl. 4. je naglašeno da se bez odštete oduzimaju svi posjedi habsburške dinastije i članova habsburškog doma, te svi posjedi dinastija neprijateljskih zemalja. Članom 5. bili su razriješeni svi zakupni ugovori za obrađivanje zemlje i onemogućeno novo ugovaranje zakupa, a čl. 8 je čak istaknuto da će seljaci oštećeni nepravednom segregacijom velikog posjeda biti oštećeni. Plemstvu je bilo zabranjeno da se koristi titulama, a seljaštvu su davane nade da će oni postati vlasnici zemlje. Nakon zatvaranja Stjepana Radića po povratku iz Beča Bajnski dvori više nisu postojali kao gospodarska jedinica.

Nakon donošenja Vidovdanskog ustava 28. lipnja 1921. država je željela u kratko vrijeme ukinuti sve pokrajinske institucije, a pažnju je usmjerila ne samo na likvidiranje veleposjeda u Hrvatskom Zagorju, ali i većine državnih ustanova. Zbog otpora to je išlo usporeno. Trgovačko obrtnička komora u Zagrebu je čak predložila da se opozovu odluke Ministarskog savjeta od 1921. o ukidanju pokrajinskih ministarstva i da se poslovi prenesu na županije, odnosno da se zaustavi provođenje Vidovdanskog ustava i podjela zemlje na oblasti.²⁶ Podjela zemlje na oblasti je 1923. zaustavljena, da ne kažem usporena ali je 1924. i osobito 1925. nastavljena s još većom žestinom, s time da ni Stjepan Radić nije mogao ništa proijeniti jer je bio ministar prosvjete. a na poljoprivrede, a činovnici u Ministarstvu za agrarnu reformu, iako im je Pavle Radić bio jedno vrijeme šef, činili su sve da zakoče taj proces i u Dalmaciji. To je vrijeme velike nestabilnosti i vlade se često mijenjaju. Stjepan Radić u tom vremenu vrlo oštro napada Pašićevu vlast zbog korupcije, tražeći pomoć i u inozemstvu. vjerujući da njegove ideje o uređenju Hrvatske kao republike i šticeenje nacionalnih manjina, još nije mrtvo, te da je probleme moguće riješiti dogovorima.

Do 1925. od Festetićevih Bajnskih dvora nije ostalo ništa. Nestala je 1922. i Varaždinska županija a Bajnski dvori se više nisu ni spominjali pod tim nazivom.

III. RASPAD ČAKOVEČKOG VLASTELINSTVA GROFA FESTETIĆA U MEĐIMURJU POSLIJE PRVOGA SVJETSKOG RATA.

Međimurje zbog dugog pripadanja Mađarskoj često izostaje iz hrvatskih povijesnih knjiga.²⁷ Na kraju petnaestog i na početku šesnaestog stoljeća vlasnici Međimurja bili su Ernušti. No 1546. Zrinski se premještaju iz od Osmanlija ugrožene Banovine u Čakovec, a 1546. ban Nikola Zrinski obustavlja plaćanje zakupa Zagrebačkom kaptolu. Ovaj je zatražio 1547 i 1549 od kralja da mu se vrati pravo pobiranja međimurske desetine. da bi 20. lipnja 1550. bio sklopljen ugovor između bana Nikole Zrinskog i zagrebačkog Kaptola po kojemu je Zrinskima za 30 forinti godišnje predan u vječiti zakup desetina Čakovca, Štrigove i posjeda između Drave i Mure. a taj je ugovor potvrdio kapetan ugarske Tom Nadasdy.²⁸ Prelaz posjeda Zrinskih na Altana dovelo je do pretvaranja desetine u naturalna podavanje što je značilo višestruko povećanje davanja, a dobivene privode vlasnici posjeda su lagano prodavali na

²⁴ ŠIMONČIĆ-BOBETKO, Z, Agrarna reforma na području Hrvatskog Zagorja, Međimurja i Podravine u međuratnom razdoblju, str. 31-76.

²⁵ ŠIMONČIĆ-BOBETKO, Z. *Agrarna reforma, I., str.130.*

²⁶ ĐUROVIĆ, Smilja, *Državna intervencija u industriji Jugoslavije (1918-1941), izd Instituta za savremenu istoriju u Beogradu, Beograd 1984., str. 68.*

²⁷ Vladimir Kalšan i više drugih povjesničara su poslije 1990. popunili ovu prazninu, ali radovi o Međimurju još su uvijek nedostatni u hrvatskim povijesnim knjigama-

²⁸ ADAMČEK, Josip, *Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV do kraja XVII stoljeća*, Izdanje JAZ-u i Sveučilišne naklade Liber, Zagreb 1980., str.359.

tržištu gradova u susjednoj Austriji, Sloveniji i Mađarskoj. Na osnovu dugotrajnih ugovora desetina se plaćala u vedrima vina ili kvartama pšenice., te je Festetić ostvarivao lijepi novčani pirhod koji je kako se čini bio i do sedam puta veći od arende u novcu.. Festetićeви su nastojali što dulje održavati taj način zakupa. i ljudi koji su držali u zakupu Festetićevu zemlju teško su plaćali zakupninu i mukotrpnno su se trudili da zadrže zakupljenu zemlju. te su mislili da će sada dobiti zemlju koju obrađuju badava, što je i bio uzrok većine pobune seljaka u Hrvatskom Zagorju i Međimurju. tijekom 1919. godine. Istraživanja Josipa Adamčeka na primjeru susjedgradskog-stubičkog vlastelinstva pokazala su da se alodij povećavao ali i da su podavanja u robu bila isplativija od novčane renta.²⁹ Bez obzira da li se daća davala u obliku gornice, kao redovite daća u vinu ili u kvartama žita, pšenice ili prosa, obaveze seljaka su se povećavale a promjene ugovora nisu olakšavale položaj arendatorima. Sve se to održalo i nakon ukidanja kmetstva i seljaci su teško i mukotrpnno živjeli na zakupljenom posjedu, te u jedino rješenje vidjeli u tome da zemlja prijeđe u njihovo vlasništvo. To je bio glavni razlog radi čega su Festetići izgubili Međimurje. Zakupnici su tražili zemlju u vlasništvo, a šume su tražili ratni špekulanti koji su imali novca da šume posijeku i drvo prodaju u inozemstvo.

Festetićeв posjed bio je uzorno dobro izgrađivano stoljećima na osnovama naprednog gospodarenja po uzoru na najbolje posjede u Mađarskoj. No nakon 200 godina postojanja posjeda ljudi, koji su radili na tom posjedu kao nadničari ili zakupci, počeli su osjećati potrebu za većom slobodom tražeći bole rješenje svojeg socijalnog, ali i nacionalnog položaja. To su osobito osjećali Međimurci kao slavenski narod koji su potpadali kao katolici pod Zagrebačku nadbiskupiju njegujući svoje prekrasne narodne pjesme i običaje i sve više jačajući svijet o svoj pripadnosti hrvatskom narodu.

1. Festetićeв veleposjed do 1923 godine

Povijest Međimurja kao i povijest Baranje zaslužuje posebnu pažnju povjesničara Zahvaljujući zanimanju i poticajima te istraživanjima akademika Draguina Feletara, dr. Zvonimira Bartulića, dr. Vladimira Kalšana i dr. Hrvoja Petrića taj je cilj dobrim dijelom i ostvaren, pa danas znamo mnogo više o Međimurju nego prije pola stoljeća.³⁰ Nakon knjige o Međimurju Dr. Rudolf Horvat je objavio 1919. i nekoliko članaka o Međimurju ali poslije toga više godinama ništa, vjerojatno iz nekih posebnih razloga a možda i na nagovor Stjepan Radića, koji nije htio buniti narod, smatrajući poslije 1903. da se sve može riješiti razgovorima. Bila je to značajna razlika između djelovanja politologa koji je proučio povijest mnogih naroda Stjepana Radića i dr. Rudolfa Horvata koji je ostavši bez posla 1919. oštro kao suradnik Doma pisao anonimne članke o protivnicima republikanizma, usmjerivši najoštriju strelicu svojih napada sve do 1925. na srpske radikale. Naime on je svoje napore usmjerio sve do 1925. na žestoku kritiku velikosrpskog režima.³¹ U socijalističkoj Jugoslaviji Vladimir Kapun je nakon više godina istraživanja objavio monografiju *Međimurje 1918.* (Čakovec, 1986.), pri čemu je detaljno obradio socijalne nemire iza kojih su stajali boljševici, ali i borbe za vraćanje Međimurja u okvir nove južnoslavenske države, čime se kršila vojna konvencija sklopljena 13. studenog 1918. u Beogradu između Bele Lindena u ime mađarske vlade i generala antantinih armija na istoku Henryja da rijeka Drava ima biti granica između Mađarske i Države Slovenaca, Hrvata i Srba na jugu. Mađari su se sve do Trianonskog ugovora 1920 godine, kada su im određene državne granice, vrlo oštro borili za granicu na Dravi, ali su i Međimurci, vjerski i nacionalno željeli vraćanje svojoj matičnoj zemlji, a teror, s kojim su Mađari sprečavali to vraćanje. združio se i s boljševičkom revolucijom Bele Kuna, pa su nemiri u Međimurju potrajali sve dok nije ugušena revolucija i vraćen mir u Mađarsku.³² Akcija ovog pripajanja

²⁹ ADAMČEK, *Agrarni odnosi*, str. 469.

³⁰ Akademik Dragutin Feletar napisao je značajne članke o povijesti Međimurja, a autor ili suautor je monografiju o Dubravi, Prelogu i drugim mjestima, oobično u suradnji s dr. Hrvojem Petrićem. No najviše je obogatio historiju Međimurja u 20. stoljeću Vladimir Kalšan. (KALŠAN, *Građansko društvo u Međimurju*, Čakovec 2000).

³¹ HORVAT, Rudolf, Iz povijesti Međimurja, *Jutarnji list*, VIII/1919, br. 1438 i 1549; *Isti*, *Događaji koji su prethodili pripojenju Međimurja Ugarskoj* (Sretni dom, 1919, str. 18-23; *Isti*, Međimurje, najčišća hrvatska zemlja, *Tjednik bjelovarsko-križevački XXX/1919*, br. 23 i *Omladina*, 1918-19, br.4-5, str. 101-102,

³² KALŠAN, *Građansko društvo u Međimurju, vlastita naklada*, Čakovec 2000, str. 46-56.

Slika 3. Dvorac grofova Festetića u Pribislavcu (zbirka D. Feletara)

bila je vrlo komplicirana, dugotrajna uz mnogo žrtava. Veliki župan županije u Zali Géza Bosnyák proglasio je nad Međimurjem 6. studenog 1918. prijeki sud, ali su na drugoj strani varaždinski gradonačelnik dr. Pero Magdić s dr. Hinkom Krizmanom i dr. Ivanom Novakom pripremili plan za oslobođenje Međimurja koje je u drugom pokušaju uspio provesti 24. prosinca 1918. generalštabni potpukovnik Slavko Kvaternik s vojnicima prikupljenima iz raznih domobranskih pukovnija. Iza čitave je akcije stajalo Narodno vijeće a mnogi od tih boraca za oslobođenje su se i zadržali trajno u Međimurju u kojem je do veljače. 1919. cijelu vlast imao suradnik Svetozara Pribičevića u Narodnom vijeću major i kasnije potpukovnik Dragutin Perko. On je po nalogu Pribičevića otišao sa dr. Lazom Popovićem i bratom Svetozara Pribičevića Valerijanom još u studenom 1918. u Beograd gdje ih je primio regent Aleksandar.³³ Ovaj se onda vratio u Varaždin srpsku vojsku sa Simovićem koja je iskoristila zatvaranje Radića po Pribičevićevom nalogu i popustljivost Kvaternika te zavlada Međimurjem, a Perko je kao potpukovnik postao vojni komandant Međimurja. Stjepan Radić bio je po nalogu Pribičevića kao ministra unutarnjih poslova zatvoren što je demokratima, usprkos loših izbornih rezultata osiguralo vlast u Međimurju do 1925. godine. Na stranu demokrata stao je i dr. Ivan N. Novak imenovan za povjerenik kralja Petra Karađorđevića za građanske poslove, što je zapravo značilo i njegovu podložnost Svetozaru Pribičeviću kao ministru unutarnjih poslova nove države Kraljevstva SHS. Ovu temu je kao vrlo važnu naveo povjesničar dr. Bogdan Krizman, sin dr. Hinka Krizmana koji je imao veliku ulogu u likvidaciji Festetićeveg veleposjeda kao ministar agrarne reforme, ali ni on nije otvoreno pisao o kompliciranim zbivanjima oslobađanja Međimurja gdje se miješala boljševička s nacionalnom i socijalnom revolucijom te je tek u najnovije vrijeme obrađena ova tema detaljno.³⁴ Glavni političari u Međimurju, a osobito u Varaždinu bili su članovi Pribičevićeve i Davidovićeve Demokratske stranke, koji su pored nacionalnih imali i imovinske razloge s obzirom na bogatstva Festetićeveg posjeda u Međimurju. Oni su i vodili proces likvidacije Festetićeveg posjeda. No na tom putu im se ispriječio Stjepan Radić uz kojega su bili međimurski seljaci, koji su težili za malim zemljišnim posjedom na kojima bi proizvodili krumpir i ostalo od čega bi živjeli, videći tu mogućnost kroz kupnju parcela Festetićeveg posjeda.

Povijest Međimurja kao i svih zemalja između riječnih tokova vrlo je složena. Nakon tragičnog pogubljenja Petra Zrinskog i Krste Frankopana u Bečkom Novom mjestu 1571. Međimurje je došlo u posjed mađarskih plemića Altana, te se je do 1848. tretiralo kao čisto mađarsko područje u okviru županije

³³ MATKOVIĆ, Hrvoje, *Svetozar Pribičević, ideolog - stranački vođa - emigrant*, Izd. Hrv. sveučilišna naklada, Zagreb 1995, str. 54.

³⁴ KRIZMAN, Bogdan, Oslobođenje Međimurja, *Narodni list*, Zagreb, 28-30. XI, 1954.

Zala, da bi onda Jelačićevim upadom bilo pod vlašću Hrvatske do 1859., kada ga car Franjo Josip opet vraća Mađarskoj gdje ostaje do Božića 1918. godine. Festetićev posjed većim dijelom su obrađivali zakupci Međimurci koje je jezik i pripadnost Zagrebačkoj nadbiskupiji čuvala od intenzivne mađarizacije. i početkom 20 stoljeća djeca u Međimurju su polazila škole na mađarskom jeziku a takova je bila i Učiteljska škola u Čakovcu, koji je bio središte mađarskog nacionalizma. Međutim ovaj veliki posjed nije se mogao tako jednostavno raspardelirati kao imanje Samuela Festetića u Bajnskim dvorima. Kao Istra i Međimurje je imalo posebni status sve do Trianonskog ugovora.

Festetićev posjed u Međimurju imao je 16.597 jutara. a svo ostali veleposjednici iz redova plemstva samo 2136 jutara, te je muzikolog dr. Vinko Žganec napisao da se Međimurje s pravom zove Festetićevo. Ovaj veliki posjed utjecao je na čitavo Međimurje, ali je ono bilo raspardelirano u desetke majura i veliki broj parcela koje su držali zakupci, a između su se nalazili šumski kompleksi i sela te rudarski pogoni za eksploataciju nafte a u Čakovcu i nekoliko tvornica mlinarske, tekstilne i kemijske struke. čiji su vlasnici bili uglavnom Židovi koji su došli iz užeg područja Mađarske. Suživot svih ovih stampvmola nakon Prvoga svjetskog rata više nije bio skladan. Novo vrijeme tražilo je nove odnose na svim poljima ljudskog djelovanja, a tijekom rata za Međimurje mnogi Festetićevi namještenici odselili su u Mađarsku. što je dovelo do infiltraciju došljaka iz Varaždina i okolice koji su ovdje tražili svoju bolju budućnost.

Prvih dana nakon uključivanja Međimurja u sastav Kraljevstva SHS komesar Perko smanjio je broj stoke na Festetićevom posjedu, pa je time otpala mogućnost da se posjed tretira kao »«uzorno gospodarstvo« u radu Agrarne komisije, a obustavljeni su i gotovo svi proizvodni pogoni prehrambene struke odlaskom stručnjaka Mađara u Mađarsku. Za vrijeme kada je Ivan Novak bio povjerenik Međimurja za upravitelja čakovečkog vlastelinstva postavljen je umirovljeni šumarski nadzornik Bogdan Svoboda koji je odmah počeo trgovati drvom, prodajući ga u Austriju, jer su granice još bile dosta otvorene. Ministar agrarne reforme radikal Miletić, a onda demokrat Hinko Krizman okomili su se svom žestinom na Festetićevo imanje, te je 20. travnja 1919. osnovan posebni Agrarni odbor za provedbu agrarne reforme za Međimurje u Čakovcu, čiji je rad povjeren Ivi Volariću, koji je o godini dana podijeljeno agrarnim interesentima gotovo pet tisuća jutara oranica i tri tisuće jutara livada u jednogodišnji a onda i u trogodišnji zakup.³⁵ Zemlju su trebati dobiti i bivši Festetićevi nadničari, koji su dijelom stanovali i u čakovačkom dvorcu, a neki i na majuru Sv. Križ i Novi Dvori. Sve je to potaknulo Eugena Festetića koji je imao i posjed na Blatnom jezeru pa time i sredstva za sudske postupke, što je dakako sva rješenja o podjeli zemlje pretvorilo u dijelove sudskih procesa. No niti je bio zadovoljan Festetić niti novi korisnici zemlje. Festetić je tražio da mu se od mogućeg maksimuma od 400 jutara dodijeli 300 katastarskih jutara u Čakovcu, ali je Agrarna direkcija u Zagrebu to odbila, iako je Festetić nudio da će osnovati poljoprivrednu školu u Čakovcu kao i ponovno otvoriti tvornicu šećera u tom gradu. To je u to vrijeme bilo vrlo izazovno, jer se šećer u to vrijeme uvezio iz Čehoslovačke republike po visokim cijenama. Prijedlog Agrarne direkcije da se poljoprivredna škola otvori u sv. Roku odbio je Festetić, i siječnju 1923. godine direkcija mu je ponudila u ime maksimuma samo 300 jutara oranica. No posjed se brzo raspadao i do kraja lipnja 1921. bilo je već predano u četverogodišnji zakup Međimurcima gotovo deset tisuća jutara zemlje, a do sredine 1923. čak 8720 jutara oranica, 3.245 jutara livaca i 3441 jutara pašnjaka.³⁶ Konačno je Festetiću ostalo samo 130 jutara slobodne zemlje. Ovo natezanje i umiješanost Agrarne direkcije u Zagrebu, ali i lokalnih političara iz Demokratske stranke u provođenje agrarne reforme u Međimurju, toliko se omrznilo Festetićima, da su se oni odlučili prihvatiti ponudu Slavonije d.d. za prodaju čitavog veleposjeda do čega je i došlo 1923. preko opunomoćenika.³⁷ Povjesničar dr. Vladimir Kalšan je ustvrdio da su u agrarnoj reformi s posjeda grofa Festetića najbolje prošli agrarni interesenti iz upravne općine Čakovca, te Male Subotice, a najslabije oni iz Štrigove i Gornjeg Mihoļevca, te da donja Dubrava i Legrad zbog velike udaljenosti od oranica nisu ništa dobile.³⁸ No to nije

³⁵ KALŠAN, *Građansko društvo*, str. 59.

³⁶ KALŠAN, *Građansko društvo*, 60.

³⁷ ŠIMONČIĆ-BOBETKO, Z., *Agrarna reforma*, I, str. 237.- 238.

³⁸ KALŠAN, *Građansko društvo*, str. 60

Slika 4. Stari grad u Čakovcu u doba grofova Festetića – razglednica iz 1908. (zbirka D. Feletara)

posve točno kako pokazuje prilog uz kupoprodajni ugovor iz 1923. godine. Taj je ugovor pokazao da je agrarna reforma bila kaotična i da se u tom procesu događalo svašta, te da ni prodavalac ni kupac nisu znali točno što kupuju odnosno prodaju, ali i da su Festetićeви ipak dobili dosta pristojnu prodajnu cijenu, riješivši se pri tome brojnih parnica sa kupcima i zakupcima njihove zemlje i obaveza prema katoličkoj crkvi.

U proces likvidacije Festetićevog carstva u Međimurju bilo je umiješano nekoliko političara iz Varaždina koji su pripadali do 1914. Hrvatsko-srpskoj koaliciji, postavši poslije 1918. velikim pristašama Demokratske stranke Svetozara Pribičevića, koja se u to vrijeme zalagala za centralističku monarhiju pod žezlom srpske kraljevske kuće Karađorđević. Međutim vrijeme je pokazalo da su prečanski Srbi bili jednako izloženi presiji beogradskog režima kao i pripadnici drugih naroda, pa je 1923. Svetozar Pribičević osnovao Samostalnu demokratsku stranku, koja se borila za interese prečanskih Srba, sklopivši tek 1927. savez sa Hrvatskom seljačkom strankom Stjepana Radića. pod imenom Seljačko demokratske koalicije.

Ne samo politički već i gospodarski život Hrvatske od 1918. do 1929 bio je obilježen mnogim aferama. Pokušaj kralja Aleksandra da izgradi centralističku monarhiju pod vodstvom srpskih radikala imao je mnogo protivnika, ali je Aleksandar raspolagao sredstvima a uživao je i sklonost Francuske i Engleske koje su podržavale novostvorenu državu kao najbolje rješenja za Balkan, u koji su počeli, posve neprimjereno svrstavati i sve hrvatske zemlje. Svaka regija nove države, kakva do tada nije nikada bila formirana, bila je bremenita problemima koji su se mogli riješiti samo ravnopravnim dogovorima a nikako nadmetanjem i nasiljem i potpunim likvidiranjem starih posjedovnih struktura, osobito plemstva na području Hrvatske. Uočivši mogućnost predobijanja masa za svoju politiku kralj Aleksandar se je okomio na plemstvo i njihove posjede. nastojeći na taj način zadobiti povjerenje puka na izvorima za Ustavotvornu a onda i za Narodnu skupštinu - Parlament. Već 6. siječnja 1919. regent Aleksandar najavio je radikalno provođenje agrarne reforme, slijedeći prvu najavu od strane Narodnog vijeća u studenom 1918. godine o čemu smo već govorili kod Blinjskih dvora. Plemićke titule bile su sada zabranjene, a popularizator ideje da Hrvatska treba biti republika Stjepan Radić bio je gotovo stalno u zatvoru. do 1923 godine dok se nije država podijelila u 33 oblasti da bi onda i Radić kapitulirao pred silom, te se odrekao republikanizma i priznao centralistički Vidovdanski ustav. misleći da će razgovorima i dogovorima riješiti najveći dio problema socijalne i nacionalne prirode.

Iako do 1925. Radić nije bio ni u vlasti, ni pri vlasti, njegova ideja nezavisne samostalne, čovječanske republike privlačila je narod. Propagirajući stvaranje mirotvorne republike bez revolucije i pobune on je kao politolog propagirao nešto što je narod iskreno želio, a to je bio mir i miran rad na svom malom seljačkom posjedu. No toliko priželjkivanog mira nije bilo. Beograd je Hrvatsko Zagorje s

Međimurjem smatrao vrlo nesigurnim područjem u kojemu se mir održavao kundakom i batinama, te zatvaranjem buntovnih elemenata a vojska i žandarmerija održavala je mir. Kako bi se uklonili mladi ljudi iz njihovih domova, počelo se tek vraćana mladiće sa frontova slati u Makedoniju da guše pobune komita, pri čemu su tamo usovi života a i ratovanja bili krajnje neprikladni, pa su mnogi bježali iz tih vojnih jedinica, što je destabiliziralo neka sela, a osobito Đelekovec, gdje je Mihovil Pavlek Miškina, kao pristaša republike, vidio što se čini s narodom. I boljševička revolucija Bele Kuna u Mađarskoj našla je svoj odraz u Hrvatskoj a prelijevanje revolucije na hrvatske prostore nije bilo isključeno. Centralistički beogradski sistem je dakle vladao silom i svaki izraz bunta bio je strogo kažnjavan, a potencijalni vođe bunta držani su u zatvoru.

Zbog položaja Hrvatskog Zagorja i Međimurja na granici Stjepan Radić kao republikanac je imao najveću potporu naroda upravo u ovom području, što potvrđuju svi izbori za njegovog života. Kao prvi politolog u Hrvatskoj Stjepan Radić je smatrao da bi republikansko uređenje i vladavina naroda bili najbolji za Hrvatsku. No vlastodršci u novoj državi nisu tako smatrali, a mnogi odvjetnici na području Varaždina i Međimurja mislili su da je najbolji sistem jedinstvena kraljevina u kojoj će se razviti kapitalističko gospodarstvo uz pomoć stranog kapitala i stranih stručnjaka.

Seljačko pitanje bilo je najuže povezano s agrarnom reformom, iako se znalo da tom podjelom zemlje u privredni zakup neće biti riješeno seljačko pitanje. No računalo se na smirivanje seljaštva kao i da će ono glasati za one čijim posredstvom i odobrenjem su dobili tu zemlju na korištenje. Povezanost politike i gospodarstva u tom vremenu ključna je za novu jugoslavensku državu i radi toga je trebalo dvije i pol godine da se izglasa Vidovdanski ustav kojim su otkrivene prave namjere vlade u Beogradu koja je željela podijeliti zemlju u oblasti bez obzira na nacionalnost.

Izglasavanjem Vidovdanskog ustava bez prisustva Radićevaca u Narodnoj skupštini učvrstila se nova vlast koja je isticala svoje uređenje kao narodno i veoma napredno, što je odobreno i od Francuske i Engleske koje su u Jugoslaviji vidjele partnera za velike poslove u rudarstvu, brodogradnji i trgovini, te se smatralo da je Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca stabilizirana zemlja s kojom se može politički i gospodarski surađivati, a na moru ljetovati.

Na izborima 28. studenog 1920. za Ustavotvornu skupštinu od 94.076 izbornika u Varaždinskoj županiji i Međimurju glasalo je 65.001 muških izbornika s pravom glasa a od toga čak 51.932 glasalo za Hrvatsku pučku seljačku stranku a 2.855 za Pribičevićeve Demokratsku stranku, dok su ostale stranke dobile mnogo manje glasova. Pravo glasa bilo je ograničeno jer žene nisu imale pravo glasa do 1945 godine Nadmoć Radićeve stranke odnosno Hrvatske republikanske seljačke stranke temeljila se na ideji da seljaštvo mora biti gospodar svojeg doma i svoje zemlje u slobodnoj državi a na principu čovječanske pravde i slobode.³⁹ Od Hrvatske pučke seljačke stranke izabrani su u Ustavotvornu skupštinu Stjepan Radić, dr. Juraj Krnjević, dr. Stjepan Ortner, Pavao Matica, Blaž Šalomon, Vinko Lovreković, Franjo Vrutar, Rudolf Herceg, Stjepan Dombaj, Franjo Pancer i Jura Žnidarić, a od Pribičevićevih demokrata ministar agrarne reforme dr. Hinko Krizman.⁴⁰ Analiza podataka za međimurska mjesta a pokazuje da su sela glasala masovno za Radićevu stranku s izlikom Čakovca I. gdje je za Hrvatsku zajednicu glasalo 183 glasača, za socijaldemokrate 118 i za Demokratu stranku 55 osoba. koja je bila jaka i u Gornjim Hrašćanima gdje je dobila 300 glasa i u gornjem Mihaljevcu 172 glasa. Ukupno je u Međimurju za Radićevu stranku glasalo 15.820 glasača od čega je Radić dobio 12.350 glasa, ali je dr. Ivan Novak, povjerenik za Međimurje, dobio 1040 glasa,⁴¹ te je s dr. Hinkom Krizmanom, izabranim u Varaždinskoj županiji dobio mogućnost da i dalje upravlja Međimurjem i utječe na njegovu gospodarsku i društvenu politiku. No odbijajući prisegu kralju Radićevi poslanici nisu ušli u skupštinu, a Pašić je na čelu radikalne vlade dobio mogućnost izglasavanja Vidovdanskog ustava 28. lipnja 1921. kojim je zemlja podijeljena na 33 oblasti, pri čemu je buntovna Varaždinska županija pripala drugim oblastima, a i Međimurje je u cijelosti došlo pod Mariborsku oblast koja je hrvatsko činovništvo zamijenila većinom slovenskim i onemogućila svaku samoupravu kako ju je zamislio Stjepan Radić.

³⁹ PERIĆ, Ivo, *Stjepan Radić, 1871.- 1928. Izd. Dom i svijet. Zagreb 2003, str. 322,*

⁴⁰ HORVAT, Rudolf, *Hrvatska na mučilištu, izd. Školske knjige Zagreb, 1992, str. 104-105..*

⁴¹ KALŠAN, *Građansko društvo, str 51.53,*

Izostanak Radićevaca i slabost drugih hrvatskih stranaka u vlasti omogućilo je Pribićevićim demokratima da vladaju najvažnijim resorima u Međimurju, iako su već 1922, nakon donošenja Uredbe o podjeli zemlje na oblasti spoznali da će Međimurje potpasti pod slovensku Mariborsku oblast, čime će njihov utjecaj biti znatno umanjen tj. gotovo eliminiran. Na izborima u Varaždinu poslije prvoga svjetskoga rata profilirao se je kao glavni političar do šestosiječanjske diktature i dr. Hinko Krizman. Kao rođeni Karlovčanin on je bio prijatelj političara Svetozara Pribićevića koji je kao i Krizman iz Hrvatsko-srpske koalicije prešao 1919 u Demokratsku stranku Davidovića, a poslije 1923. obojica su bili važni faktori u Samostalnoj demokratskoj stranci koju je Svetozar Pribićević i osnovao⁴². Ovoj stranci prišao je i dr. Pero Magdić, gledajući upravo u Međimurju velike gospodarske aktivnosti na eksploataciji šuma i pribavljanja jeftinih radnika. Sva trojica su imala znatan utjecaj na zbivanja u Međimurju, a dr. Hinko Krizman bio je u dva navrata i ministar za agrarnu reformu, te se upravo njemu mora pripisati radikalna likvidacija velikih plemićkih posjeda u Hrvatsom Zagorju...Glavni protivnik i Pribićeviću i Krizmanu bio je tada Stjepan Radić koji je riječju i tiskom ukazivao na korupciju vodećih ljudi u vlasti, ali se je ipak najoštrije okomio na Pašićeve radikale, te je stoga morao 1923. na izvjesno vrijeme napustiti zemlju.

Očekivanja seljaka da će kroz poštnu agrarnu reformu doći jeftino do zemlje nije se ispunila ni u Međimurju kao što se nije ispunila ni u Slavoniji i Srijemu. Seljaci sjeverozapadne Hrvatske bili su izigrani u agrarnoj reformi odlukom Skupštine da zemlju ne mogu dobiti oni koji su bili sudionici nekog bunta protiv vlasti, a takovi su bili gotovo svi. Zagorci i Međimurci. Umjesto domaćih ljudi zemlju su dobili mnogi solunski dobrovoljci i članovi Demokratske stranke, koji nisu ni bili zavičajni u tom kraju. Među njima je bilo dosta pravoslavaca koji su kao Khuenovi Srbi još ranije stekli mnoga mjesta u upravi, obrazovanju i sudstvu, a sada su ih naslijedili i njihovi potomci- Isto tako infiltrirali su se u Međimurje mnogi Slovenci, vješti stranim jezicima i bolje školovani od domaćih Međimuraca..

Do 1923. Festetićev je posjed bio pod upravom demokrate dr. Ivana Novaka i njegovog prijatelja dr. Pere Magdića. velikog župana Varaždinske županije i Međimurja

Festetićev veliki posjed u Međimurju od preko 25.000 jutara oranica i livada, i 10.000 jutara šuma s mnoštvom gospodarskih zgrada na majurima a ne samo u Čakovcu i Pribislavcu bio je privlačna meka za mnoge. Mnogi proizvodni pogoni ubrzo su došli pod Novakovu upravu pretvorivši se u dionička poduzeća. a neki su i obustavili rad zbog odlaska Mađara koji su radili kao stručnjaci. Plodne oranice nastavile su se davati u jednogodišnji zakup, koji se na traženje pretvorio u trogodišnji i četverogodišnji. Međutim, zbog neuređenosti tržišta do novca se teško dolazilo, a zamjena krune u dinar obezvrijedila je tri četvrtine novca, a i inflacijske tendencije onemogućavale su zdravo poslovanje i trgovanje zemljom ali i proizvodima zemlje. Nemajući svoju banku seljaci su teško dolazili do kredita, pa se to osjetilo kod zakupa ili kupnje zemlje, ali i pri obradi.. Sve je manje bilo poljoprivrednika koji su zemlju mogli obrađivati tako dobro kao u vrijeme kada su Festetićevi planski svake određivali plodored od stručnjaka, koristeći i gnojivo Danice d.d iz Koprivnice za poboljšanje ionako kvalitetnog tla.

Šume su predstavljale trećinu Festetićevog posjeda u Međimurju. Od Varaždinske županije dijelila ih je samo Drava, kojom se stoljećima otpremalo drvo do Osijeka, ali je željeznica Budimpešta - Beč 1859. kroz Pragersko otvorila Međimurje Srednjoj Europi, ali je i Zagorska željeznica prema Zagrebu od 1886. ojačala mogućnosti izvoza međimurskih proizvoda, a i Varaždin je bio veliki konzument hrane i drva i ugljena, ali i tražilac radne snage.

Pašićeve vlade Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca bile su osobito zainteresirane za šume i rude, pa je stoga i osnovano posebno ministarstvo s tim nazivom. Tvrd drvo se mnogo tražilo u Europi nakon Prvoga svjetskog rata u građevinarstvu ali i za pragove pri izgradnji željezničkih pruga. Ne začuđuje stoga što je već 15. ožujka 1919. vlast u Beogradu osnovala posebnom Uredbom Ministarstvo šuma i ruda, te je čitava država podijeljena u 12 šumskih direkcija, a ove u potreban broj šumskih uprava obzirom na vlasnike. Sve su šume stavljene pod državnu upravu te ni vlasnik privatne šume nije mogao prodavati drvo bez dozvole vlade. Pod Zagrebačku direkciju šuma pripadale su šume sjeveroza-

⁴² MATKOVIĆ, Hrvoje, *Svetozar Pribićević i Samostalna demokratska stranka, Zagreb 1972.*

padne Hrvatske, dakle i sve šume Međimurja i Prekomurja te područje Banovine i Bihaća.⁴³ Ministarstvo šuma i ruda je početkom 1919. stavilo zabranu prodaje veleposjedničkih šuma, te je ta zabrana dovela plemićke posjednike šuma u težak materijalni položaj, jer su tijekom sedam ratnih zajmova ostali bez novca, a poslije rata oranice su im odmah zaposjeli agrarni interesi a drvo iz svojih šuma nisu smjeli prodavati. Kraljevska direkcija šuma u Zagrebu imala je 17 šumskih uprava, pa je jedna takva bila nadležna i nad šumama Eugena Festetića na čelu s referentom Brankom Manojlovićem. Iako je pod sekvestrom upravitelji, postavljeni od dr. Ivana Novaka i dr. Pere Magdića, koristili su svoj položaj, omogućivši ilegalnu prodaju raznih proizvoda, pa i drva s Festetićevog veleposjeda, pa se osjećala nestašica ogrijevnog drva u gradovima, a i inflacija a onda i 1923. godine došla kreditna krize pogoršala je položaj stanovništva koje je moralo nabavljati ogrijevno drvo po visokim cijenama. Kada se je otvorilo rusko tržište drva i žita smanjila se je potražnja za drvom u Međimurju, što je odmah osjetila Slavonija d.d. kojoj su poslovi u Međimurju postali teško isplativi, pogotovo što je imala i obavezu kontrole provedbe agrarne reforme.

Međimurski posjed Festetićevi su prodali Slavoniji 1923. godine nakon što je dignut sekvestar 1922. godine. Neraspoloženi zbog teških pregovora s agrarnim interesima a nesigurni u mogućnost povrata posjeda u puno vlasništvo koja je agrarnu reformu postavila kao jedan od primarnih zadataka, Festetićevi se odlučuju na prodaju svog posjeda.

Nema nikakve sumnje da su u tom poslu posrednici bili dr. Pero Magdić i dr. Ivan Novak, koji su interese Varaždinaca vezali uz Međimurje. Naime Varaždinci su i prije Prvog svjetskog rata bili jako zainteresirani za Međimurje i njegova prirodna blaga. Tijekom rata to je još i ojačalo jer je Hrvatsko Zagorje bilo prenaseljeno a u Varaždinu je potraga nezaposlenih za zaradom, radom ili zemljom bila velika. i još se uvećala dolaskom bivših vojnika u grad. No bilo je i obrnuto, tj. mnogi Međimurci su tražili zaradu u Varaždinu ili Ludbregu i Koprivnici. Dr. Pero Magdić, dr. Ivan Novak i dr. Hinko Krizman spoznali su mogućnosti koje se pružaju u povezivanju Međimurja s Varaždinom. To je već prije svjetskog rata shvatio dr. Pero Magdić, odvjetnik i političar, ali i dugogodišnji gradonačelnik grada Varaždina On je u Varaždinu 18. svibnja 1903. izabran za predsjednika Hrvatskog sokola i već 4. veljače 1904. pokrenuo je izdavanje opozicionih novina *Naše pravice*, zastupajući Frankove pravaške ideje, iskazujući se kao žestoki protivnik velikog župana Radoslava Rubida i Josipa Milkovića koji su zastupali ideje Čiste stranke prava.⁴⁴ Narodna stranka je u to vrijeme prestala sa svojim djelovanjem jer se pretvorila u čistu mađaronsku stranku jer su njeni članovi bili državni činovnici. Magdić je nagovorio glavnog varaždinskog tiskara Stjepana pl. Platzera da izda 1905. šaljivi časopis *Štefek s mustaći* u kojem je izvrgavao ruglu one koji govore njemački, a istu je svrhu imao i humoristički časopis *Zagorski zec i Gromovnik*. 1906. godine. Za varaždinske mađarone bila je katastrofalna 1906 godina kada je mađarizi-

Slika 5. Reklama Slavonije d.d. 1921 godine. (Izvor: Almanah Kraljevine. SHS, 1921-1923, Zagreb 1921. str. 4)

⁴³ Almanah Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, 1920-1921, I, Zagreb 1921, III-3str. 60

⁴⁴ HORVAT, R., Varaždin, str. 467.

rana Narodna stranka izgubila izbore i došlo je do promjene političkih prilika uslijed jačanja Hrvatsko-srpske koalicije. Sredstvima koja je Varaždincima ostavio 1904. umrli Ivan Nepomuk Petrović ojačala je djelatnosti mnogih prohrvatskih odnosno južnoslavenskih društava u Varaždinu, a otvorena je i trgovačka škola, te se počelo razmišljati o gospodarskom razvoju ovog prenapučenog kraja. Međutim u lipnju 1907. za zastupnika Varaždina izabran je na listi Hrvatsko-srpske koalicije dr. Fran Vrbanić, jer je Pero Magdić već ranije izabran u Vrbovskom pa je Magdić ostao bez mandata u Varaždinu, a veliki župan Varaždinske županije postaje Milan pl. Kiepač koji je imao posjed u Samoboru, a njegovi rođaci u Križevcima, ali je i on podnio ubrzo ostavku zbog Željezničke pragmatike, protivći se da mađarski jezik bude jedini službeni jezik na željeznicama u Hrvatskoj. Varaždinci, kao i mnogi drugi u Hrvatskoj, su se pobunili protiv takvog rješenja, te je 7. srpnja 1907. održana u Varaždinu velika protestna skupština sa oko 3000 učesnika na kojoj je govorio i Fran Vrbanić. Sa ove skupštine Vrbanić je otputovao u Čakovec sa 18 Varaždinaca kako bi održao govor u prilog hrvatskog jezika na željeznicama u Hrvatskoj. No Mađari su ga protjerali iz Čakovca, a demonstrante je u Varaždinu sutradan počeo goniti gradski tajnik Stjepan pl. Novaković.⁴⁵ Borba za pragmatiku nije bila uspješna, a imenovanje mađarona i suca Banskog stola Rakodzaya, koji je podržavao željezničku pragmatiku, za novog bana krajem 1908. godine završilo je njegovom ostavkom, jer ga gotovo nitko u Saboru nije podržao. Dolazak Varaždinaca u Čakovec pokazao je da Varaždinci smatraju svoju vezu s Međimurcima važnim dijelom svojeg života, a to je potaknulo i novog bana Pavla Raucha da kod povjesničara Rudolfa Horvata, rodom iz Koprivnice koji je već napisao djelo o Međimurju, naruči i djelo o povijesti Varaždina, gdje bi se povijesno dokazivala veza između Međimurja i Hrvatskog Zagorja po jeziku i vjeri, a možda je i knjiga Horvata o Međimurju, izašla 1907. bila djelomično financirana od Pavla Raucha. Međutim ban Pavle Rauch bio je već početkom 1910. smijenjen jer mu je Hrvatsko-srpska koalicija bila žestoki neprijatelj, iako ga je Rudolf Horvat prvi nazvao »hrvatskim rodoljubom«, a takav epitet je dobio još samo ban Josip Šokčević. koji je radi Hrvatsko-ugarske nagodbe dao ostavku.⁴⁶

Novi ban Nikola pl. Tomašić došao je ubrzo, usprkos protivnih očekivanja dvora, u sukob s Hrvatsko-srpskom koalicijom, iako je sniženjem izbornog cenzusa znatno uvećao broj birača za Hrvatski sabor. Pero Magdić jednoglasno je izabran 15. lipnja 1910. za gradonačelnika Varaždina ali zbog neslaganja s Tomašićem ubrzo je zamijenjen Antonom Antunovićem. Energični Pero Magdić ne odustaje od Varaždina, te se 7. studenog 1911. nakon pada Tomašića vraća na položaj gradonačelnika Varaždina, zadržavši taj položaj do kraja Prvoga svjetskog rata kada postaje veliki župan Varaždinske županije i Međimurja. Sva ova događanja ojačala su kod Varaždinaca antimađaronstvo djelomično i zbog Međimurja, i oni su 19. kolovoza 1911. protestirali protiv podizanja mađarske zastave na zgradi Financijalnoga ravnateljstva u Varaždinu (zgrada Isusovačkog kolegija).⁴⁷ Dakako da je ovakovo raspoloženje u Varaždinu imalo utjecaj i na prave Međimurce, jer su željezničkom prugom poslovni kontakti Međimuraca i Varaždinaca bili svakodnevni, a drvna firma Ujlaki - Hirshler iz Donje Dubrave, kao i druge pilane bile su ovisne o toj trgovini. No lagano dostupne šume uz Dravu bile su gotovo posječene i firma u Donjoj Dubravi je morala svoje sirovina tražiti sve dalje od Donje Dubrave, iako su šume u Međimurju još bile čitave.⁴⁸

Festeticeve šume su privlačile Peru Magdića, a Slavonija d.d. je 1923. tražila šume na prodaju. Magdić se već 1911. bavio prodajom drva. Tada je kao gradski načelnik prodao hrastove iz Hrašćice za 4.540 kruna.⁴⁹ No zrelih šuma za sječju u području Varaždina bilo je malo, pa se sa čežnjom gledalo na bogate šume hrasta lužnjaka na Festetićevom posjedu u Međimurju.

⁴⁵ HORVAT, R., *Varaždin, str.* 477-478

⁴⁶ Isto, *str.* 478

⁴⁷ Isto, *Varaždin, str.* 496.

⁴⁸ Dragutin FELETAR, *Iz povijesti splavarstva na Dravi, Meridijan -Donja Dubrava, 2019.* Pilane firme Uylak bile. bile su montirane u mnogim mjestima uz Dravu. Čini se da veleposjednik Festetić šteti svoje šume i one su većinom očuvane do 1918.. godine, kada njihovu sječju preuzimaju demokrate i Slavonija d.d. Zagreb 1923. godine.

⁴⁹ HORVAT, R., *str.* 497.

Slika 6. Majur i stanovi vincilira veleposjeda grofova Festetić u Čakovcu (zbirka D. Feletara)

Možda je upravo potražnja za šumama bila glavni poticaj da je Pero Magdić vodio tako aktivnu politiku prema Međimurju i možda i inicirao upad Slavka Kvaternika u Međimurje. Bio je to svakako jedan od važnih pokretača tog ratovanja. Drugi faktor bila je gustina stanovništva u području Varaždina. Varaždin je 1910. godine imao 13.393 stanovnika od čega su 1249. pripadali vojsci. Imao je dosta komunalnih problema, a još je više socijalnih problema bilo u Varaždinskoj županiji koja je brojala 293.612 stanovnika, povećavajući se svake godine za približno dvije tisuće ljudi.⁵⁰ Po gustoći stanovnika na kvadratni kilometar Varaždinska županija je 1910. bila na samom vrhu u Hrvatskoj sa 120 stanovnika na četvorni kilometar s time da je taj broj u varaždinskom kotaru iznosio 114, a u gradu Varaždinu 200. Gustoća je najviše rasla kod poljoprivrednih površina, i od 1900. do 1910. se je na području županije povećala od 208 na 230, dakle u deset godina za 22%.⁵¹ Zbog propadanja zagorskih veleposjeda koje je ušlo u kritičnu fazu, orijentacija Zagoraca na rudarstvo i kupališna lječilišta nije mogla zadovoljiti one koji su tražili posao, pa je i pored iseljavanja u industrijski razvijene dijelove Austro-Ugarske monarhije nezaposlenih bilo u Varaždinu sve više, a zbog živih kretanja onih koji su tražili posao. Spoznaja o zaostajanju Varaždinske županije i uopće Hrvatske za ostalim dijelovima Ugarskog kraljevstva postajala je sve veći izazov za Varaždince, koji su vidjeli kako stanovnici Austrije, Mađarske pa i Slovenije bolje žive. Dr. Pero Magdić bio je svjestan ovog nezadovoljstva. No njegova sredstva za podizanje standarda života u Varaždinu bila su jako ograničena, a zahtjevi za modernizaciju grada, plinifikaciju, kanalizaciju, vodovod i nove gradnje sve veći. Priprema se i otvaranje Varaždinske tekstilne industrije uz pomoć stranog kapitala. Podignuće zajma od 300.000 kruna 1913. godine.⁵² za grad Varaždin, ukazivalo je na probleme koje su Magdića prisiljavale da sredstva za potrebe grada traži kod banaka, iako je gradska općina bila 1910. godine vlasnik 4029 jutara zemljišta od čega je na šume otpadalo 2200 jutara, na oranice 953, na pašnjake 839, na livade 237 jutara, a na vrtove pet i pol jutara ali je i neplodne zemlje bilo 889 jutara. Usprkos tog bogatstva u nekretninama, koje su 1910. procijenjene na 2,905.214 kruna grad je oskudijevao.. Zemljište bez šuma vrijedilo je 2,615.300 kruna, a vrijednost gradskih šuma grada Varaždina iznosila je 1,446.500 kruna, ali je godišnji prihod od tih šuma iznosio svega 39.500 kruna Nasuprot ovoj imovini grad je početkom 1911. dugovao 2,161.252 kruna, i to najviše Ugarskoj hipotekarnoj banci u Budimpešti, koja je bila vrlo neugodni kreditor, ali je Varaždin

⁵⁰ *Statistički godišnjak kraljevina Hrvatske i Slavonije II (1906-1910.)*, izd. Kr. zemaljskog statističkog ureda u Zagrebu, LXXII, Zagreb 1917., str.8.

⁵¹ Isto, str. 10.

⁵² HORVAT, R, *Varaždin*, str. 394.

bio zadužen i kod drugih banaka, što je umanjivalo vrijednost gradska imovine za trećinu njene vrijednosti.⁵³

Seljaštvo Hrvatskog Zagorja i Međimurja bilo je poprilično neupućeni u politička zbivanja i vrlo komplicirane stranačke odnose, a i pravo glasa imao je još uvijek ograničen broj birača usprkos toga što je ban Nikola Tomašić snizio izborni cenzus. Antun Radić koji je dvije godine službovao u Varaždinu dobro je upoznao prilike u Hrvatskom Zagorju i Međimurju, te je to prenio i na svog mlađeg brata Stjepana. U malom časopisu *Dom*, koji je počeo izdavati 1899. braća Radić su pokušala istaći važnost seljaštva, ističući potrebu boleg obrazovanja i pouka u gospodarstvu, a po uzoru na obližnju Sloveniju koja je u obrazovanju svojih članova kreditnih i ostalih zadruga daleko odmaknula. I u Hrvatskoj ova nova vrsta zadrugarstva počela je krčiti svoje putove. Ban, pa komesar Antun Cuvaj uveo je preventivnu cenzuru i jamčevinu za novine 1912.godine, pa je i varaždinski list *Naše pravice* bio globljen a često i zabranjivan⁵⁴ Cuvaj kao komesar je čak raspustio gradska zastupstva Varaždina i Koprivnice, te imenovao za te gradove svoje povjerenike. Stranka braće Radić, iako osnovana 1904. teško je preglasavala kandidate starijih i materijalno jačih stranaka na izborima u Sabor, te su 1914.ušla u Sabor svega tri zastupnika Hrvatsko seljačke pučke stranke Stjepana Radića. (Stjepan Radić, Tomo Jalžabetić i Josip Predavec). Osobito je burno bilo na izborima 14. ožujks 1913. kada je Pero Magdić izjavio da se povlači iz izborne borbe, pa se je u sva tri izborna kotara grada Varaždina vodila borba između koalicije i pravaša, a pravaš je bio i Stjepan pl. Novaković stariji koji jedno vrijeme upravlja Međimurjem 1922 godine.⁵⁵ Gradsko zastupstvo Varaždina je raspušteno od bana Ivana Škrleca koji je došao na bansku stolicu kao komesar a onda proveo izbore i otvorio Sabor.Izbori za gradsko zastupstvo Varaždina provedeni su 14. ožujka 1914. i Pero Magdić je kao član Koalicije izabran opet 21 ožujka 1914. za gradskog načelnika. Gradsko zastupstvo se sastojalo od 26. koalicionaša, jednog pravaša, i jednog mađarona⁵⁶ Kao ratni gradonačelnik Magdić je morao provoditi naloge bana Škrleca, ali je i ovaj bio samo provedbeni kanal za naloge viših uglavnom vojnih vlasti, jer je sve bilo podređeno ratu i potrebama bojišnice. Ukinute su stranke i zabranjeno svako političko djelovanje. Već 14. kolovoza 1914. izašao je zadnji broj *Naših pravica*, a poslije toga ratni propisi i ratni zakoni određuju život Varaždinaca koji su odnijeli velike žrtve u tom ratu, a krajem 1918. su željeli ekspanziju, bolji život i slobodu.

Nakon smrti kralja Franje Josipa 1916 godine, u proljeće 1917. Škrleca je smijenio član hrvatsko-srpske koalicije ban Antun Mihalović iz Slavonije. To je iskoristio Rudolf Horvat objavljujući više članaka o Međimurju.⁵⁷ Članak »Međimurje, najčistija hrvatska zemlja« svakako je izazvao pažnju Varaždinaca. No začuđuje da poslije ovog napisa iz 1918. nema više Horvatovih članaka o Međimurju. To i danas ostavlja otvorenim pitanje zašto je Horvat prestao 1919. pisati o Međimurju. Ucjena? Prijetnja? Naime, Horvat je imao dosta veliki afinitet prema gospodarstvu, i njegove kritike korupcije Pašićevog sina Rade 1923 godine dovele su i Hrvatsku seljačku republikansku stranku pod Obznanu prisilivši Stjepana Radića na salto mortale i priznanje Karađorđevićeve monarhije 1925. kako bi izbjegao dugi zatvor.

Pero Magdić je 14. studenog 1918. proglasio osnivanje Narodnog vijeća za Međimurje na čelu s Ivanom. N. Novakom. Već sutradan je najavljen vojni plan za oslobođenje Međimurja, ali sam proces vraćanja Međimurja u sastav Hrvatske nije prošao bez poteškoća, jer su se još dugo poslije 24. prosinca 1918. kada je Slavko Kvaternik na čelu domobranskih jedinica ušao u Čakovec vodile borbe u pojedinim dijelovima Međimurja. Dne 27. prosinca održan je sastanak Narodnog vijeća za Međimurje i sastavljen program rada, a 9. siječnja 1919. održana je velika narodna skupština u Čakovcu na kojoj je govorio Novak i Vinko Žganec, muzikolog. Bilo je to svega tri dana nakon što je 6. siječnja 1919. regent

⁵³ Isti, str. 493.

⁵⁴ Isto., str. 501.

⁵⁵ Isto, str. 504.

⁵⁶ Isto., str. 509.

⁵⁷ HORVAT, R., Međimurje najčišća hrvatska zemlja, *Omladina*, II%1918-1919, br. 4-5, str. 101-102; .; *Isti, Kako su grofovi Altan stekli Međimurje, Hrvatska revija*, II/1929, br. 5, str. 334-335. i *Hrvatski Zagorac*, III/1935, br. 73, str. 3. .

Aleksandar najavio agrarnu reformu s obećanjem da će potrebiti seljaci dobiti zemlju veleposjednika.⁵⁸ A onda su 27. veljače 1919. objavljene *Prethodne odredbe za pripremu agrarne reforme*, koju su mnogi seljaci shvatili kao poticaj i dozvolu da sami pristupe parceliranju plemićkih posjeda preko svojih ad hoc osnovanih agrarnih odbora. U isto vrijeme je dr. Ivan Novak je potvrđen kao povjerenika za Međimurje koje se tretiralo kao poseban dio Varaždinske županije koju je vodio Novakov prijatelj dr. Pero Magdić.

Pristupilo se parcelaciji najboljih oranica Festetićevog posjeda, i mnogi su jednostavno prisvojili zemlju kao svoju, pa su onda agrarni odbori pokušali uvesti neki red u taj rad i napisati ugovore navodeći buduće obaveze korisnika zemlje. No neki su to odbijali tvrdeći da im zemlja pripada u punom vlasništvu bez odštete. Tomu je dakako pogodovala revolucija Bele Kuna u Mađarskoj koja je izbila u ožujku 1919. i za čije je gušenje trebalo više od godine dana, pri čemu su Mađari nastojali proširiti revoluciju i na Podravinu, bacajući iz aviona letke a bilo je i fizičkih prijelaza preko Drave. ili na području Prekodravlja.

Agrarna reforma ima svoje specifičnosti u raznim dijelovima. Povjesničarka Zdenka Šimončić Bobetko proučila je agrarnu reformu u Hrvatskoj u raznim dijelovima, a agrarnu reformu u Međimurju obradila je zajedno s agrarnom reformom u Hrvatskom Zagorju i Podravini. Posebno je obradila agrarnu reformu u Baranji, koja ima dodirnih točaka s agrarnom reformom u Međimurju jer je ugovore trebala potvrđivati neka direkcija u Somboru, što se osobito odnosi na razdoblje poslije 1929. godine.⁵⁹ Radeći na temi Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj ona je pronašla dokument s anonimnom kritikom državne uprave na dobru grofa Festetića u Čakovcu iz polovice 1920, čiji sadržaj samo prepričavam. Nepoznati kritičar je rekao da je Festetićevo imanje veličine 46.000 jutara od čega 10.000 jutara šume došlo pod upravu države. Kao glavni razlog da je država postavila državnog povjerenika dr Ivana Novaka za ovo dobro navedena je politika, jer da su Festetićevi namještenici u pravilu bili promađarski nastrojeni i kao takovi nepodobni da dalje obavljaju svoje gospodarske dužnosti na ovom najvećem međimurskom dobru. U tom dokumentu prijavljivač piše da su umjesto pravednog vladanja Međimurje preplavili nekakvi demokrati, tj. Pribičevci, koji radna mjesta i sinekure dijele svojim ljudima. Novak je dao čitavo dobro na upravljanje umirovljenom gradskom šumaru Bogdanu Svobodi ograničivši kasnije njegovu upravu samo na šume. Imanje je bilo podijeljeno na pet gospodarskih okružja, a Svoboda je preuzeo imanje od mađarskih činovnika, te je sastavljen inventar koji se nažalost izgubio. U to vrijeme na imanju je bilo 700 komada rogatog blaga, 200 konja, te raznog alata u vrijednosti od 2-3.000.000 kruna. Sve to preuzeo je bez pravilne pismene primopredaje. Svoboda, kojega anonimni pisac pisma naziva anafalbetom. Svoboda nije nastavio vođenje potrebnih knjiga o materijalnom poslovanju na posjedu, već je vođena, - i to neuredno - samo glavnu knjigu i neka blagajnička knjigu. a da računi nisu priloženi. O dvojnog knjigovodstvu dakako ni spomena. To je dakako otvaralo mogućnost krađe do čega je i došlo, iako je imanje proizvodilo godišnje sijena u vrijednosti od tri milijuna kruna, a isto toliku vrijednost imale su i žitarice. Vune je proizvedeno svake godine u vrijednosti od šest milijuna kruna a kolika je bila vrijednost ostalih proizvoda nije navedeno. Drva se je prodalo godišnje u vrijednosti od 1.200.000 kruna. Anonimac naziva Svobodino gospodarenje štetnim. Svoboda je prodao 1919 godine 15.000 kg. vune kajšarima (?) naplaćujući kilogram vune 6 kruna, a ovi su ih prodali tvornici po 30 kruna za kilogram. Anonimus zaključuje da se ubrzo vidjelo da imanje jedva posluje s pozitivom zbog takvog načina rada. Slično kao s poljoprivrednim proizvodima prodavalo se i drvo. Ono bi godišnje trebalo dati u kasu 1.500.000 kruna a donijelo je u blagajnu veleposjeda 1919 godine samo 500.000 kruna, iako je izrada hvata gorivog drveta stajala 80 kruna, Svoboda je hvat drva prodavao po 40, i kasnije po 80 kruna. Iako upozoren Svoboda nije reagirao. Slično je bilo i s građevnim drvetom. Borovina u šumi plaćala se po kubiku 300, a hrastovina čak 400 kruna. Svoboda koji je već došao do vlasništva ugljenika Peklenice plaćao je hrastovinu po kubiku samo 100 kruna, a borovinu 20 kruna kubik, dok je Selnici koja je vadila naftu naplaćivao za potpurne proviziju 80 kruna, tražeći od seljaka

⁵⁸ Dr I. NOVAK, *Istina o Međimurju*, s.a., str. 49 i 53.

⁵⁹ GAČEŠA, Nikola, *Agrarna reforma i kolonizacija u Sremu 1919-1941.*, Institut za izučavanje istorije Vojvodina, Novi Sad 1975..sr. 8.

čak 300-400 kruna za kubik drva. Svoboda je sam upravljao Festetićevom pilanom pa su se i tu pružale razne mogućnosti ekstraprofita. Takvim postupcima šumsko gospodarstvo ovog vlastelinstva bilo je jako oštećeno. Usprkos želje pisca ovog pisma da se imanjem upravlja pošteno, toga je bilo dosta malo, pa su mnogi subjekti bili nezadovoljni.. Svoboda je radio isključivo u svoju korist Anonimni prijavitelj Svobodinih malverzacija navodi da je i u vlasništvo rudnika Peklenice Svoboda došao prijevarom preko veza sa slovenskim rudarskim satništvom u Celju, i to onda kada mu je rudarsko satništvo u Zagrebu, ali i Ministarstvo šuma i ruda u Beogradu odbilo izvršiti traženi prijenos.⁶⁰ Brzo i očividno propadanje posjeda ali i slaba dobit nekih demokrata dovela je do toga da je Svoboda smijenjen nakon što je dr. Pero Magdić imenovan ponovno u ožujku 1920. velikim županom Varaždinske županije ali i povjerenikom za Međimurje što je bio sve do 1923 godine. No i tada Svoboda nije maknut od veleposjeda, već je dobio mjesto upravitelja za poljoprivredne poslove, a za novog upravitelja cijelog posjeda imenovan je već spomenuti Varaždinac Novaković, i Magdićev prijatelj. Novaković je bio poznat i pod nadimkom Niko, a njega je kritizirao u svojem pismu Stjepanu Radiću 1921. i Ivan Kovačić.⁶¹ Kada se je dr. Hinko Krizman, 17. svibnja 1920. i po drugi puta vratio na položaj ministra za agrarnu reformu Svoboda se je s opljačkanim kapitalom odselio u Bjelovar, otvorivši tamo tvornicu keksa.

Međimurje je sve do odluke u Trianonu bila zemlja čija državna pripadnost nije bila određena. No to nije omelo bana Ivana Palečeka, vukovarskog odvjetnika i radikala da okružnicom 15. lipnja 1919. zabrani uključivanje u kolonizaciju u Slavoniju i Srijem ljudima koji su na bilo koji način sudjelovali u pobunama 1918. i 1919. odnosno koji su bili sudski kažnjavani. To je isključilo Međimurce iz kolonizacije na istok, iako se znalo da su Međimurci imali nedovoljno zemlje, ali i da je zbog zabrane prodaje Festetićevih šuma proces agrarne reforme u Međimurju zamrznut. Ova odluka Palačeka bila je presudna da su se gotovo svi Međimurci opredijelili za Radićev republikanizam, ispoljivši do na izborima za Ustavotvornu skupštinu 1920. godine, a i na svim kasnijim izborima za beogradsku skupštinu, pristajući uz Radića sve do njegove smrti. Primjenom agrarne reforme najbolje zemlje dodijeljene su u Hrvatskoj solunskim dobrovoljcima, te su ih posebni agrarni odbori pratili u njihovom radu u novim domovima savjetom i materijalnom pomoći, a domaći bezzemljaši dobili su vrlo malo zemlje i uz obavezu otkupa.

Krajem 1922. čakovački veleposjed je većim dijelom vraćen obitelji Festetić, ali već sklopljeni zakupni i kupoprodajni ugovori s onima koji su se uključili u agrarnu reformu nisu raskinuti, što je toliko zakompliciralo odnose Festetićevih i posjednika ovih čestica, da su se oni odlučili prodati čitav posjed. ne vjerujući da bi im se on mogao vratiti u puno vlasništvo dok postoji nova jugoslavenska monarhija. Preko odvjetnik Ivana Novaka i mađarskog odvjetnika Šajoša sklopljen je 1923. kupoprodajni ugovor sa Slavonijom d.d. iza koje je stajao židovski kapital- Ovakva prodaja nije bila uobičajena jer proces agrarne reforme nije bio dovršen, pa je položaj onih koji su ušli u kupnju zemlje bio vrlo upitan. No zbog pomoći demokrata prodaja je obavljena Takav postupak nje doživio niti jedan posjed u Hrvatskom Zagorju, pa možemo pretpostaviti da je su u tu prodaju bili umiješani i Slovenci koji su se zbog dodjeljivanja Međimurja Mariborskoj oblasti nadali gospodarskoj koristi a osobito drvu za svoje pilane.

Ustavotvorna skupština omogućila je donošenje Vidovdanskog ustava 28. lipnja 1921. kojim je zemlja odijeljena na 33 oblasti bez obzira na nacionalnu i vjersku pripadnost stanovništva. Zbog otpora nekoliko stranaka koje su inzistirale na federaciji, a osobito Radićeve stranke, ta je podjela započela 1922. nakon donošenja *Uredbe o podjeli zemlje na oblasti* ali je dovršena tek 17. siječnja 1927. kada su provedeni izbori za oblasne skupštine. U međuvremenu u državi su se sukobljavale mnoge stranke i mnogi interesi, među kojima Radićevo republikanstvo zauzima značajno mjesto.

⁶⁰ ŠIMONČIĆ-BOBETKO, *Agrarna reforma*, II. str. 274-279. Šimončićka je spomenuti dokument pronašla u Hrvatskom državnom arhivu, Ostavština Šurmin, kut. 10. III-12-1. Dokument nosi datum 27. svibnja 1920.

⁶¹ KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, M., *Pismo Ivana Kovačića Međimurca 1921. godine Stjepanu Radiću o potrebi osnivanja organizacije slične Gospodarskoj slozi, Ekonomska i ekohistorija*, Izd. Društva za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistorija i Meridijani, br. 17, Zagreb - Samobor, 2021., str. 173-219.

Podjela zemlje na oblasti izvršena je politički. Varaždinska županija je nestala, podijeljena izađu Ljubljanske i Zagrebačke oblasti, a Međimurje je pripalo u cijelosti Mariborskoj oblasti. Zbog ovakvog cijepanja teritorija koji se poslije Jelačićeve Hrvatske prvi puta opet našao na okupu, dakako bez krajeva koje su zaposjeli Talijani, ojačale su simpatije j Međimuraca za stranku Stjepana Radića. Upravo u vrijeme prodaje Međimurja Slavoniji d.d. u Radićevom listu *Slobodni dom* objavljuje dr. Rudolf Horvat anonimno oštre napade na politiku Pašića ali i dvora što je dovelo do bijega Radića u ljeto 1923. iz zemlje, kako ne bi dopao tamnice koja bi ga mogla stajati života. Nakon što je uzalud tražio političku podršku u Londonu i Austriji za svoju politiku, otišao je i u Sovjetski savez, gdje je najavio mogućnost upisa svoje stranke u komunističku Seljaku internacionalu, što mu je pribavilo epitet da je i on boljševik, i što je po povratku u zemlju platio polugodišnjim zatvorom bez suđenja i prisilnim priznanjem Vidovdanskog ustava i monarhije.

Parlamentarni izbori 18. ožujka 1923. Radićeva Hrvatska republikanska stranka dobila je najviše glasova u Međimurju. Od 17.713 glasača Radić je dobio 14.751, a Pribičevići demokrati svega 1334 glasa, te su Radićevci od 10 mogućih mandata osvojili devet. U čakovačkom izbornom kotaru pobijedio je Juraj Žnidarić, trgovac u Nedelišću, a u preloškom kotaru Franjo Pancer, krojač iz Svete Marije, ali si Gornji Hrašćan i Čakovec I i dalje dali više glasova dr. Hinku Krizmana kao Pribičevićevom kandidatu na listi Samostalne demokratske stranke.⁶² Slično je bilo u čitavoj Varaždinsj županiji s kojim je Međimurje bilo izbornom vezano i gdje veći izlazak birača na izbore pokazuje ojačani interes stanovništva za politiku Stjepana Radića. U Varaždinskoj županiji i Međimurju od 97.597 izbornika glasanju je pristuilo 79.783 glasača, a Radićeva stranke je dobila 70.814 glasova. te je kao i na izborima za Ustavotvornu skupštinu bila stranka pobjednik. Demokrati su dobili svega 3350 glasova a komunisti su Obznanom maknuti s političke scene dok su socijaldemokrati držali neke radničke i socijalne ustanove zavaravajući time svjetsku javnost u demokratičnost parlamentarne monarhije. Od Radićeve stranke su 1923. u Narodnu skupštinu s Radićeve liste u Varaždinskoj županiji i Međimurju izabrani Stjepan Uroić, Stanko Miklaušić, Franjo Pancer, Franjo Vrtar, Stjepan Dombaj, Blaž Šalamun, Stjepan Ortner, Nikola Srdović i Juraj Žnidarić, a od demokrata opet dr. Hinko Krizman.⁶³ No izabrani kandidati u Međimurju nisu bili vrhunski političari i njihova pripadnost trgovačkom odnosno obrtničkom staležu navodi nas na zaključak da je Radić imao problema sa političkim kadrom, to jest da nije uspio obrazovati svoje suradnike što nije ni mogao s obzirom na dugovremenski istražni zatvor.

2. Festetićev posjed u vlasti Slavonije d.d. 1923. do 1926. godine

Vladajući čvrstom rukom na putu podjele čitave države na 33 oblasti Radićeva ideja posebne hrvatske republike zasnovane na seljačkom pravu sve više postaje nedosanjani san. Pašićevi radikali čvrstom rukom i vještom diplomatskim igrom ne ispištaju vlast iz ruku niti nakon Pašićeve smrti 1926 godine. Kraljevina SHS prilagođava se Vidovdanskome ustavu, što nosi sa sobom velike probleme jer su ljudi raznih običaja i raznih naravi priiljeni da žive i rade po naredbi ministarstava u Beogradu koja potvrđuju sve odluke i rješenje kotarskih načelnika ali i odluke oblasti Zbog nemogućnosti da sastave uravnotežen državni proračun vlasti u Beogradu podilaze krupnom stranom kapitalu, koji u zemlji zauzima najbolja prirodna bogatstva, a među njima se na prvom mjestu nalaze šume i rude. Na tom području izbijaju prve gospodarske korupcionaške afere oko šuma i ruda, pa kao prva žrtva propada Slavenska banka 1925. s time da je čitava je gospodarska politika vođena izvan kontrole.

Najveće blago Festetićevog posjeda bile su šume. G. 1842. kada je Međimurje ušlo u okvir Hrvatske utvrđeno je komisijski da se tu nalazilo 147.512 jutara i 742 hvati površine pod šumama. Ta je površina znatno smanjena do 1923 godine, kada se računa da je pod šumama bilo oko 10.000 jutara. Izvanredna uključenost Međimurja u željezničku mrežu omogućila je veliku eksploataciju drva još u vremenu Austro-Ugarske monarhije, a osobito kada je grof Juraj Festetić (1815.-1883.) bio ministar u mađarskoj vladi, te se zalagao za izgradnju pruge Južnih željeznica do Međimurja, što je omogućilo Festetićima da se bave trgovinom proizvoda sa svojeg imanja.

⁶² KALŠAN, *Građansko društvo*, str. 68-69.

⁶³ ISTI, str. 159-160.

Potražnja za drvom bila je poslije Prvoga svjetskog rata ogromna, pa su i šume Međimurja postale magnet za strani kapital. Festetićevi su prodalo cijeli svoj pojed u Čakovcu Slavoniji d.d. koja se obavezala preuzeti i sve obaveze vezane uz posjed. Kupoprodajni ugovor glasi:

Kupoprodajni ugovor između g. grofa EUGENA /Jenö/ FESTETIČA, veleposjednika u Pribislavcu zastupanog po g. Dr. Franji Hajošu iz Čakovca, temeljem punomoći od 7. juna 1923. s jedne strane kao prodavatelja te tt. »SLAVONIJA« d.n.d. za industriju drva u ZAGREBU s druge strane kao kupca, kako slijedi:

I.

Gospodin grof EUGEN FESTETICH prodaje, a »SLAVONIJA« d.n.d. kao ind/ustrija/ drva kupuje posjed od cca. 27.000 kat. rali, vlasništvo prodavatelja, koje se nalazi na području ove Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca u MEDJUMURJU, a djelomice i u PREKOMURJU te se općenito nazivlje skupnim imenom ČAKOVAČKO VLASTELINSTVO za kupovninu od Din. 45,000.000. slovima: Četrdesetpet milijuna Dinara.

II.

Kupovina od Din. 45,000.000 . ima se ovim načinom isplatiti: dioni iznos od Din. 12,500.000.- plaća se kod potpisa ugovora u gotovom.

Daljnji iznos od Din. 13,500.000 ima se platiti 1. januara 1924., a iznos od Din. 10,000.000.-ima se platiti 31. marta 1924, a iznos od Din. 10,000.000 čime je namirena ukupna kupovina od Din. 45,000.000 ima se platiti 30. juna 1924.

Svi dioni iznosi imadu se proračunati u jednoj trećini u švicarske franke, a u dvije trećine u Dollare, uz utanačeni tečaj za 100 Dinara jednako 5,40 švic. Franaka, odnosno 1.144 Dollara, tako da se ima platiti:

Kod potpisa ugovora Doll. 95.334 šv. franaka 264.579.-

1. januara 1924. » 95.334 » » 264.579.-

31. marta 1924. » 76.267 » » 211.655.-

30. juna 1924, » 76.267 » » 211.655.-

Ukupno Doll. 343,202 pčv. Fran. 952,468

U koliko se kupovina ne isplati kod potpisa ugovora, ima se od današnjega dana ukamatiti sa 5 %. Za odmah neisplaćeni ostatak kupovnine od amer/ičkih/ Dollara 247.868 i šv. Franaka 687.889.- posebno je utanačena bankovna garancija.

Pojedine rate ostatka kupovnine imadu se doznačiti na račun i pogibelj kupca bankama, označenim kao platežnim mjestima po gosp. prodavatelju.

III.

Predmetom su kupa ove imovinske sastojine:

a/ sve nekretnine kako se danas na području Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca vlasništvo g. prodavatelja, bez obzira na njihovo stanje i bez obzira na to, gdje su gruntovno zapisani.

Nadalje su predmetom kupa sve zgrade, depandance i s ovima skopčana posedovna prava vlastelinstva. kao što i sve nekretnine koje su već zapale pod agrarnu reformu. Sve te nekretnine što se prodaju sadržane su u gruntovnim knjigama, koje su spomenute u popisu, priloženom punomoći g. Dra Franje Hajoša, a koji popis čini sastavni dio ovoga ugovora.

b/ Cjelokupni gospodarstveni živi i mrtvi inventar vlastelinstva, zatim tražbine, što ih imade gosp. prodavatelj protiv erara, nu gosp/oin/ prodavatelj ne preuzima nikakva jamstva za postojanje i utjerivost tih tražbina. gosp/odin/ prodavatelj ne preuzima ni jamstvo za izmeru površina prodanih nekretnina, te gradjevno stanje zgrada, za izmjere i drvno stanje šuma, a ne preuzima ni jamstva za to, ako nekretnine koje gruntovno čine njegovo vlasništvo, nebi bile u njegovom posjedu bilo usljed prodaje, bilo s drugog kog naslova. Nasuprot su predmetom ove kupoprodaje i ona zemljišta koja u gruntovnici nijesu upisana kao vlasnost vlastelinstva, te nijesu sadržana u popisu sčpomenutom od a. ove točke, faktično se ali nalaze u osjedu vlastelinstva te pod njezinom upravom. Tome pripadaju i onakove parcele, koje su pod drugim kojim imenom upisane u gruntovnici. Kupac prima na znanje, da se gospodin.

prodavatelj odrekao zahtjeva s naslova naknade štete protiv države pa ma s kojega razloga poticali. Kupac pozna položaj vlastelinstva, zna za odredbe, koje postoje sa strane vlade u pogledu šuma, polja, zgrada i fundusa instruktusa, jednom riječi glede čitavog vlastelinstva, a koje su djelomice i provedene, pa izjavljuje, da ni ove odredbe i naredbe a ni eventualne buduće zakonite ili naredbenim putem izdane mjere ne mogu dati povoda, da se ovaj ugovor pobije, ili da se traži umanjenje kupovna.

IV.

Obje se ugovorne stranke odriču prava napadati ovaj ugovor radi prikrate preko polovice prava vrijednosti.

V.

Kupac se obavezuje povrh kupovnine, da preuzme sljedeće obveze i da u tom pogledu potpunoma obezbijedi g. prodavatelja.:

1. u korist austro-ugarske banke knjiženu dostatnu tražbinu u iznosu od cca. K. 1,500.000.- sa nuzgradicama.

2. Sve realne terete vlastelinstva, napose sve patronatske obveze preuzete spram Čakovečkog samostana, o opsegu koje se kupac uputio; zatim sve eventualne obveze spram činovnika, namještenih po vladi i namještenika sekvestriranog vlastelinstva, koje ne mogu tražiti od vlastelinstva temeljem zakona ili vladinih naredaba danas ili u buduće; konačno sve obveze, koje proizlaze iz knjiga i bilježaka vlastelinstva, tako medju inim obveze spram umirovljenika, koji stanuju u ovoj Kraljevini i obveze s naslova »manjih dugova«, ove potonje do maksimalnog iznosa od Din. 51.500.-, a na to kamate i troškove..

3. Kupac plaća osim kupovnine sve zaostale ili još propisat se imajuće državne i općinske poreze i pristojbe sa nametima i prirezima svake vrsti, prinose na bolno potpurnu blagajnu i druge državne ili općinske tražbine, koje god vrsti, ukratko svakovrsne zahtjeve javnopravne naravi. Kupac ima da snosi i trošak dignuća sekvestracije, državnu pristojbu od ovog ugovora sa svim eventualnim dodatcima, pristojbu od prenosa posjeds i od potvrde ovog ugovora sa svim pristojbama koje bi se propisale na ovaj ugovor, nadalje trošak sastava ugovora uključivo troškova intervencije pravnog zastupnika, tako da g. prodavatelja ne snadju nikakovi troškovi ni izdatci ma koje vrsti iz ovoga ugovora.

4. Kupac preuzima namjesto gosp. prodavatelja, da će sam isplatiti sva eventualna potraživanja gg. Leo Vomačka i Dragutina Perka, koje bi ovi stavili s naslova primanja u zakup, te eventualne zahtjeve tvrtke Ujlaky, Hirschler i sin,⁶⁴ koje bi ova stavila s naslova jednu prodaju drva, pa se obavezuje, da će te eventualne obveze ispuniti i u pogledu istih obezbijediti gosp. prodavatelja.

VI.

Prodavatelj daje ovim izričitu privolu, da su temeljem ovoga ugovora, a bez daljnjeg njegovog pitanja ishodi uknjižbu prava vlasništva u korist kupca na svim nekretninama, koje su naznačene u popisu, priloženom punomoći g. Dra. Hajoša a koji čini sastavni dio ovoga ugovora.

VII.

Gosp. prodavatelj dozvoljuje, da kupac smjesta po dignuću sekvestracije stupi u posjed kupljenog objekta, odnosno dozvoljuje, da se sekvestrirani objekt nakon dignuća smjesta izravno dade u posjed kupca.

VIII:

Savezno sa točkom 3. b. obvezan je prodavatelj kupcu omogućiti stećenje vlasništva, odnosno upis vlasništva kupčeva u gruntovnim knjigama i glede onih nekretnina, koje pripadaju gosp. prodavatelju, a nisu potpisane u popisu priloženom punomoći g. Dra Franje Hajoša

IX.

Stranke sporazumno izjavljuju, da je vrijednost nekretnina prodanih ovom pogodbom Din. 35,000.000.-, a pokretnina (ubranih plodova, tražbina i t.d. Din, 10,000.000.-

Zagreb, dne 10. septembra 1923.

Kao svjedoci:

⁶⁴ Vidi o značaju porodice Ujlaki FELETAR, Dragutin, Iz povijesti splavarstva na Dravi, Izd. Meridijani, - D. dubrava, 2019. Poslije Prvoga svjetskog rata uključili su se i u eksploataciju Festetićevih šuma.

*Aleksander Krajčović*⁶⁵ v.r. *Dr. Franjo Hajoš* v.r.⁶⁶.
Josip Farožić v.r. *SLAVONIJA, Društvo na dionice za industriju*
*drva: Bošnjak*⁶⁷ v.r. *Ehrmann*⁶⁸ v.r.

Da je ovaj prepis posve suglasan s predloženim mi ugovorom potvrđujem time, da je na drugoj strani u posljednjem redu odozdo dodana riječ »prava«, a na trećoj strani u desetom redu dodana riječ »dru«.

u Čakovcu, dvadesetšestog septembra hiljududevetstodvadeset treće.
Dr. Ivan Novak, kralj. javni bilježnik.

Pristojba od nekretnina od 27. hiljada se smatra na području ove Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca u Međimurju a djelomice u Prekomurju, te se općenito navadja pod toč. 1091/1923. upisal 1474 na 2363798 D. Slovim: ...../. Kovač i žig Kr. državnog poreznog ureda./«

Na prijepisu ovog ugovora nalijepljena je taksa od 10 dinara.

Kao prilog kupoprodajnom ugovoru dodan je 25. studenog 1923. spis iz Čakovačke gruntovnica br. 1880 iz.1923. koji nosi naziv Odluka, a koji donosimo u izvadcima.

Popis čestica na Festetićevom veleposjedu u Međimurju započinje rečenicom »Odluka na temelju ovjerovljenog kupoprodajnog ugovora od 14. septembra 1923 i. očitovanja od 10. novembra 1923. Ministarstva pravde od 11. septembra 1923, oj 8305 te dviju punomoći, kako bi izbjegao nacionalizaciju dozvoljuje se uknjižba prava vlasništva na nekretnine upisane na imenu Grofa Eugena Festetića, veleposjednika u Pribislavcu i to iskazno poreznom općinom i onda napisnikom i četicama kojih je u nekim poreznim općinama i tridesetak. Navode se sve porezne općine Međimurja i dijela Prekomurja, pa se može reći da je Festetić bio vlasnik Međimurja, a ovom prodajom veleposjed je odšao u vlasništvo velikog drvnog poduzeća »Slavonija« u Zagrebu koje je moralo priznati otuđenje čestica zahvaćenih već agrarnom reformom. Kao porezne općine spominju se Radlić, Bogdanovec, Benkovce, Belica, Česijanec, Črečan, Čakovec, Čukovec, Dragoslavac, Gornja Dubrava, Dekanovec, Držimurec, Domašinec, Ferketinec-Miklavec, Gardinovec, Goričan, Hlapčina, Gornji Hrašćan, Dolnji Hrašćan., Ivanovec, Jalševac, Kuršanec, Križevac, Križtanovec, Sveti Križ, Gornji Kraljevec, Legrad, Marof-Žabnik, Sveti Martin, Martinuševac, Gornji Mihaljevac, Macinec, Nedeljišće, Mursko Središće, Mačkovec, Novakovec, Mihovljan, Mali Mihaljevac, Dolnji Mihaljevac, Sveta Marija, Murščak, Orehovica, Palinovec, Palovec, Prelog, Preletinec, Pribislavec, Podbrest, Gornji Pustakovec, Podturen, Peklenica, Prhovec, Sveti Rok, Raskrižje, Slakovec, Savska Ves, Štrbukovec, Strahoninec, Totovec, Trnovec, Turčišće, Ptekoec, Subotica, Štefanec, .Sivica, Velika Marija, Stanetinec, Novi Dvori, Vratišinec, Dolnji Vidovec, Veščica, Šenkovec.

Zatim se nižu čestice koje pripadaju Velikom Brežnom kotaru; Prvom, Trećem, Četvrtom, Petom, Šestom i Sedmom Brežnom Kotaru. tj. podriučje Prekomurja. Na kraju su popisu dodani naknadni

⁶⁵ Aleksandar Krajčović, pravnik, vjerojatno rođak Otona Krajčovića, člana Narodne stranke do 1906, i nasljednika Izidora Kršnjavog u Zemaljskoj vladi.

⁶⁶ Dr. Franjo Hajoš, odvjetnik u Čakovcu

⁶⁷ Vjerojatno Teodor Bošnjak, (Banja Luka, 1876. - Beograd, 1942. Podrijetlom je iz križevačke trgovačke obitelji. a studij prava s doktoratom završio je u Beču. Bio je tajnik velikog župana u Bjelovaru, a onda i župan, te za vrijeme Prvog svjetskog rata voditelj Odsjeka za prehranu Zemaljske vlade u Zagrebu. Krajem 1919/20. bio je zamjenik bana, te je zabranio izdavanje lijevog tiska. Zalagao se za karteliziranje mlinske industriju. Bio je član Hrvatsko-slavonske zemaljske hipotekarne banke, član Komore za trgovinu, obrt i industriju u Zagrebi-

⁶⁸ Vjerojatno Aleksandar Ehrman. Židovska obitelj Ehrmann imala je od 1883. pilanu u Zagrebu a onda su bili i suvlasnici tvornice pokućstva Bothe. Leon Ehrman osnovao je i tvornicu pokućstva »Slavonija« u Slavonском brodu, a brat Aleksandar je tvrtku protokolirao u Budimpešti preselivši 1920. sjedište u Zagreb kako bi izbjegao nacionalizaciju. Kupnjom Festetićevog imanja u Međimurju 1923. i Odescalkijevog u lloku Aleksandar Ehrman je uspješno vodio tvrtku a ušao je i u vlasništvo Tvornice vagona u Slavonском Brodu. Poslan je 1941. po Pavelićevom nalogu za konzula u Portugal te se više nije vratio u zemlju. (KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, M., Obitelj Ehrmann, *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 4, str. 20)

upisci čestica koje su ušle u prodaju. Spojinu se općine Gostijanec, Deklinovec, Garninovec, Veliki Martin i druge.

Popisano je ustvari čitavo Međimurje i dio Prekomurja gdje su bili kotari, i sve je to prešlo u ruke Slavonije D.d. te je veleposjed sa gruntovnim česticama na temelju ovog popisa upisano u Gruntovnici u korist »Slavonije«, društva na dionice za industrija drva u Zagrebu; i to »...sa posljedicom zabilježbe patronata rimokatoličke crkve u Čakovcu, zabilježene pod brojem 1388 z, 1921. pod br. 1488. sa posljedicom zabilježbe tužbe franjevačkog samostana iz Čakovca radi priznanja obstojnosti realnih tereta zabilježeno pod br- 2221/z.1923. pod brojem 205, i sa posljedicom zabilježbe zabrane neotujivosti i opterećenja bez posebne dozvole ministarstva za agrarnu reformu zabilježene pod br. 1491/z. 1923. pod brojem 1449. i napokon sa posljedicom zabilježbe sekcije za sekvestr Ministerstva pravda u Zagrebu radi neotudjivosti u roku od 5 godina bez odobrenja gospodina ministra pravde zabilježene pod br. 1717/z. 1923 pod br.. 1450.

Prilog koji je izradio kotarski sud u Čakovcu kao gruntovna oblast završava ovako: .

»Zatim primjećuje se glede nekretnina nalazećih se u poreznoj općini Letenje upisanih u gruntovnici u napisnika broj 1195. da gleda prenosa tih nekretnina molitelj moli posebnom molbom.

Kupovnina je 45.000.000 dinara.- Obava se nalaže ovosudnom gruntovnom uredu.

Molba, prepis kupoprodajnog ugovora, punomoći, ugovora sa sadržajem čestica, uvjerenja, očitovanja i izvorne punomoći stavljaju se u pohranu ovosudne pismare.

O tom obavijest: moliteljici »Slavoniji« društvu na dionice na industriju drva u Zagrebi zastupne po odvjetniku dr. Ivanu N. Novaku u Čakovcu, uz povratak potvrđenih izvornih isprava, zatim Grofu Eugeni Festetić, veleposjedniku iz Pribislavca zastupan po odvjetniku Dr. Franji Hajošu u Čakovcu, Povjereništvu za prosvjetu i vjere u Zagrebu, Ministarstvu za agrarnu reformu u Beogradu, Sekciji za sekvestar Ministerstva Pravde u Zagrebu i Kr. financijskom ravnateljstvu radi izpravka očevitosti zemljarskog katastra u Varaždinu

Budući da se radi o prijepisu priloga on je ovjerovljen s taksenom markom od 90 dinara i potpisan od sudbenog vijećnika Pavše, a na zadnjoj strani je potpisan gruntovničar Bijelić iz gruntovnog ureda u Čakovcu koji je 13. prosinca 1923. potvrdio dokument koji nosi datum izrade 11. prosinca 1923. a potpisao ga je sudbenog vijećnik iz Kotarskog suda u Čakovcu Pavša. i ovjerovio Bijelić iz gruntovnog ureda u Čakovcu, a nosi broj 357--K.J. 1923.

Ugovor ukazuje da su međimurski Festetići kao vlasnici čakovečkog veleposjeda bili sretni što su tako uspješno unovčili posjed kojim više nisu upravljali. Uspjeli su se riješiti i svih obaveza koji su bili vezani uz to vlasništvo, a koje s obzirom na izostanak prihoda više nisu mogli platiti a zbog izmjene krune u dinar u omjeru 4:1 zamjena mađarske krune u dinar bila je proglašena krimenom, položaj jednog člana obitelji Hinka Krizmana u jednoj banci u Osijeku ukazuje da se možda upravo tu treba tražiti kako je dogovorena tako visoka kupoprodajna cijena, ali i kako su neštambiljane krune ušle u Hrvatsku gdje su rušile domaću valutu. Do 1923. vlastelinstvo se je znatno izmijenilo pa su mnoge čestice prešle pod zakup odnosno najam, a Festetići više nisu znali ni što je njihovo. Bojali su se da će im se nametnuti plaćanje ratnog poreza i druge obaveze koje bi ih odvele na prosjački štap, pa je posjed na brzinu prodan Slavoniji, nakon dignuća sekvestra, a Dragutin Perko, prijašnji vojni komandant u Međimurju i Leo Vomačka navedeni su kao držatelji zakupa dijela veleposjeda. Činjenica je da su Festetićeви tražili isplatu u švicarskim francima i američkim dolarima, dakle u zdravoj valuti, što ukazuje da nisu imali vjere u dinarsku monetu, premda je ova već kotirala na švicarskoj burzi po dosta povoljnom kursu.

Na osnovu teksta može se zaključiti da sastavljač ugovora dr. Hajoš nije znao dobro hrvatski jezik, no u ovdje objavljenom tekstu pravopisne pogreške nisu ispravljane radi autentičnosti Uostalom i Eugenov nasljednik Tasilo Festetić je umro već 1921. godine u dobi od 71 godine, vjerojatno iznerviran postupcima Karađorđevićeve vlade ali visoka cijena koju je postigao upućuje na izvjesnu intervenciju Velike Britanije, jer mu je žena bila Maria Hamilton, škotska princeza, a od 1912. je nosio i titulu kneza ubrajajući se time u sam vrh mađarskog plemstva.

Ugovor je potpisao za Slavoniju Teodor Bošnjak koji je u novoj državi bio u prijateljstvu s mnogim političarima i bio zadužen za industriju. Ehrman je pak bio aktivan u industriji drva. Bošnjak je bio Pribičevićev čovjek, dakle član Demokratske stranke kao i dr. Hinko Krizman, jako zainteresiran ali i

upleten poslove agrarne reforme u Hrvatskom Zagorju i Međimurje. Slavonija d.d. je ovom kupnjom zagrizla u gorak kolač, jer je drvna industrija uskoro zapala u krizu, a poslovi agrarne reforme zahtijevali su velika sredstva oko sastavljanja i ažuriranja ugovora s kupcima zemlje koja je ušla u agrarnu reformu. Za to je trebao veliki administrativni aparat.

Uskoro se pokazalo da ovaj posao za Slavoniju i nije bio jako dobar. Zbog visoke cijene dinara 1925. godine i izvoz drva zbog kreditne krize i pojave ruskog drva na europskim tržištima zapada u krizu. Slavonija d.d. teško konkurira Našičkoj d.d., Drachu i drugim velikim i snažnim drvnim poduzećima koja raspolažu velikim sredstvima i dobrom organizacijom, te se sve više prebacuje na poslove koje kombiniraju obradu drva i metala, a najveće poduzeće te vrsti je bila Tvornicu vagona u Slavenskom Brodu.

Međutim nakon kupnje čakovečkog posjeda Slavonija d.d. se je pokušala svom snagom baciti na eksploataciju šuma sa Festetićevog posjeda, a nastavljen je i proces prodaje zemlje zainteresiranim seljacima, pa su mnogi poljoprivrednici podigli zajmove kod novčanih zavoda i Prve hrvatske štedionice za ovu kupnju. Ova bankarska ustanova se sve češće nakon otvaranja podružnice u Čakovcu javlja kao davalac kredita i provoditelj poslova interesenata agrarne reforme. Ovaj proces je još uvijek slabo proučen u našoj historiografiji jer su očuvani samo fragmenti arhive ovog velikog procesa.

Odnos Slavonije d.d. prema Međimurju bio je čisto poslovni. U tom poslu mnogi su se obogatili, pa se i poslovanje Slavonije nije razlikovalo od poslovanje Našičke d.d.⁶⁹ No i trgovina drvetom u Međimurju nije bilo lišeno nezakonskih postupaka, pa je 1925. izbila afera sa Slavenskom bankom u koju je bio umiješan Radićevski zastupnik i jedno vrijeme i ministar Ninčić, koji je kada su otkriveni njegovi tajni poslovi morao i istupiti iz Radićeve stranke ali i iz vlade.

Intenzivna sjeća drva ogolila je Međimurje, ali i stvorila velike površine koje su priželjkivali Međimurci i koje su prenamjenom zemljišta prešle u njihovo vlasništvo. Cijene kupnje zemlje nisu bile iste za sve kupce i sva mjesta, što je često izazivalo nove sporove, i što se nastavilo i u vremenu kada je Hrvatska seljačka stranka (dalje HSS) držala Međimurje u svojoj vlasti.

Drvna industrija je već 1925. zapala u krizu te je Ministarstvo šuma i ruda Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca organiziralo veliku konferenciju na kojoj su učestvovali predstavnici trgovačkih komora, te predstavnici drvarskih industrijalaca i udruženja. Posebno se raspravljalo o stabilizaciji dinara, te se zahtijevao veći udio Narodne banke u kreditiranju drvne industrije, pojednostavljenje carinskih manipulacija te uvođenje jedinstvenih tarifa na svim željeznicama, a raspravljano je i o izradi željezničkih vagona što je preusmjerilo interes Slavonije d.d. prema toj industrijskoj grani. Međutim uskoro se pokazalo da je država s nekim poduzećima sklopila dugoročne tajne ugovore, dakle karte, što je dovelo do afere u kojoj je propao ministar Ninčić. Posao s drvetom iz već spomenutih razloga postaje sve teži, a drvo potražuju i male pilane. Tek 1928. izglasan je Zakon o zaštiti domaće industrije drveta, koji objavljen 31. svibnja 1928. godine, pa je za zaključiti da je i Stjepan Radić učestvovao u njegovom donošenju. Drvna industrija je ponovno prva zapala u nevolju i u velikoj svjetskoj krizi koja je našu zemlju punom snagom pogodila u jesen 1931 godine, povukavši u propast i Prvu hrvatsku štedionicu ali i mnoge druge novčarske institucije i privredna poduzeća.

Slavonija je bila najveće drveno poduzeće u Međimurju jer osim drvnog poduzeća Ujlaki u Donjoj Dubravi i nekoliko vodenih pilana na granici sa Slovenijom nije imala konkurenta. Festetićevi su pazili i čuvali svoje šume do rata i one su bile veliko bogatstvo. No poslije 1920. situacija se promijenila. Drvna je industrija kraljevine SHS učestvovala je u ukupnom državnom proračunu 1924. godine sa 9,5 milijardi dinara i sa preko 2 milijarde izvezenih prerađenih drvnih proizvoda. Državni proračun zemlje bio je pasivan, a samo u drvnoj privredi aktivan. Od 1919. do 1935. prvih šest godina nove države šumarski proizvodi bili su petina cjelokupnog izvoza iz Jugoslavije. Bili su to dakle najisplativiji poslovi. Međutim drvna industrija već 1924. počinje stagnirati ali je smanjivanje izvoza išlo polagano jer je na europsko tržište počelo dolaziti drvo iz Rusije, pa se Slavonija nastoji riješiti posjeda Međimurja, pogotovo stoga što je imanje bilo rasparcelirano u tisuće malih parcela koje su do 1926. dobrim dijelom

⁶⁹ U Našičkoj aferi dr. Adolf Schlesinger, direktor Podravine d.d. bio je osuđen na sedam godina robije. (KULUN-DŽIĆ Zvonimir, *Politika i korupcija u kraljevskoj Jugoslaviji, Izd. Stvarnosti, Zagreb 1958. str.119*).

bile zakupljene ili zakaparene od ranijih zakupaca zemlje pa su mnoge probleme morala rješavati dva ili tri ministarstva. Slavonija d.d. kao krupno drveno poduzeće imala je dobre veze u Ministarstvu šuma i ruda ali i u Ministarstvu agrarne reforme. No 1925. političke prilike u zemlji su se toliko zakomplicirale da ja vodstvo Slavonije d.d. pristalo da dađe veću svotu HSS-u da ono dovrši agrarnu reformu u Međimurju.⁷⁰

Slavonija d.d. je dozvolom Ministarstva šuma i ruda počela masovno sjeći šume u Međimurju, te drvo prodavati često i u obliku trupaca, čime su dovedene u poteškoće pilana u Donjoj Dubravi i druge pilane. Drvo je naime poslije Prvoga svjetskog rata bila tražena roba kako zbog industrijalizacije u građevinarstva tako i zbog izgradnje brojnih željezničkih pruga koje su ispreplele Europu. Površine na kojima su posječene šume nisu ponovno zasađene mladim stablima i nije vršena preborna sjeća, već su ušle u proces agrarne reforme, odnosno parcelacije i rasprodaje ili unajmljivanje sitnih čestica malim posjednicima. U taj posao bili su uključeni sudovi i gruntovnice, a najveću korist imali su javni bilježnici i odvjetnici, čiji je broj u Varaždinu i Čakovcu bio enormno visok s obzirom na druga područja Hrvatske. Sklapani su prodajni ugovori s dugim rokom isplate i taj posao se je ponegdje protegnuo do Drugoga svjetskog rata.

Brojnu konkurenciju su činile i brojne pilane u Gorskom Kotaru i Lici, a onda su i oscilacije dinara na burzi u Zürichu učinila prometovanje drvom slabo isplativim, i Slavonija d.d. je odlučila poslove u Međimurju prepustiti HSS-u koji je pokazivao za poslove sa svojim brojnim pristašama veliki interes za to preuzimanje.

No prilike u državi 1926. nisu bile iste kao one 1920 godine. Kralj je u međuvremenu uspio provesti podjelu zemlje na oblasti, i Međimurje je potpalo, vjerojatno na inzistiranje Antona Korošca Mariborskoj oblasti, odnosno Sloveniji, pa i slovenski jezik, dosta bliz međimurskoj kajkavštini ali ipak posebni, postaje službeni, i ranija sklonost za politiku Stjepana Radića nastoji se umanjiti svim sredstvima.

3. Hrvatska seljačka stranka preuzima Festetićev posjed na upravljanje od Slavonije d.d. te njime raspolaze od kraja 1925. do kraja 1928. godine

Izbori za parlament 1925. pokazuju da se Radić ne može zanemariti kao stranački faktor i da se na neki način treba neutralizirati njegova oštrica time da ga se prisili da se odrekne ideje republike i da prizna Vidovdanski ustav i dinastiju Karađorđević. Višegodišnje nastojanje slamanja Radića urodilo je plodom. Naime pokušaj Radića da objasni političarima vodećih država stanje u Kraljevini SHS, gdje najbrojniji narod pokušava biti vodeći nije uspio. Velika Britanija s konzervativcima na čelu bila je zadovoljna vladanjem kralja Aleksandrom koji je uvijek bio spreman na zaključenje velikih trgovačkih i industrijskih poslova, a Austrija je bila oprezna sretna da je očuvala središnji dio nekadašnjeg velikog Austro-Ugarskog carstva. «Obznana» je protegnuta krajem 1924. i na Radića i na njegovu stranku zbog toga što je bio u Rusiji..a Radićeva izjava da svoju stranku namjerava uoistiti u Seljačku internacionalu udaljila je od njega i mnoge njegove dotadanje suradnike pa i Rudolfa Horvata i Tomu Jalžabetića. Na izborima 8. veljače 1925. godine od 105.077 izbornika glasalo je u Varaždinskoj županiji s Međimurjem 86.7333 osoba od čega je Hrvatska republikanska seljačka stranka dobila 73.948 glasova, dakle manje nego 1923, a ojačali su demokrati na 9222 glasača, što im je dalo snagu da i dalje djeluju politički na tom prostoru. Izabrani su iz Radićeve stranke Juraj Žnidarić, Juraj Antolić, Pavao Dombaj, Stanko Miklaušić, Franjo Pancer i Tom Baburić. Dr. Hinko Krizman bio je i sada izabran na listi Samostalne demokratske stranke.⁷¹ Iako su izbori vršeni pod pritiskom Radićeva stranka je ipak dobila na tim izborima 76 mandata i time se deklarirala kao druga stranka u državi, pa su i Pašićevi radikali morali pomišljati na izvjesno sporazumijevanje s Radićem, Započinje proces priznavanja Radićevih u Narodnoj skupštini u Beogradu, pa neki postaju i ministri, pri čemu dio tih više misli na svoju korist i korist svojih prijatelja nego na narodne interese-

Zbog Zakona o štampi 1925. godine iz tadašnjeg tiska ne mogu se lagano spoznati ogromne napetosti na polju politike. Dr. Anton Korošec, čelnik Slovenske ljudske stranke, je ove izbore. ocijenio

⁷⁰ ĐUROVIĆ, S., *Državna intervencija*, n.dj., str. 124-125,.

⁷¹ HORVAT, R., *Hrvatska na mučilištu*, str. 230-231, i 237.

početkom napredovanja balkanizacije i gubitka zapadnoeuropskih vrijednosti, što je dakako daleko od povijesne istine.⁷²

Stjepan Radić kao i njegov 1919. umrli brat Antun bili su žestoki protivnici mađarizacije Hrvatske, što je bilo najizraženije u njihovom radu u Podravini. Podravina je s vremenom postala najbolji suradnik Stjepana Radića, pri čemu on preko Koprivnice i Ludbrega utječe i na Međimurje, koje su državne vlasti držale poslije dodjeljivanja Mariborskoj oblasti u velikoj izolaciji.⁷³ Radić nije mogao održavati skupštine u Međimurju, ali su zato njegovi govori u koprivničkoj Podravini bili fitilj koji je raspirivao želju za stvaranjem republike kao najoptimalnijeg sistema u kojem bi vladao seljački naroda svojom zemljom. U tome je Stjepan Radić imao izvanrednog suradnika u Rudolfu Horvatu, koji je ostavši bez posla 1919. bio najuži suradnik Stjepana Radića na političkom, kao što mu je to bio Josip Predavec na gospodarskom polju.⁷⁴ Stjepan Radić je vjerovao da se može dogovoriti i s demokratima i s radikalima o načinu vladanja zemljom. No jaki napadaji na njega natjerali su ga kao svjetskog političara - politologa da zatraži pomoć političara drugih europskih država. Uzalud. Svugdje je naišao na nerazumijevanje, te se onda nakon što je obećao Sovjetima da će svoju stranku učlaniti u Seljačku internacionalu vratio u zemlju vratiti pokušao obećanjem Sovjetima da se vratio u zemlju. gdje je početkom 1925. zatvoren nekon što je Sovjetima obećao učlanjenje svoje stranke u Seljačku internacionalu Bojeći se da će biti osuđen na više godina robije, on je pristao da se odrekne republikanizma te je promijenio ime svoje stranke u Hrvatska seljačka stranka (HSS) da bi nakon priznanja Vidovdanskog ustava u proljeće 1925. priznao i dinastiju Karađorđevića. To ga je dovelo u vladu s radikalima, a vjerojatno i omogućilo odobrenje da HSS preuzme vođenje gospodarske politike u Međimurju, jer su radikali znali kako je to težak i gotovo nemoguć posao nakon što su mnoge parcele u Međimurju bile zakupljene ali i prodane a prenamjena šumskog zemljišta u ratarsko još je više otežavala čitav posao.

Radić kao ministar prosvjete nije se dugo održao na tom položaju. Ubrzo je Nikola Pašić raspustio vladu i u novoj Uzunoićevoj vladi formiranoj 15. travnja 1926. Radića više nije bilo, te je on ponovno bio u opoziciji. No njegovi istupi u Parlamentu izazivali su veliku ljutnju radikala, a našli su se ugroženi i demokrati koji su do tada preko Slavonije d.d. držali Međimurje. Naime 1925. je izbila u javnost afera oko Thurn Tasisa koji je bio vlasnik velikih šuma u Kogaru. U tu je aferu bio upleten demokratski ministar dr. Lukinić, koji je tom prilikom stekao neopravdanu dobit od 8,000.000 dinara. Afera je oslabila i demokratsku stranku a utjecala je i na Slavoniju d.d. koja je očito sličnim načinom poslovala u Međimurju. U novoformiranoj vladi su ostali HSS-ovci Nikola Nikić i Benjamin Šuperina koje je Hrvatski seljački klub zbog njihovih veza s radikalima uskoro isključio iz svojih redova. No do 1. veljače 1927. u vladi su ostali Pavle Radić kao ministar agrarne reforme, Ivan Krajač kao ministar trgovine i industrije, August Košutić⁷⁵ kao ministar građevina i Benjamin Šuperina kao ministar pošta i telegrafa.⁷⁶ Sve je to djelovalo na slabljenje Pašićevih radikala, čiji je sin Rade bio također umiješan u razne korupcijske poslove. Nikola Nikić bio je odvjetnik Našičke d.d., najjačeg i najvećeg drvnog poduzeća u zemlji koje je imalo svoje pogone u Slavoniji, ali i u Bosni i u drugim krajevima, a kao Radićevac postao je ministar i u desetoj Pašićevoj vladi od 28. srpnja 1925. do 8. lipnja 1926. godine. Zbog Nikića a vjerojatno i zbog pregovora da Slavonija prepusti Međimurje HSS-u na upravljanje Stjepan Radić je oprezan. Iako je Stjepan Radić grmio protiv korupcije u svojem govoru u Pakracu 11. travnja 1926. čini se da osim napada na Pašićevog sina Radu nije ukazivao na širinu korupcije mnogih vladinih činovnika,

⁷² Isto, str. 242.

⁷³ BOBAN, Branka, *Demokratski nacionalizam Stjepana Radića*, Izd. Zavoda za hrvatsku povijest FF Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 1998, str. 301.-303.

⁷⁴ PETRIĆ, Hrvoje, Braća Radić žestoko su se protivila mađarizaciji Hrvatske, *Dom*, Zagreb, br. 1, prosinac 2009, str. 24-25. i brojevi u nastavku; KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, M., PETRIĆ, Hrvoje, *Prilozi povijesti seljačkog pokreta u Podravini (Od početaka do 1945. godine)*, Izd. Meridijani, Koprivnica, 2015, str.139-222.

⁷⁵ Augustin Košutić (Radoboj kraj Krapine 5.VII. 1894. - Zagreb, 12. IX 1964) bio je zet Stjepana Radića G. 1926-27 bio je ministar prometa. G. 1929. odlazi u emigraciju i vraća se 1937., te djeluje kao potpredsjednik stranke. Pokušao je 1944 povezati HSS s partizanima, ali mu to nije uspjelo, pa mu je kretanje i djelovanje bilo ograničeno do smrti.

⁷⁶ PERIĆ, Ivo, *Stjepan Radić, (1871.-1928)*, Izd. Dom i svijet, Zagreb 2003, str.403.

Slika 7. Svečanost preuzimanja staroga grada u Čakovcu od obrtnika i HSS-a 1925. (zbirka D. Feletara)

znajući da ni svi njegovi ljudi nisu imuni od korištenja korupcijskih metoda, ali svkeštam da se samo preko Parlamenta mogu u državi provoditi važne nužne promjene.⁷⁷ U beogradskom Parlamentu zavladao je veliki strah od nalaza Anketnog odbora koji je osnovan radi istraživanja korupcije, osobito kada je. Pavle Radić, kao ministar agrarne reforme podnio je 29. studenog 1926. izvještaj Narodnoj skupštini o korupciji. Začudo Stjepan Radić nije se oglasio kada su radikali žestoko reagirali na Pavlov izvještaj.⁷⁸

Pavle Radić kao ministar agrarne reforme omogućio je vodstvu HSS-a nastavak provedbe agrarne reforme i u Međimurju. No sam Stjepan Radić više nije mogao upravljati ovim procesom direktno, već samo kao predsjednik Oblasnog odbora Zagrebačke oblasne skupštine osmislivši sistem kako će na osnovu zajedničkih interesa povezati sve oblasti s većinskim hrvatskim stanovništvom, te tako stvoriti neke vrste države u državi na osnovu zajedničkih interesa. U tome su mu najuži suradnici bili dr. Vladko Maček i Josip Predavec.⁷⁹ Međutim sve su odluke koje je donosila Zagrebačka oblasna skupština morale su ići na potvrdu ministarstava u Beograd preko velikog župana a ovi su u pravilu kočili realizaciju dobrih odluka. To se dešavalo i u Međimurju te su Maček i Predavec imali velikih poteškoća u provođenju agrarne reforme u Međimurju, jer je veliki župan Mariborske oblasti poništavao određena rješenja.

Znajući s kakvim će se poteškoćama suočiti gospodarske organizacije HSS-a kojima su uskraćivana financijska sredstva radikali su samo čekali slom rada HSS-a u Međimurju. Vodstvo HSS-a tj. Stjepan Radić pokušao je stvaranjem Seljačko-demokratske koalicije u jesen 1927. ujediniti interese Pribičevićih Srba u Hrvatskoj s interesima hrvatskih seljaka, što je dalo dosta dobre rezultate, ali i dovelo do ubojstva Đure Basaričeka i Pavla Radića u beogradskom parlamentu, te ranjavanja Ivana Grandje i Stjepana Radića koji je i umro 8. kolovoza 1928. od sepse nakon povratka u Zagreb.

Očuvan je zapisnik između Slavonije d.d. i potpredsjednika HSS-a načinjen u prostorijama Prve hrvatske štedionice u Zagrebu. Iz njega se vidi da je Slavonija d.d. predala Festetićev veleposjed Hrvatskoj seljačkoj zadružnoj banci, Matici hrvatskih seljačkih gospodarskih zadruga i Hrvatskom domu na upravljanje za svotu od 6,600.000 dinara, što znači da je Slavonija d.d. već iskoristila šume i ostalo u iznosu od 38,000.000 dinara, naplativši si svotu koju je dala Festetićevima za kupnju međimurskog posjeda.

⁷⁷ MIROŠEVIĆ, Franko, *Hrvatska seljačka stranka u Moslavini 1905.-1941.*, Zagreb, 2021, str.199-

⁷⁸ Zvonimir Kulundžić nije uspio posve jasno objasniti ova zbivanja, i gospodarske odnose s Češkom. (KULUNDŽIĆ; Z., *Politika i korupcija*, str. 349-367.)

⁷⁹ KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira, Stjepan Radić i gospodarstvo, *Radovi zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, sv, 32.33, Zagreb 1999/2000, str, 251.256.

Ovaj dokument pokazuje da je Slavonija predala Festetićev posjed gospodarskim organizacijama HSS-a još 24. kolovoza 1925. dakle u vrijeme puštanja Stjepana Radića iz zatvora kada su se vodili razgovori o ulasku Stjepana Radića u vladu, pa i preuzimanja položaja ministra prosvjete, te je Slavonija d.d. prenijela 6,600.000 dinara organizacijama HSS-a za poslove agrarne reforme u Međimurju lišavajući se tako tog nezgodnog sizifovskog posla koji je teško bilo obaviti na zadovoljstvo svih.

Ovaj dokument sam pronašla u fondu Prve hrvatske štedionice i njegov završetak danas više nije čitljiv, osim potpisnika zapisnika.⁸⁰ Objavljujem tekst zapisnika.

ZAPISNIK

napisan 14. decembra 1926. u prostorijama Prve hrvatske štedionice u Zagrebu

Prisutni: Od strane Prve hrvatske štedionice glavni ravnatelj gosp. Milivoj Crnadak i povjerenik J. ...: Od strane Slavonije za industriju drva glavni ravnatelj Makso Bosnić; Od strane Hrvatske seljačke zadružne banke dd gg. Josip Predavec i dr. Vladko Maček; Od strane Glavne zadruge Matice hrv. seljačkih gospodarskih zadruga gospodin Josip Predavec: Od strane Hrvatskog seljačkog doma gg. Josip Predavec i dr. Vladko Maček.

Predmet: Garancija za svotu od din. 6,600.000 koju je »Slavonija« d. na d. za industriju drva preko Prve hrvatske štedionice doznačila Glavnoj zadruzi Matici hrvatskih seljačkih gospodarskih zadruga dne 24. VIII. 1925. u ime paušalne bonifikacije za troškove oko parcelacije veleposjeda grofa Festetića u Međimurju.

Utanačuje se obvezatno i neopozivo slijedeće:

Za slučaj da Glavna zadruga Matice hrvatskih seljačkih gospodarstih zadruga ne bi iz bilo koje točke izvršila pogodbu sklopljenu dne 24. VIII. 1925. sa Slavonijom d.d. za industriju drva glede parcelacije o preuzeća rečenog veleposjeda te ako bude radi toga prisiljena vratiti »Slavoniji« d. na d. za industriju drva primljenu bonifikaciju od Din. 6,600.000 preuzimaju za ovaj dug Glavne zadruge Matice hrv. seljačkih gospodarskih zadruga solidarno jamstvo niže navedeni jamci na slijedeći način:

Hrvatska seljačka zadružna banka d. d. daje svoj žiro na bianco mjenice Glavne zadruge kod koje se nalaze u pologu kao sigurnost kod Prve hrvatske štedionice i to do iznosa od ..... Din. 500.000

Hrvatski seljački dom u Zagrebu daje svoj žiro na bianco mjenice Glavne zadruge a koje se nalaze u spomenutom pologu do iznosa ....

(nečitko), ali mislim da se svi akteri upozoravaju na ozbiljnot ovog posla koji treba dovršiti.

Ovim se utanačenjem nikako ne mijenja pogodba sklopljena između »Slavonije« d.d z industriju drva i Glavne zadruge te Matice u 1925. godin..... /dalje nečitko)

... Ovaj zapisnik sastavljen je u pet jednakih izvornika.za svaku stanku po jedan primjerak (,,,,) Zaključeno i potpisano. Dr. Vladko Maček, Josip Predavec«

Originalni potpisi Josipa Predavca i dr. Vladka Mačeka u ime gospodarskih institucija HSS-a a na desnoj Milivoja Crnadka i Marka Bosnića i ime Prve hrvatske štedionice i Slavonije d.d. za koju su obavljali poslove.

Hrvatska seljačka stranka je preuzela poslove dovršenja parcelacije Festetićevog posjeda, i sve druge obaveze a Glavna zadruga Matice hrvatskih seljačkih gospodarskih zadruga je posredstvom Prve hrvatske štedionice primila od Slavonije d.d. svotu od 6,600.000 dinara obavezavši se da će nastaviti i eventualno dovršiti poslove agrarne reforme na Festetićevom posjedu, što nije uspjela zbog nesuradnje vlasti.

Godine 1926 i 1927. doba su velike aktivnosti Stjepana Radića na svim poljima. No zbog potpadanja Međimurja pod Mariborsku oblast, isticanje hrvatske narodnosti postaje sve manje poželjno, pa ju zamjenjuje isticanje međimurske zavičajnosti, izborivši si da su Međimurci ipak uspjeli zadržati pravo na svoj jezik koji je bio službeni kao i slovenski. Stjepan Radić nije mogao u Međimurju djelovati politički onako kako je to činio na području Zagrebačke oblasti, s time da su ga izbori za skupštine

⁸⁰ Hrvatski državni arhiv u Zagrebu, fond Prve hrvatske štedionice, kut. 144/7 - Zapisnik od 24. XII. 1926. .

oblasti s većinskim hrvatskim stanovništvom financijski mnogo stajali. Radić je morao preko svojih organizacija i ustanova financirati programe koje je sam sastavio, smatrajući da tako stvara hrvatski teritorij unutar veće jugoslavenske cjeline. To je vlada u Beogradu shvatila te ministarstva nisu potvrđivala ili nisu htjela dati novac za njihovu realizaciju. Želeći pokazati kako njegova stranka poboljšava život seljaka, Josip Predavec, zadužen za gospodarske probleme, pa i za provođenje agrarne reforme, ne može nigdje dobiti kredit pa posluje na nedozvoljen način prelijevanja novca iz jednog računa na drugi, što je jedno vrijeme funkcioniralo, ali kada se je to otkrilo to je bio kraj svih gospodarskih organizacija HSS-a a i Hrvatskog doma. Bila je to posljedica odbijanja Narodne banke, ali i svih privatnih banaka u zemlji da HSS-u i njegovim organizacijama daju kredite. Predavec je potrošio i sredstva koja mu je dala Slavonija d.d. za dovršecne agrarne reforme u Međimurju što je je u vrijeme diktature dovelo na optuženičku klubu, a onda 1934. i u smrt, kada ga je jedan seljak iz Hrvatskog Zagorja koji je u tim malverzacijama ostao bez zemlje ubio.

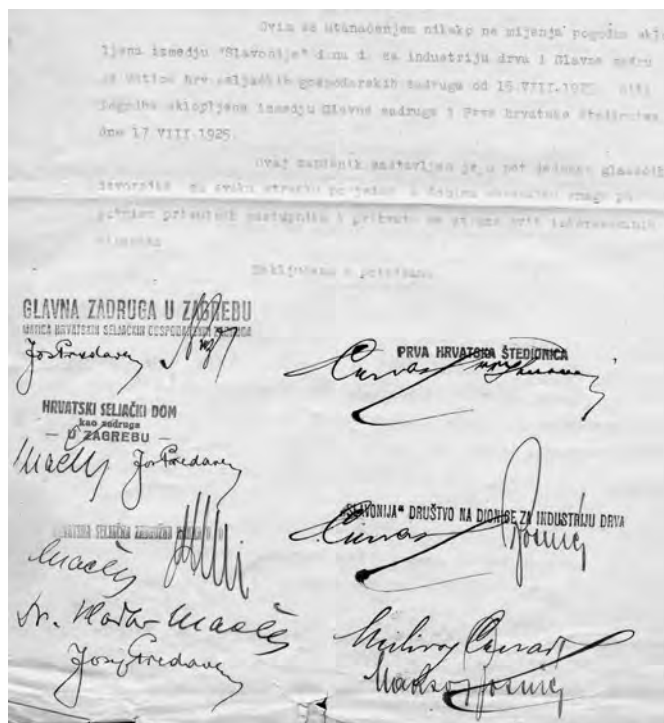
Istovremeno vlada u Beogradu pomaže na razne načine pa i kreditima svoje poljoprivrednike, čime utječe i na članove Pribićevićeve stranke koji se je 1927. združio sa Stjepanom Radićem u Seljačko-demokratsku koaliciju, shvativši da su interesi i problemi hrvatskih i srpskih a i ostalih seljaka na području Hrvatske isti. Beogradska vlada je ograničila Zagrebačkoj, Osječkoj, Primorsko-krajiškoj, Splitskoj i Dubrovačkoj samoupravi, dakle oblastima gdje je bilo dosta Hrvata ubiranje oblasnih poreza, pa su mnoga Radićeva obećanja i provedbe ostale neispunjene, što je onda radikalski režim iskoristio da ocrni djelovanje Radića i njegovih institucija, tiho ih likvidirajući sudskim putem poslije uspostave šestosiječanjske diktature.

U početku nakon ove transakcije činilo se da je sve u redu. No nakon godine i pol od Radićeve smrti načinjen zapisnik kojim za preuzetu svotu od 6,600.000 dinara preuzimaju garanciju glavne gospodarske organizacije HSS-a, a svjedoci su bili dr. Milivoj Crnadak⁸¹ od Prve Hrvatske štedionice i Marko Bosić od Slavonije, društva na dionice za industriju drva. Milivoj Crnadak je kao direktor najveće novčane institucije u Hrvatskoj doveo u ovisnost o Prvoj hrvatskoj štedionici najveća poduzeća.

Očito je da su se politički odnosi drastično promijenili, i radikali i Radićevci opet postaju žestoki protivnici što se odražava kroz vrlo neugodne napade u Parlamentu. Na zahtjev Slavonije Prva hrvatska štedionica, koja je obavljala poslove za Slavoniju d.d. sastavlja zapisnik u kojem je ona garant tog transfere Slavonije, a upravo ovaj dokument je bio kritični koji je gospodarske institucije HSS-a izložio stečaju i brzom likvidaciji u vrijeme diktature, pa su oba i Josip Predavec i dr. Vladko Maček završili u zatvoru. Prva hrvatska štedionica postala je svjedok izvršenog prijenosa, ali je pitanje da li Prva hrvatska štedionica nije savjetovala drugim bankama u Hrvatskoj, s kojima je bila u savezu, da nikako ne daju kredit gospodarskim institucijama HSS-a, jer da nisu likvidne i da nemaju zdravi kapital, već posluju na temelju preseljavanja potrebnih sredstva za poslovanje iz jedne ustanove u drugu. Dakako to je stvaralo pravi kaos u poslovanju tih poduzeća, ali se je rađalo i nezadovoljstvo u Međimurju jer su komitenti morali dugo čekati na sredstva a i na posredovanje, te su bili razočarani HSS-om i njegovima radom oko provođenja agrarne reforme u Hrvatskom Zagorju i Međimurju. No do kraja 1928 to se je krilo od javnosti, a onda je vlada nakon proglašenja diktature povelu sudski proces u tijeku kojega su nestale sve gospodarske institucije Radića, uključivši Selo banku i zadruge, pa i Radićev dom na Zrinjevcu na kojega je on bio toliko ponosan i u kojem je 1928. bila otvorena i izložba narodne umjetnosti s vrijednim eksponatima koji su svi izgorjeli u podmetnutom požaru u vrijeme Radićeve smrti. Nestajica poslovnog kapitala krila se je od javnosti i afera je izbila 1929. godine u javnosti.

Sastav zapisnika iz 1926. pokazuje da je već krajem 1926. godine HSS imao velikih financijskih poteškoća i da su to potpredsjednici Predavec i Maček sakrivali od članstva. Zapisnik je bio sastavljen u pet primjeraka i jedan primjerak je očito dostavljen i vladinim institucijama. Zapisnik je sastavljen na

⁸¹ Milivoj Crnadak, (Zagreb, 18. X 1860. - Zagreb, 23. I. 1947) studirao je u Budimpešti i bio jr od 1897. generalni direktor Prve hrvatske štedionice u Zagrebu, koja je u vrijeme raspolagala kapitalom od 136.000.000 dinara. Slavonija d.d. bilo je važno industrijsko poduzeće pod kontrolom Crnadka. Crnadak je već 1920. bio član Odbora za bankarstvo Privrednog savjeta u Beogradu.. (ĐUROVIĆ, S., *Državna intervencija*, str. 41. i 369.

Slika 4.. Potpisi Josipa Predavca i Vladka Mačeka od strane HSS-a i predstavnika Prve Hrvatske štedionice na zapisniku od 1926. (Izvor: Hrvatski državni arhiv, fon Prve Hrvatske štedionice, kut. 155 fasc. 7)

izborima za Parlament u rujnu 1927., a onda su se ti problemi iz mjeseca u mjesec sve više pogoršavali, utječući i na samog Stjepana Radića i njegovo ponašanje u Narodnoj skupštini. Sve je to imalo odraza na izborima za Parlament u rujnu 1927. godine. Iako se simpatije Međimuraca za Radića nisu izmijenile, ipak se je odvajanje Međimurja od Hrvatskog Zagorja osjetilo i posljedica je sve veće pasiviziranje Međimuraca. Nakon atentata u Narodnoj skupštini 20. lipnja 1928 nije u Međimurju zabilježeno predrevolucionarno raspoloženje koje je zahvatilo područje Zagreba. što je vjerojatno posljedica komplikacija koje je imalo vodstvo HSS-a s provođenjem agrarne reforme u Međimurju. nemajući dovoljno novca za kreditiranje seljaka oko kupnje parcela dogovorenih procesom agrarne reforme, dok je istovremeno vlada 1927. osnovala Agrarnu banku koja je izdašno pomagala radikale pa čak i demokrate. ali ne i članove HSS-a.⁸⁴

traženje Slavonije d.d., ali su očito tijekom te godine Josip Predavec⁸² i dr. Vladko Maček⁸³ u imali velikih financijskih problema s poslovanjem svojih gospodarskih institucija, pa je Slavonija zatražila izradu zapisnika što je zapravo garancijski list sastavljen tek 14. prosinca 1926. kada je Stjepan Radić već prešao u opoziciju, ali je za održavanje oblasnih izbora u svoj rad u Oblasnom odboru i izbore koji su uslijedili 17. siječnja 1927. trebao novaca za agitaciju. Radićevo sudjelovanje na mnogim skupštinama pobudilo je kod Slavonije d.d. sumnju da se 6.600.000 dinara koje je dala Radiću za provođenje agrarne reforme u Međimurju troši nenamjenski. Do tada je valjda vrijedilo usmeni dogovor. Tim dokumentom ulazi Prva hrvatska štedionica u posjedovni odnos gospodarskih organizacija HSS-a, koje su očito već taa bile u financijskim problemima.

Prvi problemi u financiranju ustanova kojima je Radić zamislio ostvariti samoupravu u oblastima s hrvatskim stanovništvom pojavili su se već na

⁸² Josip Predavec (Rugvica kraj Dugog Sela, 2.VII. 1883. - Dugo Selo, 14- VII. 1933), agronom, bio je glavni Radićev suradnik za pitanja seljačkog gospodarstva. Radić ga je financirao na školovanju u Češkoj, a onda mu je omogućio i da proputuje zapadnom Europom, te je bio oduševljen seoskim imanjima u Nizozemskoj. Bio je potpredsjednik HSS-a.

⁸³ Dr. Vladko Maček, (Jastrebarsko, 20. VII. 1879.- Washington, 15. V. 1964), predsjednik Hrvatske seljačke stranke od 1928. do 1941. službovao je na nekoliko sudova u Hrvatskom Zagorju, te je bio dobro upoznat s položajem seljaštva. Preuzevši vođenje stranke nakon Radićeve smrti omogućio je s mnogo strpljenja i napora osnivanje Banovine Hrvatske 1939., ali 1941. nije imao odvažnost da preuzme vođenje Hrvatske da bi 1945. izbjegao u inozemstvo gdje je i umro. (PERIĆ, Ivo., *Vladko Maček, Politički portret*, Izd. Golden marketing i Tehnička knjiga, Zagreb, 2003).

⁸⁴ MATICKA, Marijan, Odrav privredne krize (1929-1935) na položaj seljaštva u Hrvatskoj, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta S Zavod za hrv. povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, vol.. 8, br. 1, Zagreb 1975, str. 277-364.

4. HSS vraća Festetićev posjed Slavoniji d.d. 1929. godine.

Hrvatska seljačka stranka je preuzela je 1925-1926 posao parcelacije i prodaje zemlje bivšeg Festetićevog veleposjeda koje je od 1923. pripadalo Slavoniji 14. kolovoza 1925. i do 1928. obavljala taj posao dajući prednost kreditiranja svojim članovima koji su na parlamentarnim izborima 1920, 1923, i 1925, glasali za Radića te je jasno većina parceliranih posjeda došla u ruke pristaša Hrvatske seljačke stranke. No posao je bio ogroman i opterećivao je stranku koja nije imala dovoljno ekonomski obrazovanih ljudi, a ni novca i nakon smrti Stjepana Radića stranka je pala u političku i gospodarsku krizu i pod udarom vlasti urušavale su se sve njene organizacije. Među takve poslove je bila i parcelacija Festetićevog posjeda te je vodstvo stranke dogovorno odlučilo vratiti neprodane čestice Slavoniji d.d. koja je od 1923. bila stvarni vlasnik Čakovečkog posjeda, iako je do 1928. mnogo toga rasprodano.

Vraćanje Festetićevog posjeda u Međimurju Slavoniji d.d., te skorašnje pokretanje velikih procesa u kojima je Hrvatska seljačka stranka izgubila sve svoje posebne ustanove uključivši Seljački dom u Zagrebu, Glavnu seljačku zadrugu, Seljačku zadružnu banku Selo-banku preko koje su seljaci dobivali kredit za kupnju posjeda u Međimurju i Hrvatskom zagorju te posredovanje Milivoj Crnadka kao jednog od glavnih direktora Prve Hrvatske štedionice ali i Milan Bosnić u ime »Slavonije« društva na dionice za industriju drva u Slavanskom Brodu pokazuje da je vodstvo Hrvatske seljačke stranke naivno upalo u zamku, preuzevši poslove koje nije moglo valjano dovršiti.

Vjerojatno je nestašica novca za realizaciju osmišljenih ideja natjerala Radića kao predsjednika oblasnog odbora Zagrebačke oblasne skupštine da osnuje ne samo Selo banku, već i Oblasnu štedionicu.⁸⁵ Način njegovog političkog djelovanja bio je skup jer je uključivao česta putovanja i održavanje sastanaka s narodim cijele Hrvatske i Dalmacije ali je bio skup i rad ustanova koje su mu bile nužne za provođenje obećanja. Čitav taj preveiki napor imao je za posljedicu njegovo oboljenje od šećerne bolesti i sve slabije kontroliranje javnih istupa, a oštre Radićeve kritike i izjave izlučivale su radikale, koji su poslije smrti Nikole Pašića imali mnogo problema da srede svoju politiku. Posljedice ovih zbivanja bile u dalekosežne i došlo je do atentata u Narodnoj skupštini 20. lipnja 1928. i smrti Stjepana Radića. I Josip Predavec je bio ubijen 1934., od strane jednog seljaka koji je bio oštećen poslovanjem Selo banke, premda ima i drugačijih tumačenja.⁸⁶

Nakon Radićeve smrti Hrvatska zapada u stanje koje bismo mogli nazvati predrevolucionarnim ali ulazak Slovenca Josipa Korošca, katoličkog svećenika i političara u vladu sprečava izbijanje revolucije, a Međimurci se nadaju da će ih upravo Korošćeva politika zaštititi od gubitka onoga što su do tada stekli ili dogovorili u Međimurju. Probudili su se i komunisti a sve se više govorilo o amputaciji Hrvatske iz Jugoslavije. Da bi to spriječio kralj Aleksandar nakon neuspjelih razgovora s političarima, proglašava diktaturu, obustavljajući ne samo rad Narodne skupštine već i svih političkih stranaka. Izjavom da sada nema posrednika između njega i naroda u državi koju sada naziva Kraljevina Jugoslavije zavladao je teror provođen od policije i vojske te su se zatvori napunili protivnicima režima, a kralj je učvrstio svoj režim kao apsolutističku monarhiju sve do 1931.

Oblasti teoretski djeluju do 1931. ali je njihovo djelovanje jako i djelovanje Oblasne štedionice Savske banovine jako ograničeno. Neke dijelove Radićevih uredaba nadležna su ministarstva unijela i u svoje zakone, za što je osobito zaslužan dr. Otto Frangeš, ministar poljoprivrede. G. 1931. pod pritiskom Francuske kralj je morao objaviti oktroiirani ustav, ali nije odustajao od centralističke države u kojoj se vlada zakonima koje je donosila Jeftićeva vlada i Stojadinović.

Izbori 1931. nisu ni bili pravi izbori, a oni 1935. bili su izvršeni pod paskom policije u tolikoj mjeri da se prava volja ne može ni zaključiti. Država upravlja svime. a u Međimurju su za vrijeme tih izbora pohapšeni svi prvaci HSS-a. Usprkos kontroliranja izbora koje je bilo javno Maček na čelu udružene oporbe ipak u Međimurju dobiva 13.462 glasa a vladina lista 5.932. U Čakovačkom kotaru Mačekova lista je dobila 8.641 glas a vladina lista svega 1.341 glasova što ukazuje da su Čakovčani sada bili bliže

⁸⁵ Radićev sabor, *Zapisnici Oblasne skupštine zagrebačke oblasti 1927.-1928.* (Urednik Mira Kolar-Dimitrijević), *Izd. Školske knjige, Zagreb 1993.*

⁸⁶ KOLAR-DIMGTRIJEVIĆ, M., *Gospodarska djelatnost Josipa Predavca u Radićevu pokretu, Historijski zbornik, sv 45, Zagreb 1995. !*

HSS-u nego ikada prije.⁸⁷ Međutim starih gospodarskih organizacija HSS-a više nema, a i teritorij Međimurja nije ostao cjelovit, jer je 1931. izvan okvira Savske banovine ostalo područje Štrigove u Sloveniji, a i Lendave se više nije tretirala kao Međimurje. No život se dalje nastavio i od 1935. HSS nanovo gradi svoje organizacije, među kojima i Gospodarsku slogu. No to je već drugo vrijeme a politiku vode drugačija ideologija.

Dakako agrarni poslovi u Međimurju su početom 1929. ponovno vraćeni Slavoniji d. d. za industriju drva u Zagrebu dopisom od 12. siječnja 1929. godine. Vodstvo HSS-a je sastavilo dopis s time da su u pregovorima 29. prosinca 1928. učestvovali ravnatelj Prve hrvatske štedionice u Zagrebu dr. Franko Pliverić⁸⁸ i Franjom Szabom.⁸⁹ Bilo je to vrijeme kada su vlasti nasilno rasjerale Oblasnu skupštinu Zagrebačke oblasti i najavile reformu uprave a sve do pod vodstvom novog velikog župana Petra Zrelca, rodnom iz Đurđevca. Zapravo svi poslovi oko Međimurja pali su 1929. u ruke Prve Hrvatske štedionice, da bi se onda vlada 1931. obrušila i na taj najveći jugoslavenski novčani zavod, koji je slomom Credit anstalta u Beču doveden 1931 u nelikvidno stanje., te je morao zatvoriti svoje šaltere i obustaviti rad mnogih podružnica, pa i čakovačke.⁹⁰ Sanacioni program za vrijeme diktature uključivao je likvidaciju gospodarskih institucija HSS-a pod izlikom njihove nelikvidnosti i krivog načina poslovanja. Međimurce je najviše pogodila propast Selo-banke jer su mnogi dignuli kredit upravo kod ove banke kako bi kupili komadić zemlje od bivšeg Festetićevo posjeda, uglavnom raskrčenog sječom šuma⁹¹ Dobro je bilo samo to što je 1931. prestala djelovati Mariborska oblast. Međimurje je vraćeno Hrvatskoj ulaskom u Savsku banovinu, ali bez Štrigove koja je ušla u Dravsku banovinu i Lendave pripojene Koprivnici. Očito je i kralj Aleksandar shvatio da je Međimurje hrvatska zemlja, ali je veza zapadnog dijela Međimurja sa Slovenijom ostala.

Na posebnom sastanku dogovorio je dr. Vladko Maček i Josip Predavec u prisustvu ing. Augusta Košutića, ravnatelja Ante Ružića⁹² i dra Stjepana Vidačića⁹³ sa ravnateljima Prve hrvatske štedionice u Zagrebu drom Brankom Pliverićem i Franjom Szabo 29. prosinca 1928. da će vratiti Slavoniji d.d. Festetićev posjed, odnosno ono što je od njega ostalo

A onda je sud u Beogradu likvidirao sva gospodarska poduzeća HSS-e, uključujući Selo banku, Zrno, Hrvatski dom na Zrinjvcu, i Glavnu zadrugu hrvatskih seljačkih gosćopodarskih zadruga. Preživjelo je samo vodstvo HSS-a i to u ilegali i Seljačka prosvjeta pod vodstvom Rudolfa Hercega.

Ulazak Međimurja u sastav Savske banovine g. 1931 nije riješilo međimursko pitanje. Oni su i dalje bili regija između drugih regija koje su u njoj tražile radnu snagu i sirovine. Međimurcima.. I na djelovanje HSS-a počinje se gledati kritički. Jako je ograničeno i djelovanje Seljačke sloge, koja je osnovana je u Zagrebu 11. listopada 1925 i koja je preko godišnjeg kalendara HSS-a *Božjičnice ali i časopisa Prosvjeta* održavala i podržavala kulturne manifestacije na selu..

Vraćanje Festetićevo Međimurja Slavoniji d.d. izvršeno je 12. siječnja 1929. jednostavno *Dopisom dra Vladka Mačeka i Josipa Predavca kao vođa Hrvatske seljačke stranke 12. siječnja 1929:*⁹⁴ On glasi:

⁸⁷ KALŠAN, V. *Građansko društvo*, str. 70.

⁸⁸ Dr. Branimir Pliverić, generalni ravnatelj Prve hrvatske štedionice, Osuđen 1945. kao suradnik okupatora na smrt i onda pomilovan..

⁸⁹ Franjo Szabo, Činovnik Prve Hrvatske štedionice.

⁹⁰ KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira i FELETER, Dragutin, *Kratka povjesnica Prve hrvatske štedionice*, Zagreb 1994., str. 44.

⁹¹ KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, M, Gospodarska djelatnost Josipa Predavca u Radićevom pokretu, *Historijski zbornik*, 46, 1993., str. 145-163.; *Ista*, Gospodarstvo kao sredstvo političke prisile u povodu šezdesete godišnjice ubojstva Josipa Predavca, *Časopis za suvremenu povijest*, 25/ 1993, br. 2-3, str. 203-224.

⁹² Ante Ružić, pravnik. Potječe iz obitelji primorskog političara dr. Ivana Ružića koji je nakon rada u Derenčinovoj kancelariji imao jedno vrijeme odvjetničku kancelariju u Bjelovaru a umro u Zagrebu. Ante Ružić bio je i rođak bana Ružića zeta Vladimira Mažuranića.

⁹³ Dr. Stjepan Vidačić, pravnik, otac Štefice Vidačić, miss ljepote.

⁹⁴ Hrvatski državni arhiv, fond Prve hrvatske štedionice, kut. 155/ 7 - Prijepis u knjigovodstvu 378.

»1. Mi Vam vraćamo sva neprodana zemljišta u onom stanju, kako se ista obzirom na agrarnu reformu i provedene revizije danas nalaze. Za zemljišta i eksproprirana gradilišta, koja su predana do konce god. 1928. predali smo Vašem delegatu za parcelacije u Čakovcu g. Milanu Reichingu kopije privremenih kupoprodajnih pogodbi, a podružnici Prve hrvatske štedionice u Čakovcu uručili smo mjenice, koje smo primili od kupaca na račun kupovnine i kamata, dok je ista podružnica izravno ubirala od kupaca u gotovom novcu uplaćivane iznose. Mjenice kupaca, kao i sve do sada na račun kupovnine i kamata uplaćene svote za zemljišta, prodana po nama, kao i iznosi, koji će od sada s tih naslova, unići, pripadaju isključivo Vama.

Obračune sa kupcima priznajemo ispravnim onako, kako ih iskazuju knjige Prve hrvatske štedionice i to podružnice u Čakovcu i središnjice u Zagrebu. Naše dugovanje kod Prve hrvatske štedionice s naslova rečene parcelacije u iznosu od Din 63,636.900.- vr. 31. decembra 1928., ima se sa istim danom stornirati i prenijeti na Vas, a od toga dana ima nas Prva hrvatska štedionica zadužiti samo sa iznosom od Din 6,600.000.- odbivši pripadajući nam iznos u razmjeru predanih površina naprama ukupnoj površini posjeda od 15,816

rali 1289 četv. hvati, koji smo iznos od Din. 6,600.000.- primili u ime paušalne bonifikacije za troškove parcelacije i dužni smo ga vratiti Vam prema točki 7. ovoga dopisa.

2. Obavezujem se, da ćemo Vam radi točnog pregleda i evidencije dostaviti u roku od 15 dana 4. iskaza kupaca, sa svim potrebnim podacima i primjedbama glede specijalnih okolnosti kod pojedine kupoprodaje,⁹⁵ Izbavetženi da čeni -van oredatu;.

a. Popis kupoprodajnih ugovora, koji su jur odobreni po Ministarstvu za agrarnu reformu i koji su već predani na provedbu u gruntovnicu;

b. Popis odobrenih kupoprodajnih ugovora, koji još nisu predani u gruntovnicu;

c. Popis kupoprodajnih ugovora, koji još nisu predani agrarnim vlatima na odobrenje i d. Popis kupoprodaja, koje su zaključene, ali još nisu sastavljeni definitivni kupoprodajni ugovori.

3. Primopredaja svih agendi, koje se odnose na rečenu parcelaciju, ima se izvršiti sukcesivno, najkasnije do konca februara o.g., a Vi ste dužni najkasnije do 40. o.mj. saopćiti nam, na čije se ruke ima izvršiti primopredaja. Obvezujemo se predati Vam u redu sve tehničke operate, ugovore, privremene pogodbe, razne isprave, tiskanice itd., nadalje odluke agrarnih i inih vlati, koje se odnose na rečeni posao, gruntovne, katastralne, tehničke podatke i nacрте, tako da Vam bude moguće da nastavite posao bez ikakvih zapreka i smetnja. Ujedno smo obvezani, da dajem Vašim organima potrebna razjašnjenja, koja budu tražili bilo kada, u slučaju, da postoji spor sa bilo kojim kupcem ili trećim licem, dužni smo da Vam idemo u svemu na ruku i da Vam pružimo sve podatke, koji su Vam potrebni radi zaštite Vaših interesa.

4. Vi ne preuzimate nikakvih obveza prema našim namještenicima, koji su do sada bili zaposleni oko rečene parcelacije. Punomoći, dane našem upravitelju g. Miroslavu Mance, vlastni ste odmah opozvati, a do Vašeg opoziva služiti će se g. Mance tim Vašim punomoćima kao uredan trgovac, bez nagrade, za što mi preuzimamo jamstvo, da ne postoje nikakova dugovanja ni obveze naprama bilo kome radi posla parcelacije, koji smo mi vodili i koji bi mogli pasti na Vas, naročito ne postoje prema kakovima provizionerima ili inače bilo u kojem svojstvu angažovanim licima, a ako bi i postojala, niste dužni Vi te ispuniti, već padaju nama na teret.

5. Odričemo se bilo kakvih zahtjeva u pogledu agrarnih zakupnina, te priznajemo, da iste pripadaju isključivo Vama za sve prošle godine. Konje, kola, ormu, te namještaj, koji ste nam svojedobno dali na uporabu, vraćamo Vam u onom stanju, kako se danas nalaze.

6. Isto se tako odričemo bilo kakvog prava na stari Zrinjski grad u Čakovcu i dvorac Pribislavec s nuzzgradama i pripadajućim zemljištima, a odnosna naša utanačenja i dogovore smatramo bespredmetnim i ništetnim. Oba ćemo Vam ta objekta predati u stanju, kako se danas nalaze najkasnije do konca februara o.g. Najamnina, koje ćemo do tada ubirati, pripadaju nama, a poslije 1. marta o.g. ubirat ćete ih sami za svoj račun. Budući da mi do 38. februara o.g. upravljamo s oba ta objekta i ubiramo najamninu, to se obvezujemo iz svoga podmiriti sve do toga dana otpadajuće državne, samou-

⁹⁵ Ovaj popis nije priložen ovom spisu i možda je očuvan u fondu Prve hrvatske štedionice.

pravne i općinske poreze, prireze i namete,. Požarna osiguranja, koja smo mi sami proveli za oba objekta, stornirat ćemo sa 28. februara o.g. o svom trošku, a od toga dana dalje imadete sami osigurati objekte proti požaru. U slučaju štete od požara u vremenskom razdoblju od danas do 18. februarara o. g. pripada Vama sva likvidirana odšteta. O urednoj primopredaji obijuh objakata ima se sastaviti zapisnik. Naročito se odričemo zahtjeva na bilo kakovu naknadu za investicije i popravke, obavljene na rečenim objektima.

7. Nakon likvidacije našeg posla parcelacije i nakn uredne predaje objekata, spomenutih u točki 5., imate nam putem Prve hrvatske štedionice vratiti bianco prihvate u iznosu od Din. 60.000.000, a koja smo joj predali za pokriće podijeljene nam vjeresije. Bonifikaciju u iznosu od Din 6,600.000.- koju ste nam isplatili god. 1925. u vezi sa poslom parcelacije, obvezujemo se vratiti Vam prema posebnom utanačenju sa Prvom hrvatskom štedionicom u Zagrebu i to prema razmjeru neprodanih površina. Pošto se utvrdi dio prodane površine na 31. decembra 1928. obaviti ćemo točan obračun, te bonifikacije od Din. 6,600.000.- podijeliti na ukupnu agrarnu površinu Vašeg posjeda od 15.816 rali 1289. četv. hvati.

Svota ove bonifikacije, koja otpada na površine, prodane po nama, uključivši i privremene kupoprodajne pogodbe, ostaje nama, a ostalu svotu imamo Vam vratiti. Tek nakon povratka te sume imate nam putem Prve hrvatske štedionice vratiti ..... boamcp, kemoce i ounpsi pd Dom- 6.600.000.- providjene sa žirima prema zapisničkom utanačenju od 14. decembra 1928.

8. Ovime postaju bespredmetne sve naše usmene i pismene pogodbe i dopisi, koji su u vezi sa rečenim poslom parcelacije, te ih proglašujemo ništetnim i bez svake važnosti i ujedno izjvljujemo, da ne potražujemo iz posla ove parcelacije nikakove iznose i s nikakovog naslova niti od Vas, niti od Prve hrvatske štedionice.

Veleštovanjem Josip Predavec, August Košutić, v.r.

Ovaj dopis Slavoniji možemo nazvati i kapitulacijom HSS-a za poslove u Međimurju. HSS se odriče svih svojih poslova u Međimurju, koji su i do tada išli preko podružnice Prve hrvatske štedionice u Čakovcu. To je bio početak slamanja gospodarskog rada HSS-a preko ustanova koje je osmislio Stjepan Radić. To je i vrijeme kada se rastjeruju oblasne skupštine i kada kralj Aleksandar nakon razgovora sa strankama odlučuje uvesti diktaturu u kojoj neće biti posrednika između njega i naroda. Oblasne skupštine su već rastjerane ali oblasti još djeluju ali kao produžena ruka vladinih ministarstava. Nakon proglašenja diktature vlat je preuzeo general Živković, koji zatvara sve deklarirane protivnike Kraljevine Jugoslavije pa se danas računa da je do 1931. kroz zatvore prošlo oko 10.000 ljudi u čitavoj državi, Mnogi HSS-ovci odustaju od daljeg bavljenja politikom, pa se od 1935. gradi HSS iz novih temelja.. a dr. Vladko Maček je stranački i politički vođa seljaka u Hrvatskoj.⁹⁶ a broj ubijenih procjenjuje se na 400. Na udaru našli su se svi protivnici režima, pa su mnogi HSS-ovci odustali od daljeg bavljenja politikom i mnogi se više nisu reaktivirali ni 1935. kada dr. Vladko Maček ponovno postaje značajan stranački i politički vođa u zemlji. Gospodarska i Seljačka sloga glavne su organizacije ovog novog HSS-a, a stare organizacije Seljački dom, Zrno, Zadruga, Selo banka i Seljački dom likvidirane su na sudovima te su otišle u tihu likvidaciju.

IV. ZAKLJUČAK

Pripadnici mađarskog plemstva Festetići bili su na kraju Prvog svjetskoga rata vlasnici dvaju velikih posjeda u Hrvatskoj u Hrvatskom Zagorju i Međimurju. Na teritoriju Međimurja sukobili su se već krajem 1918. srpski demokrata Svetozar Pribičević i republikanac Stjepan Radić, te su likvidaciju Festetićevo posjeda započeli demokrate a od 1925. nastavili Radićevci, koje je onda pomela Aleksandrova diktature..Ova činjenica nije uočena u hrvatskoj historiografiji pokazujući da postoji poznata i skrivena povijest. Pribičević je boraveći tijekom Prvog svjetskog rata u Budimpešti pod zaštitom predsjednika Tisze shvatio plodnost važnost Međimurja kao čuvara hrvatske granice na sjeveru, a Stjepan Radić je opasnost od Mađara spoznao preko svog brata Antuna, koji je jedno vrijeme službovao u

⁹⁶ BOBAN, Ljubo, *Politika Hrvatske seljačke stranke 1928.-1941, I-II, Utd, Liber. Zagreb 1974-*

Varaždinu. Provedba agrarne reforme u Međimurju i prijelaza vlasti u ruke naroda bilo je jako važno za politiku Hrvatske, pa su i beogradske vlasti iskoristile sva sredstva da oslabe Međimurce u njihovom republikanizmu tolerirajući stranom kapitalu da vodi gospodrsku politiku u Međimurju. Festetići su prihvatili ovaj gubitak i odustali od svojih posjeda u Hrvatskoj, koji su svakako bili vrhunski po kvaliteti obrade i ljepoti.

Eugen Festetić je imao velik posjed u Međimurju, a Samuelo Festetić je imao posjed Bajnski dvori kraj Varaždina. Oba posjeda bila su krajem rata zahvaćena ratnim previranjima i pljačkom i uništavanjem svojih dvoraca. Kao stranci postali su klasni i nacionalni neprijatelji te je narod ne mogavši dočekati realizaciju obećane agrarne reforme sam putem agrarnih odbora i na kojekakve načine grabiti najbolju zemlju i parcele. Provođenje agrarne reforme na takav stihijski način oduzelo je Festetićima svaku mogućnost da nastave gospodariti svojim posjedima, ali je nadmetanje interesenata za oranice i šume itekako zainteresiralo odvjetnike koji su uz pomoć članova Davidovićeve odnosno Pribičevićeve Demokratske stranke zavladaali Međimurjem i Bajnskim dvorima do dignuća sekvestra, tj. državne uprave, iskoristivši upravo to vrijeme za sticanje velikih zarada od prodaje drva koje je bilo jako traženo u Srednjoj i Zapadnoj Europi. Vlade u Beogradu odobravale su te izvoze drva Slavoniji d.d. i nekim slovenskim firmama, pa je bila pogođena i pilana Ujlaki u Donjoj Dubravi koja je preferirala slanje drva Dravom do Osijeka, a Slavonija d.d. je koristile željezničke veze s Mađarskom i Austrijom te Trstom.

Agrarna reforma je oba posjeda Festetićevih osakatila do neprepoznatljivosti. ne priznajući im nikakvu kulturnu ili gospodarsku vrijednost, a nadležne radikalne vlasti su se potrudile da ne uspije ni Seljačko-demokratska koalicija, naglaskom na posebne ciljeve svake od njih. To je usporilo razvoj Međimurja a i poljoprivredne okolice Varaždina koji gube dio svojeg značaja u proizvodnji najvažnijih poljoprivrednih kultura a da ne govorimo o šumama, rudama, turizmu a i industriji. Umjesto da krene naprijed građansko društvo je u svojem razvoju zastalo i mnoge nevažne probleme stavilo u središte svojeg rada. Posjedovna struktura Međimurja i varaždinskog kotara je znatno izmijenjena likvidacijom Festetićevih posjeda, a da se pri tome nije vodilo računa o mogućnostima i nadama naroda.

Stjepan Radić je podržavao agrarnu reformu u Međimurju, kao dijelu zamišljene seljačke republike Hrvatske, ali se je u proljeće pod prisilom morao odreći republikanstva. Međutim i dalje je njegovao misao o posebnosti hrvatskog teritorija radom gospodarskih ustanova pod vodstvom njegovih pouzdanih ljudi, te je upravljanje Međimurjem od 1926. do kraja 1928. zaostali fragment te namjere. njegova prava zamisao o stvaranju Hrvatske republike na kojoj je inzistirao sve do proljeća 1925. a koja bi imala središte upravo u Hrvatskom Zagorju i Međimurju gdje su bili njegovi najvjerniji članovi, kojima se htio odužiti razbila se na podjeli države na 33 oblasti, pri čemu je nestala Varaždinska županija a Međimurje dodijeljeno Mariborskoj oblasti, dakle Slovencima. To je agrarnu reformu na područjima bivšeg Festetićevog posjeda pretvorilo u čisti biznis, u kojima su Slavonija d.d. kao komitentica Prve hrvatske štedionice imala najveći interes, izigravši gospodarske strukture HSS-a koje se je također priključilo kapitalističkom načinu provođenja agrarne reforme uz pomoć Selo banke koja je zamijenila na ovom području Oblasnu štedionicu Zagrebačke i Osječke oblasti. U vrijeme šestosiječanjske diktature i poslije nje Festetićevi posjedi se više i ne spominju. Zemlja se kupuje, dijeli i prodaje, i taj je proces definitivno dovršen tek uoči izbijanja Drugoga svjetskog rata. Od eksploatacije šuma najviše je koristila Slavonija d.d., a od agrarne reforme Prva hrvatska štedionica i neke osobe u vlasti..

U dva prva desetljeća dvadesetog stoljeća Međimurje je bilo zahvaćeno burnim zbivanjima u kojima je ideja stvaranja jedne hrvatske demokratske republike trebala odnijeti pobjedu nad idejom kraljevine u rukama Karađorđevića, i to je Stjepanu Radiću donosilo mnoge glasove na izborima. Odrekaajući se pritiskom republike on je izgubio dio svojih pristaša, ali je njegova izvanredna sposobnost prilagođavanja stvorila nove prihvatljive opcije videći u dobrom gospodarstvu onu silu koja može reformirati zemlju. Neprijatelji su mu postali svi koji su gledali samo svoje interese a osobito oni koji su se smatrali hegemonima i kao takvi gospodari nad narodima nove države, ne poštujući posebnosti a i potrebe svojih naroda.. Radić imao veliku volju da u novoj državi izgradi neku vrstu republike gdje bi seljački narod kao vlasnik malog posjeda vladao na principima mira, ravnopravnosti i pravednosti. Međutim režim je iskoristio staro pravilo vladanja, podijeli pa vladaj, te je hrvatsko Međimurje odvojio od Hrvatske i

dodijelio Slovincima, pazeći i kasnije da Međimurje ne bude jedna cjelina i da Međimurci ne razviju svoje sposobnosti u gospodarstvu, turizmu i prometu.

Smrt Radića 8. kolovoza 1928. navela je radikale na vlasti koju je podržao i slovenski političar Anton Korošec na novu odluku, te su vođe Hrvatske seljačke stranke, tj. dr Vladko Maček i Josip Pre-davec vratili Slavoniji d.d. sve svoje poslove u Međimurju, što je učinjeno bez prave kontrole i na poprilično nekontroliran način. S time da je nastavljena dalja parcelacija i prodaja zemlje privatnicima bez obzira da li su seljaci ili se bave nekim drugim zanimanjem, pa je izigrana i agrarna reforma koja je odobrenja za prodaju zemlje davala u Somboru. Za vrijeme šestosiječanjske diktature, a i poslije nje, Festetićev posjed se više nije spominjao ni po imenu, kao ni onaj kraj Varaždina. Novo vrijeme bilo je doba kada je građanstvo potisnulo i seljaštvo i plemstvo, te su oba ova društvena sloja izgubila svoje pravo da vladaju svojom zemljom, jer da nije tako onda ne bi poslije 1945. došlo do druge, odnosno treće agrarne reforme u kojoj su stvorena velika državna poljoprivredna dobra, a stanovnici sa sela upućeni u gradove da budu radnici i namještenici. Pri tome treba istaknuti da su Međimurci iskoristili sve mogućnosti koje im je davao izvanredan položaj na granici triju država, te su trgovina, obrt i industrija bili razvijeniji nego u drugim dijelovima, iako je cestovna povezanost bila slaba. Ipak Međimurci su svojom marljivošću utjecali pozitivno i na susjedna područja, osobito na Varaždin i Koprivnicu. Korist koju je izvukla Slavonija d.d. iz šuma Međimurje svakako je pomogla da se njeni dioničari angažiraju u radu slavonskobrodске tvornice vagona i da uspješno konkuriraju Našičkoj d.d. 1935, a to se može zaključiti i u nekim drugim industrijama..

Kroz likvidaciju gotovo svih veleposjeda u Hrvatskom Zagorju i Međimurju beogradski dvor si je osigurao sklonost najbrojnijeg dijela stanovništva, tj. seljaka a i srednjeg građanstva koji su smatrali da će kao vlasnici svojih agrarnom reformom stečenih posjeda imati mogućnost dobrog života. No politika beogradskog režima nije imala za cilj dobrobit seljaštva, naročito ne onog u Hrvatskoj.

Sudbinu Festetićevih doživjeli su svi dvorci Hrvatskog Zagorja u rukama plemstva osim Draškovićevih a i on je muku mučio da se odriži u vremenima krize iako je koristio i naprednu tehnologiju i agrotehničke mjere natapanja posjeda i kombinaciju obrade sirovina u finalni proizvod. Pokazalo se da se bez državnih pomoći mala poljoprivreda ne može održati, a ako država donosi loše odluke za poljoprivredu u vrijeme kriza ona propada. Tako su propali mnogi seljački posjedi u Međimurju i Hrvatskom Zagorju koji su nekoć bili dio posjeda Festetićevih. No novo vrijeme donosi nove mogućnosti a dok živi narod živi i nada, pogotovo ako se radi o marljivim i pametnim ljudima.

SUMMARY

Samuel and Eugen (Jenö) or Tasilo Festetić were the owners of two large estates in today's Croatia until 1919. Samuel owned the property Bajnski dvori near Ivanac in Varaždin, and Eugen and Tasilo owned the largest part of Međimurje with an arable area of 27,000 acres and a lot of land that they leased. Both estates, the first in Croatian Zagorje and the second in Međimurje, which until 1918 belonged to the narrower territory of Hungary, were excellently managed until 1918 and as such became desirable to many. Under the guise of implementing agrarian reform, the division of land and the sale of wood began in 1919, and the emphasis that agrarian reform was implemented in the interest of the people was often just a mask under which the people were robbed through lending or borrowing. After the dismemberment of Festetić's estate, nothing remained of the earlier estate except the castles, and not even that in case of Bajnski dvori, because during the raid on the castle, the robbers set fire to Bajnski dvori, and thus there was no possibility of resuming the work on the estate. All this was done according to legal regulations and with the inclusion of several political factors from which Pribičević's democrats and some members of Radić's political party benefited, but most of all the banks that managed these affairs. The members of the Festetić family, as foreign citizens, Austrian and Hungarian, came under attack from the Serbian authorities, whose first goal in the new state was to eliminate the nobility, which in the past was the key foundation of the Croatian statehood. Both estates lost their significance as fiefdoms, but Stjepan Radić observed Hrvatsko Zagorje and its noble estates as the area where the peasants were most inclined to accept Croatia as a republic, thus identifying their interest with Radić's republicanism until 1925. However, in the conflict with the Belgrade regime, the actions of the author-

ities prevailed, which little by little violated republicanism in favor of Karađorđević's monarchy by various means, not shying away from using all means and tricks. Linked by this common interest in the republic, the peasants of Varaždin County and Međimurje were from 1920 to 1927 the most loyal voters of Stjepan Radić. However, Radić's recognition of the Vidovdan Constitution and Karađorđević's monarchy affected the peasantry and reduced their attachment to the Croatian Peasant Party, although this attachment did not disappear, but was only suppressed.

There are very few sources about Festetic's estates in Croatia, and whether there are sources elsewhere has not been investigated, so in this paper, based on several discovered documents, an attempt is made to describe the disintegration of these estates held by the Hungarians, who were exposed to the politics of Dr. Pero Magdić. Dr. Ivan Novak and Dr. Hink Krizman as democrats, but also to the Croatian Peasant Party, which was financially and perhaps professionally too weak to implement the ideas of its president and ideologist Stjepan Radić.

PROSTORNA ANALIZA DEMOGRAFSKIH KRETANJA I PROMJENA KRAJOLIKA LUDBREŠKE PODRAVINE – PRIMJENA INTEGRIRANOG MODELA

SPATIAL ANALYSIS OF DEMOGRAPHIC TRENDS AND CHANGES IN THE LANDSCAPE OF LUDBREŠKA PODRAVINA – APPLICATION OF AN INTEGRATED MODEL

Marta HAMZIĆ

znanstveni suradnik

Ericsson Nikola Tesla d.d.

Krapinska 45, 10000 Zagreb

marta.jovanic@gmail.com

Primljeno / Received: 11. 8. 2022.

Prihvaćeno / Accepted: 29. 10. 2022.

Pregledni rad / Review

UDK / UDC: 314.116(497.523Ludbreg)

332.2(497.523Ludbreg)

SAŽETAK

Cilj ovog rada je, primjenom integriranog modela promjene zemljišnog pokrova/načina korištenja zemljišta, analizirati međuodnos promatranih demografskih kretanja, odnosno procesa i utvrđenih promjena krajolika Ludbreškog kraja. Pritom je korišten integrirani model promjene zemljišnog pokrova/načina korištenja zemljišta, koji se sastoji od prostornih baza podataka koje se odnose na popisne podatke i krajolik Ludbreškog kraja te odgovarajućih prostornih analiza (npr. metoda prostorne analize Standard Deviatonal Ellipse – Directional Distribution). U ovom istraživanju krajolik je promatran kroz koncept zemljišnoga pokrova/načina korištenja zemljišta (LULC) te su u tu svrhu korišteni podatci baza podataka Corine Land Cover Cover iz 1980. i 2018. godine (CLC 1980 i CLC 2018), dok su demografska kretanja, odnosno procesi ustanovljeni korištenjem popisnih podataka DZS-a koji se odnose na ukupni broj stanovnika. Rezultati koji se odnose na demografsko kretanje su pokazali da je prisutna depopulacija, urbanizacija, deruralizacija te je utvrđena prostorna polariziranost kretanja ukupnog broja stanovnika. Pritom se stanovništvo koncentrira na središnjem prostoru, bliže grada Ludbrega, uz istovremeno pražnjenje rubnog područja. Rezultati vezani za promjenu krajolika pokazali su da je u promatranom razdoblju došlo do povećanja Izgrađenih površina (0,7 %), Eksploatacijskih površina (0,2 %) i Vodenih površina (2,5 %), dok je došlo do smanjenja Poljoprivrednih površina (-0,6 %), Šumskog zemljišta (-1,1 %), Sukcesije šume (-0,3 %), Močvarnih površina (-0,1 %) i Pješčanih površina (-0,6 %). S obzirom da su tek djelomično utvrđena zajednička obilježja sa seoskim/ruralnim područjima srednje i istočne Europi nakon raspada socijalizma, primjenom integracijskog modela omogućeno je bolje razumijevanje međuodnosa promjene zemljišnog pokrova/načina korištenja zemljišta i promatranih demografskih kretanja, odnosno demografskih procesa Ludbreškog kraja.

Ključne riječi: demo(geo)grafija, zemljišni pokrov/način korištenja zemljišta, prostorna analiza, GIS metode, Ludbreški kraj

Keywords: demo(geo)graphy, land cover/land use, spatial analysis, GIS methods, Ludbreg area

UVOD

Jedan od segmenata proučavanja krajolika je analiza sadržaja određenog krajolika, odnosno proučavanje procesa koji su doprinijeli utvrđenim obilježjima krajolika. Pritom struktura krajolika proizlazi iz prostornih kombinacija varijabli koje se najčešće izdvajaju kao geočimbenici (reljef, tlo, stijene, voda, klima i bios) i čimbenike ljudskog utjecaja na prostor kroz kulturološku, ekonomsku i tehnološko-infrastrukturnu sferu (Lang i Blaschke, 2010 prema Löffleru, 2002). Tako u osnovi krajolici pokazuju određene funkcije koje su vezane za elementarne prirodne procese, dok se utjecajem čimbenika ljudskog razvoja, intenzitet promjena u krajoliku povećava. Na temelju prethodnog proizlaze tri osnovna aspekta (Lang i Blaschke, 2010 prema Lausch, 1999 te Forman i Godron, 1986; Dumbović Bilušić, 2015) na kojima se metodološki bazira utvrđivanje obilježja krajolika: struktura, funkcija te promjene, odnosno razvoj.

Cilj ovog rada je, primjenom integriranog modela promjene zemljišnog pokriva/načina korištenja zemljišta, analizirati međuosobni odnos promatranih demografskih kretanja, odnosno procesa i utvrđenih promjena krajolika Ludbreškog kraja.¹ Pritom je korišten integrirani model promjene zemljišnog pokriva/načina korištenja zemljišta koji se sastoji od prostornih baza podataka koje se odnose na popisne podatke i krajolik Ludbreškog kraja te odgovarajućih prostornih analiza. Naime, u ovom istraživanju krajolik je promatran kroz koncept zemljišnoga pokriva/načina korištenja zemljišta (LULC) i u tu svrhu su korišteni podatci dviju baza podataka – Corine Land Cover iz 1980. i 2018. godine (CLC 1980 i CLC 2018).² Podatci navedenih baza podataka daju uvid u prirodne i antropogene elemente koji su vidljivi u prostoru, a mogu se prikazati i analizirati kroz koncept i kategorije zemljišnog pokriva i načina korištenja zemljišta (Hamzić i Fuerst-Bjeliš, 2021c). Pri utvrđivanju demografskih kretanja, odnosno procesa korišteni su podatci popisa stanovništva Državnog zavoda za statistiku (DZS) koji se odnose na kretanje ukupnog broja stanovnika u razdoblju 1948.–2021. te su prostorno analizirani temeljem indeksa promjene broja stanovnika i korištenjem metode prostorne analize *Standard Deviatonal Ellipse (Directional Distribution)*. Uz navedeno, podatci dobiveni terenskim istraživanjem imali su dopunski i korektivni karakter.

U recentnim/novijim istraživanjima demografskih kretanja pojedinih područja Republike Hrvatske, uz detaljnu analizu demografske dinamike, proučava se i njihov utjecaj, odnosno međuosobni odnos s drugim čimbenicima. Tako su objavljeni radovi u kojima su istraženi odabrani demografski pokazatelji s motrišta obilježja i promjena načina korištenja zemljišta na vlastitim poljoprivrednim posjedima te percepciji lokalnog stanovništva o razvoju krajolika (Hamzić i Fuerst-Bjeliš, 2021a), kao i u kontekstu stanja zemljišnog pokriva/načina korištenja zemljišta u jednoj vremenskoj točki (Hamzić, 2020).

Pokazatelji demografske dinamike promatrani su i s motrišta utvrđivanja promjena zemljišnog pokriva/načina korištenja zemljišta u više vremenskih točki. Time su promatrani u kontekstu razvoja šumskog pokriva (Hamzić, 2021a), razvoja krajolika (npr. Blaće, 2015; Durbešić, 2012; Cvitanović, 2014; Hamzić i Turk, 2021; Hamzić, 2022), odnosno doprinijeli su razumijevanju utjecaja utvrđenih procesa na krajolik (Hamzić i Fuerst-Bjeliš, 2021a; Hamzić, 2021b).

Demografska problematika u novijim demografskim istraživanjima također je promatrana i u uvjetima prometne (ne)dostupnosti (Turk i Šimunić, 2016; Turk, 2021), revitalizaciji poljoprivrednih kultura (Morić-Španić i Fuerst-Bjeliš, 2017) te funkcije krajolika (Fuerst-Bjeliš i dr., 2011; Jovanić, 2017).

Kako je vidljivo, demografska dinamika se proučava u međuosobnosti s brojnim čimbenicima, odnosno procesima. U ovom istraživanju je korišten integrirani model promjene zemljišnog pokriva/načina korištenja zemljišta – to je GIS model koji s podacima i metodama prikazanim u ovom istraživanju, u dosadašnjim istraživanjima još nije korišten. Pritom su istražena demografska kretanja i promjene krajolika Ludbreškog kraja korištenjem pripadajućih prostornih baza podataka, a pri analizi prostornog

¹ Područje obuhvata Ludbreškog kraja, koje je proučavano u ovom radu, prostorno se podudara s područjem Ludbreške Podravine autorice R. Vuk (2009): Grad Ludbreg i općine Martijanec, Veliki Bukovec, Mali Bukovec, Sveti Đurđ.

² U trenutku pisanja ovog rada navedene baze podataka Corine Land Cover su bile najstarijeg (iz 1980. godine), odnosno najnovijeg datuma (iz 2018. godine).

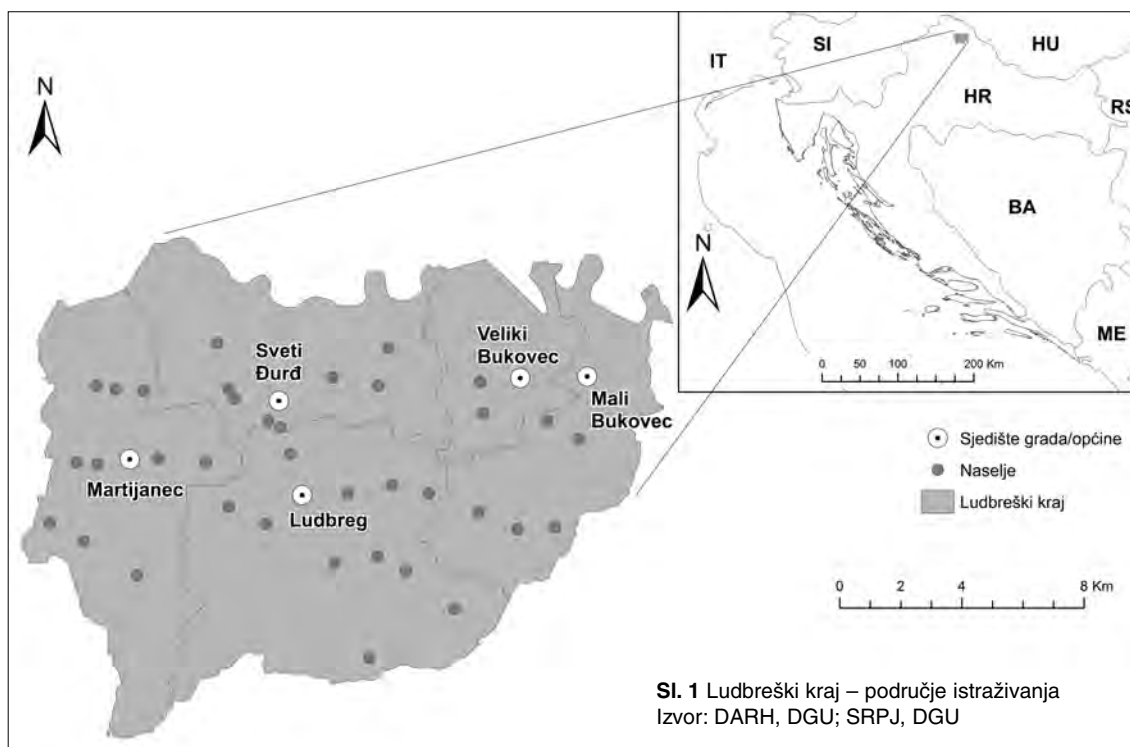

kretanja ukupnog broja stanovnika Ludbreškog kraja u razdoblju 1948.–2021. korištena je metoda prostorne analize *Standard Deviatonal Ellipse (Directional Distribution)*. Rezultati primjene navedene metode su elipse, temeljem kojih se utvrđuje trend usmjerenosti naseljenosti. Dobiveni rezultati se potom promatraju u kontekstu promjena zemljišnog pokrova/načina korištenja zemljišta, odnosno promjena krajolika Ludbreškog kraja.

1.1 PODRUČJE ISTRAŽIVANJA

Gledajući trenutni administrativno-teritorijalni ustroj Republike Hrvatske, Ludbreški kraj nalazi se na sjeveroistočnom području Varaždinske županije, pri čemu zauzima 18,2 % njezine površine (Vuk, 2009). Ludbreški kraj obuhvaća područje pet jedinica lokalne samouprave s ukupno 41 naseljem: Grad Ludbreg (13 naselja) te općine Martijanec (10 naselja), Veliki Bukovec (3 naselja), Mali Bukovec (6 naselja) i Sveti Đurđ (9 naselja). Sjedišta navedenih jedinica lokalne samouprave nalaze se u istoimenim naseljima (sl. 1). Ukupna površina proučavanog područja obuhvaća 228,26 km².

Prema posljednjem popisu stanovništva (2021.),³ na proučavanom području nalazi se ukupno 17650 stanovnika. Pritom se na području Grada Ludbrega nalazi 8519 stanovnika, što je gotovo polovina (48,27 %) ukupnog broja stanovnika Ludbreškog kraja. Ludbreg je s 3469 stanovnika najnaseljenije i jedino naselje gradskog tipa.

METODOLOŠKE NAPOMENE

2.1 Metodološke napomene uz analizu popisnih podataka

U svrhu prostorne analize demografskih kretanja Ludbreškog kraja te demografskih kretanja s motrišta zemljišnog pokrova/načina korištenja zemljišta korišteni su objavljeni podaci općih popisa stanovništva u razdoblju od sredine prošlog stoljeća (1948.–2021.). Naime, analiza kroz duže razdoblje

³ Do završetka pisanja ovog rada bili su objavljeni, odnosno javno dostupni samo neslužbeni podatci posljednjeg popisa, iz 2021. godine.

je bitna jer naseljenost i društveno-gospodarska aktivnost djeluju na kontinuirano preoblikovanje krajo-
lika nekoga područja (Hamzić, 2020).

U ovom radu koriste se podatci koji se odnose na ukupni broj stanovnika svih popisa u promatranom
razdoblju. Međutim, potrebno je naglasiti kako pri analizi demografskih pokazatelja razmotrenih popisa
stanovništva treba imati u vidu metodološke razlike zbog različitih popisnih koncepcija i definicija.
Popisi iz 1948., 1953., 1961., 1971., 1981. i 1991. provedeni su prema koncepciji stalnog stanovništva
(tzv. de iure stanovništvo) (Nejašmić, 1991; Lajić i Nejašmić, 1994), dok su posljednja tri popisa (2001.,
2011., 2021.) provedena prema prilagođenoj koncepciji uobičajenog mjesta stanovanja. Time, zbog
metodoloških razlika, popisni rezultati nisu u potpunosti usporedivi (Pokos, 2003; Lajić i Mišetić,
2013). Uslijed nedostatka potpuno usklađenih popisnih pokazatelja, u ovom radu su u namjeri što vjer-
nijega prikaza općih demografskih trendova, službeni popisni rezultati (objavljeni na službenim strani-
cama DZS-a) korišteni kao činjenični i međusobno su komparirani. U svrhu kartografskog prikazivanja
je upotrijebljen osnovni programski paket ArcGIS Desktop verzije 10.0 proizvođača ESRI.

2.2 Metodološke napomene uz primjenu metode prostorne analize

Jedan segment prostorne analize ovog rada odnosi se na utvrđivanje trenda usmjerenosti naseljenosti
korištenjem metode prostorne analize *Standard Deviational Ellipse (Directional Distribution)*. Pritom
je prostorno kretanje ukupnoga broja stanovnika Ludbreškog kraja u razdoblju od sredine prošlog sto-
ljeća promatrano kroz tri vremenske točke, odnosno popisne godine (1948., 1981., 2021.).

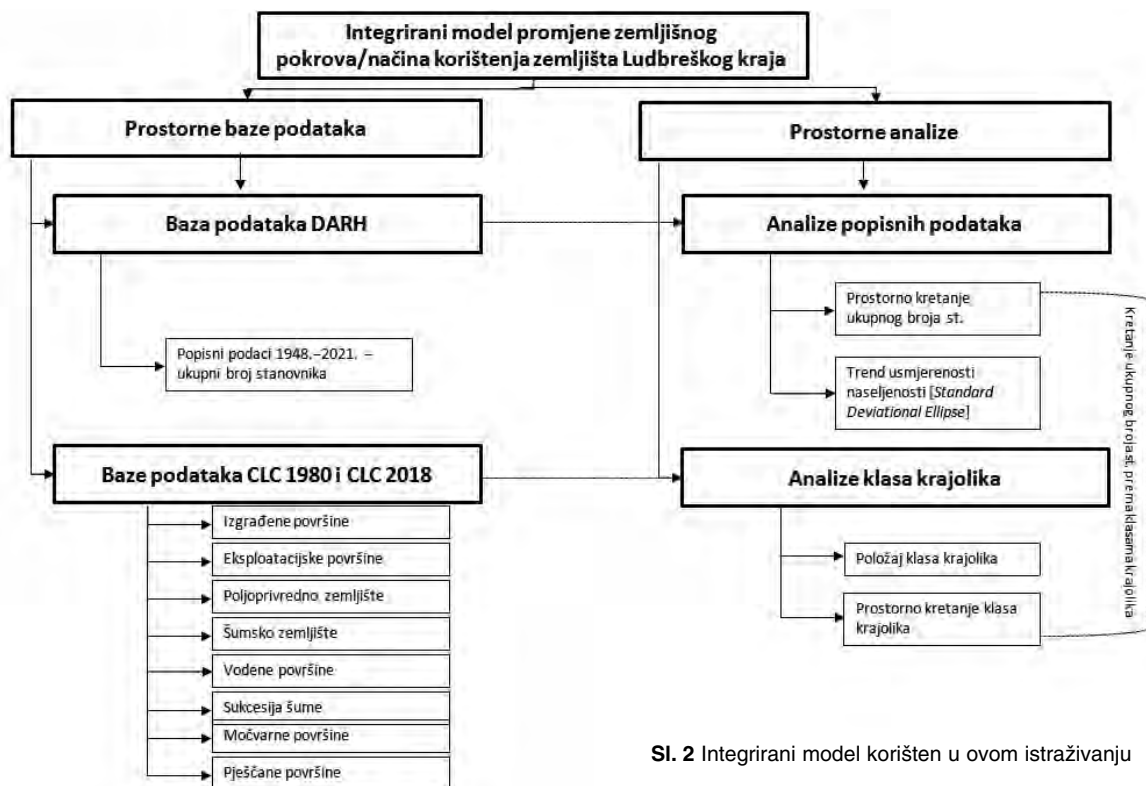
Standard Deviational Ellipse (Directional Distribution) je metoda prostorne analize koja je sadržana
unutar osnovnog programskog paketa ArcGIS Desktop verzije 10.0 proizvođača ESRI. Pri utvrđivanju
trenda usmjerenosti naseljenosti, u ovom radu je korištena opcija elipsa s obzirom na prostorni razmje-
štaj, tj. lokaciju svakog naselja Ludbreškog kraja. Rezultat primjene ove metode je elipsa s vrijednosti-
ma (od rotacije; od standardne udaljenosti za X i Y, tj. radijuse elipse; koordinate X i Y za centar (*Mean
Center*) koje to ocrtavaju (ESRI, 2022). Njezinom primjenom utvrđuju se centralna tendencija te kon-
centracija, odnosno raspršenost stanovništva s obzirom na broj stanovnika i položaj naselja, odnosno
dobivaju se elipse različitog oblika, položaja i smjera za svaku promatranu popisnu godinu (1948.,
1981., 2021.). Naime, uzimajući u obzir cijelo područje istraživanja, elipsa pojedine promatrane popi-
sne godine se usmjerava prema većoj koncentraciji promatrane pojave, tj. prema većem broju stanov-
nika i time se središte elipse nalazi bliže tom području. S druge strane, elipsa promatrane popisne godine
se udaljava od manje koncentracije promatrane pojave, tj. od manjeg broja stanovnika i time se središte
elipse nalazi dalje od tog područja.

2.3 Metodološke napomene uz analizu zemljišnog pokrova/načina korištenja zemljišta

U svrhu analize zemljišnog pokrova/načina korištenja zemljišta, u ovom radu se koriste podatci
dviju baza podataka: Corine Land Cover 1980 (CLC 1980) i Corine Land Cover 2018 (CLC 2018). Te se
baze na europskoj razini izrađuju u okviru projekta *Copernicus Land Monitoring Service*, a dio koji se
odnosi na Republiku Hrvatsku je proizvod Hrvatske agencije za okoliš i prirodu (HAOP).

Korištene baze podataka (CLC 1980 i CLC 2018) sadržane su od digitalnih podataka koji se odnose na
dijelove krajolika (npr. rijeka, naselje i sl.) i koji su unutar baze podataka razvrstani prema grupama poda-
taka. Za potrebe ovog istraživanja su sve grupe podataka koje se odnose na područje Ludbreškog kraja za
svaku promatranu godinu (1980., 2018.) razvrstane u jednu od klasa za tu godinu. Pritom je unutar baze
podataka CLC 1980 utvrđeno 13 grupa podataka koje su svrstane u 7 klasa krajolika, dok je unutar baze
podataka CLC 2018 evidentirano 14 grupa podataka koje su svrstane u 7 klasa krajolika.⁴ Dakle, sve

⁴ Za promatranu godinu 1980. utvrđene su klase: *Izgrađene površine* (sastoji se od grupe podataka Nepo-
vezano gradsko zemljište; Industrijski ili komercijalni objekti), *Poljoprivredno zemljište* (sastoji se od grupa
podataka Mozaik poljoprivrednih površina; Nenavodnjavano obradivo zemljište; Pretežno poljoprivredno
zemljište sa značajnim udjelom prirodnog biljnog pokrova; Pašnjaci; Vinogradi), *Šumsko zemljište* (Bjelo-
gorična šuma; Crnogorična šuma; Mješovita šuma), *Sukcesija šume* (Sukcesija šume (šuma
u zarastanju)), *Vodene površine* (Vodotoci), *Močvarne površine* (Kopnene močvare), *Pješčane površine*

SI. 2 Integrirani model korišten u ovom istraživanju

grupe podataka su svrstane u jednu od klasa promatrane godine, pri čemu se nastojalo da objekti unutar pojedine klase budu što homogeniji s obzirom na njihova prirodno-geografska obilježja i društveno-geografske čimbenike razvoja krajolika koji su vidljivi u prostoru.

Navedene baze podataka izrađene su prema standardnom pristupu izrade baze podataka CLC, koji se temelji na vizualnoj interpretaciji satelitskih snimaka prema prihvaćenoj CLC metodologiji. Pritom se stvaraju podatci u vektorskom modelu podataka u mjerilu 1:100 000, minimalne širine poligona 100 metara za linearne entitete (linije) i 25 ha za površinske entitete (poligone). Potrebno je naglasiti kako u bazama podataka nisu uneseni svi dijelovi – na primjer, kod klase *Izgrađene površine* nisu vidljiva manja naselja, jer kod takvih naselja nije zadovoljen kriterij dovoljne koncentracije objekata u odnosu na rezoluciju rešetke. Također, što se tiče prometnica, kriterij širine objekta u odnosu na rešetku je zadovoljen jedino kod autoceste zbog čega se u CLC bazi prikazuje jedino autocesta. Međutim, s obzirom da na području Ludbregškog kraja nema autocesta, u korištenim bazama podataka (CLC 1980, CLC 2018) prometnice uopće nisu vidljive. U namjeri što vjernijeg prikaza objekata koji se odnose na krajolik Ludbregškog kraja, podatci navedenih baza podataka korišteni su kao činjenični te su kao takvi analizirani i prikazani u radu. U tu svrhu je upotrijebljen osnovni programski paket ArcGIS Desktop verzije 10.0 proizvođača ESRI.

2.4 Metodološke napomene uz primjenu integriranog modela

U ovom radu se primjenjuje integrirani model promjene zemljišnog pokrova/načina korištenja zemljišta. To je GIS model koji se sastoji od prostorne baze podataka (atributni i geometrijski podatci) i prostornih analiza s podacima u sklopu prostorne baze podataka krajolika (sl. 2).

(Plaže, dine i pijesci). Klasa podataka koja je evidentirana za 2018., ali ne i za 1980. je klasa *Eksploatacijske površine* (sastoji se od grupe podataka Mjesta eksploatacije mineralnih sirovina). Za 2018. je unutar klase podataka *Vodne površine*, uz grupu podataka Vodotoci, evidentirana još i grupa podataka Vodna tijela. Klasa podataka *Pješčane površine* (Plaže, dine i pijesci) evidentirana je samo za 1980. godinu.

Prostorna baza podataka je baza podataka u kojoj su korištenjem GIS softvera implementirani podaci s prostornom komponentom. Od atributnih podataka, na razini naselja korišteni su podaci popisa stanovništva, točnije podaci o ukupnom broju stanovnika u razdoblju 1948.–2021. Što se tiče geometrijskih podataka, korištene su tri baze podataka: Digitalni atlas Republike Hrvatske (DARH)⁵ te CORINE Land Cover 1980 i 2018 (CLC 1980, CLC 2018). Korišteni geometrijski podaci prikazani su u vektorskom modelu podataka.

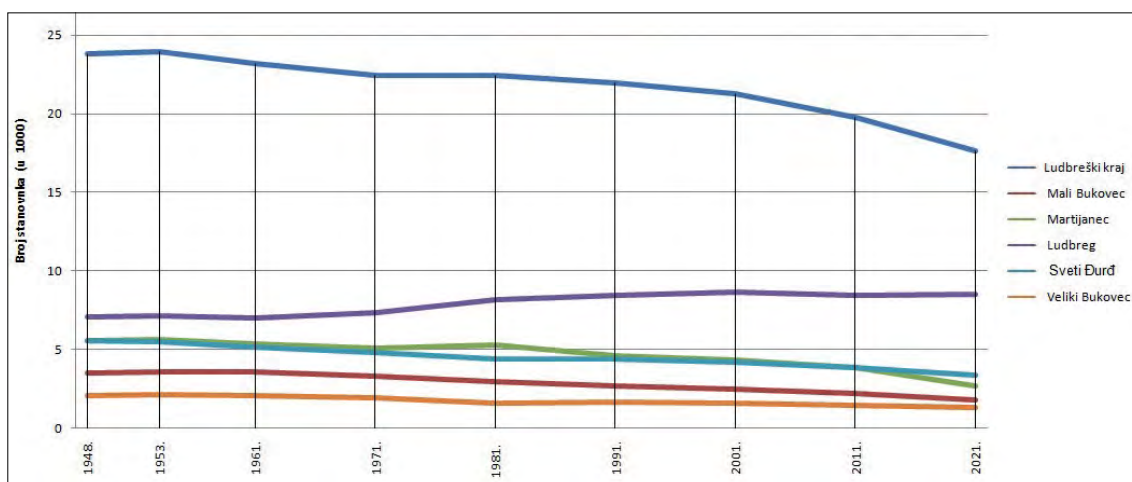
Prethodno (u poglavlju 2.2) je navedeno da se jedan segment prostorne analize ovog rada odnosi se na utvrđivanje trenda usmjerenosti naseljenosti korištenjem metode prostorne analize *Standard Deviatonal Ellipse* (*Directional Distribution*).

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

3.1 Prostorna analiza demografskih kretanja (1948.–2021.)

Demografsko kretanje stanovništva Ludbreškog kraja analizirano je na temelju podataka svih objavljenih popisa stanovništva u promatranom razdoblju (1948.–2021.), dakle temeljem 9 popisa stanovništva. Pri prostornoj analizi primjenom metode prostorne analize *Standard Deviatonal Ellipse – Directional Distribution* utvrđen je trend usmjerenosti naseljenosti za popisne godine 1948., 1981. i 2021.

Rezultati analize kretanja ukupnog broja stanovnika pokazali su kako je u promatranom razdoblju na području Ludbreškog kraja u cjelini došlo do smanjenja ukupnoga broja stanovnika za koje se može reći da ima prevladavajući, ali ne i kontinuirani trend⁶ (tab. 1, sl. 3). Tako je promatranom razdoblju od 73 godine (između 1948. i 2021.), prostor istraživanja zabilježio smanjenje ukupnoga broja stanovnika za 6131 stanovnika (sa 23781 na 17650; što je -25,8%), tj. prosječno godišnje smanjenje za 84 stanovnika. Na pojavu i postupno jačanje ukupnog smanjenja broja stanovnika utjecala je ponajprije agrarna prenapučenost koja je potaknula iseljavanje prema inozemstvu, drugim krajevima Hrvatske te prema centrima rada unutar Varaždinske županije, koji su demografski jačali (Spevec, 2011). S obzirom na jačanje migracije sa sela u gradove te odlazak na tzv. privremeni rad u inozemstvo, napose mlađeg vitalnog i fertilnog stanovništva (Akrap i Gelo, 2009), uz depopulaciju, posljedično dolazi i do demografskog starenja, prirodnog pada stanovništva, itd. Tako je i u posljednjem međupopisju (2011.–2021.)

Sl. 3 Demografsko kretanje ukupnog broja stanovnika Ludbreškog kraja (1948.–2021.)

⁵ DARH je velika baza podataka koja je sadrži topografsku bazu podataka Republike Hrvatske s prikazom državnog teritorija, županija, općina, naselja, prometnica, vodotoka, kao i ostalih prostornih podataka. U ovom radu korišteni su podaci koji predstavljaju pozicioniranje središta naselja u obliku točke te podaci koji predstavljaju područje naselja i jedinica lokalne samouprave u obliku poligona.

⁶ Zabilježen je porast ukupnog broja stanovnika u dva međupopisja (1948.–1953.; 1971.–1981.).

Tab. 1 Kretanje ukupnog broja stanovnika Ludbreškog kraja (1948.–2021.)

GRAD/ OPĆINA / Sjedište	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2001.	2011.	2021.	2021./ 1948.	2021./ 2011.
MALI BUKOVEC	3.528	3.566	3.595	3.333	2.992	2.724	2.507	2.212	1.809	51,3	81,8
Mali Bukovec	1.290	1.264	1.307	1.184	1.048	942	852	729	619	48,0	84,9
MARTIJANEC	5.557	5.627	5.382	5.048	5.294	4.619	4.327	3.843	2.668	48,0	69,4
Martijanec	463	472	454	452	878	447	430	423	348	75,2	82,3
LUDBREG	7.056	7.153	7.002	7.344	8.165	8.485	8.668	8.478	8.519	120,7	100,5
Ludbreg	1.580	1.667	1.706	2.238	3.023	3.327	3.465	3.603	3.469	219,6	96,3
SVETI ĐURĐ	5.581	5.480	5.136	4.788	4.396	4.410	4.174	3.804	3.328	59,6	87,5
Sveti Đurd	734	780	749	716	484	725	743	652	557	75,9	85,4
VELIKI BUKOVEC	2.059	2.102	2.061	1.934	1.605	1.679	1.578	1.438	1.326	64,4	92,2
Veliki Bukovec	1.001	1.011	997	932	830	767	701	660	660	65,9	100,0
LUDBREŠKI KRAJ UKUPNO	23.781	23.928	23.176	22.447	22.452	21.917	21.254	19.775	17.650	74,2	89,3

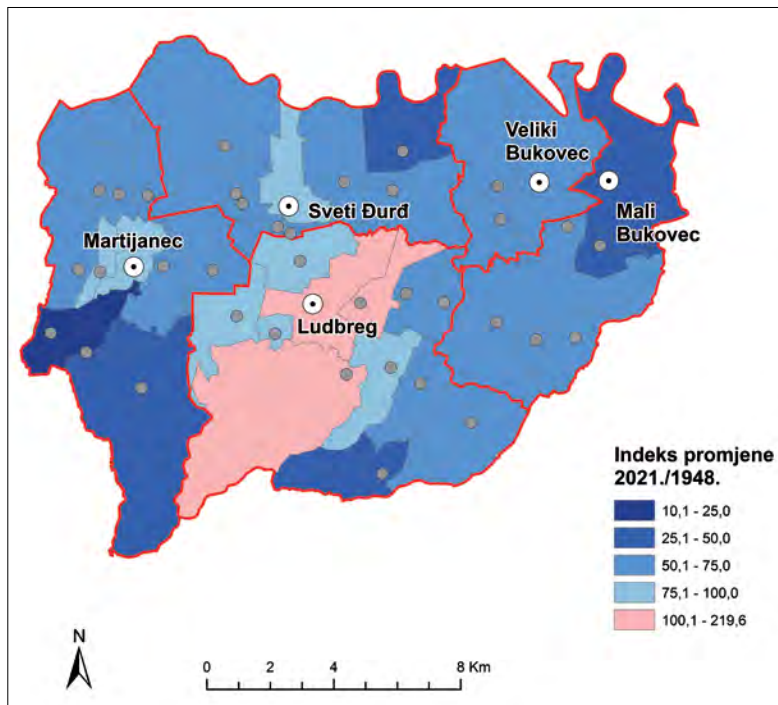
Izvor: www.dzs.hr (20.7.2022.)

zabilježeno daljnje smanjenje ukupnog broja stanovnika Ludbreškog kraja (sa 19775 na 17650; što je -10,3%).

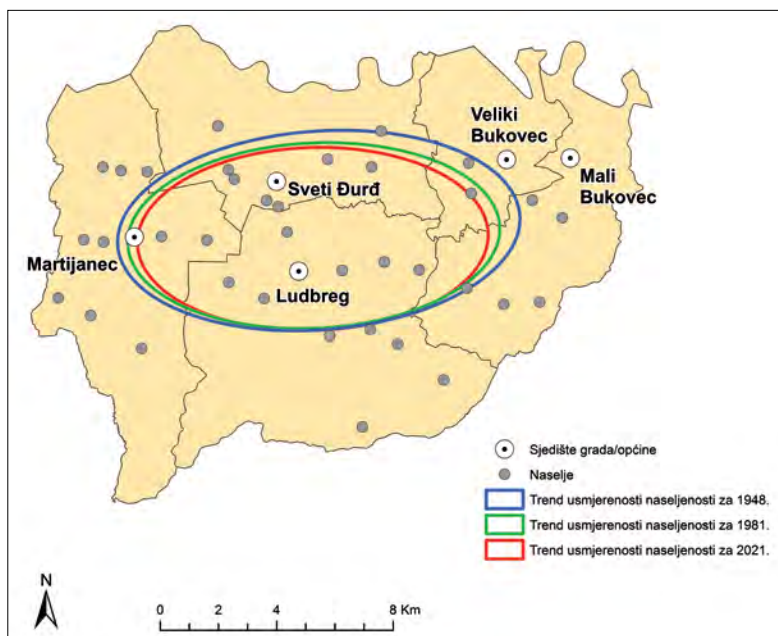
Gledajući na nižoj prostornoj razini, na razini jedinice lokalne samouprave, u promatranom razdoblju (1948.–2011.) je kod svih jedinica lokalne samouprave, osim kod Grada Ludbrega, zabilježeno smanjenje ukupnoga broja stanovnika s također prevladavajućim, ali ne i kontinuiranim trendom. Naime, u Gradu Ludbregu je zabilježeno povećanje broja stanovnika za 1463 stanovnika (sa 7056 na 8519; što je +20,7%), tj. prosječno godišnje povećanje za 20 stanovnika. Sukladno navedenom može se ustvrditi kako su na području Ludbreškog kraja zabilježena obilježja kao i većine ruralnih područja, gdje jača odljev stanovništva iz sela u gradove, bilježe se odlasci na tzv. privremeni rad u inozemstvo, napose mlađega vitalnog i fertilnog stanovništva, a zatim posljedično i demografsko starenje, prirodni pad i smanjenje ukupnoga broja stanovnika (npr. Štambuk, 1998; Turk, 2009; Jogun i dr. 2019; Hamzić i Fuerst-Bjeliš, 2021b), a izuzetak tome su samo najrazvijeniji dijelovi gradova/općina, najčešće njihova sjedišta (Hamzić, 2020). Naime, središta gradova/općina zbog bolje ekonomske razvijenosti imaju veće mogućnosti zapošljavanja i time postaju odredišta preseljavanja. Tako u Ludbregu, koje je jedino naselje gradskog tipa na području istraživanja i time naselje s najvišim stupnjem socio-geografskih funkcija (npr. zdravstvene, kulturne i dr.), u promatranom razdoblju (1948.–2021.) broj stanovnika je više nego udvostručen (sa 1580 na 3469), tj. prosječno godišnje povećan za 26 stanovnika.

Promatranjem promjene broja stanovnika na naseljskoj razini, može se utvrditi kako postoji prostorna polariziranost Ludbreškog kraja (sl. 4). Naime, osim grada Ludbrega, u promatranom razdoblju (1948.–2021.) porast broja stanovnika bilježe samo još dva okolna naselja (Vinogradi Ludbreški indeks promjene 103,5; Sigetec Ludbreški 109,6), dok sva preostala naselja bilježe smanjenje ukupnog broja stanovnika. Time su u Ludbreškom kraju zapravo prisutni procesi urbanizacije i deruralizacije. Pritom se može uočiti kako se smanjenje povećava u naseljima bliže rubnom području, dakle udaljavanjem od gradskog središta Ludbrega.

Prethodno navedena prostorna obilježja demografskih kretanja ukupnog broja stanovnika moguće je kartografski prikazati primjenom metode prostorne analize *Standard Deviatonal Ellipse – Directional Distribution*. U poglavlju 2.2 opisano je kako su rezultat primjene ove metode elipse, a temeljem kojih se u ovom istraživanju utvrđuje trend usmjerenosti naseljenosti. Na slici 5 vidljivo je kako je za popisnu godinu 1948. elipsa veća, dok je 1981. elipsa nešto manja, a za 2021. elipsa je najmanja i zapravo se

SI. 4 Indeks promjene broja stanovnika naselja Ludbreškog kraja (1948.–2021.)

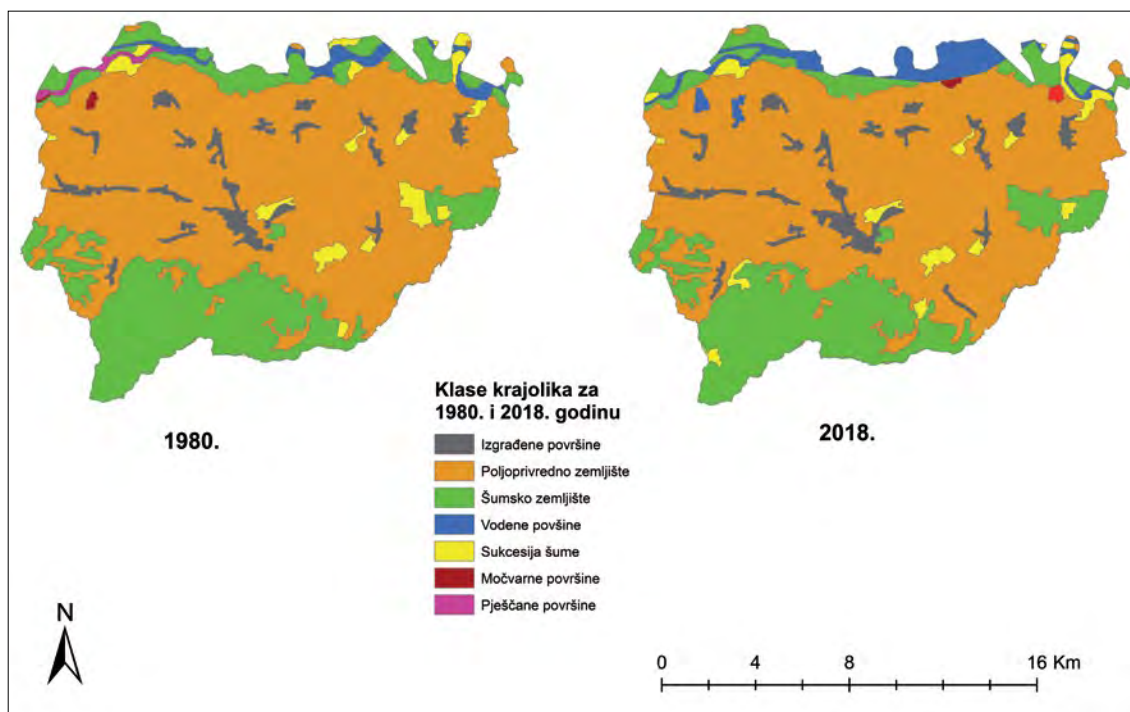

SI. 5 Trend usmjerenosti naseljenosti Ludbreškog kraja za 1948. i 2021.

nalazi unutar elipsi za 1948. i 1981. godinu. To znači da je trend usmjerenosti naseljenosti ukupnog broja stanovnika naselja Ludbreškog kraja udaljava se od rubnog područja. Dakle, trend usmjerenosti naseljenosti naselja Ludbreškog kraja je prema središtu, tj. bliže Ludbregu te se stanovništvo koncentririra prema središtu.

3.2 Prostorna analiza promjena zemljišnog pokrova/načina korištenja zemljišta (1980.–2018.)

U ovom istraživanju provedena je prostorna analiza promjena zemljišnog pokrova/načina korištenja zemljišta Ludbreškog kraja pri čemu su uzeti u obzir prethodno dobiveni rezultati koji ukazuju na smanjenje ukupnog broja stanovnika na cijelom području Ludbreškog kraja, osim bliže gradu Ludbregu.

Sl. 6 Klase podataka krajolika Ludbreškog kraja (1980.–2018.)

Također je uzet u obzir i utvrđeni trend usmjerenosti naseljenosti prema središtu, tj. koncentriranje stanovništva bliže gradu Ludbregu uz istovremeno demografsko praznjenje rubnih područja. Kao što je u poglavlju 2.3 detaljno opisano, pri ovoj analizi koriste se podatci baza podataka Corine Land Cover, za koje se može reći da u trenutku pisanja ovog rada su najstarijeg dostupnog datuma (CLC 1980), odnosno dostupno najnovijeg (CLC 2018). Time je provedena je prostorna analiza temeljem kartografskih prikaza (sl. 6) i utvrđivanjem promjena površinskih udjela (tab. 2).

Za promatrano gotovo četrdesetogodišnje razdoblje (1980.–2018.) može se reći da je tranzicijsko postsocijalističko i poratno razdoblje. U tom razdoblju postupno je došlo do promjene društveno-gospodarskih aktivnosti te, zajedno s utvrđenim smanjenjem ukupnog broja stanovnika Ludbreškog kraja, očekivan je zamjetan utjecaj na promjene zemljišnog pokriva/načina korištenja zemljišta.

Rezultati su pokazali kako je došlo do povećanja *Izgrađenih površina* (0,7 %), *Eksploatacijskih površina* (0,2 %) i *Vodenih površina* (2,5 %), dok je došlo do smanjenja *Poljoprivrednih površina* (-0,6 %), *Šumskog zemljišta* (-1,1 %), *Sukcesije šume* (-0,3 %), *Močvarnih površina* (-0,1 %) i *Pješčanih površina* (-0,6 %).

Povećanje *Izgrađenih površina* odnosi se na povećanje izgrađenih površina naselja na jugoistočnom području Grada Ludbrega i jugoistočnom području Općine Martijanec te povećanje izgrađenih površina naselja i industrijskih ili komercijalnih objekata na središnjem području Grada Ludbrega. Uspoređujući povećanje izgrađenosti i povećanje broja stanovnika, može se reći da je to zabilježeno samo kod prethodno spomenutog središnjeg područja Grada Ludbrega, dok kod preostalih dviju navedenih lokacija povećanja izgrađenosti, došlo je do smanjenja broja stanovnika. U promatranom razdoblju (1980.–2018.) također je povećan udio *Eksploatacijskih površina*, jer su otvorene eksploatacijske površine mineralnih sirovina na sjeveroistoku Općine Veliki Bukovac. Povećanje *Vodenih površina* odnosi se na zabilježeno proširenje rijeke Drave te izgradnju jezera na sjeveroistočnom području Općine Martijanec i zapadnom području Općine Sveti Đurđ.

Rezultati ovog istraživanja su pokazali da je došlo do smanjenja površine *Poljoprivrednog zemljišta*, kao i do smanjenja *Šumskog zemljišta* i *Sukcesije šume*. Smanjenje poljoprivrednog zemljišta je zabilježeno na području gdje je došlo do gore navedenog povećanja izgrađenog područja te gdje je došlo do

Tab. 2 Površina i udjeli klasa krajolika Ludbreškog kraja (1980.–2018.)

Klase	1980.		2018.		1980.–2018.	
	Površina (u km ²)	Udio (%)	Površina (u km ²)	Udio (%)	Površina (u km ²)	Udio (%)
Izgrađene površine	9,4	4,1	10,9	4,8	1,5	0,7
Eksploatacijske površine	-	-	0,4	0,2	0,4	0,2
Poljoprivredno zemljište	147,7	64,5	144,7	63,2	1,2	-0,6
Šumsko zemljište	57,8	25,2	55,3	24,1	-2,5	-1,1
Vodene površine	4,5	2,0	10,4	4,5	5,9	2,5
Sukcesija šume	7,8	3,4	7	3,1	-0,8	-0,3
Močvarne površine	0,4	0,2	0,3	0,1	-0,1	-0,1
Pješčane površine	1,4	0,6	-	-	-1,4	-0,6
Ludbreški kraj ukupno	229,0	100,0	229,0	100,0		

povećanja vodenih površina i eksploatacijskih površina. Promatrajući smanjenje poljoprivrednih površina, može se reći da je to zabilježeno na površinama gdje je zabilježeno i smanjenje broja stanovnika, osim kod središnjeg područja Grada Ludbrega, gdje je zabilježeno povećanje ukupnog broja stanovnika.

Smanjenje šumskog zemljišta ponajviše se odnosi na sjeverno područje Ludbreškog kraja, gdje je zabilježeno proširenje rijeke Drave. Također, odnosi se na promjenu šumskog zemljišta u sukcesiju šume na središnjem području Općine Mali Bukovac te na jugoistočnom području Općine Martijanec i Grada Ludbrega. Uspoređujući navedeno smanjenje šumskog zemljišta, može se reći da je došlo do smanjenja šuma unatoč tome što na tim površinama dolazi do smanjenja broja stanovnika.⁷ Sukcesija šume je zabilježena samo na prethodno navedenim područjima gdje je došlo do smanjenja šuma, dakle nije nastala sukcesijom iz npr. poljoprivrednog zemljišta.

Pješčane površine zabilježene su samo za godinu 1980. *Močvarna površina*, koja je 1980. zabilježena na sjeveroistočnom području Općine Martijanec, pretvorena je u jezero. Međutim, na sjevernom području Općine Veliki Bukovec za godinu 2018. je zabilježeno močvarno područje.

5. RASPRAVA I ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Rezultati ovog istraživanja su pokazali da je na području Ludbreškog kraja prisutna depopulacija, urbanizacija, deruralizacija te je utvrđena prostorna polariziranost kretanja ukupnog broja stanovnika. U razdoblju 1948.–2021. samo je za jedino gradsko središte, Ludbreg, te još dva okolna naselja (Vino-gradi Ludbreški i Sigetec Ludbreški) zabilježeno povećanje ukupnog broja stanovnika. S druge strane, kod preostalog područja, kao i za područje Ludbreškog kraja u cjelini, zabilježeno je smanjenje ukupnog broja stanovnika. Sukladno tome je došlo do pomicanja trenda usmjerenosti naseljenosti od rubnog područja. Naime, u ovom istraživanju korištena je metoda prostorne analize *Standard Deviatonal Ellipse – Directional Distribution*, čiji su rezultat elipse te je utvrđeno kako se sužavaju prema središnjem dijelu, bliže Ludbregu. To se manifestira tako što se rubni prostor Ludbreškog kraja demografski prazni, dok središnji prostor, bliže jedinom gradskom središtu Ludbregu, doživljava porast ukupnog broja stanovnika. Time se stanovništvo Ludbreškog kraja koncentrira na središnjem prostoru.

Prostorna analiza promjena zemljišnog pokrova/načina korištenja zemljišta provedena je za gotovo četrdesetogodišnje razdoblje (1980.–2018.), što se smatra više nego dovoljno dugim razdobljem za evidentiranje antropogenih promjena i uočavanje prirodnih promjena u krajoliku (Hamzić i Fuerst-Bjeliš, 2021c). Rezultati su pokazali kako je došlo do povećanja *Izgrađenih površina* (0,7 %), *Eksploata-*

⁷ U drugim istraživanjima (npr. Hamzić Fuerst-Bjeliš, 2021c; Hamzić, 2021a; Hamzić, 2022) na područjima sa smanjenjem broja stanovnika utvrđena su povećanja šumskih površina.

cijskih površina (0,2 %) i Vodenih površina (2,5 %), dok je došlo do smanjenja *Poljoprivrednih površina* (-0,6 %), *Šumskog zemljišta* (-1,1 %), *Sukcesije šume* (-0,3 %), *Močvarnih površina* (-0,1 %) i *Pješčanih površina* (-0,6 %).

S obzirom da je zapuštanje, odnosno ekstenzifikacija korištenja zemljišta zajedničko obilježje većine krajolika gorsko-planinskih seoskih/ruralnih područja u srednjoj i istočnoj Europi nakon raspada socijalizma, pa tako i u Hrvatskoj, a uzrokovano je, između ostalog, smanjenjem ukupnog broja (npr. Cvitanović i Fuerst-Bjeliš, 2018; Jogun i dr. 2019), promotreno je odgovara li navedeno i za Ludbreški kraj. Pritom, ukoliko se promatra *Izgrađene površine* (0,7 %), *Eksploatacijske površine* (0,2 %) i *Poljoprivredno zemljište* (-0,6 %) kao odraz intenzifikacije, a *Sukcesija šume* (-0,3 %) i *Šumsko zemljište* (-1,1 %) kao odraz ekstenzifikacije korištenja zemljišta, tada se može zaključiti kako Ludbreški kraj tek djelomično ima zajednička obilježja navedenih uspoređenih područja. Naime, ono što nije sukladno s gore navedenim zajedničkim obilježjima je to što je došlo do povećanja *Izgrađenih površina* (u poglavlju 2.2 navedeno je da odnosi samo na izgrađene površine naselja te industrijskih ili komercijalnih objekata) i *Eksploatacijskih površina*, a s druge strane došlo je do smanjenja *Sukcesija šume* i *Šumsko zemljište*. Za navedeno bi se moglo reći da su to inače obilježja za područja gdje je došlo do povećanja ukupnog broja stanovnika promatranog područja, odnosno do povećanja gospodarskih aktivnosti. Ipak, detaljnijom analizom utvrđena su zajednička obilježja s uspoređenim europskim područjima. Tako je povećanje izgrađenosti i povećanje broja stanovnika zabilježeno kod središnjeg područja Grada Ludbrega, dok kod središnjeg područja Grada Ludbrega zabilježeno je smanjenje poljoprivrednih površina i povećanje ukupnog broja stanovnika.

Temeljem prikazanog je vidljivo da primjenom integracijskog modela promjene zemljišnog pokrova/načina korištenja zemljišta je omogućeno bolje razumijevanje međudnosa promjene zemljišnog pokrova/načina korištenja zemljišta i promatranih demografskih kretanja, odnosno demografskih procesa Ludbreškog kraja, čime se također omogućava detaljnije prostorno-plansko praćenje. To je pogotovo od velike važnosti za područje Ludbreškog kraja, jer ukoliko ne dođe do značajnije društveno-gospodarske ili plansko-programске promjene, može se očekivati daljnji nastavak prikazanih trendova – demografskog praznjenja rubnih područja i trenda usmjerenosti naseljenosti bliže središnjem području te svojevrnog nesklada između demografskih kretanja i zemljišnog pokrova/načina korištenja zemljišta.

LITERATURA

1. Akrap, A., Gelo, J., 2009: Depopulacija Ličko-senjske županije tijekom 20. stoljeća s posebnim osvrtom na ekonomsko-socijalnu strukturu 1971. – 2001., u: Holjevac, Ž. (ur.) *Identitet Like: korijeni i razvitak*, knjiga 2, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar – Područni centar Gospić, Zagreb – Gospić, 13–41
2. Blaće, A., 2015: *Razvoj i suvremena preobrazba krajolika Ravnih kotara*, Doktorski rad, Sveučilište u Zagrebu, Prirodoslovno-matematički fakultet, Zagreb
3. Cvitanović, M., 2014b: *Promjene zemljišnog pokrova i načina korištenja zemljišta u Krapinsko-zagorskoj županiji od 1978. do 2011.*, Doktorski rad, Sveučilište u Zagrebu, Prirodoslovno-matematički fakultet, Zagreb
4. Cvitanović, M., Fuerst-Bjeliš, B., 2018: *Marginalization Between Border and Metropolis: Drivers of Socio-Spatial Change in Postsocialist Croatia*, u: Pelc, S., Koderman, M. (ur.) *Nature, Tourism and Ethnicity as Drivers of (De)Marginalization, Insights to Marginality from Perspective of Sustainability and Development*, Springer International Publishing AG, Cham, Švicarska, 313–327. DOI: 10.1007/978-3-319-59002-8_21
5. Dumbović Bilušić, B., 2015: *Krajolik kao kulturno naslijeđe: metode prepoznavanja, vrjednovanja i zaštite kulturnih krajolika Hrvatske*, Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Zagreb
6. Durbešić, A., 2012: *Promjene pejzaža južne padine Svilaje – GIS pristup*, Doktorski rad, Sveučilište u Zagrebu, Prirodoslovno-matematički fakultet, Zagreb
7. ESRI, 2022: *How Directional Distribution: Standard Deviational Ellipse works*, u: <https://desktop.arcgis.com/en/arcmap/10.3/tools/spatial-statistics-toolbox/h-how-directional-distribution-standard-deviation.htm> (Pristupljeno 22.7.2022.)
8. Fuerst-Bjeliš, B., Lozić, S., Cvitanović, M., Durbešić, A., 2011: *Promjene okoliša središnjeg dijela Dalmatinske zagore od 18. stoljeća*, u: Matas, M., Faričić, J. (ur.): *Zagora između stočarsko-ratarske tradicije te procesa litoralizacije i globalizacije: zbornik radova*, Zadar – Dugopolje, 19–21 listopada 2010, 117–129

9. Hamzić, M., 2020: Demografska dinamika Srednje Like u kontekstu zemljišnog pokrova/načina korištenja zemljišta. Zbornik radova međunarodne znanstveno-stručne konferencije, Migracije i identitet: kultura, ekonomija, država, Zagreb, str. 56-81. Link: <http://migracije-konferencija.com/Zbornik/zbornik.pdf>
10. Hamzić, M., 2021a: Spatial Analysis of the Forest Area Development in Central Lika (Republic of Croatia) in the period 1980. – 2012. *Forestist* vol. 72, br. 2, str. 120-128, DOI: 10.5152/forestist.2021.21024 Link: <https://forestist.org/en/spatial-analysis-of-forest-area-development-in-central-lika-republic-of-croatia-in-the-period-1980-2012-132702>
11. Hamzić, M., 2021b: Suvremene promjene sastava stanovništva Srednje Like prema dobi i sektoru djelatnosti – primjena prostorne i demogeografske analize, *Pilar* god. 16, br. 31 (1), str. 53-65. Link: <https://hrcak.srce.hr/file/399980>
12. Hamzić, M., Fuerst-Bjeliš, B., 2021a: Percepcija stanovništva Srednje Like o obilježjima i promjenama zemljišnog pokrova/načina korištenja zemljišta, *Ekonomika i ekohistorija* vol. 17, br. 17, str. 148-161. Link: <https://hrcak.srce.hr/273190>
13. Hamzić, M., Fuerst-Bjeliš, B., 2021b: Primjena prostorne i dijakronijsko-procesne analize razvoja krajolika na području Srednje Like (Hrvatska) od 1980 do 2012, *Hrvatski geografski glasnik* vol. 83, br. 2, str. 33-58. DOI: 10.21861/HGG.2021.83.02.02 link: <https://hrcak.srce.hr/file/389355>
14. Hamzić, M., Fuerst-Bjeliš, B., 2021c: Razvojni tipovi krajolika Srednje Like 1980-2012 – primjena prostorno i procesno orijentiranog GIS modela, *Kartografija i geoinformacije* vol. 35, br. 20, str. 4–29. DOI:10.32909/kg.20.35.1
15. Hamzić, M., Turk, I., 2021: Utjecaj starenja stanovništva za promjenu zemljišnog pokrova/načina korištenja zemljišta, *Senjski zbornik* vol. 48, no. 1, str. 411-428. DOI: 10.31953/sz.48.1.16
16. Hamzić, M., 2022: Razvojni trendovi krajolika Srednje Like u međudnosu s demografskim međupopisnim promjenama, *Kartografija i geoinformacije* vol. 21, br. 37, str. 34-59. DOI: 10.32909/kg.21.37.2
17. Jovanić, M., 2017: GIS analiza i razvojna tipologija krajolika Srednje Like, Doktorski rad, Sveučilište u Zagrebu, Prirodoslovno-matematički fakultet, Zagreb
18. Lajić, I., Nejašmić, I., 1994: Metodološke osobitosti demografskog istraživanja hrvatskog otočja, *Društvena istraživanja* vol. 3, no. 4-5, str. 381–396
19. Lajić, I., Mišetić, R., 2013: Demografske promjene na hrvatskim otocima na početku 21. stoljeća, *Migracijske i etničke teme* vol. 29, br. 2, str. 169-199. DOI:10.11567/met.29.2.3
20. Lang, S., Blaschke, T., 2010: Analiza krajolika pomoću GIS-a, *Gaudeamus d.o.o., Požega*
21. Jogun, T., Lukić, A., Gašparović, M., 2019: Simulacijski model promjena zemljišnog pokrova u postsocijalističkom perifernom ruralnom području: Požeško-slavonska županija, Hrvatska, *Hrvatski geografski glasnik* vol. 81, br. 1, str. 31-59, DOI: 10.21861/HGG.2019.81.01.02.vol
22. Morić-Španić, A., Fuerst-Bjeliš, B., 2017: The GIS-model for the revitalisation of traditional island cultures: the island of Hvar, Croatia, u: Pina, H., Martin, F. (ur.): *The Overarching Issues of the European Space: Society, Economy and Heritage in a Scenario Towards*
23. Greater Territorial Cohesion, Faculdade de Letras da Universidade do Porto, Porto, str. 374 -392.
24. Nejašmić, I., 1991: Depopulacija u Hrvatskoj – korijeni, stanje, izgledi, *Globus*, Institut za migracije i narodnosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb
25. Pokos, N., 2003: Metodološke promjene u popisima stanovništva, *Hrvatska revija* vol. 3, no. 1, str. 29-35
26. Spevec, D., 2011: Prostorne značajke demografskih resursa i potencijala Krapinsko- zagorske, Varaždinske i Međimurske županije, *Hrvatsko geografsko društvo*, Zagreb.
27. Štambuk, M., 1998: Lika – studija slučaja, u: Rogić, I., Štambuk, M. (ur.): *Duge sjene periferije: prinos revitalizaciji hrvatskog ruba*, Institut za društvena istraživanja Ivo Pilar, Zagreb, str. 44-107
28. Turk, I., 2009: Suvremene demografske promjene na kontaktnom prostoru Karlovačke i Ličko-senjske županije: analiza slučaja, u: Holjevac, Ž. (ur.): *Identitet Like: korijeni i razvitak*, Knjiga II, Institut za društvena istraživanja Ivo Pilar, Zagreb – Gospić, str. 67–87
29. Turk, I., Šimunić, N., 2016: Demografski nestanak ogulinskoga kraja i njegova uvjetovanost prometnom dostupnošću, *Modruški zbornik* vol. 9/10, br. 1, str. 95–120
30. Turk, I., 2021: Žumberak: Demografska problematika i mogućnost revitalizacije, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb
31. Vuk, R., 2009: Ludbreška Podravina. *Gospodarski razvoj kao faktor transformacije*, Meridijani, Samobor.

PODATCI

1. Baza podataka: Digitalni atlas Republike Hrvatske (DARH), Državna geodetska uprava
2. Baza podataka: Središnji registar prostornih jedinica (SRPJ), Državna geodetska uprava
3. DZS (2022a): Državni zavod za statistiku: Naselje i stanovništvo Republike Hrvatske 1857.–2011., u: www.dzs.hr. (Pristupljeno 20.7.2022.)
4. DZS (2022b): Državni zavod za statistiku: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011., u: www.dzs.hr. (Pristupljeno 20.7.2022.)
5. DZS (2022c): Državni zavod za statistiku: Prvi rezultati Popisa 2021., u: www.dzs.hr. (Pristupljeno 20.7.2022.)

SUMMARY

The aim of this paper is to analyze the interrelationship between the observed demographic trends, i.e. processes and established changes in the landscape of the Ludbreg region, by applying an integrated model of land cover/land use changes. In doing so, an integrated model of land use and cover change was used, which consists of spatial databases related to census data and the landscape of the Ludbreg region, as well as appropriate spatial analysis (e.g. the Standard Deviational Ellipse - Directional Distribution Spatial Analysis Method). In this research, the landscape was observed through the concept of land cover/land use method (LULC), and for this purpose, data from the Corine Land Cover Database from 1980 and 2018 (CLC 1980 and CLC 2018) were used, while demographic trends, that is, the processes established using census data of the CBS that refer to the total number of inhabitants. The results related to the demographic trend showed that there is depopulation, urbanization, deruralization and the spatial polarization of the movement of the total number of inhabitants was established. At the same time, the population is concentrated in the central area, closer to the town of Ludbreg, with the simultaneous emptying of the peripheral area. The results related to landscape change showed that in the observed period there was an increase in Built-up areas (0.7%), Exploitable areas (0.2%) and Water areas (2.5%), while there was a decrease in Agricultural areas (-0.6%), Forest land (-1.1%), Forest succession (-0.3%), Wet land (-0.1%) and Sandy land (-0.6%). Given that common features with village/rural areas of Central and Eastern Europe were only partially established after the collapse of socialism, the application of the integration model enabled a better understanding of the interrelationship of land cover change/land use methods and observed demographic trends, i.e. demographic processes of the Ludbreg region.

UTJECAJ PROMETNE DOSTUPNOSTI NA PROMJENU BROJA STANOVNIKA I STARENJE STANOVNIŠTVA U MEĐIMURSKOJ ŽUPANIJI OD 1991. DO 2021.

THE EFFECT OF TRANSPORT ACCESSIBILITY ON POPULATION NUMBER AND AGEING IN THE COUNTY OF MEĐIMURJE FROM 1991 TO 2021

Ivo TURK

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar
Trg Marka Marulića 19
10 000 Zagreb
ivo.turk@pilar.hr

Primljeno / Received: 24. 6. 2022.

Prihvaćeno / Accepted: 29. 10. 2022.

Pregledni rad / Review

UDK / UDC: [314.116-022.252: 711.453]

(497.524Međimurje)“1991/2021”

[314.116-022.252: 711.7]

(497.524Međimurje)“1991/2021”

Rebeka MESARIĆ ŽABČIĆ

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar
Trg Marka Marulića 19
10 000 Zagreb
Rebeka.MesaricZabcic@pilar.hr

Nikola ŠIMUNIĆ

JU Zavod za prostorno uređenje Ličko-senjske županije
Ulica dr. Franje Tuđmana 4
53 000 Gospić
nikola.simunic@licko-senjska.hr

SAŽETAK

Međimurska županija spada u red hrvatskih županija s manje izraženim nepovoljnim demografskim pokazateljima. Radi se o površinom najmanjoj hrvatskoj županiji koja, za hrvatske prilike, ima nadprosječnu gustoću naseljenosti. Cilj rada je utvrditi kako vremenska prometna dostupnost cestovnim prometom, u odnosu na županijsko sjedište Čakovec, utječe na promjenu broja stanovnika i na razinu ostarjelosti stanovništva. Istraživanje je izvršeno za razdoblje od maksimuma naseljenosti (1991.) do zadnjeg popisa stanovništva (2021.), s time da su u vrijeme pisanja rada bili dostupni samo prvi rezultati najnovijeg popisa o broju stanovnika po naseljima, kao i sastav stanovništva prema dobi i spolu na razini Hrvatske i njezinih županija. Stoga je analiza ostarjelosti (koja uključuje razinu naselja) učinjena prema popisu stanovništva iz 2011. godine. Prostor Međimurske županije je podijeljen u 8 zona vremenske prometne dostupnosti izokronama od 5 minuta u odnosu na Čakovec. Analizom intenziteta depopulacije u GIS okruženju utvrđen je trend njegovog povećanja smanjenjem vremenske prometne dostupnosti prema Čakovcu. To načelno znači da je, uz određena odstupanja, intenzitet depopulacije veći u prometno manje dostupnim (prometno izoliranim) dijelovima županije. Analiza indeksa starenja nije pokazala trend povećanja razine ostarjelosti smanjenjem vremenske prometne dostupnosti naselja u odnosu na Čakovec.

Ključne riječi: deperiferizacija, depopulacija, Međimurska županija, prometna dostupnost, starenje stanovništva.

Keywords: deperipherisation, depopulation, Međimurje County, transport accessibility, population ageing.

UVOD

Međimurska županija je najsjevernija i, ne računajući Grad Zagreb, površinom najmanja hrvatska županija i obuhvaća povijesnu regiju Međimurje (koje je omeđeno Dravom, Murom i granicom sa Slovenijom na zapadu). Površina joj iznosi samo 729,58 km². Broj stanovnika županije je, prema prvim rezultatima popisa stanovništva iz 2021. godine, iznosio 105.863, a gustoća naseljenosti je iznosila 145,1 stanovnika po km². Ne računajući ponovno Grad Zagreb¹, Međimurska županija je najgušće naseljena hrvatska županija.² Promatrana je županija administrativno podijeljena na tri grada (Čakovec, Mursko Središće i Prelog) i 22 općine (Belica, Dekanovec, Domašinec, Donja Dubrava, Donji Kraljevec, Donji Vidovec, Goričan, Gornji Mihaljevec, Kotoriba, Mala Subotica, Nedelišće, Orehovica, Podturen, Pribislavec, Selnica, Strahoninec, Sveta Marija, Sveti Juraj na Bregu, Sveti Martin na Muri, Šenkovec, Šrtigova i Vratašinec). U sastavu županije se nalazi 131 naselje (Sl. 1.).

Slika 1. Naselja Međimurske županije (prostorni okvir istraživanja)

¹ Gustoća naseljenosti Grada Zagreba (koji ima status županije) je prema prvim rezultatima popisa stanovništva iz 2021. iznosila 1201,16 stanovnika po km².

² Za usporedbu, prema prvim rezultatima popisa stanovništva iz 2021. gustoća naseljenosti u Hrvatskoj iznosila je 68,71 stanovnika po km². Prema istom popisu, najrjeđe naseljena hrvatska županija je Ličko-senjska (8,01 stanovnik po km²).

Prometno-geografski, Međimurska županija predstavlja sjeverni portal kroz koji je Hrvatska povezana s Mađarskom, Slovenijom i posredno (preko Slovenije) s Austrijom. Kroz županiju prolazi autocesta A4 (Zagreb – Goričan)³, koja se nastavlja do Budimpešte. Gledano iz širega geoprometnog konteksta, spomenuta je autocesta najvažnija prometnica u županiji, no gledano na lokalnoj razini, ona ne utječe mnogo na prometnu povezanost i vremensku prometnu dostupnost. Naime, u Međimurskoj županiji se nalaze samo 2 čvorišta spomenute autoceste (Čakovec i Goričan) gdje je moguće ući ili sići sa nje pa takva povezanost nema značajan utjecaj na lokalni promet.⁴ Lokalni promet je ponajprije usmjeren na državne, županijske i lokalne ceste koje zapravo zajedno determiniraju vremensku prometnu dostupnost jednog naselja prema drugome. Iako je prva željeznička pruga u Hrvatskoj izgrađena upravo u Međimurju (1860. godine), željeznički promet u Međimurskoj županiji danas nije razvijen, pa je prisutna apsolutna dominacija cestovnog prometa. Iz toga je razloga u ovome radu analizirana samo vremenska prometna dostupnost međimurskih naselja prema županijskom sjedištu Čakovcu cestovnim prometom (osobnim automobilom).

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA

Problematikom prometne dostupnosti su se do sada bavili mnogi autori prvenstveno u okviru prometne geografije. To je razumljivo jer je prometna dostupnost preduvjet ekonomskog razvitka, a jasno je da o ekonomskim procesima ovise i oni demografski. Van Wee (2016.) smatra da je problem prometne dostupnosti ključan u prometnoj geografiji. Važno je istaknuti da se u suvremenom konceptu ekonomskog razvoja on uvelike temelji na inovacijama, a prometna izoliranost reducira inovacijske tokove. Posredno, takvo stanje nepovoljno utječe na demografske procese jer su ekonomski recesivni prostori skloni i demografskoj recesiji.

Dostupnost se može definirati kao mogućnost pristupa određenim dobrima, uslugama, aktivnostima i destinacijama (Witherick, Ross i Small, 2001.). Stariji koncept dostupnost razmatra kroz sagledavanje materijalnog troška putovanja između destinacija, vremenskoga trajanja putovanja ili fizičke udaljenosti između destinacija (Ingram, 1971.; Baxter i Lenzi 1975.). Noviji koncept dostupnost vidi kao pokazatelj umreženosti i kvalitete interakcija između lokalnih razvojnih čimbenika i prometa koji je pri tome logistička potpora (Cascetta, 2009.; Freiria, Ribeiro i Tavares, 2015.; Schwanen, 2016.; Cascetta, Carteni i Montanino, 2016.). Kwarcinski (2021.) ističe važnost modernizacije prometne infrastrukture kao čimbenika poboljšanja prometne dostupnosti ruralnih prostora u Poljskoj, što je primjenjivo i na druge ruralne prostore jer je jasno da ruralni prostori koji su s urbanim centrima povezani modernim prometnicama imaju bolju razvojnu perspektivu od prometno izoliranih ruralnih prostora. Turk, Šimunić i Pokos (2021.) su istražili utjecaj prometne dostupnosti na promjenu broja stanovnika u Karlovačkoj županiji i dokazali da prometno izolirani prostori bilježe veći intenzitet depopulacije.

Demografsku problematiku Međimurske županije istraživala je u recentnom razdoblju R. Mesarić Žabčić (2005.), gdje u radu »Suvremene značajke demografskog razvoja u Međimurskoj županiji« analizira ukupno, prirodno i mehaničko kretanje broja stanovnika županije. Analizirani su ujedno i broj, veličina i prostorni razmještaj naselja u Međimurju 2001. godine, te demografski razvoj Međimurja od 1991. do 2001. godine. Ista autorica istražila je u radu »Posao preko granice: Razlozi i ciljevi odlaska međimurskog stanovništva« (2009.) koji su sve uzroci i posljedice iseljavanja stanovništva iz Međimurske županije za prostor, društvo i zajednicu.

Vrlo važan doprinos razumijevanju demografske problematike Međimurke županije dali su svojim istraživanjima D. Feletar i P. Feletar (2016.; 2018.), koji su istražili i opisali temeljne demografske procese cjelokupnog područja Gornje Podravine. Također, P. Feletar je istražio (2007.) temeljne značaj-

³ Autocesta Goričan (GP Goričan (granica RH/Mađarska)) – Varaždin – Zagreb (čvorište Ivanja Reka, A3). Izgrađena 2008. godine.

⁴ Za razliku od običnih cesta kojima je pristup moguć praktički cijelom dužinom (linearno), na autoceste je pristup moguće jedino na čvorištima to jest određenim punktovima.

ke kompleksnog procesa depopulacije na području sjeverne Hrvatske, što predstavlja temelj razumijevanju problematike demografske dinamike međimurskog područja.

I. Marić, S. Mrđen i S. Šiljeg (2020.) u radu »Izvođenje indeksa demografske depresije primjenom GIS analize – primjer Međimurske županije« su primjenom višekriterijskih GIS analiza (GIS- MCDA) izveli indeks demografske depresije koja će olakšati uočavanje različitosti između prostornih jedinica s obzirom na stupanj demografske depresije. Detaljnije su analizirali Međimursku županiju koja je, prema prosječnoj starosti stanovništva, demografski najmlađa županija. U radu je primijenjena višekriterijska GIS analiza da bi se izveo indeks demografski depresivnih područja (IDDP) na temelju osam demografskih pokazatelja prema rezultatima Popisa 2011. godine. Sedam pokazatelja odnosi se na demografsku starost, a jedan, korektivni pokazatelj, na ukupno stanovništvo. Nakon dobivenih rezultata prostor županija podijeljen je u pet klasa: izrazito depresivan prostor, slabije depresivan prostor, prostor na rubu demografske depresije, vitalan prostor te izrazito vitalan prostor. Rezultati su pokazali da Međimurska županija (uz još dvije, od ukupno 21 županije) spada u demografski vitalan prostor te da se u odnosu na ostale županije izdvaja po najvećem udjelu izrazito vitalnih naselja. Takvih je naselja jedna trećina, među kojima se ističu naselja Parag, Kuršanec i Piškorovec, gdje većinom živi stanovništvo romske etničke skupine. Autori su predložili (2020.) klasifikacija naselja prema izvedenom indeksu koja može poslužiti kao koristan instrument u oblikovanju politike razvoja nekog prostora, te za usporedne analize različitih prostora. Perifernošću, odnosno marginalnošću dijelova Međimurja bavili su se Horvat i Toksić (2017.), potvrdivši povezanost marginalnosti pograničnih općina Međimurja i nepovoljnih demografskih dinamičkih trendova.

U Hrvatskoj manjka istraživanja koja bi analizirala međupovezanost loše prometne dostupnosti i nepovoljnih demografskih procesa. U stranoj literaturi to nije slučaj, pa je jasno da za takvim istraživanjima postoji opravdanje i potreba. Proučavanje loše prometne dostupnosti u kontekstu nepovoljnih demografskih procesa doprinosi boljem razumijevanju krajnje nepovoljnog demografskog stanja u Hrvatskoj, te može i treba pridonijeti izradi i provedbi nužnih revitalizacijskih mjera.

METODOLOŠKE NAPOMENE

U cilju boljeg razumijevanja proučavane problematike nužno je objasniti metodologiju istraživanja. Proučavano razdoblje je od 1991. do 2021. godine. Težište rada je stavljeno na analizi indeksa promjene broja stanovnika između popisa iz 1991. i 2021., s time da treba napomenuti da su u vrijeme pisanja ovoga rada bili dostupni samo prvi rezultati popisa stanovništva iz 2021. godine. Konkretno, dostupni su prvi rezultati o broju stanovnika na razini naselja i podaci o sastavu stanovništva prema dobi i spolu na razini Hrvatske i njezinih županija.⁵ Godina, odnosno popis stanovništva iz 1991., odabrana je za početnu stoga što je tada Međimurska županija zabilježila maksimum naseljenosti. Od te godine (popisa) broj stanovnika Međimurske županije kontinuirano pada što znači da ona prati nepovoljne demografske trendove koji su prisutni u Hrvatskoj (promatranj u cjelini). Godina 2021. je odabrana stoga što je tada proveden najnoviji popis stanovništva u Hrvatskoj. Iako su popisi stanovništva iz 1991. i 2021. provedeni prema različitim metodologijama, uslijed čega popisni rezultati u biti nisu usporedivi, ipak ih se smatra mjerodavnima i uspoređivani su zato što ne postoje bolje usporedivi i precizniji podaci. Metodološke razlike između popisa nisu ovdje podrobnije objašnjavane, a one se mogu naći u metodološkim objašnjenjima samih popisa stanovništva. Najjednostavnije rečeno, popis stanovništva iz 1991. je proveden po konceptu stalnog stanovništva (*de iure koncept*), dok su svi noviji popisi stanovništva, pa tako i onaj iz 2021., provedeni po konceptu prisutnog stanovništva (*de facto koncept*). To je zapravo i glavna metodološka razlika spomenutih popisa stanovništva.

Budući da u vrijeme pisanja rada nisu bilo dostupni podaci o sastavu stanovništva prema dobi i spolu za 2021. godinu na razini naselja, za analizu utjecaja prometne dostupnosti na ostarjelost stanovništva (po naseljima) korišteni su popisni rezultati iz 2011. godine.

⁵ Podatci o sastavu stanovništva prema dobi i spolu na razini naselja za popis iz 2021. godine u vrijeme pisanja rada još nisu bili dostupni.

Promjene u granicama naselja predstavljaju veliki problem u analiziranju i kartografskom prikazivanju popisnih rezultata. Srećom, u Međimurskoj županiji takvih promjena nije bilo mnogo i za mjero-davno je uzeto recentno stanje vezano uz naseljske granice. To znači da su sve promjene, ukoliko je to moguće, svedene na današnje teritorijalne obuhvate naselja. Kod spajanja naselja je zbrajanjem moguće svesti popisne rezultate na današnje teritorijalno ustrojstvo. Kod izdvajanja naselja to nažalost nije moguće, pa takve teritorijalne promjene otežavaju istraživanje.

Vremenska prometna dostupnost (vremensko trajanje putovanja osobnim automobilom) u odnosu na županijski centar Čakovec je određena korištenjem interaktivne karte Hrvatskog autokluba (HAK-a).⁶ Dobiveni rezultati indeksa promjene broja stanovnika, indeksa starenja i vremenske prometne dostupnosti analizirani su i prikazani putem kartografskih prikaza koristeći GIS alate. U GIS okruženju je digitalizirana osnovna cestovna prometna mreža Međimurske županije, a rasterski predložak je bio georeferencirani digitalni ortofoto Hrvatske.⁷ Podatci o udaljenosti naselja Međimurske županije do Čakovca interpolirani su geostatističkom metodom prostorne interpolacije *Kriging* u GIS okruženju. Primjenom te metode dobivene su zone dostupnosti (temeljene na podacima o vremenu putovanja između Čakovca i ostalih naselja Međimurske županije). Korištenjem GIS alata izračunate su vrijednosti indeksa promjene broja stanovnika i indeksa starenja pojedinih zona dostupnosti da bi se sagledali međuodnosi tih demografskih pokazatelja sa prometnom dostupnošću.

ANALIZA POPISNOG KRETANJA BROJA STANOVNIKA U MEĐIMURSKOJ ŽUPANIJI (1991. – 2021.)

Međimurska županija je povijesni maksimum naseljenosti zabilježila 1991. godine, kada je imala 119.866 stanovnika, što je već ranije napomenuto. Svakim sljedećim popisom, županija (promatrana u cjelini) je bilježila smanjenje broja stanovnika. Prema prvim rezultatima najnovijeg popisa stanovništva (2021.), broj stanovnika županije smanjio se na 105.863, a u odnosu na 1991. indeks promjene iznosi 88,32 što ukazuje na značajan intenzitet pada broja stanovnika.

Ukoliko se usporede posljednja dva popisa (2011. i 2021.), vidljivo je da indeks promjene iznosi 93,02, što je nešto manji intenzitet smanjenja broja stanovnika od onoga za cijelo promatrano razdoblje (1991. – 2021.).

Ako se razmotri promjenu broja stanovnika na razini gradova i općina za razdoblje od 1991. do 2021., vidljivo je da pojedine općine bilježe porast broja stanovnika. To su općine: Pribislavec (indeks promjene 108,12), Šenkovec (indeks promjene 107,37) i Strahoninec (indeks promjene 101,82). Sve se ove općine nalaze vrlo blizu županijskog središta Čakovca i to je glavni uzrok porasta broja stanovnika. Općina Pribislavec ima relativno značajan udio romskog stanovništva koje ima visoki natalitet, što je također jedan od uzroka najvećeg porasta broja stanovnika iskazanog relativnim pokazateljem, to jest indeksom promjene. Ovdje ipak treba imati na umu da zbog relativno male populacijske baze (nijedna od ovih općina nema više od 3.000 stanovnika prema najnovijem popisu iz 2021.) relativni pokazatelj (indeks promjene) u biti pokazuje porast broja stanovnika značajnijim no što on zaista jest, odnosno kad ga se sagleda u apsolutnom iznosu. Tako je u ovome razdoblju broj stanovnika Općine Pribislavec zabilježio porast za samo 223 stanovnika. Zanimljivo je napomenuti da niti jedan administrativni grad ne bilježi porast broja stanovnika. Za Čakovec bi se moglo reći da broj stanovnika oscilira na, od prilike, jednakoj razini, s time da je prisutan trend pada.

U razdoblju od 1991. do 2021. godine najintenzivniji pad broja stanovnika zabilježile su ove općine: Vratišinec (indeks promjene 70,26), Štrigova (indeks promjene 70,95) i Goričan (indeks promjene 73,33). Ove su općine u lokalnom kontekstu Međimurske županije prilično udaljene od Čakovca, što je jedan od uzroka ovakvoga stanja.

Razmatranjem međupopisne promjene broja stanovnika u najnovijem međupopisju (2011. – 2021.) vidi se da samo Općina Orehovica bilježi minimalan porast broja stanovnika, uz indeks promjene od

⁶ Dostupno na: www.map.hak.hr (pristupljeno 11. 3. 2022.).

⁷ Dostupno na: www.geoport.dgu.hr (pristupljeno 10. 3. 2022.).

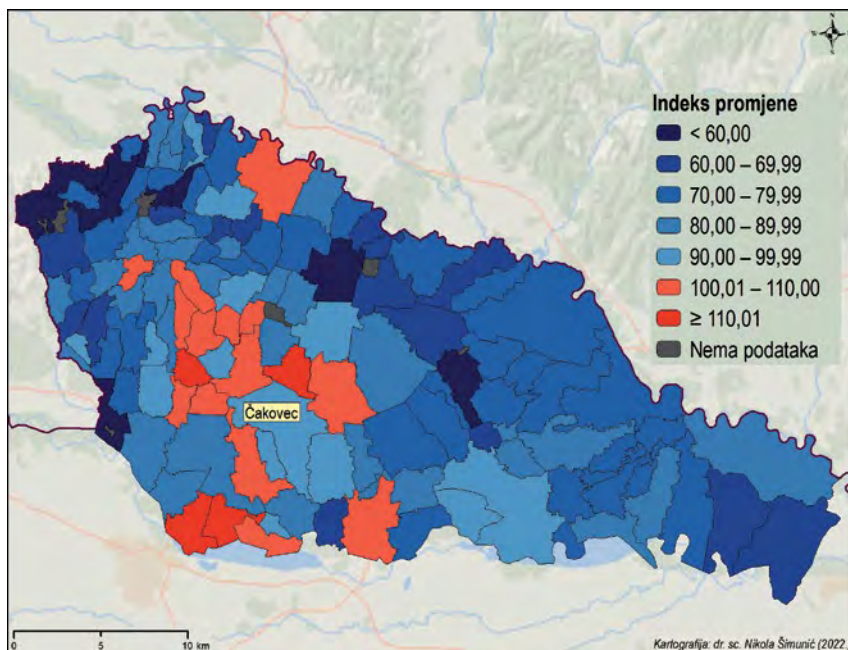
Tablica 1. Popisno kretanje broja stanovnika u Međimurskoj županiji po gradovima i općinama (1991. – 2021.)

Grad/Općina	Broj stanovnika 1991.	Broj stanovnika 2001.	Broj stanovnika 2011.	Broj stanovnika 2021.	Indeks promjene 2021./1991.	Indeks promjene 2021./2011.
Grad Čakovec	28.057	28.279	27.820	27.266	97,18	98,01
Grad Mursko Središće	6.631	6.548	6.307	5.928	89,40	93,99
Grad Prelog	8.024	7.871	7.815	7.041	87,75	90,10
Općina Belica	3.635	3.509	3.176	2.832	77,91	89,17
Općina Dekanovec	941	832	774	747	79,38	96,51
Općina Domašinec	2.590	2.459	2.251	1.970	76,06	87,52
Općina Donja Dubrava	2.536	2.274	1.920	1.657	65,34	86,30
Općina Donji Kraljevec	5.313	4.931	4.659	4.063	76,47	87,21
Općina Donji Vidovec	1.756	1.595	1.399	1.203	68,51	85,99
Općina Goričan	3.221	3.148	2.823	2.362	73,33	83,67
Općina Gornji Mihaljevec	2.227	2.046	1.917	1.761	79,07	91,86
Općina Kotoriba	3.579	3.333	3.224	2.940	82,15	91,19
Općina Mala Subotica	4.882	4.923	4.736	4.372	89,55	92,31
Općina Nedelišće	11.248	11.544	11.975	11.050	98,24	92,28
Općina Orehovica	3.038	2.769	2.685	2.710	89,20	100,93
Općina Podturen	4.663	4.392	3.873	3.560	76,35	91,92
Općina Pribislavec	2.746	2.929	3.136	2.969	108,12	94,67
Općina Selnica	3.322	3.442	2.991	2.656	79,95	88,80
Općina Strahoninec	2.580	2.728	2.682	2.627	101,82	97,95
Općina Sveta Marija	2.601	2.433	2.317	1.998	76,82	86,23
Općina Sveti Juraj na Bregu	5.012	5.279	5.090	4.980	99,36	97,84
Općina Sveti Martin na Muri	2.987	2.958	2.605	2.391	80,05	91,79
Općina Šenkovec	2.537	2.770	2.879	2.724	107,37	94,62
Općina Štrigova	3.346	3.221	2.766	2.374	70,95	85,83
Općina Vratišinec	2.394	2.213	1.984	1.682	70,26	84,78
Međimurska županija	119.866	118.426	113.804	105.863	88,32	93,02

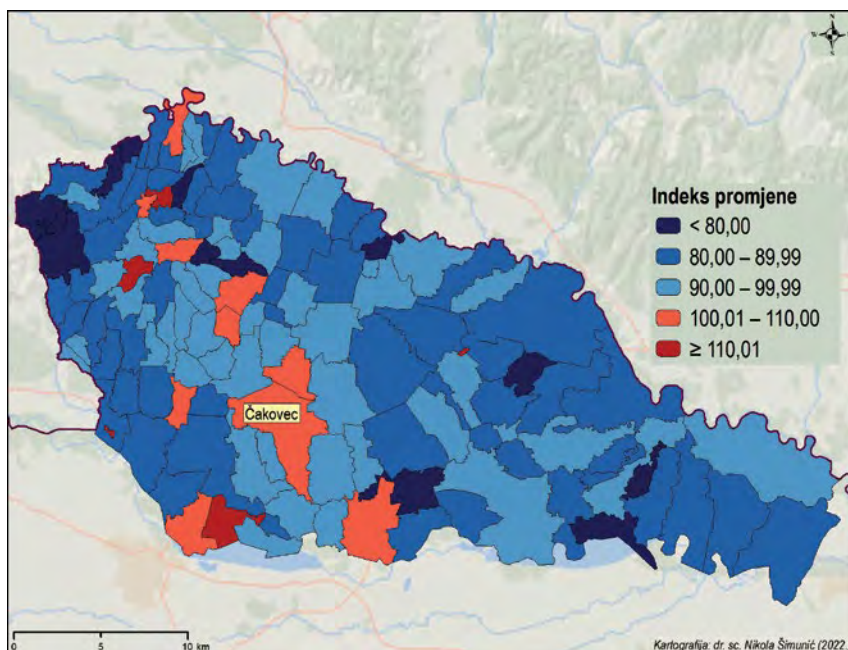
Izvori: Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857. – 2001., DZSRH; Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011., DZSRH; Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2021. – prvi rezultati, Popisane osobe, kućanstva i stambene jedinice, prvi rezultati popisa 2021. po naseljima. Dostupno na: <https://popis2021.hr/> (pristupljeno 16. 3. 2022.). Izračun autora.

100,93. Osnovni razlog tome je relativno visoki udio romske populacije koja ima visoki natalitet. Svi ostali gradovi i općine bilježe pad broja stanovnika. On je najmanje izražen u Gradu Čakovcu (indeks promjene 98,01), te u općinama Strahoninec (indeks promjene 97,95) i Sveti Juraj na Bregu (indeks promjene 97,84). Županijski centar Čakovec ima vrlo mali pad broja stanovnika. To je ponajprije rezultat njegovih centralnih funkcija koje su uspjele zadržati većinu stanovništva (Feletar i Feletar, 2016.; 2018.). Preostale dvije općine su relativno blizu Čakovca, pa se manje nepovoljne vrijednosti indeksa promjene broja stanovnika mogu povezati s time. Intenzitet pada broja stanovnika je najizraženiji u općinama Goričan (indeks promjene 83,67), Vratišinec (indeks promjene 84,78) i Štrigova (indeks promjene 85,83). Navedene su tri općine u kontekstu promatrane županije periferno položene u odnosu na Čakovec, što je svakako jedan od čimbenika takvoga demografskog stanja. Naime, jasno je da na demografske prilike djeluje čitav niz čimbenika, a loša prometna dostupnost je samo jedan od njih.

Analizom promjene broja stanovnika na razini naselja razvidno je to da je u razdoblju od 1991. do 2021. samo 18 naselja Međimurske županije zabilježilo porast broja stanovnika, što je 13,74% od uku-

Slika 2. Indeks promjene broja stanovnika u Međimurskoj županiji u razdoblju od 1991. do 2021. godine

Slika 3. Indeks promjene broja stanovnika u Međimurskoj županiji u razdoblju od 2011. do 2021. godine

pnog broja županijskih naselja. Radi se o sljedećim naseljima: Kuršanec, Mihovljan i Šandorovec (Grad Čakovec); Mursko Središće (Grad Mursko Središće); Vugrišinec (Općina Gornji Mihaljevec); Dunjkovec, Gornji Kuršanec, Pretetinec i Slakovec (Općina Nedelišće); Orehovica (Općina Orehovica); Pribislavec (Općina Pribislavec); Strahoninec (Općina Strahoninec); Lopatinec, Mali Mihaljevec, Pleškovec i Vučetinec (Općina Sveti Juraj na Bregu) te Knezovec i Šenkovec (Općina Šenkovec). S obzirom na razlike u geografskom položaju i obilježjima tih naselja, teško je odrediti sve zajedničke čimbenike koji su utjecali na porast broja stanovnika, no za pretpostaviti je da pri tome dobra prometna dostupnost u odnosu na Čakovec ima utjecaja. U najnovijem međupopisju (2011. – 2021.) taj je broj smanjen na samo 15 naselja (11,45% od ukupnog broja naselja Međimurske županije). Ta su naselja: Čakovec, Kuršanec i Mihovljan (Grad Čakovec); Vugrišinec (Općina Gornji Mihaljevec); Piškorovec (Općina Mala Subotica); Gornji Kuršanec, Parag, Pretetinec (Općina Nedelišće); Orehovica (Općina Orehovi-

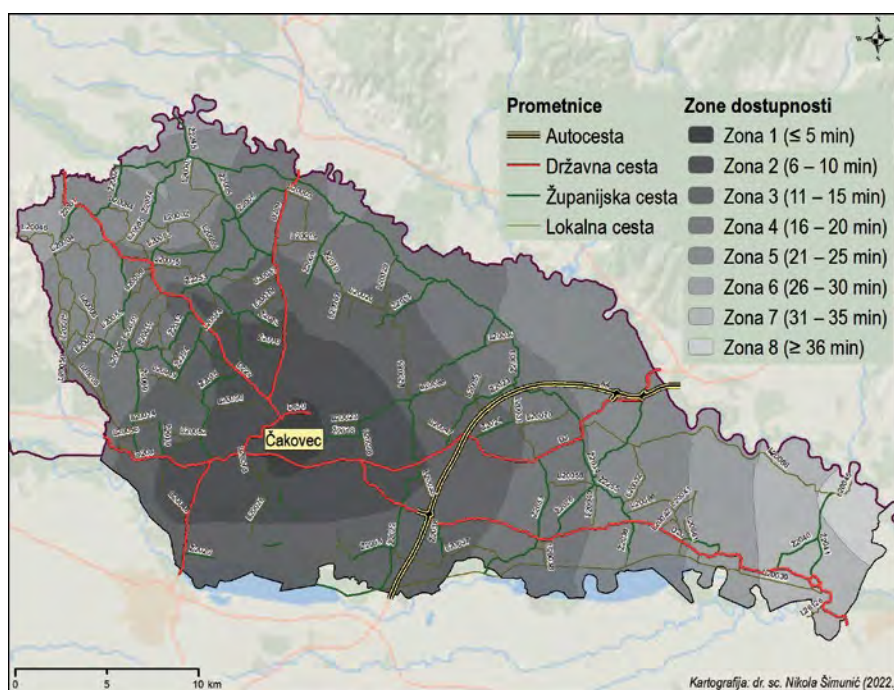
ca); Praporčan (Općina Selnica); Mali Mihaljevec i Zasadbreg (Općina Sveti Juraj na Bregu); Grkavešćak, Sveti Martin na Muri i Toplice Sveti Martin (Općina Sveti Martin na Muri) te Knezovec i Šenkovec (Općina Šenkovec). Kao i pri analizi cjelokupnog promatranog razdoblja, teško je pronaći jedan ključni čimbenik zbog kojeg ova naselja bilježe porast broja stanovnika, no za pretpostaviti je da je dobra prometna povezanost u odnosu na Čakovec jedan od čimbenika koji je utjecao na ovakvo stanje.

Prikazom indeksa promjene broja stanovnika na razini naselja u razdoblju od 1991. od 2021. (Sl. 2.), vidljiva je koncentracija naselja s porastom broja stanovnika i blagim padom broja stanovnika u središnjem dijelu Međimurja kojem pripada i županijsko administrativno središte Čakovec. Nasuprot tome, primjetna je koncentracija naselja s najviše izraženim padom broja stanovnika u perifernim dijelovima Međimurja, napose u Gornjem Međimurju. Ovakva prostorna distribucija vrijednosti indeksa promjene broja stanovnika ukazuje na pozitivnu korelaciju između povećanja udaljenosti od Čakovca i izraženijeg pada broja stanovnika.

Analizom indeksa promjene broja stanovnika u najnovijem međupopisju (2011. – 2021.) uočljivo je slično stanje kao i u razdoblju od 1991. do 2021. (Sl. 2. i 3.), s time da je, kao što je ranije istaknuto, broj naselja koja bilježe porast broja stanovnika manji. Unatoč tome, prisutna je koncentracija naselja s manje izraženim padom broja stanovnika u blizini Čakovca, dok je u udaljenijim područjima od Čakovca prisutna koncentracija naselja s jače izraženim padom broja stanovnika.

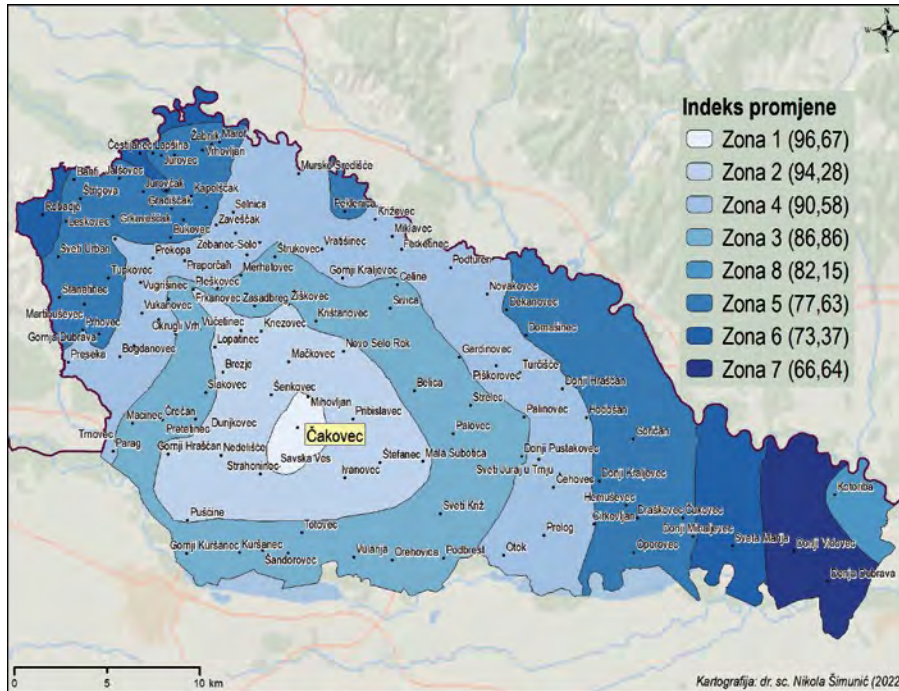
ANALIZA PROMJENE BROJA STANOVNIKA U KONTEKSTU VREMENSKE PROMETNE DOSTUPNOSTI

Ranije je istaknuto da su naselja s povoljnijim vrijednostima indeksa promjene broja stanovnika (misli se na porast ili blagi pad broja stanovnika) koncentrirana u blizini županijskog središta Čakovca, dok su ona s nepovoljnijim vrijednostima istoga pokazatelja koncentrirana u dijelovima Međimurske županije koji su udaljeni od Čakovca. Kako bi bolje istražili ovu pojavu, autori su proveli diferencijaciju prostora Međimurske županije u sedam zona dostupnosti u odnosu na Čakovec izokronama od 5 minuta putovanja (Sl. 4.). Isprva se može činiti da je cijeli prostor Međimurske županije teritorijalno premalen za ovakvu analizu i da je vrijeme od 5 minuta prekratko za razlikovanje pojavnosti nepovoljnijih vrijednosti indeksa promjene broja stanovnika, no sama pojava koncentracije naselja s povoljnijim vrijed-

Slika 4. Zone vremenske prometne dostupnosti u Međimurskoj županiji u odnosu na Čakovec

Slika 5. Zone vremenske prometne dostupnosti Međimurske županije prema indeksu promjene broja stanovnika (2021./1991.) (izokrone od 5 minuta)

nostima u blizini i onih s nepovoljnijim vrijednostima u udaljenijim područjima od Čakovca opovrgava spomenutu tvrdnju. Jest da se radi o prostorno najmanjoj hrvatskoj županiji⁸, no upravo stoga pojedini mikrolokacijski čimbenici dobivaju na značaju pa autori smatraju da je opravdano provesti analizu na opisan način.

Razvidno je da su zone dostupnosti koncentrično rasprostranjene u odnosu na Čakovec (Sl. 4.). One, naravno, prate položaj i prostornu logiku cestovne mreže kojoj je Čakovec glavno čvorište. Vidljivo je da sve državne ceste u županiji imaju čvorište u Čakovcu. Takvo stanje prate i županijske, te lokalne ceste. Iznimka je autocesta Zagreb – Goričan, čiji utjecaj na prometnu dostupnost međimurskih naselja u odnosu na Čakovec gotovo da i ne postoji. Takvo je stanje logično budući da autocesta na prostor kojim se proteže ne djeluje linearno nego čvorišno, a osim toga, spomenuta autocesta nije niti projektirana da bi povezivala međimurska naselja, nego veće urbane centre izvan Međimurja.

Kako bi se stekao uvid u međudnos između vremenske prometne dostupnosti međimurskih naselja prema Čakovcu i indeksa promjene broja stanovnika, istraženi su indeksi promjene broja stanovnika prema prethodno definiranim zonama dostupnosti (Sl. 4.), na način da su agregirani brojevi stanovnika svih naselja koja potpadaju pod određenu zonu, te su onda izračunati indeksi promjene ukupnog broja stanovnika za svaku pojedinu zonu. Analiza je izvršena za ukupno promatranorazdoblje (1991.-2021.)

Vidljivo je da sve zone dostupnosti bilježe pad broja stanovnika u razdoblju od 1991. do 2021. godine (Sl. 5.). U legendi prethodne karte su zone dostupnosti poredane prema vrijednostima indeksa promjene broja stanovnika, od najmanjeg do najintenzivnijeg pada. Najmanji pad broja stanovnika, uz vrijednost indeksa promjene od 96,67, bilježi zona 1 dostupnosti koja obuhvaća Čakovec i njegovu najužu okolicu. Već ova činjenica potvrđuje centralnu ulogu (i funkciju) koju Čakovec ima u području Međimurske županije. Ovu tvrdnju dodatno potvrđuje i činjenica da drugu najmanje nepovoljnu vrijednost indeksa promjene broja stanovnika (94,28) ima zona 2 dostupnosti u odnosu na Čakovec. Zona 3, koja uključuje naselja od kojih je do Čakovca potrebno putovati 11 – 15 minuta, bilježi vrijednost indeksa promjene broja stanovnika od 86,86. Ova zona obuhvaća ruralni prsten oko Čakovca i ta činjenica može objasniti zbog čega od Čakovca udaljenija zona 4 (16 – 20 minuta putovanja) bilježi manje nepovoljnu vrijednost indeksa promjene broja stanovnika (90,58). Uz to, zona 4 obuhvaća preostala dva

⁸ Ne računajući Grad Zagreb koji ima status županije.

urbana naselja Međimurske županije (Mursko Središće i Prelog) koji su sekundarna razvojna središta u županiji i čiji je centralitet uvjetovao manji pad broja stanovnika. Ovoj tvrdnji ide u prilog i činjenica da je Mursko Središće jedino urbano naselje⁹ koje u razdoblju od 1991. do 2021. bilježi porast broja stanovnika.¹⁰ Zanimljivo je da nakon zone 3, prema vrijednosti indeksa promjene broja stanovnika slijedi od Čakovca najudaljenija zona 8 (≥ 36 minuta putovanja do Čakovca). Zona 8 bilježi vrijednost indeksa promjene broja stanovnika od 82,15 i obuhvaća naselje Kotoribu na krajnjem istoku županije. Ovakvo se stanje može objasniti time što je Kotoriba najveće naselje u krajnje istočnom dijelu Međimurja pa time ima određeni centralitet. Uz to, u Kotoribi živi i relativno velik broj pripadnika romske narodnosti, a poznato je da Romi imaju veći natalitet i manju razinu ostarjelosti od Hrvata. Ta je činjenica također djelovala na manji intenzitet pada broja stanovnika u zoni 8 no što bi se to očekivalo s obzirom na vremensku udaljenost od Čakovca. Zona 5 (21 – 25 minuta udaljenosti od Čakovca) bilježi indeks promjene broja stanovnika od 77,63 i po intenzitetu pada broja stanovnika slijedi iza udaljenije zone 8. Ova se zona sastoji od tri dijela od kojih je jedan na sjeverozapadu, drugi na istoku, a najmanji treći na sjeveru županije. Ova cjelokupna zona, nevezano o kojem se dijelu radi, obuhvaća ruralni prostor i ta činjenica može objasniti postojeći intenzitet pada broja stanovnika. Zona 6 (26 – 30 minuta udaljenosti od Čakovca) bilježi vrijednost indeksa promjene broja stanovnika od 73,37. Spomenuta zona ima dva dijela, od kojih jedan obuhvaća periferni dio Gornjeg Međimurja na sjeverozapadu županije uz samo granicu sa Slovenijom, dok drugi obuhvaća istočni dio županije koji najvećim dijelom otpada na Općinu Sveta Marija. Radi se o ruralnim prostorima koji su periferno položeni u odnosu na Čakovec pa to objašnjava veliki intenzitet pada broja stanovnika. Najnepovoljniju vrijednost indeksa promjene broja stanovnika od 66,64 bilježi zona 7 (31 – 35 minuta udaljenosti od Čakovca), što znači da je u promatranom razdoblju ova zona izgubila trećinu stanovništva. Spomenuta zona obuhvaća u najvećem dijelu općine Donja Dubrava i Donji Vidovec. I ovdje je jasno da je riječ o prometno izoliranom ruralnom prostoru što objašnjava ovako nepovoljno stanje.

U konačnici se analizom vrijednosti indeksa promjene broja stanovnika po zonama dostupnosti može zaključiti da, uz objašnjene anomalije zona 3 i 8, intenzitet pada broja stanovnika raste povećanjem vremenske prometne udaljenosti od Čakovca. To potvrđuje nepovoljan utjecaj loše prometne dostupnosti na popisno kretanje broja stanovnika.

UTJECAJ VREMENSKE PROMETNE DOSTUPNOSTI NA OSTARJELOST STANOVNIŠTVA

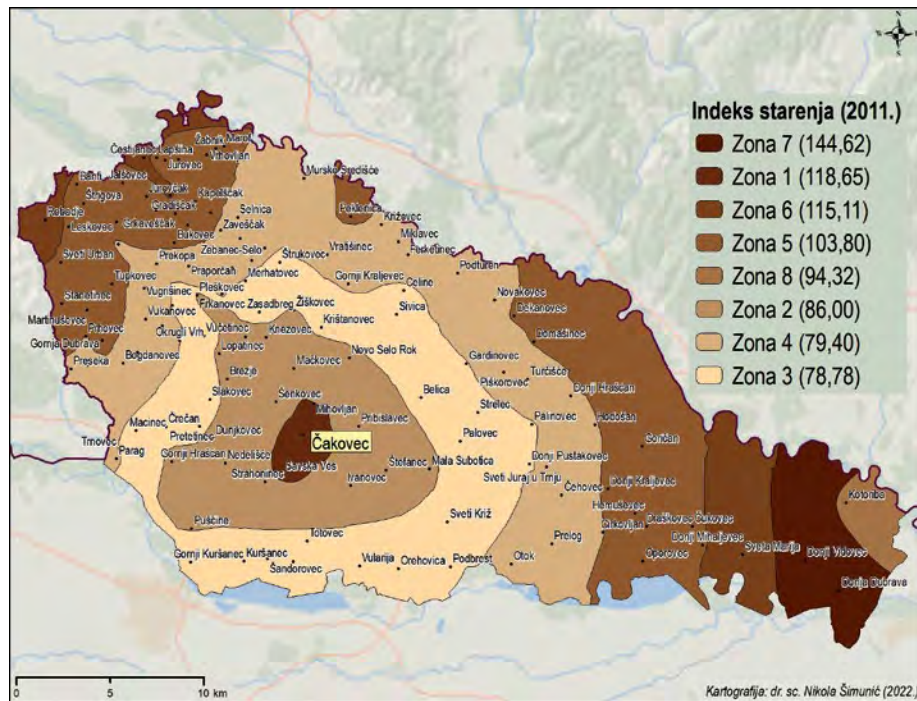
Kako bi se stekao bolji uvid u problematiku utjecaja loše prometne dostupnosti na demografske prilike, autori su istražili njezin utjecaj na ostarjelost stanovništva. Nažalost, kao što je ranije u radu spomenuto, u vrijeme pisanja rada nisu bili dostupni podaci o sastavu stanovništva prema dobi i spolu na razini naselja za popis iz 2021., pa su se morali koristiti danas već zastarjeli podatci popisa iz 2011. Raniji popisi nisu analizirani jer je u prijašnjim razdobljima ostarjelost stanovništva bila manja (kako u Međimurju, tako i u Hrvatskoj u cjelini), pa stoga takva analiza ne bi imala smisla.

Najprije treba istaknuti da Hrvatska spada u red zemalja s najvišim stupnjem ostarjelosti stanovništva na svijetu. To je iznimno nepovoljna činjenica. Razina ostarjelosti stanovništva je u ovome radu prikazana indeksom starenja. To je vrlo jednostavan i pouzdan pokazatelj ostarjelosti, a predstavlja omjer između starog i mladog stanovništva. Računa se po jednostavnoj formuli $is = (P \geq 60 / P \leq 19) \square / 100$ gdje je is indeks starenja, $P \geq 60$ stanovništvo dobi 60 i više godina, a $P \leq 19$ stanovništvo čija je dob manja ili jednaka 19 godina. Većina demografa smatra da proces starenja stanovništva započinje kad vrijednost indeksa starenja premaši vrijednost od 35 ili 40.

I. Nejašmić (2005: 181) tipizira ostarjelost stanovništva prema indeksu starenja na sljedeći način: mladost (indeks starenja $\leq 22,9$); na pragu starenja (indeks starenja 23,0 – 34,9); starenje (indeks starenja

⁹ Ne misli se na administrativni nego na formalni grad, tj. samo urbano naselje.

¹⁰ Porast broja stanovnika je minimalan uz indeks promjene od 100,48.

Slika 6. Zone vremenske prometne dostupnosti Međimurske županije prema indeksu starenja 2011. godine (izokrone od 5 minuta)

35,0 – 44,9); starost (indeks starenja 45,0 – 54,9); duboka starost (indeks starenja 55,0 – 99,9); izrazito duboka starost (indeks starenja ≥ 100).

Ima li se u vidu da je vrijednost indeksa starenja za Hrvatsku prema popisu stanovništva iz 2011. iznosila 115,03, jasno je da je njezino stanovništvo, prema ranije navedenoj tipizaciji, u izrazito dubokoj starosti. Ostrajelost stanovništva Međimurske županije bila je nešto manja, a vrijednost indeksa starenja je iznosila 91,84. Temeljem tog pokazatelja stanovništvo Međimurske županije bilo je u dubokoj starosti. Prema dostupnim prvim rezultatima popisa stanovništva iz 2021. indeks starenja za Hrvatsku je povećan na čak 155,67, a Međimurske županije na 129,94. Obje ranije spomenute vrijednosti indeksa starenja upućuju na izrazito duboku starost. Svjedoči se, dakle, daljnjem intenziviranju procesa starenja stanovništva.

Za očekivati bi bilo da je stupanj ostarjelosti stanovništva raste sa smanjenjem prometne dostupnosti. Drugim riječima, prometno najizoliraniji prostori bi trebali imati najvišu razinu ostarjelosti stanovništva. Tome ipak nije tako (Sl. 6.) jer je na intenzitet starenja stanovništva djelovao niz čimbenika, a prometna izoliranost je samo jedan od njih. Vidi se da je najmanju ostarjelost stanovništva zabilježila zona 3 (11 – 15 minuta putovanja od Čakovca) sa indeksom starenja od 78,78. Prema ranije spomenutoj tipizaciji ostarjelosti, stanovništvo ove zone je u dubokoj starosti. Dakle, čak i zona s najmanjom ostarjelosti spada u duboku starost. Ova zona obuhvaća ruralni prsten oko Čakovca koji je od njega relativno blizu, što omogućava dnevnu migraciju.¹¹ Uz to, za očekivati je da su u ovoj zoni troškovi života i cijene nekretnina niže od onih u samom Čakovcu. Ta se činjenica nameće kao najlogičnije objašnjenje ovakvog stanja. Također, u ovoj zoni živi i značajan broj pripadnika romske narodnosti, a istaknuto je da Romi imaju nisku razinu ostarjelosti.¹² Sljedeća zona, prema rangiranju od one s najmanjom do one s najvećom razinom ostarjelosti, jest zona 4 (16 – 20 minuta putovanja do Čakovca) s indeksom starenja od 79,40. Sve što je istaknuto za zonu 3, zapravo vrijedi i za ovu zonu, s time da je iz ove zone potrebno nešto duže putovati do Čakovca, pa to može objasniti neznatno veću ostrajelost. Nadalje, ova zona obuhvaća i gradove Mursko Središće i Prelog koji predstavljaju sekundarna razvojna središta u Međi-

¹¹ U prošlosti je vrijedilo pravilo da ruralni prostori bilježe veći natalitet od gradova. U današnje vrijeme u Hrvatskoj to pravilo više ne vrijedi.

¹² Od svih etničkih skupina u Hrvatskoj, Romi imaju najmanju razinu ostarjelosti.

murskoj županiji, što ima pozitivan utjecaj na demografske prilike. Zona 2, od koje se do Čakovca putuje 6 – 10 minuta, imala je indeks starenja 86,00. Radi se o zoni u neposrednoj blizini Čakovca koja zapravo funkcionira kao suburbani prostor Čakovca. Riječ je o prostoru koji ima ruralnu fizionomiju, no zbog neposredne blizine Čakovca primjetni su i urbani utjecaji. Upravo spoj pozitivnih elemenata ruralnog i urbanog, koji je prisutan u ovom prostoru, može objasniti nižu razinu ostarjelosti stanovništva. Nakon zone 2, po vrijednosti indeksa starenja, slijedi od Čakovca najudaljenija zona 8 (≥ 36 putovanja). Ova zona obuhvaća naselje Kotoribu, gdje živi znatan broj Roma koji općenito imaju nižu ostarjelost od većinskog hrvatskog stanovništva.¹³ Indeks starenja u toj je zoni 2011. godine iznosio 94,32. Zona 5 (21 – 25 minuta putovanja do Čakovca) imala je vrijednost indeksa starenja od 103,80. Ova i sve preostale zone, koje će biti kasnije analizirane prema ranije objašnjenjima tipizaciji, imaju izrazito duboku starost stanovništva, što je najnepovoljniji tip ostarjelosti. Ova zona ima tri dijela i općenito obuhvaća u odnosu na Čakovec manje dostupni ruralni prostor. Ta je činjenica nedvojbeno utjecala na visoku razinu ostarjelosti. Slijedi zona 6 koja je imala vrijednost indeksa starenja 115,11 i od koje do Čakovca treba putovati 26 – 30 minuta. Ova se zona sastoji od dva dijela, te obuhvaća periferni prostor Gornjeg Međimurja uz samu granicu sa Slovenijom, te dio Donjeg Međimurja koji u najvećem dijelu obuhvaća Općinu Sveta Marija. Radi se o perifernom ruralnom prostoru za kojeg je ranije utvrđeno da ima i vrlo nepovoljnu vrijednost indeksa promjene broja stanovnika u razdoblju od 1991. do 2021. godine. Perifernost je svakako utjecala na jači intenzitet svih nepovoljnih demografskih procesa u ovoj zoni. Zona 1, koja obuhvaća sam Čakovec i zonu iz koje je do Čakovca potrebno putovati ≤ 5 minuta, možda je neočekivano imala vrlo visoku razinu ostarjelosti stanovništva, uz indeks starenja od 118,65. Ovakvo se stanje može objasniti neatraktivnošću života za mlađe stanovništvo u samom gradskom naselju u odnosu na okolni ruralni prostor, koji može nuditi bolju kvalitetu života od samog grada. Naposljetku, najveću razinu ostarjelosti stanovništva, uz vrijednost indeksa starenja od čak 144,62, zabilježila je zona 7 od koje je do Čakovca potrebno putovati 31 – 35 minuta. Ova zona obuhvaća općine Donja Dubrava i Donji Vidovec, koje u odnosu na Čakovec (u kontekstu Međimurske županije) imaju vrlo izražena periferna obilježja. Ranije je utvrđeno da ova zona bilježi ujedno i najveći intenzitet depopulacije u razdoblju od 1991. do 2021. godine pa ne iznenađuje niti visoka razina ostarjelosti.

Iako pri razmatranju vrijednost indeksa starenja po zonama dostupnosti nije potvrđen jasan porast ostarjelosti stanovništva smanjenjem prometne dostupnosti prema Čakovcu, vrijednosti indeksa starenja u zonama 5, 6 i 7, koje imaju izrazito duboku starost stanovništva, ukazuju da perifernost svakako nepovoljno utječe na sastav stanovništva prema dobi.

ZAKLJUČAK

Analiza popisne promjene broja stanovnika po zonama dostupnosti je nedvojbeno pokazala da je loša prometna dostupnost jedan od važnijih čimbenika koji utječe na jačanje intenziteta depopulacije u Međimurskoj županiji. Iako postoje određena odstupanja, može se reći da postoji pravilo da se intenzitet depopulacije povećava sa slabljenjem prometne dostupnosti naselja u odnosu na županijsko središte Čakovec.

Iako kod analize razine ostarjelosti stanovništva prema jednakim zonama dostupnosti u odnosu na Čakovec postoji više odstupanja no što je to slučaj s indeksom promjene broja stanovnika, postoji pravilnost koja ukazuje da periferni prostori imaju veću razinu ostarjelosti od onih koji to nisu. Sve u svemu, jasno je da je loša prometna dostupnost nepovoljan čimbenik demografskog razvoja Međimurske županije. Međimurska županija spada u red razvijenih hrvatskih županija, a njezin geografski položaj pruža velike mogućnosti prometne valorizacije prostora. Cestovna prometna infrastruktura je u Međimurskoj županiji dobro razvijena i svojom kvalitetom najvećim dijelom zadovoljava suvremene standarde izgradnje i održavanja. To je dobar preduvjet za poboljšanje postojećeg stanja. Glavni je problem manjak centralnih funkcija u perifernim ruralnim prostorima, što je dijelom i posljedica prometne

¹³ U pravilu je broj Roma veći no što se to utvrdi popisima stanovništva jer se dio Roma prilikom popisivanja tako ne izjasni po narodnosnoj pripadnosti. To je nažalost rezultat činjenice da su Romi još uvijek u društvu stigmatizirani, pa se ti problemi nastoje izbjeći drukčijim popisivanjem po narodnosnoj pripadnosti.

izoliranosti (slabe dostupnosti). Imajući to u vidu, takve bi ruralne prostore trebalo deperiferizirati na način da se tamo stvore nove centralne funkcije koje bi mogle generirati rast gospodarskih djelatnosti. To bi potaklo povratak iseljenih i doseljavanje novoga mlađeg stanovništva što bi u konačnici trebalo rezultirati poboljšanjem demografskih prilika i anuliranjem perifernih obilježja ruralnih prostora.

LITERATURA

1. Baxter, R. S., Lenzi, G., 1975: The measurement of relative accessibility, *Regional Studies* 9 (1), 15-26.
2. Cascetta, E., 2009: *Transportation systems analysis: Models and applications*, 2nd ed., Springer, New York.
3. Cascetta, E., Carteni, A., Montanino, M., 2016: A behavioral model of accessibility based on the number of available opportunities, *Journal of Transport Geography* 51 (1), 45-58.
4. Feletar, D., Feletar, P. 2016: Stanovništvo kao faktor razvoja Podravine: ljudski resursi Podravine u posttranzicijskoj etapi intenzivne depopulacije, *Podravina* 15 (30), 9-100.
5. Feletar, D., Feletar, P., 2018: Procesi dramatične depopulacije gornje hrvatske Podravine, *Meridijani*, Zagreb.
6. Feletar, P., 2007: Procesi depopulacije sjeverne Hrvatske između 1948. i 2001. godine, *Podravina* 6 (12), 148-158.
7. Freiria, S., Ribeiro, B., Tavares, A. O., 2015: Understanding road network dynamics: Link-based topological patterns, *Journal of Transport Geography* 46 (1), 55-66.
8. Horvat, Z., Toskić, A. 2017: Marginalnost kao znanstveno-istraživačka tema u geografiji – s osvrtom na Međimurje, *Podravina* 16 (32), 159-171.
9. Ingram, D. R., 1971: The concept of accessibility: A search for an operational form, *Regional Studies* 5 (2), 101-107.
10. Marić, I., Mrđen, S., Šiljeg, S., 2020: Izvođenje indeksa demografske depresije primjenom GIS analize – primjer Međimurske županije, *Stanovništvo*, 00 (0), 1-25, *Online First*.
11. Mesarić Žabčić, R., 2005: Suvremene značajke demografskog razvoja u Međimurskoj županiji, u: *Stanovništvo Hrvatske – dosadašnji razvoj i perspektive* (ur. Živić, D., Pokos, N., Mišetić, A.), Institut društvenih istraživanja Ivo Pilar, Zagreb, 227-245.
12. Mesarić Žabčić, R., 2009: Posao preko granice: Razlozi i ciljevi odlaska međimurskog stanovništva, u: *Kultura, identiteti, ideologije granice – Jedna granica, dvije etnologije? 10. hrvatsko-slovenske etnološke paralele/Ena meja, dve etnologije? 10. slovensko-hrvaške etnološke vzporednice* (ur. Jelavić, Ž., Potkonjak, S., Rožman, H), Hrvatsko etnološko društvo, Zagreb, 205-228.
13. Nejašmić, I., 2005: *Demogeografija: stanovništvo u prostornim odnosima i procesima*, Školska knjiga, Zagreb.
14. Turk, I., Šimunić, N., Pokos, N., 2021: Promjena broja stanovnika u Karlovačkoj županiji od 1961. do 2011. godine u kontekstu prometne dostupnosti, u: *Zbornik radova 2. međunarodne znanstveno-stručne konferencije Migracije i identitet: Kultura, ekonomija, država, Svezak I – Znanstvena knjiga kulturni i demografski aspekti migracija* (ur. Bašić, F., Akrap, A., Feletar, D., Perić Kaselj, M., Jurčević, K.), Institut za migracije i narodnosti, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Razred za prirodne znanosti, Zagreb, 37-55.
15. Schwanen, T., 2016: *Geographies of transport I: Reinventing a field*, *Progress in Human Geography* 40 (1), 126-137.
16. Kwarcinski, T., 2021: The Influence of Transport Infrastructure Development on Transport Accessibility of Rural Areas in Poland, *European Research Studies Journal* 24 (4), 894-904.
17. Witherick, M., Ross, S., Small, J., 2001: *A modern dictionary of geography*, 4th ed., Arnold, London.

IZVORI

1. Interaktivna karta Hrvatskog autokluba HAK-a. Dostupno na: www.map.hak.hr (pristupljeno 11. 3. 2022.).
2. *Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857. – 2001.*, Državni zavod za statistiku RH, Zagreb. Dostupno na: www.dzs.hr (pristupljeno 16. 3. 2022.).
3. *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011.*, *Stanovništvo prema spolu i starosti*, Statistička izvješća 1468, Državni zavod za statistiku RH, Zagreb, 2013. Dostupno na: www.dzs.hr (pristupljeno 16. 3. 2022.).
4. *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2021. – prvi rezultati*, *Popisane osobe, kućanstva i stambene jedinice, prvi rezultati popisa 2021. po naseljima*. Dostupno na: <https://popis2021.hr/> (pristupljeno 16. 3. 2022.).

SUMMARY

Međimurje County is one of Croatian counties with less pronounced unfavorable demographic indicators. It is the smallest Croatian county in size which, for Croatian terms, has the above average population density. The aim of this paper is to establish in which way travel time accessibility by road transport, in regards to County center Čakovec, affects the change in population number and population ageing. The research was carried out for the period from the density maximum (1991) to the last population census (2021), with only the first results of the last census on the number of inhabitants by settlements available at the time of writing, as well as the composition of the population by age and gender at the level of Croatia and its counties. Therefore, the population ageing analysis (which includes the level of settlements) was done according to the 2011 census. The area of Međimurje County is divided into 8 travel time accessibility zones by isochrones of 5 minutes in regards to Čakovec. The analysis of the intensity of depopulation in the GIS environment showed a trend of its increase with the decrease of travel time accessibility in regards to Čakovec. Generally, this means that, with some deviations, the intensity of depopulation is higher in less accessible (traffic-isolated) areas of the County. The analysis of the ageing index did not show a trend of increasing the population ageing by reducing the travel time accessibility in regards to Čakovec.

UTJECAJ PREDSEDNIKA UPRAVE PODRAVKE NA MEDIJSKU RECEPCIJU TVRTKE

THE INFLUENCE OF THE PRESIDENT OF THE MANAGEMENT BOARD OF PODRAVKA ON THE MEDIA RECEPTION OF THE COMPANY

Marin GALIĆ

Poslijedoktorand
Fakultet političkih znanosti
Zagrebu
Lepušićeva 6, Zagreb
marin.galic@fpzg.hr

Primljeno / Received: 10. 8. 2022.

Prihvaćeno / Accepted: 19. 10. 2022.

Prethodno priopćenje

Preliminary communication

UDK / UDC: [659.4: 005] (497.525.1Koprivnica)“2012/2021”

[316.658.4: 005-057.177]

(497.525.1Koprivnica)“2012/2021”

Ivona ČULO

Viša predavačica
Sveučilište Sjever
Trg dr. Žarka Dolinara 1
Koprivnica
ivona.culo@unin.hr

Anita CULIFAJ

Doktorandica
Polaznica doktorskog studija politologije
Fakultet političkih znanosti
Zagrebu
Lepušićeva 6, Zagreb
anita.culifaj@gmail.com

SAŽETAK

Tema ovoga rada jest medijska recepcija i percepcija jedne od najvećih i najutjecajnijih tvrtki u Republici Hrvatskoj – Podravke, odnosno utjecaj predsjednika Uprave na medijske objave o tvrtki. Također analizira se i percepcija medijskih objava o kompaniji u javnosti. Rad se bavi pitanjem koliko su mediji pomogli ili odmogli njihovu imidžu te imidžu kompanije koju su vodili, posebice zato što je zbog strukture vlasništva kompanije menadžerska pozicija na određeni način i politički uvjetovana.

Mandat predsjednika Uprave Podravke od 2012. do 2017. obnašao je Zvonimir Mršić, nekadašnji gradonačelnik Koprivnice i istaknuti član SDP-a, tadašnje stranke na vlasti. Godine 2017. dolazi do promjene Vlade te na prijedlog HDZ-a predsjednik Uprave Podravke postaje Marin Pucar koji je 2021. iznenada preminuo. Na njegovo mjesto dolazi Martina Dalić, bivša ministrica gospodarstva u Vladi Andreja Plenkovića koji stoji iza njezina imenovanja. Rad provodi komparativno istraživanje na primjeru medijskih objava o tvrtki i predsjednicima njezine Uprave u razdoblju od 6 mjeseci, za svakog od tri navedena čelnika koprivničke tvrtke. Uporabom kvantitativne, ali i kvalitativne analize sadržaja analizirani su vodeći hrvatski nacionalni i lokalni internetski portali (Jutarnji.hr, Večernji.hr, Index.hr, Glaspodravine.hr, Epodravina.hr). Rezultati pokazuju imaju li mediji, i u kojoj mjeri, utjecaj na imidž kompanije i predsjednika Uprave u javnosti te ima li menadžment

kompanije utjecaj na pozitivnu ili negativnu medijsku recepciju, ali i na percepciju medijskih objava o Podravki među konzumentima tih medija. Drugim riječima, rad propituje suodnos i uzajamni utjecaj medija (medijskih objava) i kompanije (čelnih ljudi i stručnjaka za korporativnu komunikaciju).

Ključne riječi: mediji, recepcija, percepcija, predsjednik Uprave, menadžment, imidž, Podravka
Keywords: media, reception, perception, President of the Management Board, management, image, Podravka

UVOD

U Hrvatskoj postoji samo nekoliko kompanija koje svojom veličinom i tradicijom imaju presudnu gospodarsku ulogu u određenoj regiji. Takva je kompanija i Podravka, prepoznatljiva kao brend na našim područjima već više od sedam desetljeća. Tvrtki iz Koprivnice prehrana je oduvijek bila i ostala osnovna djelatnost. Proizvodi Podravke prodaju se na čak 60 tržišta diljem svijeta (Podravka.hr, 2022a). Pozitivan imidž svake kompanije, pa tako i Podravke, ne stvara se preko noći, odnosno plod je dugogodišnjeg rada. Veliki utjecaj na sliku kompanije u javnosti ima i način na koji tvrtka komunicira s javnošću. Komunikacija tvrtke s potrošačima putem medija s godinama se mijenjala i prilagođavala novim tehnološkim dostignućima. Uspješna poslovna komunikacija pomaže u pozicioniranju poduzeća na tržištu i stvaranju prepoznatljivog branda u masi široke ponude sličnih proizvoda. Stručnjaci za korporativno komuniciranje Van Riel i Fombrun za takvu komunikaciju kažu da je to »žila kucavica svih organizacija: ona je medij putem kojeg velike i male tvrtke pristupaju vitalnim resursima koji su im potrebni za rad. Komunikacijom organizacije stječu primarne resurse koji su im potrebni (kao što su kapital, rad i sirovine) i stvaraju vrijedne zalihe sekundarnih resursa (kao što su *legitimitnost* i *reputacija*)« (Van Riel, Fombrun, 2007: 1).

Iako velike kompanije poput Podravke imaju specijalizirane odjele koji su zaduženi za učinkovitu korporativnu komunikaciju, čelni ljudi kompanija diktiraju tempo u svim segmentima, pa tako i u odnosima s medijima. U posljednjih deset godina Podravka je imala tri predsjednika Uprave: od 2012. do 2017. na čelnom mjestu tvrtke iz Koprivnice bio je Zvonimir Mršić, naslijedio ga je Marin Pucar koji je preminuo 2021. (dok je obnašao tu funkciju), a danas je predsjednica Uprave Martina Dalić. Svima je zajedničko to da su na čelno mjesto došli iz politike, odnosno politika ih je putem upravnih tijela unutar kompanije imenovala na jednu od najodgovornijih funkcija u hrvatskom gospodarstvu. Razlog isprepletenosti politike i upravljanja Podravkom leži u činjenici da je država vlasnik 25,5 posto dionica koprivničke tvrtke (Podravka, 2022), što joj zakonski osigurava kontrolni paket nad tvrtkom, odnosno pravo na kadrovanje upravljačkim funkcijama. Na taj način, kroz Skupštinu društva koju bira Nadzorni odbor, Vlada utječe na izbor predsjednika Uprave. Vlasnički udjel u Podravki imaju i mirovinski fondovi koji također najčešće podržavaju kadrovski izbor najvećeg pojedinačnog vlasnika, Republike Hrvatske.

Zvonimir Mršić je bivši gradonačelnik Koprivnice i član SDP-a, dok su Marin Pucar i Martina Dalić odabir HDZ-ove Vlade (Martina Dalić je bila i potpredsjednica te Vlade od 2016. do 2018.). Odnose li se mediji prema Podravki različito, ovisno o tome dolazi li predsjednik Uprave iz redova SDP-a ili HDZ-a, odnosno utječu li predsjednici Uprave putem odjela korporativnih komunikacija na sliku koju mediji o toj kompaniji pružaju javnosti?

Rad analizira i propituje koliki je utjecaj medija na imidž Podravke i predsjednika Uprave, odnosno mijenja li se taj odnos ovisno o predsjedniku Uprave. Polazi se od hipoteze da se napisi u medijima (koji su analizirani za potrebe ovog rada) prema Podravki nisu bitnije mijenjali i da ne ovise o osobi koja u tom trenutku obnaša dužnost predsjednika Uprave kompanije.

TEORIJSKI PREDLOŽAK

Komunikacija je sredstvo prenošenja poruka između pojedinaca i kao takva je neophodna za svakodnevno ljudsko oplođenje u privatnom i poslovnom okruženju. Njemački komunikolozi Michael

Kunczik i Astrid Zipfel komunikaciju definiraju kao »proces kojim se neka informacija ili obavijest prenosi od pošiljatelja do primatelja« te kažu da se »komunikacija shvaća kao intencijsko odašiljanje informacija, tj. neki signal mora se radi priopćenja ili sporazumijevanja namjerno proizvesti i 'poslati« (Kunczik, Zipfel, 2006: 11).

Zbog razvoja tehničkih komunikacijskih mogućnosti, Van Riel i Fombrun (2007) smatraju kako je upravo komunikacija postala središnje mjerilo organizacijskog učinka. Uspjeh organizacije uvelike ovisi o tome koliko dobro i profesionalno tvrtka komunicira. U tom kontekstu »komunikacijski sustav organizacije definira se kroz strateške medije na koje se kompanija oslanja kako bi komunicirala sa svojim dionicima... Komunikacijski sustav kompanije obuhvaća marketinšku komunikaciju, odnose s javnošću, odnose s investitorima i internu komunikaciju zaposlenika. Najčešće kroz komunikaciju tvrtka često nastoji pokazati svoju 'društvenu odgovornost' i primjer 'dobrog susjeda'« (Van Riel, Fombrun, 2007: 2-3). Iako se u poduzećima razlikuju interni i eksterni odnosi s javnošću, obje razine jednako su važne za uspješno korporativno komuniciranje poduzeća. Ključni ciljevi poduzeća, kao i način njihove realizacije, prenose se kroz oba kanala komunikacije. Percepcija koju će putem komunikacije stvoriti vanjski dionici ključna je u pozicioniranju poduzeća i samog brenda, stoga je u korporativnom komuniciranju podjednako važno obratiti pažnju na sadržaj poruka, ali i na način prenošenja poruka.

»Organizacije su mreže ljudi koji međusobno komuniciraju. U svim organizacijama komunikacija teče okomito i horizontalno, interno i eksterno, formalno i neformalno, povezujući interno zaposlenike međusobno, s različitim upravljačkim razinama kao i s mnogim vanjskim vlasnicima resursa unutar organizacije. Nisu sve komunikacije u organizaciji povezane s poslovanjem tvrtke, niti su nužno relevantne za ispunjavanje organizacijskih ciljeva. Sva komunikacija, međutim, u određenoj mjeri utječe na percepciju sudionika i promatrača o organizaciji i njezinim aktivnostima te tako utječe na imidž, brend i ugled organizacije« (Ibid: 13).

Van Riel i Fombrun (2007: 14) smatraju kako »postoje tri glavna klastera komunikacijskih aktivnosti unutar organizacija. Obično se klasificiraju kao upravljačke komunikacije, marketinške komunikacije i organizacijske komunikacije. Možda strateški najvažniji je klaster 'upravljačke komunikacije', jer je riječ o komunikaciji koja se odvija između upravljačke razine u organizaciji te njezine interne i vanjske publike. Upravljačku razinu čine svi zaposlenici s ovlastima za stjecanje i zadržavanje ključnih resursa u tvrtki.« Kako bi upravljačka komunikacija bila uspješnija i efikasnija, kompanije se u velikoj mjeri oslanjaju na stručnjake u područjima marketinških i organizacijskih komunikacija. Marketinške komunikacije dobivaju veliki dio budžeta u većini organizacija, ali s tim novcem moraju pokrivati mnoge aktivnosti: oglašavanje proizvoda, direktnu komunikaciju s potencijalnim klijentima, osobnu prodaju i sponzorske aktivnosti. Marketinške komunikacije podržava i »organizacijska komunikacija« u koju su uključeni stručnjaci za odnose s javnošću, u čiji se djelokrug ubrajaju javni poslovi, odnosi s investitorima, komunikacija o zaštiti okoliša, korporativno oglašavanje i interna komunikacija zaposlenika. Pokazalo se da su upravljačke komunikacije daleko učinkovitije kada imaju potporu marketinške i organizacijske komunikacije (Ibid: 14).

Prema Van Rielu i Fombrunu (2007: 22) »korporativna komunikacija« obuhvaća marketinške, organizacijske i upravljačke komunikacije. Pod »korporativnom komunikacijom« mislimo na koherentan pristup razvoju komunikacija u organizacijama, onaj koji stručnjaci za komunikaciju mogu usvojiti kako bi pojednostavili svoje komunikacijske aktivnosti radeći iz centralno koordiniranog strateškog okvira. Korporativna komunikacija usvaja »korporativno« gledište. Sam naziv je izveden od latinskog *corpus* što znači 'tijelo' ili 'cjelina', te poziva stručnjake za komunikaciju da se usredotoče, prije svega, na probleme organizacije u cjelini. Korporativna komunikacija stoga se bavi ispunjavanjem organizacijskih ciljeva (Ibid: 22).

U uspješno korporativno komuniciranje ubrajaju se i razvijeni odnosi s javnošću koje Cutlip, Center i Broom, definiraju kao »funkciju upravljanja koja procjenjuje javne stavove, identificira strategije i postupke pojedinca ili organizacije s obzirom na javni interes te planira i provodi program za stjecanje javnog razumijevanja i prihvaćanja« (Cutlip, Center, Broom, 2003: 4).

Joep Cornelissen smatra da su »korporativne komunikacije upravljačka funkcija koja nudi okvir i vokabular za učinkovitu koordinaciju svih sredstava komunikacije koje ima na raspolaganju, u cilju

uspostavljanja i održavanja pozitivnog imidža s raznim subjektima o kojima organizacija ovisi« (Cornelissen, 2004: 23). Iako svi zaposlenici dijele odgovornost za korporativnu marketinšku orijentaciju, ipak viši menadžeri, a posebno izvršni direktori (odnosno predsjednici Uprava), imaju ključnu riječ u upravljanju korporativnom marketinškom orijentacijom (Balmer, 2011: 1345–1346).

Korporativne komunikacije utječu na medije, a mediji utječu na javno mnijenje, što pokazuju i razna istraživanja (Tversky, Kahneman, 1981; Snow i Benford, 1992). Benoit i Brinson (1994) u svojim su istraživanjima pomogli u razumijevanju oblikovanja vijesti kojima se može utjecati na javno mnijenje.

Percepcija ljudi o vanjskom svijetu bitno ovisi o masovnim medijima i pod njihovim je utjecajem. Upravo masovni mediji određuju agendu pojedinih događaja, a često su i temelj za stvaranje javnog mnijenja o uspješnosti pojedinih čelnika (McCombs, 2002: 17). Internet je s godinama preuzeo vodeće mjesto u informiranju, pa se komunikacija kompanija i u Hrvatskoj sve više koncentrirala upravo na taj medij. On kao okosnica u širenju, konvergenciji, interakciji, rasprostranjenosti i dostupnosti informacija omogućuje spajanje obilježja pojedinih medija, lakoću stvaranja zapisa i brzinu prijenosa sadržaja. Konvergencija kao jedna od revolucionarnih značajki koja odlikuje internet pretpostavlja spajanje, kombiniranje, prožimanje svih medija, funkcionalno ih sjedinjujući u jedan (Krajina, Perišin 2008: 942).

Današnja definicija korporativne komunikacije, menadžera i medija ima malo toga zajedničkog s vodećim funkcijama i prijenosom informacija u vrijeme kada su koprivnički poduzetnici, braća Marijan i Matija Wolf, 1934. osnivali radionicu za preradu voća i tvornicu pekmeza, preteču Podravke (Podravka.hr, 2022b). Počeci razvoja SOUR-a Podravka, giganta prehrambene industrije Jugoslavije, sežu u sada već daleku 1947. godinu i početak industrijske proizvodnje prerađevina voća i povrća u Podravini. Već 1947. »Podravkaši« su proizveli više od 1700 tona hrane u vrijednosti višoj od 95 milijuna tadašnjih dinara. U prvom desetljeću (1947. – 1957.) uhodavala se osnovna prerada voća i povrća, tražili su se vlastiti programski i samoupravni putevi razvoja, s razmjerno malo novih investicija. Nakon korjenite promjene u vođenju poslova te proizvodne i kadrovske politike, drugo desetljeće (1957. – 1967.) nosi obilježje vrlo brze investicijske izgradnje i stvaranja temelja za još brži razvoj ekonomsko-društvenih odnosa u kolektivu. U sljedećem desetljeću (1967. – 1977.) Podravka se vrlo uspješno uključuje u procese udruživanja rada i sredstava u jugoslavenskoj privredi i postaje jedan od važnih činilaca razvoja agroindustrije u zemlji (Gaži, Feletar, Matić, Vrban, 1977: 5).

Nakon proglašenja neovisnosti Republike Hrvatske, Podravka ulazi u novu fazu razvoja kompanije. Godine 1993. poduzeće je po tadašnjem modelu privatizirano (Podravka.hr, 2022a), a 1998. dionice Podravke kotiraju u I. kotizaciji Zagrebačke burze (Podravka.hr, 2022c).

Podravka je u izazovnoj 2021. godini ostvarila prihode od prodaje u iznosu od 4,63 milijarde kuna te neto dobit od 309,2 milijuna kuna. U odnosu na godinu prije, prihodi od prodaje rasli su 2,8 posto, a dobit 24,2 posto. Uz nastavak organskog rasta, snažan rast dobiti omogućili su daljnja racionalizacija poslovanja i kontrola operativnih troškova (Lider, 2022).

METODOLOGIJA

Istraživanje napisa medija vezanih uz Podravku provedeno je analizom sadržaja. Goran Milas tu metodu smatra »istraživačkom tehnikom kojom se na objektivni i sustavan način kvantitativno opisuje sadržaj nekog aspekta komunikacije« (Milas, 2005: 500). U ovom istraživanju koriste se kvantitativna i kvalitativna inačica te metode. Kvantitativna istraživanja pružaju brojčani opis istraživane pojave putem sažimanja izvornih podataka (Milas, 2005: 47). Osim kvantitativnih opisa, sve se češće u analizama sadržaja koriste i kvalitativna istraživanja koja analiziraju riječi umjesto brojkama (Milas, 2005: 571).

Analiza obuhvaća mandate triju predsjednika Uprave Podravke, Zvonimira Mršića, Marina Pucara i Martine Dalić. Za svakog od predsjednika Uprave u obzir su uzeta šestomjesečna razdoblja obnašanja dužnosti unutar kojih su objavljeni analizirani članci koji se bave Podravkom i njima kao obnašateljima dužnosti predsjednika Uprave. Analizirani članci objavljeni su na trima utjecajnim portalima na nacionalnoj razini (*Jutarnji.hr*, *Večernji.hr* i *Index.hr*), te na dvama lokalnim portalima (*Epodravina* i *Glas-podravine.hr*). Ukupna građa sadržava 284 članka, a kriterij odabira bila je tema članka, odnosno oda-

brani su oni članci u kojima su Podravka ili predsjednik Uprave glavni subjekti, a nisu samo usputno spomenuti u članku.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Ukupan broj članaka u medijima vezanih uz Podravku od srpnja do prosinca 2016.

U analiziranom razdoblju, od srpnja do prosinca 2016., u kojem je predsjednik Uprave Podravke bio Zvonimir Mršić, na temu Podravke ukupno je objavljeno 107 članaka ili 38 posto ukupno analiziranih članaka. *Večernji.hr* prednjači po broju objava, s čak 37 članaka, odnosno 35 posto. To je donekle očekivano iz dvaju razloga: *Večernji list*, kao matična kuća portala *Večernji.hr* ima dugu tradiciju lokalnog novinarstva, pa je tako primjerice 1984. imao čak 14 regionalnih izdanja (Blažina, 1984: 152). Također, *Večernji list* je još za bivše Jugoslavije, točnije 1976., prvi pokrenuo gospodarski prilog »Poslovna srijeda« (Blažina, 1984: 110), a Podravka je već tada bila gospodarski subjekt i stoga je tradicionalno u fokusu najstarijeg hrvatskog dnevnika, odnosno njezina elektroničkog izdanja.

Od lokalnih medija očekuje se da intenzivno prate događaje vezane uz Podravku. *Epodravina.hr* slijedi taj trend i u tom je razdoblju objavljeno 30 članaka vezanih uz prehrambenog giganta, to jest 28 posto od svih objava u tom razdoblju. Međutim, *Glaspodravine.hr* u tom je šestomjesečnom razdoblju objavio tek jedan članak vezan uz Podravku jer je još uvijek taj medij imao fokus na tiskano izdanje. *Jutarnji.hr* (22 članka, odnosno 21 posto) i *Index.hr* (17 članaka, odnosno 16 posto) imaju nešto manji broj članaka, ali treba uzeti u obzir da ta dva medija nemaju snažnu medijsku prisutnost u toj regiji, a uz to nemaju ni znatno razvijene gospodarske redakcije.

Članci s ključnom riječi »Mršić« u naslovu (predsjednik Uprave)

Izravan utjecaj predsjednika Uprave na medijsku komunikaciju može se očitati u broju objava koje su izravno vezane uz prvog čovjeka Podravke. U mandatu Zvonimira Mršića, tijekom analiziranog razdoblja ukupno je sedam članaka u naslovu sadržavalo ime predsjednika Uprave. Iako *Jutarnji.hr* nema najveći broj članaka u tom razdoblju, internetski portal u vlasništvu Hanza medije čak je tri članka posvetio tada prvom čovjeku kompanije. U dva slučaja riječ je o klasičnom članku u kojem je Mršić u prvom planu, a jednom je korištena forma intervjua s predsjednikom Uprave Podravke *Večernji.hr* također koristi obje forme, odnosno članak i intervju. Svi ostali mediji, izuzev portala *Glaspodravine.hr*, u tom su razdoblju objavili po jedan članak u kojem je u naslovu spomenuto Mršićevo ime.

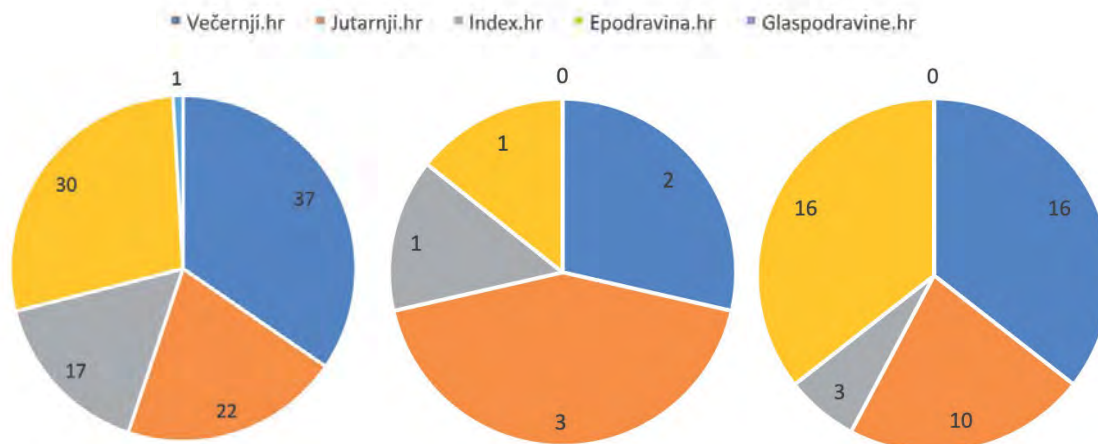
Mršić je intervju na portalu *Večernji.hr* iskoristio kako bi iznio pozitivne rezultate kompanije: »Restrukturirali smo kompaniju, pokrenuli je, imamo iz godine u godinu rast prihoda, ali što je važnije, imamo rast pokazatelja efikasnosti, napravili smo dokapitalizaciju, najveću akviziciju u povijesti Podravke, ESOP, nakon deset godina isplatit ćemo dividendu, učinili smo novi iskorak u internacionalizaciji te otišli u tri kraja svijeta – Bliski istok, Afriku i Aziju« (Kiseljak, 2016).

Slično je pozitivno poslovno ozračje u Podravki Mršić istaknuo u izjavi u članku prilikom nominacije za gospodarstvenika godine, u organizaciji *Večernjeg lista*: »Podravka više nije što je bila prije tri godine, mijenjali smo se puno brže od okruženja jer smo morali sustizati konkurenciju, a istodobno smo promijenili cijeli proces rada« (Perica, 2016).

Svih sedam analiziranih članaka imaju očekivano pozitivnu konotaciju.

Positivni članci od srpnja do prosinca 2016.

U analizi razdoblja od srpnja do prosinca 2016. ukupno 45 članaka ima potpuno pozitivnu konotaciju, odnosno čak 42 posto od 107 analiziranih. Općenito, u tom je razdoblju najviše pozitivnih članaka, što pokazuje da Podravka ima dobar imidž u pet analiziranih medija, a može se pretpostaviti da je sličan imidž kompanija imala i u ostatku medijske scene u Hrvatskoj. Pozitivno obojenim tekstovima prednjače portali *Epodravina.hr* i *Večernji.hr*, s čak 16 objava svaki. Riječ je o jednom nacionalnom i jednom lokalnom mediju. Lokalni mediji često zauzimaju stranu *pro ili contra* kad su u pitanju važni poslovni subjekti koji se nalaze u njihovoj regiji. Češće zauzimaju pozitivan stav, kao što vidimo i na primjeru portala *Epodravina.hr* na kojem čak 53 posto objavljenih članaka ima pozitivnu konotaciju. Međutim, u našoj analizi imamo i obrnuti slučaj, portal *Glaspodravine.hr* koji također prvenstveno pokriva teme

Tab. 1: Broj objava o Podravki od srpnja do prosinca 2016.

Tab. 2: Članci s ključnom riječi »Mršić« od srpnja do prosinca 2016.

Tab. 3: Broj pozitivnih članaka o Podravki od srpnja do prosinca 2016.

vezane uz Podravinu i Prigorje, u prvom analiziranom razdoblju (tijekom Mršićeva mandata) nije imao nijedan pozitivan članak vezan uz Podravku.

Općenito, *Večernji.hr* objavio je najviše članaka o Podravki u tom razdoblju, tako da je kvantiteta iznjedrila i najveći broj pozitivnih članaka, ukupno 43 posto. *Jutarnji.hr* ima nešto manje pozitivnih članaka o Podravki (ukupno 10), ali kad se pretoči u postotke, čak 46 posto objavljenih članaka internetskog portala Hanza medije ima pozitivan kontekst i o kompaniji govori afirmativno. *Index.hr*, portal koji često ima negativan pristup, objavio je samo tri pozitivna članka, odnosno 18 posto od ukupno objavljenih članaka.

Pozitivni članci uglavnom su pokrivali sljedeće teme: novi proizvodi u ponudi, širenje poslovanja Podravke, razni oblici potencijalnih suradnji. U pozitivne članke ubraja se i izvještaj s konferencije za društveno odgovorno poslovanje, održane u hotelu Esplanade u Zagrebu u organizaciji Hrvatskog poslovnog savjeta za održivi razvoj, na kojoj je Podravki uručena Posebna nagrada za ljudska prava za Udrugu PULS (Jerleković, 2016).

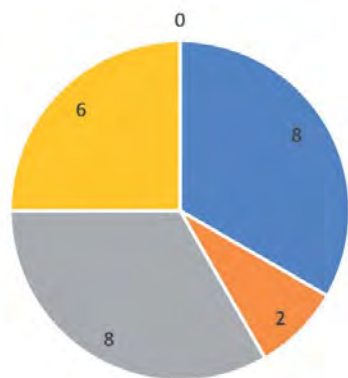
Negativni članci od srpnja do prosinca 2016.

U korporativnoj komunikaciji negativno nastrojeni članci uvijek izazivaju reakcije: službene (putem PR odgovora) ili neslužbene (najčešće u internoj komunikaciji). Negativni članci također privlače i veću medijsku pažnju, a često imaju i najveću čitanost. Stoga je cilj svake Uprave i odjela za korporativne komunikacije maksimalno smanjiti broj negativnih napisa o kompaniji. U šestomjesečnom analiziranom razdoblju ukupno su objavljena 24 članka u kojima se negativno piše o Podravki, što je ukupno 23 posto od svih objavljenih članaka u drugoj polovini 2016.

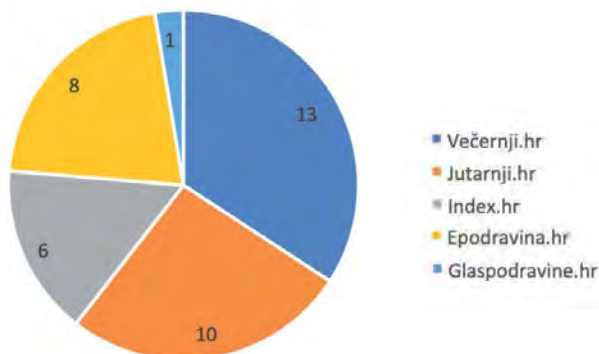
Index.hr objavio je čak osam od navedena 24 negativna članka, što potvrđuje (uz podatak o samo tri pozitivna članka) da taj portal u navedenom razdoblju iskazuje negativan pristup. Navedeni portal ima čak 47 posto članaka s negativnom konotacijom. *Večernji.hr* ima jednak broj negativnih članaka (njih osam) kao i *Index.hr*, ali to čini tek 22 posto ukupno objavljenih članaka o Podravki na tom portalu.

Epodravina.hr kao lokalni medij ima također 20 posto negativnog sadržaja, odnosno šest članaka. *Jutarnji.hr* objavio je manje članaka o toj kompaniji od portala *Večernji.hr*, ali samo dva imaju negativan predznak, što je 10 posto ukupno objavljenih članaka.

Afera *Spice*, koja je tada bila u završnom sudskom postupku, činila je većinu negativnih napisa (njih 19), iako nije imala nikakve veze s tadašnjom Upravom i predsjednikom Uprave Mršićem, i zapravo je samo negativno naslijeđe s kojim se kompanija morala nositi, unatoč ograničenim komunikacijskim mogućnostima za bilo kakvu obranu.

Tab. 4: Broj negativnih članaka o Podravki od srpnja do prosinca 2016.

Tab. 5: Broj neutralnih članaka o Podravki od srpnja do prosinca 2016.

Epodravina.hr bavila se temom koja je bila važna za lokalnu zajednicu. Riječ je o navodima, koje je iznio gradonačelnik Koprivnice Mišel Jakšić, da se u poslovnim i političkim krugovima vrti tema o mogućem spajanju Podravke s Atlantic grupom. Zvonimir Mršić tim je povodom izjavio da Podravka kao strateški važna kompanija razmatra ideju o novim preuzimanjima i da nema govora o spajanju s Atlantic grupom (Kos, 2016).

Neutralni članci od srpnja do prosinca 2016.

U neutralnim člancima iznose se činjenice, bez pretjeranog komentiranja ili svrstavanja na jednu ili drugu stranu. Ti se članci u prvom redu bave financijskom situacijom i brojkama i statistikama vezanima uz poslovanje tvrtke. U analiziranom je razdoblju 2016. objavljeno 38 neutralnih članaka, odnosno 36 posto ukupno objavljenih članaka. Najviše, njih 13 (ili 35 posto svih objavljenih članaka) objavio je *Večernji.hr*, nešto manje od pozitivnih (njih 16), ali više od negativnih (njih osam).

Jutarnji.hr ima jednak broj neutralnih i pozitivnih članaka (njih 10), što se može protumačiti tako da navedeni portal iznosi samo činjenice, ali istovremeno treba uzeti u obzir da taj portal ima i najmanje negativnih članaka (tek dva), što može značiti da izbjegava biti kritičan prema Podravki. *Epodravina.hr* objavila je osam članaka s neutralnom tematikom, a jedini članak portala *Glaspodravine.hr* također je bio napisan u neutralnom tonu.

Karakterističan neutralan članak objavio je *Index.hr*, u kojem je predočio rezultate poslovanja. U njemu je pisalo da je Podravka u prvom polugodištu 2016. ostvarila neto dobit u iznosu od 97,3 milijuna kuna, što je povećanje od 5,8 posto u odnosu na prošlu godinu (H. D., 2016).

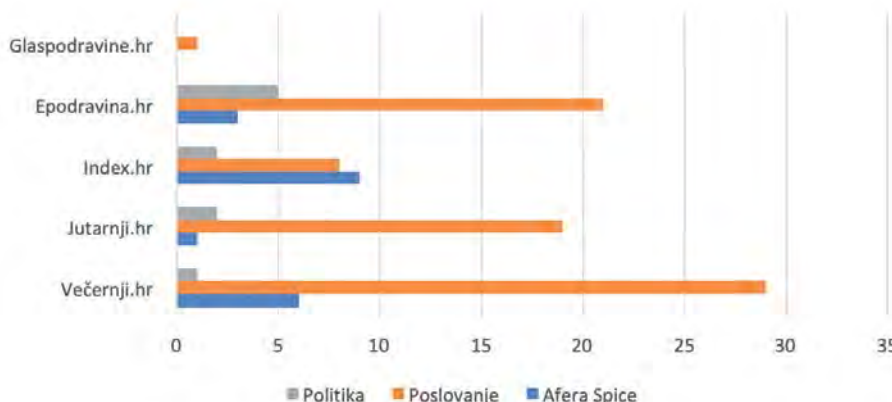
Epodravina.hr iznosi podatak da je u zagrebačkom hotelu Esplanada potpisan Ugovor o sindiciranom kreditiranju Podravke, Belupa i Žita, u suradnji s Europskom bankom za obnovu i četiri poslovne banke kao kreditorima. Iznos od 123 milijuna eura kredita namijenjen je refinanciranju postojećih kreditnih aranžmana te daljnjim ulaganjima (Bojić, 2016).

Razvrstavanje članaka po temama od srpnja do prosinca 2016.

Analiza je pokazala kako se od 107 objavljenih članaka u drugom polugodištu 2016. godina, njih 80 bavilo poslovanjem Podravke, novitetima na tržištu i raznim nagađanjima o poslovnim spajanjima. Velike kompanije, pa tako i Podravka, spremne su plaćati članke u medijima kako bi informirali svoje kupce o novim proizvodima, a primjer je *Jutarnji.hr* koji je objavio priču o proizvodima na Halal tržištu. U tom članku Mršić kaže »Podravka već jest domaći lider s Halalom certificiranim proizvodima kojih ima čak 130, gdje zadržavamo tu poziciju. Želja nam je povećati izvozno tržište koje smo prepoznali kao globalno rastuće. 2014. godine Podravka je otvorila i svoju tvrtku u Dubaiju kako bi se približili kupcima s našim asortimanom« (*Jutarnji.hr*, 2016).

U uvodu je navedeno kako su politika i Podravka povezani, pa se tako čak osam članaka bavi odnosom Podravke i politike, političkim posjetima i pitanjem lokalne vlasti. Predsjednika Uprave Mršića

Tab. 6:
Usmjerenost
medija na teme od
srpnja do prosinca
2016.

dovodilo se u vezu s mogućom kandidaturom za predsjednika SDP-a, što je on odlučno demantirao: »U potpunosti sam fokusiran na ostvarivanje ambicioznih ciljeva Podravke, jedine hrvatske kompanije s uredima u 24 zemlje diljem svijeta i prisutnošću brendova i proizvoda na 68 internacionalnih tržišta. Želim i dalje zajedno sa svojim timom nastaviti raditi na transformaciji Podravke u najveću multinacionalnu kompaniju sa sjedištem u Hrvatskoj i tome sam u potpunosti posvećen« (*Jutarnji.hr*, 2016a).

Afera *Spice* glavna je tema 19 članaka u analiziranom razdoblju 2016. i već je navedeno da je upravo ta afera bila najveći poticaj za negativno pisanje o Podravki. Optuženi Damir Polančec u jednom od članaka na tu je temu izjavio da je »to slijepa pravda i nije prava pravda« (*Index.hr*, 2016).

Ukupan broj članaka u medijima vezanih uz Podravku od srpnja do prosinca 2018.

U drugom analiziranom razdoblju ukupno je u pet medija objavljeno 78 članaka. To je 28 posto svih analiziranih članaka u radu, odnosno 29 objavljenih članaka manje u odnosu na isto razdoblje 2016., to jest najmanje objavljenih članaka o kompaniji od sva tri analizirana razdoblja. Na čelu Podravke 2018. bio je Marin Pucar. Četiri od pet analiziranih medija u tom je razdoblju objavilo manji broj članaka u odnosu na 2016. Jedina iznimka je *Glaspodravine.hr* koji je 2016. bio gotovo neaktivan na internetu (samo jedna objava), a 2018. objavio je šest članaka.

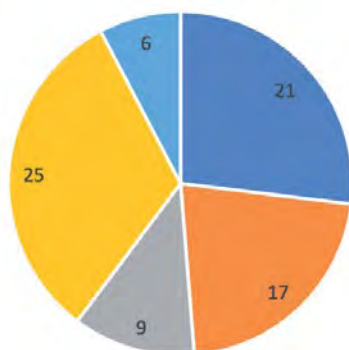
Najveći broj objava 2018. ima drugi lokalni portal, *Epodravina.hr*, koji se u 25 članaka bavi Podravkom, što je 32 posto svih objava tijekom tog razdoblja. To je pet članaka manje u odnosu na 2016., ali je istovremeno rast za četiri posto u usporedbi s istim razdobljem. Istraživanje jasno pokazuje da je u tom razdoblju portal *Epodravina.hr* intenzivno pratio najveću lokalnu kompaniju, što se i očekuje od lokalnog medija.

Večernji.hr i dalje je vodeći među analiziranim nacionalnim medijima, s 21 člankom 2018., iako je to čak 16 članaka manje u odnosu na 2016., što je osam posto manje (27 posto ukupno objavljenih članaka 2018., u odnosu na 35 posto 2016.). *Jutarnji.hr* u istom je razdoblju imao pet objava manje (22 tijekom 2016. i 17 tijekom 2018.), no to je u postotcima rast od jedan posto u odnosu na ukupan broj članaka (22 posto tijekom 2016., u odnosu na 21 posto tijekom 2018.). *Index.hr* je sa 17 objava 2016. pao na samo 9 članaka, no uzme li se u obzir da je većina njihovih objava tada bila u negativnom kontekstu za Podravku., to ne mora nužno značiti i negativan trend za kompaniju.

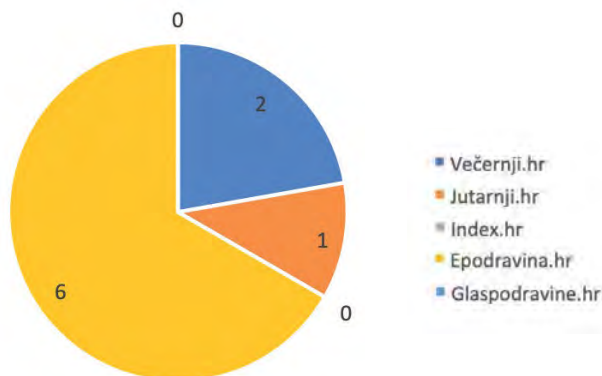
Ukupan broj objavljenih članaka pokazuje pad u odnosu na 2016. godinu, međutim to ne znači nužno i lošiji imidž za kompaniju jer su kontekst i sadržaj članaka ponekad važniji od kvantitete, a jedan negativan članak ponekad može napraviti veću štetu od stotinu drugih objava.

Članci s ključnom riječi »Pucar« u naslovu (predsjednik Uprave)

Iako je 2018. objavljeno manje članaka koji se bave Podravkom, broj objava koje su izravno vezane uz predsjednika Uprave, u ovom slučaju Marina Pucara, veći je u usporedbi s brojem objava koje su se 2016. ticale Zvonimira Mršića. Pucar je 2018. bio tema u devet članaka, a Mršićem se 2016. bavilo sedam članaka. Čak 12 posto svih objavljenih članaka 2018. odnosi se izravno na predsjednika Uprave Pucara. Međutim, od tih devet članaka, šest je objavljeno u istom mediju, na portalu *Epodravina.hr*. Iz

Tab. 7: Broj objava o Podravki od srpnja do prosinca 2018.

Tab. 8: Članci s ključnom riječi »Pucar« u naslovu od srpnja do prosinca 2018.

analize se može zaključiti da je očito postojao poseban odnos između uredništva medija *Epodravina.hr* i Pucara, koji je često bio u prvom planu kad se pisalo o Podravki. *Epodravina.hr* je Pucara pratila i u nekim sporednim aktivnostima, primjerice kad je sudjelovao u berbi krastavaca u Koprivnici. Tim je povodom Pucar izjavio da Podravka teži samodostatnosti u uzgoju krastavaca u sljedećih pet godina (Bojić, 2018).

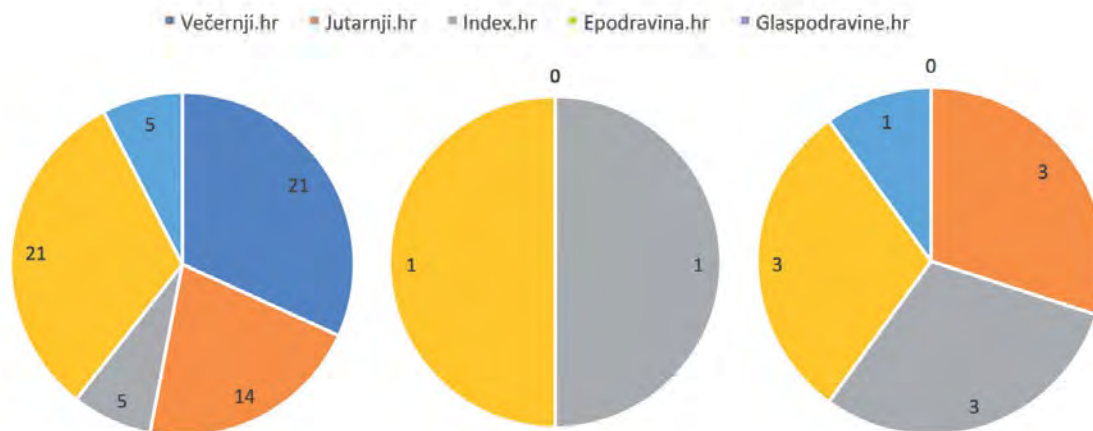
Mainstream mediji istovremeno su objavili tri članka u kojima je Marin Pucar glavni protagonist (za razliku od šest takvih članaka objavljenih 2016.). *Večernji.hr* je objavio dva, a *Jutarnji.hr* jedan članak. Tema tih objava je zapošljavanje mladih, a povod je 110 ugovora na neodređeno vrijeme koje je Podravka sklopila s mladim zaposlenicima nakon pregovora Uprave Podravke sa sindikatima unutar Grupe Podravka. Marin Pucar tim je povodom izjavio da će i ostalim zaposlenicima unaprijediti njihova materijalna prava (Milovan, 2018). *Index.hr* i *Glaspodravine.hr* nisu izravno pisali o Marinu Pucaru.

Pozitivni članci od srpnja do prosinca 2018.

U analiziranoj razdoblju 2018. čak 66 članaka vezanih uz Podravku imalo je pozitivnu konotaciju, što je gotovo 85 posto svih objava u toj godini. Svaka Uprava i odjel komunikacija priželjkuje upravo takav omjer objava u publikacijama. U odnosu na 2016., to je čak 24 članka više (42 pozitivna članka 2016.), odnosno 30 posto više pozitivnih napisa. Već je naglašen pozitivan odnos portala *Epodravina.hr* prema predsjedniku Uprave tijekom tog razdoblja, što se iskazuje i kroz omjer pozitivnih članaka (ukupno 21). To je u apsolutnim brojkama povećanje u odnosu na 2016. (tada je na portalu *Epodravina.hr* objavljeno 16 pozitivnih članaka), a razlika je još veća ako se uzme u obzir postotak pozitivnih članaka (53 posto 2016. i 84 posto 2018.). Tipičan primjer pozitivne objave u mediju *Epodravina.hr* jest članak o Podravkinjoj Vegeti Natur koja je postala glavni partner turneje filma *Mamma Mia* u Adria regiji, a proizvod je predstavljen na domjenku održanom nakon prikazivanja filma u pulsnoj Areni (Ivačić, 2018).

Večernji.hr također ima jednaki broj pozitivnih članaka kao i *Epodravina.hr*, no uzme li se u obzir da je *Večernji.hr* u tom razdoblju ukupno objavio 21 članak o Podravki, jasno je da je svaki članak bio pozitivno intoniran. Karakterističan članak na portalu *Večernji.hr* govori o neto dobiti Grupe Podravka za prvo polugodište 2018. koja je iznosila 120,7 milijuna kuna, što je veliki rast u odnosu na razdoblje prethodne godine, kad je Podravka ostvarila dobit od 24,8 milijuna kuna. Rast prodaje profitabilnog asortimana uz istovremenu kontrolu operativnih troškova rezultiralo je dvoznamenkastim rastom profitabilnosti na svim razinama poslovanja (*Večernji.hr*, 2018).

Čak je i *Index.hr* u tom razdoblju objavio pet pozitivnih članaka, od ukupno devet, odnosno 56 posto pozitivnih napisa, što je s obzirom na praksu tog portala znatan iskorak u pozitivom smislu za Podravku. *Jutarnji.hr* u drugoj polovini 2018. ima 14 pozitivnih članaka, od ukupno 17, odnosno visokih 82 posto. O pregovorima sindikata i Uprave *Jutarnji.hr* navodi izjavu Pucara kako će »nakon ovih pregovora

Tab. 9: Broj pozitivnih članaka o Podravki od srpnja do prosinca 2018.

Tab. 10: Broj negativnih članaka o Podravki od srpnja do prosinca 2018.

Tab. 11: Broj neutralnih članaka o Podravki od srpnja do prosinca 2018.

najniža plaća u kompaniji iznositi 4000 kuna«, a članak u nastavku navodi i njegove riječi da »bez zadovoljnog radnika nema ni uspješne kompanije« (HINA, 2018).

»Pregovore smo vodili kako bi novostvorena vrijednost Podravke bila raspoređena na pravičan način«, kazao je tom prilikom Pucar. *Glaspodravine.hr* u tom je razdoblju objavio šest članaka o Podravki, od kojih je čak pet napisano u pozitivnom kontekstu.

Negativni članci od srpnja do prosinca 2018.

Najpozitivniji pokazatelj i najveći uspjeh za Upravu Podravke u korporativnom komuniciranju tijekom 2018. jest podatak da su tek dva članka imala negativnu konotaciju, što je samo 2,5 posto od ukupno objavljenih članaka. Očekivano, jedan je objavljen na portalu *Index.hr*, u kojem se navodi da je putem svojih *web*-stranica Podravka najavila da zbog mogućih mikrobioloških odstupanja povlači dio asortimana smrznutog povrća koje je proizvedeno do 20. lipnja (*Index.hr*, 2018).

Drugi negativan članak objavljen je na portalu *Epodravina.hr*, u kojem piše da je otkup pšenice u Podravki u punom jeku i da se zbog toga stvorila kolona od 20-ak traktora s prikolicama punim žita ispred Podravkinog silosa, te da su poljoprivrednici strpljivo čekali da vide koju će otkupnu cijenu dobiti za svoj urod (Bojić, 2018a).

Na mali broj negativnih članaka zasigurno je utjecala i činjenica da je završena afera *Spice* o kojoj se 2016. najviše izvještavalo u negativnom kontekstu. Marin Pucar postao je predsjednikom Uprave odlukom HDZ-ove većine, ali prije toga nije imao političke već samo gospodarske funkcije u društvu.

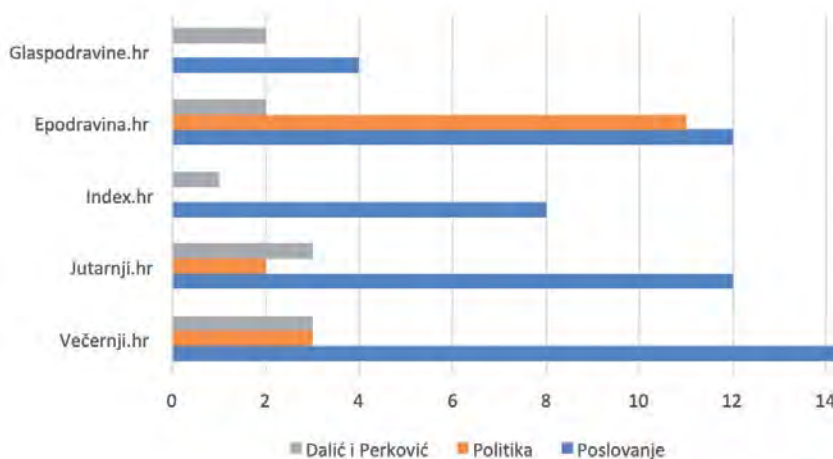
Neutralni članci od srpnja do prosinca 2018.

Glavne teme neutralnih članaka od srpnja do prosinca 2018. ticale su se financijskog poslovanja Podravke i tehničkih informacija o pojedinim događajima. Ukupno je objavljeno 10 neutralnih članaka, odnosno 13 posto ukupno objavljenih članaka, što je manje i kvantitativno i u postocima u odnosu na isto razdoblje 2016.

Večernji.hr nije imao nijedan članak tog tipa tijekom analiziranog razdoblja 2018., a *Jutarnji.hr*, *Index.hr* i *Epodravina.hr* imali su po tri članka neutralne konotacije.

Karakterističan članak portala *Index.hr* govori o tome kako je Nadzorni odbor Podravke potvrdio da je neto dobit Grupe Podravka za prvih devet mjeseci te godine iznosila 185,9 milijuna kuna, što je bitan rast u odnosu na 2017., kad je ostvarena dobit od 54,1 milijun kuna (R.M., 2018).

Tea Trubić (2018) na portalu *Jutarnji.hr* piše da je zahvaljujući odličnim poslovnim rezultatima vrijednost Podravke na burzi porasla za 31 posto te da cijene dionica Podravke bilježe stalan rast, s najvišom cijenom od 343 kune po dionici.

Tab. 12: Usmjerenost medija na teme od srpnja do prosinca 2018.

Razvrstavanje članaka po temama od srpnja do prosinca 2018.

Pri analizi tema objavljenih članaka tijekom analiziranog razdoblja 2018., istraživanje je pokazalo da najveći broj članaka, njih 54 (69 posto svih objava u toj godini), govori o poslovanju kompanije i novitetima u ponudi. To je nešto manji postotak u odnosu na 2016. (tada ih je bilo 75 posto), iako se od medija očekuje da pišu o gospodarskim aspektima kompanija poput Podravke.

Karakterističan članak govori o božićnicama, a Marin Pucar o toj je temi rekao: »Ključ našeg uspjeha upravo su naši vrijedni zaposlenici koji uvijek nesebično svoj trud i znanje ulažu u razvoj, proizvodnju i plasman naših proizvoda i brendova na više od 60 tržišta diljem svijeta. Znamo da se svako ulaganje u zaposlenika višestruko vraća kompaniji i kontinuirano radimo na povećanju zadovoljstva naših zaposlenika« (Grašić, 2018).

O politici i posjetima političara izvještava 13 članaka, to je 17 posto ukupno objavljenih tekstova, što je pet članaka više nego 2016. Na čelo HDZ-a i Vlade u tom je razdoblju došao Andrej Plenković. Zdravko Marić, jedan od ministara u toj Vladi, upravo je Podravku odabrao za predstavljanje svoje porezne reforme. Pritom je izjavio: »Ovo je sjajna inicijativa *Večernjeg lista* i našeg domaćina Podravke. Čuli smo nekoliko stvarno dobrih izlaganja i prezentacija, s jedne strane akademski pogled, a istovremeno i izlaganje gospodina Doka iz Podravke orijentirano na poslodavce i preporuke« (Bojić, 2018b).

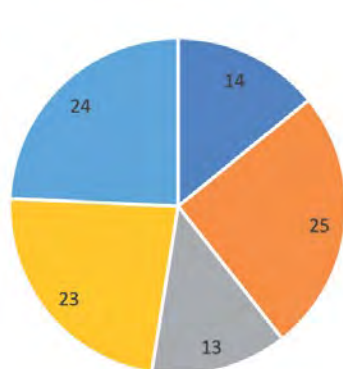
Podravka je poznata po investiranju u sport. Hrvatska je 2018. osvojila drugo mjesto na Svjetskom prvenstvu u nogometu održanom u Rusiji, a izbornik Zlatko Dalić službeno je postao promotor kompanije iz Koprivnice, a istovremeno je osnažena i suradnja s atletičarkom Sandrom Perković. Upravo je Dalić činio većinu od 11 objava vezanih uz sport i Podravku. Primjerice, jedan od članaka u tom razdoblju navodi da je »izbornika Dalića Podravka uključila u glavne marketinške kampanje za koje su osmišljene specijalne edicije proizvoda. U Podravci vjeruju kako će ta suradnja podići vrijednost Podravke u narednom razdoblju« (Špiranec, 2018).

Ukupan broj članaka u medijima vezanih uz Podravku od srpnja do prosinca 2021.

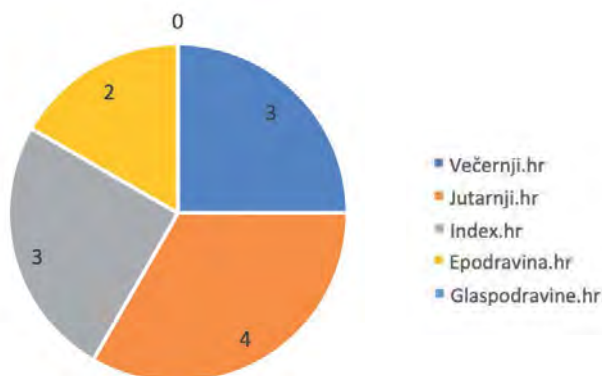
Od srpnja do prosinca 2021., tijekom razdoblja u kojem dužnost predsjednice Uprave obnaša Martina Dalić, na pet analiziranih internetskih portala ukupno je objavljeno 99 članaka vezanih uz Podravku, što je 35 posto od 284 članka objavljena u sva tri razdoblja. To je više u odnosu na isto razdoblje 2018., ali manje nego 2016. Znatno je promijenjena struktura medija koji najviše prate tvrtku iz Koprivnice. Istraživanje je pokazalo da je najviše članaka 2021. objavljeno na portalu *Jutarnji.hr*, koji je 2016. i 2018. po broju objava bio iza portala *Večernji.hr* i *Epodravina.hr*.

Ipak, najveći skok u broju objava zabilježio je portal *Glaspodravine.hr* koji je bio izrazito pasivan u pogledu Podravke u svojem Internet izdanju tijekom prethodna dva razdoblja, kad je objavio samo šest (2018.), odnosno jedan članak (2016.). Taj je portal u drugoj polovini 2021. objavio 24 članka s temom Podravka, što je 24 posto ukupno objavljenih članaka u tom razdoblju u svim medijima. Samo

Tab. 13: Broj objava o Podravki od srpnja do prosinca 2021.

Tab. 14: Članci s ključnom riječi »Dalić« u naslovu, od srpnja do prosinca 2021.

jednu objavu manje (23 članka) ima drugi lokalni medij, *Epodravina.hr*, koja je i u proteklim razdobljima redovito pratila zbivanja vezana uz Podravku, no to je istodobno i najmanji broj objava u tri analizirana razdoblja za taj portal. *Večernji.hr* je s 37 članaka objavljenih u drugoj polovini 2016. pao na samo 14 članaka tijekom istog razdoblja 2021. Može se postaviti pitanje je li uzrok tomu odluka nove Uprave Podravke da osnaži suradnju s Hanza medijom, odnosno s portalom *Jutarnji.hr*, što se automatski odrazilo na manji broj objava u konkurentskoj Styria grupi koju u ovom istraživanju predstavlja *Večernji.hr*. Udio članaka na portalu *Večernji.hr* od 2016. do 2021. pao je s 35 na samo 14 posto ukupno objavljenih članaka u svim medijima. Možda se očekivalo da će *Index.hr* pomnije pratiti događaje u Podravki nakon što je na čelo kompanije došla bivša potpredsjednica Vlade, ali upravo taj portal ima najmanje objava od svih analiziranih medija u tom razdoblju. Objavio je samo 13 članaka koji se bave Podravkom.

Članci s ključnom riječi »Dalić« u naslovu (predsjednica Uprave)

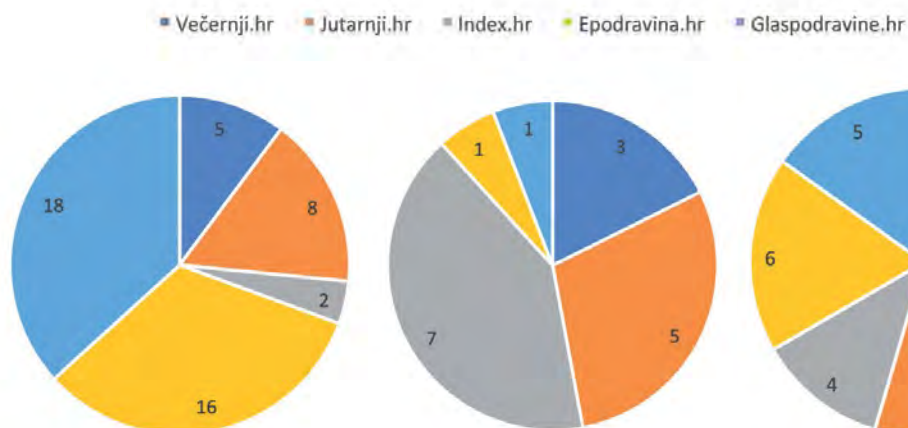
Čak 12 članaka objavljenih od srpnja do prosinca 2021. sadrži ključnu riječ »Dalić«, što je više od članaka o Marinu Pucaru (njih devet) i Zvonimiru Mršiću (njih sedam) u prethodnim razdobljima. Članci o predsjednica Uprave čine 12 posto svih objavljenih tekstova o Podravki u tom razdoblju, što pokazuje da je bivša potpredsjednica Vlade zanimljiva medijima. Najviše članaka o Marinu Pucaru, njih šest, objavljeno je na portalu *Epodravina.hr*, a u slučaju Martine Dalić članci su gotovo ravnopravno raspoređeni među različitim medijima. Jedino *Glaspodravine.hr* nema izravni fokus na predsjednicu Uprave (nijedan se članak time ne bavi). *Jutarnji.hr* ima četiri objave, *Večernji.hr* i *Index.hr* po tri objave, a *Epodravina.hr* ima dvije objave.

Međutim, medije zanimaju i nešto ležernije teme, pa *Večernji.hr* primjerice opisuje posjet predsjednice Uprave Podravke Martine Dalić sajmu Podravski motivi u Koprivnici, na kojem je kušala domaće delicije (Mihaljević, 2021).

Positivni članci od srpnja do prosinca 2021.

U posljednjem analiziranom razdoblju ukupno je objavljeno 49 pozitivnih članaka o Podravki, to jest 50 posto ukupno objavljenih članaka u drugoj polovini 2021. ima pozitivan prizvuk. Taj je postotak pozitivnih članaka znatno niži u odnosu na razdoblje mandata Marina Pucara, ali istodobno i viši u odnosu na razdoblje kad je dužnost predsjednika Uprave obnašao Zvonimir Mršić. Međutim, o Martini Dalić pozitivno pišu isključivo lokalni mediji. Tako je primjerice portal *Glaspodravine.hr* u tom razdoblju objavio čak 18 pozitivnih članaka o Podravki, a *Epodravina.hr* imala je samo dva pozitivna članka manje, odnosno 16. *Glaspodravine.hr* ima ukupno 75 posto pozitivnih objava o Podravki 2021., a *Epodravina.hr* njih 70 posto, u odnosu na ukupan broj objavljenih tekstova.

Nacionalni mediji imali su nešto manji broj pozitivnih objava. Među njima prednjači *Jutarnji.hr* s osam pozitivnih članaka, što je 32 posto ukupnih objava, to jest znatno manje od lokalnih medija u tom

Tab. 15: Broj pozitivnih članaka o Podravki od srpnja do prosinca 2021.

Tab. 16: Broj negativnih članaka o Podravki od srpnja do prosinca 2021.

Tab. 17: Broj neutralnih članaka o Podravki od srpnja do prosinca 2021.

segmentu. *Večernji.hr* ima pet pozitivnih objava, a *Index.hr* najmanje, njih samo dvije, što je i očekivano.

Karakteristični pozitivan članak na portalu *Večernji.hr* izvještava o humanitarnoj akciji, koje uvijek imaju pozitivan medijski prizvuk. Riječ je o inovativnom istraživačkom projektu Dječje bolnice Srebrnjak, Podravke i Belupa pod nazivom »Hranom do zdravlja«, namijenjenom smanjenju prekomjerne i održavanju zdrave tjelesne mase kod djece i odraslih koji je financiran s devet milijuna kuna, uključujući i bespovratnih 6,8 milijuna kuna iz EU fondova (*Večernji.hr*, 2021).

Negativni članci od srpnja do prosinca 2021.

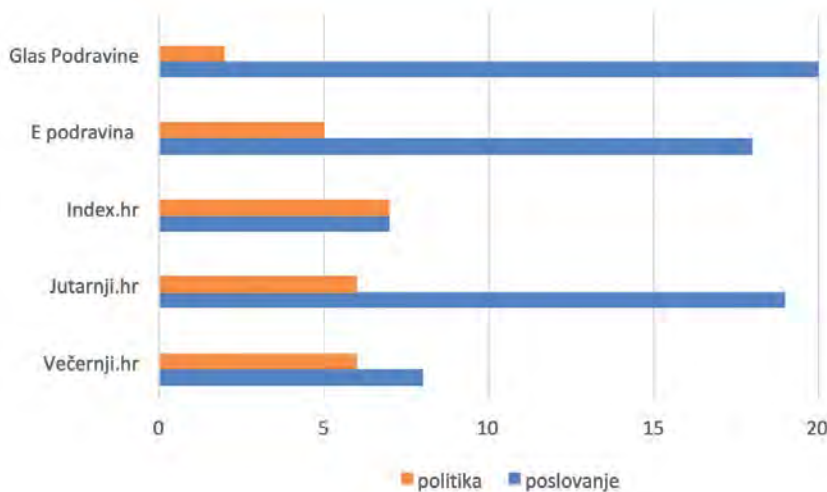
U analiziranom razdoblju tijekom 2021. zabilježeno je 17 članaka u kojima su Podravka ili predsjednica Uprave Martina Dalić stavljeni u negativan kontekst. To je 17 posto ukupno objavljenih članaka o Podravki u tom razdoblju. *Index.hr* objavio je najviše negativno intoniranih članaka (njih osam), što je čak 62 posto svih objava tog portala. Uglavnom govore o povezanosti Uprave s aferama, odnosno o navodnim sukobima interesa.

Ostali mediji bili su manje kritični prema Podravki, no negativnih je članaka ipak više nego u mandatu Marina Pucara, ali manje nego 2016., kad je na čelu kompanije bio Zvonimir Mršić. *Jutarnji.hr* u tom je razdoblju imao pet negativnih objava (odnosno 20 posto svih objava), a slijedi *Večernji.hr* s tri objave negativnog sadržaja. Lokalni mediji objavljuju uglavnom pozitivne sadržaje, a oba lokalna portala imaju samo po jednu negativnu objavu. Opet se u medijima provlači afera *Spice*, odnosno presuda Vrhovnog suda. Toga se dotaknuo i *Večernji.hr* koji je u članku naveo da je »Vrhovni sud preinačio prvostupanjsku osuđujuću presudu i oslobodio Darka Marinca optužbe za sklapanje štetnog ugovora, a potvrdio prvostupanjsku osuđujuću presudu Zdravku Šestaku, Josipu Pavloviću i Srđanu Mladiniću. Također, Vrhovni je sud potvrdio prvostupanjsku oslobađajuću presudu u odnosu na sve optuženike u aferi *Spice*« (HINA, 2021).

Index.hr vraća se na aferu Borg i Martinu Dalić, tvrdeći da se »Todorić oslanja na izjavu Martine Dalić koja je u sklopu istrage USKOK-a izjavila da je upravo Marić u skupinu Borg pozvao Korunića« (Ćimić, 2021).

Neutralni članci od srpnja do prosinca 2021.

Ukupno 33 članka neutralno izvještavaju o Podravki, a riječ je uglavnom o tekstovima koji iznose financijsko stanje u kompaniji. To je 33 posto ukupno objavljenih članaka u tom razdoblju. *Jutarnji.hr* ima najveći broj neutralnih članaka (ukupno 12), što je 48 posto objava tog portala u drugom polugodištu 2021.

Tab. 18: Usmjerenost medija na teme od srpnja do prosinca 2021.

Lokalni portal *Epodravina.hr* ima šest neutralnih članaka u analiziranom razdoblju, isto kao i *Večernji.hr*. *Glaspodravine.hr* također se bavi financijskim rezultatima Podravke te navodi da je »neto dobit grupe Podravka u prvom polugodištu dosegla iznos od 197,6 milijuna kuna što je povećanje u odnosu na prošlu godinu od 22,3 posto. Nadzorni odbor Podravke izrazio je zadovoljstvo ovakvim financijskim pokazateljima koji su ostvareni u pandemijskoj godini.« (Radišić, 2021) *Index.hr* bavi se ulaskom Mesne industrije Pivac u vlasništvo Podravke, čime je ta kompanija postala osmi najveći dioničar Podravke, sa 194.673 dionice na skrbničkom računu OTP banke (HINA, 2021a).

Razvrstavanje članaka po temama od srpnja do prosinca 2021.

U drugom polugodištu 2021. dvije su osnovne kategorije po kojima se mogu razvrstati objavljeni članci. Prva kategorija obuhvaća poslovanje kompanije, nove proizvode i financijske brojke Podravke. Čak 74 od 99 članaka bavi se upravo tom tematikom, odnosno gospodarskim pokazateljima.

Karakteristična je izjava Martine Dalić za *Jutarnji.hr*: »Cijene svih naših sirovina porasle su u zadnjih godinu dana za 60-ak posto – ulja, soje, žita, povrća, cijena kontejnerskog prijevoza se utrostručila, cijena plina se utrostručila... S takvim pritiskom na troškove morat ćemo upravljati i to će biti jedan od najvećih izazova u idućoj godini« (Novac.hr/HINA, 2021).

Druga kategorija objava odnosi se na klasične političke teme, razne političke igre i optužbe, a već je spomenuto da se opet poteže afera *Spice*. Riječ je o 25 članaka, a jedna od karakterističnih tema je sukob Katarine Peović iz Radničke fronte i Martine Dalić, o kojem piše *Jutarnji.hr*: »Jučer me nazvala Martina Dalić da mi kaže da lažem i da ne smijem govoriti ružno o ljudima koje ne poznajem... Ne poznajem, uistinu, osobno Martinu Dalić, ali smatram da se politika u korist većine treba odvijati u javnom prostoru« (*Jutarnji.hr*, 2021).

Usporedba analiziranih razdoblja

Ukupno su analizirana 284 članka. Najveći broj članaka, njih 107, objavljeno je od srpnja do prosinca 2016., kad je predsjednik Uprave bio Zvonimir Mršić. Najmanje, 78 članaka, objavljeno je tijekom mandata Marina Pucara 2018., dok je u mandatu Martine Dalić u pet analiziranih medija objavljeno 99 članaka. Najveći interes za Podravkom pokazao je lokalni portal *Epodravina.hr* koji je na tu temu objavio 78 članaka. Tek nešto manje, 72 članka, objavio je *Večernji.hr*, a *Jutarnji.hr* o toj je temi pisao 64 puta. *Index.hr* znatno zaostaje, s 39 objavljenih članaka. Lokalni mediji prirodno su vezani uz lokalne poslovne subjekte i stoga su dobiveni rezultati logični. Pogotovo kad je riječ o drugom polugodištu 2021., kad su upravo lokalni mediji, uz portal *Jutarnji.hr*, najaktivnije pratili zbivanja u tvrtki iz Koprivnice.

Uzme li se u obzir pozitivni kontekst članaka, situacija je dijametralno suprotna: u drugom polugodištu 2018. objavljen je najveći broj pozitivnih članaka (njih 66), a 2016. najmanje (njih 45). *Epodra-*

vina.hr prednjačila je u pozitivnim napisima (53 članka), a slijedi je portal *Večernji.hr* koji ima 45 pozitivnih objava. Prvi portal je lokalni medij od kojeg se očekuje podrška lokalnoj industriji, a drugi je nacionalni medij. Najmanje, svega 10 pozitivnih članaka, objavio je *Index.hr*.

Sigurno je kako je razdoblje Zvonimira Mršića znatno obilježila afera *Spice* pa su vjerojatno iz tog razloga u drugom semestru 2016. objavljena 24 negativna članka. Tijekom mandata Martine Dalić objavljeno je 17 negativno intoniranih članaka, a u vrijeme Marina Pucara samo dva članka imaju negativan kontekst. U toj kategoriji prednjači *Index.hr* koji je čak 16 puta negativno pisao o Podravki. Slijedi *Večernji.hr* s 11 negativnih objava, ali se mora naglasiti da taj portal ima znatno veći broj objava. *Glaspodravine.hr* samo je u jednom članku negativno pisao o Podravki. Korporativne komunikacije teško mogu utjecati na pisanje o pravosudnim epilozima, a upravo je 2016. i 2021. sudstvo donosilo pravorijek vezan uz tu aferu.

Neutralni članci nemaju takvih oscilacija tijekom analiziranih razdoblja. Najviše ih se moglo pročitati u drugom polugodištu 2016., zatim tijekom 2021., a najmanje ih je bilo tijekom mandata Marina Pucara 2018. Neutralne članke najčešće objavljuje *Jutarnji.hr* (25 članaka), a najmanje *Glaspodravine.hr* (sedam članaka). Neutralni članci su važni jer donose uglavnom brojke i statistike vezane uz financijsko poslovanje.

Analiza pokazuje da je Martina Dalić privukla najveću pažnju odabranih medija jer se njezino ime pojavljuje u naslovima 12 članaka, od kojih su neki negativno intonirani. Ime Marina Pucara nalazi se u naslovu devet članaka i svi su napisani u pozitivnom kontekstu. Međutim, čak šest je objavljeno u istom lokalnom mediju, na portalu *Epodravina.hr*. Zvonimir Mršić najmanje se spominjao, njegovo se ime našlo u naslovu samo sedam članaka.

ZAKLJUČAK

Rad je na primjeru Podravke potvrdio važnost komunikacije velikih kompanija u procesu razvoja i poslovnog uspjeha. Unutar analiziranih razdoblja uočavaju se određene oscilacije u kvantiteti i kvaliteti, ali je ipak potvrđena početna teza da se napisi u odabranim medijima prema Podravki nisu bitnije mijenjali i da ne ovise o predsjednicima Uprave kompanije. U svim analiziranim razdobljima znatno je veći broj pozitivnih napisa i o samoj kompaniji i o aktualnom predsjedniku Uprave.

Negativni članci uglavnom su vezani uz aferu *Spice* koja je neugodno naslijeđe prijašnjih Uprava. Sva tri predsjednika Uprave imaju uglavnom pozitivne konotacije u člancima, jedino se Martini Dalić zamjeraju određene odluke tijekom sada već bivše političke karijere, ali u analiziranom razdoblju nema negativnih napisa kad je riječ o njezinu upravljanju kompanijom.

Istraživanje je potvrdilo povezanost lokalnih medija i velikih lokalnih tvrtki, u ovom slučaju Podravke. *Epodravina.hr* u sva tri analizirana razdoblja, a *Glaspodravine.hr* od kada se izjednačio fokus tiskanog i e-izdanja (2021.), redovito prate rad Podravke i pritom paze da ne pišu suviše kritično o tvrtki i predsjednicima Uprave. Lokalni mediji izravno su, u financijskom smislu, ovisni o Podravki, a eventualne kritike mogu ugroziti iznimno važne marketinške prihode.

I pojedini nacionalni mediji uzimaju u obzir financijske okolnosti. U prvom redu riječ je o portalu *Jutarnji.hr* koji dio objava veže uz promotivne i marketinške aktivnosti Podravke. *Index.hr* je kritičan prema svakoj vlasti, a rad je pokazao da im je i Podravka instrument obračuna sa strankama na vlasti te da se njome koriste prije svega u iznošenju osuda djelovanja članova HDZ-a.

Podravka je s tradicijom od 88 godina snažan brend i lokalne i nacionalne važnosti. Iako se upravo ta snaga Podravke očituje u analiziranim člancima, i veliki brendovi poput Podravke moraju neprestano raditi na svojem imidžu i komunikaciji.

Ovaj rad može poslužiti kao polazište budućim istraživanjima koja će propitivati odnos predsjednika Uprave kompanije i medija te njegov utjecaj na sliku koju javna i privatna poduzeća imaju u javnosti.

LITERATURA

1. Balmer, J. M. T. (2011) »Corporate marketing myopia and the inexorable rise of a corporate marketing logic: perspectives from identity-based views of the firm«, *European Journal of Marketing*, Vol. 45 Nos 9/10, str. 1329–52.
2. Benoit, W. L., Brinson, S. L. (1994) »AT&T: Apologies are not enough«, *Communication Quarterly*, Vol. 42, str. 75–88.
3. Blažina, Z. (1984) *Večernji list – Kronika o nama*, Zagreb: OOUR Večernji list.
4. Bojić, S. (2016) »Podravka nastavlja širenje 123 milijuna eura vrijednim kreditom«. *Epodravina.hr*, <https://epodravina.hr/podravka-nastavlja-sirenje-123-milijuna-eura-vrijednim-kreditom/>, pristupljeno 3.5.2022.
5. Bojić, S. (2018) »Uprava i menadžeri Podravke brali krastavce od ranog jutra, Marin Pucar: Polje ove veličine može obitelji donijeti 50.000 kuna prihoda«. *Epodravina.hr*, <https://epodravina.hr/uprava-i-menadzeri-podravke-brali-krastavce-od-ranog-jutra-marin-pucar-polje-ove-velicine-moze-obitelji-donijeti-50-000-kuna-prihoda/>, pristupljeno 26.2.2022.
6. Bojić, S. (2018a) »Pred silosima kilometarska kolona traktora, Domagoj Balog: Ova godina je slaba iako smo sve radili kako treba, ne veli se bezveze pšenica-ciganica«. *Epodravina.hr*, <https://epodravina.hr/foto-pred-silosima-kilometarska-kolona-traktora-domagoj-balog-ova-godina-je-slaba-iako-smo-sve-radili-kako-treba-ne-veli-se-bezveze-psenica-ciganica/>, pristupljeno 5.3.2022.
7. Bojić, S. (2018b) »Ministar Marić u Podravki prezentirao nova porezna rasterećenja za građane: Poreznim sustavom ne možemo riješiti sve probleme, ali ne bježimo od odgovornosti«. *Epodravina.hr*, <https://epodravina.hr/foto-ministar-maric-u-podravki-prezentirao-nova-porezna-rasterecenja-za-gradane-poreznim-sustavom-ne-mozemo-rijesiti-sve-probleme-ali-ne-bjezimo-od-odgovornosti/>, pristupljeno 22.2.2022.
8. Cornelissen, J. (2004) *Corporate Communications, Theory and Practice*. London: Sage publications, str. 9.
9. Čimić, I. (2021) »Todorić prijavio Marića, objavio navodne mailove: 'Ovo je teško kazneno djelo'«. *Index.hr*, <https://www.index.hr/vijesti/clanak/todoric-prijavio-marica-objavio-navodne-mailove-ovo-je-tesko-kazneno-djelo/2299134.aspx>, pristupljeno 14.2.2022.
10. Gaži, P., Feletar, D., Matić, P., Vrban, Z. (1977) »Podravka i Podravina«. *Podravski zbornik* Vol. No. 3.
11. Grašić, T. (2018) »Radnike Podravke razveselit će božićnica i godišnja nagrada u iznosu od 3000 kuna«. *Epodravina.hr*, <https://epodravina.hr/radnike-podravke-razveselit-ce-bozicnica-i-godisnja-nagrada-u-iznosu-od-3000-kuna/>, pristupljeno 10.3.2022.
12. HINA (2018) »Potpisan novi Kolektivni ugovor u Podravci, najniža plaća 4.000 kuna«. *Jutarnji.hr*, <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/potpisan-novi-kolektivni-ugovor-u-podravci-najniza-placa-4000-kuna-7924342>, pristupljeno 2.3.2022.
13. HINA (2021) »Vrhovni sud djelomično preinačio i djelomično potvrdio presudu u aferi Spice«. *Večernji.hr*, <https://www.vecernji.hr/vijesti/vrhovni-sud-djelomicno-preinacio-i-djelomicno-potvrdio-presudu-u-aferi-spice-1549842>, pristupljeno 13.2.2022.
14. HINA (2021a) »Pivac ušao u Podravku, kupili su velik broj dionica«. *Index.hr*, <https://www.index.hr/vijesti/clanak/pivac-usao-u-podravku-kupio-je-velik-broj-dionica/2306699.aspx>, pristupljeno 11.2.2022.
15. Index.hr (2016) »Polančec nakon što je oslobođen krivnje u aferi Spice: 'Ovo i nije prava pravda'«. *Index.hr*, <https://www.index.hr/vijesti/clanak/polancec-nakon-sto-je-oslobodjen-krivnje-u-aferi-spice-ovo-i-nije-prava-pravda/2330226.aspx>, pristupljeno 27.2.2022.
16. Index.hr (2018) »Podravka povlači smrznuto povrće proizvedeno do 20. lipnja, poručili što napraviti ako ste ga kupili«. *Index.hr*, <https://www.index.hr/vijesti/clanak/podravka-povlaci-smrznuto-povrce-proizvedeno-do-20-lipnja-porucili-sto-napraviti-ako-ste-ga-kupili/2009275.aspx>, pristupljeno 15.2.2022.
17. Ivačić, D. (2018) »Vegeta Natur glavni partner turneje filma u Adria regiji, Podravka organizirala domjenak za pamćenje«. *Epodravina.hr*, <https://epodravina.hr/vegeta-natur-glavni-partner-turneje-filma-u-adria-regiji-podravka-organizirala-domjenak-za-pamcenje/>, pristupljeno 2.2.2022.
18. Jerleković, M. (2016) »Podravki uručena nagrada za ljudska prava«. *Epodravina.hr*, <https://epodravina.hr/podravki-urucena-nagrada-ljudska-prava/>, pristupljeno 5.5.2022.
19. Jutarnji.hr (2016) »Podravkini proizvodi ostvaruju odlične rezultate na Halal tržištu«. *Jutarnji.hr*, <https://www.jutarnji.hr/naslovnica/podravkini-proizvodi-ostvaruju-odlicne-rezultate-na-halal-trzistu-5217111>, pristupljeno 29.4.2022.
20. Jutarnji.hr (2016a) »OTPAO JEDAN OD POTENCIJALNIH KANDIDATA ZA ŠEFA SDP-a Zvonimir Mršić: 'Neću se kandidirati za predsjednika'«. *Jutarnji.hr*, <https://www.jutarnji.hr/naslovnica/otpao-jedan-od-potencijalnih-kandidata-za-sefa-sdp-a-zvonimir-mrsic-necu-se-kandidirati-za-predsjednika-4693238>, pristupljeno 28.2.2022.

21. Jutarnji.hr (2021) »Katarina Peović: 'Jučer me nazvala Martina Dalić da mi kaže da lažem. Razgovor je bio neugodan'«. *Jutarnji.hr*, <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/katarina-peovic-jucer-me-nazvala-martina-dalic-da-mi-kaze-da-lazem-razgovor-je-bio-neugodan-15085348>, pristupljeno 10.2.2022.
22. Kiseljak, L. (2016) »Zvonimir Mršić: Podravka je lovac, a ne lovina. Strateški partner nam ne treba«. *Večernji.hr*, <https://www.vecernji.hr/biznis/podravka-je-lovac-a-ne-lovina-strateski-partner-nam-ne-treba-1103405>, pristupljeno 15.5.2022.
23. Kos, K. (2016) »Jakšić se pita kuda ide Koprivnica ako se sjedište preseli u Zagreb, iz Atlantica tvrde da trenutno nemaju takve ambicije«. *Epodravina.hr*, <https://epodravina.hr/jaksic-se-pita-kuda-ide-koprivnica-se-sjediste-preseli-zagreb-iz-atlantica-tvrde-da-trenutno-nemaju-takve-ambicije>, pristupljeno 2.5.2022.
24. Krajina, Z., Perišin, T. (2009) »Digitalne vijesti: Mediji, tehnologija i društvo«. *Društvena istraživanja* 18, 6(2009), str. 942. URL:http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=70793, pristupljeno 25.4.2022.
25. Lider (2022) »1000 najvećih: Grupa Podravka od prodaje u 2021. godini ostvarila prihod od 4,63 milijardi kuna«. *Lider*, <https://lidermedia.hr/1000-najvecih/grupa-podravka-od-prodaje-u-2021-godini-ostvarila-prihod-od-4-63-milijardi-kuna-142012>, pristupljeno 10.3.2022.
26. McCombs, M. (2002) The agenda-setting role of the mass media in the shaping of public opinion. U: *Mass Media Economics 2002 Conference*, London: School of Economics. https://www.infoamerica.org/documentos_pdf/mccombs01.pdf, pristupljeno 25.2.2022.
27. Mihaljević, R. (2021) »Čelnica Podravke Martina Dalić kušala domaće delicije i razgledala sajam naive u Koprivnici«. *Večernji.hr*, <https://www.vecernji.hr/vijesti/celnica-podravke-martina-dalic-kusala-domace-delicije-i-razgledala-sajam-naive-u-koprivnici-1505221>, pristupljeno 1.3.2022.
28. Milas, G. (2005) *Istraživačke metode u psihologiji i drugim društvenim znanostima*. Zagreb: Naklada Slap.
29. Milovan, A. (2018) »Podravka zaposlila 110 mladih radnika na neodređeno vrijeme«. *Jutarnji.hr*, <https://novac.jutarnji.hr/novac/makro-mikro/podravka-zaposlila-110-mladih-radnika-na-neodredeno-vrijeme-7653279>, pristupljeno 10.2.2022.
30. Novac.hr/HINA (2021) »Martina Dalić: Pred nama je teška i izazovna godina, sav taj rast zbiva se odjednom«. *Jutarnji.hr*, <https://novac.jutarnji.hr/novac/aktualno/martina-dalic-pred-nama-je-teska-i-izazovna-godina-sav-taj-rast-zbiva-se-odjednom-15106062>, pristupljeno 3.3.2022.
31. Perica, S. (2016) »Podravka na putu razvoja u međunarodno jakog igrača«. *Večernji.hr*, <https://www.vecernji.hr/biznis/zvonimir-mrsic-jedan-od-petorice-kandidata-za-poduzetnika-godine-1119808>, pristupljeno 15.2.2022.
32. Podravka.hr (2022a) <https://www.podravka.hr/kompanija/>, pristupljeno 2.3.2022.
33. Podravka.hr (2022b) Povijest Podravke po godinama. https://www.podravka.hr/kompanija/o-podravki/povijest/povijest-podravke-po-godinama/#_year-1934, pristupljeno 18.3.2022.
34. Podravka.hr (2022c) Povijest Podravke po godinama. https://www.podravka.hr/kompanija/o-podravki/povijest/povijest-podravke-po-godinama/#_year-1993, pristupljeno 18.3.2022.
35. Podravka.hr (2022d) Povijest Podravke po godinama. https://www.podravka.hr/kompanija/o-podravki/povijest/povijest-podravke-po-godinama/#_year-1998, pristupljeno 18.3.2022.
36. Radišić, L. (2021) »Podravka ostvarila 198 milijuna kuna neto dobiti«. *Glaspodravine.hr*, <https://www.glaspodravine.hr/podravka-ostvarila-198-milijuna-kuna-neto-dobiti/>, pristupljeno 15.2.2022.
37. R. M. (2018) »Podravka u prvih devet mjeseci zaradila 186 milijuna kuna«. *Index.hr*, <https://www.index.hr/Vijesti/clanak/podravka-u-prvih-devet-mjeseci-zaradila-186-milijuna-kuna/2036070.aspx>, pristupljeno 4.3.2022.
38. Snow, D. A., Benford, B. D. (1992) »Master frames and cycles of protest«. U: Morris, A. D., McClurg Mueller, C., *Frontiers in Social Movement Theory*, New Haven: Yale University Press, str. 133–55.
39. Špiranec, O. (2018) »Zlatka Dalića dočekali brojni Podravkaši«. *Glaspodravine.hr*, <https://www.glaspodravine.hr/zlatka-dalica-docekali-brojni-podravkasi/>, pristupljeno 20.2.2022.
40. Trubić, T. (2018) »U samo četiri mjeseca vrijednost Podravke porasla za 31 posto, na 2,44 milijarde kuna«. *Jutarnji.hr*, <https://novac.jutarnji.hr/novac/makro-mikro/u-samo-cetiri-mjeseca-vrijednost-podravke-porasla-za-31-posto-na-244-milijarde-kuna-7736202>, pristupljeno 5.3.2022.
41. Tversky, A., Kahneman, D. (1981) »The framing of decisions and the psychology of choice«, *Science*, Vol. 211 No. 4481, str. 453–8.
42. Van Riel, C. B. M., Fombrun, C. J. (2007) *Essentials of Corporate Communication: Implementing Practices for Effective Reputation Management*. London: Routledge.

43. Večernji.hr (2018) »Najbolji poslovni rezultat Grupe Podravka u dugogodišnjoj povijesti«. *Večernji.hr*, <https://www.vecernji.hr/biznis/najbolji-poslovni-rezultat-grupe-podravka-u-dugogodisnjoj-povijesti-1259991>, pristupljeno 1.2.2022.
44. Večernji.hr (2021) »Podravka, Belupo i Dječja bolnica Srebrnjak zajedno u projektu za smanjenje prekomjerne tjelesne težine«. *Večernji.hr*, <https://www.vecernji.hr/vijesti/podravka-belupo-i-djecja-bolnica-srebrnjak-zajedno-u-projektu-za-smanjenje-prekomjerne-tjelesne-tezine-1529099>, pristupljeno 1.3.2022.

SUMMARY

The area of this paper is media reception and perception of one of the largest and most important companies in the Republic of Croatia - Podravka, ie what influence the CEOs have on media announcements about them and their company and the perception of media announcements among consumers of these media.

How much the media helped or hindered their image and the image of the company they ran, especially because due to the ownership structure of the company, the managerial position is in a certain way and politically conditioned. Thus, the mandate of the President of the Management Board of Podravka from 2012 to 2017 was held by Zvonimir Mršić, former mayor of Koprivnica and a prominent member of the then SDP ruling party. With the change of the Government, in 2017, at the proposal of the HDZ to the position of President of the Management Board of Podravka Marin Pucar, who died in 2021, is replaced by Martina Dalić, the former Minister of Economy in the Government of Andrej Plenković, who is behind her appointment. The paper conducts a comparative research on the example of media announcements about the company and its CEOs in the period of 6 months of each of the three mentioned leaders of the company from Koprivnica. Using quantitative, but also qualitative content analysis, the leading Croatian national and local internet portals (*Jutarnji.hr*; *Večernji.hr*; *Index.hr*, *Glaspodravine.hr*, *Epodravina.hr*) were analyzed. The results show whether and how much the media has an impact on the image of the company and the President of the Management Board in public, and whether the announcements about Podravka primarily positively or negatively perceived in selected media depending on the company's management.

POTENTIAL OF DEVELOPING THE SMART TOURISM DESTINATION IN THE PODRAVINA REGION REPRESENTED ON THE MODEL OF THE CITY OF KOPRIVNICA

POTENCIJAL RAZVOJA PAMETNE TURISTIČKE DESTINACIJE PODRAVINE PREDSTAVLJEN NA MODELU GRADA KOPRIVNICE

Andreja RUDANČIĆ

Assistant Professor

Libertas međunarodno sveučilište

(Libertas International University)

Trg J. F. Kennedy 6b

10000 Zagreb

Primljeno / Received: 29. 9. 2022.

Prihvaćeno / Accepted: 29. 10. 2022.

Pregledni rad / Review

UDK / UDC: 338.486(497.525.1Koprivnica)“20”

338.483(497.525Podravina)“20”

Petar MIŠEVIĆ

Assistant Professor

Sveučilište Sjever

(University North)

Trg dr. Žarka Dolinara 1

48000 Koprivnica

Dino BRUŽA

Treća ekonomska škola Zagreb

(School of Economics No. 3, Zagreb)

Trg J. F. Kennedy 5

10000 Zagreb

ABSTRACT

Modern information and communications technology (ICT) form the backbone of the development of smart tourism. Establishing a positive correlation of technology with other factors of a certain destination is necessary for the development of a smart tourism destination.

The smart tourism destination is based on the digitalization of the destination's tourist system, personalization of experiences and services, and the use of corporate social responsibility. Digitalization means the application of modern ICT when interacting with tourists. Personalization of the experiences and services implies an expanded tourism supply that includes special programs and tourist animation/entertainment. The corporate social responsibility (CSR) of the destination represents business operations that are run in line with the principles of sustainability, green economy and ethics. Starting from this, the purpose of this research is to detect and explore the potential of Koprivnica as the flagship tourist destination of the Podravina Region. This research aims to provide a model for the development of the Koprivnica smart tourism destination, which is based on the conducted qualitative research. To present the smart tourism destination model, the method of analysis and the method of comparison with destination Split were used, which is the leader in the process of transforming the classic tourist destination into a smart one. Considering the position of Koprivnica in relation to the emissive tourism markets/centres, the rich cultural

and historical heritage of the destination and the preserved environment, Koprivnica has the competitive advantage of being the bearer of the Podravina region's development of smart tourism as part of the Koprivnica-Križevci County. Koprivnica is the headquarters of the Koprivnica-Križevci County's Tourist Board, thus it is the administrative centre of the Podravina Region's tourist system and it certainly has the potential for faster implementation of the smart destination model. In tourism terms, Koprivnica has not yet reached its full tourist potential. Branding Koprivnica as a smart tourism destination will enable its faster positioning in the tourist market. The resource base of Koprivnica, the current infrastructure and the tourism carrying capacity (TCC) distinguishes Koprivnica from other destinations. Based on the research results presented in this paper, the main guidelines for the development of the smart tourism destination model of Koprivnica are presented.

Keywords: smart tourism, smart destination, Koprivnica, expectations and satisfaction, digital transformation, experience

Ključne riječi: pametni turizam, pametna destinacija, Koprivnica, očekivanja i zadovoljstvo, digitalna transformacija, iskustvo

INTRODUCTION

The Podravina region is regarded as a part of Croatia that offers unique tourist experiences, and the development of tourism is based on a rich history, cultural heritage, preserved nature and proximity to emissive centres. The city of Koprivnica stands out as the flagship tourism destination. It is an administrative, economic, political, cultural and social centre of Koprivnica-Križevci County. Additionally, Koprivnica has its own Tourist Board and is the headquarters of the Tourist Board of the County. This alone increases its importance and stands out as a relevant example of the implementation of modern trends in the development of smart tourism and smart destinations. Consequently, there was a need for a clearer differentiation of Koprivnica from the competing destinations. This paper presents a possible smart destination model for Koprivnica to be classified as a smart tourism destination and to become the leader of smart tourism development in the Republic of Croatia. An overview of scientific and professional literature is given, and a cross-section of the Koprivnica's analysis as a tourist destination is given, the reasons and needs for digital transformation are highlighted, with comparison and reference to the destination Split, which is already implementing the development phases of smart tourism. Based on the results of the conducted research, the authors propose guidelines, which provide a unique model for the city of Koprivnica and list the crucial components of the smart destination. The review of recent scientific and professional research literature concludes that this topic is relatively new and thus insufficiently researched in this region, making this paper one of the pioneer researches of smart tourism destinations in the Republic of Croatia.

LITERATURE OVERVIEW

Tourist destinations have at their disposal many sources of information that provide them with insight into the characteristics of visitors, that is, they use databases that contain information about their transactions, behaviour, and perception; however, many data remain unused (Fuchs, et al., 2015). There are many reasons for this, but primarily this underutilization of information can be attributed to the fact that it is usually a large number of data (Sheehan, et al., 2016), while an additional reason for this is also the complexity and diversity of this information. Nevertheless, there are ways to collect them and use them usefully, which is what many authors do, proposing different ideas. Managers of tourist destinations can thus collect information with the help of various tools of business intelligence, and then include approaches and solutions that would best suit the tourist, that is, to better respond to the demands and needs of tourists (Hamilton, et al., 2012). It is also important to take into account that it is necessary to find out how tourists perceive the destination, and to understand what they want during

their travel and stay, so that intelligent decisions can be made, the more so because nowadays there is an almost unlimited selection of destinations on the tourist market (Stepchenkova & Mills, 2010).

However, it is necessary to assess what levels of intelligence are needed, depending on the competition and business requirements, given that a higher level of sophistication of business intelligence entails higher costs. According to Lee, et al. (2020) »cities and tourism operators are investing enormous resources in smart system initiatives because information technologies are a key factor for the competitiveness of the city destination«, and the concept of smart tourism and related strategies is increasingly recognized in the world as a desirable focus for development. In the high-competition areas, higher, more complex and more expensive levels of intelligence are likely to be needed. This additional cost can be justified if used and implemented properly, to better match the demands of tourists (Hamilton, et al., 2012).

In the hotel industry, stakeholders involved in the development of the hotel product are constantly analyzing new trends and presenting new standards to improve the quality of catering facilities and achieve innovations in accommodation structures, aimed at meeting the expectations and needs of modern travellers. Hotels use ICTs in their business to »(...) increase productivity, reduce costs and improve the quality of service«, all for the sake of greater sustainability, financial profit and guest satisfaction (Lee, et al., 2020).

There are many ways in which data obtained from various databases can be used. Lu, et al. (2020) point out that web browsers with their search engines are an important source of timely and useful data because the search history can indicate interests and intentions, that is, the behaviour of visitors can be predicted, and this data can also be used for various types of research, as well as for predicting tourist flows or influx of tourists. Some authors also point out the importance of innovation. According to Floričić (2016), innovations are key to future success and can provide a unique experience for visitors, while also differentiating oneself from the competition and applying digital and mobile technologies within the framework of sustainability concepts as one of the recognized global trends. In addition, the emphasis is placed on the ability to learn and adapt to rapid and unpredictable changes in today's tourist market, because this is how a competitive advantage is created (Sheehan, et al., 2016).

Many authors agree that information and communication technologies have brought many novelties and that they are applicable, i.e. present, in all stages of a tourist's journey, thus changing the business of stakeholders in tourism (Gretzel, et al., 2015; Floričić, 2016; Ivars-Baidal, et al., 2019; Lee, et al., 2020; De Carlo, et al., 2021) There is no doubt that tourism is affected by the technological progress, and thus digitalization, ICT, as well as artificial intelligence and robotics are changing the business in tourism and are used to achieve the best possible tourist experiences (Wang, et al., 2020). However, it is difficult to predict how the technology will develop, as well as what will be applied successfully in the tourism business in the future.

Grundner and Neuhofer (2021) are engaged in artificial intelligence and its use in the field of tourism; a wide range of purposes and diverse uses are mentioned, such as increasing efficiency and productivity by reducing the cost of services, security increase, support to decision-making processes and also assistance to tourists in navigating through smart destinations. Furthermore, the application of artificial intelligence is also investigated due to the special and diverse elements of tourist products, their complexity, as well as a large number of involved stakeholders and dynamic influences – both on the tourist product itself and the tourist experience of visitors. Artificial intelligence thus according to De Carlo, et al. (2021) can be used when examining cooperation, strategies and inter-organisational relations that pursue the same objectives and mutual benefits. Furthermore, when personalizing services, as well as new tools for market analysis. Wang, et al. (2020) state with certainty that regular use of a large number of data will become necessary for the smart management of tourist destinations, and that it is artificial intelligence that can enable the automation and simplification of certain activities and steps in business. These papers offer new perspectives and predictions for the future, related primarily to the application of artificial intelligence in tourism for the improvement of products and services, but also for providing personalized and desired tourist experiences.

The purpose of the application of information and communication technologies in tourism according to Grundner & Neuhofer (2021) is to create personalized and more relevant tourist experiences through the integration of physical and virtual elements, and artificial intelligence is the next level of these technologically enhanced experiences. De Carlo, et al. (2021) agree that artificial intelligence offers new tools for market analysis to tourism companies and destinations, as well as for the personalisation of services and possibilities of cooperation between business entities. Wang, et al. (2020) point out that AI leads tourism towards a more automated future, and allows business activities to be simplified, but that its use is becoming popular in practice – examples are facial recognition, virtual reality and robots, which provide new experiences.

In the context of significant improvements in the field of management of a tourist destination, the following are recognized: the ubiquity of the information available at any time on various devices, the improvement of the visitor experience, increased marketing opportunities and opportunities for personalized marketing, more efficient management of tourist sites and attractions (specially protected cultural and heritage sites), as well as destination intelligence – which refers to the use and analysis of a large number of data in addition to various technologies that create support systems in the decision-making and creation of tourist experiences, which also implies cooperation and exchange of know-how between stakeholders (Ivars-Baidal, et al., 2019). Moreover, many authors emphasize precisely the importance of cooperation, exchange of information and know-how between stakeholders who participate in the management of tourist destinations and the creation of tourist experiences (Boes, et al., 2016; Sheehan, et al., 2016; Ivars-Baidal, et al., 2019; Lee, et al., 2020; Grundner & Neuhofer, 2021)

Tsaih & Hsu (2018) describe in a similar way the information flow and the logistics of the existing tourist ecosystem (which includes tourism operators, transport operators/carriers, accommodation operators, and tourism professionals...) as »information islands«, which lack mutual connections and interoperability. Marketing, branding, as well as the development and management of the destination, »depend to a large extent on knowledge related to the behaviour of potential visitors«, that is, it is related to the perception of tourists and how they experience a certain destination (Stepchenkova & Mills, 2010). Furthermore, the active participation of visitors, as well as the local population/residents, through the sharing of experiences is also extremely important (Lee, et al., 2020), and technologies make this possible in real time. Thus, sharing experiences related to travelling and staying in a destination can be considered an »upgraded« type of word of mouth, where consumers create and influence the image of the destination, which is sometimes different from the one that destination management organizations or other tourism entities want to broadcast to the market (Stepchenkova & Mills, 2010).

Oftentimes, efficient and sustainable destination management is linked to efforts to create and maintain a smart destination. According to Gretzel, et al. (2015), the term »smart tourism« is a complex concept, which implies innovation, competitiveness, and sustainability, with an emphasis on the use of technologies and their integration to achieve many goals, such as resource optimization, efficient and fair management, supporting new forms of cooperation and creating new values. López de Avila Muñoz & Sánchez (2015) define a smart tourist destination as »(...) an innovative tourist destination, built on the infrastructure of state-of-the-art technology that guarantees sustainable development of tourist areas, accessible to all, which facilitates the visitor's interaction and integration into their environment, increases the quality of experience in the destination and improves the quality of life of the local population«. Closely related to the concept of smart destination and ICTs, Boes, et al. (2016) also deal with human resources, social capital, innovation, leadership and other success components that make up a smart destination, and emphasize the importance of cooperation and the human factor, with only the use of available technologies. Considering how important tourism is for the economy, from the local to the national level, and then as an important part of the global economy, predictive models that can be developed with the help of technologies are also valuable (Lu, et al., 2020). Various data on the actions of potential and real visitors before, during and after the trip can thus be used to predict their interests and activities during their stay in a tourist destination. Destination management organizations are so crucial for the success of the destination because they are responsible for the coordination of resources, whether human, financial or otherwise, as well as for data collection, analysis, interpretation and transmission

to the stakeholders who will use this information – all to contribute to their competitiveness in the tourist market with their efforts. (Sheehan, et al., 2016)

Furthermore, some of the prerequisites necessary to develop a smart tourist destination, » (...) leadership, vision, patience, strategic management and continuous evaluation and change are needed« (Boes, et al., 2016). Additionally, Lee, et al. conclude that »(...) (2020) a smart tourist city, combined with creativity and innovation, is the answer for designing a sustainable environment for both residents and visitors.«

Reaching the smart destination level is a goal that is aspired to and considered valuable by many experts, but there is also a degree of caution and concern associated with it. Ivars-Baidal, et al. (2019) point out certain problems related to the availability of smart destinations and the evolution of information and communication technologies, and thus they state: ambition when applying the concept of a smart destination and relative inaccuracy in defining this concept, the inability to apply this model and concept in many destinations due to too high organizational and technological requirements, in addition to the fact that they exceed the management capacities of destination management organization, as well as the unavailability of data of various databases since they are owned by large technology or tourism operators, and availability of some are also limited by privacy laws. As a negative side of the use of various databases that offer a lot of information about visitors, as well as the increasingly comprehensive use of technologies in the organization and during travel and stay, some authors express concerns regarding the privacy of tourists, i.e. the increasing vulnerability and possibilities of information misuse (Gretzel, et al., 2015; Grundner & Neuhofer, 2021). Unwanted and negative consequences are not mentioned by many authors, and it is necessary to explore more broadly and deeply this side of using various technologies and access to various databases.

Likewise, the concept of smart tourism often appears as a solution to the problems and challenges faced by tourist destinations; from the excessive numbers of tourists and crowds to environmental concerns and the degradation of cultural heritage. However, technological or smart solutions alone are not enough to solve these problems, although they can certainly be a crucial step in achieving greater tourist satisfaction and ensuring the local population's quality of life (Lee, et al., 2020), in addition to technological possibilities, the non-technological, i.e. human and managerial ones are also needed (Sheehan, et al., 2016).

From the application of information and communication technologies, and artificial intelligence, to defining the concept of smart destinations, various authors approach these and other innovative solutions in different ways, some based on different definitions of terms. Due to the sudden and increasingly frequent changes in the market, but also in terms of innovations and the way of doing business, more research is needed, as well as proposals, forecasts and examples of good practice. Likewise, comprehensive research, which would deal with as many innovations and possible applications of technologies in a tourist destination as possible, would be valuable and necessary to improve efficiency, the satisfaction of visitors and meet their needs, as well as the financial and other benefits for all stakeholders in the management of the tourist destination.

FLUCTUATION OF TOURISTS AND CHARACTERISTICS OF KOPRIVNICA AS A TOURIST DESTINATION

The town of Koprivnica is the tourist, traffic, economic and administrative centre of the central Podravina region and at the same time the centre of Koprivnica-Križevci County. Although Koprivnica is a city that occupies an area of only 91 km² and has around 30,000 inhabitants, it is the centre of central Podravina in every respect. The proximity to the capital of Croatia, Hungary, Slovenia and other emissive centres, and with good transport links to the east of the country and beyond, has potential for the sustainable development of tourism in general. In addition, the city has a preserved cultural and historical heritage, which is why the entire old town is viewed as a historical monument. Consequently, Koprivnica was in the process of being elected the European Capital of Culture in 2020, together with its partner city of Varaždin (www.koprivnica.hr). The vision of the destination is by its nature based on common interests concerning the future and forms the guiding principle in planning the development

of tourism of the destination (Tourism Development Strategy of the city of Koprivnica and its surroundings until 2025, 2017). Furthermore, the vision states that Koprivnica is a city of nettles (kopriva = nettle), traditions and heritage, with hospitable and hardworking hosts. According to data from the Croatian Bureau of Statistics, the total number of rooms, apartments and camping places in the destination area in 2022 is 130, and the number of permanent beds is 255. As for arrivals, there were a total of 5,736 of them, and the number of overnight stays in the same period was 9,994 in the area of Koprivnica. If we analyse the data for arrivals and overnight stays in 2020 and 2021, it is clear that there was an increase in both arrivals and overnight stays, although the total number of rooms and permanent beds decreased by 2%. Various forms of tourism are being developed in Koprivnica and its surroundings, which is why tourists are extending their stay in this area. New and renovated wine roads, cycle routes, galleries and other cultural and art-related facilities are included in the tourist offer. According to the above, it can be concluded that resources, tourists and transport infrastructure are crucial for changing the structure of tourists from hikers staying in the city for a day or two to longer-staying guests.

Table 1 shows the secondary data of tourist indicators over the past two years. It leads to the conclusion that there has been an increase in the number of tourists, and the increase in overnight stays shows that the average retention time of tourists in Koprivnica is also on the rise. The city has therefore ceased to be a transit hub for hikers. However, it is necessary to increase the number of quality accommodation capacities and the number of permanent beds in accordance with the carrying capacities of the accommodation facilities.

Table 1 Accommodation capacities, arrivals and overnight stays in Koprivnica 2020-2021

Year	Tourist indicators							
	Number of rooms, apartments and camping sites	Number of permanent beds	Arrivals Total	Arrivals - local tourists	Arrivals - foreign tourists	Overnight stays - total	Overnight stays - domestic tourists	Overnight stays - foreign tourists
2020	131	260	2.919	1.930	989	7.430	4.826	2.604
2021	130	255	5.736	2.201	3.535	9.994	4.035	5.959
Index 2020/2021	99,23	98,07	196,50	114,04	357,43	134,50	83,61	228,84

Source: Author's research and analysis, according to the data supplied by the Croatian Bureau of Statistics (www.dzs.hr, access date: 1 September 2022)

As shown above, there was a 1% drop in terms of the number of rooms, apartments and camping sites, and consequently, the permanent accommodation capacities decreased by 2%. It is significant that despite the decline in the number of accommodation capacities, the number of arrivals increased by as much as 96.5%. This can be interpreted as a consequence of the 2020 pandemic when travel restrictions were imposed, which resulted in a greater desire to change place and travel. In addition, during the pandemic people did not spend much money, thereby generating the amount planned for tourist trips. The greatest surge was observed in the number of foreign tourist arrivals, with as much as a 257% increase in the number of arrivals of foreign tourists in 2021 compared to the pandemic year 2020. There was a noticeable 16.39% drop in overnight stays of domestic tourists in 2021 compared to 2020. This can be interpreted by the fact that the travelling of domestic tourists was also limited in 2020, which is why they stayed more in coastal destinations during the summer months of 2021. An analysis of the accommodation supply in Koprivnica found that hotels accounted for 81% of the offer of accommodation during the observed period. Observation of the accommodation capacities of Koprivnica from 2015 to 2021 shows an upward trend. Nevertheless, there is still a lot of untapped potential for further development of urban tourism, cultural tourism, cycle and eco-tourism and other selective forms of tourism. Firstly, it is necessary to expand the accommodation supply with a new hotel and other forms of accommodation and connect it with the culinary and catering offer. Since Koprivnica has a favoura-

Table 2 SWOT analysis of the destination Koprivnica

Strengths	Weaknesses
Cultural and historical heritage	Insufficient dispersion of tourist events throughout the entire destination
Geotrafic location of the destination	Non-recognizability of the brand Koprivnica
Preserved environment	Insufficient accommodation infrastructure and quality
Proximity to emissive centres (Hungary, Slovenia, Austria)	Insufficient involvement of the local population in the development of tourism in Koprivnica
Close to equestrian roads, cycling routes and wine roads	
Opportunities	Threats
Sustainable development	Changes in legal regulations in the domain of smart destination management
Development of smart tourism as a specific form	Changing preferences of tourists
Branding Koprivnica as a smart destination	The economic crisis in the European Union
Withdrawal of money from EU funds for the implementation of ICT	Unsafe environment
Diversification of the tourist product through the smart destination development model	Emerging health and financial crises and the war situation in Eastern Europe

Source: Author's research and analysis, according to the Tourism Development Strategy of the city of Koprivnica and its surroundings until 2025 and in line with the document: Analysis of the Current State of Tourism in the Area of the Podravina Region Near Koprivnica, Institute for Tourism, 2016.

ble geographical location (close to Zagreb and its airport and near to the Hungarian border), it is necessary to make further use of such an advantage. With the preserved nature in the surrounding area and rich cultural and historical heritage, Koprivnica has a significant attraction basis for further sustainable development of these forms of tourism. According to the status analysis of the county development strategy for Koprivnica-Križevci County for the 2014-2020 period (Regional Development Agency of Koprivnica-Križevci County PORA), emphasis was placed on the development of equestrian tourism and health tourism in the vicinity of Koprivnica. In 2014, an equestrian trail was established as the first of its kind in Croatia, and with the proximity of geothermal sources, Koprivnica could also attract environmentally conscious tourists who want to spend an active holiday which includes sustainable development and environmental protection. In addition to the above, this destination provides visitors with a rich cultural and historical heritage. According to the analysis of the status of tourism in this area (Institute for Tourism, 2016), the need for the spatial distribution of attractions and events was indicated. In the past five years, Koprivnica has generated as many as 80% of the attractions of the Podravina area. Koprivnica is a place of more intensive gathering of tourists, which can be the starting point for the dispersion of demand throughout the region (Tourism Development Strategy of the city of Koprivnica until 2025).

In the area of Koprivnica 2, the most important tourist events are certainly the Koprivnica Carnival in February and March and the Renaissance Festival in August. They are followed by events such as Fishermen to Their Town, the flower exhibition and fair, Legend of Jagnjedovec, Motifs of Podravina, Summer on Zrinski, Summer in Ludens, International »Fest Jazz«, Festival, Street art festival, European Movement Week, Galović's Autumn, Christmas Fairy Tale and The Day of the City of Koprivnica (www.koprivnica.hr/gradani/kultura/manifestacije, 2 September 2022). According to the researched current situation as well as based on the conclusions of the document Analysis of the current state of tourism in the area of Podravina region around Koprivnica (Institute for Tourism, 2016) and the document Tourism Development Strategy of the city of Koprivnica and its surroundings until 2025. (Koprivnica Tourist Board, 2017) an analysis of strengths, weaknesses, opportunities and threats for this destination can be formed. The internal environment of the destination makes strengths and weaknesses, while the external environment presents opportunities and threats. Table 2 lists the main elements regarding the constructive development of the Koprivnica smart destination model in the future period. Thus, it can be concluded that Koprivnica has a predisposition to develop smart tourism and transform the destination into a smart one through greater inclusion of the local population, implementation of information and communication technology, dispersion of tourist events and the improvement of the transport and accommodation infrastructure of the destination. The weakness of the destination is cer-

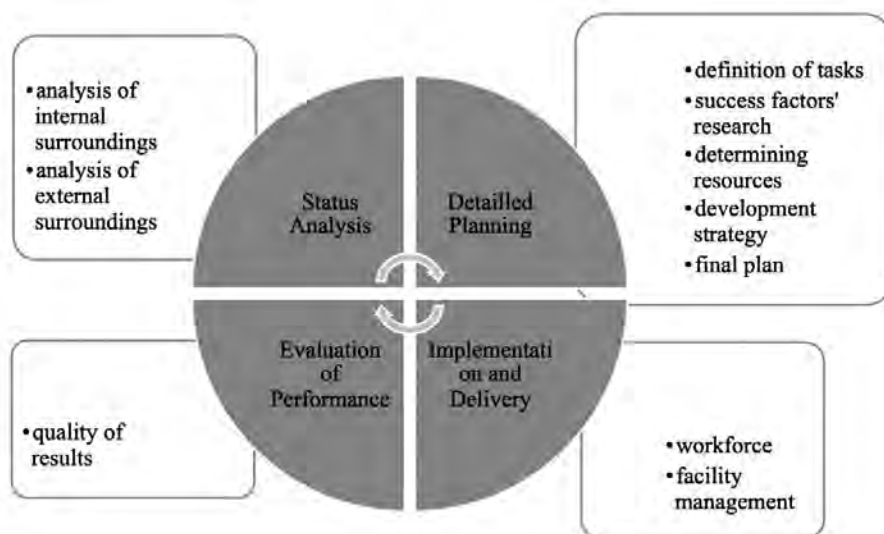
tainly the non-recognizability of the destination in the tourist market, and threats are certainly the current economic crisis in the European Union's emitting centres, the duration of the pandemic, the possible outbreak of a new health crisis and the war situation in eastern Europe. Nevertheless, the successful branding of the Koprivnica smart destination can contribute to the development of the awareness of tourists that this destination is a safe place, where value for money is realized. Stronger cooperation between the City and County Tourist Boards would certainly contribute to greater inclusion of domestic entrepreneurs and the population in the development of smart tourism.

PROPOSAL OF THE DEVELOPMENT MODEL OF THE SMART DESTINATION KOPRIVNICA

For a destination to be classified as smart, it is important to detect the development factors that generate the growth and development of smart tourism as a specific form of tourism. For a smart destination in Podravina to be developed according to a certain model, it is important to form a model that will contribute to strengthening the competitive and comparative advantages of such a destination over other smart destinations with similar characteristics. The growth and development of smart tourism in any area can be managed through such a smart destination model, which indicates that each destination can be competitive in this context.

A smart destination follows the trends of digitalisation and the needs of all generations and must meet the demands of new visitors growing up with digital technology (Smart Tourism, 2021; Rako, 2019; Gretzel, 2018). According to the conducted research and a review of scientific and professional literature, a basic definition of a smart destination can be given – smart cities in tourist regions that base their business on implemented information and communication technology, ensuring sustainable development and environmental protection and connecting tourists with the local community in an innovative way. The given definition highlights three essential components of a smart destination that must be met for a destination to be called smart, and according to Mandić (2022), these are digitalization (technology) as a catalyst for innovation, smart experiences (focus on the improvement and personalization of the experience) and a smart business ecosystem, with a focus on strengthening competitiveness and improving the efficiency of stakeholders in the tourist supply segment. Branding Koprivnica as a smart destination for smart tourism will enable faster positioning in the tourist market.

The resource base of Koprivnica, the current infrastructure and the carrying tourist capacity sets Koprivnica apart from other destinations. Split is taken as a reference smart destination, which is currently in the implementation phase of modern technology in the management of tourist destinations. The smart destination model of Koprivnica is based on the satisfaction of tourists and the local popula-

Figure 1 The development model of Koprivnica smart destination (Source: Author's analysis according to the 2022 research)

tion, which can lead to the business excellence of the destination. The model is thus based on three main elements: information and communication technology, environmental quality and smart experiences.

These elements of the model are developed under the assumption that the set criteria for the development of the destination are met, namely: compliance with international trends in the tourist market, rational use of resources, revitalization of traditional customs and strengthening of the culture of the local population, compliance with the national tourism development strategy and generating economic benefits. Figure 1 shows a model of such development.

CONCEPT OF KOPRIVNICA AS A SMART DESTINATION

The concept represents a qualitative response of companies to market challenges, aimed at achieving growth and development, repositioning in the market, maximum consumer satisfaction and multiplication of profits (Stipanović, 2006:21). The development system in this model covers the totality of activities, interactions and connections that occur throughout the entire life cycle of products and services in a smart destination. In doing so, one should take into account the specifics of the smart destination, namely the specifics of the market and the specifics of the destination's management activities. For the concept to be realized, networking and cooperation between the City and the County Tourist Boards and the Koprivnica City Council are necessary. This can be achieved by implementing modern information and communication technologies. All principles and rules will be listed, the current situation will be analysed, goals will be defined, and alternative strategies will be established in the concept of the Koprivnica smart destination development. In this way, the concept of smart destination Koprivnica can be the main instrument of management and activities in the destination that will show the future of the city's development and more easily shape and realize its competitive advantages. In addition, it represents the dynamic development integrity of smart destination management. Thus, the dynamics of the relationship between the leading structures of the community will be demonstrated.

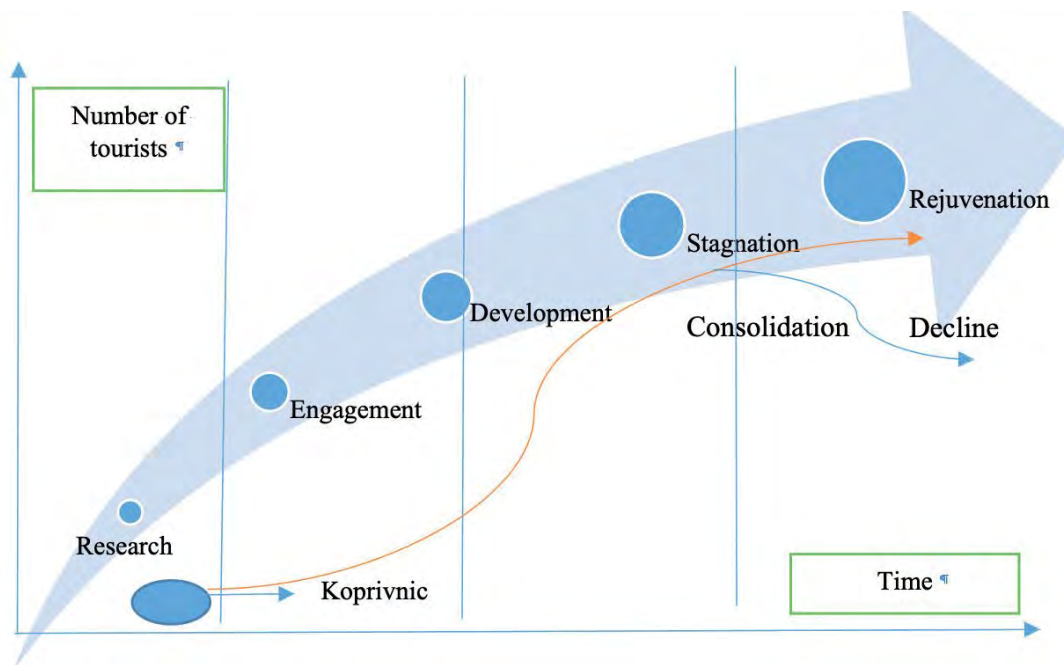
Koprivnica could follow the course of such development on the example of the development of the Split smart destination, where the concept of »Split Smart City« was devised at the level of city management. This concept lists three phases: infrastructure, development and delivery of the application solution (www.split.hr, access date 3 September 2022). Thus, the applications for solving the problem of parking at the destination stand out and provide the possibility of alternative transportation using the public bicycle system. In addition, parking places for people with disabilities are visible. Koprivnica could harness the potential of its transport networks and improve the transport infrastructure so that tourists could move more easily in the entire area of the city and its surroundings. In addition to the infrastructural elements, other elements that make a smart destination attractive are ecological elements, social elements, entertainment and recreation, destination offer, accommodation supply and evaluation elements.

In this way, all the necessary information is available to the entire local community, as well as to tourists staying there. Accordingly, efforts are being made to strengthen the quality and equipment of the smart destination, diversify the offer, develop additional selective forms of tourism, and give residents and tourists an additional sense of security. Joint management of the destination also encourages better communication with the public, resulting in all stakeholders experiencing value for money. The recommendation in this context is the implementation of a common management platform, which will also develop corporate social responsibility as part of a smart eco-management system.

DEVELOPMENT STRATEGY AND BUSINESS POLICY OF THE KOPRIVNICA SMART DESTINATION

In terms of management of the Koprivnica smart destination, a unique strategy should be chosen, modelled on the development strategies of smart cities. Based on the analysis of the condition and offer of the destination, it is possible to detect the position of the destination in the context of the life cycle. Accordingly, it can be concluded that Koprivnica is currently in the phase of researching and redefining the destination's development strategy so that smart tourism can develop. After that, it is possible to

Figure 2 The life cycle of the destination city of Koprivnica and its surroundings (Source: Authors' analysis of the research, adapted according to the template from the Tourism Development Strategy of the city of Koprivnica and its surroundings until 2025, p. 54)

engage stakeholders to develop a smart destination management system and continue with the sustainable development of the destination. Figure 2 shows the life cycle of the Koprivnica destination and is based on the previous results of the research team working on the Tourism Development Strategy of the city of Koprivnica and its surroundings until 2025.

According to the presented Koprivnica lifecycle scheme, it is clear that changes are needed in the destination management system are needed in terms of access to the creation and maintenance of competitive advantage. Any change in the tourist market also evokes changes in the management system, and Koprivnica has a unique opportunity to form a unique management development team for the formation of a sustainable smart destination strategy. There is a need to pay attention to the interdependence of the strategy and business policy of the destination and the city. In this context, the proposal is to evoke private sector activities and implement the concept in achieving the set objectives.

At the same time as Split, this destination has also passed this first phase and implemented new communication channels, thus connecting the private and public sectors, and taking the first steps to engage a larger number of community and destination stakeholders. Concrete steps in the implementation of this phase are proposed: define target markets and tasks, detect critical performance/success factors, specify resources, connect resources with critical performance factors and, based on this, create a new smart destination development strategy and form a final plan. This includes the given lifecycle of the destination, portfolio analysis, systematic development of tourism products and services, strengthening of the supplier chain and development of risk management.

The city of Split can be mentioned as an example in this context, which, according to Erceg (2019), has already developed a smart street lighting system, smart buildings, traffic control sensors, smart buses, electric bicycles, e-charging points for electric vehicles, connected the management of heating, ventilation, air conditioning and lighting of residential and tourist buildings and the like. In addition, Koprivnica has the opportunity to deploy smart benches within the destination, modelled after the city of Split, which contain air quality sensors, measure temperature, serve as Hot spot Internet, provide the possibility of wireless charging of smart devices and everything is implemented in a unique application called *City Eye* (www.split.hr). Such an application is available to residents, entrepreneurs, city admi-

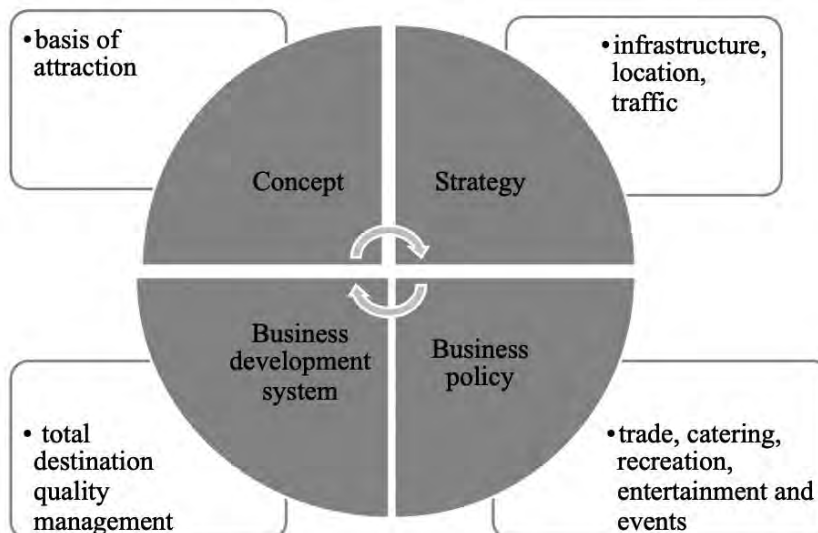
nistration, Split and County Tourist Boards and tourists staying there. It includes all mapped institutions in the smart city area, with the aim of sustainable development. In this way, Koprivnica would offer tourists an active involvement in the local community, a feeling of contribution to the destination and usefulness while staying there.

SYSTEM FOR DEVELOPMENT CONTROL AND EVALUATION OF THE KOPRIVNICA SMART DESTINATION'S BUSINESS ACTIVITIES

As the last factor of the proposed smart destination development model, the business development control system, i.e. the evaluation of all undertaken performances, was mentioned. This refers to the totality of activities, connections and interactions of everyone who lives, works or visits the destination. Through the control system, it is possible to develop smart destination quality standards, continuously and promptly receive feedback, measure results and make corrections. This will result in the growth and development of smart destination management. In addition, it will serve as the basis for future analyses of the situation and the determination of future strategies for the development of destination management.

It is important to point out that the presented smart destination model could influence the development of the attraction basis of the destination, which would contribute to the creation of a new image of Koprivnica as a smart city for smart tourism, and thus round off the concept of a smart destination of Koprivnica. Through the development and control of infrastructure, accommodation, traffic, attractions, catering, shops and other offers in the destination, it is possible to brand Koprivnica as a smart destination. Figure 3 shows the addition to the proposed model of the smart destination of Koprivnica, in which the components that are controlled and evaluated are listed.

Current shortcomings are evident in the existing transport connectivity infrastructure, networking between the main drivers of the smart destination development and insufficient engagement of the local population. In addition, there is great potential in the development of additional tourist and hospitality products, in increasing the quality of accommodation facilities and equipment, and in integrating tourists into the sustainable development of the destination. On the other hand, through the performed status analysis and the comparison with the destination of Split, it is evident that in the area of Koprivnica there are competitive and comparative advantages and potentials in the development of the attraction base. Koprivnica should do more to promote preserved nature, favourable geographical location and rich heritage. With such a resource base, it is possible to reposition Koprivnica in the tourist market, but it is also necessary to consider the actual limitations at this moment.

Figure 3 Control and evaluation of the elements of the Koprivnica smart destination model (Source: Authors' analysis of the research 2022)

CONCLUSION

A smart destination consists of digitalization of the destination's tourist system, personalization of experiences and services and corporate social responsibility. The concept of smart tourism consequently emerges as a solution to the problems and challenges faced by tourist destinations; from excessive numbers of tourists and crowds to environmental concerns and the degradation of cultural heritage. Smart tourism includes several interdependent variables (smart destination, smart experiences and smart ecosystems), based on implemented information and communication technology. At the European Union level, there is an initiative aimed at developing smart cities where smart tourism will continue to develop, and thus gradually become recognizable smart destinations.

A smart destination is thus defined as an area of integrated technology, through which all stakeholders remain connected and networked, and with the development of environmental protection awareness, the tourist product is expanded, respecting the needs and expectations of modern tourists. The city of Koprivnica has all the predispositions to get transformed into a smart destination and thus become a promoter of smart tourism. With the presented model of smart destination on the example of Koprivnica, it is clear how long-term goals can be met in this way: economic, socio-cultural and environmental protection. The smart destination model of Koprivnica represents a vision of sustainable development of the urban environment, which, by implementing the ICT, ensures sustainable management of city resources, a higher quality of life for its inhabitants and a better connection of the tourist and catering services providers with modern tourists. Accordingly, the Koprivnica smart destination model supports the projected quantified goals of smart tourism development according to the Tourism Development Strategy of the city and its surroundings until 2025.

The smart destination model thus ensures the growth of tourist indicators in terms of arrivals, overnight stays, average stay, quantity and average utilization of permanent accommodation facilities in days. According to the analysis of the current situation, Koprivnica has insufficient accommodation infrastructure, an underdeveloped selection of special programs and events, as well as an insufficiently branded gastronomic and catering product, which is why the overall quality of the offer is not at the level of competitive smart destinations. When choosing a smart destination model, the focus was on the resource base, existing strengths (real advantages of Koprivnica) and the weaknesses (real limitations) of the destination, as well as potential opportunities for the development of smart tourism in the destination. It is necessary to carry out the planned projects contained in the Strategy for the development of the city of Koprivnica and its surroundings and rebrand it into a smart destination by developing the information and communication infrastructure. Achieving a greater engagement of the local community in terms of diversification of the tourist offer and ensuring continuous control (monitoring) of the plan and Strategy's implementation is also necessary.

LITERATURE

1. Boes, K., Buhalis, D. & Inversini, A., (2016). *Smart tourism destinations: ecosystems for tourism destination competitiveness*. <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/IJTC-12-2015-0032/full/html> (datum pristupa 26. travanj 2022)
2. De Carlo, M., Ferilli, G., d'Angella, F. & Buscema, M., (2021). *Artificial intelligence to design collaborative strategy: An application to urban destinations*. https://id.elsevier.com/as/authorization.oauth2?platSite=SD%2Fscience&scope=openid%20email%20profile%20els_auth_info%20els_idp_info%20els_sa_discover%20urn%3Acom%3Aelsevier%3Aidp%3Apolicy%3Aproduct%3Ainst_assoc&response_type=code&redirect_uri=https%3A%2F%2F, (datum pristupa 26. travanj 2022)
3. Erceg, T. (2019). *Primjeri dobre prakse kao temelj za razvoj grada Splita kao pametnog grada*. Split, Sveučilište u Splitu, Ekonomski fakultet.
4. Floričić, T., (2016). *Comprehension of innovative solutions in hospitality industry*. https://www.researchgate.net/publication/322925863_Comprehension_of_innovative_solutions_in_hospitality_industry, (datum pristupa 27. travanj 2022)
5. Fuchs, M., Höpken, W. & Lexhagen, M., (2015). *Applying business intelligence for knowledge generation in tourism destinations—A case study from Sweden*, https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-658-06660-4_11, (datum pristupa 27. travanj 2022)

6. Grad Koprivnica, službena internet stranica, www.koprivnica.hr/turizam, (datum pristupa 1. rujna 2022)
7. Gretzel, U. (2018), *From smart destinations to smart tourism regions*. <https://investigacionesregionales.org/wp-content/uploads/sites/3/2019/01/10-GRETZEL.pdf>, (datum pristupa 2. rujna 2022)
8. Gretzel, U., Sigala, M., Xiang, Z. & Koo, C., (2015). *Smart tourism: foundations and developments*. <https://link.springer.com/article/10.1007/s12525-015-0196-8>, (datum pristupa 1. rujna 2022)
9. Grundner, L. & Neuhofer, B., (2021). *The bright and dark sides of artificial intelligence: A futures perspective on tourist destination experiences*. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2212571X20301335>, (datum pristupa 20. svibnja 2022)
10. Hamilton, J., R., (2012). *Gathering and deploying tourism destination intelligence*. <https://researchonline.jcu.edu.au/23257/>, (datum pristupa 20. svibnja 2022)
11. Informacijski sustav za prijavu i odjavu gostiju, www.e-visitor.hr, datum pristupa 5. rujna 2022.
12. Ivars-Baidal, J. A., Celdrán-Bernabeu, M. A., Mazón, J.-N. & Perles-Ivars, Á. F., (2019). *Smart destinations and the evolution of ICTs: a new scenario for destination management?*, <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13683500.2017.1388771> (datum pristupa 21. svibnja 2022)
13. Lee, P., Hunter, W. C. & Chung, N., (2020). *Smart tourism city: Developments and transformations*. <https://www.mdpi.com/2071-1050/12/10/3958>, (datum pristupa 21. svibnja 2022)
14. López de Avila Muñoz, A. & Sánchez, S. G., (2015). *Destinos turísticos inteligentes*. <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=5248689>, (datum pristupa 21. svibnja 2022)
15. Lu, W., Jin, J., Wang, B., Li, K., Liang, Ch., Dong, J., Zhao, Sh., (2020). *Intelligence in tourist destinations management: Improved attention-based gated recurrent unit model for accurate tourist flow forecasting*. <https://www.mdpi.com/2071-1050/12/4/1390>, (datum pristupa 21. svibnja 2022)
16. Manifestacije u Koprivnici, www.koprivnica.hr/gradani/kultura/manifestacije, (datum pristupa 2. rujna 2022)
17. PORA, službena internet stranica Regionalne razvojne agencije Koprivničko-križevačke županije, Županijska razvojna strategija za Koprivničko-križevačku županiju 2014.-2020., www.pora.com.hr, (datum pristupa 2. rujna 2022)
18. Rako, M. (2019). Tehnološki projekti u funkciji razvoja smart destinacija. Split: Sveučilište u Splitu, Ekonomski fakultet
19. Sheehan, L., Vargas-Shanchez, A., Presenza, A., Abbate, T., (2016). *The use of intelligence in tourism destination management: An emerging role for DMOs*. onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1002/jtr.2072, (datum pristupa 21. svibnja 2022)
20. Smart CulTour (2022). Veći inovacijski potencijal u razvoju pametnog turizma imaju destinacije poput ovih gradova, <http://www.smartcultour.eu/veci-inovacijski-potencijal-u-razvoju-pametnog-turizma-imaju-destinacije-popt-ovih-gradova/>, (datum pristupa 2. rujna 2022)
21. Smolčić Jurdana, D., Milohnić, I., Soldić Frleta, D., Ribarić, I., Glavić, R. (2017). *Strategija razvoja turizma grada Koprivnice i okolice do 2025.*, Turistička zajednica grada Koprivnice, 2017.
22. Stepchenkova, S. & Mills, J. E., (2010). *Destination image: A meta-analysis of 2000–2007 research.*, <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/19368623.2010.493071>, (datum pristupa 15. lipnja 2022)
23. Tsaih, R.-H. & Hsu, C. C., (2018). Artificial intelligence in smart tourism: A conceptual framework, <https://aisel.aisnet.org/cgi/viewcontent.cgi?article=1013&context=iceb2018>, (datum pristupa 15. lipnja 2022)
24. Wang, R., Luo, J. & Huang, S. S., (2020). *Developing an artificial intelligence framework for online destination image photos identification*, <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2212571X20301347>, (datum pristupa 15. svibnja 2022)

SAŽETAK

Suvremena informacijska i komunikacijska tehnologija (ICT – information and communication technology) čini okosnicu razvoja pametnog turizma. Uspostava pozitivne korelacije tehnologije s drugim čimbenicima određene destinacije nužna je za razvoj pametne turističke destinacije.

Pametna turistička destinacija temelji se na digitalizaciji turističkog sustava destinacije, personalizaciji doživljaja i usluga te korištenju društveno odgovornog poslovanja. Digitalizacija podrazumijeva primjenu suvremenih informacijskih i komunikacijskih tehnologija u interakciji s turistima. Personalizacija doživljaja i usluga podrazumijeva proširenu turističku ponudu koja uključuje posebne programe i turističku animaciju/zabavu. Društveno odgovorno poslovanje (CSR – corporate social responsibility)

destinacije predstavlja poslovanje koje se vodi u skladu s načelima održivosti, zelene ekonomije i etike. Polazeći od toga, svrha ovog istraživanja je detektirati i istražiti potencijal Koprivnice kao vodeće turističke destinacije Podravine. Ovim istraživanjem želi se dati model razvoja destinacije pametnog turizma Koprivnice koji se temelji na provedenom kvalitativnom istraživanju. Za prikaz modela pametne turističke destinacije korištena je metoda analize i metoda usporedbe s destinacijom Split koja je predvodnik u procesu transformacije klasične u pametnu turističku destinaciju. S obzirom na položaj Koprivnice u odnosu na emitivna turistička tržišta/centre, bogatu kulturno-povijesnu baštinu destinacije i očuvani okoliš, Koprivnica ima konkurentsku prednost kao nositelj razvoja pametnog turizma Podravine u sklopu Koprivničko-križevačke županije. Koprivnica je sjedište Turističke zajednice Koprivničko-križevačke županije, i samim time administrativno središte turističkog sustava Podravine i svakako ima potencijala za bržu implementaciju modela pametne destinacije. U turističkom smislu Koprivnica još nije dosegla svoj puni turistički potencijal. Brendiranje Koprivnice kao destinacije pametnog turizma omogućit će njezino brže pozicioniranje na turističkom tržištu. Resursna baza Koprivnice, postojeća infrastruktura i turistički kapacitet (TCC) izdvajaju Koprivnicu od ostalih destinacija. Na temelju rezultata istraživanja prezentiranih u ovom radu, prikazane su glavne smjernice za razvoj modela pametne turističke destinacije Koprivnica.

POVIJEST GOLE 1822. – 1922.

JURAJ ŽUPANEC (1870. – 1939.), ŽUPNIK U GOLI

(Grada)

Priredili: Nikola CIK i Dorian KOŠUTA

UVOD (NIKOLA CIK)

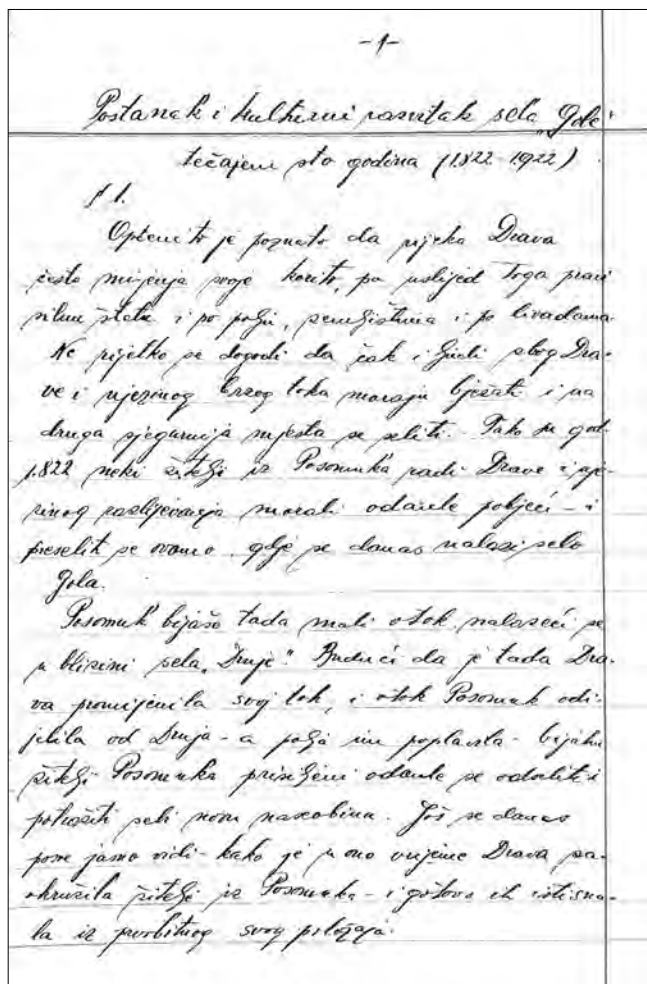
Gola je jedno od rijetkih naselja u Podravini za koje se zna točno vrijeme postanka. Naime, Gola je naseljena 1822. godine stanovništvom iz Drnja i drugih naselja. Stoga se ta godina smatra početkom trajnog naseljavanja Prekodravlja. Ljude su na preseljenje natjerale nepovoljne posljedice poplava rijeke Drave i prenapučenost, a u Prekodravlj su ih privukle velike plodne zemlje i šumsko bogatstvo. Žitelji Prekodravlja, a pogotovo Gole, čuvaju uspomenu na to preseljenje koje je, dakako, bilo u režiji tadašnjih vojnokrajiških i Crkvenih vlasti. Kao što se ove godine obilježava 200. obljetnica naseljavanja Gole i Prekodravlja, tako je i prije stotinu godina, 1922. godine, bila obilježena 100. obljetnica od toga događaja. Tim povodom je tadašnji župnik u Goli Juraj Županec (1870.-1939.) sastavio kroniku u kojoj je opisao povijest Gole tijekom prvih stotinu godina postojanja. Rukopis se danas čuva u Muzeju grada Koprivnice. Pošto je župnik Juraj Županec pažljivo zapisivao podatke u župnu spomenicu tako je na tome mjestu zabilježen i povodom kojim je nastao ovaj tekst. Naime, župnik je zabilježio da je 20. kolovoza 1922. godine svečano obilježena 100. obljetnica osnutka naselja. Svoje oduševljenje župnik je dočarao riječima: »Sama proslava uspjela je dosta sjajno.« Nadalje je zapisao: »Povijest Gole i njezin kulturni razvitak kroz 100 godina opisan je u posebnoj bilježnici (III sveska) što se nalazi kao dopunjak ove spomenice.« To je upravo ovaj tekst koji objavljujemo kao vjerni prijepis, a koji je autor, župnik Juraj Županec, javno pročitao na spomenutoj proslavi. Tekst je transkribiran na način da su netaknute i sve očite pogreške u pisanju (primjerice, u originalu je plač umjesto plac, hovend umjesto honved i spominje župnika Ruštra koji se je zapravo prezivao Kušter). Sadržaj je autor podijelio u tri osnovna dijela (cjeline) i čak 21 poglavlje pri čemu je u posljednjem poglavlju opisana upravo proslava 100. obljetnice naseljavanja Gole.

Svećenik Juraj Županec rođen je 12. travnja 1870. godine u mjestu Stanetinec pored Štrigove u Međimurju u obitelji Andrije i Magdalene Županec rođ. Cimerman. Bio je uzorni svećenik i pravi intelektualac jer je volio pisanu riječ, a posebno je proučavao kanonsko pravo. Objavljivao je članke u različitim listovima, a u političkom smislu bio je pristaša politike Ante Starčevića. Bio je štedljiv i skroman čovjek, a većinu života proveo je u Goli gdje je službovao gotovo puna tri desetljeća. Došao je u Golu poslije smrti župnika Ivana Čavličara koji je umro početkom travnja 1910. godine. Županec je u Golu došao u studenom 1910. godine, a do tada bio je duhovnik u kaznionici u Lepoglavi. Juraj Županec upravljao je rimokatoličkom župom u Goli od 1910. godine, a umro je 21. rujna 1939. godine. Pokopan je na mjesnom groblju u Goli 23. rujna, a sprovod je vodio apostolski protonotar i župnik iz Koprivnice Stjepan Pavunić uz prisustvo petnaestorice svećenika i mnoštva naroda. Župljani su ga iskreno oplakivali. U doba kada je bolovao i nakon njegove smrti župom je upravljao župnik iz susjedne Ždale Rudolf Mikec, a u listopadu 1939. godine novim župnikom u Goli postao je Ivan Vučetić.

POSTANAK I KULTURNI RAZVITAK SELA »GOLE« TEČAJEM 100 GODINA (1822. – 1922.)

I.

Općenito je poznato da rijeka Drava često mijenja svoje korito, pa uslijed toga pravi silnu štetu i po polju, zemljištima, i po livadama. Ne rijetko se dogodi da čak i ljudi zbog Drave i njezinog brzog toka moraju bježati i na druga sjegurnija mjesta se seliti. Tako su god. 1822 neki žitelji iz Posomuka radi Drave i njezinog razlijevanja morali odavle pobjeći – i preseliti se ovamo, gdje se danas nalazi selo Gola.

Slika 1. Stranica rukopisa župnika Juraja Županca iz 1922. godine o povijesti naselja Gola (1822. – 1922.)

A da su neke obitelji došle iz Hudovljana (kako još i danas narod kaže iz Vlaškoga) [2] svjedoče nam Vlaška ulica i Vlaško polje. Ove dakle obitelji iz Posomuka, Hudovljana i Mađarske postaviše temelj ovom našem današnjem selu koje se zove Gola. Razumije se da su se ove obitelji množile, pa je uslijed toga nastao svaki dan veći broj duša i kuća.

Svakako će vas zanimati zasto su baš ovoj naseobini nadjenuli ime »Gola«. To baš nije teško pogoditi. Doduše riječ »Gola« ne zvuči lijepo, a još manje što lijepa znači. Riječ »Golo« svakako je hrvatska riječ, a ne mađarska kako neki hoće. Golo je naime ono što je prazno, neobučeno, nepokrito neispunjeno. U okolici današnje »Gole« u ono vrijeme prostirahu se velike hrastove šume i još danas vidimo ostatak jedne takove šume u Sočevu. Kad bi stari hrastovi iz Sočeva mogli govoriti oni bi nam najglasnije rekli kako je postalo »Golo« – tu je morao biti neki prazan prostor – po našim ledinama – pa su si tu prvi sjedioci načinili kuće – [3] a tu svoju novu naseobinu nazvali su po obliku zemljišta »Golom«. Današnje selo Gola vrlo je pravilno i simetrički građeno, kao što rijetko koje selo u Slavoniji. Vama svima dobro poznati Vendel Talan pripovijeda da je po tadašnjoj krajiškoj šumskoj upravi najprije zasnovan »plač« u obliku četvorine, a zatim su doznačena mjesta oko »plača« za gradnju kuća. To nam evo svjedoči, da prvi žitelji nisu smjeli birati mjesta za gradnju kuća, gdje bi se njima htjelo, već ondje i onako kako im je naznačila tadanja krajiška tehnička oblast.

Budući da sad znamo kako je nastala Gola mimogred neka bude spomenuto, kako je postalo selo Gotalovo nedaleko od Gole. Spada pod našu općinu i župu – gotovo naši su ljudi.

Posomuk bijaše tada mali otok nalažeći se u blizini sela Drnje. Budući da je tada Drava promijenila svoj tok, i otok Posomuk odijelila od Drnja – a polja im poplavila – bijahu žitelji Posomuka prisiljeni odavde se odseliti i potražiti sebi novu naseobinu. Još se danas posve jasno vidi – kako je u ono vrijeme Drava zaokružila žitelje iz Posomuka – i gotovo ih istisnula iz prvobitnog svog položaja. [1]

Žitelji Posomuka bijahu onda pod upravom vojne krajiške uprave – pa se kao graničari nisu mogli seliti na sjever ili na jug – jer se onamo krajiška uprava nije dalje protezala – nego su pošli ovamo na istok, gdje se danas Gola nalazi. Svakako tadanja vojna krajiška uprava dozvolila im je, da se tu nasele gdje se danas Gola nalazi.

Koliko je u prvi mah obitelji došlo ovamo iz Posomuka, ne znamo točno, jer kronika o tom ništa ne govori. No kronika što se nalazi na župnom dvoru kaže da se je u isto vrijeme u Golu doselilo 12 (dvanaest) obitelji iz susjedne Mađarske. Po svojoj prilici iz Breznice i Đekneša a tri obitelji da su došle iz Hudovljana (kod Mosti). Da su doista se iz Mađarske ovamo neke obitelji doselile – svjedoče još i danas mnoga Mađarska prezimena – kao na pr. Kičinbaći, Kišasondi itd.

Slika 2. Karta (plan) naselja Drnje (Dernye) iz 1812. godine – iz zaselka Posomuk stanovnici su se zbog poplava preselili 1822. na područje sela Gole u Prekodravlju

Gotalovo mlađa je naseobina od Gole. Ono je nastalo 6 (šest) godina kasnije od Gole. Naseobina započela je god. 1828. Gotalovčani [4] će dakle svoju stogodišnjicu slaviti tek za 6 godina (1928!).

A sama naseobina nastala je evo ovako: Godine 1828. po kraljevskom naređenju imalo se u okolini Točkovca regulisati Drava. Pa prema nacrtu imao se je iskopati kanal iza sela Točkovec. Kad bude taj kanal dogotovljen Točkovec se nađe najednom opkoljen odasvud vodom i odrezan od Drnje. Žiteljima iz Točkovca ne preosta drugo nego otići u neko drugo zgodnije mjesto. Tadanja krajiška vojna uprava dozvoli im, da se presele u »pustu« koja se je prije zvala »Gotalovo«. Tako je eto postalo selo Gotalovo. Zašto se baš zove Gotalovo – i odakle to ime dolazi nisam mogao doznati.

Okrenemo se li iz Gole prema istoku – evo nam pred nosom Ždalo. Što je sa Ždalom i kako je ono postalo?

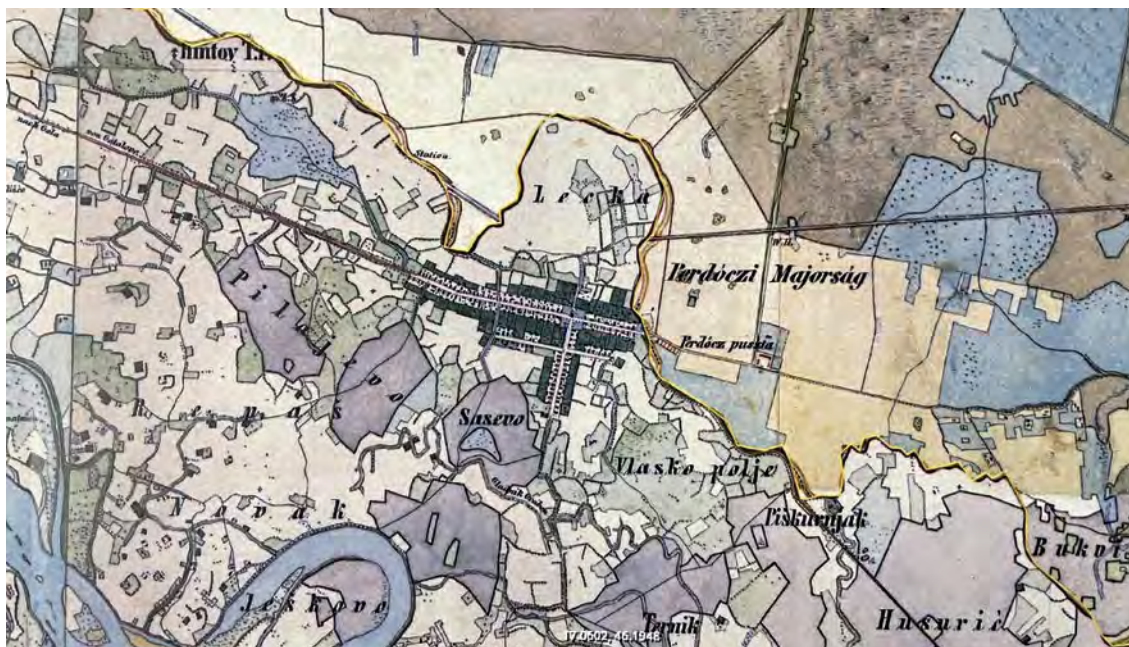
Ždala je svakako starija od Gole. Župna Golska kronika veli, da je Ždala starija za 50 godina od Gole, i da je pripadala virjanskoj [5] kumpaniji. Svakako stoji, da je Ždala krajiška naseobina onkraj Drave. Prezimena ždalskih žitelja svjedoče, da su se ondje naselili ljudi djelom iz Mađarske, Hrvatske a i Njemačke.

Uz Golu, Gotalovu i Ždalu nalaze se danas najviše uz Dravu razni konaci kao npr. Peteranski, Novogradski, Repoš itd. Svi ovi konaci starijeg su porijetla od Gole. A kako su nastali ti konaci? Evo ovako: Žitelji (odnosno tadanji graničari) iz Peteranca, Hlebina, Sigeca i Novograda pa iz Molva imali su ovdje na ovu stranu Drave zemljišta. A kako graničari o tadanjem uređenju nisu smjeli izvan svoga mjesta, odnosno sela, stalno boraviti niti se odijeliti od zadruga.

Bilo im je samo dozvoljeno da smiju preko godine ovamo dolaziti na poljski rad i da kroz ljeto smiju tu držati marvu, blago itd.

No kad je krajina god. 1871. konačno razvojačena i ka materi hrvatskoj stalno pripojena, mnogi članovi obitelji iz Peteranca, [6] Hlebina, Novograda i Molva stalno su zaposjeli svoja zemljišta i za stalno se na njima naseliše. Tako su evo nastali ti konaci, koji su prvobitno spadali u crkvenom i poli-

Slika 3. Planski izgrađeno selo Gola na vojnoj karti izmjerenoj 1865. – 1829. godine

tičkom pogledu ka svojim općinama iz kojih su izašli. Danas to nisu više konaci. Prestala granica, prestali su konaci, pa je sasvim uredu što danas imaju svoja posebna imena kao na pr. Novačka, Otočka, Repoš i td.

Budući da ove godine ne slavi svoju stogodišnjicu niti Gotalovo, niti Konaci, a još manje Ždala – to ćemo se u ovom povjesnom razvitku obzirati samo na Golu na njezin kulturno-socijalni i politički razvitak sve do danas.

II. Crkva i njezina uprava.

Golčani su u prvom početku u duhovnim poslovima spadali pod župu u Drnju. Iz Gole do Drnja je dalek put, pa je Golčanima bilo teško hodati u Drnje po [7] duh. poslovima na pr. ići k sv. misi; na ispovjed; na krštenje itd.

Da im u tom poslu bude laganije, načiniše si Golčani već god. 1824. malu, jednostavnu kapelicu od drva. Ta je kapelica stajala na današnjem glavnom placu, malo dalje od sadašnjeg župnog stana. Tragovi te kapelice poznaju se još i danas, a bila je posvećena u čast Sv. Trim Kraljima. Ovamo bi kadkad došao župnik iz Drnja pa bi obavio u toj kapelici službu Božju.

Moljakali su na sve strane, dok im najposlije bude udovoljeno njihovoj želji. God. 1827. za cara i kralja Franje I. za biskupa zagrebačkog Maksimilijana Vrhovca, bude Gola otrgnuta od župe u Drnju i proglašena samostalnom župom. U isto doba [8] bude Ždala pripojena ka župi Golskoj, kojom su dosele upravljali župnici iz Brežnice.

Prvi župnik te nove Golske župe bude imenovan kapelan iz Drnja, po imenu Stjepan Ambreus. Već god 1830. pripalo je ka župi Golskoj i Gotalovo – koje je do tada pripadalo župi u Drnju. Župnik Ambreus više je godina obavljao službu Božju u toj mizernoj drvenoj kapelici, za koju sam kaže da je bila više slična žitnici nego li crkvi, dok najposlije nije ishodio da se u Goli pravi nova i dostojna crkva. God. 1839. bude po oblasti odobreno da se u Goli gradi nova crkva. Za gradnju te crkve sav materijal doprinjeli su gotovo svi župljani, a potrebiti novac pozajmila je regimenta Gjurđevačka uz uvjet da župljani Golski glavnicu u roku od 10 (deset) godina povrate bez kamata.

God 1840. 10. svibnja položen bude crkvi kamen temeljac, a god 1842. bude crkva [9] konačno dogotovljena, posvećena i javnoj službi Božjoj predana. Ta crkva u glavnom još i danas stoji na sredini glavnog trga Gole.

Slika 4. Razglednica središta Gole iz 1899. godine

Naravno ta crkva nije u početku tako izgledala – kako danas. Tijekom vremena od 80 god. koješta je na toj crkvi ispravljeno i nadopunjeno tako na pr. crkveni prozori su povećani i produljeni, a u najnovije vreme novi žrtvenici namješteni i crkva slikana itd.

Kad govorimo o crkvi, dobro će biti mimogred da kažemo nešto i o župnom stanu. Kao što je crkva u prvom početku sasvim jednostavna tako i ništa bolji nije bio župni stan. Tek god. 1853. za župnikovanja Stjepana Ambreusa bude župni stan sav preuređen i dobi oblik, kakav još i danas imade.

Budući da sama crkva ove godine ne slavi stogodišnjicu svog opstanka, - to o njezinom postanku i razvitku neću da više i opširnije govorim. [10]

III. Groblja

Gdje se ljudi rode tamo i umiru! Gdje je crkva tamo se redovito uz crkvu nalazi i groblje. A i Gola nije ostala bez groblja!

Ne bi bilo lijepo i u redu – da se ovom zgodom ne sjetimo naših pokojnika; napose ne smijemo da zaboravimo na mjesta, gdje njihove trudne kosti počivaju, - i gdje čekaju uskrsnuće tijela.

Prvo golsko groblje se nalazilo ondje gdje danas stoje kuće i dvorište Gjura Crlenjaka, Gjura Zimmermana i Kičinbocija. To se groblje napustilo (god. ?) kako sam čuo, radi močvare, pa se je (god. ?) prenijelo na Antolaču, gdje se još i danas Golski mrtvaci sahranjuju. Šteta što se na staro groblje zaboravilo! Danas ondje nema nikakova znaka, koji bi nam govorio, da je nekoć ondje bilo kršćansko groblje. Sada je pak groblje donekle u redu, ali bi se ipak koješta ispraviti i nadopuniti, da kulturna Gola javno pokaže svijetu, »da svoje mrtve štuje, a sebi [11] budućnost snuje.«

IV. Škola i nastava.

Narod bez škole – narod je bez budućnosti! I golska mala naseobina onkraj Drave nije mogla dugo oстати bez škole. Koje godine je otvorena škola u Goli, zapravo ne znamo. Župna kronika piše da zgrada za školu je podignuta god 1834. Ta je školska zgrada bila posve jednostavna graničarska kuća sa slamom pokrivena, sa jednom školskom sobom, i sa stanom za jednog učitelja, a stajalo je na mjestu, gdje i danas stoji stara škola.

Slika 5.
Željeznička
postaja Gola
(danas u
Mađarskoj)

God. 1858. srušena je ta stara škola, a na istom mjestu izgrađena je nova školska zgrada. Ta je zgrada imala dva predjela. U jednom predjelu sa tri razreda učilo se njemački, a u drugom predjelu sa dva razreda učilo se hrvatski. Godine 1871. prestade njemačka škola, pak se je u škola uvela osnova, kakva je već prije opstojala u provincijalu.

No Gola se umnožila, broj djece školske sve je više rasao, a stara škola postala je premala, a na [12] stala je možda da se gradi druga veća škola. Nakon višegodišnjeg natezanja sa školskim odborom i općinom, došlo je ipak do sporazuma, da se gradi nova školska zgrada. Godine 1896. i 7. dogotovljena je i otvorena bude nova dostojanstvena i prostrana školska zgrada sa pet razreda na sjeverozapadnom čošku glavnog trga. Ta zgrada još i danas stoji u najljepšem redu. Nezaboravni učitelj Broz i poslije njega Hauševački zasidiše oko te sprave krasni cvijetnjak.

Svakako je vrijedno da se ovom zgodom sjetimo i nekih vrijednih učitelja, koji su radili dulje vremena i koji još danas rade u Goli.

Tko je bio prvi učitelj u Goli ne zna se! Jamačno je prvi učitelj u Goli bio koji podčasnik. Imena tih podčasnika su zaboravljena! U uspomeni još dobro živi, i često se spominje učitelj rodom iz Gole – Lojan; zatim mnogi se još sjećaju Szentmartonija starijega i mlađega. Dugi niz godina sproveda je u goli učiteljka Fintić udata Salaj, koja još i danas živi u mirovini u Goli. Lijepu je uspomenu ostavio u [13] Goli učitelj, sada već pokojni Kazimir Broz. Tragovi njegovi još se danas vide u Goli. Dulje vremena neumorna radila je učiteljka Špigelski – Iverović. Još danas radi nada sve vrijedni Tom. Honševački sa Lukom Ratkovićem. Neki drugi bili su samo kratko vrijeme u Goli.

Što da kažemo o školama, ili kako da na koncu prvog stoljeća opstanka Gole ocijenimo školski napredak? – škole za vrijeme vojno krajiške uprave svakako su bile vrlo dobre. U graničarskim školama učilo se doduše malo; no što se je učilo, učilo se temeljito, dobro, i jezgrovito. Stari Golčani iz graničarske škole znadu još i danas dobro računati i pisati, a koji su njemački učili, još do danas nisu zaboravili. Opće je poznato, da su iz graničarskih škola izašli mnogi vrsni ljudi – kao na pr. mnogi književnici, učenjaci, državnici, napose vojni časnici, generali – kojima se još danas Lika ponosi. U graničarskim školama učila se najviše [14] znanost – dok se je drugo strogo izbjegavalo. U graničarskim školama nije bilo mjesta narodnosnosnom šovinizmu, a još manje politici. Koje dijete nije htjelo učiti – naravno dobilo je vrućih batina. Tada se je učilo – jer se je moralo učiti!

God 1871. prestala je granica, i cijela vojna krajina bude sjedinjena sa materom zemljom Hrvatskom. Školski zakon provincijalni bude protegnut i na bivšu vojnu krajinu. Ovim časom prestale su njemačke škole, a pretvorile se u hrvatske. U pučke škole uvela se nova osnova, a s novom osnovom

humanizam i filantropizam. Prestale su batine radi nemarnosti u učenju – a zadržale su se samo radi ćudorednih prekršaja – pa su djeca prestala marljivo i temeljito učiti. Dapače u najnovije doba uvađa se u pučke škola politika, tjera se narodnosni šovinizam – pa naravno uslijed toga znanost gubi svoju vrijednost i znamenitost – a napredak postaje slabiji!

No sad bilo ovako – sad bilo onako, Golčani ipak [15] na koncu prvog svog stoljeća mogu biti zadovoljni i ponosni s obzirom na školski rad i napredak. Iz prvobitne školske zgrade ili bolje pletene potleušice sa dvije priproste sobe, izašla je god 1858. nova, ljepša zgodnija školska zgrada sa crijepom pokrivača, sa više soba i predjela, kako se to još i danas vidi, dok je god 1897 nikao novi dostojan upravo hram pučke prosvjete sa četiri prostranih i svrsi odgovarajućih soba. Taj novi pučki prosvjetni dom na koncu prvoga stoljeća svjedoči da je Gola kroz 100 godina znatno u prosvjetu napredovala.

Uz to treba na koncu prvog stoljeća konstatovati i tu činjenicu, da u Goli danas gotovo nema analfabeta. Gotovo danas svaki Golčan i Golčanka znade čitati i ponešto pisati. Dapače neki znadu već srpski! Gledajte, koliko je Gola u sto godina napredovala u prosvjeti! [16]

V. Politička povijest »Gole«

Gola je započela god. 1822. – za vladanja cesara i kralja Franje I. i to na teritoriji tadanje vojne Krajine. Prvi žitelji na pr. oni iz Posomuka i Hudovljana dođoše ovamo već kao graničari, dok oni koji su došli iz Mađarske, još nisu bili graničari. Oni su tek sada postali graničari – kad se ovdje naseliše. Dolaskom svojim ovamo, dobili su graničarska prava, a naravno oni su na sebe uzeli graničarske dužnosti. Golčani su dakle u prvom početku pravi pravcati graničari. Po narodnosti neki su Hrvati, a neki Mađari (premda oni iz Brežnice su svakako Hrvati). U to vrijeme bijaše u cijeloj granici vojna uprava. Vojni časnik je zapovijedao i upravljao ne samo vojnicima, nego i civilima, a vojni je sudac sudio obojici.

Naseobina Golo, čim se je rodila, već je stajala pod krajiškom vojnom krajinom upravom.

Spadala je pod regimentu Gjurgejevačku. Ta je regimenta osnovana god 1746. za vladanja Karla VI. a prestala je god 1871., kad je cijela još tada [17] postojeća krajina razvojačena i pripojena k svojoj materi zemlji Hrvatskoj. Golčani su imali svoga kumpanijskog zapovjednika u Peterancu, dok je u Goli stanovao jedan poručnik. I to u državnoj kući (građena 1842.) gdje danas stanuju žandarni. Golčani su dakle bili pod krajiškom upravom od god. 1822. – 1871. tj. punih 49 godina.

Neće škoditi osobito vama mlađima, da vam ukratko ocrtam oblik krajiške tadanje uprave.

Uprava:

Uređenje nije bilo uvijek jednako. Tako na pr. unutarnje uređenje krajine na pr. za Marije Terezije bilo je drugo. U vrijeme pak kad je Gola niknula pod upravom krajiškom dakle oko god 1822. bilo je krajiško uređenje po prilici ovakovu: krajišnici nisu bili vlasnici domaćih zemalja ili gruntova. Oni su samo imali pravo doznačeno zemljište obrađivati i uživati, a nisu mogli niti smjeli prodati. Kao ljudi morali su živjeti u zadruzi, jedan je morao raditi za sve – a svi za jednoga. Dijeliti se također nisu smjeli. [18] Izvanredno i to samo u vrlo velikoj zadruzi i to onda kad bi se dioba dozvolila. Kao svi drugi graničari, tako su i Golčani na početku u socijalnom i domaćem životu živjeli. I to do god. 1850. Ta je godina vrlo važna za sve graničare, pa i za Golčane. Te su naime godine svi graničari postali vlasnici svojih kuća i zemljišta, dok su šume i »vuske gore« ostale nadalje vlasništvo vojno krajiškog erara. Tako su dakle i Golčani postali te godine (tj. već za vladanja Franje Josipa) vlasnici svojih kuća i zemljišta.

Od toga vremena plaćaju porez.

Krajiška uprava izgledala je po prilici ovako: Najviši činovnik te vojne uprave bijaše general, onda pukovnik u svojoj regimenti, a kapetan u kumpaniji. U kriminalnim stvarima sudio graničarima tako i vojnicima – kao i civilno vojni sud – dok je za manje prestupke i prekršaje po volji dijelio batine kumpanijski kapetan ili njegov zamjenik. Kroz vrijeme od 49 godina sigurno je to već koji Golčan okusio! [19] Svaki muški sposoban za vojnika – morao je biti vojni. Gdje je bilo u kući četiri muških, dva su morala biti u vojsci, a gdje je bilo tri muška, morao je samo jedan biti vojni. Služilo se je dvanaest godina vojništva. Svaki unovačen u svoju rodnu kumpaniji. Tako su Golčani sve do god 1871. služili kao vojnici kod peteranske kumpanije. Hranili su se kao vojnici od kuće, oružje su dobivali od krajiške uprave. Vježbe su trajale po 14 dana, kod kumpanije onda su tek išli na regimentske vježbe.

God 1871. konačno bude ukinuta vojna krajina te pripojena pri materi Hrvatskoj. Te su dakle Golčani godine prestali biti krajišnici i riješili su se njemačkog absolutizma – te im je dan ustav. Za vrijeme vojne krajine vrijedila je samo carska, dok od sada Golčani zajedno sa krunom stvaraju sebi zakone i sudjeluju kod uprave. Krajiška sela – odnosno krajiške kumpanije pretvaraju se u autonomne općine; a ove opet biraju županijske skupštinare, narodne poslanike [20] u zemaljski sabor u Zagreb i u zajednički u Budimpeštu.

Rekao sam da je god 1871. 8 lipnja dan Goli ustav. No kakov ustav? Istina dan im je ustav no ne ustav, koji bi si oni stvorili. Golčani su jednostavno morali primiti ustav koji je već prije stvoren i bez njih, i koji je već postojao u provincijalu. Hrvati iz provincije već se prije pomirše s Mađarima god 1868. načiniše s njima rednu nagodbu (dakle tri godine prije, nego li je ukinuta granica). Kad je krajina pripojena Hrvatskoj, jednostavno je prihvatila sve ono, što je u materi Hrvatskoj našla. Krajina je tamo našla već gotovu nagodbu između Hrvatske i Ugarske kao temeljni zakon, pa se je morala na taj temeljni zakon postaviti, koja je sudbina stigla cijelu krajinu, ta ista sudbina stigla je i Golčane! Upravu, nastavu i bogoštovje, pak onda sudstvo svoje tj. autonomno, dok sve druge državne poslove imaju zajednički sa Ugarskom. Na ovom zakonskom temelju, pa u ovom odnošaju spram Mađarske stajala je Gola [21] sve do prevrata tj. do god. 1918. 28 listopada.

God 1918 – 28 – listopada sabor Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije proglasi ove krajeve posve neovisne od Austrije i Mađarske. Ne potraja za dugo suverena Hrvatska, jer već 1. prosinca 1918 tadanje Narodno Vijeće, bez pitanja i privole naroda pripoji Hrvatsku a s njom i Golu Kraljevini Srbiji – pod dinastijom Karađorđevića. I tako već više tri godine nalazi se Gola u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, kao u jedno jedinstvenoj državi. Do danas u toj državi nema Hrvatska a naravno ni Gola svoje autonomije.

Svakako ovdje treba da još nešto spomenemo. Po trijanonskom ugovoru teritorij Golski donekle je okloštren. Po tom ugovoru i po međunarodnoj komisiji god. 1922 izgubila je Gola kolodvor, željeznicu i čitavo zemljište onkraj željeznice (Leska) i još s ove strane željeznice po met. zemljišta. Sve je ovo pripojeno republici Mađarskoj. Gubitkom željeznice Goli je zadan teški udarac – gotovo smrtni. [22]

VI. Uprava »Gole«

Koz 49 god. Upravljala je Golom vojna krajiška uprava – bolje rekući, zapovjedništvo peteranske kumpanije. Poslije razvojačenja krajine Gola nije imala u početku svoju općinu – i svoje općinsko poglavarstvo. Gola je u početku svoga ustavnoga života padala pod općinu Drnje, a kasnije skupa sa Drnjem pod Peteranec. God. 1890 dobila je Gola općinu i svoje općinsko poglavarstvo. Danas pod Golsku upravnu općinu spada Gotalovo Ždala, i bivši некоć konaci tj. Novačko, Otočko, Krčko, Brezovo Lanišće itd. Kao osobito važni općinski načelnici i upravnici spominju se ovi: Zotenka, Savor, Aušperger, Čović, Tomašić, Jilk, Kušak, napose današnji povjerenik Miško Kolarić.

Na koncu prvog stoljeća pod beogradskom vladom općina nema ustava, niti svojom voljom postavlja poglavara, nego joj je nametnut povjerenik. [23]

II

(Nedostaje stranica 24)

i s razloga, što se neki odbornici ne htjedoše zamjeriti Njeg. Veličanstvu kralju Aleksandru.

VII. Kako su se Golčani služili sa ustavnom slobodom od god. 1871-1922?

Golčani su višekrat glasovali za takozvanu obzorašku stranku, tj. za stranku, koja se je strogo držala nagodbe sa Ugarskom od 1868; a kadkad su opet pristajali uz narodnu stranku tj. uz vladinu stranku ili uz mađžaronsku stranku koja se baš nije strogo držala nagodbe, nego je onako radila kako su u Pešti htjeli ili kako su joj iz Pešte zapovjedali – za čistu pravašku stranku ili Starčevićevu malo su znali. No god. 1920, 28 stud., dakle iza preloma, već u sklopu sa Srbima i Slovencima

VIII. Ratovi

Golčani su kroz sto godina sudjelovali u više ratova. Prvi rat u kojem sudjelovahu Golčani – bio je rat god. 1848.

Godina 1848 znamenita po povjest cijele Europe – znamenita ta godina s neke strane i po samu Golu. Te se je naime godine provodila misao u Italiji, da se višebrojne male [25] talijanske državnice slože i sjedine u jednu veliku jedinstvenu državu i to pod jednim vladarom, Karlom Albertom, kraljem Sardinije. Buduć je tada talijanska pokrajina zvana Lombardija sa Mlecima spadala pod Austriju i austrijskoga vladara, pa da dođe što prije do sjedinjenja Italije, provali tadanji sardinski kralj u Lombardiju da ju pripoji k Italiji i s njom za uvijek sjedini. I tako dođe do rata između Sardinije odnosno Piemonta i Austrije. Tko će drugi u rat nego hrabri i silni graničari. Ovi moraju da obrane i zaštite Lombardiju! Te god 1848 do 35.000 krajišnika ode na ovo bojište. Od bivše gjurgjevačke regimente sudjelovao je u tom ratu prvi i drugi bataljun. Nekoliko je Golčana i palo u tom ratu. Pod vještim i vrsnim vojskovođom Radeckijem Sardinci i Pijemontezi bijahu zatučeni.

U isto vrijeme kad se Italija pobunila, pobune se i Mađžari. Mađžari su naime već za Josipa II teško podnosili bečki centralizam, pa su sad ugrabili zgodu, kad se je naime Austrija zaratila sa Italijom (bili su sigurno i sporazumni sa Italijom, pa se digoše na noge ne bili se tako za uvijek od Austrije otcijepili [26] i postali posve samostalni. Mudri Ljudevit Košut skupi na brzu ruku mnogo narodne vojske, svrgne sa mađžarskoga prijestolja habsburšku dinastiju, a sebe proglasi diktatorom Mađžarske. Tko će opet da brani habsburgovce u Mađžarskoj? Tko drugi nego Hrvati – i hrabri silni graničari. Tadanji ban Jelačić po uputi i zapovjedi bečkoga dvora prekinu svaku realnu svezu sa Mađžarskom (imao je i povoda, jer si Košut odnosno Mađžari prisvajahu Hrvatsku i Slavoniju) i pođe sa vojskom od 40.000 ljudi u Mađžarsku da tamo upokori i svlada tobože mađžarske buntovnike. Ban Jelačić na mnogim mjestima borio se mađžarskim hovendima, sa raznim uspjehom i sa mnogo gubitaka, i ne bi ih svladao da nije Franji Josipu došao u pomoć tadanji ruski car sa 120.000 ljudi. U toj mađžarskoj buni pogine kakvih 8000 graničara, tadanji župnik golski Tomo Ciglarić među ostalim zabilježio je iz god 1848 i ovo: Nije, nije Gola pretrpjela toliko straha koliko god 1848. Mađžarske honvadske straže neprestano provaljivahu kroz Golu na Dravu da razvide teren. Ti mađžarski vojnici na razne načine govoriše Golčanima, na pr. da će potući, popaliti itd. [27] No, hvala Bogu, kaže župnik Ciglarić, od toga se nije ništa dogodilo. Doduše Mađžari su tu i tamo otjerali s paše kojeg vola ili su prisvojili koje krmče, ali druge štete nijesu počinili. Tom zgodom po uputi župnika Ciglarića žitelji Gole (oni koji su naravno bili kod kuće) držali su se posve neutralno tj. nisu javno pristajali niti uz Mađžare niti uz Hrvate.

Prođe god. 1848-49. Mađžari se pod strogim austrijskim apsolutizmom donekle primiriše, no doskora nađe god. 1859. Italija neće nikako da se smiri. Italija hoće da se konačno potpuno sjedini u jednu državu. Italija traži od Austrije Lombardiju sa Mlecima. Austrija opet neće da s dobra odstupi Lombardiju i Mletke pa tako dođe opet do rata između Italije (odnosno Sardinije) i Austrije, god 1859. Tom zgodom morala se Austrija boriti i s Francuskom pod Napoleonom III. Kako je poznato austrijska vojska bude kod Solferina potučena. U tom ratu sudjelovahu Golčani, još kao krajiški vojnici. (Koliko je palo Golčana? Po prip. sudjelovalo 12 Golčana.)

Malo se nešto vrijeme primirilo, opet bukne rat god. 1866. [28] Te se je godine Austrija zaplela u rat s Pruskom. U to se je vrijeme porodila živa misao u Njemačkoj, odnosno u glavi Bizmarkovoj, da se mnogobrojne njemačke države združe, odnosno da stupe među sobom u neki uži savez. Austrija se kao njemačka država natjecala da kod toga zadrži prvenstvo nad svim njemačkim državama. A to isto je htjela i Pruska. Radi toga zavade se Prusija i Austrija. Prusija navijesti Austriji rat, s nakanom da Austriju, odnosno habsburgovce natjera u Budim. Kako je poznato austrijska vojska bude tom zgodom potučena u Češkoj kod Kraljičinog Gradca. Njemačka Austrija posvema je tom zgodom izlučena iz saveza njemačkih država. Dok se je Prus tukao sa Austrijom, Italija opet upotrebi priliku, da još Austriji otme Mletke, pa radi toga istoga, god. 1866. 26 lipnja navijesti Austriji rat. Golčani nisu sudjelovali u ratu sa Pruskom, nego su bili poslani u rat protiv Italije. Doduše sjajno su vojevali pod vodstvom Alberta, ali su ipak izgubili Mletke. Franjo je Josip morao na to pristati, jer ga je na to prisilio poraz u ratu sa Pruskom. Ne treba gotovo spominjati da su Golčani također 1878 sudjelovali u okupaciji Bosne, jer to je još [29] gotovo svima vama živo u pameti. Da li je tko tom zgodom postradao životom, nije poznato.

Napokon god 1914 porodilo se svjetski rat. Taj nam je rat još svima u dobroj uspomeni. Njegove strašne posljedice svi još danas osjećamo, a osjećati ćemo ih još dulje vremena, pa i do pedeset godina neće se srediti prilike. U tom svjetskom ratu svi muški Golčani sposobni za rat od 18-15 god. morali su

pod oružje. Borili su se na ratištima u Rusiji, Srbiji i Rumuniji, a najzadnje protiv Italije. Rat je trajao dugo. Četiri i nešto više godina. A kako je svršio svima vam je poznato. U tom ratu poginulo je [praznina] Golčana, iščezlo [praznina], a za neke se još i danas ne zna gdje su i kako su. Invalida Golčana razmjerno imade malo.

IX. Elementarne nezgode

Osim rata stizavahu Golu i druge nezgode i nepogode. Župna kronika bilježi, da se god 1843. u jesen u mjesecu rujnu rijeka Drava razlila tako, da te godine nisu mogli Golčani posijati zimske usjeve niti pokupiti dozrele jesenske plodove. To se isto dogodilo i slijedeće godine 1844. I te godine Drava je izašla iz svoga [30] korita u mjesecu srpnju, te je poplavila sva golska polja, travu dijelom uništila, a dijelom već pokošenu odnijela. I god 1845 opet provali Drava koncem travnja i početkom svibnja velikom silom i zapriječi da ljudi nijesu mogli posijati proljetne usjeve.

Tadanji župnik golski Tomo Ciglarić kaže da je malo manjkalo, a da se uslijed sve više godišnje elementarne nepogode i nevolje nije sav golski narod iselio zajedno sa župnikom. Dravskih navala i provala tijekom vremena bilo je i više. Tako opet god 1851., 10 stud. piše Tomo Ciglarić: Drava se razlila u tolikoj mjeri da je sve zimske usjeve uništila. Šume, livade i oba sela Gotalovo i Gola bijahu pod vodom. Ljudi bez čamca nisu nikud mogli prolaziti. Te iste godine 14 stud. zapao je veliki snijeg i tako vodu i blato povećao. I sada starac već u visokoj dobi Franjo Večenaj pripovjeda, da je osim ovih poplava bilo još i više njih. Tako na pr. 1878 u jesen bila je velika poplava. U selu je bila voda. Mađžari su došli [praznina] da su ovamo Golčani. 1866 g. na Duhove bio veliki mraz u cijeloj okolici, pa u Goli uništi sve. [31]

Kronika nigdje ne bilježi da je Gola kad stradala od suše, barem ne od velike i štetonosne. U tom pogledu, kako sam se uvjerio, Gola se nalazi na vrlo pogodnom mjestu. Oblaci nabijeni sa ledom odu tamo prema Csurgo ili prema Brežnici, ili pak krenu uz Dravu. Da je tu i tamo bilo sušnih godina u Goli o tom ne treba niti spominjati. Takva jedna godina bila je i 1921.

X. B. Mijena žiteljstva

Koliko je god 1822. bilo ljudi odnosno žiteljstva u Goli nisam mogao točno doznati. U ono vrijeme nije se korektno vodila statistika, niti se obavljao popis svake 10. godine. Posve je jasno da na početku nije bilo toliko žitelja koliko imade danas. Da si ipak stvorimo neku sliku kako se pučanstvo u sto godina množilo, na temelju matica od god 1828 evo vam sliku: god. 1828 narodilo se u Goli 28 djece; god. 1829 = 39; god. 1830 = 36, god. 1840 = 42, god. 1850 = 51; 1860 = 63, 1870 = 75; 1880 = 78; 1890 = 84; god 1900 = 95, god 1910 = 69; god 1920 = 62. [32]

Ako gledamo na broj rođenih u prvim godinama svakako je Gola započela sa kakovih 700-800 ljudi. Kroz 100 god. pučanstvo se je golsko znatno umnožilo. Ako je naseobina Golska započela sa 700 ljudi, danas, tj. na koncu prvog stoljeća Gola broji [praznina] živih.

Da nitko ne umire bilo bi već tijesno u Goli. Redovito uvijek se više rodi, nego li je umiralo. Tako na pr. 1828 = 28 rođenih, umrlo ih 25; god. 1830 = 39 rođ., 32 umrlo; 1840, 42 rođ. a 25 umrlo; 1850 = 51 rođ. umrlo 30; 1860 = 63 rođ., 22 umrlo; 1870 = 75 rođ. 24 umrlo; 1880 rođ. 78, umrlo 45; 1890 rođ. 84, umrlo 60; 1900 rođ. 95, umr. 60; 1910 rođ. 69, umrlo 43; 1920 rođ. 62, umrlo 42.

Pomor ljudi u Goli nije uvijek jednak. Kako vidite jedne godine umre više a druge manje. Tako je na pr. 1855 više umrlo u Goli od kolere, a najviše ljudi od kolere umrlo u Gotalovu a nešto malo u Ždali. Još se dobro sjećate kako je god 1913 mnogo djece i staraca umrlo od griže, a god. 1919 od španjolske groznice. Inače kako sam doznao iz starih matica, pa i sam se za svoga službovanja ovdje uvjerio, [33] Golčani najviše boluju i umiru od sušice ili tuberkuloze. Zašto baš sušica najviše hara među Golskim pučanstvom? Tomu će biti više razloga. Golsko je pučanstvo već danas slabog tjelesnog ustroja, pa ga mnogo brže bacili od sušice svladaju. Guste ženidbe u bližnjem rodbinstvu prave sušici put, pa i drugim bolestima. Spavanje na perju, opća nečista posteljina gnijezda su sušici.

Koliko se je ljudi i koji u Goli kroz 100 god oženilo ne mogu vam kazati točno. Jer svaki put Golčan ne uzima Golčicu, a opet Golčica ne Golčana, nego žene od drugog i drugamo. To, dakle, nema toliko vrijednosti. Mogu vam reći tako na pr. da se god 1828 vjenčalo 4 para; a god. 1829, sedam para; a god. 1830 opet sedam para; 1840 četiri para; 1850 jedanaest para, a god 1860 deset para; god 1870 devet para; a god 1880 jedanaest para – a preskočimo druge godine, pa se samo osvrnimo na poratne godine,

pa imademo ovo: god. 1918 oženilo se [praznina]; 1919 oženilo se [praznina]; god 1920 oženilo se [praznina]; 1921 oženilo se [praznina];

Kako vidite, pa i brojevi točno pokazuju da se Golsko [34] pučanstvo kroz sto godina umnožilo. Mala naseobina golska u početku sa 600-700 ljudi – usprkos smrti – na koncu prvog stoljeća danas broji [praznina] stanovnika.

XI. Stanovi, kuće

Iole kulturan čovjek ne stanuje pod vedrim nebom, nego načini sebi stan, gdje danju prebiva, a noću spava. Na pr. naši cigani imadu kolibe, a vojnici pograničari imadu, svoje »kaverne«, a kakve su kuće imali za stanovanje prvi Golčani?

Razumije se, da Golčani u početku nisu imali ovakve zidanice kakve imadu većim dijelom danas.

Kuće prvih Golčana bijahu skroz jednostavne – graničarske potleušice. Niske pletare, blatom omazane, slamom ili trstikom pokrivene, sa malim prozorčićima, bez dimnjaka. Takve se kuće još danas nalazi u Goli – dvije do tri. Tko hoće da si stvori sliku kako su izgledale prve kuće u Goli, neka si pogleda kuću Čonkaševu, Herkuleševu i još koju. Čonkaševa kuća biti će da je najstarija, jer na tramu u sobi imade urezana god. 1821, što je dokaz da su već prije godine 1822 [35] u Goli stanovali ljudi i imali kuće. Tek oko god. 1868 počeli Golčani zidati kuće. Najstarija zidana kuća je kuća Polakova, gdje danas stanuje g. Salaj. Dakle, od god. 1868 malo po malo nestaje onih starih graničarskih kuća, a njihova mjesta dolaze zidane, modernije i praktičnije kuće, crijepom pokrivene sa dimnjacima. Danas, dakle nakon prvog stoljeća, sva se gotovo Gola sastoji od lijepih, zidanih kuća sa više soba i predjela. Glede gradnje stanova Gola je znatno tijekom vremena od sto godina napredovala. Da se koji stari Golčan digne, doista bi mislio, da nije došao u onu staru Golu nego bi mislio, da je došao u kakvi mali gradić.

Koliko je u početku bilo u Goli kuća i kućnih brojeva ne znam točno kazati. Tadanja vojna uprava sigurno je to vodila u evidenciji, no nemam tih spisa pri ruci, pa ne mogu točno kazati. Na temelju župnih matica oko god. 1860 bilo je u Goli već 126 brojeva; god. 1880 bilo je već 267 kuć. brojeva. Do god. 1871 nisu se kuće množile, jer se zadruge nijesu smjele cijepati, no poslije razvojačenja granice, zadruge se cijepaju, [36] a nove kuće rastu kao gljive. Danas na koncu prvog stoljeća broji Gola 351 kućnih brojeva.

Pokućstvo u sobama bilo je vrlo jednostavno; sastojalo se iz samih ladica i klupa sjekirom istesanih. Danas se Gola pokućtvom ne razlikuje puno od jedne gradske kuće.

A kako su izgledale gospodarske zgrade na pr. štagli, štale, svinjci prvih Golčana? Kad stanovi za ljude nisu bili Bog zna kakvi, možemo si misliti, da i gospodarske zgrade nisu bile Bog zna šta! Sve te gospodarske zgrade bile su vrlo jednostavne, na primitivan način građene. Sve je to bilo drveno, iz brvenja. Pile još nisu poznavali – nego su sve gradjevno drvo sjekirom istesali i tada naslagali. Danas je u Goli u tom pogledu mnogo bolje: Neki gospodari u Goli imadu ljepše i modernije štale i štaglje, nego su im kuće.

XII. Narodna golska nošnja

Razumije se, da se prvi Golčani i Golčice nisu ovako nosili odnosno odjevali kao što se nose i odjevaju danas tj. na koncu prvog stoljeća. Još prije dvadeset godina [37] niste u Goli vidjeli bijelih cipela, a niti crvenog nosa. Sve je to bilo drugačije! Prvi su Golčani (svi bez iznimke) nosili široke gaće iz domaćeg platna, kao na pr. još danas nosi Vadel Tokra, a po zimi bijele vunene hlače. Za pokrivalo gornjeg tijela služila čuha – smina – kakvu još danas nosi Maronić iz Gole. Pod zadnje vrijeme nosili su muškarci i kožuke. Za cipele i čizme nisu znali, svi nosili opanke. Nemojte misliti, da su ženske bile cifrastije i modernije obučene. Ženske s isto tako nosile sve iz domaćeg platna. Suknje su im bile bijele, jednostavne, bez ikakvih nepotrebnih nabora. Po zimi nosile su još k tomu surine. Za cipele sa visokim petama nisu znale, nosile su sve opanke. A dekle? One su upravo tako nosile kao i odrasle žene, s tom razlikom, što su nosile kite od vlasiju po leđima viseće. Nešto kasnije, oko god 1850, počele su Golčice (ne znam po čijoj uputi i zašto) svoje haljine farbati na plavu boju. Ta se je ženska nošnja najdulje izdržala, sve do god. 1890, pa se još i danas vidi kod nekih već starih žena. Oko god. 1890 uvukla se u Goli tako među ženske, tako među muškarce nova moda. Znate, vrag vam je moda! Moda danas vlada i zapovjeda cijelom svijetu. I Gola se nije [38] otela uplivu mode. I njoj danas zapovjeda moda. Došle u

Golu iz grada frajle, kuharice, sluškinje, pa su donijele sa sobom i novu modu. Vidle to golske dekle, pa bome se i one pogospodičile, pofrajlile, itd. Pa što vidimo danas na koncu prvog stoljeća u Goli? Vidimo dekle u bijelim, žutim, ređe crnim uskim cipelama sa visokim petama, u bluzama raznih boja i raznog kroja. U zimi je još ipak gunjaš dobar, ali njegovo dolazi wafterrock.

Da si kosu pletu sasvim po modernom, ne trebam spominjati. Dolnje suknje stoje, buduć se gusto nabrane, pa trebaju mnogo štofa. Snahe pa gotovo ne zaostaju mnogo za deklama. U prvim su godinama ponosne i gizdave i nose svilene rupce na glavi, dok ostalo zadrže iz dobe djevojaštva. Uopće, čim netko nešto novoga donese u Golu, drugi dan već svi imadu. Moda zapovjeda Golčicama.

A bome ni muški nisu mnogo zaostali za ženskama. I muški se pokoravaju nesretnoj modi! Gledaj golske dečke. Nose pantalone i po gradski sašivene cipele, po ljetu čak i bijele. Košulja im je otvorena, a na glavi mali gizdavi šeširić kao u tirolskoga lovca. Bez cigarete nikuda. Stariji, oženjeni muškarci zadrže gotovo isti kroj, samo mjesto [39] cigarete pribavi si »pipu«. Golska se nošnja danas malo razlikuje od gradske nošnje. Nema danas gotovo razlike u nošnji između gospodina i seljaka. Šteta što je stara narodna nošnja iščezla iz Gole! Ova nova moderna nošnja stoji mnogo, a vrijedi malo. Tijekom sto godina Golčani su se u koječem promijenili, ali najviše u nošnji i odijevanju!

XIII. Vjera i vjerski život Golčana

Golčani su svi rimokatoličke vjere. Povijest kaže, da Golčani nisu bili u prošlosti katolici po imenu, nego i po životu. Život Golčana u prošlosti bijaše uređen i prožet vjerom. Župska kronika lijepo ističe veliku požrtvovnost Golčana oko građenja nove crkve. Crkvu gotovo svojim troškom podigoše, tadanja vojna uprava dala im je samo gradjevni materijal, dok sve ostalo dali župljani. Donekle teškom mukom podigoše crkvene zidove i namjestiše krov; no crkva je bila iznutra gola i prazna, bez ikakvog crkvenog namještaja. Pod upravom marnih i vrijednih župnika Ambreusa, Ciglarića i Ruštra dobi crkva pristojne žrtvenike, posuđe, orgulje, uru itd. Sve su ovo najviše dobrovoljni darovi [40] i prinosi nabožnih Golčana. Poslije za župnika Čavličara dobi crkva posve drugo lice. Župnik je koješta na crkvi i u crkvi promijenio. Za njega dobi crkva nove žrtvenike, propovjedaonicu, kojoj nema daleko prava, orgulje, sada žalibože osakaćene. On dade slikati crkvu. Istina, nešto troškova je pokrila visoka vlada, dok su ostalo najviše prinesli Golčani. Veliću za ovu crkvu žrtvovali Golčani i Gotalovčani, a najmanje Ždalčani, pošto su i oni sve do god 1895 spadali pod ovu župu. U župnoj spomenici se župnik Ciglarić na Ždalčane gorko tuži, kaže, da su nemarni u polasku službe božje i kršć. nauke i da za crkvu neće ništa žrtvovati. Najposlije i sadanji nekakvi golski župnik rado priznaje, da Golčani rado doprinose svoje pare za bogoštovne svrhe.

Sve ovo svjedoči, da su stari Golčani bili puni vjere i ljubavi k Bogu. Ta živa vjera i ljubav u Bogu još se danas opaža na starcima, koji su žalibože već rijetki.

No kao što su stari Golčani bili vrlo revni i dobri kršćani, tako danas na koncu prvog stoljeća mlađi golski naraštaj postaje sve to hladniji spram vjere i Boga. Nestaje žive i stalne vjere, a nestaje bome čudorednog života. Još do svjetskoga rata kako, tako, a poslije svjetskoga rata [41] sve to gore. Mlađi naraštaj postaje sve više materijalistički i teži sve više za uživanjem slasti ovoga svijeta. Vjera katolička ga u tom priječi, pa zato počinje sve više zatajivati Boga i mrziti Crkvu. Da ne govorim ovdje dalje i da ne razvijem zle posljedice svega toga, stvorimo zaključak: Tečajem sto godina Gola je znatno napredovala u koječem, no pod konac prvog stoljeća svoga opstanka u vjerskom životu doživjela je dekadencu, tj. nazadovala je. Bože daj, da u budućem stoljeću Gola to popravi.

XIV. Kakvi je moral Golčana?

Malo ranije sam kazao da je u zadnje vrijeme uslijed pomanjkanja žive vjere moral pao. Donekle je istina, no ne smije se kazati da je današnji golski naraštaj skroz nečudoredan i pokvaren. Stari Golčani bili su ljudi u svakom pogledu poštene i dobri. Meni barem nije poznato da su stari Golčani za vojne krajinne hodali po garnizonskim reštovima, a kasnije su rijetki bili u Lepoglavi ili Mitrovici. Prosta kažnjiva zločinstva bila su uopće starijim Golčanima nepoznata. Prije rata imali su kod nas oružnici malo posla. Hvala Bogu, ne čuju među nama [42] prosta zločinstva. Ovom zgodom ipak ne mogu prešutjeti što se je u Goli zbivalo za vrijeme prevrata 1918. Neki vojnici, povrativši se sa bojnog polja kući, provališe razbojničkim načinom u dućane ovdašnjih trgovaca, pa ih opljačkaše ili bolje oštetiše. Taj se

nesretni duh nije samo kod nas u Goli rodio, nego u cijeloj Hrvatskoj. Donekle se ova zločinstva mogu ispričati time, što nisu potekla iz pohlepe za tuđim imutkom, već više iz osвете onima, koji su kod kuće bili, pa si trpali džepove.

XV. Prosvjeta

Kakvi su bili prvi Golčani s obzirom na prosvjetu, teško je reći. Svakako stoji to da nisu bili osobiti filozofi ili mudraci. Prvih deset godina bijahu bez osnovne škole, pa je već to dokaz da su rijetki znali čitati. Prvi Golčani bili su ljudi s obzirom na naobrazbu na vrlo niskom stepenu. Živjeli su doduše pošteno, radili su najobičnije poslove, a u svemu su se pokoravali tadanjim graničarskim oficirima. Poslije otvorenja škole (god. 1834) učila su djeca prvih Golčana čitati, pisati, računati, zemljopis i još štogod. No ta [43] graničarska škola bila je jako jednostavna. Graničarski učitelji morali su se strogo držati propisane osnove po tadanjoj vojnoj upravi. Sreća je bila ta što su graničarske škole morala polaziti sva muška i ženska djeca. Rijetko je koje dijete bilo oprosteno od polaska škole. To je baš najviše doprinijelo da je već 1848 sav golski mlađi naraštaj znao čitati i pisati, neki čak i njemački. Poslije god 1848, pa sve dalje duševna naobrazba je znatno napredovala. Već god 1868, pa onda dalje rijetko koji Golčan ili Golčica je bilo, a da nije znalo čitati. Neki mali zastoj je nastao – kako to školska spomenica – iza god. 1871, pa dalje. Stara je naime škola postala premalena da obuhvati svu djecu, a nove zgrade još nije bilo, pa su neka djeca radi pomanjkanja prostora oprostena od polaska škole. Kad se je otvorila nova školska zgrada, sva je mladež polazila redovita školu. A kako je danas na koncu prvog stoljeća, napose za vrijeme svjetskog rata i poslije rata? Djeca se redovito upišu u školu, a zatim je polaze nikako ili vrlo nemarno. Prisposobimo li polazak škole sa prijašnjim, moramo priznati da danas Gola nazaduje.[44]

Važno je pitanje što su Golčani čitali nekoć, a što čitaju danas na koncu prvog stoljeća? Kao graničari, premda su znali čitati, nisu jamačno u prvo vrijeme čitali političke novine niti kakve strukovne časopise. Političke novine čitala su tada samo gospoda ili visoko školovani ljudi. Priprosti narod čitao je molitvenik, katekizam, bibliju, sveto evanđelje. Tako su jamačno prvi Golčani čitali u početku molitvenik, katekizam i evanđelje. Iz ovih knjiga crpili su svu mudrost, poštenje i nabožnost! A kako danas na koncu prvog stoljeća stoje Golčani sa prosvjetom? Na prosvjetnom polju kroz sto godina Golčani su znatno napredovali. Prosvjetu danas među Golčanima šire u prvom redu razni nabožni listovi: kao na pr.: Glasnik Srca Isusova, Glasnik sv. Josipa, sv. Franje, sv. Antuna. Svi ti glasnici danas dolaze u malo ne svaku kuću. Političku i socijalnu prosvjetu šire danas po Goli mnogobrojni politički i socijalni listovi. »Slobodni dom«, »Glasilo seljačke republikanske stranke, [praznina] se svaku kuću te se vrlo marljivo čita. Isto je tako obljubljen tjednik »[praznina]«. Neki Golčani danas i političke dnevne drže i čitaju: kao na pr. Jutarnji list, Obzor i druge [45] socijalističke novine. Za gospodarsku prosvjetu služi »Gospodarski list« i drugi gospodarski listovi. Za opću prosvjetu i zabavu služe im knjige društva sv. Jeronima. Dosmrtnih članova imade do 70, a krunaša svake godine bez broja. Gotovo svaka kuća u Goli imade već malu knjižnicu. Prosvjetu među Golčanima znatno šire knjižnice: kao na pr. veoma lijepa knjižnica »Marije Kongregacije«, pa onda opširna knjižnica pučke škole.

No nije dosta samo knjige imati, nego se još moraju i pomno čitati! Čitaju li Golčani? Doista rado čitaju! Čitali bi još više, da danas nisu knjige tako skupe i da ih imade više. Imadu li Golčani korist od čitanja? Od zabavnih knjiga imadu zabavu, a od političkih uče politiku, dok od poučnih još ne crpe onu jakost i znanje koje bi morali crpsti. Ženski spol u Goli najvoli zabavnu i nabožnu knjigu, a muškarci političke časopise, dok poučne i znanstvene knjige morali bi još prigrliti.

Bez dvojbe u Goli (kao svagdje drugdje) vidi se veliki upliv štampe. Duševno narodno obzorje danas je znatno prošireno među golskim seljacima. Golčani su danas [46] dobri računđžije, logično misle, a pravilno zaključuju. Da su manje sebični, čudesa bi stvarali! Politički su potpuno prosvijetljeni. Prisposobimo li današnjeg Golčana ili Golčicu u prosvjetnom pogledu, sa onim Golčanom koji je živio tu prije 50-70-90 god. kolika li razlika! Upravo je golemi napredak na prosvjetnom polju učinjen!

XVI. Narodni običaji u Goli

Što sam išao Hrvatskom, u svakom mjestu i selu naišao sam na više narodnih običaja, praznovjerja, coprija, kao ostatke iz poganstva. Najmanje od svega toga našao sam u Goli. Novo je selo, više manje uvijek izolirano od svijeta, pak usmena predaja nije mogla prodrijeti ovamo.

Još danas su ovi narodni običaji u Goli:

Uoči Ivanja (23 lipnja) dečki i djevojke već u noć po ulicama pale krijesove. Uz vatru plešu i pjevaju »Lado«. Pokladno vrijeme, tj. od Triju Kralja, pa do fašinka, mladež pa i odrasli polaze u mačkare. U tom su stari Golčani uživali, pa još je i danas fašnik u [47] Goli nekima najveći svetak. K Božiću, pa k Novoj Godini muška djeca dolaze u kuće, pa pozdravljaju, a za to dobe po koju paru ili kakvi drugi dar. U predvečerje Jurjeva opletu tarabe trnjem, da tobož coprnice ne dođu u Dvor. Još neka praznovjerja drže kod svadbe. Tako na pr. kad mlada dolazi u kuću, mora preko praga skočiti, tobož da stariji dulje žive, itd.

XVII. Zabave

Stari Golčani nisu samo radili i molili. Htjeli su se i oni katkad razveseliti ili pozabaviti. Stari Golčani kako čujem malo su se zabavljali izvan svoga obiteljskog kruga. Stari su Golčani svu zabavu i radost nalazili samo u krugu svoje obitelji. Izvan kruga svoje obitelji samo bi se razveselili prigodom svatova. U svatovima bi jedino zaplesali kad im je dudaš ili gajdaš zasvirao, dok plesove po krčmama nisu polazili.

Rekao sam da je prvi svirač u Goli bio (gajdaš) dudaš, a kasnije su svirali hegeduši (guslači), a danas je narodni instrumenat tamburica.

Plesovi se u staro vrijeme nisu držali po krčmama, [48] jer krčama uopće nije bilo.

A kako je danas, tj. na koncu prvog stoljeća u tom pogledu?

Kao što na svim linijama socijalnog života, tako su i u tom obziru Golčani postali moderni. Drže se česti javni plesovi u gostionama kojih imade danas priličan broj. Tu se zabavlja i veseli više puta i preko ponoći, pa i čak do jutra. Plesove i druge zabave uvela su neka humanitarna društva na pr. vatrogasno društvo, čitaonica itd. Muška se mladež ljeti rado zabavi na kuglani. Drugih javnih zabava nema. Ženska se mladež drži obično kuće ili pođe u susjednu kuću u posjet, a muški se pozabave sokacima pjevanjem ili bolje deranjem.

XVIII. Obrt

Stari Golčani nisu bili obrtnici, no ipak nisu bili bez obrtnika. Imali su u selu po kojeg opančara, kasnije čizmara, kolara, kovača i tkalca. Pa i danas na koncu prvog stoljeća nije u Goli obrt bogzna kako razvijen. Mjesto opančara i čizmara imade najviše postolara, pa onda kovača, dok su drugi obrtnici u manjini i to [49] samo za nuždu.

III. GOSPODARSTVO

Glavno zanimanje Golčana od početka, pa do danas jest poljodjelstvo i stočarstvo.

XIX. Gospodarstvo (ratarstvo)

Kroz sto godina su Golčani znatno napredovali u gospodarstvu i ratarstvu odnosno u poljodjelstvu. Prvi su Golčani bili posve primitivni ili da bolje kažem naravni ratari. Istina, polje su obrađivali, ali kako i čime? Imali su drvene plugove, drvene brane sa željeznim zupcima. Prvi željezni plug imao je Jakob Kralj i to oko god 1867. Naravno, da sa ovako jednostavnim oruđem nije Golčan mogao obrađivati valjano zemlju, pa mu i zemlja nije tako rodila, kao što mu danas rodi. Koje kulturne biljke su obrađivali? Kukuruz bijaše starim Golčanima kao i danas glavni prirod. Od kukuruza živjeli su naši stari, pa i nama je danas kukuruzni kruh svagdanji kruh. Razumije se da stari Golčani, pa i mlađi skoro do najnovijeg vremena nisu kultivirali onako, kao što to danas [50] rade Golčani. Stari Golčani nisu poznavali sijalicu za kukuruz, niti [praznina] niti kultivatora; oni su to sve rukom radili (i sijali, pa onda sjeme podorali), a poslije motikom okopali i od drača očistili.

Danas Golčani kukuruz kultiviraju sasvim drugačije. Sade je na redove, kultivatorom čiste je od drača, a plugom je ogrtaju. U tom je postignut veliki napredak! Zato i odbacuje veći prirod, nego li je starima odbačivala.

Uz grah i druga neka sočiva sijali su u većoj mjeri ječam koji je starima uvijek rodio, pa onda sijali su zob [praznina], za raž i pšenicu nisu puno marili, što su imali i donekle pravo, jer ovaj kraj nije za pšenicu, a još manje za raž. Stari su Golčani jeli kukuruzni i ječmeni kruh! Prvi Golčani nisu znali za

»Pajtl«. God. 1865 su prvi put išli u Zagreb na »Pajtl.« Župnik Ambreus u knjizi spomenici često spominje i heljdu. Biće da su u ono vrijeme mnogi Golčani sijali i gajili heljdu. Danas je heljda gotovo posve zanemarena. S kojeg razloga, ne znam.

Rekao sam, da su stari Golčani obrađivali polje, kao [51] što i danas njihovi potomci čine. No dako velika je razlika kako su stari Golčani obrađivali zemlju, a kako je danas obrađuju! Stari naši bili su još primitivni, bolje rekoć naravni poljodjelci, ratari, dok su današnji Golčani racionalni kultivatori zemlje. Stari Golčani nisu poznavali umjetne sijalice, razne kultivatore, željezne brane, livadne brane, stroj za košnju trave itd., a još manje poznati vršeci parni stroj. Mlatili su cijepima. Danas na koncu prvog stoljeća sve ovo već Gola imade. Da se je u najnovije doba na gospodarskom polju tako visoko digla, tome u mnogo doprinijelo gospodarsko društvo u Goli osnovano god. [praznina]; pa onda seljačka gospodarska zadruga osnovana god. [praznina]; [praznina]

A jesu li stari Golčani imali i vinograde? Imali su! No ne ovdje, nego preko u Madžarskoj najviše u [praznina] brijegu. Kad je tamo filoksera uništila vinograde, nije im se htjelo praviti nove nasade, pa su svi Golčani prodali svoje vinograde osim braće Kralj, koji još i danas žive. [52]

XX. Stočarstvo

Druga grana zanimanja Golčana od početka, pa do danas bijaše stočarstvo ili marvogojstvo.

Iz početka nisu Golčani imali onakvo blago, kao što ga imadu danas. Bilo je u prijašnja vremena najviše u Goli bijelih pasmina s velikim i dugim rogovima, kakvu pasminu još danas vidimo u susjednoj Madžarskoj. Ta je pasmina prava Madžarska, a zove se »stepska pasmina«. Žilava je i ustrajna bila ta pasmina, osobito su iz te pasmine proizašli jaki volovi, no za mlijeko nije bila baš od osobite vrednote. Danas na koncu prvog stoljeća nema više te pasmine u Goli. Već od god. 1900 ovamo uvađa se u Goli simentalaska pasmina. Ta je pasmina mnogo vrjednija od stepske pasmine, u trgovini se dobro unovči, daje više mlijeka, ali nije ustrajna.

Danas na koncu prvog stoljeća više gospodara u Goli imade čistu simentalSKU pasminu, neki opet imadu križance sa tom pasminom, a imade i mnogo pinegarske pasmine, a najviše križanaca sa pinegarskom pasminom. Čini se da križanci za pinegarskom pasminom najbolje [53] odgovaraju golskim potrebama. Jednom riječi, golsko je marvogojstvo već glasovito. Za njega se već znade na daleko i široko. Malo koje mjesto u Hrvatskoj i Slavoniji ima tako lijepo blago kao Gola. Na polju marvogojstva učinila je Gola kroz sto godina znatan napredak. Samo tako dalje! Naravno, da tome mnogo doprinosi i marvogojska udruga koja već postoji u Goli od 1913 god.

Konjogojstvo još danas nije u Goli tako glasovito. Tek u najnovije vrijeme neki imućniji gospodari počеше se baviti konjogojstvom, dapače učiniše konjogojsku udrugu koja se lijepo razvija i cvate pod umnim, racionalnim konjogojcem Aleks. Filkom. Konje imadu samo imućniji gospodari, dok svi ostali sve poljodjelske poslove obavljaju s kravama.

Uz marvogojstvo znamenito je također u Goli i peradarstvo. U Goli rodi redovito mnogo kukuruza. A gdje imade kukuruza, tamo je lako držati i perad. U predratno doba, pa i danas izvaža se iz Gole mnogo peradi, kao na pr. pilića, gusaka, raca, a uz to naravno i jaja.

Da je bilo osobito u predratno doba mnogo debelih svinja u Goli i da ih se mnogo izvezlo u svijet, jedva trebam spominjati. [54] Imade još i drugih gospodarskih produkata u Goli, ali nisu tako važni, a od manje su vrijednosti, pa ih nije nužno spominjati.

Općenito mora se priznati da je golski narod vrlo zauzet za sve grane gospodarstva. K tomu je vrlo marljiv, radin, kako muški tako još više žene. Kako je taj narod marljiv i zauzet za gospodarstvo i da imade prema broju pučanstvu više plodne zemlje, čudesa bi učinili na gospodarskom polju! Samo tako napred! Još se mnogo zlata nalazi oko Gole, samo kopajte i orite, pa ćete doći do njega! Kuće i sve ostale gospodarske zgrade čuva, štiti i brani od požara »Vatrogasno društvo« utemeljeno u Goli 1892 god. To društvo lijepo radi i napreduje pod vodstvom Aleks. [praznina], te danas broji 27 djelatnih članova, sa dvije moderne štrcaljke.

~

Svršismo! Mora se priznati da se je Gola kroz sto godina znatno podignula i učinila veliki korak napredak na svim linijama socijalnog života. Taj se napredak imade pripisati u prvom redu prometu. Gola se je naime sve do prevrata, tj. do god. 1918 nalazila [55] na vrlo prometnom mjestu. Sve do god.

1918 stajala je Gola u neposrednoj vezi s Bečom, Gracom, Budimpeštom, Pečuhom i Zagrebom. Izgubila je poslije prevrata željeznicu, izgubila je Gola svoju vrijednost. Kako će Gola u drugom stoljeću?

XXI. Proslava stogodišnjice u Goli

Dana 20 kolovoza 1922 svečano je proslavljen stogodišnji jubilej u Goli. Pripravljalo se već dulje vremena za tu svečanost. Napokon osvane 20 kolovoz. Već je u predvečerje toga dana bila cijela Gola na nogama. Kasno uveče bude otslužena u crkvi večernja, a iza toga krene od općinske zgrade nepregledna povorka te je obišla sve ulice navijestivši pučanstvu da je konačno nadošao stogodišnji jubilej. Na čelu te povorke jašio je g. Al. Salaj, vođa vatrogasaca i to u vatrogasnoj odori. Baš se junački držao! Iza njega neposredno stupao je tamburaški zbor, svirajući izmjenično hrv. koračnice. Tamburaše slijedio je odjel domaćih vatrogasaca, a iza ovih [56] su išli vatrogasci iz Gotalovi, držeći u rukama lampione. Sad je išla pučka povorka. Najprije mnogobrojna ženska mladež, pjevajući neprestano hrv. himne i davorije kao na pr. »Još Hrvatska nij' propala« i mnoge druge. Iza djevojaka nanizao se veliki broj ženskog svijeta koji je kao na tijelovskom obhodu dostojanstveno kročio. Muškarci pratili su tu povorku s lijeve i desne strane, pjevajući i klicajući »Živila Gola«, »Živila Hrvatska, Živio Radić, Živila republika! Domaći konjanički banderij išao je pred povorkom i za povorkom. Konji su bili opleteni sa trobojnicama. Takve povorke Gola još nikada nije vidjela. Za vrijeme ophoda bijahu prozori na kućama rasvijetljeni. Već kasno u noć razide se povorka, a u selu nastane potpuni mir i tišina. Sve krene na počinak, samo da na sutrašnji dan uzmogne što dostojnije i svečanije proslaviti svoj stoljetni opstanak. Ujutro već u četiri sata zagruvaše na trgu mužari, navijestivši selu da je nadošao svečani dan. Cijelo selo ustane! Sve na noge! Neki brže bolje pođoše na domaći posao, drugi opet požuriše se da pomognu podići slavoluke, govorničku tribinu itd. Istoga jutra obide vatrogasni zbor sa glazbom [57] sve ulice da navijesti vrlim Golčanima, da je već osvanuo željeni dan.

Već oko 9 sati dolazio je narod sa svih strana pred crkvu. U deset sati bijaše trg već pun ljudi što domaćih što stranih. Iz Ždale došao vlč. g. župnik sa procesijom, kojoj je prisustvovao vatrogasni zbor u svečanoj odori. U deset sati dođoše susjedni župnici da uzveličaju u crkvi službu božju. U 10 ½ sati pristupi g. župnik Sigečki Franjo Jakupek k oltaru božjemu, koji je bio krasno urešen, sa dvostrukom asistencijom. On otpjeva misu sa »Tebe Boga hvalimo«, dok je prigodno slovo držao domaći župnik J. Županec. Za vrijeme sv. mise pjevale su na koru vrlo skladno i čuvstveno djevojke iz »Marijine Kongregacije«, pod ravnanjem i uz pratnju vlč. o. gvardijana Šlibara iz Koprivnice.

Poslije podne u 2 ½ sata obavila se u crkvi služba božja, a neposredno zatim držala se javna pučka skupština na trgu pred crkvom. Za tu skupštinu narod se mnogo interesirao. I uistinu mnogo je naroda došlo na tu skupštinu. Jednoglasno bude predsjednikom te skupštine izabran Đuro Šestak koji odmah otvori skupštinu. [58]

Najprije pozdravi sve prisutne jedna djevojčica, a iza toga čitao je domaći župnik J. Županec kulturni razvitak i povijest sela Gole tečajem sto godina. Premda je to predavanje bilo dosta dugo i opširno, ipak je narod uz sve to sa velikim zanimanje pratio i ustrajao do kraja. Zatim su djevojke iz »Marijine Kongregacije« otpjevale »Silni, hrabri graničari« i »Kje so moje rožice« pod ravnanjem g. župnika iz Drnja Mije Kovačića. Sad se zaredaše neki pučki govornici. Prvi je govorio:

[praznina]

Svi ti govornici išli su uglavnom za tim da Golčane osokole na daljnji domoljubni hrv. rad i da ih potaknu na što intenzivnije kulturno djelo. Kad je zadnji govornik na koncu uskliknuo »Živila republika« oblasni povjerenik i domaći bilježnik Mijo Kolarić zabrani daljnu skupštinu. Usprkos tome izvede ipak tamburaški zbog pod ravnanjem Mije Kovačića i zadnju tačku programu. Na koncu vasioni narod zapjeva »Lijepa naša domovina«. [59]

Tako je lijepo i dostojanstveno Gola proslava svoju stoljetnicu. Da nije bilo one male upadice sa strane opć. bilježnika odnosno oblasnog povjerenika, bilo bi prošlo sve u najljepšem redu. [60]

IN MEMORIAM

TOMISLAV ĐURIĆ**(NOVA GRADIŠKA, 1938. – VARAŽDIN 2022.)**

Na varaždinskom groblju je 22. srpnja 2022. pokopan Tomislav Đurić, hrvatski novinar, pisac i prosvjetitelj. Aktivno je sudjelovao i u djelatnostima Izdavačke kuće Meridijani (kao suradnik i pisac knjiga), ali 2001. i 2002. i u pokretanju znanstvenog časopisa Podravina. Od 2002. do 2011. bio je i član Znanstvenog vijeća časopisa Podravina. U dvadesetogodišnjem izlaženju Podravine Đurić je ostavio duboki trag.

Tomislava Đurića život doista nije štedio. Podrijetlom iz Like, rođen je u Novoj Gradiški 1938., obožavao je svoj Cernik i tamošnje franjevce. Otac Dragutin bio je pošten i pravedni sudac po slavonskim gradovima, a potkraj 1945. strijeljali su ga bezrazložno partizani. Ostavši s majkom i stigmom nekakvog državnog neprijatelja, Tomislav je siromašno proživio mladost. U novogradiškoj gimnaziji bio je član Hrvatskog nacionalnog pokreta 1954., te je bio suđen i kratko zatvoren. Zato je gimnaziju nastavio u nekoliko slavonsko-srijemskih mjesta, te konačno maturirao u Daruvaru. Studirao je potom pravo i povijest, a novinarsku školu završio u Beogradu, jer u Hrvatskoj to nije mogao.

Već od mladosti Tomislav se sav posvetio novinarstvu i pisanju. Prvi članak objavio je već 1953., kada je imao samo 15 godina u osječkom Glasu Slavonije o 223. godišnjici Nove Gradiške. Iako mu je karijera bila posuta trnjem, uporno piše i objavljuje na slavonskim radio-postajama i novinama, te je postao temeljit i odgovoran novinar. Za naš kraj bila je, zapravo, velika sreća i dobitak kada je 1964. Tomislav preselio u Varaždin i tu ostao sve do kraja života. Objavio je na tisuće članaka na Radio-Varaždinu, u Varaždinskim vijestima, Varaždinskoj liri i drugim tiskovinama.

Tomislav je bio društveno vrlo angažiran, pogotovo na području kulture, povijesti i etnologije. Djelovao je u nizu društava i organizacija, bio sjajan prosvjetitelj. Nova društveno-politička epizoda označila je Tomislavov život sljedećih 30 godina. To je nacionalni pokret Hrvatsko proljeće 1971. godine. Uz nas, njegove kolege, Tomislav je bio nesalomljiv i iskreno odan ideji hrvatske renesanse. Skupa smo objavili knjige »Navik on živi ki zgine Pošteno« i »Stari gradovi, dvorci i crkve sjeverozapadne Hrvatske«, k tomu je Tomislav napisao u Varaždinskim vijestima seriju članaka »Zašto su šutjela lepoglavska zvona« te smo tako nakon godina šutnje skrenuli pozornost naroda na bogatstvo i vrijednost hrvatske povijesti i graditeljske baštine. I u Varaždinu i Čakovcu osnovali smo nekoliko društava – Tomislav je bio i predsjednik KPD Zrinski u Čakovcu, pokrenuli izdavanje novina, Kajkavskog kalendara i izdavačku djelatnost. Odvažni Tomislav je »Spačekom« otputovao u Teheran, bio nazočan proslavi 2500. godišnjice Perzijskog carstva, te o tome napisao sjajnu knjigu.

Na sve to, u osnovi pozitivno djelovanje, komunistički imperij odgovorio je represijom i golom silom. U tvorničkoj ložnici spalili su nam Kajkavski kalendar, izbacili nas iz svih društava, zabranili KPD Zrinski i ogranke Matice hrvatske, zabranili pisati članke. Tomislav je ostao bez posla, pa smo kolegijalno jedni drugima posuđivali koji dinar i donosili hranu. Ipak, sve nas to nije nimalo pokolebalo, a pogotovo Tomislava. Iako je od 1973. dobio posao komercijalista u varaždinskoj tiskari, Tomislav ipak nije prestao pisati, a polako i društveno djelovati. To se pogotovo odnosi na razdoblje nakon 1983. godine, kada je postao urednik Vjesnika Privredne banke Zagreb i ravnatelj Hrvatskog muzeja bankarstva.

Bez obzira na sve poteškoće i strahovanja, uvjeren sam da u Hrvatskoj nije bilo sretnije osobe od Tomislava kada je 1991. proglašena samostalna Republika Hrvatska. Svima su nam se ostvarili životni snovi. Nakon umirovljenja Tomislav se seli u Varaždinske Toplice, u park kraj rimskih termi. Tu odmah uređuje Toplički list i društveno je aktivan. Uz to smo se isti dan 1991. učlanili u prestižnu domoljubnu udrugu – Družba Braća Hrvatskoga Zmaja, gdje je Tomislav zaorao duboku brazdu, a osnovao je i Zmajski stol u Varaždinu.

Uz sve to, ono najvrijednije što je zlatnim slovima zapisano u Tomislavovu životu, je njegov neumoran rad na pisanju popularnih, stručnih i znanstvenih članaka, te knjiga. Upravo u tom segmentu i životnom poslanju imao sam prilike najuže surađivati s Tomislavom i učiti od njegove erudicije i ustraj-

nosti. Kao autor i koautor Tomislav je napisao 36 knjiga, od kojih su neke od kapitalnog značenja za hrvatsku kulturu i društvenost. Spominjem samo njegovo kapitalno troknjižje »Legende puka hrvatskoga«, zatim »Stari gradovi, dvorci i crkve Slavonije, Baranje i Srijema«, kao i povijesti varaždinskog i topličkog kraja, te Požege, Nove Gradiške i Cernika. Velik broj zapaženih naslova objavio je i u časopisu Meridijani i drugdje.

Uz više stotina stručnih i popularnih članaka, Tomislav Đurić je autor ili koautor slijedećih knjiga:

- Stari gradovi i dvorci Papuka i Psunja, Daruvar, 1959.
- Privredni vodič daruvarske komune, Daruvar, 1961.
- Navik on živi ki zgive pošteno, koautor Dragutin Feletar, KPD Zrinski, Čakovec, 1971. (do 1997. pet izdanja)
- Stari gradovi i dvorci sjeverozapadne Hrvatske, koautor Dragutin Feletar, KPD Zrinski, Čakovec 1971. (do 1992. četiri izdanja)
- U zemlji Kira Velikoga, Varaždinska tiskara, Varaždin 1972.
- Iz prošlosti novogradiškog kraja, Varaždinska tiskara, Varaždin, 1974. (Zagreb 1991.)
- Iz slavonske povijesti 17. stoljeća, Varaždinska tiskara, Varaždin, 1975.
- Hrvatsko Zagorje, koautor Zlatko Smerke, Varaždinska tiskara, Varaždin, 1976.
- Barokno slikarstvo Ivana Rangera, koautor Ernest Fišer, Varaždinska tiskara, Varaždin 1976.
- Od Drave do Perzijskog zaljeva, Varaždinska tiskara, Varaždin, 1977.
- Ravna gora, koautor Zlatko Smerke, Varaždin, 1980.
- Srednjovjekovni gradovi slavonskog gorja, Varaždin, 1981.
- Varaždin, vodič, Turistička zajednica, Varaždin, 1981.
- NIŠRO Varaždin, povijest varaždinskog tiskarstva, koautor Dragutin Feletar, Varaždin, 1981.
- Po starim gradovima Ivančice, planinarski vodič, Zlatar, 1982.
- Stare građevine istočne Hrvatske, koautor Dragutin Feletar, Varaždinska tiskara, Varaždin, 1983.
- Robne kuće Hrvatske, koautor Dragutin Feletar, Varaždinska tiskara, Varaždin, 1984.
- Die jugoslawische Adria, vodič, Zagreb 1988.
- Godina dana cerničkih narodnih običaja, Zagreb, 1992.
- Vodič kroz Slavoniju i Baranju, za pripadnike UNPROFOR-a, grupa autora, Osijek, 1992.
- Županija varaždinska, grupa autora, Varaždinska županija, Varaždin, 1993.
- Hrvatsko zagorje i Međimurje, monografija, grupa autora, Zagreb, 1995.
- Sto najljepših legendi iz hrvatske, Hrvatski zemljopis, Zagreb, 1996.
- Hrvatski nacionalni pokret slavonskobrodskih i novogradiških gimnazijalaca 1954.-1956., grupa autora, Hrvatski zemljopis, Zagreb, 1997.
- Nova Gradiška, monografija, koautor Dragutin Feletar i dr., Nova Gradiška, 1998.
- Hrvatski Jadran, vodič, grupa autora, Zagreb, 1999.
- Stari gradovi, dvorci i crkve Slavonije, Baranje i zapadnog Srijema, koautor Dragutin Feletar, Meridijani, Zagreb, 2002.
- Općina Gornji Kneginec, koautori Dragutin Feletar, Petar Feletar i Hrvoje Petrić, Meridijani, Zagreb, 2004.
- Zašto su šutjela lepoglavska zvona, Meridijani, Samobor, 2004.
- Legende puka hrvatskoga, Meridijani, Samobor, 2005.
- Brodsko-posavska županija, monografija, grupa autora, Slavonski Brod, 2005.
- Dragutin Gjurić – životnim putom Hrvatske, Meridijani, Samobor, 2007.
- Suza pod hrastom, pjesme, Meridijani, Samobor, 2007.
- Legende puka hrvatskoga, I.-III., Meridijani, Samobor, 2007.
- Crkvena baština varaždinsko-topličkog kraja, Meridijani, Varaždinske Toplice-Samobor, 2010.
- Sedam stoljeća Cernika, Nakladna kuća Dr. Feletar, Cernik, 1994.

Dragutin FELETAR

PRIKAZI NOVIH KNJIGA, ČASOPISA I ZNANSTVENIH SKUPOVA

REVIEWS OF NEW BOOKS, MAGAZINES AND CONFERENCES

HRVATSKO-UKRAJINSKI ODNOSI I PARALELE IZ VIZURE FILOZOFSKOG FAKULTETA U ZAGREBU, UREDNICI DAMIR AGIČIĆ I MILJENKO JURKOVIĆ, FILOZOFSKI FAKULTET U ZAGREBU, FF PRESS, ZAGREB, 2022., 78 STR.

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu vrlo brzo je reagirao na ratna događanja u Ukrajini organiziranjem prigodne izložbe pod nazivom »Hrvatsko-ukrajinski odnosi i paralele«. Sam naziv izložbe sugerira da od ranije postoji suradnja znanstvenika iz Hrvatske i Ukrajine te da se povijest i kultura ove dvije zemlje mogu uspoređivati. Autori izložbe i svi koji su sudjelovali u pripremi imali su jasnu namjeru pokazati solidarnost sa stanovnicima Ukrajine, a pogotovo kolegama stručnjacima koji trpe agresiju na svoju zemlju. To je ujedno i prisjećanje na sve one koji su u akademskoj zajednici u Hrvatskoj gradili i njegovali hrvatsko-ukrajinske odnose, a među njima posebno su istaknuti nedavno preminuli Rajisa Trostinska, Jevgenij Paščenko, Mihajlo Filipčuk i Tomo Vinščak. Uz izložbu je nastala i popratna publikacija koju su uredili Damir Agičić i Miljenko Jurković. U njoj je objavljeno desetak radova uglednih hrvatskih znanstvenika koji djeluju na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Pošto su većina autora povjesničari, u publikaciji su uglavnom zastupljene teme iz povijest uz par radova s područja jezikoslovlja.

Uvodno slovo napisao je arheolog i povjesničar umjetnosti Miljenko Jurković, nekadašnji dekan Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Kako su radovi poredani kronološkim redom, tako je prvi posvećen pretpovijesti i staroj povijesti Hrvata na području današnje Ukrajine. Autor tog rada je arheolog Krešimir Filipec koji je napisao još jedan rad i to o Velikoj ili Bijeloj Hrvatskoj problematizirajući pojavu dvije Hrvatske u 10. stoljeću. Povjesničar Borislav Grgin bavio se temom iz razvijenog srednjeg vijeka kada su Hrvatska i Ukrajina bile dio istoga kraljevstva. Povjesničari Nataša Štefanec i Vjeran Kursar autori su rada o Vojnoj krajini i Ukrajini u ranom novom vijeku. Na to se kronološki nadovezuje rad povjesničara Hrvoja Petrića koji je za ovu priliku napisao rad o ukrajinsko-hrvatskim gospodarskim dodirima od 18. stoljeća do danas. O stradanju hrvatskih vojnika u Galiciji tijekom Prvoga svjetskog rata pisao je povjesničar Filip Šimetin Šegvić. Kulturna povijest hrvatsko-ukrajinskih veza tema je rada povjesničara Branimira Jankovića. Tu je i prikaz knjige koju je priredio povjesničar Tomislav Brandolica s biografijom Ladislava Žerjavića koji je tijekom zatočeništva na Golome otoku u memoarskom obliku zapisao sjećanja na život u Ukrajini u međuratnom razdoblju. Igor Marko Gligorić s Odsjeka za kroatistiku napisao je rad o današnjoj hrvatsko-ukrajinskoj jezičnoj, književnoj i kulturnoj suradnji. Kratak pregled povijesti studija ukrajinskoga jezika i književnosti na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu napisao je povjesničar Damir Agičić. Doseljavanje, identitet te mjesta susreta, njegovanja i promocije ukrajinskog identiteta i kulture ukrajinske nacionalne manjine u Republici Hrvatskoj opisala je u svojem radu etnologinja Marijeta Rajković Iveta. Spomenimo da su svi radovi opremljeni slikovnim priložima i zemljovidima.

U drugom dijelu publikacije objavljeni su paneli s izložbe na kojima se nalaze tekstovi i fotografije kojima su opisani hrvatsko-ukrajinski odnosi iz vizure Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Gore nabrojani autori radova ujedno su sudjelovali u pripremi izložbe, a pridružili su im se još Neven Budak i Boris Bui. Iako je povod za postavljanje ove izložbe i izdavanje publikacije krajnje žalostan, inicijativa koju su pokazali djelatnici Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu svakako je pohvalna. Na ovaj način pokazali su koliko su brojne, snažne i zanimljive hrvatsko-ukrajinske veze te možemo očekivati još ovakvih i opsežnijih projekata.

PODRAVSKI ZBORNIK 48/2022, GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK ROBERT ČIMIN, MUZEJ GRADA KOPRIVNICE, KOPRIVNICA, 2022., 288 STR.

Po 48. put objavljen je *Podravski zbornik*, svakako jedna od najvažnijih, najpoznatijih i najdugovječnijih publikacija u Podravini. To je izdvački pothvat Muzeja grada Koprivnice na čelu s glavnim i odgovornim urednikom Robertom Čiminom koji je i ovoga puta napisao uvod u kojem je ukratko opisao sadržaj zbornika i način na koji je nastao. Kao što je jasno s naslovnice zbornika na kojoj je fotografija Ivana Lackovića Croate u trenutku stvaranja jedne od svojih slika s prepoznatljivim motivom drveća, 48. *Podravski zbornik* posvećen je upravo tom velikanu hrvatskog slikarstva, a u povodu 90. obljetnice rođenja. Naime, Muzej grada Koprivnice je tijekom 2022. godine različitim događanjima obilježio spomenutu Lackovićevu obljetnicu, a jedno od njih bio je stručni skup pod nazivom *Vizija budućnosti u tragovima prošlosti* koji je održan ovoga proljeća u Lackovićevom rodnim Batinskama. Stoga je u *Podravskom zborniku* objavljen dio članaka i priloga koji su nastali kao proširena izlaganja održana na spomenutom stručnom skupu. U današnje vrijeme kada smo svi preopterećeni različitim obavezama i poslovima, pravi je uspjeh prikupiti u samo nekoliko mjeseci pisane radove s nekog stručnog skupa pa zbog toga treba čestitati na požrtvornosti i trudu autorima tekstova i uredničkom timu. Zahvaljujući njima ovaj broj *Podravskog zbornika* ostat će trajan spomen i pisani trag na obilježavanje 90. obljetnice rođenja Ivana Lackovića Croate.

U ovom *Podravskom zborniku* objavljeno je ukupno deset članaka od kojih su prva tri posvećena Ivanu Lackoviću Croati, a autorice su im povjesničarke umjetnosti. Helena Kušenić iz Muzeja grada Koprivnice napisala je članak o ženi kao simbolu, metafori i alegoriji u stvaralaštvu Ivana Lackovića Croate. Autorica je utvrdila da je žena jedan od središnjih motiva u Lackovićevom opusu i usporedila je to s prikazivanjem žena u opusima drugih slikara, pogotovo Lackovićevih suvremenika. Važno je istaknuti da je kod Lackovića čest motiv majke, a to na simboličan način dočarava činjenica da je slikar nad obiteljskim grobom u Kalinovcu postavio veliku skulpturu koja prikazuje majku Tereziju Lacković. Povjesničarka umjetnosti Mihaela Cik iz Muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu autorica je članka o Lackovićevoj umjetnosti u primjeni, nekad i danas. Naime, značajan dio Lackovićevog opusa čini primijenjena umjetnost pa je autorica potaknula na razmišljanje o ekonomskoj strani bavljenja umjetnošću. Primjenu Lackovićeve umjetnosti pronašla je na najrazličitijim primjerima: tepisi, pribor za jelo, vaze, odjevni i dekorativni predmeti, poštanske marke, etikete, razglednice, plakati, ali i svečani zastor HNK. Maša Zamljačanec iz Muzeja grada Koprivnice napisala je članak o tome kako je Ivan Lacković Croata intepretirao prirodu, odnosno prikazivao ljepotu prirode – kojoj se iskreno divio – u svojim djelima. Stoga je u članku nastojala opisati kako pomoću Lackovićevih slika možemo učiti o svijetu koji nas okružuje, razvijati osjećaj odgovornosti prema okolišu te razvijati maštu i širiti vidike.

Redovito su u *Podravskom zborniku* dobro zastupljene teme s područja povijesti pa je tako i u ovome broju. Prva od njih je o ciglanama i tvornicama opeke u Virju i Đurđevcu, a autor je stalni suradnik *Podravskog zbornika* Vladimir Miholek. On je detaljno opisao tradicionalni način izrade opeke u 18. i 19. stoljeću, a zatim i industrijsku proizvodnju u prvoj polovini 20. stoljeća. Kao prilog članku objavljen je tablični popis s imenima radnika koji su primali plaću 1945. godine u ciglani u Virju i s nazivima njihovih radnih mjesta. Najdugovječnija suradnica *Podravskog zbornika*, profesorica u miru, povjesničarka Mira Kolar-Dimitrijević i ovoga je puta, iako na pragu 90. godine života, napisala rad u kojem je opisala četiri teme iz povijesti Podravine. Najprije su tu doprinosi biografiji ilirca Ferde Rusana, zatim sudjelovanje Đurđevčana u spaljivanju mađarske zastave 1895. godine i sudjelovanje Podravaca u pobuni 1918. godine te odnos Đure Basaričkega i Mihovila Pavleka Miškine. Nažalost, uredništvo ovdje nije odradilo svoj posao te su se potkrale mnoge faktografske pogreške kao što je pogrešan datum rođenja Ferde Rusana i neka pogrešna imena među kojima i ono ljekarnika iz Đurđevca koji se je zvao Fibić. Među člancima s područja povijesti nalazi se i rad o ludbreškim Židovima izrađen na temelju jednog dokumenta vjeroispovjedne općine iz 1937. godine koji se nalazi u posjedu autora članka Miloša Damjanovića koji je inače doktorand na Sveučilištu u Prištini. Osim o aktivnostima židovske zajednice u Ludbregu, autor je iz ovog dokumenta iščitao i niz drugih informacija važnih za razumijevanje povijesti Židova u Podravini. Povjesničar Vladimir Šadek napisao je zanimljiv članak u kojem je opisao sudski proces koji se vodio protiv molvarskog župnika Stjepana Kovačića nakon Drugog svjetskog rata.

Ovo je primjer kako je Komunistička partija u Jugoslaviji iz ideoloških razloga progonila rimokatoličke svećenike, a progon župnika Kovačića započeo je već u lipnju 1945. godine kada je uhićen i izveden pred sud. Unatoč poodmaktoj dobi od 75 godina bio je zatočen u Staroj Gradiški gdje je umro 1948. godine. Ovaj članak je važan doprinos poznavanju povijesti Podravine u 20. stoljeću i trajno sjećanje na župnika koji je tijekom 24 godine službe mnogo učinio za svoju župu u Molvama. S područja Molvi pristigao je još jedan članak čiji je autor Zvonimir Istvan koji je izradio povijesni pregled osnovnog školstva u Gornjoj Šumi. Naime, Gornja Šuma je naselje u sastavu općine Molve u kojem je 1946. godine osnovana osnovna škola kako bi se olakšao polazak osnovne škole učenicima koji su do tada morali ići u Molve. Zbog pada broja stanovnika u Gornjoj Šumi i premalog broja učenika, područna škola je ukinuta 1983. godine. Autor je uz rad priložio i nekoliko tablica s podacima o djelovanju škole među kojima treba istaknuti popis prvih generacija učenika iz školske godine 1945./1946. i popis učitelja s brojem učenika.

Vrijedna suradnica *Podravskog zbornika* Ksenija Krušelj napisala je članak o najstarijoj poznatoj koprivničkoj kuharici iz 1922. godine. Riječ je o zbirci recepata koje je sakupila učiteljica Zlata Sudeta (1892.-1955.) i objavila ih 1922. godine kao *Veliku građansku kuharicu*. Osim analize spomenute kuharice, Ksenija Krušelj je dala opširan uvod i povijesni kontekst te važan prilog biografiji Zlate Sudeta. Koprivnička knjižničarka Dijana Sabolović-Krajina autorica je članka u kojem je opisala utjecaj Knjižnice i čitaonice »Fran Galović« u Koprivnici na promjene u zajednici kroz potporu Romima na koprivničkom području. Naime, u spomenutoj knjižnici je od 2010. do 2019. godine održano deset okruglih stolova o iskustvu rada s romskom djecom u dječjim vrtićima, školama i knjižnicama te je u ovome radu napravljen njihov pregled. Važno je znati da se na ovaj način osnažuju multikulturne i interkulturne stručne kompetencije što može biti primjer i drugima.

Na početku druge cjeline *Podravskog zbornika* u kojem se nalazi jedanaest priloga također su radovi nastali u povodu 90. obljetnice rođenja Ivana Lackovića Croate. Tako je povjesničar umjetnosti Marijan Špoljar napisao rad o Lakovićevim crtežima iz 1960-ih godina koje je okarakterizirao kao »naivne, a moderne«. Tu je i prilog književnice Božice Jelušić koja je predstavila zavičaj kao ishodište umjetnosti Ivana Lackovića Croate opisavši njegov životni put u nekoliko različitih faza. Ravnateljica Muzeja grada Đurđevca Edita Janković Hapavel u svojem je radu opisala Donaciju Ivana Lackovića Croate, koja se čuva u baštinskoj ustanovi kojom ravna, kao ishodišnu točku kulturnog turizma u Podravini. Slična tema je i autorice Ive Kožnjak koja je opisala zbirku djela Ivana Lackovića Croate koju je Muzeju *Croata insulanus* grada Preloga donirao poznati hrvatski teolog Matija Berljak. Iako su to svi prilozi o Ivanu Lackoviću Croati, u ovome dijelu nalazimo još tema s područja slikarstva. Tako je slikar Dali-bor Talajčić iz Rovinja opisao životni put i poveznice s Podravinom slikara Vladimira Potočnjaka (1924.-1997.) čiju ćemo 100. obljetnica rođenja obilježiti sljedeće godine.

Razgovor s naivnim umjetnikom Stjepanom Ivancem u povodu 50. obljetnice prve samostalne izložbe vodila je i za *Podravski zbornik* priredila Vlatka Šelimer. Na 150. obljetnicu smrti Petra Preradovića u svojem se prilogu osvrnuo Zdravko Seleš promišljajući o njegovim identitetima. Stjepan Kovaček napisao je prigodni tekst o 120 godina djelovanja Dobrovoljnog vatrogasnog društva u Vrbanovcu u kojem je opisao povijest toga društva. Još jedan rad o povijesti Židova na ludbreškom području je prilog čiji je autor Milivoj Dretar koji je opisao spašavanje židovske djece tijekom Drugog svjetskog rata. Ivan Ferencak izradio je prilog o svojim prijateljima koji su umrli tijekom 2022. godine, a gimnazijsko obrazovanje stekli su u Koprivnici. To su Zlatko Imbriovčan (1944.-2022.), Zlata Vucelić rođ. Kralj (1934.-2022.) i Ivan Stanišić Hans (1936.-2022.). Danijel Bačan i Lorena Međimurec autori su priloga o utjecaju povezanosti poljoprivrednika i prehrambene industrije na ruralni prostor Koprivničko-križevačke županije.

Ovogodišnji urednik za književnost je Mario Kolar koji je u ovaj *Podravski zbornik* uvrstio dva prozna teksta i nekoliko pjesama. Tu su prozni radovi Božidara Prosenjaka (pod naslovom »Marija i Sven«) i Darka Pernjaka (»Zarobljeni sjenama«) te dvije pjesme (»Lažljivec« i »Ščuka«) čiji je autor pokojni Željko Pukey. U rubrici *Podravsko nakladništvo* pobrojana su tiskana izdanja objavljena tijekom proteklih godinu dana. Pregled su priredile Josipa Strmečki i Ana Škvarić. Na kraju je rubrika Podravske kronike u kojima je na simboličan način, a pogotovo fotografijama dočarano što se je sve

događalo u Podravini u proteklih godinu dana. Tu su zabilježena događanja u nekoliko podravske općine: Đelekovec, Kalinovac, Legrad i Martijanec. Popis suradnika uz nove upute za suradnike i popis sponzora na samom su kraju *Podravske zbornika*. Svakako preporučamo da i 48. broj uvrstite u svoju osobnu biblioteku i često ga uzmete u ruke, a ozbiljno treba shvatiti i poziv za suradnju na budućim brojevima *Podravske zbornika* kako bi sljedeći 49., a pogotovo 50. broj bili što bolji i zanimljiviji.

Nikola Cik

IVAN ZVONAR: PREGLED POVIJESTI KAJKAVSKE USMENE KNJIŽEVNOSTI, III. DIO (OD VINKA ŽGANCA DO NAŠIH DANA), HRVATSKA UDRUGA MUŽI ZAGORSKOGA SRCA MARTINIŠĆE, ZABOK, 2022., 1055 STR.

Obimni izdavački projekt *Pregled povijesti kajkavske usmene književnosti* došao je 2022. godine objavljivanjem trećeg dijela do svog završetka. U Predgovoru autor Ivan Zvonar objašnjava da je obilje građe kajkavske usmene književnosti moralo biti raspoređeno u tri sveska, a djelovanje Vinka Žganca (1890. – 1976.) pritom je poslužilo kao orijentir za sistematizaciju istraživanog područja. Tako se prvi dio bavi razdobljem do 1920-ih godina, drugi dio Vinkom Žgancem i njegovim dobom, a treći razdobljem od Vinka Žganca do naših dana.

Treći dio *Pregleda povijesti kajkavske usmene književnosti* ponavlja ključne informacije o akademiku Vinku Žgancu, a prvenstveno je usmjeren na njegove neposredne suradnike koji su mu »izravno pomogli u prikupljanju i sređivanju građe«. Na prvom se mjestu nalazi njegova majka Marija Žganec koja mu je pjevala međimurske narodne pjesme od kojih je neke kasnije zapisao. Zanimljiv je podatak da je na njegov poticaj ona rukom napisala etnografsku studiju o Vrtišincu na 1000 stranica. Među ostalim njegovim suradnicima našli su se različiti ljudi, od poljoprivrednika do znanstvenika, a Zvonar osim detalja o njihovom radu, pozornost posvećuje odnosu sa Žgancem te njegovim djelima. Na samom početku knjige tako se upoznajemo s Florijanom Andrašecom i njegovim melografskim, etnografskim i umjetničkom radom, zborovođom, orguljašem i skupljačem narodnih pjesama Miroslavom Vukom Croatom, sveučilišnim profesorom Zvonimirom Bartolićem, etnomuzikologom s Instituta za narodnu umjetnost (danas Institut za etnologiju i folkloristiku) Jerkom Bezićem, etnologom i etnokoreologom (također s Instituta) Ivanom Ivančanom, etnologom i sveučilišnim profesorom Tvrtkom Čubelićem, znanstvenikom Olinkom Delorkom s Instituta te Ivanom Mustačem, kantorom rodom iz Svete Marije.

Sljedeća skupina kojoj se Zvonar posvetio obuhvaća suvremenike akademika Žganca koji su u svom znanstvenom radu posvećivali doličnu pažnju i kajkavskoj usmenoj poeziji te su tako »upotpunjavali znanstvene spoznaje« o usmenoj književnosti. To su zagovornik kajkavske književnosti akademik Franjo Fancev, znanstvenica u području književnosti Olga Šojat, teoretičarka usmene književnosti s Instituta za narodnu umjetnost Maja Bošković-Stulli, sakupljač narodnih pjesama Krešimir Mlač te Nikola Bonifačić Rožin koji se u okviru svog rada na Institutu bavio usmenim dramskim tekstovima.

Zvonar također ističe tri slovenska etnologa i folklorista (Ivan Grafenauer, Vilko Novak, Josip Dravec) koji su proučavali kajkavske usmene pjesme. Također posvećuje posebnu pažnju pučkoj književnosti kao »trećem književnom fenomenu« pri čemu polemizira sa stavovima Divne Zečević, koja se na Institutu za etnologiju i folkloristiku bavila usmenom i pučkom književnošću. Njegov je zaključak da: »Ne postoji pučki pjesnik. Ili je netko pjesnik, ili to nije.«

Nadalje se Zvonar dotiče sljedbenika koji su se u većoj ili manjoj mjeri u svom radu oslanjali na spoznaje Vinka Žganca. Bitna je autorova napomena da 1950-ih godina prestaje, kako ga naziva, prirodni život kajkavskoga usmenog poetskog stvaralaštva, pa se istraživanja više usmjeravaju na dublja proučavanja već zapisanih ostvarenja usmene književnosti. U skupinu sljedbenika ubraja sveučilišne profesore Josipa Kekeza, Jožu Skoka i Stjepana Hranjca, potom Ivana Zvonara, nastavnicu Mariju Novak i neizostavnu Elizabetu Toplek – tetu Lizu kao poznatu interpretatoricu međimurskih narodnih pjesama.

Na kraju Zvonar upućuje na prožimanja i paralele između znanosti i usmene književnosti te nas upoznaje s dvije aktivne znanstvenice, Anđelom Frančić s Filozofskog fakulteta u Zagrebu te Lidijom

Bajuk s Instituta za etnologiju i folkloristiku. Tu su i nastavnici Željko Kovačić i Vera Grgac čiji su doprinosi poznavanju kajkavske usmene književnosti vrijedni pažnje.

Kao što je i sam Zvonar zaključio, čitav *Pregled povijesti kajkavske usmene književnosti* može biti motivacija mlađim istraživačima, a svakako ga možemo smatrati »solidnim temeljem za daljnje proučavanje«. Naime, knjiga je opremljena kazalom imena i iscrpnim popisom literature koji potencijalnim istraživačima mogu biti od velike koristi, kao i brojne ilustracije. Zvonar ide korak dalje od pukog pobrojavanja proučavatelja kajkavske usmene književnosti i njihovih doprinosa te pokušava razjasniti nedoumice, pitanja autorstva te polemizirati sa zaključcima svojih kolega. Stoga nam na kraju ostaje čestitati autoru na završetku ovog velikog projekta.

Mihaela CIK

IGNACIJE AURELIJE FESSLER: TRI PRIJATELJA IZ NOVOGA ZRINA, ROMAN IZ DOBA HRVATSKOGA BANA NIKOLE VII. ZRINSKOGA, PRIREDIO ALOJZ JEMBRIH, OGRANAK MATICE HRVATSKE U ČAKOVCU, ČAKOVEC, 2022., 484 STR.

U hrvatskoj historiografiji i općenito u javnom kulturnom krugu ne jenjava zanimanje za povijest obitelji Zrinski. Ovom velikaškom obitelji nisu zaintrigirani samo povjesničari nego i povjesničari umjetnosti, povjesničari književnosti, jezikoslovci, muzejski stručnjaci i drugi. Jedan od najzanimljivijih članova obitelji bio je Nikola VII. Zrinski i to ne samo zbog svoje nesretne sudbine (poginuo je u lovu na vepra u nerazjašnjenim okolnostima) nego i zbog svoje uloge u političkom i vojnom životu Hrvatske toga doba. Kao što je njegov život danas mnogima inspirativan, tako je bilo i ranije pa je Nikola VII. Zrinski postao glavni lik jednog romana koji je napisan 1799. godine na njemačkom jeziku. Autor je Ignacije Aurelije Fessler (Ignaz Aurelius Fessler) o kojem će kasnije biti nešto više riječi, a roman se čuva u Austrijskoj nacionalnoj knjižnici. Prijevod romana s njemačkoga jezika napravila je Lidija Kolar, a za objavljivanje na suvremenom hrvatskom jeziku priredio je Alojz Jembrih. Osim toga, Jembrih je proučio izdanje ovoga romana iz 1833. godine koje ostvario Toma Miklaušić, a prema prijevodu koji je 1823. godine napravio Juraj Pavlinić. Stoga je ovom prilikom, osim prijevoda na suvremeni hrvatski jezik s njemačkog jezika objavljen i transkript kajkavskog izdanja iz prve polovine 19. stoljeća. To je vrlo korisno jer je Pavlinić prijevod radio prema izdanjima na mađarskom jeziku koja su objavljena 1804., odnosno 1812. godine.

Naslov njemačkog izvornika glasi *Jodocka von Ilgendorf oder die drei Freunde von Serinwar* pa bi prijevod romana glasio *Judita iz Ilgendorfa ili Tri prijatelja iz Novoga Zrina*. Upravo je taj drugi naslov preuzet kao naslov ovoga suvremenog izdanja. Spomenimo da su Juraj Pavlinić i Tomaš Mikloušić napravili prijevod pod naslovom *Zrinji Miklouš ili dogođenja Zrinji Miklouša, bana horvatskoga, njegoveh dveh prijatelov i Judite Iljefalvi*. Iz naslova je jasno da je ovo povijesni roman (kako ga je okarakterizirao i priređivač Alojz Jembrih). Svi koji će prionuti čitanju romana vidjet će da je sadržaj podijeljen u 20 poglavlja i da se donekle razlikuje od suvremenih romana što nije neobično s obzirom da je napisan prije više od dvije stotine godina. No, jasno je vidljiva izmjena pripovijednih dijelova (naracije) i dijaloga. Tematski je ovo djelo u kojem se veličaju junaštvo i ratno herojstvo te prijateljska odanost iako je roman prepun brutalnih scena. Dakako, roman ima i ljubavnu priču. Radnja romana smještena je u posljednje godine života Nikole VII. Zrinskog, dakle od oko 1660. do 1664. godine. Sadržaj romana prepričan je u jednome od popratnih tekstova koji je napisao Alojz Jembrih. Uz to, napravio je jezičnu analazu spomenutog izdanja iz prve polovine 19. stoljeća koje su napravili Juraj Pavlinić i Toma Miklaušić kao i opis toga prijevoda s objašnjenjem okolnosti u kojima je nastao. Čitateljima romana (pogotovo onima koji ne znaju mnogo o povijesti) uveliko će pomoći opis povijesnih osoba, mjesta i događaja koji se spominju u romanu, a koji je također izradio Alojz Jembrih. Za čitatelje hrvatske verzije romana iz 1823., odnosno 1833. godine tu je glosarij s objašnjenjem kajkavskih riječi i izraza.

Među popratnim tekstovima koje je priredio Alojz Jembrih je i biografija autora romana. Ignacije Aurelije Fessler bio je osebujni intelektualac koji je iza sebe ostavio velik spisateljski opus, a čiji bi život također mogao poslužiti kao predložak za roman. Rođen je u Ugarskoj 1756. godine, pristupio je

franjevcima kapucinima i s 23 godine je zaređen za svećenika. Postao je doktor i sveučilišni profesor ali je napustio redovnički život i priključio se društvu slobodnih zidara. Pošto je objavljivao tekstove usmjerene protiv isusovaca pao je u nemilost mnogih te je razočaran prešao na luteransku vjeru. Dva puta se je ženio i veći dio života proveo je u Berlinu gdje objavljivao književna djela na njemačkom jeziku. Umro je u Sankt Peterburgu 1839. godine. Bio je dobro upoznat s poviješću obitelji Zrinski jer je, između ostaloga napisao povijest Ugarske i pridruženih joj zemalja. Stoga bi možda bilo vrijedno i neka druga Fesslerova djela prevesti na suvremeni hrvatski jezik kao što je to napravljeno s ovim romanom. Na do sada učinjenom poslu svakako treba zahvaliti i čestitati priređivaču Alojzu Jembrihu te Ogranku Matice hrvatske u Čakovcu kao izdavaču i suizdavaču Međimurskoj županiji.

Nikola Cik

VREMENA KRIZA U POVIJESTI MEĐIMURJA, ZBORNİK RADOVA, UREDILI ZORAN TURK I ANĐELKO VLAŠIĆ, OGRANAK MATICE HRVATSKE U ČAKOVCU, CENTAR ZA ISTRAŽIVANJE MEĐIMURJA, ČAKOVEC, MURSKO SREDIŠĆE, 2022., 182 STR.

U stručnoj i široj javnosti možda je još uvijek malo poznato da je u Murskom Središću početkom 2020. godine osnovana udruga koja je nazvana Centar za istraživanje Međimurja. Osnivači i članovi postavili su jasne ciljeve zbog kojih su pokrenuli ovu udrugu, a to je organiziranje znanstveno-stručnih skupova, provedba istraživačkih projekata, organiziranje stručnih i popularnih predavanja, predstavljanje knjiga, izdavanje publikacija i drugo. Upravo je jedan od prvih većih pothvata Centra bilo izdavanje zbornika radova s temama o krizama u povijesti Međimurja. S obzirom na vrijeme u kakvom živimo koje je obilježeno zdravstvenom i gospodarskom krizom te ratnim sukobima logično je da se u historiografiji pojavljuju radovi na temu kriza koje su u prošlosti pogađale stanovništvo na nekom području. Tako su se urednici ovoga zbornika, povjesničari Zoran Turk i Anđelko Vlašić, odlučili na prikupljanje radova o krizama kojima je u prošlosti bilo pogođeno stanovništvo Međimurja. Rezultat je sedam kvalitetnih radova koji su kronološki poredani od srednjeg vijeka do Prvoga svjetskog rata. Sami su urednici u predgovoru izrazili zadovoljstvo zbog zavidne razine kreativnosti i marljivosti koju su autori utkali u svoje radove u kojima su prikazali rezultate svojih istraživanja različitih tema kojima su pristupili na inovativan način. Centru je u objavljivanju ovoga zbornika pomogao Ogranak Matice hrvatske u Čakovcu kao dokazani vrijedni izdavač na području Međimurja.

Svi objavljeni radovi su kategorizirani tako da se u zborniku nalaze tri izvorna znanstvena rada, tri pregledna znanstvena rada i jedan stručni rad. Prvi je rad Zorana Turka koji je problematizirao neprijateljske upade i unutarnje sukobe kao krizne situacije na području Međimurja u srednjem vijeku. Dakle, autor se bavio vojnim sukobima u razdoblju od oko 300 godina. Osim upada stranih vojnih sila obradio je sukobe među plemstvom te provala Mongola i Osmanlija. Na tu temu nadovezuje se rad Anđelka Vlašića o osmanskim napadima na Međimurje tijekom 15. i 16. stoljeća. Ono što ovaj rad razlikuje od drugih radova sličnih naslova jest činjenica da je autor podatke prikupio iz osmanskih narativnih izvora i to kronika i putopisa. Autor je prvu osmansku provalu u Međimurje smjestio u 1479., odnosno 1480. godinu, a upostava habsburško-osmanske imperijalne granice na rijeci Muri značila je stalnu opasnost od Osmanlija još i tijekom 17. stoljeća. Andreja Talan Gombar autorica je rada u kojem je opisala međimursko gospodarstvo u kriznim vremenima na primjeru Čakovečkoga vlastelinstva u drugoj polovini 17. stoljeća. Ona se također referirala na negativne utjecaje vojnih sukoba (upadi Osmanlija) na gospodarstvo i činjenicu da je u Međimurju bilo pojačano društvo koje se bavilo ratarstvom, stočarstvom, vinogradarstvom i trgovinom.

U zborniku u objavljena dva rada s područja povijesti umjetnosti u kojima su autorice prepoznale utjecaj zdravstvenih kriza na sakralno slikarstvo i graditeljstvo. Tako je Maja Žvorc opisala oltarnu sliku apoteoze sv. Franje Ksaverskoga koja se čuva u Muzeju Međimurja u Čakovcu, a izvorno se nalazila u dvorskoj kapeli u čakovečkom Starom gradu. Pošto je autor slike nepoznat, Maja Žvorc je komparativnom analizom došla do nekoliko pretpostavki o autorstvu. Ono zbog čega je relevantna ova oltarna slika sv. Franje Ksaverskoga, jednoga od glavnih svetaca zaštitnika od kuge, jest prikaz kuge u Čakovcu.

Naime, kuga je bila najveća opasnost za stanovništvo u antici, srednjem i ranome novom vijeku pa su se redovito utjecali svecima zaštitnicima od te opake bolesti te su njima u čast podizali oltare, pilove, kapele i crkve te naručivali skulpture i slike kao što je ova iz Čakovca. Jedan od svetaca zaštitnika od kuge je i sv. Rok pa je Iva Kožnjak napravila rad u kojem je prikazala zavjetnu gradnju posvećenu tome svecu u Međimurju. Tako je krizne zdravstvene situacije stavila u korelaciju s gradnjom zavjetnih crkvi u Međimurju i to prvenstveno župne crkve u Novom Selu Rok i Draškovcu, a pobrojila je oltarne slike, skulpture i freske na kojima je prikazan sv. Rok u crkvama diljem Međimurja.

Iako je velikih epidemija tijekom povijesti bilo mnogo, a pogotovo je poznata epidemija španjolske gripe u ovome zborniku je opisana tzv. ruska grupa čije su posljedice slabo poznate. Naime, epidemija koja je nazvana ruska gripa zahvatila je svijet tijekom zime 1889. i 1890. godine. Stoga je Zoran Turk pristupio prikupljanju i analizi podataka iz matičnih knjiga Župe sv. Marka u Selnici i rezultate je objavio u svojem radu. Osim toga, vijesti o ruskoj gripici pronašao je i u tadašnjim novinama koje su izlazile u Međimurju. Trauma Prvoga svjetskog rata u međimurskim narodnim pjesmama tema je rada etnologinje Janje Kovač iz Muzeja Međimurja. Ona je analizirala ogroman korpus od gotovo osam stotina međimurskih tradicijskih pjesama kako bi pronašla motive koji su vezani za Prvi svjetski rat. S obzirom na velik broj Međimuraca koji su sudjelovali u Prvome svjetskom ratu, autorica je došla do zaključka da je ovaj ratni sukob ostavio duboki trag u narodnim pjesmama, a neke primjere je prikazala u svojem radu.

Treba istaknuti da su svi radovi objavljeni u zborniku opremljeni slikovnim priložima, a neki od njih i grafikonima. Na kraju zbornika nalazi sekalozalo osobnih i geografskih imena što će pomoći čitateljima u pretraživanju podataka. Ono što bi trebalo dodati na kraju ovakvih zbornika su kratke biografije autora radova. Svakako možemo dijeliti zadovoljstvo s urednicima zbog zanimljivog sadržaja zbornika i iskreno se nadamo da će objavljivanje ovakvih zbornika postati redovna djelatnost Centra za istraživanje Međimurja.

Nikola Cik

ZVONIMIR IŠTVAN: GORNJA ŠUMA, PRILOZI ZA POVIJEST DRUŠTVENOG ŽIVOTA GORNJE ŠUME, MOLVE LEDINA I MOLVA, OPĆINA MOLVE, MOLVE, 2022., 296 STR.

Poslije niza knjiga o različitim segmentima društvenoga života u nekoliko različitih naselja u Podravini, zatim o šumarstvu, jednog obiteljskog rodoslovlja i monografije o selu Bukevje, pred nama je nova knjiga Zvonimira Ištvan koji je opsežnija od svih do sada objavljenih njegovih knjiga. Riječ je o monografskom izdanju u kojem je na malo manje od tri stotine stranica opisana povijest i društveni život sela Gornja Šuma koje je danas u sastavu Općine Molve. Gornja Šuma je naselje u kojem je 1966. godine rođen Zvonimir Ištvan pa je urednik knjige Dražen Podravec u svojem predgovoru s pravom ovu knjigu nazvao autorovim darom rodnome mjestu. Svatko od nas ima potrebu (sa)čuvati uspomenu na svoje rodno mjesto, a to je Zvonimir Ištvan već učinio u svojem zmajskom imenu jer se kao član Družbe Braća Hrvatskoga Zmaja naziva Zmaj Molvarski od Gornje Šume, no ovom je knjigom podignuo velebni pisani spomenik naselju u kojem je rođen. Knjiga je objavljena u ljeto 2022. godine i javnosti je prvi puta predstavljena upravo u Gornjoj Šumi 8. rujna ove godine. Nakladnik je Općina Molve, a sunakladnik Dobrovoljno vatrogasno društvo u Gornjoj Šumi, dok je izvršni nakladnik Izdavačka kuća Meridijani.

Kao što stoji u podnaslovu, ovo nije knjiga samo o Gornjoj Šumi već i o zaseoku Molve Ledine kao i općenito o molvarskoj Podravini i Molvama. Sadržaj knjige podijeljen je u nekoliko cjelina. Na početku je opisana povijest naseljavanja mjesta Gornja Šuma i Molve Ledine, ali i samih Molva. Naime, Molve su naseljene poslije osmanskih pustošenja u 17. stoljeću, a Gornja Šuma i Molve Ledine bili su molvarski konaci koji su trajno naseljeni u drugoj polovini 19. i na početku 20. stoljeća. Stoga je autor posebno analizirao brojnost stanovništva i izradio popis obitelji u Gornjoj Šumi i Molve Ledinama prema stanju iz 1929. godine. U posebnom poglavlju opisana je povijest školstva u Gornjoj Šumi gdje su osim teksta i brojne tablice te fotografije. Društveni i gospodarski život na konacima Gornja Šuma i Molve

Ledine opisan je u posebnom poglavlju. Tu su podaci o vjerskom životu i pogotovo o sakralnim objektima na tome području. Poznato je da iz Gornje Šume potječe veliki hrvatski slikar Mijo Kovačić koji je ime svojeg rodnog mjesta pronio svijetom. Osim njega, u Gornjoj Šumi rođeni su slikari Đuro Jaković, Dragutin Kovačić, Đuro Popec i kipar Josip Žagar, a u Molve Ledinama rođen je slikar Ivan Andrašić.

Drugi dio knjige koji obuhvaća više od 150 stranica posvećen je povijesti vatrogastva na području Molva i okolnih zaseoka među kojima je i Gornja Šuma. Pri tome je posebni naglasak stavljen na dobrovoljno vatrogastvo. Najviše je, dakako, napisano o Dobrovoljnom vatrogasnom društvu u Gornjoj Šumi (osnovano 1960. godine) čija je povijest zapravo zaslužna za izradu cijele ove knjige. Podaci su prikazani kronološkim redosljedom, a sve je napisano prema dokumentima, zapisnicima, fotografijama i kazivanjima sudionika događaja, odnosno osnivača i najstarijih članova Dobrovoljnog vatrogasnog društva u Gornjoj Šumi. Na taj način nastala je detaljna povijesnica društva tijekom više od šest desetljeća postojanja. Uz tekst je i nekoliko priloga u obliku tablica u kojima su poimence popisani predsjednici, dopredsjednici, tajnici, blagajnici, članovi upravnog odbora, zapovjednici, dozapovjednici, vođe odjeljenja, bolničari, predsjednici i članovi nadzornog odbora DVD-a u Gornjoj Šumi. Vrlo je zanimljiv i popis požara (po datumima) koji su se dogodili na području djelovanja DVD-a u Gornjoj Šumi u razdoblju od 1960. do 2020. godine. Na kraju treba napomenuti da je knjiga opremljena s više stotina slikovnih priloga među kojima su preslike starih fotografija iz cijelog 20. stoljeća i fotografije koje je snimio sam autor knjige. Zbog svega što je Zvonimir Ištvan do sada napravio iščekujemo njegove nove radove i doprinose poznavanju povijesti Podravine.

Nikola Cik

FRA ABRAHAM ZELENIĆ: ZERCALO DUŠE (1650.), PRIREDIO TOMO BLAŽEKA, OGRANAK MATICE HRVATSKE U ČAKOVCU, MEĐIMURSKA ŽUPANIJA, ČAKOVEC, 2022., 250 STR.

Srednjovjekovni rukopis *Zercalo duše*, jedan od najstarijih napisanih djela na kajkavskom jeziku, sada je zahvaljujući priređivaču Tomi Blažeku dostupan u prijepisu. Original rukopisa inače se čuva u Metropolitani, a ova knjiga osim prijepisa donosi i skenirani original sa šest grafika koje ga prate.

U Predgovoru Tomo Blažeka iznosi osnovne podatke o *Zercalu duše* s posebnim osvrtom na ulogu Nikole Zrinskog Čakovečkog u dovođenju franjevaca u Čakovec u 17. stoljeću, što je bitno jer među njima bio i autor Abraham Zelenić. Blažeka, kao i prof. dr. Zvonimir Bartolić, autor popratnog teksta, upozoravaju da je njegovo djelo *Zercalo duše* »knjiga moralnih traktata za moaliste« namijenjena prvenstveno redovnicima, ali i ostalim vjernicima.

Na početku knjige nalazi se posveta Blaženoj Djevici Mariji nakon čega slijede tri dijela: *Od sveta nestalnosti*, *Od redovne kreposti* i *Od posledne duhovne človeka*. Nakon ovih prozних dijelova slijede *Pesmi nove od imena Ježuševoga*.

Blažeka u Predgovoru ističe da je njegov cilj da ova knjiga bude dostupna za daljnja proučavanja, koja su svakako potrebna jer osim nekoliko opaski koje ponavljaju Blažeka i Bartolić, nedostaje kontekstualizacija koja bi privukla veći broj suvremenih čitatelja i istraživača. Čitatelje bi isto tako mogao odbiti jezik, pa bi tumač manje poznatih riječi svakako bio koristan dodatak ovom izdanju.

U svom tekstu Bartolić daje kratku usporedbu Zelenićeve kompozicije izlaganja, rečenične strukture, i retoričkih sredstava s djelima njegovih suvremenika. Također, on na temelju jezičnih karakteristika iznosi pretpostavku da Zelenić potječe iz nekog od mjesta između Koprivnice i Đurđevca, što zahtijeva potvrdu. Posebno je zanimljiv dio teksta u kojem se dotiče razloga zašto knjiga nije tiskana, a pronalazi ih u starješinama koji su smatrali da je Zelenić malo »presoilio« glavu koja govori o ženskoj krivnji za sve zlo. Upravo se ovdje nudi jedan od primjera koji ukazuju na potencijale za suvremena čitanja ovog specifičnog djela iz sredine 17. stoljeća, a koji su zahvaljujući objavi rukopisa dobili priliku da se ostvare.

Mihaela CIK

HELENA KUŠENIĆ: IVAN GENERELIĆ – VODIČ KROZ POSTAV / DIGITALIZIRANA PREZENTACIJA BAŠTINE, KOPRIVNIČKOKRIŽEVAČKA ŽUPANIJA, KOPRIVNICA, 2022., 96 STR.

Hrvatsko slikarstvo 20. stoljeća bogato je velikanima poput Vlahe Bukovca, Ljube Babića, Vladimira Varlaja ili Ede Murtića. Među njima svoje zasluženno mjesto nalazi i Ivan Generalić (21. 12. 1914., Hlebina – 27. 11. 1992., Koprivnica), rodonačelnik jedinstvenog umjetničkog pravca znanog kao Hlebinska škola naivne umjetnosti. Radi se o stilu koji je nastao iz aktivizma grupe Zemlja 1930-ih godina iz čijih se redova akademski slikar Krsto Hegedušić zaputio prema jednom podravskom pitoresknom selu i tamo nalazi mladog Ivana Generalića. Njihovom suradnjom nastala je priča u kojoj će priroda biti polazna točka nove umjetnosti koja je u kasnijim desetljećima nadišla lokalne okvire i postala svjetski prepoznati fenomen. U tom smislu, uz bok Generalića stasaju redom i drugi majstori poput Dragana Gažija, Mirka Viriusa, Ivana Večenaja, Franje Vujčeca, Mije Kovačića, Franje Filipovića i drugi. Sve veća zainteresiranost za ovakav vid umjetnosti posljednično je dovelo do izgradnje Galerije naivne umjetnosti Hlebina i njenog svečanog otvorenja sredinom 1968. godine kao izdvojeni odjel Muzeja grada Koprivnice. Zanimljivo, radilo se o *prvom takvom* novoizgrađenom muzejsko-galerijskom objektu u bivšoj Jugoslaviji, a prema rješenju zagrebačkog arhitekta Miroslava Begovića (1925. – 2004.). S vremenom se pokazalo da prostor Galerije postaje prostorno ograničen, poglavito 1979. godine kada Ivan Generalić za fundus Galerije poklanja prvih 17 radova velikog formata, što se potvrđuje i 1982. godine s još nekoliko doniranih umjetnina. Nam Kako povodom 20. obljetnice rada hlebinske galerije u Muzejskom vjesniku prigodno piše Oka Ričko, tadašnja kustosica Galerije, uvjet Generalićeve donacije bila je dogradnja ili aneks postojećem objektu kako bi se ista mogla trajno izložiti, što je i realizirano 14. prosinca 1985. godine kada se dogodilo svečano otvorenje i predstavljanje »Muzejske zbirke Ivana Generalića«. Od tada pa sve do 2022. godine ta je zbirka izložena u manje-više jednakom obliku, a kako svo to vrijeme nije imala zasebni vodič ovogodišnjim je izdanjem ispravljena mala nepravda prema jednom od najvećih hrvatskih slikara.

Naime, u sklopu projekta Odgovorna zelena destinacija »Europska Amazona« sufinanciranog kroz program Transnacionalne suradnje Dunav Europske unije (fondovi ERDF i IPA) omogućeno je od strane Koprivničko-križevačke županije kao projektnom partneru oblikovanje i tisak prigodne publikacije na temu digitalizirane prirodne i kulturne baštine. Upravo stoga, znajući za potrebe izrade vodiča kroz stalni postav Generalićevog aneksa u Hlebinama prionulo se njegovoj izvedbi, a uz koji se i u samom izložbenom prostoru instalirala hologramska video prezentacija kulturne i prirodne baštine Podravine - prikaz okoliša rijeke Drave i prezentacija slikanja na staklu u stilu naivne umjetnosti, prikaz značajki i slikarskog stila podravske naivne umjetnosti. Nakladnik vodiča jest Koprivničko-križevačka županija, prijevod na strani jezik provela je tvrtka IDI VIDI d.o.o. iz Velike Gorice, korištene su fotografije iz arhive Muzeja grada Koprivnice, Vladimira Kostjuka i Stjepana Dolenca, dok je za grafičko oblikovanje, prijelom i tisak bila zadužena tvrtka KERSCHOFFSET d.o.o. iz Lučkog. Mala knjižica na 96 stranica visine 23,5 cm tiskana je u nakladi od 1.000 primjeraka, a na omotu joj se nalazi »Rogati konj« (1974.).

Najviše zasluga za sadržaj vodiča kroz postav pripada povjesničarki umjetnosti i viša kustosica Muzeja grada Koprivnice Heleni Kušenić. U posljednjih godina redovito realizira izložbe naivne tematike u Hlebinama i izvan njih, a prvo obimnije autorsko izdanje o naivnoj umjetnosti objavljeno joj je 2018. godine povodom 50. godišnjice djelovanja Galerije naivne umjetnosti u Hlebinama objavljena monografija »Putevima Hlebinske škole« u sklopu Biblioteke Podravskog zbornika. Ovaj dvojezični vodič (hrv-eng) donosi pregled Generalićeve donacije na način da autorica čitatelja prvo ukratko uvodi u genezu Hlebinske škole i nastajanja tog fenomena, potom se okreće Ivanu Generaliću, njegovu kontekstu i izvorima nadahnuća te potom potanko opisuje razvoj slikarske faze koje posjetitelj može vidjeti u samom galerijskom prostoru. Radi se o ukupno 30 radova nastalih od sredine 1940-ih do sredine 1980-ih među kojima prevladava slikarski najprepoznatljivija tehnika ulja na staklu (ili sekuritru većih dimenzija), dok je prisutno i nekoliko akvarela, tuševa te pastela na papiru. Svi su radovi reproducirani u ovom vodiču velikim fotografijama, među kojima su gdjekad izdvojeni pojedini detalji, tako da je sveukupno preneseno pedesetak slikovnih priloga koji nam interpretiraju Generalićevo viđenje

seoskog života stanovnika Podravine. Života kakav je vidio Ivan Generalić, života kakav su vidjeli mnogi drugi naivni umjetnici, života kakav nam je danas nevidljiv i nepovratno izgubljen. Pred kraj vodiča donosi se kratka biografija Ivana Generalića, popis umjetnina koje Muzej grada Koprivnice čuva u nasljeđe novim generacijama, četverojezični zaključak predmetne teme (hrv – eng – njem – mađ) sa slikovnim prikazima hologramske projekcije te servisne informacije Galerije naivne umjetnosti u Hlebinama.

Valja naglasiti da je vodič kroz postav nenaplatan za korisnika budući da je kao promotivni materijal tiskan kroz europski projekt i da ga se može samostalno pribaviti prilikom posjete galeriji. Neke nepravde nikad se ne isprave, za neke je potrebno određeno vrijeme, a koprivnički muzealci mogu biti zadovoljni što su prepoznali priliku da to učine i Ivana Generalića ponovno stave u europski kontekst i na ovakav način. Ujedno, iskorištena je mogućnost reanimiranja Generalićevih slika i vraćanja živosti pokreta njegovim likovima što je jedna nova turistička ponuda u smislu interpretacija kulturne baštine u hlebinskoj galeriji što je omogućeno suvremenim tehnologijama i EU projektima. Projekcija i vodič kroz postav javno su predstavljani u sklopu programa manifestacije »Šetnja kroz naivu« u Hlebinama potkraj kolovoza 2022. godine.

Robert ČIMIN

HRVATSKE ŠUME: 30 GODINA U SLUŽBI ODRŽIVOG RAZVOJA, MONOGRAFIJA, HRVATSKE ŠUME, 2021., 304 STR.

»Hrvatske šume« su povodom 30. obljetnice postojanja poduzeća izdale prigodnu monografiju sastavljenu od priloga više autora, a glavni urednik je Ivica Milković.

Monografija je podijeljena na četnaest poglavlja uz Proslav ministrice poljoprivrede mr. sc. Marije Vučković te Uvod predsjednika i članova Uprave Krunoslava Jakupčića, Ante Sabljica i Igora Fazekaša. Oni su istaknuli kako je obilježavanje 30 godina postojanja poduzeća »Hrvatske šume« velika čast i ponos svima koji su radili ili rade u poduzeću te na taj način omogućili da ono ispuni sve zadaće koje zajednica postavlja pred njega. »Hrvatskim šumama« je povjereno upravljanje izvanredno važnim i vrijednim prirodnim reusursom-šumama u vlasništvu Republike Hrvatske, a poduzeće tu zadaću obavlja odgovorno uz osiguranje održivog razvoja i sve veće vrijednosti šuma. Cilj je podizanje kvalitete u obnovi i zaštiti šuma te time zadovoljiti potrebe i očekivanja svih zainteresiranih strana, od države kao vlasnika šuma i lokalnih samouprava, preko kupaca i dobavljača pa do najšire javnosti. Također, cilj je osigurati održivo gospodarenje državnim šumama na cijelom području RH na ekološki osjetljiv, ekonomski učinkovit i socijalno odgovoran način prema društvu u cjelini i zaposlenicima poduzeća. Uz to, »Hrvatske šume« žele biti vodeće trgovačko društvo za gospodarenje šumama u regiji koje će podizati svijest građana o šumama kao nacionalnom prirodnom bogatstvu RH te promicati načela održivog razvoja.

U poglavlju »Osnovni podaci o šumama i šumarstvu u Republici Hrvatskoj«, čiji je urednik Ivica Milković, dati su podaci o ukupnoj površini šuma i šumskih zemljišta u RH koja iznosi 27.590 km² što čini 49% ukupnog teritorija. Od toga je u vlasništvu RH 20.973 km² ili 76% dok je 6.617 km² ili 24% u vlasništvu privatnih i drugih šumoposjednika. »Hrvatske šume« d.o.o. gospodare s 97% ukupne površine šuma i šumskih zemljišta u vlasništvu RH, a s preostala 3% koriste se tijela državne uprave ili pravne osobe čiji je osnivač RH. Više od polovine šuma i šumskih zemljišta nalazi se na krškom području Republike Hrvatske. Oko 52% ukupne površine šuma i šumskih zemljišta je gospodarske namjene, oko 30% ima primarno zaštitnu namjenu, dok 18% čine šume s posebnom namjenom.

Uz stanje površina prikazano je i stanje drvene zalihe koja na području RH iznosi ukupno 418,6 milijuna m³, od čega e 334,9 milijuna m³ (80%) u šumama u vlasništvu RH te 83,7 milijuna m³ (20%) u šumama šumoposjednika. Od vrsta drveća najviše je zastupljena obična bukva (37%), hrast lužnjak (12%), hrast kitnjak (9%), obični grab i jela (8%) te ostale vrste (26%).

Tečajni godišnji volumni prirast iznosi 10,14 milijuna m³ od čega je 7,93 milijuna m³, u šumama u vlasništvu RH, a 2,21 milijuna m³ u šumama šumoposjednika. Prirast gospodarskih šuma u ukupnom

tečajnom godišnjem volumnom prirastu sudjeluje sa 74%, u šumama posebne namjene s 21%, a u zaštitnim šumama s 5%.

Prosječni godišnji ukupni etat (sječa) iznosi 8,03 milijuna m³, od čega 6,47 milijuna m³ u šumama u vlasništvu RH i 1,56 milijuna m³ u šumama privatnih šumoposjednika,

Krešimir Žagar urednik je poglavlja »Profil Hrvatskih šuma« u kojem je prikazana organizacijska shema poduzeća »Hrvatske šume« te su istaknute najvažnije godine i datumi iz povijesti hrvatskoga šumarstva od 1765. kada su osnovane prve šumarije (Krasno, Baške Oštarije i Petrova Gora) pa sve do danas. Također su dani i osnovni podaci o »Hrvatskim šumama« s površinama šuma i šumskih zemljišta, drvnom zalihom, prirastom i etatom.

Ukupna površina šuma i šumskih zemljišta iznosi 2.024.461 ha od čega obrasla površina iznosi 1.769.009 ha. Ukupna drvena zaliha iznosi 316 milijuna m³, odnosno 274 m³/ha (bez I. dobnog razreda), godišnji prirast iznosi 7,5 milijuna m³, odnosno 6,5 m³/ha (bez I. dobnog razreda), a godišnji etat 6,1 milijuna m³.

Poglavlje »Osnutak, razvoj i organizacijske promjene Hrvatskih šuma« uredili su Ivan Hodić, Josip Dundović i Mirko Kovačev. U poglavlju se navode okolnosti i razlozi formiranja jedinstvenog državnog poduzeća za gospodarenje šumama. Obrađeno je razdoblje od 1990. do 1991. godine u kojem su donijeti zakonski propisi te osnovano Javno poduzeće Hrvatske šume p.o. Zagreb. Zatim je u razdoblju od 1991. do 1995. godine obrađeno funkcioniranje Hrvatskih šuma u ratnim uvjetima. U razdoblju nakon 1995. godine dan je kronološki popis ministara nadležnih za poslove šumarstva, predsjednika i članova Nadzornog odbora te direktora i predsjednika Uprave Hrvatskih šuma. Također je dan i popis radnika HŠ poginulih kao hrvatski branitelji te popis radnika HŠ koji su poginuli kao civilne žrtve rata.

»Kadrovi i uvjeti rada« naziv je poglavlja urednika Stjepana Dragičevića u kojem je dan prikaz kretanja broja zaposlenih od 1991. do 2020. godine iz kojeg je vidljivo da je 1991. godine bilo 11.196 zaposlenih i taj broj konstantno opada da bi 2020. godine iznosio 7907 zaposlenih.

Posebno je obrađena zaštita na radu u »Hrvatskim šumama« s obzirom da je radno mjesto šumskih radnika jedno od najopasnijih zanimanja te se nalazi na otvorenom prostoru, gdje su radnici svakodnevno izloženi raznim klimatskim uvjetima koji utječu na njihovu sigurnost i zdravlje. Uz razvoj edukacije iz područja zaštite na radu prikazani su i podaci o broju ozljeda na radu od 1995. do 2020. godine te o broju izgubljenih radnih dana zbog ozljeda na radu.

Dubravko Janeš uredio je poglavlje »Šumski fond« u kojem daje usporedbu površina šuma i šumskih zemljišta te drvene zalihe sa stanjem 1991. i 2021. godine. Iz podataka je vidljivo da je površina šuma 1991. godine iznosila 1,945.998,00 ha, a 2021. godine 2,014.170,56 ha što je povećanje za 68.172,56 ha ili 3,5%. U promatranom razdoblju došlo je do povećanja obrasle površine zbog pošumljavanja ili prirodnog zašumljavanja neobraslog proizvodnog zemljišta s 1,553.818,00 ha 1991. godine na 1,789.279,54 ha 2021. godine, odnosno za 235.761,54 ha ili 15,2%. Što se tiče drvene zalihe ona je 1991. godine iznosila 264,574.500 m³, a 2020. godine iznosi 319,013.300 m³, što je povećanje za 54,438.800 m³ ili 21%. Po vrstama drveća pojedinačno najveće povećanje drvene zalihe bilježi obična bukva s 27%, obični grab s 23% te hrast lužnjak s 9%. Također se i drvena zaliha po hektaru povećala s 203 m³/ha 1991. godine na 254 m³/ha 2020. godine.

U poglavlju »Uprave šuma«, čiji je urednik Dubravko Janeš, ukratko su predstavljene sve Uprave šuma u sastavu Hrvatskih šuma. S podacima o voditeljima (upraviteljima) Uprave, brojem i strukturom zaposlenih, površinom šuma i šumskih zemljišta, drvnom zalihom, šumskim fondom te popisom Šumarija, Radnih jedinica te lovišta i ugostiteljskih objekata predstavljene su Uprave šuma Podružnice: Vinkovci, Osijek, Našice, Požega, Bjelovar, Koprivnica, Zagreb, Sisak, Karlovac, Ogulin, Delnice, Senj, Gospić, Buzet, Split, Nova Gradiška i Slatina.

Poglavlje »Osnovne djelatnosti« donosi prikaz razvoja i stanja osnovnih šumarskih djelatnosti: uređivanja i uzgajanja šuma, šumskog sjemenarstva i rasadničarstva, zaštite i iskorištavanja šuma, šumskog građevinarstva, lovstva te ostalih usluga šuma poput korištenja nedravnih šumskih proizvoda te odmora i rekreacije u šumama. Urednici poglavlja su Krešimir Žagar i Mladen Slunjski. U uvodnom dijelu obrazloženo je uređivanje šuma kao djelatnost te na koji je način organizirana u poduzeću, Služba za uređivanje šuma u Direkciji i Odjeli za uređivanje šuma u Podružnicama.

Djelatnost uzgajanja šuma detaljno je predstavljena kroz uzgajanje šuma na kontinentu te gospodarenje šumama na kršu. Posebno je opisana prirodna obnova šuma, koja je osnovno načelo gospodarenja šumama u »Hrvatskim šumama« te umjetna obnova šuma i na kraju sanacije šuma oštećenih elementarnim nepogodama, biljnim bolestima i štetnicima. Uz navedeno, opisani su i radovi konverzije koji se provode radi promjene i poboljšanja njezine strukture te radovi pošumljavanja neobraslog zemljišta tj. podizanje novih šuma.

Šumsko sjemenarstvo i rasadničarstvo detaljno je prikazano kao jedna od važnijih djelatnosti u šumarstvu. Prikazana je zastupljenost šumskih sjemenskih objekata po šumskoj svojti i kategoriji kao i količine sakupljenog sjemenskog materijala u razdoblju od 1995. do 2020. godine. Također, dat je popis registriranih rasadnika za proizvodnju šumskog sadnog materijala, ukrasnog drveća i grmlja u sastavu Hrvatskih šuma, a prikazana je i količinska isporuka proizvedenih sadnica u razdoblju od 1991. do 2020. godine. Za šumske kulture i plantaže dani su podaci po uređajnim razredima, površini i drvnj zalih posebno za crnogorične, a posebno za bjelogorične.

Zaštita šuma također je važna djelatnost »Hrvatskih šuma« zbog sve većih antropogenih utjecaja na šumske ekosustave. Ukratko su navedene najznačajnije ugroze za šume (abiotске i biološke) te prikaz strukture površina šuma i šumskih zemljišta prema stupnju opasnosti od požara kao i opožarene površine u razdoblju od 1990. do 2020. godine. Uz djelatnost uzgajanja i zaštite šuma, iskorištavanje šuma je jedna od najznačajnijih djelatnosti u gospodarenju šumama pa su u ovom dijelu prezentirani podaci o sječi i izradi drvnih sortimenata prema vrstama izvršitelja, iskoristivosti posječenog drvnog obujma, privlačenju drvnih sortimenata po vrsti izvršitelja te prijevozu drvnih sortimenata u razdoblju od 1994. do 2020. godine. Prezentirani su i podaci o prosječno ostvarenim cijenama drvnih sortimenata te su predstavljene tehnike i tehnologije rada u šumarstvu.

U sklopu šumskog građevinarstva uklatko su opisani načini gradnje šumskih prometnica te su dani podaci o otvorenosti šuma (km/1000 ha) za svaku Podružnicu kao i ulaganja u objekte visokogradnje u razdoblju od 1991. do 2020. godine i pregled sagrađenih, kupljenih i rekonstruiranih poslovnih objekata.

Jedna od djelatnosti je i lovno gospodarenje s divljači pa su opisani ciljevi gospodarenja lovištima, kadrovska i organizacijska struktura te pokazatelji gospodarenja lovištima »Hrvatskih šuma«.

Na kraju ovog poglavlja predstavljene su i ostale usluge šuma, u prvom redu korištenje nedravnih šumskih proizvoda (koji služe kao hrana za ljude, kao lijek, za potrebe stočarstva, za obnovu šuma i drugi) te korištenje šuma i šumskih zemljišta u svrhu odmora i rekreacije. Dan je i popis najznačajnijih lovačkih domova u »Hrvatskim šumama«.

»Organizacija ostalih poslovnih funkcija« naziv je poglavlja koje je uredio Vlado Đurašin u kojem je obrađena upravljačka funkcija poduzeća, djelatnost unutarnje revizije i kontrole, sektor računovodstva i financija, pravni i kadrovski poslovi, informatička podrška te plan i analiza.

Poglavlje »Šume i okoliš« uredio je Dubravko Janeš u kojem su obrađene opće koristi od šuma, FSC certifikat za gospodarenje šumama, uloga šuma u ublažavanju klimatskih promjena, ekološka mreža Natura 2000, zaštitne šume i šume posebne namjene, razminiranje šuma i šumskih zemljišta i na kraju ekološka proizvodnja i certifikacija ekološke proizvodnje.

Mario Klobučar urednik je poglavlja »Razvojni projekti i projekti EU« gdje su pobrojani projekti i njihovi financijski iznosi u kojima su sudjelovale Hrvatske šume, a obrađena je i međunarodna suradnja kroz članstvo u raznim organizacijama.

U poglavlju »Istraživanje i inovacije« urednika Željka Tomašića obrađena je suradnja sa znanstvenim i obrazovnim institucijama, razvojna istraživanja tehnologija, strojeva i opreme te izdavačka djelatnost »Hrvatskih šuma«.

»Društveno odgovorno poslovanje i suradnja sa zajednicom« naziv je poglavlja čiji su urednici Ana Juričić Musa i Oliver Vlanić. U poglavlju je opisano društveno odgovorno poslovanje te objašnjeno kako je došlo do proglašenja 2011. godine Međunarodnom godinom šuma i Međunarodnog dana šuma-21. ožujka. Ukratko je opisana manifestacija Dani hrvatskog šumarstva i dan je kronološki popis održanih državnih natjecanja šumskih radnika sjekača. Također je uklatko opisano i Svjetsko prvenstvo šumskih radnika sjekača te manifestacija Dani slavonske šume. Predstavljen je i časopis *Hrvatske šume*,

šumarski muzeji u Krasnom i Bošnjacima, šumska pedagogija te razne akcije u kojima poduzeće sudjeluje bilo kao pokretač i nositelj ili kao suradnik. Dio poglavlja donosi zapis o djelovanju sindikata i radničkog vijeća, Šumarskog društva i Hrvatske komore inženjera šumarstva i drvne tehnologije.

Ivica Milković urednik je poglavlja »Pogled u budućnost-razvojni ciljevi« u kojem se u kratkim crtama daju ciljevi razvoja djelatnosti uređivanja šuma, uzgajanja šuma, šumskog sjemenarstva i rasadničarstva, zaštite šuma i očuvanja šumskih ekosustava, šumskog građevinarstva i infrastrukture, proizvodnje drvnih sortimenata, lovstva i ljudskih resursa te provođenje EU projekata. Zadnje poglavlje monografije donosi popis korištene literature.

Monografija *Hrvatske šume-30 godina u službi održivog razvoja* na jednom mjestu daje obilje podataka o našem »zelenom zlatu« i cjelokupan uvid u hrvatsko šumarstvo uz brojne slikovne priloge. Također je detaljno predstavljeno poduzeće »Hrvatske šume« sa svim svojim djelatnostima, misijom i vizijom. Ova monografija je vrijedan dokument jednog vremena, bogate šumarske tradicije i povijesti.

Zvonimir IŠTVAN

NIKOLA CIK, BOŽICA JELUŠIĆ: ZAVIČAJ, MJESTO GDJE SU KORIJENI, OPĆINA KLOŠTAR PODRAVSKI, KLOŠTAR PODRAVSKI, 2022., 184 STR.

Iza poetičnog naslova ove knjige nalazimo monografiju o Općini Kloštar Podravski koja obuhvaća sela Kloštar Podravski, Budančevica, Prugovac i Kozarevac. U uvodnom dijelu je na lijep i topao način objašnjen pojam zavičaja i što takvo mjesto znači čovjeku pojedincu pa potom i cijeloj zajednici. Posebno je naglašena zavičajnost s obzirom na jezik.

Slijedi poveći dio knjige posvećen povijesti Kloštra Podravskog, ali i srednjovjekovnog naselja i posjeda Gorbonok. Što se tiče srednjeg vijeka izneseni su podaci o dosadašnjim arhivskim i arheološkim istraživanjima oko Kloštra Podravskog. Prvo je raspravljeno o različitim tumačenjima izvornog oblika neobičnog mjesnog imena Gorbonok za koje povjesničari predlažu da je glasilo Grabovnik, Grabovnik pa i Grabovnica. Zatim je prikazana povijest vlastelinstva Gorbonok, njegovi vlasnici i područje na kojem se protezalo. Navodi se i povijest ovdašnje utvrde, sjedišta uprave i vlasnika posjeda. Kaštel Gorbonok je djelomično arheološki istražen s izvanrednim rezultatima. Izneseni su i podaci o franjevačkom samostanu u Gorbonoku, ustanovi od izvanredne važnosti za ovaj kraj. I vlastelinstvo i kaštel su pod pritiskom Osmanlija napušteni do sredine 16. stoljeća te se ovaj dio Podravine našao na tzv. ničijoj zemlji, između tvrđava Virovitice na osmanlijskoj i Đurđevca na kršćanskoj strani.

Obnova naseljenosti kreće tek u 17. stoljeću kad se osniva i župa u Kloštru. Iz razdoblja koje slijedi imamo sve više podataka pa je tako opširno opisana topografija sela i okolice ilustrirana starim kartama. Naglašena je važnost kopanja kanala što je doprinijelo širenju obradivih površina i rastu broja stanovnika. Krajem 19. stoljeća nastaju prve fotografije Kloštra što obogaćuje naše spoznaje o prošlosti. Slijedi burno 20. stoljeće s Prvim svjetskim ratom koji je i iz ovog dijela naše zemlje odnio veći broj žrtava te vremenom nakon njega obilježenim državnim represijom i nezadovoljstvom stanovništva. Drugi svjetski rat s borbama, prolazima raznih vojski i velikim žrtvama ne samo u bitkama nego i u ideološkim obračunima suprotstavljenih strana bio je vrlo teško razdoblje za ovaj kraj. Posebna pažnja posvećena je 1990-im godinama i Domovinskom ratu te doprinosu koji su stanovnici općine dali u borbi za slobodu i neovisnost Hrvatske. Nažalost, bilo je i poginulih.

Slijedi povijest župa te je prvo obrađena župa sv. Benedikta i Blažene Djevice Marije u Kloštru Podravskom. Župa je kod svog osnutka kao jedna od prvih u ovom kraju u 17. stoljeću zauzimala veliki prostor, ali su s vremenom, s porastom stanovništva i povećanjem duhovnih potreba, od nje odvajane nove župe te je na kraju ona svedena na svoj današnji teritorij. Župa sv. Franje Ksaverskog u Kozarevcu osnovana je 1819. godine. Za obje župe navedeni su u opširnim popisima svećenici koji su služili u njima. Na temu župa nadovezuje se prikaz crkava i drugih vjerskih objekata na području općine. Crkva sv. Benedikta i Blažene Djevice Marije u Kloštru Podravskom nastala je na temeljima srednjovjekovne crkve, najvjerojatnije crkve franjevačkog samostana u Gorbonoku. Opisana je sama crkva, a nakon nje i župna crkva sv. Franje u Kozarevcu čiji su temelji znatno mlađi od spomenute Kloštranske crkve. Crkva sv. Barbare u Prugovcu je nadograđena srednjovjekovna crkva sv. Nikole, a u njoj se uz sv. Bar-

baru, štuju i sv. Nikola i sv. Margareta. Opisane su kapele sv. Ivana Evanđeliste u Prugovcu, sv. Bartola u Oderjanu, sv. Florijana u Kloštru, Blažene Djevice u Budančevici te drugi, manji vjerski objekti na području općine. Posebno je naglašen lijepi pil Svete Obitelji u Kloštru. U sklopu ove teme opisana su i groblja.

Zatim je opisano područje općine. Prvo se navodi njen položaj i stanovništvo, a zatim slijede potpoglavlja o poljoprivredi, šumarstvu, prosvjeti, vatrogascima i sportskim klubovima. Slijede poglavlja o kulturi s naglascima na nadarenim pojedincima, ali je također posvećena pažnja kulturno-umjetničkim društvima u Kloštru i Prugovcu.

Monografija o Općini Kloštar Podravski je vrlo ukusno uređena s grafičkom opremom visoke kvalitete, a tekstovi su na zavidnoj razini koja ne prati uvijek publikacije ovakvog tipa. Jedna moja osobna molba, ali ne autorima monografije nego vlastima: promijenite konačno imena naselja u oblik u kakvom se izgovaraju. Mislim na imena koja završavaju na –ac (Prugovac, Kozarevac) i vratite im nastavak –ec. Neka se zna da tu žive kajkavci.

Ranko PAVLEŠ

RANKO PAVLEŠ: KAKO SMO RASLI MOJ KVART I JA – IZGRADNJA I ODRASTANJE NA TARAŠČICAMA U KOPRIVNICI 1960-IH, MUZEJ GRADA KOPRIVNICE, KOPRIVNICA, 2022., 352 STR.

Ranko Pavleš spada među autore kakvi su iznimna rijetkost. Iako je u formalnom smislu povjesničar-amater, zasigurno spada među ponajbolje istraživače ranog srednjeg vijeka, posebno za područje sjeverozapadne Hrvatske. Nekoliko njegovih monografija i deseci znanstvenih radova ni u čemu ne zaostaju za bilo kojim uglednim i visoko vrednovanim hrvatskim stručnjakom.

Bez takvog ukazivanja na njegove autorske vrline nije moguće shvatiti kako je nastala i kakvi su dosezi njegove najnovije knjige »Kako smo rasli moj kvart i ja – Izgradnja i odrastanje na Tarašćicama u Koprivnici 1960-ih«. Naoko je riječ o neobveznim i slatunjavim reminiscencijama o autorovim dječaćkim danima, i to prije čak šest desetljeća, kad se Koprivnica tek počeka pretvarati u grad koji će u hrvatskim okvirima nešto značiti. Knjizi se, međutim, dogodio – Pavleš. Navedena je pretpostavka tek jedan od slojeva tog, kako to autor potvrđuje, dugo pripremanog i vrlo ambiciozno realiziranog projekta, i to ne samo prema njegovoj voluminoznosti.

Pavlešovu knjigu možemo, naime, čitati na čak tri razine. Prva je od njih, ljubiteljima historiografskog štiva zacijelo i najinteresantnija, njegova analiza izgradnje koprivničkog kvarta Tarašćice, jer je tek njegovim nastajanjem grad dobivao svoju istinsku urbanu dimenziju. Nije to bilo tek faktografsko nabranje novih zgrada i popratnih sadržaja koje su sukcesivno nicali na tom »tamponu« između željezničkog kolodvora, s jedne, tek rastuće prehrambene industrije Podravke, s druge, i gradskog središta, s treće strane. Pavleš se pozabavio svakom zgradom, pa i pojedinim kioskom ili barakom, pedantno tražeći arhivsku i novinsku dokumentaciju, po mogućnosti i vizualnu, o njenom nastajanju, ponekad i nestajanju. Za većinu je tih novih zgrada naveo i njihove prve stanare. Riječ je bila o više desetinama obitelji koje su u potrazi za zaposlenjem tu dolazile iz raznih dijelova Hrvatske, ali i drugih republika.

Detaljno je opisao i promjene u krajoliku Tarašćica, jer je i to bio važan segment razvoja kvarta, kao i otvaranje raznih poslovnih i trgovačkih sadržaja. Kad je o svemu tome nedostajalo arhivskih izvora i novinarskih zapisa, obratio se i onima koji su tu odrastali. Zato je knjiga prepuna obiteljskih fotografija i zapisa koji upotpunjuju sliku o tim razvojnim epizodama.

Druga je razina knjige odrastanje Pavlešove generacije, kojoj je to, zbog brojne djece koja su se tu mogla družiti, nerijetko bilo i najsretnije životno razdoblje. Autor je poseban i po tome što je još od nižih razreda osnovne škole vodio i svoj osobni dnevnik sa zapisima o igrama tijekom gotovo svakog dana. U knjizi je opširno opisao sve te dječje zabavne sadržaje, kao i lokacije na kojima su oni odigrali. Veliki je to broj igara, ogromnim dijelom u vanjskim prostorima, iznimno koristan pedagogima i psiholozima da bi napravili usporedbe s današnjicom. Naime, Pavlešov nam rad opet dokazuje da je dječja suvremenost u kreativnom i fizičkom smislu puno skromnija i suzdržanija, okrenuta više virtualnom nego stvarnom. Zgodno je pobrojiti što je to autor pronašao u svojim dječćkim zapisima, u

širokom rasponu od očekivanog nogometa, glavnogometa, lovača, skrivača, kartanja i kauboja pa do hrvanja, jahanja štapa, »neka puca«, »crne kraljice«, nožičkanja, tuckanja sličica, štrckanja, špekulanja, bacanja kamena, tjeranja štapom koluta od kotača, puštanja propelera i bumeranga te raznog natjecanja s oružjem, obično mačevima, kopljima, pračkama ili lukovima i strijelama. Na to se nadovezivao i cijeli niz društvenih igara koje su se odvijale u stanovima i podrumima, kao i svakodnevno korištenje tobogana, ringišpila i ljestvi za penjanje na dječjem igralištu na Tarašćicama, prvom u Koprivnici.

Ipak, vrhunac su uzbuđenja predstavljali »ratovi« koje su dječaci s novoimenovanog Trga slobode vodili s onima iz susjednih zgrada ili blokova. Nije tu bilo samo jurišanja i bacanja kamenja, već su osmišljavanje i taktike kako iznenaditi protivnika i »zauzeti« neki napušteni objekt na livadama. Neke su od tih igara završavale krvavim nosevima, oguljenim koljenima i poderanom odjećom, ali to se smatralo sastavnim dijelom tih igara i, posljedično tome, odrastanja koje je dječacima omogućavalo da budu spremniji i snalažljiviji u nadolazećim životnim izazovima. Gledajući karijere dječaka koji su odrastali u tom ozračju, čini se da je »terapija« bila vrlo korisna.

Dotadni je sadržaj u tome autorova prikupljanje kraćih priča i poetskih priloga susjeda i prijatelja s kojima je odrastao. Sve to faktografski i emocionalno upotpunjuje autorove doživljaje. Među njima su i tematski bliski književni zapisi njegova oca Božidara Pavleša, inače poznatog koprivničkog književnika. U tom kontekstu treba napomenuti da je autor imao i veliku pomoć ilustratora Marcela Janekovića, koji je oslikao neke situacije za koje ne postoje fotografski zapisi. Jedna je od njih i na naslovnici.

Treća je razina knjige autorov pokušaj da tu dječju opsjednutost igrama prikaže i sa stručnog ugla. U tu je svrhu ponudio tumačenja uglednih domaćih i inozemnih znanstvenika, poput Petera Graya, čija je teorija da se djeca moraju sama naučiti kako se spašavati u potencijalnim opasnim situacijama. Pavleš je objavio i stav hrvatskog znanstvenika Korada Korlevića o neprihvatljivost recentnog cjelodnevnog odrastanja uz kompjutere i ekrane, zalažući se za žurni »povratak djece u prirodu«.

Umjesto zaključka, autor je na kraju svoje slojevite knjige ponudio »savjet odraslima«, koji je i svojevrstni apel o potrebi osvještavanja današnjih roditelja o racionalnim i funkcionalnim metodama odgoja. Upozorio je, između ostalog, da ne budu strogi prema svojoj djeci, pogotovo razigranim dječacima: »Pustite djecu da se igraju. Da se igraju s drugom djecom, vani, slobodni od vaše paske. Da imaju svoja posebna mjesta. Da istražuju svoju okolinu sve dalje i dalje kako rastu i kako im raste glad za znanjem. Da iskušaju dobro i loše, svađu i dogovor, dosadu i zanos. Da nauče naći i zadržavati prijatelje. Da uče jedni druge kakav je ovaj svijet kako bi bili spremni da prihvate njegove izazove s radošću, a ne sa strahom... I dajte dječacima prostora jer je prostor, širok i što prirodniji, mjesto gdje se pustolovina može razmahati, mjesto gdje se razvija mašta. Izvucite ih iz razreda, soba, dvorana, igraonica i svih sličnih zatvorenih prostora u koje ste ih zatvorili... I vjerujte djeci. Jer djeca su mudra. Znaju što hoće.«

Svi oni koji su u ta formativna vremena živjeli na Tarašćicama znaju koliko je Pavleš u pravu.

Željko Krušelj

IVAN HODALIĆ, NIKOLA CIK: RODOSLOVLJE OBITELJI HODALIĆ, OGRANAK MATICE HRVATSKE U ĐURĐEVCU, ĐURĐEVAC, 2022., 88 STR.

Malo je izdanja ovog tipa u Hrvatskoj, čak poražavajuće malo, iako uistinu mnogo građana pristupa izradi svojih obiteljskih stabala u nekom trenutku svoga života. Najčešće se to događa u pozamašnoj dobi kada pojedinac nekako pokušava ojačati svoje (emocionalne) veze s prethodnicima, ne bi li na taj način sam sebi dao što je moguće više postavio u neki prostorno-vremenski kontekst. Takva je situacija i s Ivanom Hodalićem iz Đurđevca koji je u 75. godini svoga života pristupio poprilično zahtjevnom projektu imajući potporu u suatoru i sugrađaninu Nikoli Ciku. Naime, potonjem je jedna od užitih specijalnosti upravo izrada obiteljskih stabala budući da je kroz studij povijesti i nakon njega savladao sva znanja preciznog čitanja župnih matica (rođenih, umrlih, vjenčanih) i povezivanja svih podataka koje nam pružaju. Taj spoj subjektivizma Ivana Hodalića i objektivizma Nikole Cika, iskustva i mladosti, amaterizma i profesionalizma, dovelo je do vještog ukorićenja djela koje je popratilo razvoj vrlo razgranate obitelji pratilo od sredine 18. stoljeća pa do današnjih dana. Pritom su među autorima bilo jasno

podijeljeni zadaci; među kojima je Nikola Cik bio zadužen za neutralno pisanje porijekla i povijesti Hodalićevih loza te precizno istraživanje arhivskih izvora, dok je Ivan Hodalić ponajviše prikupljao obiteljske fotografije i druge potrebne materijale. Njihova suradnja na ovoj knjizi, dalo bi se zaključiti, započela je još tamo 2003. godine kada je izrađeno prvo rodoslovno stablo obitelji Hodalić.

Knjiga je to manjeg formata (vis. 235 mm) objavljena 2022. godine u nakladi Ogranka Marice hrvatske u Đurđevcu, a tiskana u Koprivnici (Bogadigrafika, koja je ujedno i sunakladnik) u 250 primjeraka. Na 88 stranica nalazi se uvodni dio, tri glavna poglavlja te završni prilozi. Povrh svega, knjiga je bogato ilustrirana sa 115 obiteljskih fotografija i dokumenata, 4 kartografska prikaza te 7 rodoslovnih stabala Hodalićevih loza; vješto pripremljena kako konačno izdanje ne bi prešlo u neki oblik obiteljskog fotoalbuma. Lekturu je provela Mihaela Cik, dok ju je grafički oblikovao i pripremio za tisak dr. sc. Robert Čimin. Za naslovnicu je odabrana fotografija s dana vjenčanja Đure i Zore Hodalića iz 1907. godine, a svadbena se tematika slikovnim materijalom prigodno proteže kroz čitavu knjigu.

Predgovor donosi jedan od autora – Ivan Hodalić (1948.), dok uvodnih nekoliko rečenica o metodologiji i namjeri knjige iznosi drugi autor – Nikola Cik (1990.). Slijedi veće poglavlje »Genealogija i razgranatost prezimena Hodalić« o povijesti prezimena te obitelji, počevši s prvim njegovim nositeljima, posjedima i kućama u 18. stoljeću, zatim razgranatosti obitelji i najčešćim zanimanjima. Nakon uvodnog dijela, navode se sve obiteljske loze po muškim linijama; počevši s Đurom Hodalićem (1744. - ?), drugim Đurom Hodalićem (1802. – 1867.), Ivanom Hodalićem (1811. – 1877.), Boltom Hodalićem (1808. – 1874.), Petrom Hodalićem (1786. – 1855.), Stjepanom Hodalićem (1793. – 1860.) i Ivanom Hodalićem (1796. – ?). Među navedenim lozama u posebnom je poglavlju izdvojeno nekoliko poznatijih članova obitelji Hodalić, odnosno onih koji su obnašali kakve javne službe ili se pak uspješno bavili posebnim zanimanjima. Tako se među prvima nalazi Đuro Hodalić (1866. – 1933.), koji je od 1910. godine obnašao funkciju zamjenika povjerenika financijske straže u Križevcima, a potom i glavnog povjerenika u Glini. Dalje, Stjepan Hodalić (oko 1841. – 1920.) je bio ravnatelj pisarne brzojavnog ravnateljstva u Zagrebu, potom zastupnik u gradskom poglavarstvu te vrlo aktivan društveni djelatnik. Slijedi primarijus dr. Željko Hodalić (1942. – 1999.) koji čitav je život posvetio kirurgiji i liječničkom pozivu te se posebno istaknuo radom u vinkovačkoj bolnici za vrijeme Domovinskog rata, dok je Dorica Vedriš rođ. Hodalić (1882. – 1962.) sa svojim suprugom Martinom Vedrišem pružila je velik doprinos đurđevačkom školstvu. U poljoprivredi i stočarstvu istaknuli su se napredni seljak Valent Hodalić (1867. – 1944.), veterinar Đuro Hodalić (1900. – 1984.) te stočarska obitelj Ferde (1906. – 1980.) i Ivana Hodalića (1937. – 2018.). Među poznatijim članicama obitelji jest maloljetna Iva Hodalić (2007.) koja u posljednjih nekoliko godina ravnoctrno razvija svoje slikarsko umijeće, stvarajući na platnu i staklu, a čiji su radovi već nekoliko puta javno izlagani. Prema svemu navedenome razvidno je kako to nije knjiga o Ivanu Hodaliću, o čijem je životu i radu ipak izneseno zasebno (autobiografsko) poglavlje budući da je obnašao vrlo visoke dužnosti u zadnjem desetljeću 20. stoljeća. Među ostalim, bio je predsjednik Nadzornog odbora Podravka d.d. (1992. – 1996.), prvi predsjednik Županijske skupštine Koprivničko-križevačke županije (1993. – 1997.) te saborski zastupnik i pomoćnik ministra razvitka i obnove potkraj 1990-ih godina. Naposljetku dolazi pogovor dr. sc. Vladimira Lončarevića koji je s Ivanom Hodalićem radio u spomenutom Ministarstvu, navodi se osnovna korištena literatura, bilješke o autorima i popis dvadesetak sponzora koji su uz nakladnika potpomogli izlaženje ove knjige.

Radi se o uistinu nepretencioznom i nevelikom izdanju koje je sublimiralo mnogo radnih sati dvojice autora ne bi li se dobila što potpunija rekonstrukcija jednog podravskog rodoslovlja. Koliko je u njega truda i napora uloženo teško će izračunati i sami stvaratelji, no nesumnjivo je da je bilo potrebno mnogo upornosti, znanja i vještine kako bi se svako pronađeno ime odgovarajuće povezalo u pojedine loze ove podravske obitelji. Pritom je potrebno posebno naglasiti da je u izradi knjige u podjednako sprezi bila znanstvena metodologija arhivskog istraživanja s obiteljskom predajom i autorima dostupnim slikovnim materijalom što u konačnici dovodi i do određenog historiografskog doprinosa pri čemu nastala knjiga postaje vrijedan objavljeni izvor.

Robert ČIMIN

SAMO JE VU GORICAJ ŽIVLENJA PRAVI RAJ, STALNI POSTAV MUZEJA GRADA KOPRIVNICE, 2022.

Muzej grada Koprivnice 16. rujna 2022. godine svečano je predstavio i po prvi put za javnost otvorio novi dio stalnog postava pod nazivom »Samo je vu goricaj življenja pravi raj«. Tema postava je vinogradarstvo i pučka pobožnost u koprivničkoj Podravini, a nastao je u koautorstvu kustosa Muzeja grada Koprivnice predvođenih koordinатором realizacije stalnog postava dr. sc. Robertom Čiminom, muzejskim savjetnikom i ravnateljem Muzeja grada Koprivnice. Interpretacijski plan stalnog postava potpisuje zagrebačka tvrtka Muze d.o.o.

Uronjenost teme postava u koprivničku i podravsku baštinu započinje samim nazivom postava što je stih preuzet iz pjesme Frana Galovića, najpoznatijeg podravskog pjesnika. Postav je prilagođen zatečenoj arhitekturi podrumskih prostorija muzejske zgrade, ukupne površine od 128 m², koje su obnovljene za potrebe postava. U postav se ulazi stepenicama na koje se nastavlja uski hodnik u kojem započinje interpretacija. S desne strane kronološki su prezentirani arheološki nalazi od 2. stoljeća pa do današnjeg dana koji govore o skladištenju, pripremi ili konzumaciji vina. Na lijevom zidu istog hodnika posjetitelje dočekuje autorski mural »Bilogora u jesen« autora Ivana Andrašića u maniri naivnog slikarstva, jednog od najprepoznatljivijih simbola Podravine, koji prikazuje radove u vinogradu od rane do kasne jeseni i interpretira podravsko-bilogorski krajolik.

Na kraju hodnika drvena vrata predstavljaju fizički ulaz u glavni izložbeni prostor, a simbolički u svijet vinogradarstva. Po ulasku u glavni dio izložbenog prostora pred posjetiteljem se nalazi rekonstrukcija unutrašnjosti vinogradarske klijeti. Autorski tim postava odabrao je upravo klijet za fokalnu točku prezentacije vinogradarskih aktivnosti, ali i fizičkog prostora postava. Iz klijeti se pružaju dva pravca kretanja – jedna cjelina (desna) prezentira aktivnosti u vinogradu u jednom ciklusu, a druga (lijeva) običaje, vjerovanja i druge oblike pučke pobožnosti.

Prva cjelina tematizira sve faze vinogradarske godine: obredno obrezivanje trsa na blagdan svetog Vinka, rezidbu tijekom proljeća, obrezivanje i vezanje loze, tretiranje protiv nametnika (špricanjem i postavljanjem fizičkih pomagala poput »klopotca«), pripreme bačava za berbu, samu berbu, preradu grožđa u mošt te završava s Martinjem i dobivanjem vina. Drvo je dominantni materijal ove cjeline postava što je jasno naznačeno od početne scene s unutrašnjošću klijeti u kojoj je prezentiran stambeni te gospodarski dio s pripadajućim inventarom.

Sve faze vremenski su definirane blagdanima (sveti Vinko, sveti Josip itd.) suptilno naznačujući drugačiji način raspodjele godine, no što ga mi danas znamo i ukazujući na cikličnost, a ne linearnost vremena koja karakterizira tradicijski način življenja.

Vinogradarstvo je slikom i zvukom predstavljeno filmom »Po koprivničkom vinogorju« autora Dinko Šimca i više kustosice Muzeja grada Koprivnice Marije Mesarić. Vinogradarstvo kao motiv naivne umjetnosti prezentirano je projekcijom u kojoj su odabrane slike iz muzejskog fundusa animirane. Kombinacijom etnografsko-dokumentarnog filma i multimedijalne animirane projekcije ostvarena je dinamika u postavu, a ujedno je omogućeno različitim skupinama i generacijama posjetiteljima konzumiranje sadržaja postava na njima prijemčiviji način.

Druga cjelina prezentira pučku pobožnost. Iako usko povezana s temom prve cjeline, u velikoj ga mjeri tematski nadilazi te prezentira pobožnost na individualnoj i kolektivnoj razini. Posjetitelji se prvo susreću s devocionalijama, odnosno medaljicama, manjim križićima i kronicama, a u nastavku tiskanim molitvenicima. U središnjem dijelu izložbenog prostora prezentirane su svetačke sličice »kipici«, jedna od najraširenijih fizičkih manifestacija osobne pobožnosti te voštani zagovori koji su usko vezani uz lictare i, još uvijek prisutan, medicarski obrt na području koprivničke Podravine.

Na ovaj materijalni dio postava nadovezuju se dva segmenta koja su kombinacija muzejskih predmeta, audio-video materijala i grafičkih mapa. Prvi među njima prezentira sveti kutić koji je dopunjen audio snimkom Lauretanskih litanija, odnosno litanija Blažene Djevice Marije. Snimka je nastala smišljeno za postav s obzirom na to da se ova po Podravini široko rasprostranjena praksa izvodi uživo i pripada nematerijalnom aspektu baštine. Drugi segment predstavlja rezultate rada na mapiranju kapelica, križeva i poklonaca na istraživanom području u vidu video materijala te karte s naznačenim lokacijama. Dodatna vrijednost mape su QR kodovi koji nude detaljni sadržaj o svakom objektu. Video

materijal nastao je u produkciji djelatnika Muzeja grada Koprivnice i Nexus produkcije j.d.o.o. Cilj ovog istraživanja bio je osmisliti sakralno-vinsku tematsku rutu kroz Podravinu i time direktno povezati javni (muzejski) s gospodarskim (turističkim) sektorom. Iako nije dio postava, svakako je vrijedno spomenuti tiskanu publikaciju »Plemenka« nastalu u sklopu istog projekta kao i postav.

Na kraju postava posjetiteljima se nudi edukativna igrice nazvana, u skladu s temom postava, »Bobica«. Igricu je osmislila pedagoginja Muzeja grada Koprivnice Maša Zamljačanec u suradnji s video-graferom Aleksandrom Rapaićem i programerom Vladimirom Cviljušcem.

Postav je praćen vješto oblikovanim i osvijetljenim grafičkim mapama koje donose konciznu priču, odnosno kontekst, scene koja je pred posjetiteljem te popratnim fotografijama. One ujedno služe kao smjerokaz za kretanje postavom, a autorski tim je vrlo umješno uspio ostvariti kružno kretanje u zatečenoj arhitekturi.

Teme u postavu su prezentirane preko predmeta (etnografskih, arheoloških, povijesnih i umjetničkih), multimedije (film, zvuk, interaktivna igra, animacije na zidu) te fizičkih instalacija (poput moderne interpretacije klopotca kojeg sami posjetitelji mogu pokrenuti).

Za potrebe postava razrađen je i zvučni scenarij koji se sastoji od glazbe za projekcije te dviju ambijentalnih kompozicija koje potpisuje Dalibor Grubačević. Animirane i 3D mapirane projekcije izradio je videografer Aleksandar Rapaić.

Realizirani stalni postav prvi je u nizu projekata koji Muzej grada Koprivnice planira. Nakon podruma, u budućnosti se na jednak način planiraju urediti kat i prizemlje muzejske zgrade na Trgu dr. Leandera Brozovića 1. Predviđena je daljnja obnova same zgrade kao i njenog okruženja koje bi s kućom Malančec i neobaroknom kućom s početka 19. stoljeća na adresi Esterova 19 trebao postati Muzejski trg.

Postav je dio projektnih aktivnosti projekta »Vinski folklor kao povijesni identitet Podravine i Pomurja«, skraćenog naziva »reVITALize« sufinanciranog kroz Interreg V-A program prekogranične suradnje Mađarska – Hrvatska 2014. – 2020. Na projektu su sudjelovala tri partnera: Grad Koprivnica (nositelj projekta), Mađarsko kulturno neprofitno društvo regije Mura i Muzej grada Koprivnice. Vrijednost projekta je oko milijun eura, a projektne aktivnosti koje je proveo Muzej grada Koprivnice iznose 139.062,59 eura.

Janja KOVAČ

BRANKO BEGOVIĆ, OPĆINA CRNAC, PREGLED POVIJESTI – IZABRANE TEME, OPĆINA CRNAC, 2022., 470 STR.

Branko Begović iz Pitomače (Otrovanec) već se nekoliko desetljeća bavi istraživanjima povijesti sjeverozapadne Hrvatske, poglavito pridravskih krajeva u Virovitičko-podravskoj županiji. Povijesna priča o maloj općini Crnac, u pridravlju sjeverno od Orahovice, pretočena je u ozbiljno historiografsko djelo, koje osvjetljava prošlost kraja o kojem se dosad vrlo malo pisalo. Upravo ovakvi pothvati terenskih istraživanja u mikroprostorima karakteristični su za dosadašnji rad Branka Begovića.

Akademik Dragutin Feletar, u svojoj recenziji, stoga opravdano ističe da su »uporna Begovićeva istraživanja pokazala da se i o povijesti općine Crnac ima što reći, dapače da i ovaj kraj također ima svoju bogatu povijest, koja je bitna i za život tamošnjeg stanovništva u sadašnjosti. Pokazalo se da se temeljem arheoloških nalaza i povijesnih izvora može rekonstruirati naseljenost ovoga kraja već u prapovijesna doba, te osobito u doba antike (nešto južnije prolazila je glavna rimska cesta od Ptuja-Poetovio prema Osijeku-Mursi). U srednjem vijeku i ovdje su postojali feudalni posjedi i vlastelinstva, a osnivane su i katoličke župe – prije prodora Osmanlija zacijelo je već postojala župa Blažene Djevice Marije u Suhoj Mlaci«.

Osobito je temeljito prikazano restriktivno razdoblje osmanskih prodora i vlasti u 16. i 17. stoljeću (uglavnom od 1552. do 1690.). Barokno 18. i početak 19. stoljeća donosi na ovo područje povratak plemićkih posjeda i kmetstva, a krajem 19. stoljeća i početak stvaranja građanskog društva. Crnac konačno 1807. dobiva svoju katoličku župu sv. Ivana Krstitelja, dok je župna crkva u kasnobaroknom slogu izgrađena već između 1781. i 1783. godine. Svoju zasebnu općinu područje Crnca dobiva tek

1942. koja je dokinuta 1962., pa je Crnac mjesna zajednica, da bi općina bila obnovljena 1993. godine.

Svoja posebna, tematska poglavlja dobila je povijest župe, zatim školstva i obrazovanja, te demografski razvoj (s dramatičnom depopulacijom od kraja 20. stoljeća). Posebno je obrađeno i suvremeno gospodarstvo općine, te sve bogatiji društveni, kulturni i športski život. Kraćim prikazima obrađena je i povijest po pojedinim naseljima – Brešanovci, Crnac, Krivaja Pustara, Mali Rastovac, Milanovac, Malo Petrovo Polje, Suha Mlaka, Veliki Rastovac i Žabnjača. Uvršteni povijesni prilozi u izvornom sadržaju osobito su vrijedni. Tu je izbor dokumenata, pregled prezimena, prijepisi važnijih dijelova župne i školske spomenice, te reprint kompletnog rada Bože Vukoje pod naslovom »Hrvat žive vatre«.

Recenzent prof. Ivan Zelenbrz pak piše da je »pod skromnim naslovom Općina Crnac objavljena značajna monografija koja sadrži neke crtice iz slavonske povijesti, vrijedan prinos povijesti sjeveroistočne Hrvatske. Pregled povijesti mjesta Crnac i okolnih naselja izložen je kronološkim slijedom s tematskim prikazom pojava i događaja od prapovijesti i antike, te srednjeg i novog vijeka sve do početka 21. stoljeća. Tematski prikazi popraćeni su vrijednim kartografskim i drugim ilustracijskim materijalom, te bilježaka o izvorima i dodatnim informacijama.« Po prvi put sabrani su svi najvažniji izvori i literatura o ovom dijelu slavonskog podravlja.

Petar FELETAR

ZORAN TURK, GRAD MURSKO SREDIŠĆE, MONOGRAFIJA, GRAD MURSKO SREDIŠĆE, 2020., 266 STR.

Mladi međimurski povjesničar i aktualni predsjednik Ogranka Matice hrvatske u Čakovcu, Zoran Turk, napisao je prvu obuhvatnu monografiju o svojem zavičajnom gradu. Nakladnik je dakako grad Murško Središće, a urednici su Miljenko Cmrčnjak i autor Zoran Turk. Knjiga je opremljena brojnim fotografijama, faksimilima dokumenata i drugim ilustracijama.

Obradi velike građe Turk je metodološki prišao u osnovi uobičajenom kronološkom metodom, ali i tematskim prikazom pojedinih povijesnih i suvremenim funkcija i pojava. Prva cjelina ili poglavlje odnosi se na pregled opće povijesti Murškog Središća i okolice. Dakako, prikaz započinje obradom predpovijesnih razdoblja, prvenstveno na temelju dosadašnjih arheoloških istraživanja. Nešto temeljitije je razrađeno razdoblje antike, jer se ovo područje nalazilo na jednom od najvažnijih rimskih putova – na cesti koja je povezivala Poetovio (Ptuj) a Aquincumom (Budimpešta) na dunavskom limesu.

Život ljudi ovdašnjih naselja uz Muru u srednjem vijeku pregledno je opisan i s nizom dosad neobjavljenih dokumenata. Osobito je zanimljiv rani novi vijek, prvenstveno poradi provala Osmanlija u 16. i 17. stoljeću, ali i poradi jačanja naselja Murško Središće, koje postaje uskoro slobodno kraljevsko trgovište (oppidum). Razdoblje od baroknog 18. stoljeća pa do Prvog svjetskog rata i u ovom kraju karakteristično je po razvoju i raspadanju kasnih feudalnih odnosa i stasanju građanskog društva (s razvojem obrtništva, trgovine i ugljenarstva te vađenja nafte od druge polovice 19. stoljeća). Autor se smisljeno snalazi u golemoj građi koja postoji za povijest ovoga kraja za razdoblje 20. stoljeća. Dakako, razrađena je osobito povijest oba svjetska rata, stagnantno međuratno razdoblje, te represivno realsocijalističko razdoblje. Ovo veliko poglavlje završava prikazom razvoja Murškog Središća i okolice u razdoblju od 1991. do danas. Posebno je dat pregled događanja u vrijeme Domovinskog rata, ali i razvoj lokalne uprave i samouprave, te opći i gospodarski razvoj mjesta.

U poglavlju o razvoju stanovništva navedeni su uglavnom statistički podaci, kako iz matičnih i drugih knjiga ovdašnjih župa, tako i rezultata redovitih popisa koji se provode od 1857. do 2021. godine. Autor nije educiran za poznavanje znanstvene demografske metodologije, što se osjeća na nedostatnoj obradi pogotovo strukturalnih i kvalitativnih promjena u stanovništvu ovoga kraja. Taj nedostatak odnosi se i u izostavljanju obrade geografskih elemenata kraja, odnosno o međuzavisnosti prirodno geografske osnove i svekolikog razvoja kraja. Zato je i poglavlje o razvoju i značenju gospodarstva metodološki svedeno više na povijesni prikaz nego li na međuzavisne strukturne i granske promjene.

Razmjerno je opsežno poglavlje o razvoju društvenog i kulturnog života, školstva i sporta u Murškom Središću i okolnim naseljima. Dobro je što metodološki (uz primjenu kronološkog pristupa) ove

pojave autor opisuje u kompleksu (zajedništvu), jer su one vrlo povezane i međuzavisne. O školstvu bi se, dakako, dala napisati i za ovaj kraj opsežna knjiga, a to vrijedi i za vrlo razgranat kulturno-društveni i sportski život. Uz to, građa o toj tematici vrlo je opsežna i uglavnom se mora prikupljati terenskim istraživanjima (prikupljanjem u samim naseljima). U takvoj situaciji neminovno velikog kraćenja građe, autor se dobro snašao dajući samo povijesni pregled – od početnog stvaranja građanskog društva krajem 19. stoljeća do danas.

Uloga vjere i crkve u životu ovoga kraja kroz stoljeća bila je toliko značajna, da je autor logično ovoj temi posvetio posebno poglavlje. I u toj temi poslužio se metodom kronološkog prikaza, a posebno je posvetio pozornost utjecajima i posljedicama prodora reformacije, te razradi suvremenog razvoja katoličke župe u Murskom Središtu. Knjiga završava kratkom crticom o mursko-središćanskim običajima i legendama, zatim su tu životopisi četiri zaslužna pojedinca iz ovoga kraja, te posve na kraju zapis o suvremenom Murskom Središću (uključujući i pojavu epidemije Covida 19). Zadnje stranice knjige donose prvi sveobuhvatniji popis najvažnijih vrela i literature o ovom kraju Međimurja.

Dragutin FELETAR

TROJEDNA KRALJEVINA DALMACIJA, HRVATSKA I SLAVONIJA U HABSBUŠKOJ MONARHIJI 1848./1849., UR. DRAGO ROKSANDIĆ, HRVATSKI DRŽAVNI ARHIV, ZAGREB, 2021.

Hrvatski državni zavod organizirao je u Zagrebu jednu od svojih ponajboljih izložbi, na kojoj su izložene brojne dokumentarističke ilustracije o događajima burnih 1848./1849. godinama, odnosno iz vremena slavnog hrvatskog bana Josipa Jelačića. Tri godine nakon održavanja izložbe, 2021. je na tu temu tiskana i istoimena knjiga, koja također donosi pravu raskoš dokumenata i ilustracija o tom dobu. Autori knjige su Drago Roksandić, Željko Holjevac, Filip Šimetin Šegvić i Nikolina Šimetin Šegvić, te uz njih nekoliko priloga i Ladislav Dobrica, Danijela Marjančić, Mirjana Jurić, Maja Pajnić, Ana Štimac i Tomislav Brandolica. Predgovor je napisao Dinko Čutura, ravnatelj Hrvatskog državnog arhiva, a kazalo imena sastavile su Iva Cvetkov i Samanta Paronić.

O značenju događaja koji su 1848. i 1849. potresli cijelu Europu, a također i hrvatske krajeve, autori već na početku citiraju hrvatskog novinara i povjesničara Josipa Horvata: »Prvi put nakon dugih vjekova te godine (1848.) hvataju Hrvati kao složan, potpun narod za žbice kola svjetske historije – ne kao pasivni gledaoci, već kao djelotvoran faktor. (...) 1848. početak je moderne, suvremene Hrvatske, godina rođenja hrvatske demokracije«. Kao i Horvat, autori ove knjige ističu prekretno djelovanje i značenje hrvatskoga vojskovođe i bana Josipa Jelačića.

Golema povijesna (arhivska) građa, prvenstveno iz Hrvatskog državnog arhiva, obrađena je i prikazana kroz 20 poglavlja: I. Hrvatska u Europi 1848. – percepcije i kolektivno pamćenje, II. Suprotstavljeni europski politički i kulturni ideologemi u »proljeću naroda«, III. Zakonski članci Ugarskog sabora vs. Narodna zahtijevanja, IV. Talijani 1848./1849. – »fare un quarantotto«, V. Ban Josip Jelačić Bužimski: stvaranje vođe naroda, VI. Ban Josip Jelačić Bužimski: između preporodnog vizionarstva i političkog pragmatizma, VII. Bansko vijeće i Državni sabor Trojedne Kraljevine (proljeće-ljeto 1848.), VIII. Bansko vijeće (jesen 1848. – jesen 1849.), IX. Hrvatski državni sabor 1848. – volja naroda i javno mnijenje, X. Reintegracija Kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije te reakcije iz Dalmacije, XI. Hrvatsko-slavonska vojna krajina na hrvatskom državnom saboru – između socijalnog reformizma i dinastičkog lojalizma, XII. Hrvatski državni sabor u Zagrebu 1848. – »to je vr(ij)eme ono u kome čine satovi što nisu bile kadre godine«, XIII. Uspon i pad austroslavizma, XIV. Hrvatsko-mađarski (ne) sporazumi u proljeće i ljeto 1848. – neizbježnost rata, XV. Habsburška pacifikacija Ugarske ili hrvatski i srpski rat protiv Mađara, XVI. Vojnokrajiške i civilne postrojbe u ratu za opstanak Habsburške Monarhije u Ugarskoj i Austriji 1848. i 1849., XVII. Dinastička smjena i promjena strategije – Franjo Josip I. i neoapsolutistička modernizacija, XVIII. Oktroirani ustav – pro et contra, XIX. Ruska intervencija u Ugarskoj ljeti 1849. – obesmišljena dinastička lojalnost, XX. Jesen 1849. godine u Europi i hrvatske percepcije.

Kao prilozi ovoj sintezi o prijelomnim događajima u Hrvatskoj 1848./1849. data je i studiozno izabrana kronologija svih važnijih događanja, te opis referentnih fondova i zbirki Hrvatskog državnog arhiva. Na kraju se nalazi obiman popis vrela i literature, pogovor urednika, te kazalo geografskih i vlastitih imena. Možemo zaključiti da ova knjiga predstavlja dosad najpregledniju popularno-znanstvenu, te svakako najbolje ilustriranu sintezu prekretničkih događanja u Hrvatskoj 1848./1849. godine.

Petar FELETAR

NAŠE ZLATNE RUKE – TRADICIJSKI I UMJETNIČKI OBRTI HRVATSKE, UR. PETRA SOMEK, HRVATSKA OBRITNIČKA KOMORA, IZDAVAČKA KUĆA MERIDIJANI, ZAGREB, 2022., 288 STR.

U povodu 170. obljetnice Hrvatske obrtničke komore, Izdavačka kuća Meridijani izdala je obimnu i izvrsno uređenu monografiju o tradicijskim i umjetničkim obrtima Hrvatske, sa studijama o povijesti hrvatskih cehova i obrtničkih komora. Knjigu je uredila Petra Somek, a autorski tim sastojao se od vrsnih hrvatskih povjesničara i etnologa: Dragutin Feletar, Nikola Cik, Ivanka Ivkanec, Katarina Bušić, Iris Biškupić Bašić, Maja Krstić, Arijana Koprčina i Ivan Šestan. Dokumentarno-umjetničke recentne fotografije uglavnom je snimio Saša Pjanić, te Jurica Galić Juka i Romeo Ibrišević. Stručni suradnici bili su Filip Mance i Matija Duić, a izvrstan dizajn dali su Petra Somek i Siniša Nikolić. Predgovor je napisao Dragutin Ranogajec, predsjednik Hrvatske obrtničke komore.

Na početku knjige uvrštena je prva obimnija studija akademika Dragutina Feletara o nastajanju, djelovanju i odumiranju cehovskih obrtničkih udruga u Hrvatskoj (s posebnim osvrtom na središnju i sjevernu Hrvatsku). Autor iz obimne literature i vrela donosi sustavni tekst o počecima udruživanja obrtnika u Europi i Hrvatskoj (pogotovo o djelovanju bratovština), zatim slijedi detaljni opis funkcioniranja cehova (razrađujući članke ili artikuluše brojnih cehovskih pravila – uglavnom iz Zagreba, Varaždina, Koprivnice, Križevaca, Čakovca i Legrada). U nastavku studije autor razrađuje povijesni razvoj cehova u Hrvatskoj od početka 16. do kraja 18. stoljeća, donoseći popise cehova i njihove godine osnutka za veći dio gradova i trgovišta kontinentalne Hrvatske. Razvoj cehova i bratovština na hrvatskoj jadranskoj obali dat je manje detaljno, samo s preglednim podacima. Studija završava razradom razvoja hrvatskoga obrta u 19. stojeću, kada je stasanjem građanskoga društva, te razvojem manufaktura i industrije, došlo do napuštanja cehovskog organiziranja (cehovi su ukinuti carskom naredbom 1872. godine).

Povjesničar Nikola Cik, uglavnom na temelju izvorne građe, razrađuje povijest Hrvatske obrtničke komore, koja slavi 170. godišnjicu osnivanja. Komora u Zagrebu osnovana je 1852. godine, što je bio rezultat velikih gospodarskih i društvenih promjena, uključujući i rastakanje cehovskih pravila i stega. Moderniji načini rada obrtnika i njihovo napuštanje cehovskih udruga, tražilo je nove oblike slobodnijeg udruživanja obrtnika, što je ostvareno osnivanjem komora i njihovih jedinica. Poglavlje donosi razvoj oblika organiziranja komore, s posebnim osvrtom na tradicijske i umjetničke obrte.

Pregled do danas očuvanih tradicijskih i umjetničkih obrta u Hrvatskoj uglavnom su napisale etnologije i kustosice iz Hrvatskog etnografskog muzeja u Zagrebu. Izabrani su uspješniji obrti, dakako sa svojom tradicijom i naslijeđenom opremom. Prikaz je koncipiran tako da su izabrani pojedini obrti prema materijalu koji koriste u svojem radu, a potom su u svakoj grupi navedeni primjeri dobre prakse iz uspješnih radionica. Tako su prikazani (s odličnim fotografijama i grafičkom prezentacijom) obrti: 1. Tekstil, koža, vuna, krzno, 2. Košarači pletari, 3. Staklo, keramika, kamen, 4. Metal, 5. Zlatari, 6. Drvo, 7. Papir, 8. Medičari i svjećari.

Posebno poglavlje posvećeno je obrtima koji izumiru: 1. Čizmari i opančari, 2. Kišobranari, 3. Klobučari, 4. Perjari, 5. Presvlačenje gumba i umjetno štopanje, 6. Filcanje vuna/runa, 7. Kotlari, 8. Urari, 9. Ugljenari, 10. Vapnari i 11. Užari. Na kraju je dat popis hrvatskih tradicijskih i umjetničkih obrta po županijama i gradu Zagrebu, koji su članovi Hrvatske obrtničke komore. Knjiga završava inspirativnim pogovorom Darka Varge, predsjednika Odbora za tradicijske i umjetničke obrte Hrvatske gospodarske komore, pod naslovom »Ova knjiga je čuvar kulturne baštine i hrvatskog identiteta«.

Petar FELETAR

UPUTE SURADNICIMA

Časopis »Podravina« objavljuje članke koji se recenziraju i one koji ne podliježu recenzentskom postupku. Članci koji se kategoriziraju kao znanstveni i stručni moraju imati dvije pozitivne recenzije.

Recenzirani radovi kategoriziraju se na sljedeći način:

1. Izvorni znanstveni članci, kratka priopćenja, prethodna priopćenja i izlaganja sa znanstvenog skupa sadrže neobjavljene rezultate izvornih istraživanja u potpunom ili preliminarnom obliku. Oni moraju biti izloženi tako da se može provjeriti točnost rezultata istraživanja.

2. Pregledni radovi sadrže izvoran, sažet i kritički prikaz jednog područja ili njegova dijela u kojemu autor i sam aktivno sudjeluje. Mora biti naglašena uloga autorova izvornog doprinosa u tom području u odnosu na već objavljene radove, kao i iscrpan pregled tih radova.

3. Stručni rad sadrži korisne priloge iz područja struke i za struku, koji ne moraju predstavljati izvorna istraživanja. Časopis objavljuje i tekstove koji spadaju u grupu »građa« koja sadrži, prema pravilima za objavljivanje, pripremljene izvorne dokumente.

Kategoriju **članak** predlažu dva recenzenta, a u slučaju njihova neslaganja konačno mišljenje donosi uredništvo. Kategorizacija se navodi i objavljuje u zaglavlju članka.

Uredništvo i urednici pridržavaju pravo na manje izmjene teksta, lekture i grafičkih priloga, ali tako da to bitno ne utječe na sadržaj i smisao članka.

Uredništvo ne odgovara za navode i gledišta iznesena u pojedinim priložima. Časopis izlazi u pravilu dva puta godišnje, a rukopisi se ne vraćaju.

Osim recenziranih članaka, časopis »Podravina« objavljuje recenzije i prikaze knjiga te periodike, a prema potrebi obavijesti, bilješke, reagiranja i slično.

Jednom prihvaćeni članak obvezuje autora da ga ne smije objaviti na drugom mjestu bez dozvole uredništva časopisa koje je članak prihvatilo, a i tada samo uz podatak o tome gdje je članak objavljen prvi put.

Prilozi za časopis »Podravina« moraju biti pisani na računalu, u jednoj od verzija programa MS Word (od 6.0 nadalje) ili iznimno u nekom od programa koji su kompatibilni s MS Word. Svi tekstovi moraju biti snimljeni u formatu MS Word dokumenta (**.doc). Potrebno je koristiti font Times New Roman. Veličina slova je 12, a prored 1,5. U bilješkama je veličina slova 10, a prored jednostruki (single).

Uredništvu treba dostaviti jedan ispis teksta i disketu (ili CD).

Članci se mogu predati osobno uredniku ili se šalju na adrese (s naznakom: Za časopis »Podravina«):

- urednik prof. dr. sc. Dragutin Feletar, Trg mladosti 8, 48000 Koprivnica
- Meridijani, Obrtnička 26, 10430 Samobor, drago@meridijani.com
- urednik Hrvoje Petrić, Vinka Vošickog 5, 48000 Koprivnica, hpetric@ffzg.hr

Članci ne bi smjeli prelaziti opseg od dva arka (32 kartice), a autori dobivaju besplatno primjerak časopisa »Podravina« te prema mogućnostima i do deset primjeraka separata.

Tablice, grafički prilozi (crteži, karte i dr.) i fotografije moraju imati numeraciju i takav raspored u tekstu da ih je moguće uvrstiti paralelno s tekстом. Grafički prilozi se prilažu u originalu, svaki na posebnoj stranici, formata do A4. Naslov tablice (skraćeno Tab.) stavlja se iznad, a izvor ispod nje. Izvorni znanstveni članci u pravilu ne smiju koristiti grafičku dokumentaciju drugih autora. Ako se koristi takva dokumentacija, obvezno treba citirati autora. Kod objavljivanja starih karata i grafika treba navesti autora, izvor ili ustanovu gdje se grafički prilog čuva te signaturu ako postoji.

Svaki je autor dužan dostaviti sljedeće podatke o članku i sebi:

- a) naslov članka
- b) ime(na) autora
- c) naziv i adresu ustanove u kojoj autor radi

d) za članke koji se recenziraju potrebno je priložiti sažetak, a on treba sadržavati opći prikaz teme, metodologiju rada, rezultate i kratki zaključak. Treba ga pisati u trećem licu i izbjegavati pasivne glagolske oblike, a optimalan opseg sažetka je tekst koji ima oko 250 riječi

e) ključne riječi na jeziku članka.

Članci se objavljuju u pravilu na hrvatskom, njemačkom, slovenskom i engleskom jeziku.

CITIRANJE I PISANJE BILJEŽAKA

Prezime autora piše se velikim tiskanim slovima (verzal), a ime običnim slovima (kurent). Naslov članka se piše običnim slovima, a naslov djela udesno nagnutim slovima (kurziv). Kod citiranja članka se može, ali i ne mora staviti »str.« ili »s.« Najbolje je samo napisati broj stranice. Kada se isto djelo ponovno navodi u članku na drugome mjestu, treba upotrijebiti skraćeni naziv, a navodi se samo prvo slovo imena autora i prezime te prvih nekoliko riječi djela ili članka i broj stranica.

Drugi način ponovna citiranja sadrži prezime autora, prvo slovo imena verzalom, godina izdanja i broj stranice. Ako je isti autor iste godine napisao dva ili više teksta, onda se citira godina s dodatkom malog slova po abecedi, 1991.a, 1991.b, 1991.c itd.

Na kraju članka se može, ali i ne mora priložiti popis literature i izvora, i to abecednim redom.

A WORD TO ARTICLES' CONTRIBUTORS

»Podravina« magazine publishes articles and papers, subject to review and those which are not. Papers, categorized as scientific, must have 2 (two) positive reviews.

The reviewed papers are categorized in the following manner:

1. **Original scientific articles, short notes, previous notes, scientific conference presentation** - with yet unpublished results of original research in complete or preliminary form; must be laid out so that accuracy of research can be verified.
2. **Revised papers** - with original, abbreviated, concise and critically viewed summary of a certain field of work or its part, with active participation of the author; his/her original contribution in the field, in comparison to already published papers and their detailed overview, must be included.
3. **Professional articles** - with useful contributions in the field of expertise, and/or aimed at professionals in that field; this does not have to be an original research.

The magazine also publishes articles from the category Materials/Documents, regulated as prepared original documents.

The category is proposed by two reviewers. In case they disagree on the category, it will be decided by the Editorial staff. The category is listed and published in the article title/heading. The editors have the right to make small amendments, corrections and editing of written and graphic material, as long as it doesn't affect the content and meaning of article in a substantial way.

The editorial staff will not be responsible for opinions expressed in articles and published papers. As a rule, the magazine is published twice a year; contributed papers and documents are not returned to senders.

»Podravina« magazine also publishes reviews on books and periodicals; occasionally, it will publish notes, annotations, comments, reactions etc.

Once an article is accepted, the author cannot publish it elsewhere without editorial approval, provided the republishing is done with remarks on where it had been published first.

Contributions for magazine must be computer-written, in a Microsoft Word format (Word 6.0 and newer versions); in extreme cases, we accept a MS Word-compatible program; all texts must be in a word-format (*.doc); accepted font is Times New Roman, size 12 with 1,5 paragraph spacing; notes should be lettersize 10, with single spacing. The editors should receive 1 hardcopy printout and a copy on a floppy disk (or CD-ROM).

Articles and papers can be delivered to the editors in person, or sent to the below listed addresses, with a note - »Podravina« magazine:

- Editor Hrvoje Petrić, Department of History, Filozofski fakultet, Ivana Lucica 3, HR - 10000 Zagreb, Croatia, e-mail: hpetric@ffzg.hr, or
- Publisher »Meridijani«, Meridijani, p.p. 132, 10.430 Samobor (for »Podravina«), e-mail meridijani@meridijani.com

The articles should not exceed the size limit of 60.000 characters (32 pages); authors get a free copy of the magazine.

Tables, graphics (designs, charts, etc) and photographs should be numbered and be allocated in the text in a parallel manner, so it can be inserted next to the text. Graphics must be in their original, each on a separate sheet/page of A4 format; the table heading (abbrev. 'Tab') should be above the table, and the source below it. In general, original scientific papers cannot use graphic documentation by other authors; if such documentations/graphics is used, the original author should be quoted; in using old maps, charts and graphics, author name should be included, together with the source and/or institution where the original graphics is kept, as well as signature, if existing.

Each author must submit the following data on the paper and the author:

- a) paper title
- b) author name(s)
- c) institution name/address the author is employed with
- d) reviewed articles must be accompanied with a summary in english language, and additional summary in one of the world's languages; summary should have a general overview of the topic, methodology, results and short conclusion; it should be in neutral gender, avoiding passive verbs; ideally, it should be a 250 word-summary.
- e) key words in Croatian language or in english.

QUOTATIONS AND REMARKS

Author's last name is written in printed, capital letters, with first name in small letters; the title should be in small, regular letters, while the the work is in italics; in quoting books and articles, it's optional to include page, with »p« (page); the best practice is to write the page number only; when the same work is cited in the paper somewhere else, an abbreviated title should be used, with author's last name and first name initial, first few words of the paper/article and number of pages.

Another way to quote is to use the author's last name, his first name initial (small letters) publication year and page number; if the same author in the same year has 2 or or more texts published, then the year is cited with a letter appendix (ie., 2005a, 2005b, 2005c, etc).

Finally, the article/paper may, but not necessarily, be submitted with a list of literature ad sources used in alphabetical order.

 Meridijani
IZDAVAČKA KUĆA

Tiskano u Hrvatskoj, prosinac 2022.

Cijena 150,00 kn